

JÁSZBERÉNY TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL A REFORMKORIG

FŐSZERKESZTŐ: PETHŐ LÁSZLÓ

JÁSZBERÉNY TÖRTÉNETE
A KEZDETEKTŐL A REFORMKORIG

Jászberény, 2014.

Főszerkesztő:

Pethő László

Szerzők:

Bagi Gábor, Bathó Edit, Besenyi Vendel, Dávid Áron, Kocsis Gyula, Kovács István, Langó Péter, Lovas Lajos, Papp Izabella, Prohászka Péter, Szikszai Mihály, Töröcsik István, Ugry Bálint, Wirth Lajos

Időrendi áttekintést összeállította: Szabó Jánosné Taczman Mária

Források és feldolgozások összeállítása: Gulyás Erzsébet

Olvasószerkesztő: Egyedfi Gizella

Nyelvi lektor: Nagy József

Tördelőszerkesztő: Buschmann Éva

Borítóterv: Bartos Kinga

Szerkesztésben közreműködtek: Baráth Károly, Csomor Józsefné, Fodor István Ferenc, Földi József, Hasznos Rozália, Kármán Antal, Kerékgyártó Gyula, Metykó Béla, Parti Csaba, Rohonczy Viktor, Sebők Balázs, Szántai Katalin, Téglás Gyula, Uferné Sárközi Ágnes

Kiadja a Jászsági Évkönyv Alapítvány

Felelős kiadó: Kertész Ottó kuratóriumi elnök

A könyv megjelenését támogatta Jászberény Város Önkormányzata.

ISSN 1217 - 7954

TARTALOMJEGYZÉK

POLGÁRMESTERI KÖSZÖNTŐ.....	7
-----------------------------	---

SZERKESZTŐ ELŐSZAVA.....	8
--------------------------	---

VÁROS ELŐTÖRTÉNETÉBŐL

Dávid Áron: Jászberény régészeti lelőhelyei az őskortól a népvándorláskorig.....	10
---	----

Prohászka Péter: Jászberény területe az avar- és honfoglalás korban régészeti emlékhelyek tükrében	25
---	----

Langó Péter: Berény az Árpád-korban	33
---	----

Töröcsik István: A Kaukázustól a Kárpátokig	39
---	----

A LEHEL-KÜRT ÉS A KÖZÉPKORI BERÉNYSZÁLLÁS

Töröcsik István: A Jász települések kialakulásának időpontja.....	45
---	----

Langó Péter: A jászberényi Lehel-kürt.....	50
--	----

Kovács István: Az elefántcsont megmunkálása- és kereskedelme a középkorban	66
---	----

Töröcsik István: A középkori Berényszállás	71
--	----

A TÖRÖK HÓDOLTSÁG IDŐSZAKÁTÓL AZ ELADOTTSÁGIG

Kocsis Gyula: A város a török hódoltság idején (1526-1699)	77
--	----

Papp Izabella: Jászberény népessége a 17. század végén.....	135
---	-----

TARTALOMJEGYZÉK

A VÁROS A 18. SZÁZADTÓL A 19. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEIG

Besenyi Vendel: Jászberény redemptusai	171
Bagi Gábor: A Jászkunság központja az eladatás után (1702-1830)	192

FEJEZETEK A VÁROS IPAR-, MŰVELŐDÉS- ÉS JOGTÖRTÉNETÉBŐL

Ugry Bálint: Anton Erhardt Martinelli, Rabl Károly és a Jászkun kerületek székháza	287
Szikszai Mihály: Régi idők malmai Jászberényben.....	306
Wirth Lajos: A gimnázium első tudós tanárai	327
Lovas Lajos: Paráználkodók, istenkáromlók és egyéb bűnelkövetők	340
Bathó Edit: A Nagyboldogasszony templom kriptájának lelete	353

IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS -

A szerzők anyagaiból összeállította: Szabó Jánosné Taczman Mária	378
A szerzők anyagaiból összeállította: Gulyás Erzsébet	389
Digitálisan elérhető források és feldolgozások	
Összeállította: Pethő László.....	413

Tisztelt Olvasók, Kedves Jászberényi Polgártársak!

Ha valaki elolvassa ezt a könyvet, meggyőződhet arról, hogy a mi kis városunk a magyar történelem nagy tanúja. Gazdag múlttal, kínokkal és örömökkal teli esztendőkkal kövezett történelme nagyon sok okot ad nekünk a büszkeségre. Ezért jó megismerni a múltat, saját történelmünket, ezért jó érezni, hogy messzire nyúlnak gyökereink. Aki gyökértelen, az kiszolgáltatott, nincs mibe kapaszkodnia. Nekünk bőven van. Milyen jó elnézegetni a régi fotókat, elmerengeni a régi történeteken, elképzelni, milyen lehetett Jászberény, amikor még vízimalmok szegélyezték a Zagyva partot, amikor még mintegy harmadnyi területet foglalt el a főtér a maihoz képest, s amikor ferences szerzetesek szorgoskodtak városszerte, hogy segítsenek a rászorultakon. Az 1800-as évek elejéig szól a múlt hozzánk ebben a kötetben, aztán majd jön a folytatás.

Megérint bennünket a múlt varázsa. A tiszavirág életű, e-mailen küldött képek helyett itt régi fotók üzennek egy - talán sosem volt, inkább csak a képzeletünkben élő – vonzó világról, viseletekről, templombelsőkről, előkelő hölgyekről, életmódról, őseinkről. És a városról, mely múltjával minden harc s nehézség ellenére biztonságos polgári létről szól, meg bátorságról, ami a jászokat mindig is jellemezte. Ideje is megemlítenünk országvilág előtt, hogy a jász öntudat alapja a területi autonómia megtartásáért vívott évszázados küzdelem. Történt ugyanis még 1702-ben, hogy I. Lipót császár a Jászkunságot - mint a török uralma alól felszabadított, újszerzeményi területet - zálogba adta 500 000 rajnai forintért a Német Lovagrendnek. Az ősi szabadság visszaszerzése érdekében folytatott több évtizedes küzdelem sikere az eladatottság alóli önfelszabadítás, a jászkun redempció, a szabadalmas jogállás pénzbeli megváltása. Mária Terézia királynő 1745. május 6-án írta alá az ún. redempcionális diplomát, melyben megengedi a jászoknak és a kunoknak az önmegváltást. A megváltást részben kölcsönből, részben a települések polgárainak önerejéből finanszírozták akkoriban. Ettől kezdve közigazgatási egységbe tömörült a Jászság, a Nagykunság és a Kiskunság Jászberény székhellyel. Nos, erre is joggal lehetnek büszkéek a jászkunok. Miként arra is, hogy mostantól a jászkun megváltás ünnepnap lett a jászsági településeken.

Polgármesterként köszönettel tartozom a kiadvány létrejöttét lehetővé tévő szépszámu szakembernek és további kéttucatnyi civil önkéntesnek, akik fontosnak tartották az érdeklődőket megismertetni több évszázados múltunk részleteivel. S mert ez a kötet a reformkorig dolgozza fel városunk múltját, izgalommal várjuk a folytatást. A szerzők írásainak minden sorából a városhoz való ragaszkodás árad. Ők a közösségi emlékezet ébren tartói. S bizony, emlékezet nélkül egy város mindössze téglá, beton, cserép és aszfalt, lélek nélküli. Velük együtt, meg Önökkel, kedves tevékeny, városukat szerető és szolgáló polgártársak, nos, Önökkel pedig az, amire mindannyian áhítunk: otthon és haza.

Jászberény, 2014. április 3.

Szabó Tamás

polgármester

A szerkesztő előszava

Nemes Jász Beriny Várossa – olvashatja a figyelmes szemlélő a címlapon. E megnevezés megkülönböztetett helyre kerülése egyáltalán nem véletlen, mivel a várost ekképpen dátumozták az 1699-től vezetett városi tanácsulések jegyzőkönyvei. A több mint 200 éve rögzített, borítón szereplő további szövegek és nevek a levéltárban megőrzött feljegyzésekben maradtak ránk. Ugyanúgy, mint a valamivel későbbi, a könyv borítóján megjelenő, a várost ábrázoló metszet, amely a jászberényi szücsök díszes, 1816-ban megrajzolt mesterleveléről való.

Az olvasó kezében levő könyv az 1993 óta folyamatosan megjelenő Jászsági Évkönyvre és munkatársi közösségére épül. Jóllehet a rendszerváltás kezdete óta napvilágot látó periodikum érdeklődése főleg a kistérség kulturális és közéletének bemutatására irányult, de már a kezdetek óta állandósult a História és az Örökségünk rovatban a karakteres történelmi érdeklődés is. A főleg e két rovatban rendszeresen megjelenő szerzők közül Kiss József szakmai igényessége, vagy Gyurkó Miklósné sokirányú témaválasztása, színesen megfogalmazott mondanivalója e kötet előkészítése és összeállítása során is követendő példának számított. Ők ma már nincsenek közöttünk, de az évente megjelenő évkönyvekben publikáló szépszámu munkatárs közül nem volt nehéz összeválogatni jelen kötetünk szerzőgárdáját.

Tulajdonképpen a vázolt előzmények nyomán indítványoztuk Jászberény Város Önkormányzatánál egy, a város történetét feldolgozó – terveink szerint háromkötetes – kiadványsorozat megjelentetését. Belső készítetésünk mellett kezdeményezésünket tovább motiválta az a tény, hogy Blénessy János két háború közötti munkája (*Jászberény természeti viszonyai és élete*), valamint Nagy József és Tóth János 1970-ben közreadott kötete (*Jászberény története a felszabadulástól napjainkig*) mellett nem készült a tekintélyes múlttal rendelkező város történetéről szóló, azt szisztematikusan feldolgozó kézikönyv.

Jelen kötetünk számos tekintetben követi a hasonló városmonográfiák szerkesztési elveit, ugyanakkor megannyi tekintetben el is tér azoktól. Az előbbieik közé sorolhatjuk a kronologikus rend követését, s egy-egy várostörténeti korszak részletesebb megvilágítását és elemzését. Ehelyütt külön érdemes kiemelni a város szót, hiszen egy Jászberény nagyságú középváros története beilleszkedik az országéba, de nagyszámu specialitást is felmutat. Nyilvánvaló módon ez a város sem függetlenedett és nem függetleníthette magát az ország történetétől, de alapítása, illetve létrejötte, a török megszállás kínjai közepette megmutatkozó megújulása, a tőzsérek tevékenységében megmutatkozó vállalkozói képessége, a császár által való eladatása, majd az 1745-ben történt megváltkozása, utóbb pedig a polgárosodás erőteljes megjelenése egyaránt arra utal, hogy Jászberény „életútja” megannyi helyi ízt és sajátosságot mutat. Tulajdonképpen az utóbbiakkal magyarázható, hogy miért éppen a reformkor kezdetével zárjuk az első kötetet. A magyar tudomány művelésének első folyóiratában – a Tudományos Gyűjteményben – 1827-ben jelent meg *Jász-Berény Várossának esmértetése* címmel Bartsik Márton hiteles írása a városról. Az egykori főjegyző azt az állapotot rögzítette, amikor a város Főtere a mainak csak harmadára-felére terjedt ki. Állt ugyan már a Nagytemplom, a Jászkun Kerület székháza, és valahol a mai Lehel Vezér Gimnázium sarka táján pedig a régi városháza, de ezen túl nem terjedt a város központja. Irodalmi értékű beszámolójában rögzíti: „Ezen Városnak többnyire kised, és alaton házai között egész méltósággal emelkedik fel roppant Parochialis Temploma... Ezen Várost igen kellemetessé teszi a' rajta tekervényesen keresztül folyó Zagya vize, mellyen... vizi malmok a' lakosoknak nem kevés szolgálatot nyújtanak...”

Kiadványsorozatunk átfogja Jászberény történetét a kezdetektől a közelmúltig. A rendelkezésre álló források alapján most közreadott kötet több évezredet dolgoz fel. A továbbiakban

viszont – éppen a szaporodó források következtében – rövidebb periódusokat vizsgálunk. A második kötet 1830-tól kezdődően újabb száz évet ölel fel, s a Tanítóképző Intézet felépítésével zárul. Ezt követően „csupán” néhány évtized történéseiről készül majd a város utóbbi időszakáról szóló, azt taglaló elemző áttekintés.

Jelen vállalkozásunkhoz hasonló munkák eddig inkább egy- vagy csak néhány szerző együttműködésével készültek. Esetünkben ezzel szemben már ez a kötet is 16 szerző aktív közreműködésével állt össze. A könyv szerkesztője hosszú és kiterjedt konzultációsorozat nyomán vitatta meg, dolgozta ki, és folyamatosan alakította, formálta annak tartalmát. Megannyi megszívlelendő és hasznos javaslatot kapott a Jászsági Évkönyv a közöttünk már nem lévő, illetve ma is aktív szerzőitől, továbbá a múzeumokban, a városi könyvtárban, a levéltárakban, az egyetemeken és kutatóintézetekben tevékenykedő elismert szakemberektől. Közülük Csósz László, a Holokauszt Emlékközpont történésze, Fülöp Tamás egykori képzős diák, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgató-helyettese, és Újváry Zsuzsanna, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense a kötet megformálásához, Fodor István professzor, a Nemzeti Múzeum címzetes főigazgatója pedig a régészeti fejezetek szakmai kialakításához és lektorálásához adott nélkülözhetetlen segítséget.

A most elkészült munka a szakma írott és íratlan szabályait követve ásatásokra és forrásfeltárásokra épül. Szerzőink között található olyan kutatók, akik hosszú évtizedek óta foglalkoznak az általuk választott korszakkal és tématerülettel. Ők vállalkoztak arra, hogy a város történetének 16. századtól a 19. század elejéig terjedő fejezeteit feldolgozzák. A város jászok megtelepedése előtti és korai történetének fejezeteit szakmájukban komoly elismerést szerzett és pályájuk kezdetén álló régészek, illetve történészek írták meg. Szerzőink túlnyomó többsége szorosabb vagy lazább szállal kötődik a városhoz, illetve a Jászsághoz. Többen a város lakói, akik megannyi könyvvel és egyéb publikációval bizonyították, hogy helyük van a kiadványban. Munkatársaink nagyobbik hányadával nem találkozhatunk nap mint nap, de őket sem pusztán a tudományos érdeklődés, hanem gyökereik és érzelmi szálak kötik a tájhoz vagy a városhoz. Van, akit az ELTE tart számon nyugalmazott docensként, más Szolnok múzeumában, megint más az ottani levéltárban dolgozott vagy dolgozik. Természetes módon olyan szerzőink is akadnak, akiket azért nyertünk meg közreműködőnek, mert helyben nem akadt a téma feldolgozására alkalmas szakember. A régészek, történészek, levéltárosok és helytörténészek mellett külön köszönettel tartozunk azoknak az önkénteseknek, akik a beérkezett anyagok első olvasóiként megannyi hasznos és jobbitó észrevétellel járultak hozzá a könyv elkészültéhez.

Végül még néhány mondat a kötet szerkesztésének néhány módszertani kérdéséről. Mintának nem kisebb művet, mint az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent Magyarország történetét tekintettük. Olvasóbarát kiadványt akartunk készíteni, így – választott példánkat követve – mellőztük a lábjegyzeteket. Ezzel szemben viszont a mélyebben érdeklődők számára tekintélyes mennyiségű információs bázist kínál az annotált bibliográfia, amelyben bőséges forrás- és irodalomjegyzék található. Hasonló tájékozási segítséget nyújthat – a kor igényeinek megfelelően összeállított – a digitális módon elérhető források és feldolgozások szépszámu tételt tartalmazó jegyzéke. Másfajta olvasói érdeklődést elégíthet ki, és ehhez hasznos segédletet jelenthet a legfontosabb eseményeket számba vevő és azokat időrendben felsoroló kronológia. Könyvünk több ezer adatot, évszámot, képet és térképet tartalmaz. Az ősei, családja múltját fűrkésző olvasó szerencsés esetekben ismerős nevekre bukkanhat, sőt emellett azt is megtudhatja, hogy néhai felmenői milyen városi tisztségeket töltöttek be, mekkora anyagi javak felett rendelkeztek, és milyen foglalkozást gyakoroltak egykoron. A közölt térképek alapján azonosíthatja a város bel- és külterületének egyes részeit, a képmellékletben pedig ugyanúgy talál becses tárgyakat, műemlékeket, köztük remélhetőleg olyanokat is, melyeket eddig kevésbé fedezett fel vagy tartott számon.

Dávid Áron

JÁSZBERÉNY RÉGÉSZETI LELŐHELYEI AZ ŐSKORTÓL A NÉPVÁNDORLÁSKORIG

A város régmúltjának, történetének ismertetése előtt fontos a régészek által használt időrend, kronológia szűkebb bemutatása. Az általánosan – mint általában a történettudományban – használt őskor, ókor, középkor, újkor helyett a régészet ettől sokkal részletesebb beosztást használ. A nagyobb korszakokat (kőkor, rézkor, bronzkor, vaskor, római kor, népvándorlás kor, középkor) az egyes nyersanyagok „felfedezése”, használata, illetve az írott források megjelenése vagy a nagyobb társadalmi-kulturális változások után nevezi el. Ezeken túl kisebb egységekre tagolódnak ezek a korszakok. Az őskorban alsó, középső és felső majd utána a római korig kora, középső és késő jelzőket használnak, melyeken belül főleg kerámia és egyéb leletanyagok tipologizálásából eredően kultúrákat – ezen belül csoportokat – különítenek el. Ezek nem etnikai elkülönítések, sokkal inkább tárgy-, vagy díszítőművészetbeliek. A vaskorban megjelenő népektől kezdve, melyekről már írásos feljegyzések is fennmaradtak, nevükön nevezzük az egyes kultúrák képviselőit (pl. szkíták, kelták, szarmaták stb.).

A Mátra és a Cserhát között észak-déli irányú szűk mederben folyó Zagyva kilépve az Alföldre, a Jászság síkságán a legmélyebb pontokat keresve kanyarulatokkal, meanderekkel hálózta, hálózta be azt a mai napig. Az Ős-Zagyva az utóbbi 30 000 ezer évben többször változtatott medret részben a Föld tektonikusmozgásai miatt, részben az ember környezetére való hatása, tájálalakító képessége miatt. A pleisztocén és holocén földtörténeti korokban végbement tektonikusmozgások a folyót fokozatosan kelet felé terelték Jászberény–Jászkóhalma-Alattyán, legutóbb a Jászládány környékén kialakult süllyedék irányába. E mozgások a Zagyván kívül a Tarna folyót is mederváltoztatásra kényszerítették keletről nyugati irányba. Az Északi-középhegységből kilépő ösfolyók ezt a területet (ti. Jászság) rövid idő alatt sűrűn behálózták, ártereket, leszakadó, ideiglenes medreket, feltöltött partokat képezve a felszínen. A tektonikusmozgások, süllyedések időben és térben egyenlőtlennek mondhatók. Ez az egyenlőtlenség és a folyók építő-pusztító tevékenysége okozta, hogy a Jászságban vízrajzi és geológiai szempontból ún. részmedencék jöttek létre. Holt-meder térképek vizsgálata alapján megállapíthatók, hogy a vízrajzi centrum Jászdózsza-Tarnaörs környezetében van. A geológiai süllyedés vonzotta magához a mátrai kisebb patakok és a Tarna vizét. Másik nagyobb süllyedés a Jászládány-Zagyvarékas-Besenyszög háromszög, melynek területén nagyobb meanderek csoportosulnak. A Tarna és mellékfolyói, illetve az Ágó-patak által határolt Jászdózsai-medence az üledékképződés során önálló egységként mutatkozik, melyet hordalékkúpok, szigetszerű természetes gátak határolnak. Ezeket a száraz térszíni gátakat a folyók több helyen átvágták – lassan kialakítva a mai térszín arculatát. Ilyen szigetszerű térszínre települt a mai Jászberény is.

A pattintott kő- és megmunkált csonteszközöket használó ősember – a környezetváltozás következtében – a legutolsó jégkorszak utolsó 20 000 évében egyre inkább meghódította az alacsonyabban fekvő térszíneket. Ebben az időben jelennek meg az első embercsoportok a mai Jászság területén is mintegy 20-18 000 évvel ezelőtt. A vizek mellett elterülő magasla-

tokon, úgynevezett platókon található vadásztáboraik helyét a kő- és csontmegmunkálás során hátrahagyott eszközeik, pattintott kövek jelzik. Ilyen az Ős-Zagyva (Székes-ér) mellett mindkét oldalon megtalálható. Az ún. Gravetti-kultúrába sorolható lelőhely Jászfelsőszentgyörgy-Szúnyogos lelőhelyen a jellegzetes kőeszközök és a vadászott állatok csontjain (rénszarvas, vadló, hófajd) kívül tűzrakó hely maradványát is sikerült azonosítani a régészeknek. Szintén Jászfelsőszentgyörgy határából került elő 2007-ben annak (az azóta Márta keresztnévvel elnevezett) mamutnak néhány csontja, amelyet feltehetően vadászsákmányként ejtettek el mintegy 16 000 évvel ezelőtt a kőkorszaki vadászok.

Mikrolitok

A jégkorszak végén (nagyjából 10 000 évvel ezelőtt) globális éghajlatváltozás, felmelegedés következett be. Az olvadó jég által nagy mennyiségű víz került az óceánokba jelentős tengerszint-emelkedést okozva, a Föld lemezmozgásainak következményeként Anglia levált Európáról, Észak-Amerika pedig Ázsiáról. Ez a változás mind a növény-, mind pedig az állatvilágban jelentős változásokat eredményezett. A tundrai és tajgai növényzetet a lombos erdők váltották fel. A kihalt vagy elvándorolt állatok (mamut, barlangi medve, rénszarvas) helyét új fajok foglalják el, például a bölény, gímszarvas vagy az őstulok. A klimatikus változások hatással voltak ez emberek életére is. Az eltűnő nagy „húsraktárak”, a mamutcsordák helyett kisebb emlősállatok vadászása, a gyűjtögetés és halászat új túlélési stratégiákat követelt meg az emberektől. A közösségek nemcsak hogy gyorsan alkalmazkodtak

Jászság környezeti viszonyai

az új fajok megjelenéséhez, de hamarosan meghódították a felmelegedés miatt élhetőbbé vált síkvidéki területeket is. Mindez az őstörténet őskőkorszakából (paleolitikumból) egy új régészeti korszakba vezet, a mezolitikumba, vagyis középső kőkorbá (Kr. e. 10 000–Kr. e. 6000). Ez a korszak egyfajta átmenet a vadászás/gyűjtögetés és az élelemtermelés között. Őseink szerszámai finomodtak, a durva, nagyméretű kőeszközöket finoman munkált, apró méretű – sokszor 2 cm-től kisebb pattintott eszközök – ún. mikrolitok váltották fel. Ezeket a Mátra irányából szerzett nyersanyagokból készült mikrolitokat könnyedén használták fel akár nyílhegynek, akár több darabot betétként illesztve csont vagy fa eszközbe. A Jászság területe, vagyis a Zagyva–Tarna-köz ideális lakóhellyé válhatott ebben az időszakban. A vidéket a folyók meanderei hálózta be, ligetes erdők, füves sztyeppi tájak és halban bővelkedő patakok tették változatossá, ideális körülményeket biztosítva a síkvidéki vadászoknak. A már házasított kutya segítségével könnyebbé vált vadászat során a vadlovak mellett őstulok, bölény, szarvas, őz stb. volt a zsákmány.

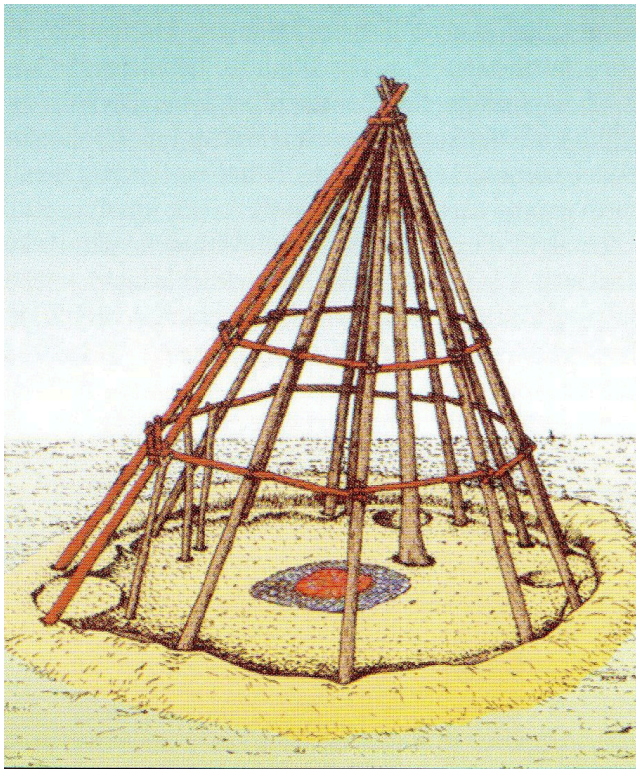
Magyarországon először a Jászságban sikerült a mezolitikum emlékeit hitelesen régészetiileg feltárni. Az addig szürke foltként kezelt, egy-két leletből ismert középső kőkorszak feltárult előttünk, legalábbis ami a Jászságot illeti. Az utóbb évek régészeti kutatásai során sikerült a Jászságon (Jászberény, Jásztelek) kívül a szomszédos Heves megyében (Tarnaörs) is kimutatni ezt a korszakot.

A mezolitikum időszakából a Jászságban, ezen belül a Zagyva és Tarna folyók találkozásának térségében mintegy 20 km hosszú, 5 km széles területen az Ős-Zagyva ártéri szigetein, a medret kísérő laposabb partokon koncentrálódva több telepjelenséget, lakófoltot is sikerült megfigyelni. Ezek a viszonylag kisméretű telepek szórtágukat és intenzitásukat tekintve alacsony lélekszámú közösségekre utalnak. A jásztelki lelőhelyen feltárt kerek, földbe mélyített alapú, ágasfás, oszlopvázas, aszimmetrikus, kúpos formájú, sátorszerű „kunyhó” a Magyarországon feltárt legrégibb, rekonstruálható lakóépület, amelyet ezek az akkor élt vadász-közösségek használtak.

A következő régészeti korszak, amely során világszintű változások álltak be, az újkőkorszak, más néven neolitikum. Ez a Kr. e. 6000–Kr. e. 4400-ig terjedő időszak a Jászság területén sem múlt el nyomtalanul. Az ún. „neolit-forradalom” hatására – a földművelés elterjedésével – újabb kultúrák jelennek meg. Ezeknek első képviselői a Kárpát-medencében inkább a délebbi országrészekben mutathatók ki (pl. Starčevo, Körös-kultúra). Ebben az időszakban még számolhatunk a Jászság területén késő mezolitikus vadászó néppel, melyek déli irányú terjeszkedésével szinte párhuzamosan a délről érkező kora-neolitikus népesség migrációja mutatható ki. Így a Körös-kultúra északi határa mentén elhelyezkedő jászsági mezolitikus lelőhelyek térben csak néhány kilométerre találhatók a legészakibb kora neolitikus lelőhelyektől. A középső újkőkorszakára már neolitizált népesség veszi át helyüket egy egységes kerámia műveltség képviselőiben a vonaldíszes edények népének kultúrájával. A növénytermesztés és állattenyésztés, mely a „termékeny félhold” (Elő-Ázsia, Közel-Kelet) felől induló, egész Európát érintő folyamat volt, a mindennapi ember kézműves termékeire is hatást gyakorolt. A kerámiaműveltségben egyre több díszítőelemet használtak, változott az anyagi kultúrán kívül a hitvilág is (ezzel kapcsolatban megjelennek az antropomorf idolk mellett a zoomorf ábrázolások). A középső újkőkorszakban Európa méretű, sajátos díszítésű kerámiaműveltség alakult ki, melynek alföldi (és jászsági) párhuzamait a fentebb említett kerámiatípus alapján az

Alföldi Vonaldiszes Kerámia kultúrájának nevezzük. Ebből alakul, fejlődik ki a késő-neolitikumra a geometrikus mintákkal jellemezhető ún. Tiszai-kultúra. A neolitikum idejéből az egész Jászságot tekintve is kevés leletet, lelőhelyet ismerünk. Jászberény területéről is csak néhány kerámia, régészeti jelenség került elő ez ideig (pl. Jászberény-elkerülő).

A következő nagy régészeti korszak a rézkor, amely a Kr. e. 4500/4400, és Kr. e. 2800/2700 közötti időszakot öleli fel. A neolitikum végén újra megváltozott, hűvösebbre fordult az éghajlat, melynek hatására mind a növény-, mind az állatvilágban szintén jelentős változások következtek be. Ezen változások hatással voltak a korszak népeire, a földművelés mellett jelentősebbé vált az állattartás, mely során az iga és a szarvasmarha ere-

Mezolit vadászkunyhó rekonstrukciója

jének használata mellett a kocsi szerepe és használata is hatékonyabbá és gyorsabbá tette az egymástól távolabb élők között a javak elterjedését. Az addig felhasznált nyersanyagok között újszerűen hatott a fémek – réz és arany – használata, s ez egyre nagyobb differenciálódást, társadalmi és kulturális változásokat okozott a kőkorszaki kultúrák népeinek leszármazottai körében. Ezek mind az életmódban, mind a hitvilágban megmutatkoztak. Így például telepektől független nagy temetők létesültek, amelyek biztos szakrális központot jelentettek a közösségek életében. Ez nem mutat mást, mint a szakrális és profán tér elkülönülését.

A rézkor jászági emlékei közül kiemelkedik a jászberény-borsóhalmi telep és temető. Az 1952-ben feltárt, középső rézkori Bodrogheresztúri-kultúrához tartozó temető értékelésénél érdekes megfigyeléseket tettek a régészek, mint például a halottak elhelyezésénél a nemek közötti eltérő fektetés alkalmazása (nőket bal, a férfiakat jobb oldalukra). A zsugorítottan (magzati pózba, testhez hajlított végtagokkal) eltemetett halottak mellett a férfiak esetében nyílhegyek, kovapengék és csiszolt kövek voltak találhatók, míg ékszer egy esetben sem került elő. A rézkorra oly jellemző ún. tejesköcsög formájú kerámiából mintegy 40 darab került elő 11 sírból. Ezeken kívül virágcserép alakú pohár, csőtalpas tál, fazék, hordó alakú edény és félgömb formájú csésze teszi változatossá a kerámiaanyagot. A temetőtől mintegy 100-

120 méterre, a kiszáradt Nyavajka-ér túlsó partján helyezkedett el a telep. Ennek feltárásakor a telepjelenségeken (pl. különböző funkciójú gödrön) kívül a 30-40 cm vastag humuszból nagyon sok szórvány kerámia, kőbalta töredék és egyéb, a nyersanyag felhasználás során keletkező kötörmelék került elő. Egy másik, a múzeumban őrzött, tizenegy darabból álló összefüggő leletegyüttes már a XX. század elején felkeltette a Nemzeti Múzeum régészeinek figyelmét. Erről később kiderült, hogy a késő rézkori, ún. Badeni-kultúrához tartozik. A fűles

Borsóhalom lelőhelyen talált ún. tejesköcsög alakú edény

bögrékből, edényekből és urnából álló kerámia együttes Jászberény-Mészahomok-téglagyár lelőhelyről (ez részben a későbbi tanítóképző épületének, udvarának, a mai jégpályának és arborétumnak, illetve azok mögötti résznek a területe) származik, és Almásy Antal múzeum-őrsége idején került adományként a múzeum gyűjteményébe. A Badeni-kultúra idején egyre nagyobb differenciálódás mutatható ki a társadalmon belül, megjelennek a méltóságjelvények. Ez a késő rézkori kultúra már abba az időszakba tartozik, amikor keletről sztyeppi eredetű népek jelennek meg, eltűnnek az aranyból készített ékszerek, a kereskedelem és a sűrű településhálózat hanyatlásnak indul.

A rézkort követő nagyobb régészeti kulturális egység, mellyel nemcsak Jászberény, hanem az egész Jászság leletanyagát tekintve is nemzetközi jelentőségű, a Kr. e. 2700/2500 és Kr. e. 900/800 közötti időszak, melyet az új fém megjelenése után bronzkornak nevezünk. A Dunántúlon és az Északi-középhegységben ebben az időben a nagy nyugat-európai kultúrák hatása hagy nyomot, az Alföldön viszont – a késő rézkori keletről történő vándor-

lások hatására – az intenzív földművelésen alapuló többretegű, ún. tell-telepek alakultak ki. Ennek egyszerű példája a közeli, méltán híressé vált Jászdózsza-Kápolnahalom nevű lelőhely. (A domb ma is jól látható a Jászárokszállásról–Jászdózsára vezető út mentén.) A bronzkor korai időszakától a nagyobb folyók mentén településsűrűsödés mutatható ki, melyhez nemcsak az újabb kerti- és zöldségnövények megjelenése társul, hanem elterjed a lótarthatás és a ló erejének kihasználása is. Elterjednek a különféle díszítésű, formájú, csodálatos kerámiaformák, melyeken belül különböző változatok jelennek meg. A Jászság kora- és középső bronzkorát az ún. Hatvani-kultúra képviseli, amelynek kerámia típusa kihajló peremű, tölcséres nyakú, tojásdad alakú szalagfüllel és bütyökdísszel jellemezhető, illetve a kettőskúpos, bordadíszes urna. Házaik leginkább a XIX. századi parasztházakra emlékeztetnek, kultuszéletük részét képezhették a madár alakú edények, a kocsik és állatok kicsinyített szobrai. A Hatvani- kultúra telepeit sorra elfoglalva az ún. Füzesabonyi-kultúra terjed el. Ebben az időszakban a halottakat már a tell-telepektől távolabbi nemzeti temetőben helyezték örök nyugalomra, és a korábbi hamvasztásos formát egyre inkább felváltja az ún. zsugorított temetkezés.

A középső bronzkornak egy nyugat felől érkező vándorlás, az ún. Halomsíros-kultúra vet véget. Az ő kultúrájukat is elsősorban temetőikből ismerjük. A késő bronzkorban a bronzművesség eléri virágkorát, szinte tömegtermeléssel készülnek a sarlók, balták, karperecek, tűk stb. Nagy, európai kultúrákörök jönnek létre, amelyek hatására egységesülnek a különböző tárgytípusok stílusjegyei. A Halomsíros-kultúra emberei az addig használatlan, 'lakatlan' területeket is meghódítják, egymással szoros kapcsolatrendszerben építenek ki, melynek bizonyítékai a széles körben elterjedt kerámiatípusok leleteiből következtethetők ki. Jászberény területéről egy nagy késő bronzkori lelőhelyet ismerünk, amelyik a 31. számú főút mellett, a jászfelsőszentgyörgyi leágazáshoz közel helyezkedik el: Jászberény-Cserőhalom. Az 1950-es évek végén a két év alatt feltárt lelőhelyen mintegy 124 sírt találtak a régészek. Ezek között neolitikori és a késő rézkor temetkezései mellett 52 kelta és mintegy 70 késő bronzkori sír került elő. Mivel korábban a lelőhelyet homokbányászásra használták, feltételezhető, hogy jelentős számú sír semmisülhetett meg. Az itt talált kerámiaformákból derült ki, hogy a kerámiaművesség fejlődésének iránya a formák egyszerűsödése, a díszítés egyhangúvá válása volt. Ezek és a fémleletek (tűk, török, karperecek) elemzése során a lelőhely az ún. Pilinyi-kultúra emlékeként került meghatározásra. Ez azért is fontos, mivel a Börzsöny–Cserhát–Mátra vonalától északabbra elterjedő kultúrának ez az egyik legdélebbi előfordulása.

Cserőhalom mellett további jászberényi bronzkori lelőhelyek: Jászberény-Felsőmuszáj, Jászberény-Belsőszőlő és a Jászberény-Csíkosnál levő Fecske-tanya. A Nagykáta felé vezető műút mellett levő Belsőszőlő, vagy másik nevén Öreg-hegy homokbányászata során többek között egy bronzkori sír került elő. A feltehetően harcos temetkezés mellékletei: lándzsahegy, szív alakú bronzcsüngők és orsókarika voltak.

A vaskor nemcsak attól válik különbözővé és újszerűbbé az eddig tárgyalt régészeti koroktól, kultúráktól, hogy megjelenik a vas használata, és újfajta tárgyi hagyatékok lesznek jellemzőek, hanem attól is, hogy e korszak már azon népek időszaka, akikről írásos feljegyzések is készültek ókori auktorok tollából, neveiket és életmódjukat is ismerjük. Ezt az időszakot jellemzően két nagyobb nép képviseli: a korait (Kr. e. 900/800– Kr. e. 450) a keletről érkező szkíták, a későit (Kr. e. 450–Kr. u. I. század) pedig a nyugatról betelepülő kelták. A vaskor

Hatvani-kultúra edénye

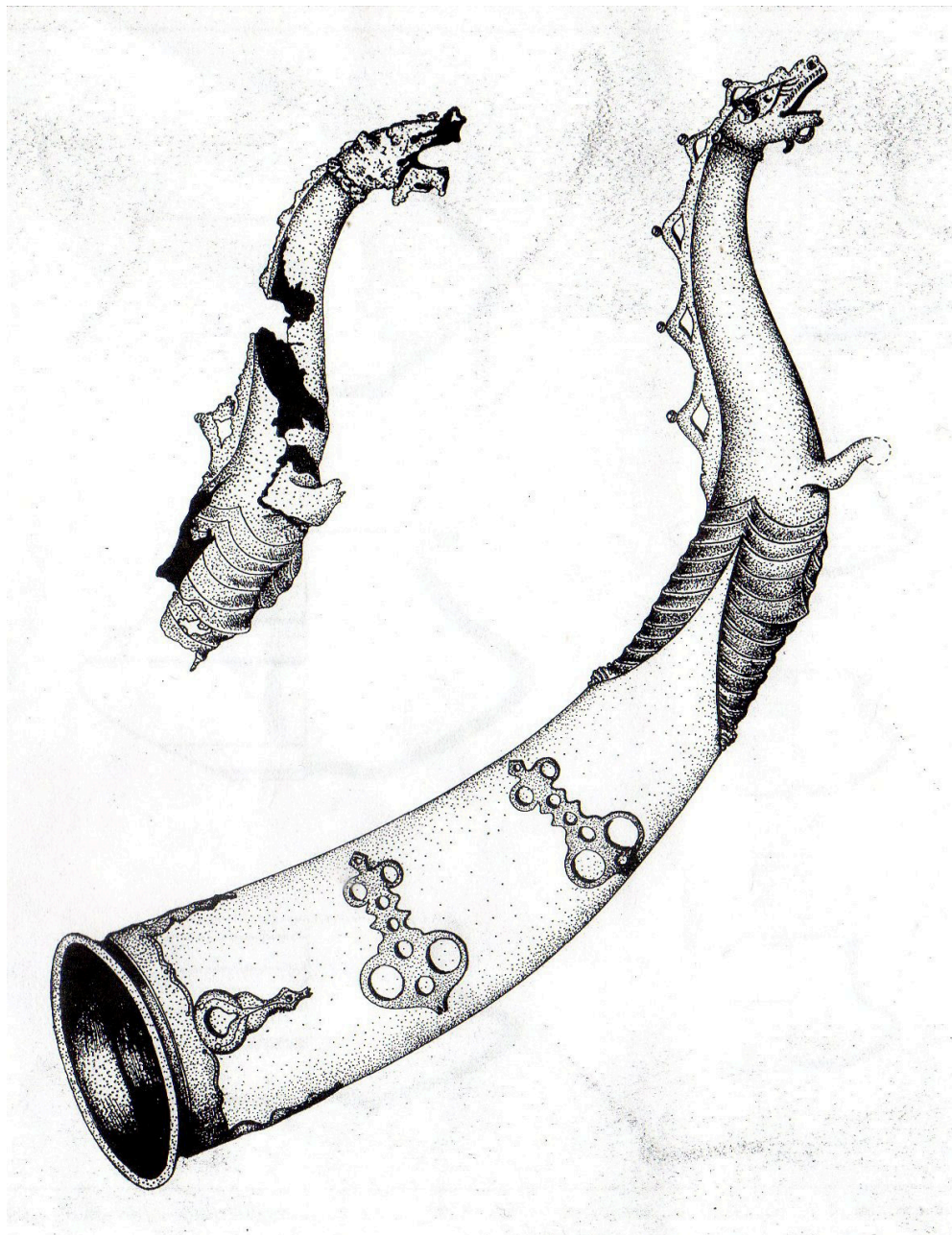
első felében a Dunától nyugatra és keletre fekvő területeken alapvetően két külön kultúrkör jelenik meg. A Dunántúlon az ún. *Hallstatt-kultúra*, míg az Alföldön a *preszkíta*- majd a *szkíta-kultúra* válik uralkodóvá. A nyersanyagbázis növekedésével, valamint a vas használatának elterjedésével egyre inkább specializálódott a kézművesség, megnövekedtek a fém tárgyak, eszközök alkalmazásának lehetőségei, azok tartósabbak lettek, használatuk könnyebbé tette az emberek hétköznapijait. A késő bronzkortól eltérően nincsenek nagy, hosszú ideig élő telepek, helyüket a könnyű szállások váltják fel, ami részben a nomadizáló nagyállattartás felerősödésére enged következtetni. A szkíták történetéről főleg görög források maradtak ránk. Hérodotosz művében (A görög–perzsa háború) olvashatunk a sztyeppi népek elnevezéseiről, melyből arra következtethetünk, hogy Erdélyben az *agathürszoszok*, az Alföldön pedig a *szigünnák* laktak. A kora vaskori népesség emlékeit régészetileg két nagy csoportra lehet osztani, az ún. kincsleletekre és a temetőkre. Az előkerült fémleleteknek, különösen a lószerszámokat és a fegyvereket tekintve, szinte kivétel nélkül megtaláljuk a keleti, ázsiai, sztyeppi előképeit. Az aranyból készült leletek gazdagsága pedig arról tanúskodik, hogy a Duna–Tisza térségében újabb virágkorát éli az aranyművesség. Szkítákhoz köthető tárgyleletek Jászberény területéről sokáig nem kerültek elő. Azonban szokták azt is mondani, hogy a bizonyíték nem léte nem feltétlenül a nemlét bizonyítéka. A Jászberényt elkerülő műút

építését megelőző feltárások során a szolnoki múzeum munkatársai egy szkíta telep nyomaira bukkantak. A publikálatlan lelőhely értékelése új adatokkal szolgálhat a Jászság kora vaskorát illetően. Ebben az időszakban az Alföld nagyállattartásra alkalmas. Tele legelővel, folyóval és patakkal, delelésre alkalmas ligetekkel, erdőkkel. A Jászsághoz viszonylag közel, Tápiószentmártonban egy szarvast ábrázoló arany díszlemez került elő, amely szkíta előkelőségre enged következtetni. Gyöngyösről és Nagytarcsáról a szkíta állatstílus remekeit ismerjük. A tápiószentmártoni „aranyzarvas” és a tápiószelei szkíta temető mellett közel már Jászberényhez, Jászfákóhalmán és Jászszentandrason is előkerültek a szkíták emlékei.

A késő vaskorban itt élő keltákra vonatkozólag – a korábbi szkítáktól eltérően – meglehetősen nagy régészeti hagyatékkal számolhatunk a Jászság tekintetében. Már a XX. század elején is a Jász Múzeum törzsanyagát alkották a Kerekudvarról és Jászszentandrásról előkerült kelta harcos sírokból származó fegyverek, lábperecek. A Kr. e. 5–4. században végbemenő változásokat, amelyek az egész Kárpát-medencére hatással voltak, írásos források segítségével is nyomon tudjuk követni. A hódító kelták kétfelé, keleti és déli irányban terjeszkednek, mondhatni vetik meg a lábukat. A túlnépesedéssel magyarázható hódítások Itáliában és a későbbi Pannóniában is végbementek. Ekkor fosztották ki Rómát (Kr. e. 388–387), és jutottak el egészen Szicíliáig. Ezzel párhuzamosan egy kisebb csoport a Kárpát-medence felé vette az irányt, azonban az Alföldön élő szkítákra ekkor még nem jelentettek veszélyt, terjeszkedésük megállt a Duna-könyöknél. Az ide érkező kelta törzsek nevét nem ismerjük. A Kr. e. III. század második harmadától a Rajna-vidékéről induló, és a Balkánon is hódító kelta törzsek maradványai megjelennek az alföldi szkíta telepeken, illetve jelenlétük kimutatható régészeti hagyatékukból. Később a különböző, már név szerint ismert kelta törzsek (pl. *scordiscus*, *boi*, *tauriscus*) között hatalmi és területi villongás támad, amelynek Marcus Vipsanius Agrippa (Kr. e. 63–Kr. e. 12) és Tiberius, későbbi római császár (Kr. e. 42–Kr. u. 37.) hadjáratai vetnek véget. A római térfoglalás után a dunántúli kelták lassan asszimilálódnak, romanizálódnak, kultúrájuk beleolvad a római műveltségbe. Azonban ez a korszak az Alföldön már egy új nép világába vezet, a szarmatákéba.

Jászberény területe nem volt lakatlan a kelta korszakban sem. Az ún. La-Tène kultúra egy nagy temetője látott napvilágot a mai Nagykáta, illetve Jászfelsőszentgyörgy felé elágazó 31. számú műút mellett. A már említett Jászberény-Cserőhalom nevű lelőhely mintegy 50 kelta sírt is tartalmazott. Az eléggé bolygatott temetőben azonban így is számos egyedinek, unikálisnak számító lelet került elő. Ezek közül talán legjelentősebb a méltatlanul elhanyagolt bronz ivókürt, ún. *rhyton*, amely a helyi kelta arisztokrácia kultúrájában fontos szerepet játszott. A magyarországi ún. plasztikus díszítés egyedülálló remekműveként jellemezhető Kr. e. II. századi kelta kürt egyedi jellege miatt leírását a feltáró régészről idézem: „Egy lemezről forrasztott, csöszterű fantasztikus tarajos állatfejjel. A fejrész egésztől erősen deformálódott. A nyitott száj szélén sok apró fog nyomai. Az orrlyuktól hátrafutó, fokozatosan nagyobbodó taraj ívelten kiemelkedik, helyenként áttört díszítésű csúcsait kisebb gömböcskék hangsúlyozzák. A nyaktőn nyitott, kiszélesedő végű torques gömbökkel, pont- és ékszerű bevágásokkal díszített.”

Az említett lelőhely közelében egy másik kelta lelőhelyről is tudunk, amely a jászfelsőszentgyörgyi határhoz közel esik: Jászberény-Öregerdő. Itt még 1895-ben egy ún. vérzománcos bronzláncot találtak favágás utáni tuskózás közben. Sajnos, a hozzá nem értő „szakemberek” a csodás leletet hanyagul kezelték, így az már 15 darabban került – hiányosan

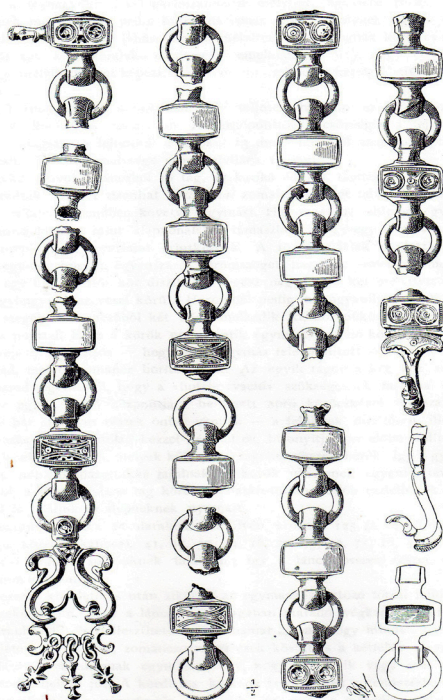

A cserőhalmi ivókürt

– Hild Viktor kezébe. Ez az állatfejben (kacsa vagy egyéb madárfej) végződő női bronzöv a „Magyar típus”-ként számontartott kelta stílushoz sorolható. Sajnos egyéb leletről nincs tudomásunk erről a lelőhelyről, feltehetőleg annak idején az erdőkitermelés során végleg elpusztulhatott. Ez a két lelőhely egy nagyobb kelta letelepedés gócpontja lehet, mely egészen a jászfelsőszentgyörgyi határhoz tartozó Kerekudvarig terjedhet, ahonnan kelta harcosok sírjai kerültek elő, és egy vaskori földvárát is feltételezhetünk. Legújabban (2004-ben) – egy másik, e lelőhelyektől viszonylag távolabb – a Jászberényt elkerülő műút építését megelőzően – egy kelta telepet is sikerült a régészeknek feltárni, ahol a házak, vermek, kutak maradványai mellett a lakóhely védelmét szolgáló erősítés nyomai is kivehetők.

A Kárpát-medencei kelta korszak végét a Római Birodalom terjeszkedése jelentette Pannónia – majd később Dacia – provincia megalakításával. Mindezek egyenes következménye a területen élő kelta népesség romanizálódása, asszimilációja, noha az alföldi kelta lakosság telepei egy ideig még tovább éltek. A rómaiak, miután kialakították és megerősítették Pannóniát és a Dunát, mint természetes határt (Ripa), katonailag is biztosítani tudták politikai, gazdasági és katonai szerepüket. Ezt kihasználva arra törekedtek, hogy a szomszédos barbár népekkel nyugalmas, jó viszonyt ápoljanak. A Kr. u. I. század elején talán ennek az „Augustusi politikának” következményeként vándorol az Alföldre egy keletről érkező iráni nép: a szarmaták. Az ütköző „állam”, a Barbaricum volt hivatott felfogni és csillapítani a dákok és más népek (markomannok, kvádok), valamint Pannónia között a súrlódásokat. Traianus dákok elleni hadjárata után a Birodalom újabb provinciát alapított (Dacia, tartomány, Kr. u. 106–271), amely új helyzet elé állította a szarmatákat. Harapófogó közé szorulva (nyugaton Pannónia, délen Moesia, keleten Dacia tartományokkal, északon pedig germán népekkel) behatárolódott az Alföld területe. A már itt élő szarmata jazyg törzshöz újabbak érkeztek. Marcus Aurelius (római császár, Kr. u. 121–180) újabb tartományként Sarmatia névvel a Birodalomhoz kívánta csatolni ezt a területet is, halálával azonban a római külpolitika defenzívá vált, határait erősítve feladta területének növelését. Ebben az időben újabb szarmata népesség, a roxolán

Hild Viktor rajza a verzmáncos bronzláncról

vándorolt az Alföldre, és telepedett le annak déli részén, a Felső-Tisza-vidéken pedig a germán vandálok találnak új otthonra. Ekkor alakul ki az a határvédelmi rendszer, amelynek emléke a mai napig is megtalálható a Jászságban is: a Csörsz-árok. A Kr. u. III. század második felében annyira felerősödtek a gót támadások a provinciák ellen, hogy Lucius Domitius Aurelianus (római császár, Kr. u. 270–275) kénytelen feladni Daciát (Kr. u. 270), lakosságát áttelepíteni Moesia tartományba, nagyobb katonai szerephez juttatva a Pannóniát „védő” Barbaricumot. Feltehetően ekkor épült meg az az észak-déli sáncrendszer, mely kapcsolódva a jászárokszállási határ Csörsz-, vagy Ördög-árokhoz, határvédelmi funkciót látott el egészen a Kr. u. IV. század végéig. Az erősödő gót támadások újabb népmozgásokat indítanak el, me-

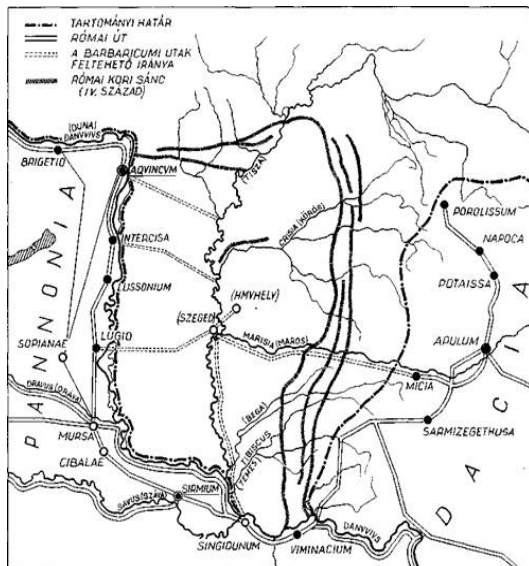
Cserőhalom és környéke, a közelben levő földvárral az 1780-as években készített első katonai felmérés térképszelvényén

lyek végül Kr. u. 401-ben kimozdítják helyükről a vandálokat, kvádokat és alánokat. Ez azonban egy újabb korszak előestéje, amelyet összefoglalóan népvándorlás kornak nevezünk.

A nagyállattartó, nagyobb telepeken élő szarmata közösségek viszonylag sűrűn lakják az Alföldet. A rómaiakkal folytatott kereskedelmük révén nagyon sok import luxuscikk kerül hozzájuk, melyek közül talán legszebbek az ún. terra sigillata, a római kerámiaművesség remekművé edényei. A gyors korongon készült, jól iszapolt, szürke vagy vörös színű szarmata kerámiák mellett másik jellemző tárgycsoportjuk a különböző színű és formájú üveg- és pasztagyöngyök, melyek a női ruházatot díszítették. A korban divatos fibula (ruhakapcsolótű)

mellett a karperecek képviselik az ékszer-típusok nagyobb csoportját. Jászberény területéről több szarmata lelőhelyet ismerünk: Jászberény-Zagyvapart, Jászberény-Négyszállás, Jászberény-Csikosi Tetemhát, Jászberény-Csegelapos, Jászberény-Disznószög, Jászberény-Fehértó, Jászberény-Hűtőgépgyár, Jászberény-Mészhomok-téglagyár, Jászberény-Kormospárt, Jászberény-Kossuth tér, Jászberény-Necső, Jászberény-Nagyérhát, Jászberény-Réti-dűlő, Jászberény-Szent Imre halom, Jászberény-Szent Imre határ Elefánthy-tanya, Jászberény-Szent Pál halom, Jászberény-Belsőszőlő. Ezek közül külön említésre méltó a belsőszőlői lelőhely, mely a vasútállomástól nyugatra a nagykátai út mellett volt található. A homokbányászat során megbolygatott területből a régésznek sikerült többek között lándzsahegyet, pajzsdudort, kardot megmentenie (utóbbiról kiderült, hogy zsákmányolt római kard lehetett), így feltételezhetjük, hogy a temető egyik harcos sírjának mellékletei kerültek napvilágra. A bányászat szinte az egész szarmata temetőt érinthette. A leletmentő régész jelentésében így ír erről: „Ami az előfordult leletek többi részét illeti, azok előzőleg vagy szétmentek az odatévedt kíváncsiak birtokába – csuprok és lándzsahegyek –, vagy visszakerült – „több száz koponya” csont és „rozsdás vasdarabok” – a felhagyott bánya talajvizébe. (...) Mérhetetlen kár a Varga-féle homokbánya nagyarányú pusztítása...”

Másik fontos lelőhely Jászberény-Tetemház, vagy másik néven Jászberény-Csikosi Tetemhát. A lelőhely a Dalmadikereszt, vagy más néven Oláh-kereszt közelében található. Már Hild Vikornak is felkeltette az érdeklődését az 1890-es évek végén, akitől megmaradt régészeti naplójának ebbéli helyszínrajza is. A le-

Vázlatos térkép a Pannónia és Dacia között fellelhető Csörsz-árok sematikus ábrázolásával

Jellegzetes szarmata kerámiák

lőhelyet így írja le: „1893. március 5. Hild Viktor, mint kiküldött városi képviselő, a rendőrség küldöttével együtt megszemlélte a tavaszi árvíz által elöntött Csíkos-kutyinai részt. Oláh Istvánnak a vízből kiemelkedő tanyájánál a csónakból kiszálltak, ahol a ház előtt felíratos római követ láttak. (...) A domb Zagyva felőli nagyobb részét a folyó sodrása elmosta és sok emberi csont, kő és törmelék került elő.” A felíratos római kő egy sírkő alsó töredéke: „A Hild régészeti naplójából megállapított ténynt közöltem az országos magyar történeti múzeummal, amely R. 69/1941. sz. válaszában közölte a következőket: „(...) A felíraton több elhunyt volt megemlítve, többek között egy Januarius nevű, végül e sírkő állítólag vannak felsorolva egy szokásos formula rövidítve: *Ex testamento faciendum curaverunt*, - tehát végrendeletből állították a hozzátartozók. (...)”

A sírkőtöredék sajnos eléggé rongálódott állapotban van (jelenleg a Jász Múzeum raktárában őrzik), felíratának utolsó hat sorát szintén ő oldotta fel, és így próbálkozott kiegészítésével:

1. sor: .....IO EST
2. sor: IANUARIO
3. sor: V.....IS SVIS
4. sor: V.....ENSET
5. sor: V.....CIO
6. sor: P.....OEXTFC

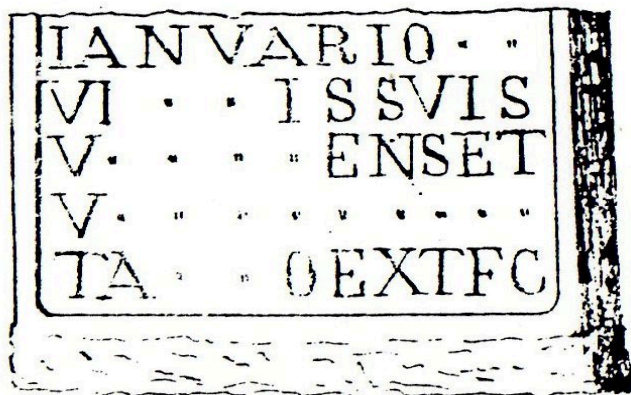
„A 6. sorban kínálkozik olyan kiegészítés, hogy *PatronO EX Testamento Fieri Curavit* (*Curaventum*); a 4. sorban az ...*ENS* névnek látszik: *Prudens* vagy *Crescens* stb.-féle név lehetett; a *V*-vel kezdődő soroknál az ember hajlandó volna *VLPIVS* azaz *Ulpus* gens-névre gondolni, a ...*CIO*-ban is rejtőzik egy *nominativusban álló név*.” Mint az Hild jegyzeteiből kitűnik, a kő másik fele a már említett Dalmadi- vagy Oláh-kereszt talapzata. Egyes szakemberek római kori őrhelyet, burgust feltételeznek Jászberényben. Nem nagy erőfeszítésbe kerülne a nevezett kereszt talapzatáról leszedni és egy újra helyezni, így a feltehetően előkerülő sírkőtöredék kiegészítésül újabb adatot szolgáltatna Jászberény római korához.

Szarmata női viselet

Újabb nagy rejtély ebből a korból egy a Kr. u. II. századból ránk maradt (középkori másolat) Ptolemaios térkép, melyen a Duna–Tisza közén nyolc település szerepel (*Uscenum, Bormanum, Abieta, Trissum, Parca, Candanum, Passium, Partiscum*). Ezek közül egyet sem tudott a történettudomány pontosan lokalizálni. Az biztos, hogy Hatvan-Gombospusztá lelőhelyen egy római őrtorony alapjai kerültek elő, ám hogy Jászberényben is

Római feliratos kőtöredék rajza és fényképe

nép, az avarok segítségével. Ők legyőzve a gepidákat és elfoglalva a korábbi szövetséges longobárd területeket megeremtik az Avar Birodalmat (Kr. u. 567/568). A közel négyszáz évig tartó uralkodásuk alatt egyesítik először a Kárpát-medencét (hoznak létre önálló államot), asszimilálják a helyben továbbra is ott élő lakosságot – viszonylag egységes anyagi kultúrát hagyva ránk. Legjellemzőbb és leglátványosabb hagyatékaik az öveket díszítő veretek, szíjvégek. Ezek a

korai avarkorban még préselt lemezből készültek, díszítésük főleg ornamentikus, geometrikus volt, majd a késő avarkorban ezeket már bronzból öntik, és megjelennek rajtuk a különböző állatmotívumok, griffek, őzek, sasok stb. E korszakból maradt ránk a járszági nagy avar temetők (Jászapáti, Jánoshida, Alattyán) mellett több temetőrészlet is Jászberény területéről. Az egyik, a Jászberény-Szentimre lelőhely, ahol késő avar kori ún. griffes-indás díszítésű öntött bronz szíjvégekkel és szíjveretekkel ellátott sír került elő. E sír egy nagyobb, több temetőt magába foglaló egység része lehetett, melyhez a Jánoshida-Tótképuszta-Alattyán hármashatárnál előkerült másik temető is tartozhatott. Másik temetőrészlet a Zagyvart közelében, a Csíkosi határrészben került elő 1941-ben. Ekkor hét sírt találtak, melyekből kettő avar kori volt, mellékleteit tekintve inkább a korai avar korra keltezhető. E temető 7. sírjában egy harcos nyughelyét feltételezhetjük, ahol részleges lovastemetkezés nyomai mutathatók ki. A mellékletek között tűzesiholó, lemezveret, obszidiánkő, vaskés mellett egy íj csontlemezei kerültek elő. A II. világháború után Jászberény-Fémnyomógyár lelőhelyen kettő, a Jászberény-Hűtőgépgyár lelőhelyen pedig egy sírnál végeztek leletmentést. (Ez a térség így szerepel a régészeti lelőhely kataszterben, de ma az Eletrolux gyár területeként ismert.) Az előbbinél edény és csont tűtartó, az utóbbinál préselt lemezveret és egyéb ékszerek kerültek elő. Néhány évtizede a Jászberény-Réti-földek lelőhelyen egy gödörházat tártak fel a régészek, amelynek használati idejét az előkerült leletanyag alapján Kr. u. 630 utánra keltezték. Az, hogy ez egy összefüggő avar település részét képezi-e, vagy egy önálló épület, a feltárás területének kis méretéből nem mondható meg. Talán a későbbi kutatások erre is fényt derítenek. Több publikálatlan lelőhelyet ismerünk ebből a korból Jászberény területén. Sajnos közöletlen maradt az az avar kori harcos temetkezés is, mely Jászberény-Református temető lelőhelyen került elő. Innen többek között kard, nyílscsók, szíjveretek kerültek a jászberényi múzeumba. A Jászágban feltételezhetünk helyben maradt, gyér számú avar lakosságot a birodalom VIII. századi összeomlása után is, amely megérhette a népvándorlások korának utolsó nagyobb hullámát, és a magyarok honfoglalását.

Prohászka Péter

JÁSZBERÉNY TERÜLETE AZ AVAR- ÉS HONFOGLALÁS KORBAN A RÉGÉSZETI EMLÉKANYAG TÜKRÉBEN

A népvándorlaskor évszázadai számos változást hoztak a Kárpát-medence és azon belül a kisebb tájegységek – mint például a Jászság – területén. Ezen változások elsősorban a régészeti leletanyagban megfigyelhető jelenségek alapján követhetők nyomon, míg az írott források szerepe elenyésző, mivel csupán a politikai és hadi események kerültek bennük rögzítésre. Így a rendelkezésre álló kevés kora középkori bizánci és nyugati forrás főként az avarok és a magyarok hadjáratairól emlékezik meg, és emiatt olyan adat nem található, amely Jászberényre, vagy más ma is azonosítható településre vonatkozna. A régészeti leletek értékelése azonban bizonyos fokig segíthet azon folyamatok felvázolásában, amelyek Jászberény területén a több mint négy évszázad alatt végbementek. Az előkerült sírok, temetők és telepek a mellékleteknek köszönhetően sokat elárulnak a megtelepedett közösség társadalmi helyzetéről, kapcsolatairól az avar kaganátuson, majd a honfoglalók nagyfejedelemségén belül. Jászberényből és külterületéről ugyan számos korszakbeli sír, valamint lelet került elő, mégis megnehezíti a dolgunkat azon körülmény, hogy ezeknek csak kis részét közölték. A 19. század végétől a környéken előkerült császár-, népvándorlás- és honfoglalás kori leletek a Jász Múzeum gyűjteményét gazdagították, ezek azonban alig kerültek közlésre, ahogy nem történt meg a második világháború utáni régészeti feltárások során előkerült leletanyagé sem. Szerencsére rendelkezésünkre állnak a régészeti jelentések, valamint Fettich Nándornak a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában őrzött, mellékelt rajzai és jegyzetei, amelyeken számos fontos, ma már fel nem lelhető tárgyat örökített meg.

Jászberény területe a korábbi és későbbi régészeti korszakokhoz hasonlóan mind az avar-, mind pedig a honfoglalás korban egyaránt lakott volt, melyre magyarázatul szolgál a terület kedvező földrajzi fekvése, klimatikus viszonyai, valamint a Zagyva folyó meghatározó szerepe. Ezek ugyanis egyaránt lehetőséget biztosítottak a nagyállattartásra és a földművelésre. A Zagyva a Tiszába torkollva az észak-déli és kelet-nyugati kereskedelmi kapcsolatokat tette lehetővé az itt megtelepültek számára. A régészeti leletek alapján azonban Jászberény területe a vizsgált korszakban bizonyosan nem volt folyamatosan lakott, így már az avar korban is távozhattak, illetve jelenhettek meg új csoportok, családok. A kárpát-medencei avar uralom 9. század elején történt összeomlása a terület népesedési viszonyaira is kihatott, amely nagy valószínűséggel a terület elnéptelenedéséhez vezetett, így a honfoglaló magyarság a Jászság és benne Jászberény területén kérdéses, hogy találkozott-e a korábban itt élt avarok leszármazottaival.

Az avarok és az avar kor emlékei Jászberény területéről

Az 567. majd 568. esztendő jelentős változásokat hozott a Kárpát-medencében, ugyanis véget vetett a terület politikai megosztottságának. A gyors változás minden érintett felet meglepett, ugyanis véget vetett annak a 6. század első harmadától kezdve több évtizeden keresztül fenn-

álló ponthelyzetnek, melynek szereplői a germán longobárdok és gepidák, valamint a Bizánci Birodalom voltak. A 6. század első harmadában a Dunántúlon fokozatosan megtelepedő és hatalmukat kiterjesztő longobárdok egyre szorosabb kapcsolatokat áptak Bizánccal, valamint kerültek összetűzésbe a Tiszától keletre, Erdélyben, valamint a Szerémség egy részén élő gepidákkal. Ugyan mindkét nép a germánok közé tartozott, azonban számos vallási, politikai és gazdasági ellentét állt fenn közöttük, amely összecsapásokban eszkalálódott. Ezen harcok azonban a Szerémségben zajlottak le nem érintve az Alföld középső és felső részét. A Bizánci Birodalom kényszerűen ügyelt a ponthelyzet fenntartására, amelynek köszönhetően északi határai többé-kevésbé biztosítva voltak. Ugyanis egyik fél sem rendelkezett olyan katonai erővel, amely döntést kényszeríthetett volna ki. Sőt, amikor arra szükség volt, Bizánc politikai és pénzügyi befolyása mellett katonai erejét is felvonultatta. A longobárdok azonban 567-ben új szövetségesre tettek szert egy keletről megjelenő népcsoportban, akiket avaroknak neveztek. Népük a távoli belső-ázsiai területekről menekült Európa határára, amikor lakóhelyeiket 552 körül elfoglalták fellázadt korábbi alattvalóik, a türkök. Az avarok nem tekinthetők egységes népnek, mivel többféle népcsoportból szerveződtek, akik a nyugatra való vándorlásuk során csatlakoztak hozzájuk. Az Al-Dunánál 562-ben megjelenő avarokat azonban csalódás érte, mivel a Bizánci Birodalom megerősített határa bevehetetlen akadályt jelentett számukra. Ugyan a birodalom katonai szolgálataikat igénybe vette, azonban nem törekedett letelepítésükre a határain belül. Ugyancsak nem sikerült nyugati előretörésük, így a gepidák által lezárt hágók miatt a Kárpát-medencébe nem tudtak benyomulni, és a frank területek elleni vállalkozásaik se jártak sikerrel. A frankok azonban, kihasználva a lehetőséget, közvetítőként léptek fel, és a longobárdok figyelmét felhívták a komoly katonai erőkkkel bíró avarokra, akiknek viszont új szállásterületre volt égetően szükségük. Az avarok 567-ben a longobárdok oldalán bekapcsolódtak a háborúba, és megsemmisítő győzelmet arattak a gepidák felett. A longobárdok győztesnek érezték magukat, mivel megszabadultak ősi ellenségeiktől, azonban gyorsan rá kellett döbbsenniük, hogy a ponthelyzet megszűntével egy erős és veszedelmes szomszédra tettek szert, ami miatt 568 húsvétján korábbi dunántúli szállásaikról Itáliába vándoroltak.

A bevándorló avarok hatalma 568 után az egész Kárpát-medencére kiterjedt, mely alól csupán a Szerémség egy kisebb része, Sirmium és környéke, jelentett kivételt, ahol egészen a város 582-ben történt elestéig a bizánci helyőrség állomásozott. Az avarok elsőként valószínűsíthetően a Kárpát-medence politikai és gazdasági egységét, kaganátusuk azonban soketnikumú volt. Az avarok betelepülése utáni közel negyed évezredet az emléktárgyak alapján a tudomány több korszakra osztotta fel. A honfoglalásukat követő közel hatvan évet a kora avar korszaként jelölik, amelyre az arany ékszerekben, viseleti tárgyakban való gazdagság jellemző. Ennek forrásai azon a hadjáratok voltak, amelyeket a Bizánci Birodalom ellen indítottak, valamint a béke fejében kikényszerített évi adók. A központosított kagáni hatalom a bevételéből részesítette alattvalóit is, ami díszes ékszerek és viseleti tárgyak formájában jelent meg a sírokban. Préselt arany és ezüst övdíszek, szerelvények, hosszú és hurkos fülű kengyelek, egyenes pengéjű és 'P' függesztő füllel ellátott kardok és keskeny íjcsontos íjak jellemzik a harcos réteg emléktárgyát. A nőknél a bizánci arany fülbevalók, valamint ezüst karperecek és ékszerek gyakorisága jellemző. A korszakban a nomadizmus mellett a földművelés, és ezzel a megtelepedett életmód egyaránt megfigyelhető. A jól jövedelmező katonai akcióiknak a Konstantinápoly falainál 626-ban elszenvedett vereségük vetett véget. Az ezt követő,

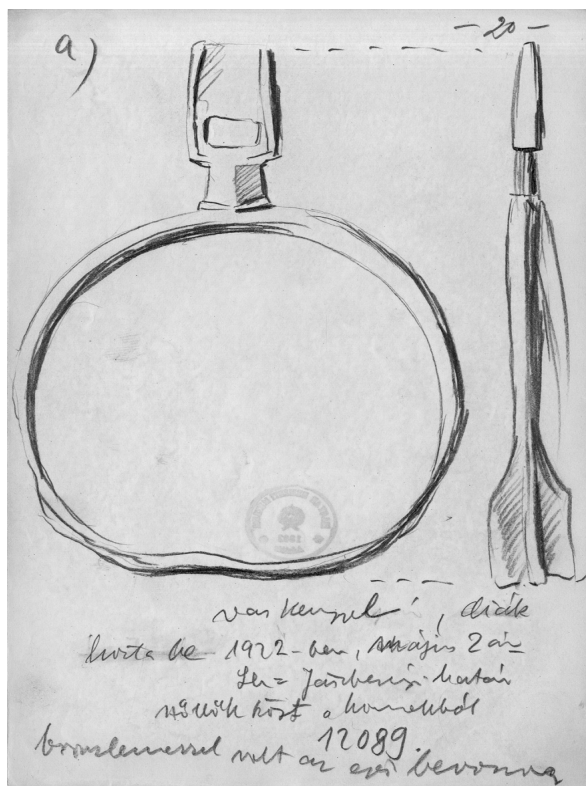

egészen a 8. század elejéig tartó időszakot középvár kornak nevezi a kutatás, melyre újfajta préselt övveretek, varkocsszorítók, szablyák, valamint a korábbtól eltérő tájolású sírok megjelenése jellemző. A 8. század elején kezdődő későavar korban újfajta művészet jelentkezik a Kárpát-medencében, amelyet leginkább a bronzból öntött, aranyozott vagy ónozott övgarnitúrák jellemeznek. Ezeken az övdíszeken griffeket, állatküzdelmi jeleneteket, lapos indákat ábrázolnak.

A Jászság a kora avar korban a kaganátus peremterületéhez számított, ugyanis az avar uralom északi határa éppen erre a tájra esik. E határt jól jelzi a Duna-Tisza közének északi részén kelet felé futó korábbi Csörsz-árok vonala, amelytől északra kora avar leletanyag nem figyelhető meg, és majd csak a 7. századtól kezdődik meg az avarok fokozatos betelepítése ettől északra. A nagyállattartó avarok számára a Jászság kiváló legelőket, vad- és halállományával biztos élelemforrást jelentett, ami miatt számos gazdag kora avar lelőhely ismert a vidékről. A zsámboki és hatvani arany mellékletes temetkezések jelzik a vezető réteghez tartozók megtelepedését a térség északi részén. Ugyancsak a kor harcos rétegének jeles képviselője nyugodhatott abban a Jászboldogházán talált sírban, melynek mellékletei közül csupán

ezüstveretes kardja jutott múzeumba. A kora avar lelőhelyek a nagy folyók völgyeinek vonalát követik, így telepeik és temetőik igazodnak a Zagyva és Tisza folyókhoz, amelynek magyarázatát a nagyállattartásban kereshetjük.

Jászberény területén több helyről ismertek a kora avar kori leletek. 1922-ben a jászberényi szőlőkből került egy hosszúfülű kengyel pár a Jász Múzeumba. 1941 júliusában Jászberény Csikós határrészén, a Fecske tanyán, a Zagyva meredek partján kerültek elő szegényes temetkezések. Komáromy József feltárása további sírokat eredményezett, melyeket mellékleteik – reflexj, csiholó, préselt övveret, orsókarika és kézzel formált edény – a 7. század első felére kelteznek. A temetkezések mellett a város határában a Réti földeken avar házak is előkerültek. Egy 1965-ben végzett terepbejárás során figyelték meg az avar telepre utaló nyomokat a Zagyva egykori magas partján. A régészeti kutatások azonban

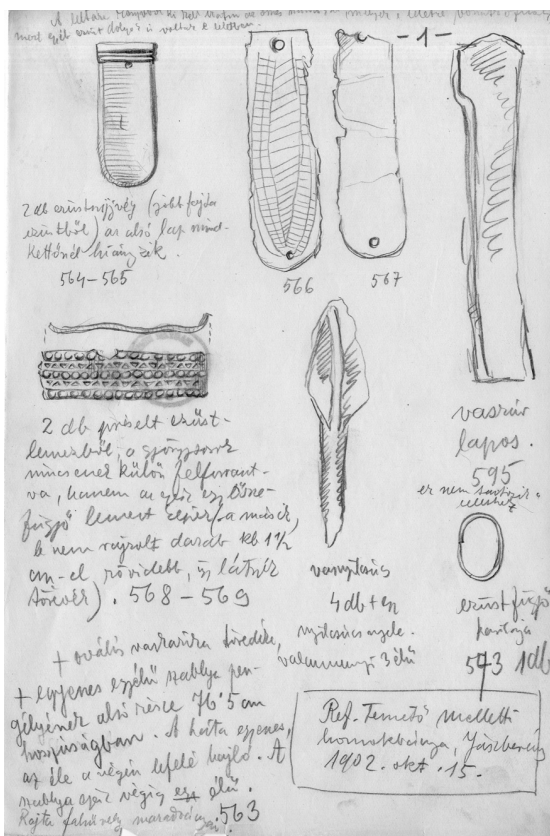
Fettich Nándor rajza a jászberényi szőlőkben talált avar kengyelről

csak az 1980-as évek elején kezdődtek, mely során egy 7. század első felére keltezett gödörházat tártak fel. A félig földbemélyített ház bejáratával szemben egy agyagból készült kemence szolgált a ház fűtésére. Az előkerült kerámiaagyag jelentős része kézzel formált, ujjbenyomással és cikk-cakk vonalakkal díszített edény volt. A feltárás során további háznyomokat figyeltek meg, amely egy kisebb Zagyva parti telepére utal.

A Jászság jelentősége a közép avar korban ugrásszerűen megnő, amelyről elsősorban a Jászapátban feltárt 412 síros temető tanúskodik. A temető jelentőségét a fegyvermellékletes sírok nagy száma adja. Az itt nyugvó harcosok valószínűleg valamilyen avar vezér katonái kíséretéhez tartozhattak, amely alapján számolni kell egy hatalmi centrummal a Jászság területén. Ugyancsak ezen körbe tartoznak azon sírok mellékletei, amelyek a jászberényi református temető melletti homokbányában 1902 októberében kerültek elő. Itt egy 7. századi temetőt (sírt) bolygattak meg, amelyből ezüst szíjvégek, szablya, 5 darab háromélű nyilcsúcs és ezüst fülbevaló került elő, majd jutott a Jász Múzeumba. Ugyancsak erre az időszakra keltezhető

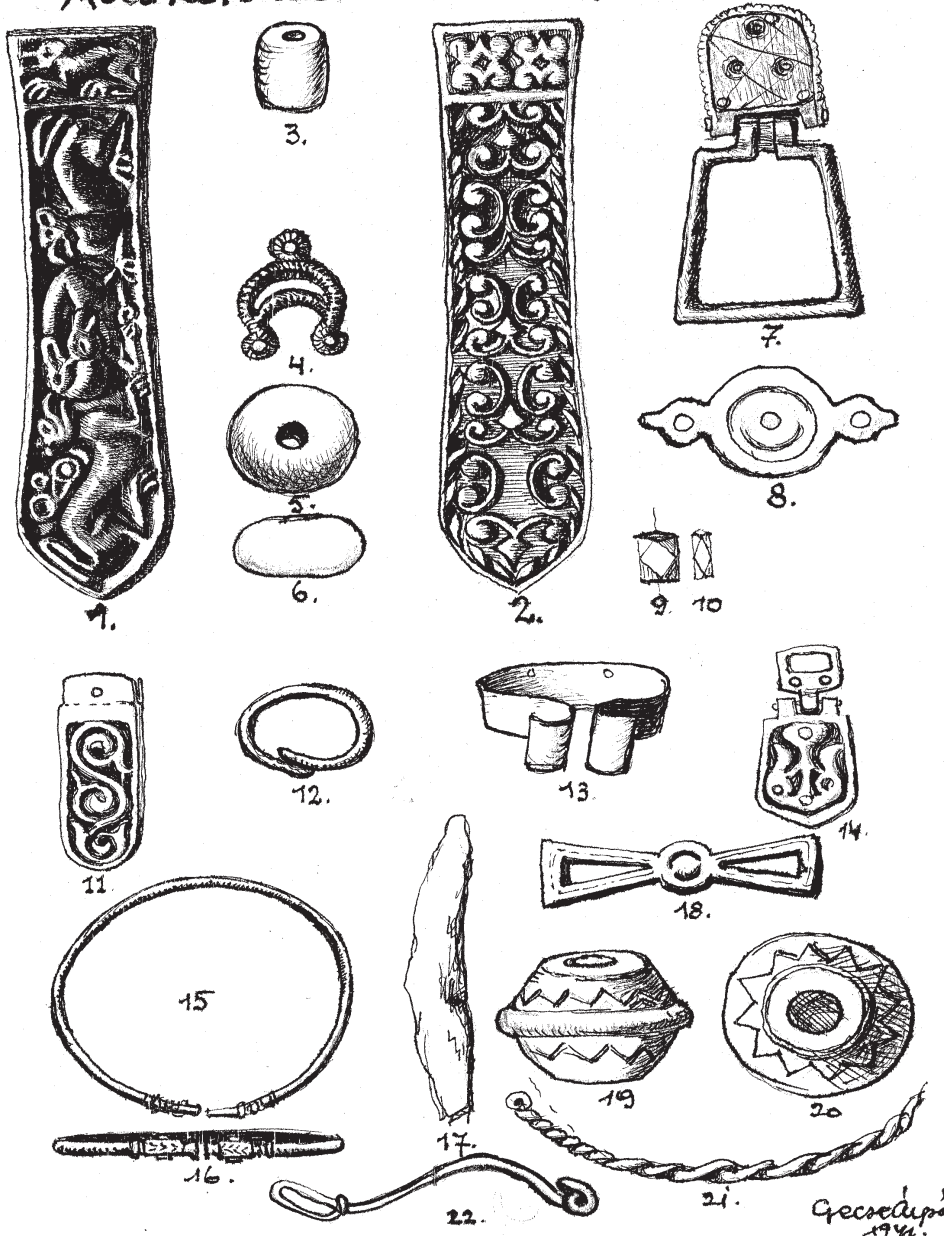
a jászberényi Hűtőgépgyár szerelőcsarnoka mellett 1967 augusztusában csatornaásás közben előkerült kelet-nyugati tájolású férfisír, melynek feltárása során Selmeczi László két bronz fülbevalót, két varkocsszorítót, és két négyzet alakú, préselt, díszítetlen övveret mentett meg. A sírt a mellékletek a 7. század utolsó harmadára és a 8. század elejére kelteznek. Szintén középkor a Meggyespele, a vasúti megálló mögötti területen, gödörásás közben napvilágra került bolygatatlan sír, amelynek egyetlen melléklete egy kézzel formált edény volt.

A 8. században mind a népességi viszonyok, mind pedig az anyagi kultúra szempontjából fontos változások játszódtak le a Kárpát-medencében. A népesség ugrásszerűen megnövekedett, sorra népesítik be az addig gyéren lakott területeket és nyitnak új temetőket. Ez az ugrásszerű növekedés a Duna-Tisza közének északi részén is jelentkezik, ugyanis az avar lelőhelyek száma is kétszeresére növekszik. A legnagyobb sűrűség azonban a Tisza-Zagyva találkozásánál figyelhető meg, amit talán az átkelőhely jelentőségével lehet magya-

Fettich Nándor rajza a jászberényi református temető melletti homokbányában talált avar leletekről

Avarkori leletek Jászberény határában.

Gecse Árpád festőművész rajza a Jászberény-szentimrei sír mellékleteiről

rázni. A telepek és temetők a 8. században már nem csupán a folyó völgyekhez igazodnak, hanem a belső területeket is birtokukba veszik, amely a népesség növekedését jelzi. Ugyan a 7. század végén már megnyitják, elsősorban mégis később, csak a 8. században temetkeznek az Alatyán-tuláti 706 síros és a jánoshidai 256 síros temetőkhöz. Az anyagi kultúrában az öntött bronz fémművesség szinte egyeduralgódóvá válása jellemző. Széles körben jelennek meg és folyamatosan használják a bronzból öntött állatalakos és indadíszes övvereteket, szíjvégeket, melyek az avar férfiak öveit díszítették. Egy igen szép garnitúra ismert a Szent Imre halomról, melyet Fettich Nándor közölt a Jász Múzeum Évkönyvében. A leletek előkerülési körülményeit és összetartozását Gecse Árpád festőművésznek a Nemzeti Múzeum Adattárában található levele tisztázza, melyhez mellékelte a tárgyak leírását és rajzát. Gecse a következőket írta: „... sikerült a Jász Múzeumtól megszerezni az avar leleteket, melyeknek rajzát eredeti nagyságban megküldöm felhasználás céljából. (Egy sírban talált leletek)... a fenti tárgyakat egy sírban találták — Jberény határában, Szentimre körül, ami a Berkó tanyasi ásatási helyedtől (temetőtől) légvonalban cca 4-5 km lehet.” A kis szíjvégeket egyszerű indadisz ékesíti, míg a nagy szíjvég egyik oldalát egymás felé forduló mesebeli állatalakok, griffek küzdelme díszíti, addig a másik oldalon elvont geometrikus jellegű mintázat látható. Ugyancsak késő avar koriak, azonban szegényesebb temetkezések a jászberényi korábbi Fémnyomógyár területének keleti részén 1959 májusában a széntároló alapozása közben megbolygatott sírok, melyek mellékletei között kézzel gyúrt edény, hasáb alakú csont tűtartó, valamint tojás töredékei voltak. A 8. századból mindössze egyetlen ház ismert a településről, amely a négyszállási középkori temető területén került elő. A késő avar kori gödörházban kézzel formált és korongon készült edények töredékei egyaránt voltak.

Az avarok a 8. század végén tűnnek fel ismét az írott forrásokban, amikor szembesülniük kell a nyugati határaikon egyre inkább teret nyerő Frank Birodalommal. Nagy Károly ugyan 791-ben indított hadjáratával nem tudta legyőzni őket, az ezt követően, 794/795-ben kirombant belháború azonban olyan súlyos károkat okozott, hogy a 795-ben indított újabb frank hadjárat már komoly eredményeket ért el. A kagáni uralom meggyengülését mutatja a kincstár 796-ban történt kifosztása Erik friauli herceg által. Az avarokat azonban nem csupán nyugatról, hanem keletről is veszély fenyegette az egyre erősebbé váló bolgárok részéről. 804-ben maga Krum bolgár kán vezetett hadjáratot a Dél-Alföldön, melynek pusztító volta magyarázatul szolgál arra, hogy az avar kagán a frankokhoz fordult, megkeresztelkedett és hűbéresévé vált Nagy Károlynak. A 8. század végi és 9. századi események, ha nem is érintették közvetve a Jászság területét, mégis kihatottak az itt élőkre. E folyamatok hatására az avar népesség régészeti szempontból eltűnik, és ha kisebb csoportjaikat feltételezzük is, régészeti emlékeik még nem kerültek elő.

Jászberény területe a honfoglalás korában

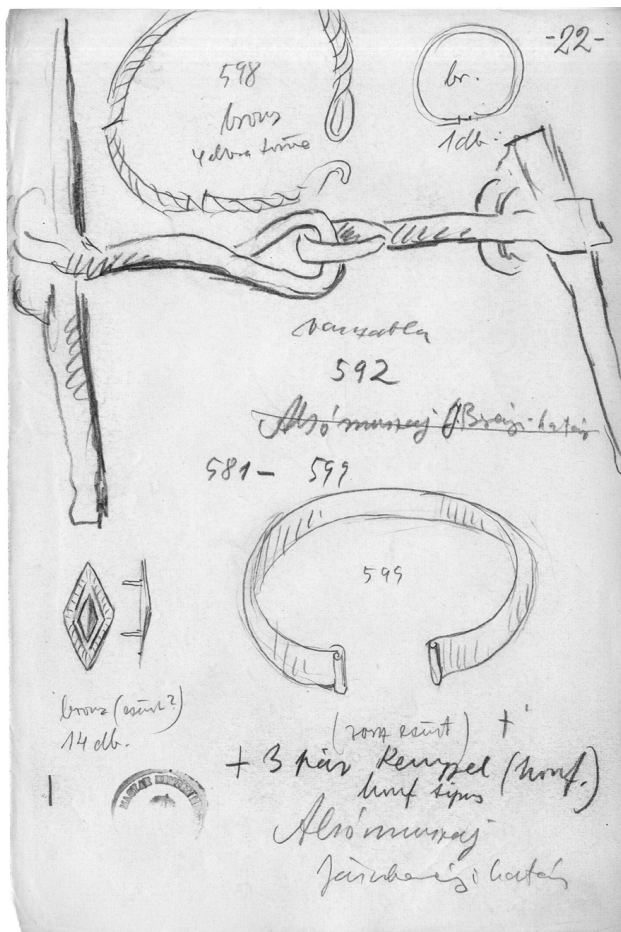
895-ben új nép vándorolt be keletről a Kárpát-medencébe, amely több hullámban sikeresen terjesztette ki uralmát annak egész területére. A magyarok megtelepedése véget vetett a Kárpát-medence megosztottságának, és a 907-es pozsonyi csatával végérvényesen biztosították uralmukat a térségben. Habár a besenyő támadás súlyos veszteségeket okozott mind az emberéletben, mind pedig az állatállományban, mégis sikerült új hazát találniuk Európában.

Ahogy az avaroknál, a honfoglaló magyaroknál sem állnak rendelkezésünkre olyan írott források, amelyek a belső folyamataikba betekintést kínálnának. Elsősorban a kalandozásoknak nevezett nyugatra és délre irányuló katonai akcióikról emlékeznek meg a kora középkori történetírók. Megtelepedésükkel új anyagi kultúra jelent meg a Kárpát-medencében, melyre az öntött és préselt aranyozott ezüst és bronz veretek, különféle ékszerek, valamint fegyvermelléletek a jellemzők. Az avarokhoz hasonlóan ők is elhelyezik kedvenc lovaikat sírjaikban, azonban ezek részleges lovas temetkezések, amelynél a koponya és a lábszárcsontok, illetve a lenyűzött bőr kerül az elhunyt mellé, nem pedig az egész ló.

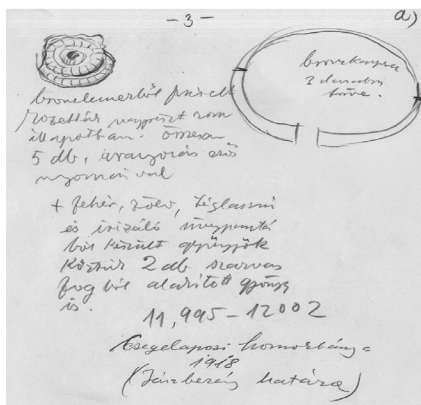
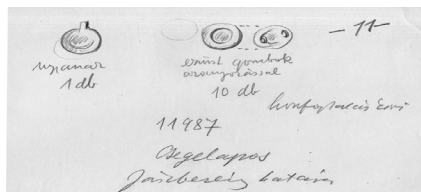
Jász-Nagykun-Szolnok megyében számos fontos és kiemelkedő honfoglaló lelet – mint a kétpói, a Szolnok-strázsahalmi vagy a Túrkeve-bokrosi – került elő. A Jászság területéről azonban alig néhány lelőhelyről ismertek a honfoglalók emlékei, pedig ezek alapján már igen korán megtelepedtek

a nagy valószínűséggel kietlen területen. A Jászság klímája és földrajzi viszonyai kedveznek a nagyállattartásnak. A Zagyva, a Tarna, valamint a Tisza ártere és a terület löszös talaja egyaránt kedvez az állattenyésztésnek, valamint a megtelepedett életmódhoz kapcsolódó földművelésnek. Így a lelőhelyek és leletek hiányát elsősorban a kutatottság alacsony fokával magyarázhatjuk. Ugyan Jászfényszaru lelőhellyel került leltározásra a Magyar Nemzeti Múzeumban egy gazdag leletegyüttes, amelynek előkerülési körülményeiről semmit sem tudunk. Az ezüst karperecek, az elektron gyűrű és az aranyozott bronz rozettás lószerszámveretek több temetkezés melléletei lehettek. A gazdag középréteghez tartozhatott a jászapáti homokbányában előkerült harcos lovas temetkezése is, azonban további leletek igen kis számban

Fettich Nándor rajza Jászberény-Alsó-muszájban talált honfoglaló leletekről

állnak rendelkezésre. Jászberény területéről mind-össze két lelőhelyről ismertek a honfoglaláskor emlékei. Alsómuszájon 1911-ben mezőgazdasági munkák során forgattak ki honfoglalás kori sírokat, melyek összegyűjtött mellékletei a Jász Múzeumba kerültek. A három kengyel és a vaszabla talán jelképes lovas temetkezésekre utalnak. A két szálból sodrott bronz nyakperec és a pödrott végű bronz lemezkarperec a 10. századra jellemző ékszerek közé tartoznak. A lelethez tartozó kengyel, zablá és 16 darab övdísz, gyűrű és bronz karika azonban elvesztek. Szerencsére Fettich Nándor egy részüket lerajzolta, köztük a rombusz alakú vereteket, melyek nagy valószínűséggel egy kaptánt díszítettek. A másik lelőhely Csegelapason található, ahol a Kisnémet István tanyáján lévő homokbányában 1918-ban kerültek elő különféle veretek. A 11 darab aranyozott ezüst kerek veret közepe kidomborodik, amelyet árok vesz körül, valószínűleg szintén ruházatot díszített, melyre a hátukon található két fül is utal. Ugyancsak innen jutott a Jász Múzeumba 5 darab kerek veret, széle- in gyöngysor kereteléssel és kicsiny lyukakkal.

Fettich Nándor rajza a Jászberény csegelaposi homokbányában talált honfoglaló leletekről

Langó Péter

BERÉNY AZ ÁRPÁD-KORBAN

A mai Jászberény és külterületének 11–13. századi emlékei

1. Bevezetés

Az Árpád-kori Berény és annak határa kisebb volt, mint a későbbi időszakokban vagy ma. A település ekkoriban Györffy György vizsgálatai szerint a középkori Heves megye nyugati részén helyezkedett el. Korai időszakáról írásos források nem ismertek, így történetét csupán a későbbi adatokból, valamint a régészeti források alapján rekonstruálhatjuk. Másrészt a gyér források sorra vételét követően nem tűnik haszontalannak az sem, ha körülnézünk a mai Jászberény határában, ugyanis számos Árpád-kori település nyomai is megtalálhatóak a város külterületein.

Fodor Ferenc feltevése szerint - mivel a vidék földművelés szempontjából mostoha terület lehetett az Árpád-korban azt a besenyők birtokolhatták, és ők voltak azok, akik „a lápi gyepüből az akkori mértékkel mért kultúrtáját” varázsoltak. A neves földrajztudós megállapításait a későbbi kutatások újabb adatokkal egészítették ki. Néhány évvel ezelőtt az itt végzett környezettörténeti vizsgálatok érintették a Jászságot is: a Jászberény melletti Meggyeserdőről származó környezettörténeti adatok alapján földművelésre utaló nyomok folyamatosan megtalálhatóak voltak a területen, de az elemzések alapján kiderült, hogy a vidék a 10. századot követően is kimondottan alkalmas volt a nagyállattartásra, amit többek között az üledék-vizsgálatokban talált lócsontok bizonyítanak. A gazdálkodás egyik meghatározó eleme tehát az Árpád-korban is a ló lehetett, s az itt élők az archeobotanikai leletek alapján továbbra is inkább az állattartásból éltek.

A folyómedrek mentén kialakult falvak jellegzetes Árpád-kori településeken meglévő földművelés és nagyállattartás nem befolyásolta a területen korábban megindult visszaerdősödést. A 13. század elejére jelentős kemény- és puhafás ligeterdők alakultak ki ezen a vidéken. A letelepedett családok harmóniában éltek az őket körülvevő természettel, s a környezeti adottságok alkalmasak voltak arra, hogy tartós települések jöjjenek létre már a 11. században is. A régészeti és a történeti kutatások ezzel párhuzamosan arra hívták fel a figyelmet, hogy a területen a besenyők megtelepedését alátámasztó régészeti bizonyíték – hasonlóan a közeli Heves megyei besenyők feltételezéséhez vagy a Felső-Tisza-vidéken korábban feltételezett kabar megtelepedéshez – nem mutatható ki, így a környezettörténeti adatokból táplálkozó besenyő-teória nem igazolható.

2. Az Árpád-kori Berény

A területről az Árpád-kori megtelepedés első emlékeit még a 19. századi kutatás tette közzé. 1856-ban a bécsi császári Münzkabinet kurátora egy olyan kincsletről is hírt adott, amit Jászberény határában találtak. Az előkerült érmek Szent István (997-1038) és I. András (1046–1060) uralkodása alatt készültek. Az I. András dénárok alapján a kincsleletet a 11. szá-

zad második felében rejthették el hajdani tulajdonosai. Berény is minden bizonnyal ekkoriban, a 11. században jöhetett létre, majd az évszázadok során folyamatosan formálódott és vált már a középkorban a régió központjává. E központi szerepét részben a fentebb már elemzett környezetének köszönhette. Az itt kialakult település a mai Jászberény belterületén lehetett Selmeczi László kutatásai szerint egy „legfeljebb 20-30 háztartást számláló átlagfalu lehetett”. Ez a korai Berény a neves kutató véleménye szerint a mai város főtere és a Nagyboldogasszony plébániatemplom közti részen volt. Jelenlegi feltárását, a Jászság régész kutatója szerint a beépítettség mellett nagyban nehezíti az, hogy a területet a későbbi korokban feltöltötték, miközben a korábbi időszakok emlékeit rejtő rétegeket különböző vermekkel s más beásásokkal bolygatták. Erre utalnak Komáromy József 1943-as megfigyelései is, amikor ugyanis a területen egy légoltalmi pince építésébe fogtak, akkor egy újkori búzásvermet is sikerült fellelniük a munkásoknak. A verem feltárása kapcsán tett megfigyelések szerint ezen a területen 2 méter mélyen „fekete és kevert földréteget, majd ezalatt tiszta homok réteget” sikerült megfigyelni az építményt kibontóknak, s arról is beszámolt, hogy az ekkor fellelt korábbi építmény nem az egyetlen lehetett a város főterén. Mindezek az adatok alátámasztják Selmeczi László véleményét.

Korábban az Árpád-kori Berény pontos helyét máshol is fellelni vélték. Ennek oka, hogy a kutatás korai időszakában a város külterületén is ismeretek voltak középkori emlékek, melyek összekapcsolása a korai Berény településsel magától értetődőnek tűnt a korabeli helytörténeti érdeklődésű kutatóknak. A kérdéssel foglalkozó jóhiszemű régiségbúvárok feltételezése szerint a korai település valamely oknál fogva elpusztult, és azt csak ezután építették újjá a város mai helyén. E véleményt legmarkánsabb módon a Jász Múzeum korábbi igazgatójának Blénessy Jánosnak, és az ő véleményét követő kutatók a munkájában lehet fellelni. Ők úgy gondolták, hogy a későbbi Hajta-tanya környékén előkerült emlékek azonosíthatók a korai Berénnyel. Újabban felmerült az a lehetőség is, hogy Berény település ebben az időszakban „legalábbis ezen a néven, nem létezett”, amire a 14. századi határjárások adatai lennének a bizonyítékok. Selmeczi László szerint, aki részletes terepbejárási és ásatási adatokkal egészítette ki az írásos forrásokból ismert információkat, azonban a régészeti kutatás alapján megerősíthetőnek tűnik az a vélemény, hogy Berény az Árpád-kor első felétől is létezett, s azon a helyen, ahol ma is fekszik. Annyi tehát biztosan elmondható, hogy Berény már valamikor az Árpád-kor első időszakában megszületett. A létrejött település helyét nagyban segítette az a földrajzi környezet (a Zagyva által kialakított sziget, a vizes élőhelyekkel tarkított, jól védhető terület), ahol a település magja feküdt, s amely magból kinőtt a későbbi város. Kérdéses azonban, mi történt az egykori Berény településsel a tatárjárás során? Elpusztult és elnéptelenedett, s túlélők már nem költöztek vissza – ahogy azt a mongol támadás kapcsán több történész is feltételezte –, vagy pedig a megmaradtak a viszontagságos eseményeket követően visszaköltöztek falujukba, és újjáépítették lerombolt otthonaikat? Ezekre a kérdésekre minden bizonnyal majd az újabb régészeti kutatások fognak választ adni.

3. Árpád-kori települések emlékei a mai jászberényi határból

A középkori falvak és városok ugyanúgy, ahogy a mai települések nem csak egy belső településmagból álltak, hanem a települést körülölelő határrészből is. E két rész mindig is

együtt alkotott egy egészet. A határrész pedig folyamatosan változott, formálódott, miközben a birtoktörténeti változásokon túl a határban élők környezetformáló szerepe – elnéptelenedés, pusztasodás, áttelepülés; túlnépesedés és kitelepülés; is fontos tényezőket jelentett. A mai Jászberény Árpád-kori előzményeinek vizsgálata kapcsán ezért nem hagyhatóak figyelmen kívül a mai város határában fekvő, egykor szintén élő települések nyomai sem. Ezek a falvak szomszédjai voltak Berénynek így kutatható emlékeik révén teljesebb képet alkothatunk arról is, miként élhettek az Árpádok alattvalói ebben a régióban.

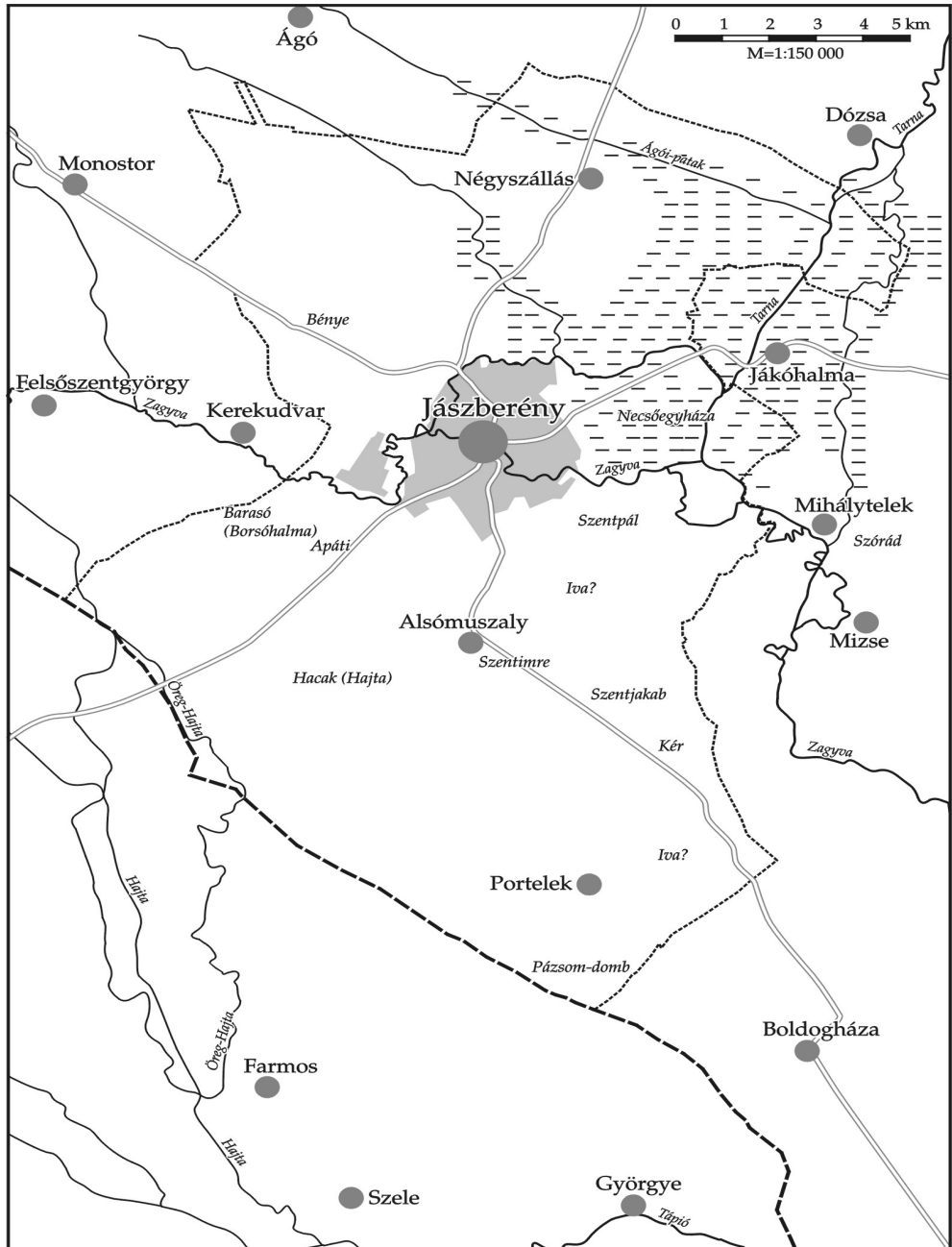
Jászberény nem hirtelen lett birtokosa ennek a területnek, s nem a jászok beköltözésével váltak a különböző határrészek a település részévé. A külterületek mai képének kialakulása számos, egymással is összefüggő hosszú távú folyamattal kapcsolható össze. Ezen folyamatok közül a legfontosabb talán az, ahogy a megtelepedő jászok sikeresen pozícionálták magukat, a kedvező várjobbágyi jogállásukat kihasználva előnyt faragtak jogi különállásukból, és azt jó gazdasági érzékkel különböző földek elbitorlásával, adományozás révén vagy peres úton való megszerzésével birtokaik gyarapítására használták. A természeti környezet nyújtotta lehetőségeket jól kiaknázták, amint arról kora újkori források is tanúskodtak. Mindezen folyamatok a redempció után teljesedtek ki, mikor már a jász települések sokszor egymással is vitáztak egy-egy határrészről. A fennmaradt források alapján a jászberényi közösség a középkorban és az újkorban is aktívan törekedett arra, hogy mind nagyobb területeket tudjon a város határához csatolni. Számos esetben így Négyszállás, Horgasérmelléke vagy Ágó kapcsán a kora újkorban a berényiek többször (néha hosszan) pereskedtek is, hogy ezeket a területeket is a maguk birtokába tudhassák. Az ekkor már eltűnt egykori Árpád-kori falvak azonban még őrizték annak a múltnak az emlékét, amikor is e kies tájat kisebb-nagyobb falvak népesítették be. A falvak emlékét az egykorú írásos forrásokon és a régészeti leleteken túl némely szerencsés esetben megőrizték a helynevek is, melyekről a korai térképek, leírások és a későbbi helynévgyűjtesek tanúskodnak.

Az egykori falvak között lehettek olyanok, amelyek csak pár évtizedig létezhettek, s így sem nevük, sem „történetük” nem maradt fenn, de voltak olyanok is, amelyek egyes időszakokban elnéptelenedtek, majd pedig újra felvirágoztak. Számos település végét a kutatás az olyan pusztításokkal magyarázta, mint amelyet a tatárjárás, vagy később az oszmán hódítás és a 15 éves háború jelentett. A jász beköltözés és az általuk elért kedvező jogállás is közrejátszott abban, hogy a 14–16. században a kedvezőtlenebb jogállásúak igyekeztek „jásszá” válni, ezzel is könnyíteni az anyagi terheiken, s ez minden bizonnyal a térségben végbemenő belső migrációt is eredményezett, ami szintén a kisebb korai falvak továbbélése ellen hatott.

Az egyes elpusztult települések több típusra bonthatóak: így voltak rövid ideig lakott szórványtelepülések, melyeket újabban a kutatás magános települések névvel illet, míg a falvak közé azokat sorolják, melyek nagyobb kiterjedésűek és hosszabb ideig lakottak voltak.

Az előbbi kategóriához tartozhat a Jászberény-Csege-lapos lelőhely, ahol a szórványos Árpád-kori kerámialeletek ilyen időszakos megtelepedésre utalnak. Számos további Árpád-kori település is feküdt Jászberény határában, melyeket legrészletesebben Selmeczi László tekintett át. Ilyen volt az egykori Iva és Hacak is, melynek okleveles említéseit utoljára Tóth Péter vizsgálta meg. A 14. századra egybeolvadó két birtoktest a század közepére már elnéptelenedett, azonban korábban az ipolysági Benedek-rendi monostor birtoka volt, amit még az építető Márton bán adományozott a prépostságnak. Később a birtoktest a királynéi birtokok

közé került, miközben elnéptelenedett. Az Árpád-kor település földrajzát vizsgáló források alapján az Árpád-korban a „mansio”-ikon gazdálkodó jobbágyok közösségéből állt, azonban az idővel elnéptelenedő települést a sági prépost olyannak ítélte, amit nem tud hasznosítani, ezért azt bérbe adta Becsei Töttösnek a „jászok bírájának”. A települést a kutatók Jászberénynek a Zagyvától délre eső részével azonosították. Az újabb kutatások szerint „Iva és Hacak területén található a Jászberény-Alsómuszály”, ahol a 10-11. századi emlékeken túl későbbi korú kengyel és sarkantyú is került a Jász Múzeum gyűjteményébe, míg a ma Jászberényhez tartozó 19. századi alapítású Portelek keleti szélén előkerült templom és faluhelyet Iva-val vélik egyezőnek. A Jászberénytől szintén délre fekvő Szent Pál régészeti kutatása alapján az egykori falu 11. századi templommaradványa, valamint a 11–12. századi temető 220 sírja került elő. Ma már azt is tudjuk, hogy a Szent Pál-halom, ahol az ásatások folytak, az egykori falu déli vége volt, míg maga a település ettől északkeletre feküdt, ahonnan 12–13. századi kerámialeletek kerültek elő. Tóth Péter hívta fel a figyelmet arra is, hogy egy régészetileg ismert középkori település és az ahhoz köthető írásos források kapcsolata mennyire esetleges, hiszen a 11. századtól biztosan létező település első írásos említése a 15. századból maradt fenn. Hasonló a helyzet az újabban azonosított Szent Imre településsel. A település magjához tartozó halmon 11-13. századi kerámialeleteket talált, miközben az egykoron itt lévő falu neve először 1500-ban fordult elő. Szent Jakab Árpád-kori meglétét éppen a fentebbi adatok igazolhatják. A települést ez ideig nem sikerült régészetileg azonosítani, a legkorábbi okleveles forrás Alattyán tartozékaként említi az akkor már lakatlan pusztát. A régészeti adatok fontosságát az egykori települések helyének azonosítása kapcsán jól bizonyítja a mai Jászberény határában fekvő – egykoron a szekszárdi apátság lakatlan földjeként leírt – Apáti birtok. Régészeti adatok híján a falu földrajzi azonosítása kérdéses. A kutatók egy része azt Jászberénytől délnyugatra a Zagyva Hajta nevű ágához rekonstruálta, más szakemberek véleménye szerint a falu azon a területen volt, „ahol később Jászberénynek az északon fekvő része” van. Megegyezik a kutatók véleménye a Kerekudvar-Tyukod István királyi jegyző adományul kapott földterület leírásában említett Bénye/Bény hely azonosítása kapcsán, s azt a mai Jászberénytől északnyugatra lokalizálták. A falu egykori helye Selmeczi László kutatásai szerint azonos lehetett Jászberény-Töviskes halom templomos lelőhellyel, amit az útépitések kapcsán pusztítottak el. Több ismeretünk van az egykori Barasó-Borsóhalma településről, amely szintén a fentebbi 1331-es kerekudvari határjárásban szerepelt. A későbbi jász szállás azonban már az Árpád-korban is lakott volt. Az egykori település azonosításában egy szerencsésen múzeumba került leletegyüttes is segítette a kutatásokat. 1958-ban egy cserépedénybe rejtett kincsleletről értesült a megyei múzeum, s így a ma Szolnokon őrzött kincs lelőhelyének azonosítása kapcsán 2007-ben sikerült az egykori települést és annak templomát is azonosítani. Az I. Béla hercegi (1048-1060) és királyi (1060-1063) időszakából származó fenékbélyeges cserépedényből előkerült érmek azonban nem csak a helytörténeti kutatásokban, hanem az Árpád-kori kerámiaedények klasszifikációjában, valamint a korai pénzverés vizsgálatában is fontos szerepet játszottak. A Jászberény délkeleti részén fekvő Necsőegyháza régészeti szempontból is kiemelkedő: ezt az Árpád-kor elején létesült települést ugyanis több időszakban is kutatták. Már a 20. század elején ismerték a szakemberek az innen előkerült emlékeket, később egy kora Árpád-kori település és temető maradványait is sikerült feltárni itt, azonosítva ezzel a középkori Necsőegyházát.

Az Árpád-kori Jászberény környékének településhálózata (Selmeczi László kutatásai alapján készítette: Nagy Béla)

Akadnak olyan lelőhelyek is, melyek egyáltalán nem fordulnak elő az eddig vizsgált írásos forrásokban. Ilyen a Pázsom-domb, amely Jászberény déli határrészén feküdt. A területen egy egyhajós falusi templomot és a templom körüli temető melléklet nélküli sírjait találta meg a két amatőr kutató.

Ezen falvak egy részét, amint azt a fentebbi adatok is megerősítik, a 13. századra eladományozták a magyar királyok. Az adományozások pedig jelentős szerepet játszhattak abban a folyamatban, aminek következményeként megváltozott a század első felében a terület mezőgazdasága. A környezetrégészeti kutatások alapján ugyanis arra hívták fel a figyelmet, hogy a 13. század elején radikális változás figyelhető meg: előtérbe került a gabonatermelés. Az agrárgazdálkodásban jól megfogható változások nyomán a korszakhoz kapcsolódó rétegben a búza pollenek valamint a búza kísérő növényei, a libatopfélék megjelenései jól tükrözik a végbement folyamat környezetre gyakorolt hatását. Fontos felhívni a figyelmet arra is, hogy ez a változás fél évszázaddal megelőzi a legkorábbi, feltételezett jász betelepülést; tehát nem a jászok költözésével magyarázható. A jelenség hátterében nyilvánvalóan a középkori gazdasági forradalom eredményei és nyomai figyelhetők meg. A 13. századra ugyanis – nyugat-európai invenciók hatására – egy új szerkezetű földművelés jött létre: az aszimmetrikus eke és a csoroszlya használatával, a többnyomásos gazdálkodással. A növekvő népesség, a technikai változások, és az ehhez kapcsolódó konjunktúra hozzájárult a királyi birtokrendszer átalakulásához. A királyi adók beszedése kapcsán a terményadóról a pénzadóra helyeződött át a hangsúly. A termésnövekedést a fentebb leírt mezőgazdasági változások eredményezték, ami azonban jelentős gazdasági beruházást kívánt. Az uralkodó ezért is nyúlt az adományozás politikájához, hiszen ezáltal növelhette bevételeit, miközben a birtok átengedésével híveket toborzott, melynek aktuálpolitikai jelentősége a 13. század első felében jól kitapintható. Az Aranybulla kiadásához vezető szélesebb regionális hatások és korábban sokat vizsgált politikai okok mellett így a szintén hangsúlyozott gazdaságpolitikai hatások lenyomata érhető tetten az archaeobotanikai eredmények vizsgálata alapján.

Az Árpád-kornak ezt az első szakaszát a mongol támadás zárta le. Batu kán seregeinek az előretörése lényeges változásokhoz vezetett a korábbi településszerkezetben. A nomád csapatok által feldúlt vidék lakossága jelentősen megfogyatkozott. IV. Béla védelmi politikája egyik elemeként a visszaköltöztette a kunokat. A hagyományos régészeti és történeti elképzelések szerint velük együtt érkezhettek jászok is, akiknek egyik jelentős csoportját ekkor telepítette le az uralkodó a mai Jászágó területére. Vásáry István steppetörténeti, valamint az oszmán időszak előtti Balkán és a kelet-európai steppe interakcióinak vizsgálatai és megállapításai azonban számos olyan, új elemet emeltek be ebbe a kérdéskörbe, amelyekből a jászok beköltözésére vonatkozó konklúziók teljes kibontása még nem történt meg. Ezen eredmények alapján pedig az elmúlt évtizedekben kibontakozó vita a korai avagy kései beköltözésről számos olyan adattal gazdagodhat, amelynek hatására pontosabban felvázolható lesz a jászok központjának késő Árpád-kori története is.

Töröcsik István

A KAUKÁZUSTÓL A KÁRPÁTOKIG

Kik a jászok? A kérdésre látszólag könnyű a felelet: a Jászságban élő emberek. A jász szó azonban ennél többet jelent. A jászok köznapi értelemben a Jászság régi lakosai. A „jász” elnevezés a közelmúltig egyfajta társadalmi kategória volt, mely a török hódoltság előtti jogi kiváltságok 18. századi „megvásárlásához” kapcsolódott. Az, hogy a jászok eredetileg a magyaroktól teljesen eltérő nyelvet beszélő, de szintén keleti eredetű népcsoport tagjai voltak, a 20. századra szinte teljesen kiveszett a helyi és az országos köztudatból. Nem pusztán azért, mert a középkori Jászság lakossága túlnyomórészt kicserélődött az elmúlt fél évezredben, hanem azért is, mert a „jász jog” kikristályosodása után már egyáltalán nem volt fontos, hogy a jász jogú településen élő személy jász eredetű-e vagy sem. A történeti forrásokban, valamint a jászsági névanyagban azonban elegendő adatot találunk arra, hogy éltek itt „valódi” jászok, akik nevüket nem fegyvernemükről (íjász) kapták – mint ahogy azt a 19. század egyes történetírói etimologizálva fejtegetik.

Ugyanakkor a kialakuló történettudomány képviselői számára már a 19. században világgossá vált, hogy a jász megnevezés nem pusztán egy néprajzi csoportot takar. Kezdetben a jazigok leszármazottainak tartották őket, akik az 1–5. században az Alföld északi részén éltek, szállásterületük tehát magába foglalta a Jászság területét is. A Dunántúl ebben az időszakban Pannonia néven a Római Birodalom egyik tartománya volt, ezért az antik szerzők számára nem voltak ismeretlenek a szomszédságban élő népek nevei sem. A 20. század kutatásai – különös tekintettel a régészetre – azt igazolták, hogy a jazigok után avarok, illetve a honfoglaló magyarok telepedtek meg a Jászság területén, a jazig-jász kontinuitás ennél fogva nem lehetséges. Az évszázados jász-kun sorsközösség miatt az is egyértelműnek látszott, hogy a jászok nemzetségei a kunokkal együtt kerültek Magyarországra. Azt, hogy a Magyarországra költöző jász népcsoport az iráni nyelvű alánok népességéből szakadt ki, a történeti forrásokon túl az 1959-ben felfedezett jász szójegyzék is bizonyítja. 44 szó, illetve szókapcsolat nem túl bőségesen reprezentál egy nyelvet, arra azonban ennyi adat is elegendő volt, hogy Németh Gyula megállapítsa: a ma élő nyelvekből a kaukázusi oszétok nyelve áll a legközelebb a középkori jászhoz.

Meddig tudjuk időben visszafelé követni a jász népvét? Azt mondhatjuk, hogy bő két évezreden keresztül. Kr. e. 129-ben egy kínai követ járt Belső-Ázsiában, és feljegyzést készített mások mellett egy Kang-kü nevű országról, mely a Szir-Darja folyó és a Balhas-tó között terült el. Ez a terület ma Kazahsztán déli részén található. A Szir-Darja déli oldalán – Kang-kü szomszédságában – Szogdia tartomány feküdt, mely a Perzsa Birodalom tartománya volt, majd Nagy Sándor hódította meg, később a szomszédos Baktriával együtt önálló királysággá vált. Szogdiát Kr. e. 128-ban meghódították a tokhárók és az ászik, a kutatás utóbbiakban feltételezi Kang-kü meghatározó népességét. A kettős hódítás jót tett Szogdiának, az ország a következő évszázadokban felvirágzott – igaz, ehhez a területen keresztülhúzó Selyem-út forgalma is hozzájárult, melynek egész középső szakaszát szogdiai kereskedők tartották kézben. Az ási népesség északnyugati irányban is terjeszkedett, és az elkövetkezendő évszázadokban valamilyen módon keveredtek az alánokkal. A Dzsahjáni nevű perzsa földrajztudós

feljegyzései szerint az alánok négy törzséből egyet duhsz-ásznak, egy másikat tuval-ásznak neveztek. Az ász név kiejtése a keleti szláv és a csuvasos török nyelvekben is jász, így került be a magyar nyelvbe is, de még a távoli mongol fővárosban, Karakorumban is ez az alánok egyik megnevezése.

Az alánok eredetéről sem sokat tudunk. Származtatják őket Közép-Ázsiából, de akad olyan elmélet is, miszerint nem is egy vérségi vagy nyelvi alapon szerveződő népesség, hanem egy társadalmi csoport (egy törzsi arisztokrácia, illetve annak fegyveres alakulata), mely meghódítva más népeket, a saját nevét kiterjeszti rájuk. A probléma forrása az, hogy az eurázsiai füves puszták félnomád-nomád népei rendkívül gyorsan változtak. Görög, római, perzsa, arab és kínai szerzők sorra jegyzik le a népneveket, de nem tudjuk igazán, melyik egy nép, egy törzs, egy törzsszövetség, és melyik csak egy társadalmi csoport. Néhány évtized alatt eltűnnek a korábban egy területet meghatározó „állam” elnevezései, és teljesen új nevek jelennek meg a fennmaradt forrásokban. Annyi bizonyosnak mondható, hogy az a tárgyi hagyaték, mely a Kr. e. első évezredből származik – és amelyet régészetiileg szkíta, majd szarmata néven tartunk nyilván – zömmel indoiráni nyelvű népek öröksége. És az is bizonyos, hogy az alánok az első század második felében belépnek az európai történelembe. Minden bizonnyal a klasszikus Európa peremének egyik kevésbé ismert népe maradtak volna, ha a 350-es években nem érik el Európa határát a hunok, és szét nem zúzzák az alánok országát. A következő évtizedekben az alánok a hunok elől menekülő népességgént tűnnek fel a széteső Római Birodalom különböző tartományaiiban. Legmesszebbre az észak-afrikai királyságukat a vandálokkal közösen megalapító alán csoportok jutottak. Karthágót és környékét csak 534-re sikerült tőlük visszafoglalnia a bizánci csapatoknak.

A 4–6. század zürzavaros időszakában tucatnyi germán, iráni és török nyelvű nép csoportjai keveredtek egymással, és tettek meg viszonylag nagy távolságokat végleges hazát keresve. Nem csoda, hogy a régészeti leletanyaguk is rendkívül heterogén, csak nehezen elkülöníthető. Az alánok hagyatékának tartják az egyes női sírokban nagy számban előkerült apró aranyflittereket, melyek egy női fejedőről ereszkedő fátyolra varrt díszek lehettek. Ez a fátyolviselési divat a korai szarmatáknál (1–2. század) is megjelenik, előtte pedig a szkítáknál adatolható, csakúgy mint a koponyatorzítás szokása, amely már a szkíta kori Kul-Töbe kurgánjainak sírjaiból ismert, de a hun korszakban terjed szét Európában. Egyes lelőhelyeken germánnak (gótnak, gepidának) vélt sírokból is előkerülnek mesterségesen torzított koponyák. A csecsemők koponyáját két – egymásra merőlegesen felerősített – pólyával szorosan átkötötték, melynek hatására az agykoponya jellegzetesen megnyúlt. A koponyatorzítás már az egyiptomi fáraóknál szokásban volt, feltételezések szerint a Közel-Keleten keresztül jutott ki a steppére a szkítákhoz.

A nagy népvándorlás hullámai által elsodort alánok egy tömbje a hun korszakban is eredeti hazájában – a Kaukázus északi előterében, a Kubán folyó vidékén – maradt. A hun fennhatóság után 567 körül a hatalmukat Belső-Ázsiából a Fekete-tengerig kiterjesztő türkök alattvalói lettek. A türkök szervezték meg a kazár törzsszövetséget, amely 630-ban önállósodott, és bő három évszázadon át fennállt Kazár Birodalom integrált, de autonóm népét alkották az alánok is. Ez idő tájt érte el a területet mind az iszlám hódítás, mind a keleti keresztény térítés. A kazár vezetőréteg – hogy politikai önállóságát egyik vallás se veszélyeztesse – a zsidó vallást vette fel, az alánok földjén viszont a keleti kereszténység kezdett terjedni. Ez az az

időszak – a 7–8. század –, amikor a magyar törzsek az arab támadások elől északra húzódo Don-vidéki alánok szomszédságában éltek, s bizonyos fokig keveredtek is velük. A csodaszarvas-monda testvérpárja, Hunor és Magor a meotiszi mocsarakban „találta meg” Dula alán fejedelem lányait, akiket feleségül vettek. A mítikusnak tűnő kapcsolatot a nyelvi emlékek teszik hitelessé; a magyar nyelv iráni jövevényszavai az asszony (eredetileg ’az uralkodó felesége’), a vért, a híd, a vám, a vásár. A nyugati irányba mozgó magyarsághoz nyolcadik törzsként csatlakozott a kazárok ellen fellázadt kabarok népe, s nem lehetetlen, hogy alán csoportok is velük tartottak. Erre utalhat a magyarországi Oszlár (s talán az Eszlár) helynév, ami valamely török nyelven ’osz-ok’ jelentésű, és az osz/asz névre, az alánok másik nevére utal. A helynévi adatokból a Tisza folyásának felső harmadában szórványos alán megtelepedésre következtethetünk, mely a honfoglalás utáni egy-másfél évszázadban történhetett. Alán régészeti hagyaték a 10–11. századi leletanyagban azonban nem különíthető el.

A Kazár Birodalom bukása (965) után Alánia önálló királyság lett. A kereszténység is megszilárdulni látszott az országban; az önálló érsekség alapításával befejeződött az egyházszervezés is. Ugyanakkor rendkívül erős maradt a regionalitás. Julianus barát útijelentése szerint az egyes települések közötti szembenállás is jellemző volt. Vasárnap szünetelt a háborúskodás, egyébként pedig a felemelt kereszt alatt haladó utazók a jelkép iránti tiszteletből biztonsággal közlekedhettek. A viszonylagos „békeidőknek” a tatár támadás vetett véget. A Kaukázus déli vidékét elpusztító tatár „expedíciós hadtest” 1222-telén próbált áttörni északra, de az alán-kun szövetséges erők megállították őket. A tatárok azonban a kunok megnyerésével az alánokat meggyengítették és legyőzték. A kunok csak később döbbsen rá, hogy – ígéreteik ellenére – nem szövetséges, hanem alávetett szerepet szántak nekik. A kunok ekkor már az oroszok segítségével sem tudták megállítani a tatárokat, 1223-ban a Kalka-menti csatában vereséget szenvedtek. A nyugat felé menekülő kunokat vagy ekkor, vagy később az alánok is követték.

Ezek a jászok a későbbi Moldva területén, a Prut folyó környékén éltek a 14. század első harmadában. Egyértelműen rájuk utal Jászvásár (a mai román Jasi) település, mely több tucat kun toponimiával ellentétben az egyetlen jász vonatkozású helynév a területen. A jászok egy része a Bizánci Birodalomba került. 1283 körül tízezer jászt telepítettek le a határok védelmére. 1330 körül Angelino Dulcert térképe Moldvát még Alania néven jelöli, azonban nem sokkal később Bogdan vajda románjai veszik birtokba a területet, nagy valószínűséggel azért, mert a jászok maradék népessége is elhagyta a Prut folyó környékét, és a környező államokban lelt otthonra. A magyar történeti forrásokban is a 14. század első harmadában bukkannak fel. De 1365-ben jászok védik a bulgáriai Vidin várát, éppen a magyarok ellen. A foglyul ejtett jászokat a hadjárat vezére, Kont Miklós nádor „ajándékba kapta” Lajos királytól letelepítés céljára. Ennek a kolóniának további sorsát azonban nem ismerjük.

Az alánok egy része a tatár függőséget vállalva a Kaukázus északi (és részben a déli) oldalán maradván élte tovább életét. Alániának három fő tartománya alakult ki az évszázadok során. Északon Iron, amely már 1767-ben orosz fennhatóság alá került, itt alakult ki az oszét egy újabb nyelvjárása. Nyugaton az archaikus nyelvjárást beszélő Digor helyezkedett el, lakossága kabardin hatásra részben muzulmán. Délen, Grúzia területén volt Kudar, amely később Dél-Oszétia néven a Szovjetunió autonóm tartományává vált. A független Grúzia létrejötte után a tartomány az elszakadásért küzdött, amit a közelmúltban lezajlott

grúz-orosz háború során lényegében el is ért. A mai orosz (illetve a korábbi szovjet) állam felé a kezdetektől lojálisabb oszterek gyakran célpontjai a kaukázusi muzulmán szeparatisták terrorcselekményeinek.

A jászok magyarországi felbukkanása

A középkori Magyarországon élő jászokra vonatkozó írott forrásaink túlnyomórészt oklevelek, amelyek főként különböző birtokügyek – adományok, illetve azok megújítása, valamint viták és pereskedések – kapcsán keletkeztek. Sajnos a jászok oklevéltár a második világháborúban gyakorlatilag megsemmisült, a főként késő középkori átiratokban megmaradt szövegek azonban ma is olvashatók Gyárfás István 19. századi monumentális munkájában. A jász népnév első ismert magyarországi lejegyzése azonban még nem a később oly sokat emlegetett – s az utókor által oly sokszor félremagyarázott – jász szabadsággal kapcsolatos. Éppen ellenkezőleg, egy Erdélyben élt Elysabeth nevű rabszolganőre utal, aki a jász „nemzetből” származott. Az 1318-as dokumentumból nem derül ki, hogy az említett rabnő az ekkor még nagyrészt jászok által lakott Moldvából (vagy esetleg a közelebbi Havasalföldről) került-e Magyarországra, vagy esetleg már az országon belül történt események során vesztette el szabadságát. Közelebbi lakhelyére is csupán következtetni tudunk, a földesúr neve alapján ez az Alsó-Fehér vármegyei Gáld lehetett.

A „jász kiváltságlevél” 1323-ban keletkezett. Március 8-án Károly Róbert királyunk 18, név szerint megemlített jászt (Zokan fia Larzan, Furduh fia Iwachan, Keskene fia Jakab, Ambultan fia Chareth, Gubul fia Demeter, Beegzan fia István, Mokzun fia Pál, Chakan fia András, Zakaran és fia György, Keyan fia Demeter, Kurman fia István, Hurz, Arpan, Zuagan fia András, Kalhen fia Zaduk, Magar fia György és Chamaz fia Péter) és azok nemzetségeit kiemeli egy bizonyos Keverge fiainak hatalma alól, és a királlyal katonáskodó jászok sorába emeli őket. Mivel Jászberény okmánytárában maradt fenn, joggal feltételezhető, hogy az itteni jászok ősei kapták, arról azonban megoszlanak a vélemények, hogy az említett személyek már 1323-ban a Zagya mentén éltek, vagy később – esetleg már csak utódaik – kerültek a kialakuló Jászság földjére. A Keverge névről nem dönthető el egyértelműen, hogy jász vagy kun eredetű, a felsorolt személyek viszont zömmel iráni hangzású neveket viseltek, így etnikailag is nyilvánvalóan jászok voltak. Ami bizonyosnak látszik: már ekkor léteznie kellett egy, korábban is kiváltságokkal felruházott, „egyedül a királyi felséggel katonáskodni tartozó jászok rendjének”, hiszen a fent nevezetteket ezek közé helyezi át a királyi kegyelem.

1325-ből hét jász családfőről tudunk, akik Csaba környékén laktak, mely település a mai Piliscebával azonos. A „pilisi jászok” egy csoportját említik 1333-ban is, akik Nyír és Kesztlőc falvak között szántanak. Ebben az évtizedben már tudunk egy Sandrinus/Sandur nevű jász kapitányról is, aki két különböző ügy kapcsán al- és felperes is volt, és akinek Visegrádon kézbesítették idézését. A rá vonatkozó egyik oklevélben a szöveget közlő Gyárfás István szerint a Jazinorum helyett eredetileg Coman-t (vagyis kunt) írt az iratot szövegező személy, majd ezt kitörölte, javította. 1347-ben a Felvidék nyugati részén, Bars vármegyében fekvő Udál falut kapja meg Töttös királyi ajtónállómester, aki egyben pilisi ispán és a jászok bírója is volt. 1366-ban pedig „felbukkannak” az árokszállási jászok is, az őket említő oklevél tartalmazza a ma ismert legkorábbi adatát egy jászsági településnek.

Forrásaink alapján a legkorábbi földrajzilag körülhatárolható jász csoport a „királyi” jászoké, akik a Pilisben éltek. Nem véletlenül, hiszen a visegrádi királyi rezidencia közelsége biztosíthatta gyors és hatékony „bevetésüket”. Helynévi emlékként a ma is létező Pilisjászfalu mellett adatunk van egy másik, a középkor folyamán eltűnt Jászfalura is. Ez a maximum néhány falu népét jelentő közösség nyelvi különállását a 15. századra is megtartotta, ezt bizonyítja a „jász szójegyzék”. A csévi Sáfár család birtokügyi dokumentuma hátlapjára másolt „mini-szótár” elsősorban termények, állatok és élelmiszerek jász, illetve latin (egyes esetekben magyar) megnevezését tartalmazza. A birtokos családnak nevet adó Csév a mai Piliscsévvvel azonos, ez pedig az egykori jász településterület szomszédságában található. A jegyzékben olvasható hibákból Györffy György arra következtetett, hogy egy korábbi „szótár” másolatáról lehet szó, amelynek eredetije talán évekkel 1422 – az oklevél kiadása – előtt került lejegyzésre. A jegyzék szavai és szókapcsolatai a következők:

Daban horz nahechae=Jó napot, gazda!, khevef=panis (kenyér), fit=carnis(hús), baza=brodiu/m (leves), sana= uui/n/u/m (bor), jaixa=v/oua (tojás), kapcen=pises (borsók), dan=aqua (víz), man(anou)a=frume/n/tum (gabona), zabar=auena (zab), huvaz=fenu/m (széna), karbach=arpa (árpa), huvar=kvules (köles), casa=(eredetileg fott, áthúзва)cocta (főtt), oras=boza (árpasör), tabak=scutela (tál), chugon=olla (üst), odok=coloar (kanál), gist=fomagi/n/um (túró), charf=vay (vaj), karak=pullus (tyúk), caz=auca (liba), kuray nu=molendin lapis (malomkő), bah=ecus (ló), acha=fuv (vadkacsa), gal=bos (ökör), fus=oves (juh), eve foca khvuge=id est supponere (annyi, mint hágatni), saca=capar [helyesen capra] (kecske), vas=bidellum (borjú), docega=vacca (tehén), guza=doctillus (tésztaféle), bucha=pacta (tészta?)

A lista elején tehát egy jász köszönés szerepel, melyet nem latinra, hanem magyarra fordított a szerző, ehhez utóbb más színű tintával odaírták: so[m]seed, vagyis szomszéd. A továbbiakban már jász–latin szó párokkal folytatódik a lista bár a szerző, vagy másoló jó néhány esetben magyarul írja le a jász szavak jelentését, valószínűleg nem jutott eszébe a megfelelő latin kifejezés (a casa jász szó esetében „beugrott neki” a ’cocta’, át is húzta a már leírt fott szót). A meglévő latin szavakban felbukkanó helyesírási hibák is arra utalnak, hogy az eredeti jegyzék sebtében keletkezhetett. Ma már nem állapítható meg, hogy miért lehetett a lejegyző-jének szüksége ezekre a jász szavakra és kifejezésekre. Egy jász településen való tartózkodás alkalmával történt nyelvi gyűjtésről lehet-e szó, vagy egy jászokhoz készülő személy előzetes felkészülését tükrözi e „zsebszótár”. A gazdálkodásra utaló szavak, különösen a „hágatás” felbukkanása azt jelezhetik, hogy olyan személynek lehetett a listára szüksége, aki – legalább egy időre – egy jász településen kívánt élni és gazdálkodni. Kevésbé valószínű tehát, hogy egy térítő szerzetes vagy utazó vetette papírra ezeket.

Érdekeség, hogy a kezdeti jász megnevezést a „filiszteus” váltja föl a fennmaradt dokumentumokban. Az 1323-as oklevélben tucatszor leírják a jász népnév latin megnevezésének megfelelő alakjait (Jazones, Jazonum), a „filiszteus” szó pedig véletlenül sem szerepel, 1350-ben azonban Becsei Tóttos már „iudex philisteorum”, azaz a jászok bírása. A „filiszteus” megnevezéshez a 15. században is következetesen ragaszkodnak. Kézenfekvő, hogy az ószövegségi filiszteusok népének semmi köze nem lehet a jászokhoz, így rejtély, hogy honnan származik ez az elnevezés. Korábbi kutatók próbálták magyarázni, hogy az elnevezés az íjász fegyvernemre utal (a görög phil, az ónémet pheil egyaránt nyilat jelent), más

magyarázat szerint a jászok magas termete, illetve erős testalkata miatt általánosult (a bibliai Góliát is filiszteus volt). Egyik magyarázat sem kielégítő, utóbbi már csak azért sem, mivel a négyszállási jász temető csontvázaai nem óriásoktól származnak. Nem hozhatjuk kapcsolatba a nyárspolgár jelentésű német 'filiszter' szóval sem, mely az újkorban honosodott meg nálunk. A jászok nyilvánvalóan ismerték a rájuk alkalmazott megnevezést (hiszen az adományleveleket ők kapták), és láthatólag nem tiltakoztak ellene, feltételezhetjük, hogy egyfajta alternatív önelnevezésről lehet szó. Ez esetben talán a középkori Magyarországon kialakult identitástudatukat sejthetjük a háttérben. A steppei származás emlékének halványodásával a keresztény jászok maguk is a Bibliából próbálhatták megfejteni saját eredetüket. Ennek az „öshazakutatásnak” lehetett az eredménye a filiszteus eredet „kiderítése”. A négyszállási temető leletei között két Dávid-csillaggal díszített tárgy is felbukkan (a 180. és a 323. sír boglárpárja), eszerint a jászoknál ismert és használt volt a zsidóság eme jelképe, holott évszázadokra visszamenőleg bizonyíthatóan keresztények voltak. Kollektív népi tudatukban megőrződhetett annak emléke, hogy hajdan őseik egy zsidó vallású néppel éltek együtt, de arra három évszázad távlatából nyilvánvalóan nem emlékezhetek, hogy ez nem a Közel-Kéleten, hanem a 6–10. századi Kazár Birodalomban történt, amelynek uralkodó elitje – hogy a bizánci keresztény, illetve a Kaukázuson túli iszlám befolyást egyaránt elkerülje – felvette a zsidó vallást. Természetesen ez is csupán egy feltételezés, perdöntő bizonyítékunk nincs rá, és talán soha nem is lesz a kérdés eldöntéséhez.

Töröcsik István

A JÁSZ TELEPÜLÉSEK KIALAKULÁSÁNAK IDŐPONTJA

Az Árpád-házi királyok uralkodása idején még semmi jele nem volt annak, hogy az Észak-Alföld területén, a Tarna és Zagyva folyók mentén egy önálló történeti-néprajzi tájegység fog kialakulni. Ez a táj – melynek látványát meghatározza a Mátra kéklő hegytömege – a honfoglalás és az államalapítás korában „emberföldrajzilag” nem különbözött a szomszédos tápió-vidéki vagy tiszai tájaktól. A leletek alapján itt is a magyar népesség élt. Bár a kialakuló Heves vármegye területén a 11. században volt egy besenyő telepítés (a mai Füzesabony és Abádszalók között), de nincs egyértelmű nyoma annak, hogy ez a mai Jászság területét érintette volna. Egymástól 3-5 km-re épültek fel a templomok, mellettük és közöttük pedig sokszor több tucat hektárnyi területű falvak álltak. Szent István törvényei szerint tíz falunak kellett egy közös templomot építeni, a terepbejárások viszont azt igazolják, hogy a 13. században egy templomhoz/plébániához 2-4 nagyobb falu tartozhatott. Nagy kiterjedésű településfeltárások hiányában nem tudjuk, hogy ezek kisebb falvak összeolvadásából alakultak-e ki, avagy már a 11. században ezzel a településszerkezettel számolhatunk.

Erre a viszonylag sűrűn lakott, virágzó tájra sújtott le a tatárjárás első hulláma. 1241 márciusára a Magyar Királyság sorsa megpecsételődött. Ugyanis anélkül, hogy lakói sejtették volna, az országot ekkorra harapófogóba zárták a tatárok, akik az Északi-, Keleti- és Déli-Kárpátok szorosai ellen egyszerre indították meg támadásaikat. A főserg Batu kán vezetésével a Vereckei-szoroson tört be, miután annak fenyőfákból emelt torlaszait orosz foglyaikkal szétbontatták. Dénes nádor csapatait felmorzsolták, a kevesed magával menekülő nádort egészen Pest városáig üldözték. A tatár portyák tehát már ekkor, a muhi csata előtt eljutottak az Észak-Alföldön keresztül egészen a Dunáig, és nem csupán falvakat, de városokat is (mint például a püspöki székhely, Vác) elpusztítottak. Az északkeleti irányba nyomuló királyi sereg mögött rejtekhelyeikről előmerészkedő túlélőket ismét váratlanul érthette a vesztes muhi csatából (1241. április 11–12.) Pest felé menekülőket üldöző tatár csapatok felbukkanása. Az ezt követő közel másfél éves tatár megszállás más vidékeken történt borzalmas eseményeinek ismeretében nyugodtan kijelenthetjük, hogy a későbbi Jászság területének települései megsemmisültek a tatárjárás során. 1994 óta régészeti bizonyíték is van a pusztulásra, ekkor került elő Jászdózsa határában egy 3 és fél ezer denárból álló kincslelet, amelyet kétségtávol a tatárok elől rejtett el egykori tulajdonosa, de újból elővenni már nem volt módjában.

Történeti közhely, hogy a jászok a kunokkal együtt a tatárjárás után költöztek be a Kárpát-medencébe. A kunokról van is bőségesen adatunk a 13. század második feléből, elég arra gondolnunk, hogy az utolsó előtti Árpád-házi uralkodó maga is félig kun volt. A források azonban hallgatnak a jászokról. Látszólag kézenfekvő a magyarázat, hogy az Alföldre (kisebb arányban a Dunántúlra) költöző kun tömegben „elvesztek” a jászok, az írásos forrásokat lejegyző királyi kancellária s a papság nem is ismerte fel a szintén keleti öltözködést hordó, a magyartól szintén idegen nyelvet beszélő jászokat. A jászok – mint a később még részletezendő 1323-as kiváltságlevelük sejtetni engedi – a kunok uralma alatt állhattak, még ha ez a függőségi viszony távol is állt a feudális jobbágyság viszonyától. A keleti népeknél az etnikai

tényező egyébként nem sokat számított, a magyarok például kabar és alán néptöredékekkel vegyesen érkeztek a Kárpát-medencébe. Ha kunok és jászok a „boldog békeidőkben” egymástól elkülönülten élték is az életüket, az 1220-as évek tatár támadásai után nyugati irányba húzódva-menekülve bizonyosan keveredtek egymással. Bár a kun-kipcsak és az iráni jász nem kimondottan rokonnyelv, de az együttélés és a túlélést biztosító önszerveződés során kialakulhatott bizonyos mértékű kétnyelvűség is. Mindez megmagyarázná, miért nem hallunk a jászokról évtizedekig.

Van azonban a jászok „láthatatlanságának” egy másik magyarázata is, mégpedig az, hogy beköltözésük nem egy nagy hullámban, hanem lassan, folyamatosan történt. Az elméletet kidolgozó Györffy György a románok erdélyi beköltözésével állítja párhuzamba a jász betelepülést, amely szintén nem csapódott le írott forrásokban. A Moldva és Havasalföld területén élő jászok első lépésben a keleti és déli határok mentén telepedtek meg, és csak az 1320-as évektől kerültek „királyi jászokként” az ország belsejébe. A telepítés mozgatórugója lehetett, hogy a magyarországi uralma megszilárdításáért évtizedeken át küzdő Károly Róbert bizonyos ellensúlyt próbált képezni a kevésbé megbízható kunokkal szemben a szintén könnyűlovás jászok felhasználásával. A mai Jászság területére viszont nem kerülhettek a 14. század közepénél korábban, hiszen az itteni birtokok nem a király, hanem az egyház illetve a magánbirtokosok kezén voltak, a jászok telepítéséhez előbb ki kellett sajátítani, vagy el kellett cserélnie ezeket. Selmeczi László régész ezzel szemben az általa feltárt négyszállási jász temetők első sírjait a 13. század második felére keltezi, ezzel a jászok kunokkal történő beköltözését régészetileg igazolva látja. A legutóbbi évtizedben újabb kutatók foglaltak állást pro és kontra a kérdésben, de a történészek jellemzően a régészeti leletek tanúságát nem tartották elégségesnek, míg a régészet oldaláról az okleveles forrásanyag tűnik rendkívül szórványosnak. Az eltérő álláspontra jutott tudományterületek érveinek objektív értékelése eddig jobbra elmaradt, így az alábbiakban egy kissé részletesebben szükséges áttekinteni ezeket.

Az első – a mai Jászság területén létesült – jász településre vonatkozó adat 1366-ból való, ekkor az „Árokmellék” nevű szállás „filiszteus” lakóit tiltják el Pásztó, Tar és Hasznos határainak használatától. Jászárokszállásról van tehát szó, melynek neve az Alföld északi és keleti részein húzódó 4. századi szarmata határvédelmi rendszernek a középkorban még jól látható sáncárára utal – ezt nevezte el a nép később Csörsz-árkának, illetve Ördögárknak. Harminc évvel később már mai nevével (Árokszállás) említik a települést. A források szerint filiszteusok, azaz jászok lakják, akik nyilván uralkodói akarattal kerülhettek ide. Csakhogy a Gyöngyös patak partján fekvő Erdőárka 1291-ben még egy Miskolc nemzetségbeli Miklós nevű személyé, tíz évvel később pedig „Árok” falu az Aba nemzetség birtokába kerül. Jászoknak ekkor még nincs nyoma. Az Aba nemzetség birtokait 1323 körül koobera el Károly Róbert, a királyi telepések beköltözésére tehát 1323 és 1366 között kerülhetett sor. Ugyanez mondható el más jász településekről is. Az 1391-ben felbukkanó Apáti megegyezésre jutó birtokosai rokonok voltak, a királyi adományban részesült ősük a 14. század közepén élhetett. Szintén 1391-ben említik először Kisért, amelynek két birtokosa – János fia, Miklós és Madaras (vagy Gazdag) György – szintén közös ősöktől származhatott. Kisér egyébként a 13. század végén még nem létezett, területén Mezőárka és Halmaj nevű birtokok voltak, ezek neve nem csupán a középkori pergamenekben, hanem helynevekként is fennmaradt. Az írásos forrásokból tehát arra következtethetünk, hogy a legkorábbi jász települések a mai Jászság

északi és keleti szélein jöttek létre az 1330-as éveknél bizonyosan nem korábban. A nyugati részek települései még ennél is később „jászosodtak el”, hiszen a mai Jászfelsőszentgyörgy elődje még 1387-ben is a váci káptalan tulajdonában volt.

Nézzük meg a régészeti adatokat. Négyszállás a mai Jászdózsa határában fennállt település, első említése 1391-ből való, ekkor nyugatról Apátiszállás szomszédja. Két évszázadon keresztül folyamatosan lakott, a tizenötéves háború alatt azonban a legtöbb jászági településhez hasonlóan elnéptelenedett, és nem települt újjá. Első temploma a falu keleti szélén volt, ezt még a jászok előtt, a 11. században építhették, majd a tatárjárás idején elpusztult épület helyére egy nagyobb templomot építettek a 13. század második felében a megtelepedő jászok, akik halottaikat is a templom köré temették (II. számú jász temető). Ugyanakkor még a középkorban a település nyugati szélén is építettek egy templomot – a feltáró Selmeczi László szerint a 15. században –, ennek szintén volt temetője (I. számú jász temető), melyet a 13. század második felében nyitottak meg. Utóbbi keltezés alapját az a két sír képezi, amelyekben átlukasztott, vagyis másodlagosan felhasznált III. Béla (1172–1196) rézpénzek kerültek elő. Ugyanilyen korú, hasonlóan viselet részeként használt érem a nagykunsági Orgondaszentmiklós középkori temetőjéből került elő, mely a feltárója szerint a tatárjárás utáni évtizedekben került földbe. Selmeczi szintén a 13. század második felére datált más leleteket is, mint például egy liliomos díszítésű pecsétgyűrű vagy egy ún. ereklyetartó mellkereszt, melyet egy kijevei műhely termékének tart. A régészeti leletanyag tehát szerinte egyértelműen a kunokkal együtt történő beköltözést bizonyítja, ezzel szemben „a megmaradt okleveles anyagra támaszkodva bármiféle kizárólagos érvényű történeti konstrukció fölvázolása ingoványos talajra épül”.

A történeti és régészeti adatok tehát látszólag ellentmondanak egymásnak. De csak látszólag. A másodlagosan felhasznált III. Béla rézpénzeket tartalmazó 64. és 86. sír a 454 síros (I. számú) temető déli szélén helyezkedett el a templom körüli temetőt körítő árok közelében. A „13. századi” liliomos gyűrűt tartalmazó 180. sírból Mária királynő (1382–1395) denárjának töredéke is előkerült, mely alapján az említett datálás egyértelműen téves. A 161. sír ereklyetartó mellkeresztjének felső része törött, ezt utólag vaspánttal javították, azaz hosszú ideig használhatták. Így ha 13. századi darabról van is szó, akár egy évszázaddal később is földbe kerülhetett. Négyszállás igazi rejtélye azonban nem egyes temetkezések idejében rejlik. A település keleti oldalán megtalált – a tatárjárás előtti épületre ráépített – 13. századi templom volt a feltáró régész szerint a jász Négyszállás első temploma. A 15. században azonban nem ezt a templomot bővítették tovább, hanem a település másik végében építettek egy újat olyan helyen, ahol már volt egy korábbi „pogány” temető – ezt a vitatható korú leleteken túl meggyőző erővel bizonyítja a templom alapozási árkával megrongált, illetve megsemmisített mintegy tucatnyi temetkezés. Adott tehát egy település, amelynek két ellentétes végén ugyanannak a frissen megtelepedő – Selmeczi feltételezése szerint vallásilag és etnikailag egyaránt homogén – közösségnek két temetője is van. Példátlan dolog ez, mint ahogy az is, hogy ez a közösség a falu elhagyása nélkül elhagyja templomát, és egy másik helyen építsen újat. Hogyan magyarázható mindez?

Az I. temető sírjaiból – az említett 12. századi rézpénzekon túl – számos ezüstdenár került elő, melyeket egy ősi pogány szokást gyakorolva a túlvilági révész „fizetségeként” adtak az elhunytaknak a hozzátartozók. Kilenc temetkezés Mária királynő (1382–1395) pénzeit

tartalmazta, kettő Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) denárjait, egyben pedig Nagy Lajos király (1342–1382) „szerecsenfejes” denárjai voltak. Utóbbi pénzek a 41. sírból kerültek elő, mely a templom szentélyének középtengelyében volt. Ez a temetkezés nem véletlenül kerülhetett ilyen frekvenciánál helyre, inkább azt feltételezhetjük, hogy az elhunytat már a felépített templom belsejében temették el. Vagyis a templom – mivel a 15. századi keltezést csak a nagyméretű szentély miatt a feltáró régész által feltételezett ferences rendi kapcsolat „bizonyítja” – akár a 14. század második felében is épülhetett. Abban az időszakban, amikor Négyszállás feltűnik az írott forrásokban. Temetkezései pedig nem lehetnek sokkal korábbiak, hiszen a moldvai „óhazából” hozott használati és viseleti tárgyak: a kérdőjel alakú fülbevalók, fekvő nyolcas alakú csatok, sapka-, illetve kendőveretek, valamint csont tűtartók a pénzzel keltezett sírokból is előkerültek, így ezek esetében a 13. századi párhuzamok vajmi kevés keltezőértékkel bírnak.

A II. számú temetőben viszont bizonyosan voltak 13. századi temetkezések, hiszen egy kettős gyereksírból V. István (1270–1272) pénze került elő. Ugyanitt volt egy fonatos öv is, melyhez hasonló darabok a kun sírokból ismertek. A 24. sír övcsatjának párhuzamait szintén a kunoknál találták meg, bár a veretes öv dívatja náluk is nyugati hatásra terjedt el. Ha tehát itt idegen etnikummal számolhatunk – az I. temető már említett két korai sírját is figyelembe véve – azok leginkább a kunok lehettek. A tatárjárás utáni évtizedekben ugyanis a kunok számos olyan helyen felbukkantak, ahol aztán nem telepedtek meg végleg, illetve a hód-tavi csata (1280) után jelentős részük el is hagyta a Kárpát-medencét. Az a tény, hogy írásos dokumentumok, illetve helynevek a mai Jászság területén nem őrizték meg a hajdan itt élt kunok emlékét, ebből a szempontból nem mérvadó. Már csak azért sem, mivel helynévi emlékükhöz a jászoknak sem igen maradt, a 14. században felbukkanó – ismeretlen jelentésű – Rassangot kivéve.

Jászapáti északnyugat felől ma is Tarnaörrsel szomszédos, mint 1391-ben. Bő egy évszázaddal korábban Őrs falu szomszédját még Nyéstának hívták, és a sári (ma Abasár) apátság birtoka volt. Györffy György a szomszédos Őrs, valamint az apátsági birtoklás miatt feltételezte, hogy Nyésa és Apátiszállás azonos. Ha ez igaz, az azt jelenti, hogy 1264 és 1391 között a település nevet váltott, az új elnevezése azonban nem jász, hanem magyar nyelvű. Sőt, a 14. század végén már bizonyosan létező és jászok által lakott települések (Árokszállás, Négyszállás, Apáti és Kisér) nevei kivétel nélkül a magyar nyelvből származnak. Ha a jászok nagyobb létszámú csoportjai a kunokkal egy időben, IV. Béla uralkodása idején költöztek volna a Tarna-völgy alsó részére, egy elnéptelenedett területre, nyilvánvalóan a saját nyelvükön nevezik el falvaikat. Jász helyneveket azonban a legkorábbi települések határában sem találunk; jó példa erre Jászapáti, melynek határpontjai közül több kiemelkedést is megemlít az oklevél, ezek azonban a „Bérchát”, vagy „Örhalom” neveket viselik, és nem a 'halom' vagy 'domb' szavak alán/jász megfelelőit. Ugyanígy a vízfolyások a „Szék-ér”, a vízállások a „Székfertő” neveket viselték.

Ezek szerint a tatárjárás utáni években beköltöző vagy betelepített lakosság legalább részben magyar nyelvű lehetett. Ezek Apáti esetében már csak azért sem lehettek a mongol invázió túlélői, mivel a korábbi települések nevét nem hagyták rájuk, így többek közt a kincsletet rejtő elpusztult falu nevét sem tudjuk, pedig az 1391-es határjárás egyik határpontja is ennek területére esik. A beköltöző jász népesség sem lehetett etnikailag homogén. Az Apátit felosztó „filiszteusok” között felbukkannak a vélhetően kun identitásra utaló Kun, Terjén és

Bokator nevek, a Károly Róbert által 1323-ban kiváltságolt jász nemzetségek zömmel iráni nevei között pedig Keskene, illetve Magar. Esetükben – az apátiszállási Temesvári és Gazdag családokhoz hasonlóan – nem dönthető el, hogy a jászok közé keveredett magyarokról van-e szó, vagy a magyar nyelvből történő névadás csupán az asszimiláció előrehaladott voltát jelzi. A Temesvári előnév Györffy szerint bizonyítja, hogy a Magyar Királyság területére húzódó jászok egy ideig a Temesközben, az ország déli határvidékén éltek, ennek megfelelően az 1323-ban megörökített nevek közül a Mokzunt is a delibláti Makszondpuszta helynévvel hozza összefüggésbe – talán nem is alaptalanul. Az Apátinak a 15. században kapitányokat adó Horváthok nevük alapján nem lehettek jászok, és az sem valószínű, hogy egy bevándorolt („gyüttment”) család egy-két generáció alatt eljutott volna a helyi társadalom vezető posztjára; esetükben is egy 14. századi vagy még korábbi megtelepedést sejtethetünk. Vagyis a jászok által birtokolt Apátit korántsem biztos, hogy csak jászok lakták, s ez igaz lehet a többi „fliszteus” szállás esetében is.

Langó Péter

A JÁSZBERÉNYI LEHEL-KÜRT

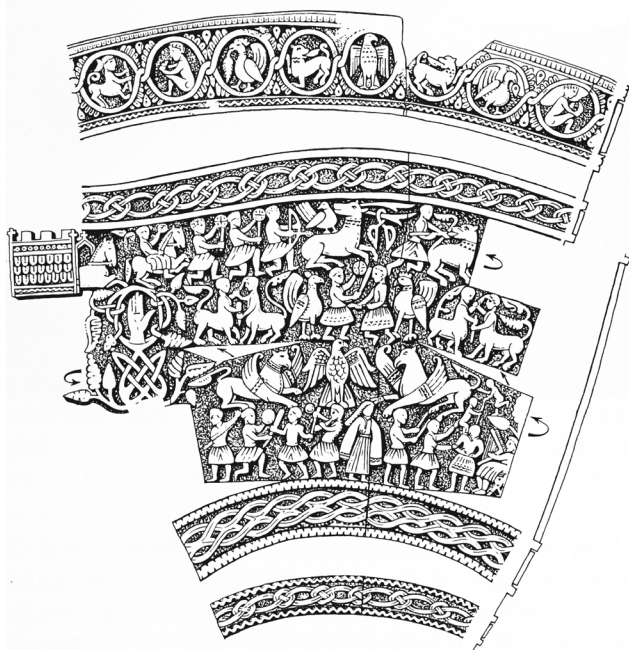
Bevezetés

A Lehel vezér kürtjeként számon tartott tárgy a magyar nemzeti hagyományok egyik ikonjának számít – részben a hozzá kapcsolódó emlékezet okán, másrészt a nemzeti tudományok megszületésekor betöltött szerepe révén. A ma Jászberényben a Jász Múzeumban őrzött tárgy így nem csak a Jászság és a múzeum becses ereklyéje, hanem a magyar és a nemzetközi művelődéstörténet kiemelkedő emléke. A kürt bemutatását nagyban megkönnyíti, hogy az elmúlt évtizedben Selmeczi László számos tanulmányt és egy monográfiát is szentelt ennek az emléeknek. E munkák részletesen összefoglalták a korábbi eredményeket, és számos kérdést új megvilágításba helyeztek. Amennyi kérdést lezártak azonban a neves régész művei, annyi új lehetőség előtt ki is tárták a kaput, amit mi sem bizonyít jobban, mint Antony Eastmond angol nyelvű tanulmánya. A kortárs kutatás esetében alapvető jelentőségük még Kiss Etele tanulmányai, aki nem csak a nemzetközi tudomány eredményeit mutatta be, hanem lényeges megfigyeléseivel kitágította a kürt vizsgálatába bevonható párhuzamokat. Az elefántcsont tárgyak vizsgálata azonban a kürtökön túl is jelentős változásokon esett át, és olyan új területek irányába mozdult el, melyek áttekintése is szétfeszítené jelen munka kereteit. Ebből adódóan az alábbi rövid vázlat mindössze csak egy helyzetkép bemutatására vállalkozik arról, hogy milyen tudományos elképzelések mentén haladt és hol tart most a Lehel-kürt kutatása.

I. A kürt leírása

A kürt történeti értékelése előtt nélkülözhetetlen a tárgy rövid értékelő leírása. Az elefántagyardból készített, ebből adódóan ívelt kürt hosszabb külső íve és a rövidebb belső íve által kialakított palást faragott képi programot foglal magába. A tárgy középtengelyében mérhető hosszúsága: 43 cm, az ovális perem átmérője: 10,5 x 9 cm, a keskenyebb szájrész átmérője: 2 cm. A kürt falvastagsága: 0,6–0,7 cm. A palást két oldalán alul és felül a díszítések között szabadon hagyott üres sávon egy-egy csuklós fém pánt található, a belső íven a zsanéros csuklórésznél hurokkal és függesztő karikákkal. A kürt teljes felületét hajszálrepedések hálózák be. A tárgy felülete ronszolódott, porlékony, a felső szájrész pereme két helyen csorbult, az egyik korábban javított. A kürt alsó részén a rátett pánt alatti díszítetlen részen a csont erősen morzsalékos. A belső íve korábban megsérült, itt a sérült részt egy másodlagosan rátett téglalap alakú kora újkori öntött veretrel fedték el. A veret középső, rekeszes díszítést imitáló részén egy felfüggesztőfülben sűrű fonású lapított 8-as szemekből kialakított lánc köti össze a veretet az alsó részen lévő fém pánton lévő hurokkal. A tárgyat többször restaurálták.

A kürt külső palástján megfogalmazott képi programot Kiss Etele művészettörténész így foglalta össze: „A kürt központi palástját két oldalról kéterű szalagfonatok határolják, felülről két egyszerű, egymással kereszteződő hullámvonal, a kereszteződést minden esetben egy rombold szalag bővítő csomóvá. Ez a szalagfonat a legalsó díszített sávon megismét-

László Gyula rekonstrukciója a kürt külső palástjának képi ábrázolásáról

lődik azzal a különbséggel, hogy a felső sima keretező elemek helyett lent cikk-cakk motívum kereteli két oldalról. Efelett a felfüggesztő fém pánt és a palást között egy szintén cikk-cakk vonallal lehatárolt, kéterű, hullámos szalagfonat képezi a jelenetek alapját, itt azonban a szalag kettéválásából és újraegyesüléséből alakul ki a minta melyen keresztül van fűzve egy második, azonos jellegű szalagfonat. A kürt szájánál lévő (legfelső) sávot indákból kialakított medallionok sora alkotja, míg a medallionok és a keret által fennmaradó ívháromszögeket pikkelyszerű motívumok sora tölti ki a medallionok ívei felől kinőve, a fennmaradó részekben egy-egy nagyobb cseppel. A nyolc medallion szimmetrikus elrendezésben három-három

ismétlődő alakot tartalmaz, míg a két tengelyben lévő medalliont pár nélküli figurák töltik ki: egy kiterjesztett szárnyú, heraldikus jellegű sas illetve egy hosszú, csavart farkú, két kezével botot szorongató kentaur. A szimmetrikusan elrendezett ismétlődő alakok a következők: egy lábát felemelő guggoló meztelen férfi (az antik eredetű „tövishúzó” figurája), egy páva, csőrében levéllel (?) és egy visszaforduló, egyik mellső lábát felemelő oroszlán, amint felül visszacsavarodó bojtos farkába harap.” A palást középső részének leírását így folytatja a művészettörténész szerző: „A kürtpalást a konstantinápolyi Hippodromban (lóversenypályán és cirkuszban) lezajló jelenetek ciklusából mutat be egyes részleteket, négy sorra osztva, keverve azt egyéb, ilyen ciklusokban általában nem ábrázolt, szimbolikus jellegű részekkel. Ez utóbbiak elkülönítésére a mester többek között a két tengelyen való elhelyezést is felhasználta. A felső sor egy medveszerű állat elleni lándzsás küzdelemmel indul, ami mögött egy másik, ijas vadászat zajlik visszaforduló szarvasra, hátán madárral és szarvába akadt indával. A vadászok mögött két akrobata szalad, akik bottal és labdával vagy koronggal zsonglörködnek, míg mögöttük egy lovas emel egy labdát, de a másik kezében a bot ütőszerű tartása a gyalogos akrobatákétól eltérő mutatványra utal. A végső jelenet ebben a sorban egy mindkét oldalán kereszttel jelölt épület (a forrásokban craceres néven említett indító épület) kapujában kirohanó felszerszámozott ló. Az alatta lévő sor szimmetrikusan elrendezett: a külső tengelyben a gladiátorok késői követői jelennek meg, baloldalon egy labdás zsonglőr, aki ezúttal husánggal fejbe vág egy szemben

lévő botos (vagy lándzsás) harcost. Kétoldalt egy-egy páva (vagy kakas) emeli ki a harcosokat; a madarak hasonlóak a felső medalionokban lévőkhöz, a csőrükben tartott levél nélkül. A kakasok mögött egy-egy, szintén verekedő kentaupár fokozza a szimmetriát, akiknek a farka eltérő mértékben növényi jelleget vesz fel. A másik, belső tengelyében ezúttal egy indákkal körülvett feltartott tenyér van, az indákat átfonják további független indák illetve olyanok, amelyek a keretindából hajolnak ki. A tenyér körüli inda az alatta lévő sorban egy szívfonatnak nevezhető csomóból nő ki, amelynek a két alsó szárvégződése egy-egy növényi indába torkollik, az egyik oldalon szőlőfürttel. Ebben a sorban a fennmaradó részt teljesen elfoglalja egy – szintén heraldikus jellegű, kiterített szárnyú – sas, amit kétoldalt egy-egy feléje forduló griff emel ki, de ez a hármas csoport kissé elcsúszott a tengelytől. Az alsó sor ismét visszatér a cirkuszi mutatványokhoz, a szívfonat alatti rész elpusztult, ezen egy lándzsával (vagy bottal) oldalt felfelé dőő alak maradt meg, ezt egy hármas csoport követi, középtűt egy alak két botot ragad meg, amit két szomszédja is fog, míg a középső alak jobbján lévő egy labdát is tart, a balján lévő pedig egy kürtöt fúj. A kürtös oldalán a bothoz tartozó labda támaszték nélküli. A tengelyben (a felette lévő sashoz képest erőteljesen jobbra eltolva) egy hosszú ruhaujjú, hosszúszoknyás táncosnő áll, akinek a fátyla a derekáig ér. A túloldalon a bizánci akrobatamutatványosok jellegzetes csoportja jelenik meg: a gamma alakú rudat tartó figura (eredetileg óriás), amelyen egy gyermek mutatványokat végez, míg egy másik gyermeknek egy kisegítő figura segít felmászni a rúdra. A hátuk mögött álló, botos alak esetleg a jelenet része. A sort egy ülő, profilban bemutatott lírajátékos zárja le.”

II. A kürt kutatástörténete

A szakirodalomban alapvetően két irányvonal különíthető el. A magyar kutatás jelentős része – érthető okokból – a tárgyon lévő képi program értelmezésére, az egyes ikonográfiai részletek magyarázatára és elemzésére, valamint a kürtöz kapcsolódó magyar/jász hagyományra helyezte a hangsúlyt. A külföldi szakemberek elsősorban nem a Jászkürtre fókuszáltak, hanem azt a többi (mintegy 90) kürt közé helyezve vizsgálták: ezért ezekben a munkákban a tárgytipus általános klasszifikációja, a keltezési kérdések és a műhelyhagyományokkal kapcsolatos értelmezési lehetőségek kerültek a középpontba.

A korai tudományos érdeklődés elfogadta azt az értelmezést, hogy a tárgy a 955-ben Regensburgban kivégzett Lehel (Lél) magyar hadvezér tulajdona volt. A kürtől szóló legkorábbi tudományos beszámolók olyan földrajzi összefoglalásokban szerepeltek, melyek a Jászság kapcsán – mint annak egyik jelképét – megemlékeztek a kürtől is. Ilyen volt a jezsuita Timon Sámuelnek a régi Magyarország arculatáról írt könyve (*Imago antiquae Hungariae, repraesentans terras, adventus, et res gestas gentis hunnicae*), Michael Bombardius topográfiaja (*Topographia magni Regni Hungariae*), illetve Bél Mátyás Jászkunságról szóló sokáig kiadatlan munkája. Magáról a kürtől elsőként a „Magyar Kátó”-nak is emlegetett „jászberényi kunkapitány”, Molnár Ferenc írt részletesen 1788-ban, aki a „nemesi nemzet önreprezentációját” olvasta ki a kürt ábrázolásaiból. A kürt ebből adódóan a kortárs tudományos érdeklődés középpontjába került. Munkájának komoly tudományos hatása is volt azon túl, hogy ismertséget hozott a kürtnek. Ez a munka segítette Franz Bockot is, a kürt első külföldi ismertetőjét.

Molnár Ferenc megállapításait egy „tudákos” jogász Décsy Antal kritizálta. A vitáikinei

nyomán a kürt még szélesebb nyilvánosságot kapott. A vita további állomásai (melybe a kor neves kutatói közül többen is megnyilatkoztak: így többek közt Horváth Péter, a jászok első krónikása, Horváth István, a kor nagyhatású történetírója, vagy Jerney János, a magyar koratörténeti kutatások egyik úttörője) végigkísérték a reformkor lüktető éveit. 1847-re a kürt-ről kialakult vélemény egyre inkább közelített a későbbi tudományos állásfoglalásokhoz: Szeremley Miklós már felvetette azt is, hogy a tárgy esetleg bizánci alkotás volt.

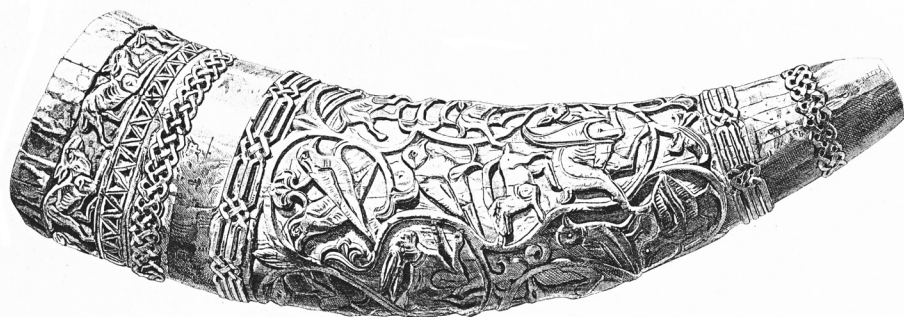
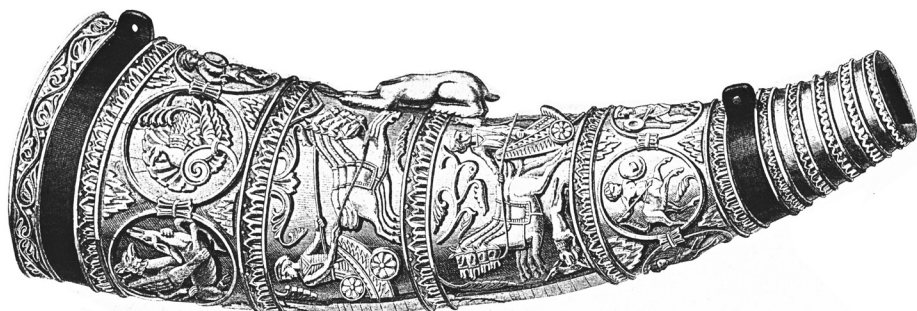
A nemzetközi kutatás az 1850-es években fedezte fel ezt a régiséget. Franz Johann Joseph Bock ekkor készítette el az első tudományos összefoglalást az elefántcsontból faragott kürtökről. Ő számos az akkori Habsburg Birodalomban található kürtöt gyűjtött össze, és megtette az első lépéseket a tárgytípus rendszerezéséhez. Munkájában a prágai Szent Vítus székesegyház (ahol egyébként a Szent István „elefántcsont markolatú” [*manubrio eburneo*] kardját is őrizték) egyik elefántcsont kürtjét elemezve, annak képi programját vizsgálva tért ki a Lehel-kürtre. E két kürt párhuzamba állítása olyan felismerés, amit máig tényként kezel a kutatást.

A Lehel-kürt iránt a kiegyezést (1867) követően nőtt meg újra a hazai közérdeklődés. A „nevezetes ivar-csontról” Ipolyi Arnold majd Czobor Béla akadémikusok külön-külön is megemlékeztek. Az előbbi szerző által kínált 10–12. századi datálás már a modern keltezések irányába mutatott, mint ahogyan az a véleménye is, hogy az ábrázolások háttérében „az említett korszak bizantin és román ízlésű művészetének a technikája, valamint képletei, ábrái félreismerhetetlenek”. Utóbbi szakember pedig a kürt és a hasonló külföldi „analog példányok szorgalmas egybevetését” hangsúlyozta. A századforduló kiemelkedő muzeológusai: Pulszky Ferenc és veje Hampel József a kor nemzetközi kutatásaihoz kapcsolódó megállapításaikkal megteremtették azt a tudományos alapot, amelyre máig támaszkodhat a kürt elemzésével foglalkozó tudományos vizsgálat.

A nemzetközi kutatásban Hampel József 1905-ben kiadott német nyelvű összefoglalása jelentette a továbblépést. A szakmai érdeklődés az 1920-as évek végén kapott új lendületet. Ekkoriban több olyan tudományos vállalkozás is elindult, amelyek a kürtök összegyűjtését, kiadását, csoportosítását és tudományos értékelését tűzte ki célul. Ekkoriban történt meg az a felismerés, hogy külön kell választani a tárgyak funkcióját a tárgyakon lévő ábrázolásoktól. A tárgyak használata alapján történt egykorú csoportosítások megkülönböztették a vadászkürtöket és a hűbéri adományozást jelképezőket, míg az ikonográfia alapján a Hippodrom-hoz kapcsolódó ábrázolásokat a vadászjelenetet bemutató képi programokat ábrázoló daraboktól. Az igazi áttörést Otto von Falke átfogó tanulmányai jelentették, aki a Jászkürtöt négy stilisztikai csoportja közül a bizánci csoportba sorolta.

A magyar kutatásban a 2. Világháború után jelentek meg újabb tudományos munkák a témáról. László Gyula „hivatali feladatként” kapott felkérésre írta meg gondolatait, melyben – mint későbbi méltatója hangsúlyozta „igyekszik a kürt mitológiájának legalább a történeti részét megőrizni, s a Lehelhez kapcsolódó több mint kétszáz éve vitatott hagyományt krónikákkal, néprajzi adatokkal alátámasztani”. Számos szakember az akkor újdonságként ható szovjet tudományos eredmények figyelembevételével a kürt ikonográfiai elemeinek párhuzamait a kijevi Ruszban vélte megtalálni.

Külföldön O. v. Falke csoportjait Ernst Kühnel vette revízió alá, dél-itáliai készítménynek tartva a Jászkürtöt. E. Kühnel poszthumusz művével megkezdte a tárgytípus gyűjtésményes közreadását is. A német szakember hatása jól tükröződik a későbbi kutatásban: a

A Prágában és a Bécsben őrzött kürt a Franz Johann Joseph Bock munkájában közölt metszet kép

véleményét a kürtök dél-itáliai származtatásáról általánosan elfogadott tényként fogadta el a nemzetközi művészettörténet-írás, és kiszélesedett a középkori elefántesont faragványok vizsgálata is.

Időközben a magyar szakemberek is újult erővel fogtak a kérdés vizsgálatához. Kiss Etele és Selmeczi László több munkában elemezte a kürtöt: a kutatástörténeten túl bemutatta annak művészeti háttérét, és elhelyezte a becses emléket a középkori Európa anyagi kultúrájában. Bathó Edit és Botka János kutatásai pedig a kürt újkori hagyományát tárták fel. Kiss Etele elemzéseiben részletesen megvizsgálta a kürt ikonográfiai párhuzamait és ő is Kijevhez kötötte a tárgy készítését. Selmeczi László elfogadta ezt a véleményt, és további ikonográfiai párhuzamokat is bemutatott annak alátámasztására, úgy véelve, hogy ez egy „bizánci mintára, feltehetően Kijevben készült luxustárgy, mint hatalmi jelvény minden valószínűség szerint a 13. században beköltöző jászokkal együtt került Magyarországra”. Utóbbi kutató a későbbi

művében azonban már elfogadhatónak látta azt az elképzelést is, hogy a tárgy akár Magyarországon is készülhetett, mivel a „kürt föltételezett 12. századi készítési idejében Magyarország bizánci és oroszországi kapcsolatai jelentősek voltak, amelyek számottevő művelődési hatásokban is megmutatkoztak”. Ezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy „azok az összetett hatások (bizánci, orosz, nyugat-európai), amelyek a Jászkürtön megnyilvánultak, a kürt készítőjét legalább olyan, ha nem nagyobb valószínűséggel érthették Magyarországon egy pl. esztergomi királyi műhelyben, mint Kijevben”. Legutóbb A. Eastmond vizsgálta ezt az emlékcsoportot. A véleménye szerint: „tulajdonképpen hiábavaló törekvés, ha az olifántoknak egy adott készítési helyet akarunk keresni. Ehelyett a kürtökön tapasztalható változatosság arra utal, hogy mindez sosem bírt különösebb jelentőséggel. Ikonográfiájuk és formájuk között nyilvánvaló ellentmondások mutatkoznak, nem beszélve a jelen írás tárgyát képező emlékek belső eltéréseiről, amelyek mind e fentebbi felvetést igazolják. A kürtök készítésének az volt a célja, hogy a lehető legtöbb velük érintkezésbe kerülő embercsoport számára a lehető legvonzóbbak legyenek, minden bizonnyal annak reményében, hogy ily módon könnyebben megveszik majd ezeket a tárgyakat. Mindebből kifolyólag az elefántcsont kürtök elterjedtek Bizáncban, Dél-Olaszországban, Észak-Európában, és párhuzamos módon jelen voltak mind a bizánci, mind az ezen kívül eső kulturális régiókban: ezek a tárgyak tehát az egyik legsokoldalúbb turista ajándéktárgyaknak számítottak.”

III. A készítés helye és ideje

A kürttel kapcsolatos vizsgálódások során az egyik alapvető vitapont az volt, hogy hol és mikor készítették azt. Amint a fentebbi tudománytörténeti áttekintésből is látható, a modern szemléletű művészettörténeti kutatás kialakulásával a kürt készítésének helyét egyértelműen a bizánci kultúra vonzáskörében keresték a szakemberek. A lokalizáció ennél pontosabb meghatározása és a készítés idejének megállapítása azonban már összefüggő egységes elképzeléssé szélesedett ki az egyes állásfoglalásokban.

A legkorábbra feltételezett idő a 9. század volt. Ezt a vélemény képviselte F. Bock, aki bizáncinak tartotta, véleményét osztotta számos magyar kutató is. Hampel szintén a tárgy 9. századi keltezését fogadta el. A 10. századi keltezés lehetősége éppen a kürt és a kalandozásokban részt vevő magyar főméltség Lél összekapcsolásából adódott. A kürtnek és a korai magyar emléktárgyak vélt kapcsolatát mi sem jeleníti meg plasztikusabban, mint az, hogy 1996-ban a Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett, a honfoglaló magyarság anyagi kultúráját bemutató, reprezentatív kiállítás megnyitó ünnepségén is megszólaltatták a kürtöt. Ezt a keltezést képviselte László Gyula, akinek többször kiadott tanulmánya széles körben elterjedt. Őt megelőzően már a 19. század végén Pulszky Ferenc volt ezen a véleményen, a kürt és a Karoling faragványok közt felismerni vélt hasonlóságok alapján. László Gyula későbbi munkáiban is kitartott e keltezés és a bizánci gyártási hely mellett. A szalagfonatok kialakítása kapcsán elképzelhetőnek tartotta, hogy „mestere közép-európai lehetett, aki tanultságát Bizáncban szerezte”. Véleményében a munkássága kezdetén megjelent nemzetközi kutatási eredmények is megerősíthették, hiszen 10. századi keltezést és bizánci készítést feltételezett O. v. Falke is. A német kutató éppen az ilyen típusú kürtökön található képi program (cirkusz- és vadászjelenetek) előképei alapján gondolta mindezt. A magyar művészettörténeti kutatás

A Jászkürt faragványai - részlet

későbbi összefoglalásaiban (egészen az 1990-es évekig) általánosan elfogadott volt a kürt 10. századisága. Több szakember – egy kijevi vagy balkáni műhelyt feltételezve – a Bizáncon kívüli készítés helye mellett érvelt.

10-12. századi keltezés lehetősége már a 19. században felvetődött. Diner-Dénes József művészettörténész szerint „Lehel kürtje is a melynek eredetije Jászberényben van, a 12. századból származik és olasz munka. Már jelen munkám megírása után jelent meg Hampel Józsefnek a ászkürtről szóló értekezése. Érdekes, tudós fejtegetései dacára sem fogadhatom el Hampel végső következtetéseit. Míg Hampel némileg lenézi az úgynevezett stílérzékét, addig én kimutattam milyen ingatag alapokon áll az ama kor műveire vonatkozó stílkritika, ha az ikonographiára és a díszítő motívumokra támaszkodik. Annál is inkább fõnn kell tartanom korábbi nézetemet, mert már fõnn réámutattam arra, hogy éppen abban az időben a

melyből Hampel a Lehel kürtjét származtatja, vagyis a 9. század második felében, Byzancz valóságos művészi renaissance székhelye volt, míg a Lehel kürtje sokkal nagyobb technikai készülletlenségről, sőt neorealisticus barbárságról tanúskodik, semhogy a byzanci antikizáló renaissance korszakába volna sorolható.” Az e korra való keltezés mégis E. Kühnel munkásságát követően terjedt el általánosan. Az ő hatására alakult ki az a – máig széles körben elfogadott – vélemény, hogy ezek az elefántcsont faragványok, így a jászberényi darab is Dél-Itáliában készültek a 11-12. században. Az e korra való keltezést újabban végzett radio-karbon mérések is alátámasztják, melyek az egyik kürtön 1060 ± 45 éves korhatározást adtak. A véleményét a kortárs kutatók jelentős része osztja. A magyar kutatásban is teret nyert az az elképzelés, hogy a Lehel-kürt, a többi kürtöz hasonlóan, 12. századi. A kérdést taglaló hazai szakemberek azonban a tárgy készítését nem Itáliához, hanem a kijevi Ruszhoz kötötték, de az is felvetődött, hogy azt esetleg Magyarországon állították elő. Ezen elképzelések ellen azonban számos ellenérv szól, utóbb ezért is érvelt A. Eastmond az itáliai készítés mellett.

Az esetleges oroszországi műhely kapcsán már a lehetőséget felvető Kiss Etele is kiemelte, hogy a „12. század a bizánci elefántcsont faragás számára kritikus korszak, ekkor megszűnik az alapanyag behozatala a bizánci birodalomba, az elefántcsont importálása az itáliai kereskedők kezébe kerül, és semmilyen evidencia nincs többé arra, hogy a bizánci területek folytatták volna a tevékenységet ebben a korban. Ennek megfelelően egy elefántcsont kürt oroszországi kifaragása a 12. században dupla nehézségekbe ütközhet. Egyrészt faragója nem csupán nem kaphatott volna indítást Bizáncból egy kürt készítésére, melynek fennmaradt emlékei itáliai eredetűek, de már mesterségbeli tudásra sem tudott volna ekkoriban szert tenni Bizáncban.” Ebből adódóan a művészettörténész kutató egy korábbi 10. századi bizánci hatást feltételezett, melynek következményeképpen olyan mintaképek kerülhettek Oroszországba, amelyek „indítást is adhattak” egy ilyen tárgy elkészítéséhez. E lehetőség ugyan nem zárható ki, azonban máig nem ismerünk egy olyan elefántcsont faragványt sem, amit a bizantinológus szakértők oroszországi készítményként értékelnének. Nem tekinthetők ilyennek a Belorussziából, Sarkelből származó emlékek sem a Berlinben őrzött, a hátoldalán rúnafeliratos, oltártöredék. A kiterjedt ásatások kapcsán egy olyan műhelykörzetet sem sikerült az orosz és ukrán kutatásnak fellelnie, ahol elefántcsont maradványok, félkész termékek kerültek volna elő. Kérdés az is, hogy honnan szerezték be a nyersanyagot; míg Itália kapcsán írásos adatok is szólnak a kereskedelemről, addig hasonló források Oroszország vonatkozásában nem ismertek. Kováts István alábbi megjegyzései pedig jól mutatják, hogy egy ilyen elefántcsont faragásra szakosodó műhely kialakítása a nyersanyag nehéz beszerzésén túl komoly szakmai ismereteket is igényelt mivel az elefántgyar anyagát/faraghatóságát tekintve is különbözött más csontoktól.

A sokak által említett Szent Szófia székesegyházból ismert képciklus értelmezése mögött, egy összetett vizuális tartalom olvasható ki az újabb kutatások szerint, ami a cári és a császári hatalom egyenrangúságának a vizuális eszközök segítségével történő deklarációját volt hivatva hirdetni, s mint ilyen, nem kapcsolódik a kürtön található ábrázoláshoz. A prágai és a Londonban őrzött Clephane-kürtön artikulálni kívánt tartalmak hátterében A. Eastmond egy egységes tematikát vél felismerni. A kürtökre olyan jeleneteket faragtak melyek Bizáncra utaltak, a birodalmi reprezentáció széles körben ismert elemeinek felhasználásával még inkább kelendővé ezeket a tárgyakat. Számos nehézség merül fel a korabeli magyarországi készítés

lehetősége kapcsán is, ami természetesen nem jelenti azt, hogy nem voltak az akkori magyar elitnek elefántcsont készítményeik, csupán csak azt, hogy azokat – ugyanúgy, mint azt más magyarországi gótikus elefántcsont faragványok kapcsán már a művészettörténet-írás bemutatta – külföldről szereztek be.

Összefoglalva a kutatás jelen véleményeit: a Jászkürt 12. századi keltezése körül konszenzus alakult ki, míg készítési helye kapcsán eltérő álláspontok vannak. Utóbbi kapcsán azonban továbbra is a dél-itáliai műhely a leginkább valószínű. A bizánci és a magyarországi készítést az eddigi kutatások kevésbé támasztották alá, egy kijevei műhely feltételezése teljesen nem vethető el, de ennek alátámasztását csak újabb szerencsés leletek vagy további tudományos érvek erősíthetik meg.

IV. A tárgy funkciója

A kürt elsődlegesen hangszer lehetett. Az, hogy hangszerként mire használták, megoszlanak a vélemények, azonban az tény, hogy az elmúlt évszázadban többször is megszólaltatták fűvókával és fűvóka nélkül egyaránt. Ezek a kürtök nem csak dísz tárgyak, hanem minden esetben megszólaltathatók voltak. Erre utal, hogy a Berlinben őrzött darabok vagy a később Katarba került egyik kürt esetében is végeztek hasonló próbákat. Ezekből kiderült az is, hogy az egyes kürtök a hangja eltérő volt. A berlini és a jász kürt kapcsán egyaránt az a benyomása volt a hallgatóknak, hogy azok kellemes hangot adtak ki. A Jászkürt esetében Csajághy György és felesége megítélése szerint a „kürt középső hangjainak „színe” (fűvóka nélkül) kellemesnek mondható ugyan, de nem nagy erősségű, s a h és fisz tónusa már kevésbé szép és gyengébb”. A katar

kürt – amint arról E. Kühnel A. Grabarnak beszámolt – olyan éles volt, hogy a múzeumban, ahol a próbát végezték, a látogatók és a személyzet is összeszaladt.

Megszólaltathatóságuk ellenére sem valószínű, hogy zeneszerszámok voltak, inkább mint jelzőkürtökkel számolhatunk velük. E tekintetben viszont használatuk széles spektrumon mozoghatott. A Lehel-kürt egyik jelenete alapján akár cirkuszban – vagy egy másik 10. századi bizánci csontfaragvány alapján – vadászatok alkalmával is használhattak hasonló kürtöket. A keresztény gyüle-

Elefántcsont faragó mester ábrázolása egy 11. századi bizánci kódexben (Cynegetica -Cod. Z 479), fol. 36r; Velence, Biblioteca Marciana) (Shalem 2004. felhasználásával)

kezetek pedig a korai időkben (hasonlóan az ószövetségi sófárokhoz) használtak különböző jelzőkürtöket istentiszteletre hívó templomi felszerelési tárgyként, hasonló kürtábrázolás ismert a középkor későbbi szakaszából is. Az iszlám területeken vadászkürtként vagy az ünnepi ceremóniákon használt jelzőkürtként használták az olifántokat.

A jelzőkürtöknek azonban hadi jelentősége is volt: elég talán csak a kalandozó magyarok Sankt Gallenben tett látogatására utalni, amiről Ekkehard így írt: „a kémek az erdőben, amely az erődtmény felé fekszik, sietve közelednek hirtelen kürtjelzéssel (*tubis*) és kiáltozással.” A kolostor alóli elvonulásukkor pedig elnémították kürtjeiket (*silentio tubis*), mivel sokszor „a sokaságnak kürtjeikkel (*tubis*) adnak jelt”. A magyarok azonban egyes vélemények szerint nem szarukürtöt, hanem fém kürtöt használhattak. Hasonló használatról számol be a Roland ének is: „jó Roland gróf hősként vívja harcát / verejtekzik forró láz járja át / szörnyű fájás gyötri koponyáját / kürt fűvése tépte halántékát / jön-e Károly áhítja tudását / fogja kürtjét gyöngé halk hangot ad / torpan császár hogy meghallja szavát / „urak! – így szól – nyögjék sors csapását / Roland öcsém éri ma végnapját / kürt szavából hallom halódását / ki segílyt hoz gyorsan váglasson hát! / fújjatok meg mindahány harsonát!”

A harangokhoz hasonlóan a kürtöknek is egyedi hangjuk volt, s mint ilyenek, tulajdonosuk attribútumaivá váltak. Ezek a drága anyagból, művészi díszítéssel rendelkező kürtök ugyanis nem anynyira jelzőkürtök vagy hangszerek voltak (ezekre alkalmasabbak lehettek az olcsóbb nyersanyagból

A prágai kürt külső palástjának képi ábrázolása Franz Johann Joseph Bock munkájában (Bock 1860, 135. alapján)

A Berliini Opera filharmonikusai megszólaltatják a Berliini Iszlám Múzeum kürtjeit (Shalem 2006. alapján)

készített és e célokra funkcionálisan célirányosan készített kürtök), hanem esetenként a hűbéri adományozást is jelképezhettek, amint azt a normann vezér, Thorold fia Ulphnak a Yorki Katedrális javára tett adománya is mutatja. A jól dokumentált esetből kiindulva számos további kürt esetében is hasonló kegyúri ajándékozást feltételezett a történeti kutatás. Ulph-kürtön kívül erre a jelenségre utal a Roland-kürtnek a Bordeaux-i Saint Seurin bazilikának való adományozásáról szóló emlékezet vagy I. Henrik adománylevele a Carlisle-ben épített katedrálisnak adományozott olifántról.

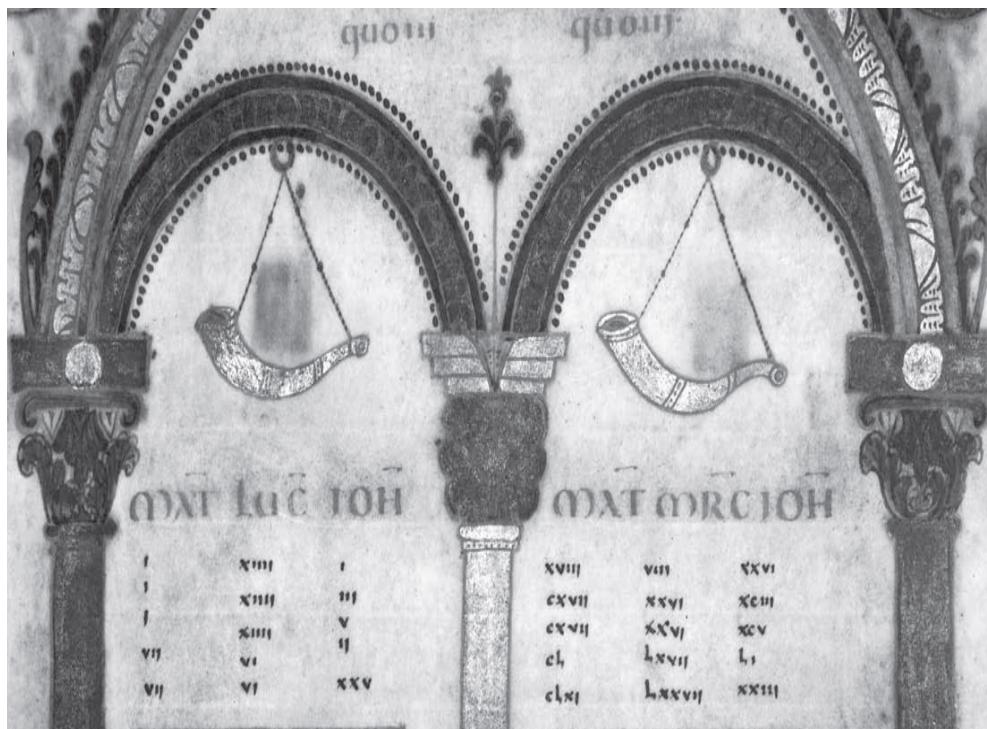
Az adományok révén a kürtök szinte mindenhol templomi kegytárgyakká váltak, amint arra már F. Bock felhívta a figyelmet. A kürtök a templomok kincstárának becses darabjai lettek, sok esetben ereklyetartóként vagy a szent olaj tartójaként is hasznosultak. Azon darabok esetében, ahol ismerjük az egyes tárgyak provenienciáját, szinte minden esetben egyházi környezetből kerültek elő. Ez igaz a Jászkürtre is, amint azt a róla szóló korai feljegyzések is bizonyítják. Nem tudjuk ugyan, hogy milyen adomány révén került a kürt a jászberényi templomba, de a kora újkorban ott volt felakasztva, amint a hasonló darabok Rómában, Achenben, Kölnben vagy Velencében. Lehetséges, hogy uralkodói kegy révén került a Nagyboldogasszony templomba, de az sem zárható ki, hogy az a középkori katonai hadjáratok során szerzett zsákmány volt, és eredetileg valamely más templomhoz kapcsolódó kegyes ajándék volt, s később új tulajdonosa adományozta azt a plébániatemplomnak.

V. A kürt szerepe a hagyományban

A Jászkürt hajdan volt tulajdonosáról semmit nem tudunk. A templomba elhelyezett elefántcsont kürtök egy jelentős részéhez már a középkorban különböző legendák kapcsolódtak. A kürtöket így Nagy Károllyal, Roland lovaggal vagy El Cid-el és más hasonló mítikus hősökkel hozták kapcsolatba a középkorban. Ez a fajta legendaképződés nem került el a Jászkürtöt sem: a 10. századi Magyar Nagyfejedelemség egyik előkelőjével Lélel/Lehellel kapcsolta össze azt a közhiedelem. A 955-ös balsikerű hadjárat során a Lechfelden bekövetkezett vereség után Ebersburgál elfogták a magyar duxot, majd Regensburgba felakasztották. A 14. századi krónikakompozícióban foglaltak szerint a „magyar kapitány” utolsó kívánsága az volt, hogy még egyszer megfújhassa kürtjét. Ezt kézbe véve megölte vele a császárt. A hagyomány már Kézai Simon *Gesta Hungarorum* című munkájában is felbukkant a 13. században, Simon mester azon-

Muszlim harcosok kürtjeiket fújják a Roland-ének, a Konrad német pap által lefordított munka egy korai kéziratában (A kézirat: Heidelberg, Egyetemi Könyvtár cod. pal. Germ. 112, fol. 80v a) (Shalem 2004. alapján)

Templom belsőt díszítő kürtök egy prümi Karoling-kori kódexből (Berlin, állami Könyvtár Lat. Theol. Fol. 733, folio 19v.) (Shalem 2004. alapján)

ban úgy vélte: „Egyesek mesébe illő módon azt állítják, hogy mikor a császár elé járultak, egyikük úgy fejen sújtotta a császárt kürtjével, hogy az szörnyethalt. Ez a mendemonda a valószínűséggel is ellenkezik, és aki elhiszi, bárgyúságról tesz tanúbizonyságot. A vádlottakat ugyanis megbilincselte kézzel állítják a fejedelmek színe elé”. A Lehel-monda végkifejlete azonban nem találkozott a valósággal, s amint arra már a magyar középkorkutatás rámutatott, a népi emlékezet megváltoztatta a történet végét: Lehel megölte a „császárt” (aki azonban a fennmaradt hagyományban már nem Ottó az, hanem Vörös Konrád lotharingiai herceg).

Számos kutató felhívta a figyelmet arra, hogy a Lehel-kürt mondája a bibliai Salamonhoz fűződő egyik legendájával állt kapcsolatban. Salamon elsőként felesége Salome visszaszerzéséért vonul hadba, s amikor belopódzik az ellenség táborába, hogy meggyőződjön róla, ott van-e az elsőként nő, lelepleződött. „A pogány fejedelem elrendelte kivégzését, s megkérdezte tőle milyen halálnemet választ. Salamon utolsó kívánsága az volt, hogy vesztőhelyét a városfalon kívül állítsák fel, és kérte kürtjét, hogy végső perceiben még egyszer belefújhasson.” Salamon a bitó alatt a kürtjébe fújva értesítette „rejtőzködő hadait”, és így legyőzte az ellenséget. Salamon legendája a Keresztesek kezében lévő Szentföldről elterjedt egész Európában. A történet nagy népszerűségnek örvendett. A balkáni folklórban is fennma-

Lehel és kürtje a Képes krónika miniatúráján

radt ez a Salamon-legenda, s átörökítését a Lehel-mondába is innen eredezteti a magyar kutatás.

A kürtöt azonban nem csak Lehel használta az ellenség megölésére. A már fentebb idézett Roland-ének hasonló esetről számol be: „aléltn hull Roland a zöld gyepre / egy szaracén lesi nagyideje / halottak közt halotként rejtezve / képét és testét orvul bevérezve / talpra szökik s jó futva sietve / erős és szép daliás termete / halált hoz rá botor dölyfössége / Roland testét s fegyverét illetve / hogy ígygen szól „bukott Károly öccse! / viszem kardját arabok földjére / alig vonná tér grófeszméletre / érzi Roland kardot orozának / nyitja szemét s ily szókat szól annak / „mifelünkön téged nem gyanítlak!” fogja kürtjét kit soha el nem hagy / aranymívű sisakjára lecsap / kemény acél s koponyacsont hasad /szeme párja üregéből guvad / gróf lábához pogány holtan roskad / „át-

kozott! – szól – hát ily vakmerő vagy? / hogy megilless jogot rá vajh kaphatsz? / ki ezt hallja tart majd nagy bolondnak! / csorbája tört bár elefántcsontnak / s hullott kristály meg arany cifrázat”. Az énekben a hős lovag kürtjével olyan erősen vágta fejbe az ellenségét, hogy kürtje megsérül – ugyanúgy, ahogy a Lehel-kürt legendás sérülését is a „magyarok kapitánya” által ellenségére mért ütés okozta. Az ófrancia legenda ezen eleme szintén népszerű volt, s gyakran szerepelt a legendához kapcsolódó ábrázolásokon is.

A kürt hagyományának egy másik oldala közvetlenül a Jászsághoz kapcsolódott. A kürt a 17. századtól már Jászberény legfontosabb szimbólumának számított. A tárgy a 17-18. században megjelent a többi jász település címerében is. A Jászság kora újkori történetében (az elzálogosítás, majd a redempcio) éppen a kürt vált az egység egyik szimbólumává, és így egyfajta védjeggyé is.

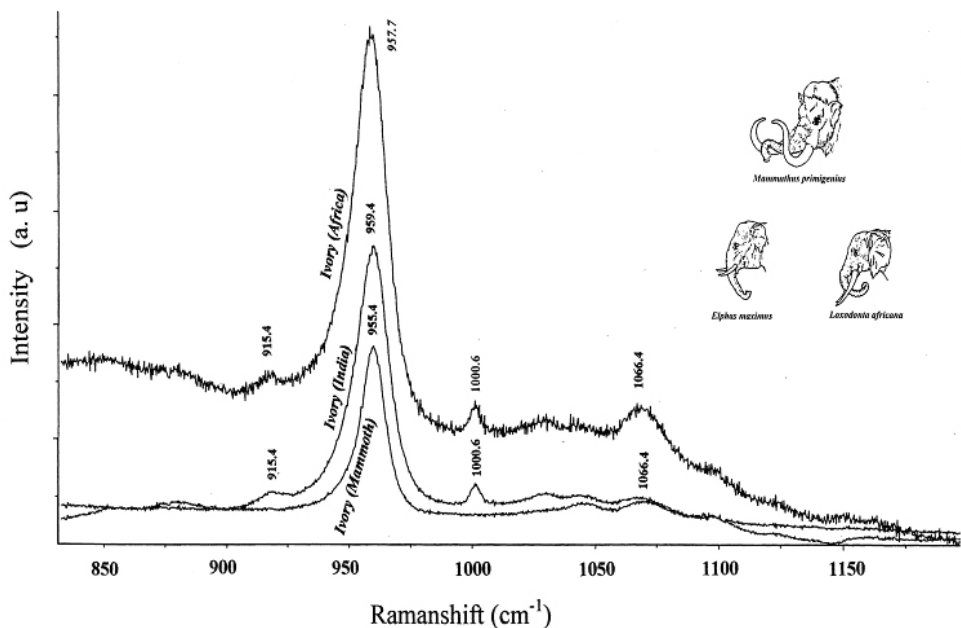
A kürthöz kapcsolódó népi emlékezet is számos hagyományt őrzött, amelyek közül a leggazdagabb a Jászság északi kapuját jelentő Jászfényszaru maradt fenn (ahol még a település nevét is a kürt megtalálásával magyarázták). A Jászkürt azonban ezen túl számos új szokás részévé is vált: a jászkapitány jelvénye lett, feltűnt mint a „jász barátság szimbóluma”, a „díszjász avatások” kellékeként is használták, s a 18-19. században gyakran a kürt végébe szorított aranyozott ezüst pohárból ittak áldomást jeles vendégeikkel a jászberényi előjárók.

A hagyományok mellett szólni kell a kürthöz kapcsolódó modern mítoszeremtésről is. Selmeczi László joggal emelte ki a téma kapcsán írt monográfiájában, hogy a 20. századi mitologizálás komoly tévutakra terelt sokakat, akiket a tárgy múltja érdekelt. A műkedvelő kutatók fantáziája a palást művészi formanyelvének feloldására, értelmezésére vonatkozóan

Roland fejbe vágja ellenségét a kürtjével. A Sticker-féle német feldolgozás 14. század eleji kéziratából (Rajnavölgyi 1996. felhasználásával)

Különböző elefántcsontok eltérő spektroszkóp képe (A. Banerjee – G. Bortolaso – W. Dindorf: Distinction between African and Asian Ivory In: Elfenbein und Artenschutz Ivory and Species Conservation INCENTIVS – Tagungsbeiträge der Jahre (2004 - 2007) Proceedings of INCENTIVS – Meetings (2004–2007) 21. képe alapján)

kiméríthetetlennek tűnnek. A múltköltés iránt hajlandóságot mutatók így Décsy Antal nyomdokaiba lépve színesebbnél színesebb „megoldási javaslatokkal” állnak elő, melyek azonban az „álmok világába” tartoznak.

VI. A kürt kutatásának jövőbeli lehetőségei

A kürt kutatása a tudománytörténeti áttekintésben említett újabb összefoglalások révén jelentős lendületet vett az új évezredben. Az eddigi kutatás fordulópontjainak bemutatása, a modern nemzetközi kutatások bevonása a Jászkürt készítési helyének meghatározásához, a Lehel-monda hagyomány és a kürt kapcsolatának tisztázása mind olyan eredmények, amelyek megteremtették az alapot a kürt mind részletesebb vizsgálatára.

A kürt korai történetéről írásos források nem valószínű, hogy már előkerülnek. A tudományos kutatásnak azonban jelentősen bővült az eszköztára a különböző archaeometriai módszerek kidolgozásával. Kérdéses, hogy honnan származik az elefántcsont tárgyak nyersanyaga: Indiából és a Távol-Keletről vagy Afrikából? Erre a csontokon végzett DNS-vizsgálatok adhatnak választ. Nem tűnik lehetetlennek ilyen vizsgálat a Lehel-kürt esetében sem, még annak ellenére sem, hogy a 2. Világháború után a „városi illemhely” mellől került elő, ahol „a

savak barnára marták, és erősen mállasztották”. Hasonló céllal számos elefántcsont emléken alkalmaztak izotóp-összetétel vizsgálatot, röntgen-pordiffrakciót, Fourier-transzformációs infravörös spektroszkópiát, illetve Micro-Raman spektroszkópiát. Utóbbi módszerek segíthetnek majd a kürt konzerválásában, valamint annak megállapításában, hogy bármilyen anyaggal bevonták-e valamikor a tárgy felületét. A kürt tanulmányozásához a modern 3D-s technikák segíthetnek olyan kérdések vizsgálatában, mint a tárgy egyes sérüléseinek mértéke, valamint egy ilyen tudományos digitális adatbázis létrehozása a jövőben hozzásegítheti a kutatást, hogy a világ különböző múzeumaiban féltve őrzött hasonló emlékeket összehasonlíthassuk.

A természettudományos módszerek alkalmazásának lehetőségének kiaknázása mellett a művészettörténeti kutatások előtt is új utak állnak. E. Kühnel kutatásainak folytatása révén újra előtérbe került egy kürtökről készítendő korpusz terve, mely kapcsán a Lehel-kürt által „felvetett, részben még megoldatlan kérdések a többi kürttel kapcsolatban is új megközelítések lehetőségét rejtik magukban”. Számos ikonográfia elem is feldolgozásra vár: így például a szarvasvadász-részlet párhuzamai vagy a cirkuszi zsonglőr ábrázolások háttérének kibontása, míg további kutatások szükségesek a Hippodrom kései ábrázolásához kapcsolódó Bizáncn kívülre vezető értelmezési lehetőségekhez is. A dél-itáliai műhelyek még pontosabb feltérképezése is a jövő feladata.

A történeti kutatások előtt áll a kürt és a jászberényi Nagyboldogasszony templom kapcsolatának vizsgálata és az európai egyházak olifántjainak ilyen jellegű feldolgozása.

A néprajzi kutatások számára is számos tennivaló akad: a Lehel-hagyományok gyűjteményes kiadása ugyanúgy, mint a felvetett középkori hagyományok elefántcsont kürtökkel kapcsolatos képzeteinek és a Lehel-kürt köré szövődő hagyomány rétegeinek összevetése. A felsoroltakon kívül a kutatási irányvonalak természetesen sokkal tovább szélesíthetők a lehetőségek és tudományos törekvések függvényében.

Kováts István

AZ ELEFÁNTCSONT MEGMUNKÁLÁSA- ÉS KERESKEDELME A KÖZÉPKORBAN

Az elefántcsont kézműiparban való felhasználása időben és térben egymástól gyökeresen eltérő kultúrákban egyaránt nyomon követhető. Ennek fő oka, hogy tetszetős külseje, halványsárga vagy fehér színe, lágy, tompa fénye és kiváló megmunkálhatósága miatt ezt a nyersanyagot a korai időktől kezdve szinte napjainkig mindenkor előszeretettel használták fel, mint a legkülönbözőbb luxuscikkek, művészeti alkotások és a mindennapi életben használt tárgyak nyersanyagát. A különböző gyűjteményekben megőrződött, rendkívül magas szinten megmunkált elefántcsont tárgyak (*dyptichonok, tryptichonok, szobrok, pyxisek, kürtök* stb.) érthető módon elsődlegesen a művészettörténeti-stíluskritikai szempontú kutatás figyelmét keltették fel. A nyersanyag tulajdonságait, megmunkálhatóságát, beszerezhetőségét, eredetét középpontba helyező, részben természettudományos alapú, már régészeti feltárásokból is származó elefántcsont tárgyakon végzett archaeozoológiai/archeometriai vizsgálatok jóval később, a 20. század második felétől váltak egyre jellemzőbbé. A megmunkált csont, agancs és elefántcsont tárgyak állattani meghatározása és értelmezése egyrészt adatokat szolgáltathat számos kézműves tevékenység módszereiről, azok technikai fejlettségéről, másrészt árulkodhat a korabeli ember-és állatvilág kapcsolatának egyes aspektusairól is. A zoológiai eredetű nyersanyagokból – így az elefántcsontból – készített tárgyak, tárgycsoportok ugyanis többszörös emberi tevékenység (a nyersanyag tudatos kiválasztása, a megmunkálás folyamatos fejlődést mutató módszerei és eszközei, az egykori használat stb.) eredményei.

E tényezők miatt talán nem érdektelen egy olyan becses ereklye kapcsán – mint a jászberényi Lehel-kürt – nagy vonalakban áttekinteni az elefántagyar, mint nyersanyag főbb tulajdonságait, valamint ennek az anyagnak a korabeli kereskedelembe és kézműiparban betöltött szerepét, nagyon röviden érintve a műhelyek kérdéskörét. Ezek talán olyan problémákat is megvilágíthatnak, amelyek megoldása közelebb viheti a kutatást a kürt mind részletesebb vizsgálatához; emellett felhívhatják a figyelmet a természettudományos, illetve archaeozoológiai szempontú vizsgálatok fontosságára is.

Az elefántagyar fizikai és kémiai tulajdonságai

Az elefántcsont az elefántok és a mamutok felső metszőfoga. Dentinből épül fel (ennek megközelítő összetétele 1:3 arányú kollagén és hidroxipatit), tömegének 10%-a víz. A zoológiai eredetű, kézműiparban felhasznált nyersanyagok közül fizikai-kémiai tulajdonságait tekintve az elefántcsont több szempontból is megkülönböztethető az állatcsontoktól és agancsoktól. E három anyag alapvetően különbözik a fő alkotórészüket adó kollagén és hidroxipatit arányában, illetve makro- és mikro szerkezetében is. A csonttal ellentétben az elefántagyar a növekedési gyűrűk jelenléte következtében lemezes felépítésű és nem tartalmaz ereket. A gyűrűk mintázata jellegzetes, szabálytalan köröket alkot az elefántcsont

Elefántábrázolás 1290 körül

szerkezetében, amelyek alapján viszonylag könnyen azonosítható. Az agyar metszetében ki-
vehető ún. *Schreger-vonalak* gyakran az elefántcsontból készített tárgyakon is észlelhetők.
(A rozmáragyar, a rozmár felső szemfoga kémiaiilag nagyon hasonló szerkezetű az elefánt-
csonthoz, de átlátszóbb és nagyobb kristályossági foka miatt kerek, opálos foltok láthatók
rajta.) Hasonlóan a csonthoz és agancshoz az elefántcsont is anizotróp, vagyis a darab minden
irányban más szerkezetű.

A korszakban Európába különböző kereskedelmi utakon elsősorban az afrikai elefánt
(*Loxodonta africana* és/vagy *Loxodonta cyclotis*), másodsorban, és valószínűleg kisebb mér-
tékben, az ázsiai elefánt (*Elephas maximus*) agyara került. Az afrikai elefánt agyara általában
nagyobb (átlagosan 20-60 kg), a hím és a nőstény egyedeken is megtalálható, míg az ázsiai
elefántbikáké kisebb; a nőstényeknek többnyire nincs agyara, vagy jelentéktelen méretű. Ez a
tény önmagában is jelzi az ázsiai elefánt agyarának, mint nyersanyagnak, az afrikainál kisebb
számban való elérhetőségét.

Elefántcsont kereskedelem a 8-14.században

Mai ismereteink szerint a kora-középkorban az Európába irányuló elefántcsont keres-
kedelem egyik kiindulópontja Kelet-Afrika (ma Kenya, Mozambik és Zimbabwe) részben

partvidéki régiója lehetett. A 8–9. században Afrika keleti partjai mentén fekvő telepekről kiinduló kereskedelmi utakon már közvetlenül szállították az elefántcsontot az Indiai-óceánon és Vörös-tengeren keresztül a Perzsa-öbölbe, elsősorban Bagdadba. A 10–11. században a kereskedelem súlypontja áthelyeződött a Fatimida-dinasztia hatalomra kerülésével; új útvonalak nyíltak Észak-Afrika és Egyiptom felé már részben a szárazföldön, a Vörös-tenger nyugati partvidéke mentén, majd Kairón és Alexandrián keresztül a Mediterraneum irányába. (Fontos tranzitállomás volt az adott időszakban Aden is, ahonnan a 13. század végéről már írásos források is vannak az afrikai eredetű elefántcsont kereskedelméről, elsősorban Egyiptom és India felé.) Részben ez a több évszázadon keresztül fennálló, a 11. századtól viszonylag stabil gazdasági-kapcsolati rendszer, és ennek kapcsán a nyersanyag könnyű beszerezhetősége is oka lehetett az elefántcsont-faragás 12–13. századi virágzásának és a nyersanyag sokoldalú felhasználásának a Mediterraneum több központjában (Szicília, Dél-Itália, egyes hispániai területek, Bizánc stb.). Európa északabbra fekvő területein, így az Atlanti-óceán és az Északi-tenger part menti területeinek fontosabb központjaiban a 13. század közepe táján kezd megjelenni az elefántcsont egyre nagyobb mennyiségben nyersanyagként; a 14. századtól pedig már közvetlenül szállították francia és flamand kikötőkön keresztül Nyugat-Európa nagy feldolgozó centrumaiba: egyes francia területekre, Itáliába, a Rajna-vidékre, Délnyugat-Németországba. Az elefántcsont megmunkálás specializációját, egyre önállóbb mesterséggé válását az időszakban nemcsak a tárgyak-tárgytípusok régészeti kontextusban való nagyobb számú megjelenése jelzi, hanem a céhekbe tömörülés is; 1258-ban Párizsban az elefántcsont faragókat már több külön fokozatba sorolták. Ez a specializálódás minden bizonnyal összefüggésben lehet a más mesterségekben és más területeken is megfigyelhető differenciálódással, vagyis egy-egy mester vagy műhely egyre inkább egy adott munkaformát elvégzésére, vagy egy adott tárgytypus elkészítésére szakosodott. Ez ugyancsak azt jelezheti, hogy a 13–14. századtól már a korábbinál lényegesen nagyobb mennyiségben állt rendelkezésre a nyersanyag.

Műhelyek és megmunkálás

Kimondottan elefántcsont feldolgozó műhely régészetiileg csak nagyon kis számban ismert. A kevés példa alapján egy műhely a lelőhelyen előkerült nagyobb számú félkész vagy rontott tárgy, és a megmunkálás különböző nyomait viselő, koncentráltan megjelenő hulladék/nyersanyag alapján azonosítható leginkább. Ebből a szempontból szerencsés – noha témánk szempontjából kései időszakból származó – leletegyüttesnek tekinthető egy Amszterdamban feltárt 17–18. századi műhely (vagy műhelyek), ahol viszont történeti és ikonográfiai források is megkönnyítették az azonosítást. A tárgyak (elsősorban fésűk, késnyelek, játékok, hangszerek egyes részei stb.) jelentős része elefántcsontból készült. Bár egyszerű csonttárgyak sorozatban gyártott darabjaira is rábukkantak, mégis vannak típusok, amelyeket következetesen főleg elefántcsontból készítettek. A korszakra és a területre vonatkozó írásos források is megerősítik, hogy egyes mesterek kimondottan elefántcsont megmunkálásra specializálódtak.

A megmunkálás különböző fázisait mutató előkerült hulladékdarabok, történeti források, valamint néprajzi megfigyelések alapján viszonylag pontosan rekonstruálható a feldolgozás menete is. Tekintve, hogy az elefántcsont hirtelen hőmérséklet-változás hatására könnyebben

Elefántcsontot megmunkáló kés – és fésűkészítő. (Jan és Kasper Luijken metszete, 18. századból)

megvetemedik és megreped, feltételezhető, hogy feldolgozás előtt kiszárították. Bizonyos körülmények között puhítható, amelyet szintén kihasználhattak a megmunkálás folyamata során. A szárítás az agyar külső kérgének eltávolítása és a kisebb darabokra vágás után történhetett. Levágták az agyar bázisát és csúcsát, majd a munkadarabot keresztben hosszabb részekre hasították, nagyjából az elkészítendő tárgy hozzávetőleges méretéhez igazítva. A repedések elkerülése miatt a fűrészst és a munkadarabot folyamatosan vízzel hűtötték. Elképzelhető, hogy az igen értékes, nagy mesterségbeli tudást követelő munkákat eleinte csak nagyjából faragták ki, majd hónapokig szárították. A szinte teljesen tömör elefántcsontot késsel, poncolóval, különböző vésőkkel faraghatták ki. A munka elkészülte után fontos volt a felületek lecsiszolása (finom papírral, finoman iszapolt horzsakövel vagy krétával, illetve vízzel). A csiszolás után szükség szerint fényesítették faggyú és kréta, vagy szappan, súrolókő és mész keverékével.

Bár az elefántcsont faragáshoz nem feltétlenül volt szükség különleges szerszámokra (szekerce, bárd, véső, fűrész, hántolóvéső, később eszterga és fűrő), az anyag sérülékenysége és a többi állati eredetű nyersanyaghoz képest nehezebb beszerezhetősége miatt magas fokon történő megmunkálása fokozott mesterségbeli tudást igényelhetett. Erre utalhat – legalábbis

áttételesen – a fentebb már említett specializálódás, illetve egyes esetekben a mesterségbeli tudás szerinti osztályokba sorolás.

Összességében tehát elmondható, hogy az elefántcsont, mint nyersanyag általánosságban optimális felhasználhatóságot kínált a késztermékek előállításához; más szóval az alapanyag előnyös tulajdonságokkal rendelkezett (beszerezhetőség, megmunkálhatóság) a készítés menetéhez. Annak ellenére, hogy a könnyen hozzáférhető állatcsontokhoz és agancsokhoz képest mindenkor kisebb számban állt rendelkezésre, mégis többféle tárgy és tárgytípus készült következetesen és sorozatban elefántcsontból. E tárgyak és tárgysorozatok természettudományos (archaeozoológiai, archeometriai, DNS stb.) vizsgálata csak részben történt meg; ezek elvégzése minden bizonnyal segíteni fogja, sok szempontból kiegészítheti a kiemelkedő jelentőségű darabokról – mint a jászberényi Lehel-kürtről is – a tudományos kutatás által eddig felvázolt képet.

Töröcsik István

A KÖZÉPKORI BERÉNYSZÁLLÁS

Ha Jászberény nevének históriája után kutatni kezdünk, a szakirodalmi bűvárkodás során azt látjuk, hogy meglehetősen problematikus a -berény utótag etimológiája. Felmerült korábban, hogy kabar vagy besenyő törzsnév lehet. Az etimológiai szótárban azt találjuk, hogy a berény a 'berendi' népnévre vezethető vissza, amelynek állítólagos jelentése: aki megadta magát. Más – a témával foglalkozó szerzők szerint – jelentése nem tisztázott, és az sem egyértelmű, hogy melyik keleti nyelvből lehetne egyáltalán megfejtetni. Újabb elmélet szerint a mandzsú-tunguz 'beri' szóból származik, amely íjat jelent. A szóvégi -n e magyarázat szerint egy foglalkozás- és törzsnevet alkotó, úgynevezett denominális képző volna. Az így rekonstruálható 'berin' jelentése 'jász törzs, jász nemzetség'. Mivel a berény helynevek zömmel a Balaton körül találhatók, Györffy György egyenesen azt feltételezte, hogy a katonai szolgálattal adózó „berények” falvait Koppány leküzdésére telepítették. Amennyiben a mandzsú-tunguz eredetet elfogadjuk, feltehető, hogy a név még az avar korban került a Kárpát-medencébe, mivel – a sírleletek tanúsága szerint – ekkor jelennek meg nagyobb számban a mongoloid rassz képviselői. Ami bizonyos: a helynév nem csupán a Dunántúlon, hanem a Kárpát-medence nagy részén előfordul. Az Alföldön Jászberény mellett megtalálható Békés megyében (Mezőberény), a Bánátban (Temesberény), de előfordul Erdélyben is, a Szászföldön (románul Biriú). Hozzáink legközelebb a Nógrád megyei Karancsberény esik. A Berény helynevek zömmel a 14. században bukkannak fel a különböző írásos emlékeinkben (jellemzően az oklevelekben), de már a tatárjárás előtt létezett a mai Csáksáki (Berend-1237), illetve Iklanberény (Beren-1234), a legkorábbiak pedig vitathatatlanul a Balaton-környéki Berények lehetnek; Nagyberényt 1082-ben, Vörösberényt 1109-ben (Százberény néven) említi oklevél. Ugyanilyen rejtélyes a hasonló hangzású Ladány helynév, melynek szintén van jászági képviselője: eredete és jelentése ismeretlen, az Alföld területén elszórva számos -ladány utótagú település található ma is. Ezekhez a tudományos óvatossággal csak „törzsnévgyanús” helynevekhez sorolják több esetben a varsány-t is. Sajnos korai adataink szörványos volta miatt kevésbé valószínű, hogy ezen nevek eredetére valaha is fény derül.

Mivel a Berény helynév jász eredete a fentiek miatt kizárható, annál érdekesebb, hogy miért nem hallunk róla a jászok megjelenését megelőzően. A mai Jászberény határában egykor létező településekről, illetve birtokokról ugyanis vannak adataink mind a 13. század második, mind a 14. század első feléből. 1245-ben a Hontpázmány-nemzetségből származó Márton bán végrendeletében az általa alapított sági (később Ipolyság, ma Sáhy Szlovákiában) premonstrei monostornak adományozta Iva és Hacak nevű birtokait. Az adományozást határjárás előzte meg, melynek során rögzítésre került, hogy a monostornak ajándékozott birtokokat kelet felől Szórád, délről egy másik Iva nevű föld, illetve egy Kér, nyugatról Egres, északról pedig – a Zagyván túl – a szekszárdi apátság földje határolja. Mivel Kér a mai Tótkér határ-
résszel, Egres pedig a Nagykáta határában lévő Egreskátával azonos, megállapítható, hogy a nevezett Iva és Hacak a mai jászberényi határban volt. A más forrásban nem említett Szórád valahol a mai Jásztelek környékén lehetett.

Jászfelsőszentgyörgy határában van Kerekudvar, a Gosztonyi család egykori – jobb sorsra érdemes – majorsága, mely nevét a megközelítőleg kör alaprajzú bronzkori földvárról kapta. 1331-ben Károly Róbert jegyzőjének, István mesternek adományozta Kerekudvart, amelynek másik megnevezése Tyukod volt. Az elidegenítést itt is határjárás előzte meg, innen tudjuk, hogy nyugat felől a váci káptalan Szentgyörgy nevű faluja (a mai Jászfelsőszentgyörgy), északról Papmonostora (a mai Pusztamonostor) volt szomszédja, (észak)kelet felől pedig egy bizonyos Bénye, illetve Barasó határolta. Utóbbi birtokosa, Benedek fia, Pál a határjárás után – amelyen ő nem tudott részt venni – azt közölte az ügyet intéző káptalani személlyel, hogy Barasó közvetlenül nem határos Kerekudvarral, köztük a szekszárdi apátság Apáti nevű birtoka terült el. Korábban mind Apátit (melyet név nélkül Iva és Hacak szomszédjaként egy évszázaddal korábban is megemlítenek), mind Barasót a Zagyvától délre keresték, a határjárás szövegének újraértelmezése során azonban kiderült, hogy mindkét hajdani település Jászberénytől északra keresendő. Barasó esetében ez azt jelenti, hogy megnyugtatóan azonosítható a későbbi forrásokban felbukkanó Borsóhalmával, melynek emlékét a Jászkáóhalmától nyugatra lévő Borsóhalmi rét őrizte meg.

A két fentebb részletezett határjárás adataiból megtudhatjuk, hogy a kései Árpád-korban, illetve az utána következő évtizedekben a mai berényi határban milyen birtokok voltak. Ezek közül az I. Béla király (1060–1063) által alapított szekszárdi bencés apátság Apáti nevű birtoka az, mely mindkét határjárásban felbukkan, és nagy valószínűséggel a mai Jászberény belterületére lokalizálható. Kerekudvar 1387-es második határjárásában – amely azért vált szükségessé, mivel a megadományozott István mester fia eladta a birtokot – már nincs nyoma Apátinak, holott az 1331-ben összeírt többi szomszéd birtokot mind felsorolják (a mai Pusztamonostort ezúttal Pétermonostor néven). Jászokat sem említenek a területen. Az egyetlen halvány nyom az lehet, hogy a sági monostor Ivát és Hacakot 1350-ben átadja Becsei Tötösnek, a királyi ajtónállók mesterének, aki egyben pilisi ispán és a jászok bírja is volt. Nem adományról, hanem egy tízéves bérletről volt szó, amelynek feltétele a két birtok betelepítése volt. Ezek szerint Iva és Hacak a 14. század közepén lakatlan volt, de azt nem tudhatjuk bizonyosan, hogy Becsei Tötös teljesítette-e kötelezettségét, ám ha igen, akkor jász telepések beköltöztetésével is számolhatunk. A másik lehetőség az lehet, hogy az uralkodó csere útján megszerezte a szekszárdi apátság földjét és jászokat telepített rá (az, hogy az 1331-es határjárást végző személyek „észre sem vették” a Kerekudvar és Barasó közötti birtokot mindenképpen lakatlanságát bizonyítja). Kerekudvarnak is volt egy másik megnevezése, a Hacak nevű birtokot más néven Hontinak hívták (mivel korábban Hont várának jobbágysai birtokában volt), lehetett tehát Ivának, vagy a szekszárdi apátság birtokának is másik neve Berény, melyet az idekerült jászok elsődleges megnevezésként kezdtek használni.

A Jászberény létezésére vonatkozó legkorábbi bizonyítékot egy 1357-ből való oklevél átiratban vélték megtalálni. Örs nembeli Eusták fia, László, a jászok vajdája, valamint a jákóhalmi Csupor nembeli Loránd fia, Domonkos a Horgasémelléke nevű föld miatt pereltek. Utóbbi bemutatta a birtokjogát igazoló korábbi okleveleket, mire László bevallotta, hogy a terület Berényhez csak egy 160 forintos zálogolás okán tartozik, és visszabocsátotta tulajdonosának. A dokumentum már a középkori jász és kun okleveleket kiadó Gyárfás István szerint is „sok tekintetben érdekes”. Az állítólagos oklevél hitelesített átirását 1701-ben kérték az egri káptalantól a jákóhalmiak, ez meg is történt, az eredeti dokumentum azonban később

nem került elő. Az oklevél tartalma is ezer sebből vérzik. Az Őrs nemzetség a jászoknál nem ismert, Tarnaörs falu viszonylagos közelsége nem magyarázhatja meg felbukkanását. A vajda tisztség sem fordul elő más dokumentumban, a jászoknak 1350-ben van bírójuk, a 16. századig vannak kapitányaik, de nincs vajdájuk. Ráadásul a helynevek újkori alakjukban (Berény és nem Berényszállás, Jákóhalma ékezetekkel) szerepelnek. A periratban szereplő Csupor Tamás bánnak más forrásban nincs nyoma. Feltételezhetnénk tehát, hogy a jákóhalmiak 1701-ben egy hamisított oklevél hitelesítését érték el. Egy megdöbbentő párhuzam azonban arra utal, hogy az egri káptalani hivatalban a „hitelesítés” során kreálták az okmányt, amelynek eredetije nem létezett, tehát nem is maradhatott fenn. A Murányhosszúrét és Rőce között folyó per adatai olyan egyezéseket mutatnak a jászsági oklevéllel, amely semmiképpen sem lehet a véletlen műve. Nem csupán a birtokosok személye egyezik meg, hanem a teljes ügymenet eseménysora, a bírák személye, a döntés napja, valamint a kifizetett zálogösszeg is. A jákóhalmiak számára 1701 tavaszán adták ki a „hitelesített másolatot”, a murányhosszúrétieknek pedig 1702 januárjában, ez utóbbi egy-két apró módosítást (pl. az egyik ügyben a váci káptalan járt el, a másikban a jászói konvent) kivéve a másik másolata. Az ügyben eljáró egri káptalani személyek tehát korrumpálhatók voltak, és a szomszéd települések birtokvitájában jelentősebb kockázat vállalása nélkül kiadhattak olyan fiktív tartalmú másolatokat, amelyek az egyik település „ösi” jogát igazolták. A módszer a korban nem példa nélküli; Szeged városa 1704-ben a Tiszából „kihalászott” 1200-as évszámú pecsétje hitelesítését érte el a magyar kamaránál, és mivel ennek barokk címerképe egyértelműen elüt az Árpád-kori pecsétképektől, itt is feltételezhető némi – nyilvánvalóan ellentételezett – jóindulat a bírálók részéről.

Ennélfogva az első hiteles dokumentum, mely a Berényszállási jászokról szól „csak” 1412-es. Pontosabban egy jászról van szó, arról a Péter fia, Lászlóról, aki a maga, és az összes magyarországi jász nevében kérelmezte egy néhány évvel korábbi kiváltságlevél megújítását a „nagyobb jogbiztonság végett”. A hivatkozott oklevelet 1407-ben adta ki Zsigmond király (1387–1433), és két fontos kiváltságot biztosít valamennyi jász számára: a teljes vámmentességet, és azt, hogy csak saját kapitányaik előtt perelhetők. Csak találgatni lehet, hogy miért pont egy berényszállási jász kérelmezte ezt a megerősítést, de a 14. századi jász kiváltságok nyilvánvalóan szélesebb körűek voltak, a kiragadott két pont elsősorban a távolsági kereskedelemben érdekelt személyeknek kedvezett.

A „nagyobb jogbiztonság” érdekében nem csupán a jász kiváltságokat erősítik meg ekkortájt, hanem Kerekudvar/Tyukod 1387-es határait is, ez utóbbit – vélhetően új tulajdonosként – Jakab (gyöngyös)patai esperes kezdeményezte 1404-ben. Ha nem a korábban említett Becsei Töttös telepítette be a jászokat a Zagyvától délre eső Iva és Hacak területére, akkor a 15. század elején jelenhettek meg Berényszálláson, illetve szűkebb környékén. Ekkor már bizonyosan „fliszteusok” lakják Árokszállást, Négyszállást, Apátit és Kisért, akik gyors ütemben próbálják a „jász jogot” kiterjeszteni a szomszédos, illetve közeli településekre. Ezt bizonyítja, hogy 1411-ben kíséri és ladányi jászok próbálják elfoglalni a Cegléd melletti Külsőhegyes és Belsőhegyes birtokokat, amely ekkor az óbudai apácák tulajdonát képezi. 1423-ban az árokszállási, tíz évvel később a négyszállási és fényszarusi jászokat tiltja el Zsigmond király a heves megyei Szentandrás pusztájának használatától. A kétségkívül letelepült életmódú, földművelő jászok „földhétsége” egyes esetekben közös-

ségeiket is szembeállította. 1393-ban a négyszállásiak a szomszédos Apátiszállás földjét is elszántották.

A jász betelepülés és terjeszkedés időszakában került a földbe Jászsószentgyörgy határában egy több mint huszonezer denárból álló pénzlelet. A pénzek egy cserépedényben voltak a földbe ásva a Telek-dülőben, ahol egy Árpád-kori település, és annak temploma is előkerült. A 12 kilogramm súlyú pénzleletben I. Lajos, Mária királynő és Zsigmond denárjai mellett egy török akce is előkerült, és mivel a teljes feldolgozása még nem történt meg, a lelet együttes további meglepetésekkel is szolgálhat. A pénzek közül messze a leggyakoribb típus Luxemburgi Zsigmond egyik verete, mely az eddigi ismeretek szerint 1390 és 1427 között volt forgalomban, az elrejtésre ezután kerülhetett sor. Az elrejtés oka nem ismert, ebben az időszakban semmilyen hadi esemény nem érintette vidékünket, ugyanakkor valakinek alapos oka (egyszersmind ideje is) lehetett a nagy mennyiségű ezüstpénz biztonságos elhelyezésére, amit aztán neki nem volt módjában elővenni, az elrejtés helyét pedig más nem ismerte. Jászsószentgyörgy középkori elődje (melyet kapitányi családjáról Gerlaszentgyörgynek is neveztek) nem sokkal 1425 (a település első említése) előtt települhetett be jászokkal. Amennyiben a település ekkor a Telek-dülőben volt, és nem 2-3 km-re, a mai helyén, akkor elképzelhető, hogy ennek során történtek olyan események, melyek a pénzlelet elrejtéséhez vezettek.

Néhány évtized alatt Berényszállás vitathatatlanul a kialakuló Jászság központja lett. Mivel az az oklevél, amellyel igazoltak látszott korai létrejötté hamisnak bizonyult, vélhető, hogy központi szerepének kialakulása nem „ösiségének” (előzőleg a legkorábban adatolt jászsági település volt), inkább földrajzi helyzetének köszönhető. Jászberény – bármely térképen – látható módon csaknem minden irányból jász településekkel szomszédos, hozzá képest mind Apátiszállás, mind Árokszállás, mind Fényszaru egy napi járóföldön belül helyezkedik el, közös ügyekben természetes módon adódó helye bármely fórumnak, akár közigazgatási, akár igazságszolgáltatási tekintetben. Egy 1442-es oklevél átírata Pohárnok István bírói működésének helyszínéként említi, akiről tudjuk, hogy a jászok ispánjaként már négy évvel korábban a „filiszteus” települések jóvedelmeinek kezelője volt.

1442-ben említik először Berényszállás kapitányát, aki ekkor egy Frank nevű ember volt. A kapitányok „jász módon” birtokolták településüket. A középkorban ez azt jelentette, hogy a kapitányok a személyes katonai szolgálaton túl fegyvereseket (elsősorban íjászokat) is kiállítottak, ezen túl pedig termény és pénzbeli szolgáltatással is tartoztak az uralkodónak. Volt példa arra, hogy az uralkodó utóbbi fizetése alól mentességet adott, de a kapitányok tulajdonképpen mégis csak királyi jobbagyok voltak, ezért igyekeztek személyüket és birtokaikat mentesíteni, és – különféle érdemekkel – lehetőség szerint országos nemességet szerezni.

1480-ban a berényszállási bíró, Pethő Balázs és esküdtársai közösen adtak ki egy oklevelet Árokszállás, Négyszállás és Fényszaru egy-egy esküdtjével, az iratot pedig a „jászok közössége” (communitatis Philisteorum) feliratú pecséttel látták el. Ez a dokumentum a Borsóhalma birtokjogáért folyó per összegyűjtött anyagában átiratként szerepel. A Jákóhalmától nyugatra fennállt települést – melyet korábban Barasónak neveztek – 1449-ben Hunyadi János kormányzó Mihálytelek faluval, valamint Necsőegyház, Fügedegyház és Lanthó pusztákkal együtt Bartalius Imrének és családjának adományozta. A következő évben megtörtént a birtokba iktatás, az adományt pedig 1453-ban a nagykorúvá váló V. László király

is megerősítette. A Bartalius család férfitagjai 1484-re kihaltak, a kapitánysághoz tartozó jószágokért azonban perre mentek Imre és Demeter lányai, illetve utóbbi fiának özvegye.

A per végül – bár új örökösök is felkukkantak – egységessé zárt. Demeter Márta nevű lányának férje egy berényszállási személy, bizonyos Zemleki György volt. A borsóhalmai lakosság már a mohácsi csatavesztést (1526) követő években behúzódott Berényszállásra, az elnéptelenedett falu területét 1535-ben Szapolyai János király hivatalosan is az utóbbihoz csatolta.

Berenyszállás a 15. század folyamán dinamikus fejlődés útján mezővárossá vált. A mezővárosok kézműves és piaci központok voltak, amelyek bizonyos fokú autonóm igazgatással bírtak, annak ellenére, hogy zömmel magánföldesúri függésben éltek. Sok esetben maga a földesúr ruházta fel őket bizonyos kiváltságokkal, hiszen birtokának fejlődése sok tekintetben számára is hasznos lehetett. A jászok esetében egy különleges helyzetet teremtett az a körülmény, hogy a fontosabb városi jogokat etnikai alapon – jász kiváltsággént – már korábban birtokolták: így a vámmentes kereskedést, a kapitányi szék joghatóságát, illetve a plébános választás (kegyúri) jogát Zsigmond kiváltságlevellei biztosították. Jogilag tehát a jász településterület egésze működött városként, de bizonyos dokumentumok alapján az önkormányzati működés nyomai is felsejlenek. A jász közösség egyes tagjainak – nyilvánvalóan elsősorban a kereskedelemmel foglalkozó személyeknek – fontos volt azonban a jász kiváltságok átíratása, melynek eredményeképpen személyes igazolással folytathatták tevékenységüket. Ilyen átíratást – mások mellett – berényszállási személyek (is) kérelmeztek, 1446-ban András fia, Márton, 1458-ban Gazdag János. 1492-ben Bálint bíró és Sándor Márton kapitány az árokszállási és négyszállási bírákkal együtt. 1498-ban azonban már a berényszállási bírák és esküdtek adták ki az 1407-es kiváltságlevelét megerősítésének hiteles másolatát polgártársuk, Faraach (Farács?) Márton fia, István pap számára. A dolog érdekessége, hogy ez alapján István egyházi személyként kereskedelemmel (is) foglalkozhatott. A mezővárosokat a szinte kivétel nélkül latin nyelvű források az „oppidum” megnevezéssel illették. Jászberényt csak 1533-ban nevezik konkrétan oppidumnak, ráadásul akkor is Négyszállással együtt, a gyakorlatban azonban már Mátyás uralkodása (1458–1490) alatt mezővárosként működött. Ugyanakkor a székelyek és kunok közigazgatási központjaihoz hasonlóan a jászoknál is van szék (sedes), ez azonban nem egyetlen településre korlátozódik, Berényszálláson kívül Árokszállást, Fényszarut és Négyszállást is székeknek nevezik egyes 15. századi források.

Egy település legfontosabb fóruma – békeidőben – gazdasági jellegű, ez a piac, illetve a vásár. A középkor folyamán a fejlődés záloga a vásártartási jog, melyet leginkább az uralkodó adományozott, s igazán ő biztosíthatta annak zavartalan működését, eltiltva az illetékteleneket – beleértve saját tisztségviselőit is – a vásár vámszedésétől. Sajnos nincs adatunk Berényszállás középkori vásáraitól, de a település gyarapodásának üteme alapján feltételezhetjük, hogy vásárközpont lehetett. A gazdaság másik jelentős hajtóereje volt a folyó, a Zagyva. Ma már sokszor nehéz elképzelni, hogy a napjainkra az árvizek elleni védekezések miatt legtöbbször terhet jelentő vízfolyás a középkorban egy sokrétű áldás volt. A sodrási energiáját vízimalmok sorával használták ki. Az áradások – melyek a hozzájuk való alkalmazkodás miatt kevésbé voltak pusztítóak – halászó helyeket, nagy kiterjedésű, nedves (nyár végére sem kiégő) legelőket, kaszálórétet hoztak létre és tartottak fenn. A közlekedésben és a teherszállításban ugyancsak hasznát tudták venni, és akkor még nem említettük az ipari szennyeződések

nélküli, az év nagyobbik szakában iható folyóvizet. Bizonyosra vehetjük tehát, hogy a Zagyva közelsége jelentős szerepet játszott a kezdeti fejlődésben – még ha ebből az időszakból nem is maradtak fenn adatok ezekre a haszonvételekre. A fejlődésnek nem hajtóereje, de fokmérője volt a tartós ferences megtelepedés. Templomuk és kolostoruk birtokbavételének IV. Sixtus pápa által kiadott engedélye 1472. május 18-án kelt. Ez a dátum egy hosszabb folyamat befejeződését jelentheti a jászok közötti ferences térítés kezdetétől a templom és a rendház épületegyüttesének megépítéséig. A térítésre azért volt szükség, mert a jászok keleti – ortodox – keresztények voltak, és így a kor katolikus szemlélete szerint eretnekeknek számítottak. Assisi Szent Ferenc és társai számára a pápa 1234-ben engedélyezte egy új szerzetesrend alapítását. A ferences rend kolostorai a korábbi bencés, ciszter, vagy premontrei gyakorlattal ellentétben nem egy alapító nemzetség, vagy egy birtokos személy birtokadományából, illetve örökségéből jöttek létre és tartották fenn magukat, hanem rendszeres „koldulásból”. Természetesen az úgynevezett koldulórendek nem az utcasarkon való ácsorgással töltötték idejüket, hanem társadalmilag hasznos feladatokat láttak el: beteget ápoltak, gyógyítottak, tanítottak és elfogadták mindazon adományokat, amit ezekért cserébe az emberek felajánlottak. Ezenkívül saját termelő tevékenységgel, zömmel kertészettel (zöldség-, gyümölcs-, fűszer- és gyógynövénytermesztéssel) is foglalkoztak, Szeged környékén például az alsóvárosi ferences kolostor kertjéből indult ki a paprikatermesztés. A kolostor és a templom építése nyilvánvalóan évtizedekig tarthatott, így a berényi ferences közösség létét legkésőbb a 15. század közepétől indokoltan feltételezhetjük.

A ferences kolostoregyüttes a településközponttól távolabb, de a Zagyva közelében épült fel, egy nagyméretű dombon. A gótikus templom lényegében ma is látható, míg rendháza már nem a középkori, a 18. században építették. 2000 őszén megelőző feltárára került sor a rendház négyzetes belső udvarában, illetve a külső udvaron, a feltárás a két helyszínen tervezett díszkövezés, illetve építkezés miatt vált szükségessé. A belső udvarban – melyet a hagyományos kolostori építészetben négyzetes alakjáról kvadrumnak neveztek – két irányban összesen 40 m²-t tártak fel. A 18. századi építkezés előtti tereprendezés nyomait, illetve az azt követő járószint nyomait sikerült megtalálni, a korábbi objektumok azonban leletanyag hiányában nem keltezhetők. A külső udvaron egy patakkövekből rakott falalapozás került elő, a 70 cm vastagságú felmenő fal téglából volt. A vélhetően földszintes épület közelében kemence, szenes kályha omladékával feltöltött gödrök, letéglázott felület részlete látott napvilágot. A megtalált épülethez nem köthető szórványleletként egy 1540-es lengyel garas került elő. További kutatásra akkor nem került sor, de a feltáró régész ásatási jelentésében szükségesnek látta a Katolikus Szeretetotthon tervezett épületei teljes alapterületének feltárását, erre azonban később nem került sor.

Régészeti kutatások, illetve leletek hiányában csak feltételezni tudjuk, hogy a középkori Berényszállás településterülete merre húzódott. Az ármentes térségek a 97 méteres tengerszint feletti magasságnál kezdődtek, a Zagyva mindkét partján. A központ a mai Lehel vezér tér lehetett; a főtemplom alatt minden bizonnyal ott rejteznek a középkori egyház alapfalai. IV. Sixtus ugyanis azzal a feltétellel engedélyezi a ferences templom működését, hogy a plébániatemplom jogai nem sérülhetnek, így utóbbinak ekkor már állnia kellett.

KOCSIS GYULA

A VÁROS A TÖRÖK HÓDOLTSÁG IDEJÉN

(1526-1699)

Önigazgatás, közigazgatás

A Jászság és a két Kunság kutatói egyetértének abban, hogy az említett területeken a 15. század közepére a vérségi (nemzetségi) szervezet megszűnt, a területi elven alapuló szervezetnek, a székeknek adta át helyét. A ránk maradt 15. századi források számos kun széket, illetve ezek kapitányait említik. A széki szervezetnek a Jászság esetében azonban nem rekonstruálható a működése. Hunyadi Mátyás uralkodásának idején keletkezett törvény megerősítette a nádort a kunok bírāja feladatkörben, de az ezért járó fizetését – 3 ezer arany forintot – a kincstártól kapta. A jászoktól és kunoktól származó jövedelmeket pedig a királyi udvartartás szükségleteire használták fel, adóikat a budai várnagy kezelte. II. Lajos is elrendelte 1518. évi II. (bácsi) dekrétumának 14. pontjában, hogy a kunok és a jászok jövedelmeit a királyi felség konyhájának ellátására és fenntartására a budai tiszttartó kezéhez kell szolgáltatni.

A települési szintű önkormányzat működésének első nyoma az 1541-ben készített rovasadó összeírásból származik. A Buda elestének évében készült összeírásban tizenöt jászági település porta adóját jegyezték fel, megemlítve az adómentességet élvező bírák és esküdtek – „judices ac jurati” – számát is. A települési önigazgatás Jászberényben mutatkozott a legfejlettebbnek, az összeírás itt nyolc tisztségviselőt – bírót és esküdtet – jegyzett fel. A Magyarország szívében fekvő jászági területek legkorábbi (1546. évi) török adóösszeírása két részből – Jászvárosból és Magyarvárosból – álló települést említ, a nyolc bíró és esküd tehát két mezővárosi tanács között oszlott meg. Feltehetőleg egy-egy bíró és három-három esküd intézte a településrészek közügyeit.

A város bírói 1553-1669

Savoly Gergely	1553.07. – 1554.07.	Magyarváros
Gothan Orbán	1553.07.01 – 1554.07.31.	Jászberény
Goroz Márton	1554.07. – 1554.12.	Magyarváros
Mózes bíró	1555.06. – 1555.12.	Magyarváros
Szondi Gál	1555.06. – 1555.10.	Jászberény
Szondi Gál	1556.03.31.	Jászváros
Szondi Gál	1556.10.01.	Jászváros
Szondi Gál	1557.01.31.	Jászváros
Székelly Ferenc	1557.01.31.	Magyarváros
Gothan Orbán	1557.06.29.	Jászberény
Gores Márton	1558.03.	Magyarváros
Frank Zsigmond	1558. 05.04.	
Szekerczés Péter	1559 – 1560.	Magyarváros
Deák Péter	1559 – 1560.	Jászberény

Frank Zsigmond	1560. 08.15.	
Gottán Orbán	1561 – 1562	Jászberény
Hatvani Orbán	1560	
Hatvani Orbán	1561.08.15.	
Hatvani Orbán	1562	Magyarváros
Szondi Gál	1563	Jászberény
Koszorús János	1563	Magyarváros
Fényes Pál	1563	
Péri Sebestyén	1588	
Kotán Ambrus	1588	
Szörös Gergely	1589	Magyarváros
Szörös Gergely	1589.	Jászberény
Szörös Gergely	1594 – 1595	Magyarváros
Cseh Anal	1594 – 1595	Magyarváros

Jászberény (Jászváros és Magyarváros) bírának nevei az egri vár számadásaiból

Pernes György	1628		Pernyisz Tamás	1670	Jászberény
Kéry János	1628	polgár	Tóth Lőrinc	1675	Jászberény
Kapitány György	1628	polgár	Juhai Imre	1675	Jászberény
Országh György	1639		Balogh György	1677	Jászberény
Szegedi Mihály Deák	1649		Tóth Mátyás	1684	Jászberény
Kis János	1649		Hegyesi János	1684	Jászberény
Jász György	1661				
Kis Mihály	1665				
Jászberény					
Jász György	1666				
Jászberény					
Fülöp András	1666				
Jászberény					
Sebők András	1666				
Jászberény					
Sebők Mátyás	1666				
Jászberény					
Jász György	1669				
Jászberény					
Muhoray Márton	1668				
Jászberény					
Lakatos Márton	1668				
Jászberény					
Gottán Márton	1668				
Jászberény					
Simon János	1669				
Jászberény					

A következő fél évszázadban a községi- és mezővárosi bírák rendszeresen megjelennek a forrásokban. A Buda megszállását követő új hatalmi, politikai helyzetben a Jászságból származó adókat és szolgáltatásokat az egri várhoz rendelték, a vár számtartójának elszámolásai több esztendőből fennmaradtak. A Felföld védelmét biztosító Eger gazdálkodásában fontos tétel volt a Jászságtól megkövetelt készpénz és terményadó. Ezen kívül komoly bevétel származott a kisebb királyi haszonvételek egyikének, a bormérési jognak a gyakorlásából. I. Ferdinánd 1549 májusában engedélyezte a vár számára, hogy az Eger és Gyöngyös környéki nagy kiterjedésű szőlőkből származó bortized jelentős részét kimérethessék a szőlőművelést nem gyakorló településeken. A borok árával a települések bírái számoltak el a tisztartó előtt.

A jászsági települések közül a legnagyobb – Jászberény – szultáni magánbirtok lett (ezt nevezték hász-nak), adóit közvetlenül a budai pasa kezéhez fizette. A budai török számadáskönyvekben fennmaradt a jászberényi bírák – valószínűleg külön a jászvárosi és magyarvárosi – neve is. A helyi önzagztási szerv – mezővárosi tanács – és a bírák személyének jelentőségét erősítő ezen adófizetési gyakorlat az 1550-es évek végére már biztosan kialakult. Ezt a ténnyt maga Verancsics Antal egri püspök erősítette meg, amikor az emberek sanyargatása, nők, gyermekek elrablása miatt Jászberényben megölt szubasa miatt a nála levélben tiltakozó budai pasának azzal replikázott, hogy Jászberényben, mint közös birtokon, egyik félnek sincs joga tisztviselőt – szubasát – tartani, mert onnan a községi bírák szolgáltatják be az adókat.

Az adó beszedésen, valamint Budára a töröknek, vagy Egerbe a várnak történő befizetésén kívül közigazgatási és jogszolgáltatási feladatokat is elláttak a bírók. Ezen feladatkörükben végzett tevékenységük két dokumentuma maradt fenn. 1560-ban Magyarváros bírái és esküdtszéke előtt tett felvallást Szekerczés Pál, amelyben elismerte egy marhakereskedelmi ügyben keletkezett tartozását. A vallomást tevő személy a magyarvárosi elit tagja volt, egy évvel korábban ő szolgáltatta be Egerben a bormérésből származó jövedelmet. A másik ügyben Jászváros bírái és 15 esküdtszéke előtt ütöttek nyélbe egy ingatlan eladást.

A 16. század második felében több jászsági település kapitányát, illetve kapitányi családokat ismerünk meg a magyar és török forrásokból, jászberényi kapitány/ok/nak nevét azonban nem jegyezték fel, talán nem is voltak ilyenek, a mezővárosi tanács látta el feladataikat. (A korábbi évszázadokból is csak egy kapitány nevét ismerjük: 1442-ben Frank berényszállási kapitányt említik a források. Lehetséges, hogy az 1546-os és 1559-es török összeírásban Magyarváros tizedben feljegyzett Frank családnevű személyek – Ambrus és Zsigmond, valamint fiaik – az ő leszármazottai.)

Az egész Jászságot igazgató regionális szervezet létezésének a 16. században nem találjuk nyomát. 1560-ban Verancsics Antal és Zolthay István egri kapitány által készített rendtartás szerint a falusi lakosok kisebb ügyeiben a helyi bírák felett álló официális – rendszerint az egri vár egyik lovashadnagya – ítélkezett. Ő kapta a bírságok egy részét. A súlyosabb ügyekben ítélkezési joga a várkapitánynak vagy a számtartónak volt, a büntetéspénz nagyobbik része pedig a királynak – azaz a várat – illette. I. Rudolf 1588-ban elrendelte, hogy a jászberényi pereket a helyi bíróságtól egyenesen az egri várkapitány székéhez kell fellebbezni.

A 16. század második felében a Jászság összesített adója változatlan volt, de az egyes falvak által fizetett adóterhek változtak. Ez arra enged következtetni, hogy valamilyen fórumon a változó teherviselő képességhez arányosították, módosították az egyes települések adóját.

Úgy tűnik, hogy Thurzó György nádor alakította ki azt a rendszert (Keczer András nádori

emberré tett megbízásával), amely az egész 17. század folyamán működött. Lényege, hogy a távol lévő, a Királyi Magyarország nyugati részén vagy táborban tartózkodó nádor és a Jászság között a kapcsolatot egy, a Jászsághoz közeli végvárbán tartózkodó esetleg éppen katonáskodó személy tartotta. A megbízott feladatai közé tartozott a nádori jövedelmek beszedése, a nádor akaratának közvetítése csakúgy, mint a gondjaira bízott terület népességének védelmezése, érdekeinek képviselése. Esterházy Miklós nádorsága alatt Zolnay Gombkötő János füleki lovashadnagy volt a jászok lovasispánja, Wesselényi Ferenc nádorsága alatt pedig Andrássy Miklós. Wesselényi 1667. évi márciusi halála után 1681-ig ismét betöltetlen maradt a nádori szék. Ekkor a kamara igazgatása alá tartozott a terület, amely intézmény Andrássy Miklóst nevezte ki jászok főkapitányának. Andrássy helyi megbízottja, „lovasispánja” eleinte az Árokszálláson élő Palla Gergely volt, míg 1677-ben ismét egy füleki lovashadnagy, Oláh János töltötte be ezt a tiszteket

Az öngazgatás 17. századi kialakulási folyamatának fontos eleme, hogy az e századból származó legkorábbi, 1610-es dokumentumokban is közösségként jelennek meg a jászságikak, és 1623-ban is „universi philistei” fordulnak a kamarához, amikor úgy érzik, hogy a régi nádor megbízottja, Keczer András és az új nádor, Forgách Ferenc megbízottja, Strucz Ferenc közötti vitában rosszul járhatnak.

A Jászság egész területére érvényes, lassan körvonalaódó autonómia fontos mozzanata II. Ferdinánd 1622. évi kiváltságlevele, amelyben Zsigmond (1407., 1412. évi), I. Mátyás (1473. évi) és Ulászló (1492. évi) diplomáit írta át és erősítette meg. Ezekben ugyan nincs szó területi autonómiáról, megerősítés azonban a „Jászberényhez tartozó jászok” számára történt, tehát magában foglalta a területi elvet, valamint azt, hogy a terület központja Jászberény.

A 17. század következő évtizedeiben a különféle „kiváltságlevelek” formulájává vált a „Jászberényhez tartozó jászok” kifejezés, habár ekkor még biztos nem számolhatunk a jászsági falvak tanácsa és bírái fölött álló, az egész területre kiterjedő hatáskörrel rendelkező igazgatási szervvel. A 17. század közepétől lassan növekvő számú iratból úgy tűnik, hogy ekkorra a jászsági településeknek valamiféle együttműködése alakult ki.

1667-ben „tota Communitas Districtus Jazygum” sorolta fel a jászberényi és árokszállási sérelmeket a kamarának írt levélben, 1668-ban pedig a „jászberényi bírák, tanács, az egész Jászság” továbbítottak egy tanúvallatási jegyzőkönyvet a kamarának. Az 1670-es, 1680-as esztendőkből a jászberényi testület lép fel (rendszerint panasszal) a terület, a Jászság lakosai nevében. 1668-ban a kamarának küldött levélben egy területi gyűlés iránti javaslatot is megfogalmaztak. Ennek feladata az adónak az egyes települések teherviselő képességével arányos szétosztása lett volna.

A Buda visszafoglalása utáni években kialakuló új politikai rendben ismét veszély fenyegette a Jászság területi autonómiáját, amely Heves vármegye azon törekvéseiben jelent meg, hogy a jászsági települések adózása a megye kebelében történjen. Ezen törekvés ellen a „jászberényi bírák, az egész Jászság tanácsai és lakosai” kérték, hogy ne kapcsoltassanak a vármegyéhez.

*Népesség**A népesség a 15. század végén*

A 16. században a magánföldesúri vagy egyházi birtoklás alá eső falvak, mezővárosok vonatkozásában megszorodnak azok a források, amelyekből a népesség növekedésére-csökkenésére, állandóságára-migrációjára következtetni lehet. A jászok-kunok azonban nem fizettek tizedet, a dikának megfelelő adójuk pedig a kerületre kivetett, több éven keresztül változatlanul maradó átalányadó volt, így kevésbé alkalmas demográfiai következtetések levonására.

A 15. század végéről azonban fennmaradt egy olyan jegyzék, amely 14 megye kivételével az ország egész területéről, így a Jászságról és a Kunságokról is tartalmaz demográfiai becslésre alkalmas adatokat. A forrást legutóbb Kubinyi András hasznosította a Magyar Királyság 15. század végi népességének és népsűrűségének becslésére. Az ő általa – itt nem részletezhető módon – végzett számítások szerint a jászkunok lélekszáma minimálisan 20 620, maximálisan 23 430 fő lehetett.

1495-ben a Jászság volt a legnépesebb a kiváltságos területek közül. A Jászságra eső 907 forintnyi adó a négy jászkunsági szék adójának 38%-át tette ki. A Jászság és a két Kunság 1495. évi becsült maximális lélekszáma 23 430 fő, ennek 38%-a 8903 fő. Ez – beszámítva a zsellérek, a bírák és mentességgel rendelkezők háztartásait is – adóforintonként (portánként, de nem háztartásonként) átlagosan 9,8 főt jelentett. Úgy véljük ennyi lehetett a Jászság lélekszáma a 15. század végén.

A török adóösszeírások, származtatott adatok

A jászok és kunok mentességei miatt a török összeírások jelentik azt az egyedüli és legkorábbi – névsoros – forrást, amelynek segítségével a terület népességét vizsgálni lehet. A 16. század folyamán négy ilyen összeírás készült, míg a 17. századból jelenleg még nem ismerünk ilyen forrásokat. A legkorábbi török összeírást a szöveget fordító és publikáló Fekete Lajos 1550-ben készítettként határozta meg, a későbbi tanulmányok ezzel az évszámmal hivatkoznak rá. Az összeírás datálásával kapcsolatban azonban később kétségek merültek fel. Szakály Ferenc a defterben olvasható gyöngyösi névanyagot összevetette az 1549. évi magyar dézsmajegyzékek gyöngyösi névanyagával, és megállapította, hogy az 1549-es dézsmajegyzékben több alkalommal a Fekete által 1550-esként meghatározott defterben olvasható háztartásfők özvegyei szerepelnek, azaz a defter 1549-nél korábban keletkezett, nem pedig 1550-ben.

Az időrendben következő összeírás 1559-ben készült. Ez a korábbiak felülvizsgálata, azaz tartalmazza az 1546-os névsort, illetve utólagos bejegyzésként a bekövetkezett változásokat: meghaltakat, elszökötteket, időközben összeírára éretteket és az újonnan összeírtakat, többségükben valószínűleg új jövevényeket. Hiányoznak viszont az adózásra vonatkozó feljegyzések.

Adatgazdagságukkal tűnnek ki az 1562. és 1570. évi összeírások. A településeken lakó keresztény ráják névsorai mellett a mezőgazdasági termelésre, az állattartásra vonatkozó adófajták feljegyzései, valamint a puszták használatára vonatkozó adatok is megtalálhatók ezekben. A Jászsággal kapcsolatos vizsgálatok számára különösen fontos, hogy a törökök szakítottak az 1546-ban követett gyakorlattal, és nem egy összegben tüntetik fel a „királyok

korában” szokásos adót, hanem településenként és adófajtánként részletezve közlik a várható összeget. Az 1570. évi összeírást publikáló kötet szerkesztői azonban felhívják az olvasók figyelmét arra, hogy ebből a forrásból az adózók nagy tömege maradt ki, ezért népességeit magyar forrással is szükséges összevetni. A Jászság esetében – a magyar névsoros források hiánya miatt – erre sajnos kevés lehetőségünk van. A 13 jászszági település közül mindössze ötről maradt fent névsoros forrás a török összeíráshoz viszonylag közeli időpontból, 1577-ből. Az összehasonlításból megállapítható, hogy az 1570-es török összeírás a magyarnál több nevet őrzött meg számunkra, így forrásértéke is jelentős.

A fentebb ismertetett török összeírások azt bizonyítják, hogy a Jászság török hódoltság előtti településállománya a 16. század végéig nem szenvedett jelentős károkat. A hódoltságot megelőző időkből ismert 15 falu-mezőváros közül három néptelenedett el az 1540-es, 1550-es években, és e három közül kettőnek (Borsóhálmának és Rasangnak) a pusztulása korábban kezdődő folyamat lezáródása volt. Így egyedül Fényszaru pusztulását tarthatjuk a hódítás következményének.

A háztartásszámok változásának összetevői az 1549–1559-es összeírásokban.

	1546 háztartások	1559-ig megszűnt háztartások		1559-ben összeírt új háztartások	
	száma	száma	az 1546. évi %-a	száma	az 1559. évi %-a
Jászberény, Piac utca m.	154	73	47	85	53
Jászberény, Klastrom u.	65	19	29	64	55
Jászberény, új mahalle	-	-	-	36	100,0
Jászberény, Kerd mege m.	25	10	40	84	85
Jászberény, Zagyvaszer m.	32	9	28	48	74
Jászberény, Magyarváros	35	8	23	47	62
Jászberény, Szelei u. m.	59	32	54	55	68
Jászberény, Bodó u. m.	33	15	45	33	65
Jászberény, Ispán u. m.	30	10	33	43	67
Jászberény, összesen	434	176	40,5	495	66

Mielőtt a táblázatban összefoglalt jelenségek értelmezésére térnénk, a táblázat rovatainak értelmezéséről kell szólnunk. Az 1559-ig megszűnt háztartások közé azok kerültek, amelyeknek korábban (1546-ban) összeírt minden tagjáról (háztartásfőről, esetleges fiáról, testvéréről, szolgájáról) az új összeírást készítő azt állította, hogy meghaltak, vagy elszöktek. Abban az esetben, ha a korábban összeírt háztartásfő ugyan meghalt vagy elszökött, de a neve fölé újonnan összeírt fiút, testvért vagy más rokont jegyzett be a

defterdár, a háztartást folyamatosan létezőként vettük számításba. Az új háztartások közé pedig azokat soroltuk, amelyeknek az összeírás adott helyén előzménye nem volt. Az új háztartások megkülönböztetése Jászberény egyes mahalléiben (kerületeiben, tizedeiben) nem volt egyszerű, mert az összeíró „beszúrta” a régiek közé. Az 1559-es összeírás adatainak fenti kategóriákba sorolása folyamán csak formai elemzést végeztünk, azaz nem vizsgáltuk annak lehetőségét, hogy a régi névsorban meghaltként vagy elszököttként felüntetett személy, háztartás előfordul-e újonnan összeírtként a háztartásnévsor második, az újakat tartalmazó részében. Itt az ilyen tartalmi elemzést lehetetlenné tette néhány név nagyfokú leterheltsége. A jászberényi családneveknek egy tizennyolc tagú csoportját a háztartásfők 31%-a (1546-ban), illetve 39%-a (1559-ben) viselte. (Balog, Borbély, Barla, diák, Fekete, Kádas, Kalmár, Kenéz, Kis, Kovács, Kun, Mészáros, Nagy, Ötvös, Szabó, Szűcs, Tót, Varga. (A diák és Kovács szavakat a török szövegben a keresztnév megelőzi, tehát foglalkozást jelölnek, pl. Gál diák. Ha családnév lenne, akkor követné a keresztnév, és nagybetűvel írnánk: pl. Szabó Tamás.) A foglalkozást jelentő nevek leterheltsége különösen megnövekedett.

A legnagyobb arányú változások Jászberényben zajlottak. Az 1546-ban összeírt háztartások 40%-a 1559-re megszűnt. A folyamat egyforma arányban érintette Jászváros és Magyarváros 4-4 kerületét. Különösen nagyarányú volt a veszteség a legnagyobb kerületekben (Jászváros – Piac utca, és Magyarváros – Szelei utca).

1559-ben mintegy 500 új háztartást jegyeztek fel Jászberényben, ami majdnem kétszer annyi, mint az 1546-os háztartásszám maradéka (434-76=258). Az új háztartások eredetére vonatkozó ismeretünk nincs. Nem tudjuk eldönteni, hogy a Jászságból, a Jászsággal szomszédos területekről, esetleg távolabbi vidékekről származtak-e a városba, vagy ezek már korábban is ott élt családok, családtörzsek önállóan megjelent leszármazottai. A nagyarányú növekedés miatt minden, az előzőekben felsorolt lehetőséggel számolnunk kell.

A háztartások folytonossága Jászberényben 1546–1570.

	1546	1559	1562	1570		össz.	1559	1562	1570
Jászberény	házt.	db	db	db	Jászberény	házt.	%	%	%
1546	434	250	147	103	1546	434	57	34	24
1559	730	-	500	255	1559	730	-	68	35
1562	590	-	-	182	1562	590	-	-	31
1570	585	-	-	-	1570	585	-	-	-

A népesség folytonosságát is tudjuk vizsgálni a török adóösszeírások által bevilágított negyedszázadban. A népesség folytonosságának vizsgálatán nem az egyes személyek élet-sorsának követését kell értenünk – habár számos esetben az sem lenne lehetetlen –, hanem az 1546-ban, majd a későbbi időpontokban feljegyzett családfők-háztartásfők és az általuk képviselt gazdasági egység (háztartás) létezésének vizsgálatát. A vizsgálat során folyamatos „háztartás leszármazási rendek” megfigyelésére törekedtünk. Egy-egy háztartás létezését akkor vettük folyamatosnak ha tagjaiként felsorolt személyek valamelyike legalább egy korábbi

A táblázatban bemutatott, a háztartások számára vonatkozó adatsor jelzi, hogy a 16. század első felében jelentős visszaesés következett be a Jászság népességében. 1546-ban a népesség számított lélekszáma több mint háromezzerrel kevesebb annál, amennyinek a demográfiai becslés alapján lennie kellene. A háztartások számának 1546–1559 közötti jelentős növekedése (amely túlnyomórészt valószínűleg beköltözésnek, kisebb mértékben az alaposabb összeírásnak köszönhető) pótolta a korábbi hiányt, sőt több mint kétezerrel a várható lélekszám fölé növelte a népességet. A következő évtizedben a háztartások száma ismét visszaesett, és ez magával vonta a lélekszám csökkenését is, amelynek következtében a számított lélekszám ebben az évtizedben mintegy 700 fővel elmarad a demográfiai becslés alapján várható lélekszámtól. A hiányzók hollétére a dolgozat szerzője egy másik fejezetben kíván választ adni.

Elvándorlás a Jászságból a 16–17. században

A publikált török és a levéltárakban őrzött források több mint 10 vármegyére kiterjedő területen teszik lehetővé a migráció vizsgálatát. (Lásd a térképet!) Családnevek vizsgálatával próbáltunk választ kapni arra a kérdésre, hogy költöztek-e ki a jászsági településekről korábban ott lakó családok. Elsősorban azon családneveket vettük számításba, amelyek kifejezetten csak a Jászságra vonatkoztathatók. Ezek között elsőként a „Jász” családnevet figyeltük, arra gondolván, hogy a jövevényt új közösségének tagjai gyakran korábbi lakóhelyéről nevezik el. A Jászságból elköltözött pedig a korábbi lakóhelyén élvezett „privilegizált” helyzetét is számon tarthatta, így tehát minden „Jász” családnevű személyről feltételezni lehetett a jászsági eredetet.

A magyarországi jászok neveit (a középkori oklevelek szórvány adatait követően) nagyobb tömegben először török összeírásból publikálta Fekete Lajos. Ő elsősorban a jászsági települések névanyagából választotta ki azt a 38 családnevet, amelyről feltételezte a neveknek vagy viselőjüknek jász eredetét. Nagy területre kiterjedő anyaggyűjtésünk igazolta Fekete Lajos vélekedését, az általa felsorolt nevek túlnyomó többségével nem találkozhattunk a Jászságon kívül. Az anyaggyűjtés során figyelembe vettük a fentebb említett jegyzék nevei közül a Gottán, Szaburán-Szaparán, Savala családnevek Jászságon kívüli előfordulásait. A Jászság közvetlen közelében a helynevekből képzett családnevekkel – Berényi-Birinyi, Boldogházi, Szentgyörgyi, Kiséri-Kisiri, Ágói – is számoltunk, feltételezve azt, hogy nem az ország más, távolabbi pontján található hasonló nevű helységről, hanem a jászsági településről vették a nevüket ezek a családok.

A családnevek összegyűjtésével közvetett eszközökkel képet kaphattunk a Jászságból történt kiköltözésről: 12 vármegye 64 településén sikerült megfigyelni olyan személy(eke)t, összesen 130 háztartásfőt, akikről családnevük alapján megalapozottan feltételezhetjük, hogy korábbi lakóhelyük a Jászság valamelyik települése volt. (Lásd a térképet!) A pontosság kedvéért meg kell jegyeznünk azt is, hogy az összegyűjtött személyek több mint száz esztendőben osztódnak el, és nem kizárt az sem, hogy több adat vonatkozik ugyanarra a személyre. Ugyanakkor azonban ez a 130 háztartásfő csak a „jéghegy csúcsa,” mert a nem jellegzetes nevű személyek mozgását nem követhetjük.

A források alapján megállapíthatjuk, hogy a vizsgált korszak folyamán nagyszámú személlyel kell számolnunk, akik korábbi jászsági lakóhelyüket elhagyva más faluban, mezővá-

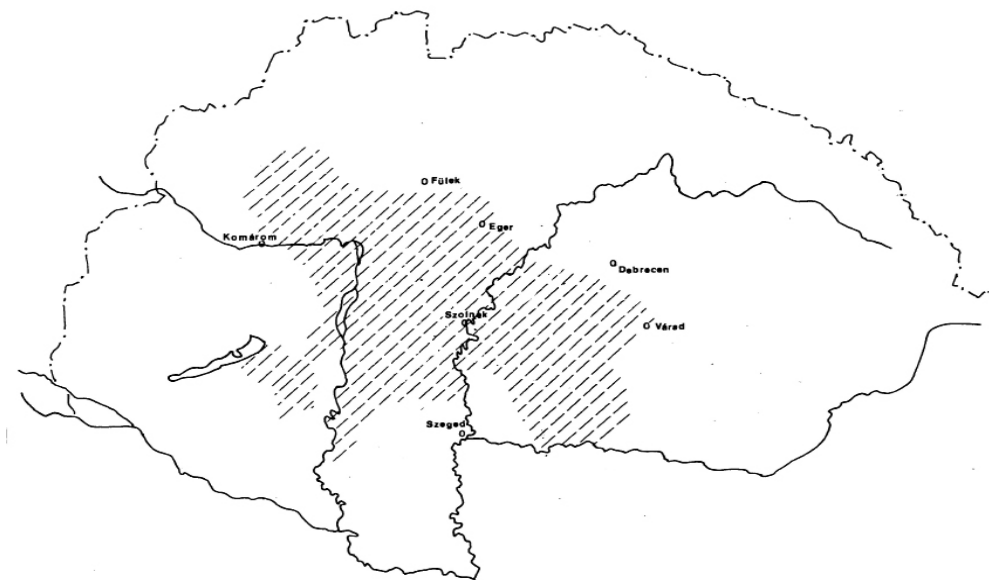
rosban telepedtek meg. Azok a települések, amelyekben jászsági származású lakóval számolhatunk, a Váctól–Királydarócig terjedő félkörben veszik körül a Jászságot. Azt is elmondhatjuk, hogy a kiköltözők valószínűleg nem a legszegényebb rétegből, hanem éppen a tehetős kereskedő- tőzsér rétegből kerültek ki. Ennek példáit az alábbiakban olvashatják.

Települések, amelyeken a török adóösszeírásokban a „Jász” családnév előfordul

Jászberényiek debreceni kapcsolatai a 16. században

A debreceni tanács jegyzőkönyveinek oldalain jászberényi vonatkozású bejegyzéseket viszonylag ritkán találunk. A mégis előforduló esetek jelentős részében kereskedelmi ügyekben keletkezett vitákat rögzít a forrás, azonban az ilyen bejegyzésekből következtethetünk a jászsági népesség migrációjára is. A legkorábbi adatok a debreceni jegyzőkönyvek harmadik kötetében maradtak fent. 1549 februárjában Kacsán Zsigmond névvel találkozhatunk. Ezt követően több mint húsz esztendőn keresztül több-kevesebb rendszerességgel említik a családnévet a jegyzőkönyvek lapjai. Az 1551. május 16-án kelt bejegyzésből tudhatjuk meg, hogy az ekkorra már elhunyt személy jászberényi volt. Az említett napon Debrecenben élő özvegye és fia által kötött egyezés szerint átengedik a jászberényi malmot a fiú mostohaanyjának és testvéreinek. A hatvani szandzsák 1546. évi török adóösszeírásában négy személy viseli a családnévet: a Piac utcában lakó Kacsán Péter és Benedek, valamint Kacsán Zsig-

A „Jász” családnév előfordulása szempontjából vizsgált terület.

mond és testvére, Balázs a Klastrom utcában. A mintegy másfél évtizeddel későbbi újabb névsorban már mind a négy személyről azt jegyezték fel, hogy meghalt. A török összeírások alapján úgy tűnik tehát, hogy a Kaskán család Jászberényben kihalt. Tovább élt azonban Debrecenben. Kaskán Zsigmond özvegye, Katalin asszony 1569-ben két debreceni házat – egyet a piaccal szemben, másikat pedig a Német utcában – adott el. Az asszony még 1571-ben is szerepelt a jegyzőkönyvekben.

Szintén az 1549-es jegyzőkönyvekből szerzünk tudomást Jász Pálnak kezességi ügyéről, majd arról, hogy 1550 decemberében egy göngyöleg vásznon pereskedett. Debreceni polgár voltára 1554-ben, már csak halála után derült fény.

1567 júniusában jászberényi Deák Gál az akkoriban elhunyt debreceni Nyíró János házát és összes javait letiltatta adósságai miatt. Deák Gál is a jászvárosi Piac utca mahalle lakója volt, nevével az 1559–1570 közötti esztendőkből találkozunk. „Jászberényi Deák Pálnak” jelentős, 450 forint összegű követelése volt egy debreceni polgárral szemben.

A korábban említett személyek esetében, ha megalapozottan is, de csak feltételeztük a Debrecenbe költözést. 1564-ben azonban jegyzőkönyvbe foglalták, hogy „Warga Balázs egykoron Berynben lakó, most miközénk lépve, ezen város kebelébe és tagjai közé magát szolgálatért beszámíltatta”. A jászberényiek a debreceniekkel együtt bekapcsolódtak az alföldi búza itáliai exportjába. 1571-ben a jászberényi Boka István, valamint egy debreceni és egy székelyhidi polgár tett felvallást Győrben Duskás Péter debreceni polgár – ekkor főbíró – és az ismert pettaui kereskedő, Olasz Péter közötti gabonaügylet kapcsán. Boka István nevét

is megtalálhatjuk a török adóösszeírásokban. 1546-ban apját, Boka Lukácsot írták össze a Klastrom utcában. 1559-ben találkozhatunk Boka István nevével: az ekkor már halott apja helyett utólagosan jegyezték be a defterbe. Az 1562. évi összeírásból hiányzik, de az 1570. évben ismét megtaláljuk Jászváros lakójaként.

1568-ban a debreceni tanács előtt kért bocsánatot Zsófia asszony Jászberényi Juhász Gál özvegye az ugyancsak jászberényi Wajda Bertalantól. A bocsánatkérés oka az volt, hogy az asszony erőszaktéttel vádolta a férfit, azt állítván, hogy a Jászberényben történt eset következtében gyermeket is fogant. Az eset kapcsán arra kell gondolnunk, hogy a megözvegyült Zsófia asszony lakott Debrecenben. A megvádolt Wajda Bertalant ugyanis itt (a törvényi előírás szerint az alperest a saját lakóhelyén kell bíróság elé állítani) börtönöztette be, és a bocsánatkérés is ezért történt a debreceni magisztrátus előtt. Wajda Bertalan ugyanis mind a négy (1546., 1559., 1652. és 1570. évi) török adóösszeírásban megtalálható – az első két időpontban Szeli utca mahallében írták össze, tehát a Magyarvárosban lakott.

16. századi nemes családok Jászberényben

Barla Pál

1536-ban János király Barla Pált és családját megneemesítette, házukat, földjeiket az adó alól mentesítette.

Jász Pál

Derzsi Ferenc 1544-ben a jászberényi Jász Pálnak 600 forintért zálogban adta Fancsal és Lengyeld nevű birtokait és fanciesali kúriáját tíz jobbágytelekkel, mert segítette őt, amikor török fogságba esett. 1550-ben Borbála asszony néhány nemes Kapu János özvegye, akkor jászberényi Jász Pál felesége a maga és leányai, Ilona és Zsófia nevében tiltakozott pelsőci Bebek Ferenc beiktatása ellen bizonyos birtokba.

A Poroszló család

Poroszló Mihály és testvére, Pál nevével az 1546-os török összeírásban még nem találkozunk, először 1559-ben az újonnan összeírtak között jegyezték fel őket a jászberényi Piac utca mahalle lakói között. A mezővárosnak ez a központi része a Jászvárosra és Magyarvárosra tagolódó település jászvárosi egységében lehetett, ugyanis néhány évvel később, 1562-ben a városrészeket kevésbé részletező összeírás a Jászváros mahallében említi a Poroszló testvéreket. A testvérek egy kenyéren lehettek az 1559. és 1562. évi összeírás szerint, 1570-ben azonban csak Poroszló Mihály nevével találkozhatunk a török defter névsorában, öccsét, Pált ekkor már Gyöngyösön írták össze. 1576-ban is gyöngyösi adófizető, 1577-ben már a gyöngyösi lutheránus egyház vezetője.

A Poroszló testvérek kereskedelmi tevékenységüket közelebbről meg nem határozható időpontban kezdték. A Buda elfoglalása körüli esztendőkből a harmincad jegyzékekben még nem találkozunk a nevükkel. Az idősebb testvér, Mihály tehetős gazdaként, 200 juh tulajdonosaként jelenik meg 1559-ben a forrásokban. (A későbbi összeírások sajnos már nem részletezik gazdaként a juhállományt.) Egy évvel később, 1560-ban Poroszló Mihály 60 db marháját vámosták meg a törökök a váci révénél, 1563-ban pedig Poroszló Pál haladt át ugyanitt 207 marhát hajtva. A tőzsérkedésből származó jövedelmüket malomhely és rét vásárlásba

fektették. Ebben az esztendőben azonban már nagy értéket szállító, jelentős kereskedőként is feltűnnek mindketten: Pál az élőállat kivitel mellett két alkalommal iparcikkeket, süveget, különféle minőségű posztót, kést, lenvásznat is behozott nagy mennyiségben. Az 1560-as évek elején Poroszló Pál már ismert, tekintélyes kereskedő lehetett. A váci török vámnál feljegyzett nagy mennyiségű árun kívül erre utal, hogy még jászberényi lakosként adósságrendezési ügyben közvetített nagyszombati és gyöngyösi polgárok között 1561-ben. A török palánkvar 1568. évi megépítése és majd négyszáz főnyi katonasággal való feltöltése következményének vélhetjük, hogy Poroszló Pál 1571-ben már gyöngyösi lakosként jelenik meg. Nyersbőröket (1200 marhabőr és 10 000 báránybőr) vámolttatott el Budán. Egyik fia, a Gyöngyösön lakó Poroszlay Boldizsár 1591-ben közel ezer forintnyi összeggel tartozott az egyik nürnbergi kereskedőnek, Andreas Kandlernek. A jászberényieknek az 1580-as években is volt peres ügyük a nürnbergiekkel és az ulmiakkal, amelynek kapcsán a nagyszombatiaknak is meg kellett jelenniük – Julius Salm gróf parancsára – a Semptén tartott tanácskozáson. 1583-ban a hatvani kádi bizta meg Poroszló Pált, hogy törvényszéke elé kísérje az elfogott polgárokat.

A 16. század utolsó évtizedeiben a család jelentős szerepet játszott Gyöngyös életében. Homonnai Drugeth István még jobbágyának nevezte Poroszló Pált, fia Poroszló István azonban már nemesként jelenik meg a forrásokban. Nemességének egyik jele, hogy 1608-ban Heves megye egyik szolgabírájaként birtokügyben intézkedett.

A család azonban még a 17. század derekán is őrizte jászberényi kapcsolatait, sőt birtokát is. Poroszló Mihály és Pál, Jászváros bírái Szondy Gál és Fényes Pál előtt még 1563-ban megvett egy malomhelyet és a hozzá tartozó rétet. Ezeket hagyta 80 évvel később Poroszló István Pál nevű fia 1642-ben bekövetkezett halálakor a gyöngyösi és a jászberényi kálvinistákra. 1642-ben magyar részről a nádori főkapitány, Eszterházy Pál, török részről pedig a hatvani kádi, illetve az egri agák is engedélyezték a malom újjáépítését és használatát. Ezt követően a jászberényi és a gyöngyösi eklézsia 1643-ban megegyezett, hogy a kerekudvari határban lévő malomhelyen közösen építették meg malmot, amely azonban nem volt hosszú életű. 1653-ból már azt jegyezték fel, hogy a malom a sok ellenkező miatt pusztulásra jutott, fájának felét 40 forint értékben átadták a gyöngyösi eklézsianak.

Szabó Tamás

Szabó/Füzessy Tamást a legeredményesebb magyar hírszerzők közé sorolhatjuk a kortársak véleménye alapján. Ugnad Kristóf egri várkapitány 1575-ben a királynál jutalomra ajánlotta. Verancsics Antal bizalmasa volt, többször említi irataiban. Verancsics Antal Szabó Tamással küldött ajándékot Budára a pasa titkáranak.

Kereskedőként rendszeresen megfordult Budán és Pesten, valamint Egerben. A püspöki konyha keleti fűszerekkel történő ellátásban ő is részt vett. Az Udvari Kamara 1561. október 10-én véleményezés céljából megküldte a Magyar Kamarának Szabó Tamás kérvényét. Szabó behozott dolgai és áruai miatt sok vámmal tartozott, és azt kérte, hogy két részletben – Katalin ünnepén és Pünkösdkor – fizethesse meg. Ezt a Magyar Kamara nem javasolta, mert szokás szerint Keresztelő Szt. János és Mindenszentek napjára kell megfizetni a tartozást.

Névazonosság miatt a Klastrom utca és Zagyvaszer utca mahallében is volt egy-egy ilyen nevű ember, akiknek személye nem konkretizálható.

A váci török vámnaplókban 1558-ban és 1560-ban több alkalommal is feljegyezték általa behozott és kivitt árucikkeket.

1569 novemberében Jász Lukácsért (talán azonos a gyulai várkapitánnyal) kezesként a töröknél fogoly lett. Szabó Tamás 1574-ben a Pozsonyban lakó Kerekes Jánosnak adta el ingatlanait: jászberényi házát, nemesi telkét a hozzá tartozó öt népes jobbágytelekkel és újszászi jobbágytelkekkel.

Végházi család

Végházi Mátyás, a jászapáti Horváth János 1554. évi birtokba iktatása ellen tiltakozó árok-szállási bíró 1559-ben azonban már nem volt az élők sorában. Az 1546-ban összeírt másik két ilyen nevű személyről – Simonról és Pálról – nem tudjuk megállapítani, milyen fokú (testvér vagy gyermek) rokonságban voltak Végházi Mátyással. Végházi Simont (Pál és László nevű fiaival együtt) 1559-ben és 1562-ben is összeírták Árokszálláson, Végházi Pál (majd András fia) azonban csak 1559-ig található meg itt. A következő esztendőket valamelyikében Jászberénybe költöztek, ugyanis 1570-ben Jászberény-Jászvárosban újból felbukkant Végházi András neve. Néhány esztendő múlva, 1574 augusztusában nemességet nyertek, majd 1575-ben I. Miksa mentesítette a Végházi testvérek – az egyikük Simon – házát minden adó és teher fizetése alól. Bizonyára ezt a házat adta el száz év múlva, 1675-ben 50 forinton Jászberény városnak a Miskolcon lakó Végházi László. Az eladás azt fejezte ki, hogy a család véglegesen elszakadt a várostól, amit az is bizonyít, hogy az Egerben, Heves vármegye közgyűlésén kihirdetett armálist utoljára az Abaúj-Torna megyei Czekeházán őrizték.

A város hanyatlása

A jászberényi török palánk ellen meg-megismétlődő hadmozdulatok által előidézett bizonytalanság eredményezhette, hogy a jázsásziak 1587-ben, az országgyűlés összehívása előtti hónapokban levelekkel keresték fel a helytartót, Ernő főherceget, segítségéért könyörögvén azért, hogy „...a mi nyomorúságunk megcsendesednék, ne jutnánk utolsó pusztulásra”. Már az egri vár javainak 1577. évi összeírásban megemlítették, hogy az egri katonák által elfogott török vajda váltságdíjaként fizetendő igen nagy összeg miatt sokan eltávoztak Jászberényből. A város népességének csökkenéséhez bizonyára hozzájárultak a palánk katonáinak és más törököknek túlkapásai (széna kaszáltatása, előfogat követelése) és a berényi kádinak a jogszolgáltatási eljárások utáni túlzottan magas illeték követelése is.

A 16. század végének igazi pusztulása 1596-ban következett be. Hartyányi János Pest megyei adószedő jelentésében arról szól, hogy 1596-ban, Szent György nap tájékán „feljöttek a tatárok és mindent elraboltak, a szegénység megfutamodott, az egész föld elpusztult, másodszor pedig aratás tájban jött fel az ellenség, csak a három város maradt meg...”. 1596 késő őszen azt jelentik a kamarának, hogy a kunok és jászok falvai és mezővárosai teljesen elpusztultak, nem tudnak cenzust fizetni. A 16. századból ez az utolsó hír a Jázsászi falvairól.

A 17. század első évtizedéből a térség lakott vagy pusztult állapotát bemutató forrást nem ismerünk. A Bocskay szabadságharc után a közigazgatási rend helyállásának jeleként 1609. december 10-én az országgyűlés nádorrá választotta Thurzó Györgyöt. Ugyanebben az évben II. Mátyás Dobóczy Mártont kinevezte a Felső-Magyarországra menekült jászok tisztjévé. A következő, 1610. évben a Gyöngyösön lakó jászok harmincad mentességük megerősítése érdekében keresték meg rendi hatóságukat, Thurzó György nádort, aki augusztus 4-én, Kassán

kelt levelében megparancsolta, hogy mind a katonák, mind a harmincadosok „...minden oltalommal és segítséggel legyenek...hozzájuk, mivelhogy ...az ő régi lakhelyeikből és földeikből kibujdosván sok fogyatkozások és szükségek alá vannak vetetve”.

Thurzó György nádor a „jászok gondviselőjének” Keczer Andrást nevezte ki. 1610. október 8-án keltezte hozzá intézett, Kassára címzett levelét egy másik – Füleken élő – jászszági menekült csoport. A „Filek várában lakó jászok” is privilégiumaik, különösen harmincad mentességük megerősítését kérték a nádor által a királytól, mert az utóbbi időben megvették rajtuk a harmincadot. A fülekiek levelükben utaltak arra is, hogy tudnak a Gyöngyösön élők néhány hónappal korábbi kezdeményezéséről, és „az több helységben élő jászokkal” egyet értenek abban, hogy a privilégiumok megújításáért könyörögjenek. Keczer Andrásához írtak köszönőlevelet a Szerencsre menekült jászok is, tizenöt család. A Királyi Magyarország nagy területén szétszóródott, de egymással kapcsolatot tartó, szervezettnek mutakozó jász csoportokról majd egy évtizedig megint nem értesülünk. Egyetlen 1614–15 táján keltezett, a jászberényi levéltárban megőrződött török nyelvű magánlevél említi a (jász)berényieket.

Magyar források csak a 17. század második évtizedének vége felé tesznek újból említést az ekkor még mindig bujdosásban élő jászszágiakról. A területet valójában birtokló és így jobban értesült törökök által írott források azonban néhány esztendővel korábbra, 1616–17 körüli évekre teszik Jászberény újbóli megszállását. A budai pasa 1617 februárjában négy év adómentességet engedélyezett az ott lakóknak és az „ellenséges országrészből” áttelepedőknek. A Gyöngyösre menekült jászberényiek visszatérése 1618-ban következhetett be, ettől kezdve számíthatjuk (napjainkig) a település folyamatos lakottságát.

A kiköltözés három szakasza

Forrásaink alapján a kiköltözés három szakaszát különböztethetjük meg. Az első szakasz valószínűleg a 16. század végéig tartott. Erre az jellemző, hogy az elköltözők a korábbi lakóhelyükkel szomszédos területeken telepedtek meg. A 16. század végére Jászberény népessége jelentősen lecsökkent. A kiköltözés újabb hullámát eredményezte a tizenötéves háború. Egy új jelenség is megfigyelhető a kiköltözés tizenötéves háborút követő szakaszában. A 17. század első felében néhány jászszági eredetű család távol, északkelet-magyarországi mezővárosokban, szabad királyi városokban – Kassán, Sárospatakon, Szerencsen, Tokajban, Homonnán, Királydarácon – tűnik fel. Esetükben már egészen biztosan a végleges elköltözéssel kell számolnunk.

A kiköltözés harmadik hullámát az 1660-as években figyelhetjük meg. A kamara 1667 decemberében írta a Jászszágnak: „Úgy értjük, hogy a sokféle kóborlók és tolvajok háborgatásait okolván Őfelsége nemes földjéről, régi helyetektől máris számosan eltávoztak közületek, más idegen földre szállottak és szöktek, és még többen is akarnak közületek szökni”. A szökések kiváltó okát csak feltételezhetjük: a Jászszágba beköltözött jobbágyokat korábbi uraik visszakövetelték. „...most immár, hogy két közben vagyon az állapot, akármilyen kis nemes emberek rajtunk akarnak regnálni és nagy károkat okoznak nekünk marháinkból és egyéb javainkból, ki-ki a maga fundussára akarván vinni nemes jász atyánkfiait” – írták a kamarának. 1667-ben hat jászszági településről összesen több mint 50 személy (család) szökött el, akiknek többsége Mezőkövesden telepedett meg, még az ottani bíróságot is árokszállási ember viselte.

A török alóli felszabadító háborúk a Jászságból történő elfutás újabb hullámát indíthatták el. Ennek részleteit kevéssé ismerjük, jelentőségét azonban az mutatja, hogy nem kisebb személy, mint gróf Eszterházy Pál nádor engedélyezte, hogy az adófizetés elől elszökött jász társaikat akárhol megfogják, megvehessék rajtuk az adót.

Beköltözés a jászsági településekre a 17. században

A 17. század folyamán keletkezett iratokból – túlnyomórészt Heves, illetve Pest megyei községek határpereiből – tömegesen lehet gyűjteni olyan jászsági személyek nevét, akik életük egy korábbi szakaszában a Jászsággal szomszédos falvak valamelyikében éltek.

Az 1640-50-es években számos berényi lakos tanúskodott Heves megyei községek (Ecséd, Hort, Atkár, Csány) határperében. A legtöbbjük elmondása szerint ismereteiket úgy szerezték, hogy korábban nevezett falvakban laktak, szolgáltak. A 17. század első évtizedéig nyúlt vissza a hatvanéves Farkas Mihály emlékezete, aki már akkor marhát őrzött mind az atkári, mind a csányi földön, amikor pusztá volt minden, Árokszállás is, csak Gyöngyösön laktak. Az egyik legkorábbi (1632-es) határperből kiderül, hogy Szarvasgedéről (Nógrád m.) három személy is Jászberénybe költözött. Gömör megyei falvakból is számosan telepedtek meg Jászberényben.

A Jászság falvaiba irányuló költözést kiváltó okok között az egész vizsgált korszakunkban ható tényként vehetjük számba a kiváltságokat, elsősorban a magánföldesúri hatalom és a vármegyei hatóság és adóztatás alóli mentességet. A 17. században a jobbágyság személyi függése és természetbeni feudális terhei is növekedtek. Ezért a korszak tehetős jobbágyságának törekvése a szabadmeneteli státusz elérése volt, sőt ha lehetett, az armális (nemesi címeres levél) szerzés. A Jászságba, Kunságba költözés, szökés szinte azonos értékű megoldásként jöhetett számításba, hiszen a nádor mindent megtett a gondjaira bízott terület népességének megtartásáért, gazdasági erejének növeléséért. A század változó viszonyai, a volt jobbágyok földesurainak – gyakran a végvári katonák fenyegetésével, vagy éppen tettleges fellépésével támogatott – erőszakos magatartása azonban armálisszerzésre ösztönzött még a Jászságban is. A 17. század harmadik évtizedében a jászberényi Boka János, Mihály és István nyert nemességet. Az ő elődeik a 16. században is a Jászságban éltek, sőt Boka János és Mihály harcolt a török ellen, tehát harci érdemeiért kapta az armalist. Néhány esztendő múltán a szintén jászberényi lakos Pernyész György szerzett nemességet. Ő és leszármazottai pusztabérletekben kamatoztatták országos nemességüket. Fodor András és György 1647-ben nyert nemességét még ugyanabban az évben Zemplén vármegye hirdette ki. Gyapay/Gyopai Gergely és testvérei, György és Mihály 1648-ban nyertek nemességet. A család egyike volt azon jászberényieknek, akik a 17. század második felében számos szomszédos pusztát béreltek. A repetíciós (szökött jobbágy visszakövetelés) szándékokkal terhes 1660-as években a jászberényi Urbán Bálint armálisáról szerzünk tudomást. Bárány (Baranyi?) János és Gergely jászberényi lakosok 1690-ben nyertek nemességet. Mind a két nevet két-két személy viseli 1699-ben, de csak egyiküket, a szerény állatállományú jövevény Barany Jánost említi nemesként az összeírás.

*17. századi nemes családok Jászberényben***Boka család**

II. Ferdinánd 1629-ben megerősítette a jászberényi Boka János, Mihály és István kiváltságait, akik különböző városokban – Egerben, Fehérvárott, Budán és Pesten, valamint Esztergomban és Hatvanban – és különböző csatákban a török ellen harcoltak.

Pernicz György

1635-ben kapta meg III. Ferdinándtól a címeres levelet, amit 1636-ban Heves megye közgyűlésén hirdettek ki.

Fodor András

Jászberényi Fodor Andrást és Györgyöt megneemesítette a király. Pozsony, 1647. február 16. Jászberényi címerük: ágaskodó egyszarvú.

Gyopay család

III. Ferdinánd 1648. november 26-án adományozott nemességet Gyopay Gergelynek és nejének, Tanító Erzsébetnek, valamint testvéreinek, Györgynek és Mihálynak.

A jászberényi Gyopay família birtokában van Félégyháza, Györgye, Farnos, Megyer. 1655-ben a Füleken lakó Fáy Gábor vett fel kölcsönben 200 ezüst tallért Jászberényben lakó nemesektől, Kis Jánostól, Kis Mihálytól, Percze Alberttől és Kele Demetertől. A pénzért zálogba bocsátotta Füzesmegyer és Györgye pusztákban való részét, amelyet a kölcsönzők 8 évig szabadon használhattak.

Urbán Bálint

Armálisa 1668 nyarán kelt. Heves megye november 14-én jurátus assessorrá (esküdtté) választotta.

1669.

Pápay Péter tiltotta jászberényi Fazekas Tamást és Gyopay Pétert Tóthkér puszta porciója használatától.

1699.

Kovács György, Gyopay György és Mihály, Urbán György, Johay István és Péter, Bárány/Baranyi János, Hercegh Gergely, Nagy András, Szelyesi Imre.

A 17. század derekának fő vonzereje a harmincad mentesség lehetett, míg a felszabadító harcok alatti-utáni évtizedekben ismét csak az elviselhetetlen mértékben megnövekedett – elsősorban a vármegyéket sújtó és így általuk repartitiált (szétosztott) adó – és katonatartási terhek viszonylagos könnyebbősége ösztönözhetette a környék falvaiban lakó tehetősebb jobbágyokat a Jászságba történő beköltözésre.

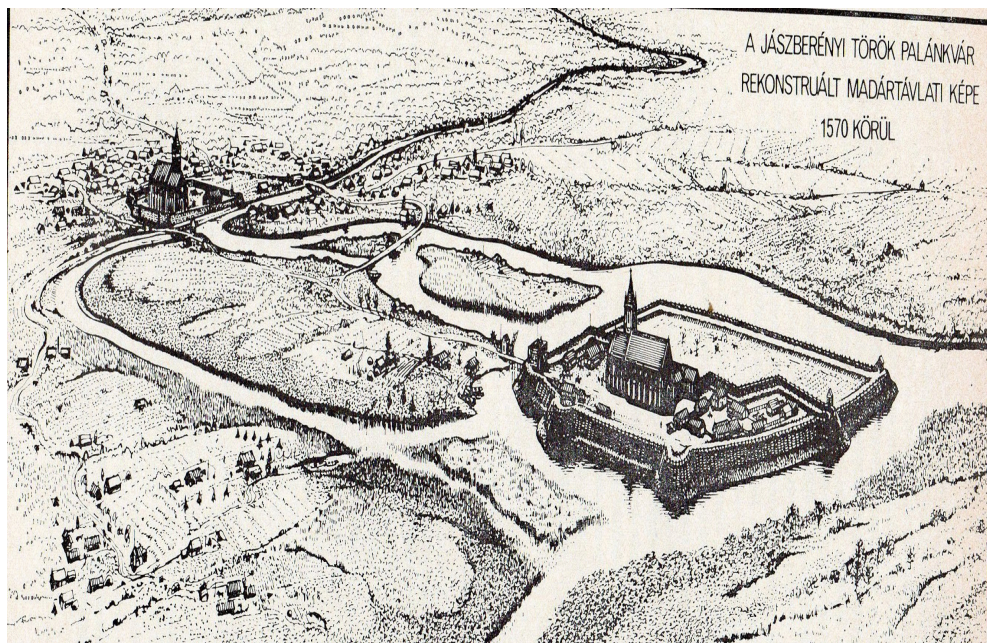
A 17. században folyamatosnak kell feltételeznünk a Jászságba irányuló migrációt. Erre mutatnak a földesurak és jobbágyaik közötti szerződéseknek azon adatai, amelyekben visszatérő formulaként jelenik meg a jobbágy fogadalma, hogy „...sem véghelyekre, sem Kunságra,

Jászságra” el nem szökik. A jobbágyság szökése különösen a háborús időkben vált tömegessé. A jászberényi római katolikus anyakönyvben például megfigyelhető, hogy a temetések száma 1684-ben az előző (1683) évinek hatszorosa, 1685-ben háromszorosa volt. 1684–86 között kilenc, ekkor népes jászsági faluban lakott összesen 188 ember halálát, temetését jegyezték be a jászberényi anyakönyvbe. Ezen falvak lakossága tehát Jászberénybe futott. Ugyanezen években a Jászsággal szomszédos, Pest és Heves megyei tájakról, további 34 településről származó, összesen 164 elhunytat anyakönyveztek Jászberényben. A bejegyzett temetések magas számából (Tápiósűly 43, Uri 28, Tápiószecső 17, Alattyán 16, Zagyvarékas 9, Szentmártonkő 9, Nagykő 8) következtetve egyes falvak népe valószínűleg teljes egészében Jászberénybe futott. Ez a futás bizonyára a Bécs ostromára felvonult török sereg mozgásának következménye volt. A menekülés iránya nemcsak a térség központjának számító mezőváros lehetett. Az 1687-ben hercegi rangra emelt Eszterházy Pál nádor pedig 1698-ban vizsgálatot rendelt el a Heves és Külső-Szolnok megyékből a Jászságba szökött jobbágyság és zsellérek felderítésére. A tanúvallomások eredményeként a 11 jászsági településen összesen 189 személyről derült ki szökött jobbágyság volt.

A török hódoltság másfél évszázada és a török alóli felszabadító háborúk mintegy két évtizede után 1699-ben készítette el Pentz János Kristóf kamarai tisztségviselő azt az összeírást, amely rendkívül részletesen tartalmazta a Jászság, a Kis- és Nagykunság településeinek élő háztartások vagyoni állapotára vonatkozó adatokat: a megművelt szántók kiterjedését, az állattalományt. Az összeírás értékét növeli az a rovat, amelyben azt jegyezték fel, hogy az összeírt személy helybeli (hujas) vagy jövevény (peregrinus) volt, és ez utóbbi esetben honnan származott a településre. Migrációs szempontból Fodor Ferenc elemezte az összeírást. Az ő megállapításait összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a 17. század utolsó esztendejében a háztartásfők 40-80%-át jövevényként írták össze, tehát – úgy tűnik – a Jászság népessége jelentős mértékben kicserélődött a hódoltság idején. Fontos még tudnunk, hogy a helybelinek, illetve jövevénynek nevezett gazdák vagyoni helyzetében egyik településen sincs lényeges, jellegzetes különbség. A jövevények nem szegényebbek, mint a helybeliek, az állattartás és a földművelés egymáshoz viszonyított aránya sem különbözik a két csoport gazdaságában. A jövevények népességszám aránya Jászberényben volt a legkisebb (42%).

Dzsánfedá palánk

Szülejmán szultán 1526-ban foglalta el Budát, az ország fővárosát, Szapolyai Jánost pedig hűbéreseként visszahelyezte a magyar királyi trónra. Szapolyai 1540-ben bekövetkezett halála után 1541-ben a török megszállta Budát, és a következő években már a budai pasa folytatta a hódoltság kiterjesztését. 1544-ben elfoglalta Nógrád várát és Hatvant, 1552-ben pedig Szolnokot és több Nógrád megyei kisebb erősséget – Drégelyt, Szécsényt, Hollókőt, Bujákot, Ságot –, valamint sikertelenül ostromolta Egert. Az ostromot követő években a jászberényiek törökökről szóló jelentésekkel többször segítették a vár védőit. A vár számadásai között néhányan a nevét és a jutalmul kapott összeget feljegyezték.

Dzsánfeda palánkvár rekonstuált képe – Sáros András Miklós rajza a Jász Múzeum jubileumi évkönyvében

Jászberényi kémek díjazása

Adrián deák	1556.		Dezső Albert	1555.	83 dénár
Hatvani Urbán	1555.	82 dénár	Tót Márton	1555.	32 dénár
Dyko Gergely	1555.	25 dénár	Pap Ferenc	1562.	
Fekete Pál	1555.	45 dénár	Szücs Antal	1563.	
	1557.	26 dénár			
	1558.	61 dénár			

Szolnok és Hatvan között a Heves, dél-borsodi síkság nyitott volt, és ez a helyzet veszélyeztette a szomszédos hódoltsági területek biztonságos birtoklását. Török szempontból így szükségessé vált a nyitott határt biztosító erősség létesítése. Az 1560-ban leégett ferences kolostor helyén és a megmaradt épületek felhasználásával 1567-ben kezdték építeni a palánkot, és a következő évben, 1568-ban fejezték be. Már ennek az évnek januárjában neveztek ki ide katonát, habár egy áprilisi levél még csak az építésről szól. A felállított várkatonaság alakulatairól egy 1569. évi zsoldjegyzék alapján kaphatunk képet.

A 392 főnyi őrséget az általános hódoltsági gyakorlat szerint öt egység alkotta. Ezek közül három gyalogos katonákat, kettő pedig lovas alakulatokat foglalt magába. A fegyvernemek

katonáit 10 főnyi egységekbe osztották. A gyalogosok elit egységét a műsztahfizok alkották, vezetőjük a várkapitány volt. A 64 főnyi egység 7 bölükből állt. A gyalogosok másik értékes alakulatában a tűzérek voltak. Ez volt az egyetlen teljes létszámba feltöltött egysége a várnak. A gyalogság legkisebb harcértékű csapatait azaboknak nevezték. Kisebb egységük megnevezése az oda volt. Dzsánfedá palánk odái nem voltak teljes létszámba feltöltve, a 10 odában összesen 76 katona szolgált. Az elit lovasokat fāriszoknak nevezték, Jászberényben az volt a legerősebb alakulat, 199 katonából állt. A martalócok 5 odája is létszámhiányos volt, összesen 32 katona szolgált ezekben. Az 1570. évi zsold elszámolás idejére az egységek kiteljesedtek, ekkor 54 fővel több, összesen 446 fő szolgált a várban. A túlnyomórészt keresztény délszlávokból álló martalóc egység továbbra is hiányos volt, később teljesen fel is számolták.

Az 1570. évi adóösszeírásban számos várkatona ingatlan birtokát jegyezte fel a defterdār. A műsztahfizek hét bölükje közül háromnak a parancsnoka – basi –, az azabok 10 odája közül háromnak az agája, a fāriszok 23 odája közül hatnak az agája rendelkezett ilyen birtokkal, házzal, háztelekkel. A megelőző évtizedekben a jászberényiek által használt réteket is a palánk katonái szerezték meg. A Király-rétet az első, a harmadik és a negyedik odájának lovasai bérelték a szultáni kincstártól 800 akce illeték fejében. A Dormán Petre-rétet pedig szintén egy fārisz oda 5 katonája vette bérbe 280 akce illetékért.

A palánk feladása után, 1594-ben készített leltár öt malmot sorol fel a városban. Közülük a palánkhoz közeli legnagyobbat a budai pasa építtette, a leltár idején örökösei tulajdonában volt. Egy másikat egy szolnoki bég építtette, a jövedelmét is ő húzta. Három malomban pedig kiszolgált török katonák és magyarok voltak a tulajdonosok.

A jászberényi erősség fontosságát jelzi, hogy a következő két évtizedben az északkeleti végváarak – főleg Eger – katonái szinte évenkénti rendszerességgel nyugtalanították az őrséget, támadták a várat. A támadásokról a budai pasák rendre tájékoztatták a királyt, később Ernő főherceg helytartót, és természetesen tiltakoztak ellenük, mint az 1568-as drinápolyi béke megbontói ellen. Ez is lehet a magyarázata annak, hogy az elit lovas alakulat fāriszainak több mint a fele cserélődött ezen időszak alatt. A támadások a város magyar lakosságának is hátrányára lehettek. A helyőrség által okozott túlkapasokat a város levéltárában őrzött török levelekből ismerhetjük meg. A lakosoknak a budai pasa és más tisztségviselők elé terjesztett visszatérő panasza a robotoltatásról, kocsik elvételéről, élelmiszerek követeléséről szólt. 1589-re a helyzet annyira nehezen viselhetővé vált, hogy a lakosok a budai defterdārhoz írt levelükben az elköltözést helyezik kilátásba: „városunkban alig maradt valami, s ezután erőnk és képességünk sincs elviselni az örök félelmet és szembeszállni a hatalmaskodással. Ha továbbra is oltalom nélkül, a követelésekkel szemben védelem híján maradunk, a tenger nyi zaklatás és követelőzés miatt egyenként elhagyjuk a vidéket, s fejvesztetten, ki merre lát, bizonyosan elmenekülünk.” A szultáni ház-birtok szegénysége (lakossága) sóhajtozva és könnyeket ontva így adta elő helyzetét – írta Haszan defterdār, és megtiltotta a visszaéléseket.

1575. február 5.

Musztafa basa Miksának: „az egriek nagy haddal száguldottak a császár végháza, Hatvan alá lest vetni, de a törökök észrevették és megverték őket. Egy nap múlva már Jaász Byrin alá száguldottak.”

1576. április 13.

Musztafa basa Miksának: „az jaz byriniek kísértek valami csauszt, egy falun megszállottak, az egriek rajtuk ütöttek.”

1577. április 14.

Musztafa basa Ernő főhercegnek: „ez holnapnak 11. napján az egriek Jaz Birinhöz közel lest vetöttek és az palánk alá száguldót bocsájtanak.”

1578. április 5.

„Az byrynny kasteli alá szüntelen az egriek rohannak tüzes szerszámokkal. az minap is Szeköli Tamás ot leselkedőt.”

1580. április 19.

„Az jaz biriny palaánk meg éghe.”

1582. ápr. 10.

Ali pasa Ernő főherceg helytartónak: „most Szikszó fele vagy 900 fegyveres némött, kik Bereny alá törekedtek.”

1582. nov. 10.

Ali pasa Ernő főherceg helytartónak: „egriek, sirokiak, ónadiak, diósgyőriek ezer lóval jöttek Berény alá, el akarták rontani.”

1584. július 23.

Szinán pasa Ernő főherceg helytartónak: „egriek, tokajiak, ónadiak, diósgyőriek 600 lovasal, 600 gyaloggal Berény alá jöttek.”

1590. december

Szinán pasa levelet írt II. Mátyáshoz arról panaszkodva, hogy „az feőlseghetekhez tartozó uegbeliek minden nap minden orankent az hatalmas czaszar uaray alá iwnek szaguldanak”.

A jászberényi palánk 1580-as megégése után a törökök még kijavították az erősséget. A tizenötéves háború elején német és magyar seregek ostrom alá vették a hatvani várat. Az ostromlottak felmentésére érkező török sereget is megverték. Az ostromló magyar és német sereg ilyen arányú győzelme hatására Dzsánfedá őrsége elmenekült, és maguk a törökök gyűjtötták fel a palánkot, nyilván azért, hogy magyar őrség a későbbiekben ne szállhasson bele. Az esemény híre nagy érdeklődést váltott ki a német tartományokban.

A várban talált és esetleg használható hadifelszerelés összeírására a kamara két biztost küldött ki. A biztosok a következőket vették leltárba: ”1 db nagy régi ágyú, a németek „Hungeryn”-nek hívják, hozzá való vasgolyó 86 db, forgótarack ágyú „Sárfentigh” 1 db, „Camer Stykkel” nevű 1 db, „Sárfentynnel” nevezetű 2 db, „Seregbontó” 1 db, „Falkanyt” nevű 1 db, 37 db ágyúgolyó, „Topfelfalkanyt” 1 db, „Mersarfentyngel” 2 db, „Falkana ágyú 1 db, 65 db golyóval, „Sarfentyngel” nevű, színvasból készült 1 db hozzá járó ágyúgolyó 118 db, összesen 12 db és 10 szakállas ágyú, 49 golyó”.

A jászberényiek a törökök gazdálkodásáról is beszámoltak a biztosoknak. Állításuk szerint a törököknek őszi és tavaszi vetésük, valamint árpájuk és kölesük igen sok volt. A kerti szőlőkben a különféle fák és cserjék száma nagy, azonban a törökök a palánk mellett minden kertet felégettek, csupán a távolabbi szőlők maradtak épen.

A 17. század első évtizedeiben a források nem említik a palánkot, de a város lakói is csak az 1610-es évek második felében tértek vissza. Az erősséget először 1623 tavaszán említette a budai pasa, aki elrendelte, hogy berényieket ne kényszerítsék a hatvani palánk építésére,

mert a berényit kell építeniük, és a hatvani bég zaklatása miatt eddig elmaradt a javítás és az építés. Nem tudjuk, mikor történt meg a vár helyreállítása. Gróf Eszterházy Pál azt írta Nógrád várából gróf Pálffy Istvánnak 1635. március 16-án, hogy a vezér Isaszeget és Jászberényt meg akarja építeni. A 17. századból azonban nem maradt fenn olyan forrás, amely a berényi vár védőinek jegyzékét tartalmazza. Egy 19. századi munka szerint 1637-ben rablók gyűjtötták fel és ennek tüznek esett áldozatul.

Az egyes gazdasági ágak és jelentőségük

Szántóművelés

Az 1546. évi legkorábbi török adó összeírást továbbiak követték 1559-ben, 1562-ben, 1570-ben. A defterek közül kettő, az 1562-es és az 1570-es községenkénti részletezésben tartalmazza a lakosok által fizetendő adókat, köztük a gabonafélék tizedeit, amelyek alapján megismerhetjük a jázsági szántóföldi termelést. Ezt megelőzően azonban érdemes áttekinteni a 15. század végétől meglévő adatainkat.

Szerémi György (Szapolyai János király udvari káplánja Verancsics Antal ösztönzésére 1545–1547 között írta meg emlékiratait Magyarország romlásáról) úgy tudta, hogy az 1530-as években a kunok évi tízezer mérő búzát (budai mérővel 537 200 liter, azaz 376 040 kg) adtak a királynak. Ha az emlékirat szerzőjének értesülése pontos, akkor a 16. század közepén, a török hódoltság kezdetén nagymértékben csökkent a jászok és a kunok terményadója. Ezen század második felében készített urbáriumok egységesen 1200 véka búzában és ugyanennyi árpában (valamint tejtermékekben: vaj és sajt) rögzítik a jászok akó adóját. (A Kiskunság csak 84,5, a Nagykunság pedig 236,5 vékát fizetett.) A fizetendő 1200-1200 vékányi össz mennyiség Eger várának elfoglalásáig lényegében nem változott, csupán a községek közötti kivetési arányban figyelhetünk meg kisebb módosulásokat. (A búza és árpa mennyisége néhány kivételtől eltekintve azonos volt, ezért csak az egyiket közlöm.) Az akóadó kivetési kulcsának minimális változásaiból arra következtethetünk, hogy ez az adófajta nem függött a mezőgazdasági termelés éves ingadozásától, esztendőnkénti alakulásától, hanem ismeretlen időpontban megállapított átalányadó volt. Mennyiségéből közvetlenül nem következtethetünk a szántóföldi művelés jelentőségére vagy jelentéktelenségére, hanem az egyes közigazgatási egységek (Kis- és Nagykunság, valamint a Jászság), illetve ezeken belül a települések egymáshoz viszonyított teherviselő képességéről kapunk képet.

Az akóadó megoszlása jászberényi településrészek között. (A %-os adatok a két városrész részesedését mutatják az 1200 vékából.)

	1553. véka	1553. %	1555. véka	1555. %	1576. véka	1576. %	1587. véka
Jászváros	240	20,2	249	20,7	285,0	23,7	285,0
Magyarváros	198	16,7	192	16,0	180,0	15,0	180,0

Az akóádó eredeti kivetése valószínűleg a településen élő telkes gazdák által birtokolt telekhányad alapján történt, ezt azonban a teleknagyságot is részletező adatok hiányában nem tudjuk rekonstruálni. Habár az urbáriumok árpa fizetését írták elő, az egri vár 1550-es években elkezdett elszámolásaiban az árpa mellett zabot, illetve „tavaszi” (vernalium) gabonát is említettek. A kétszer 1200 vékányi terményadó megfizetése valószínűleg nem jelentett nehezen elviselhető terhet a lakosság számára: az 1567. évi urbárium szerinti 452 colonus (telkes) és 271 inquilinus (zsellér) háztartásfővel számolva egy-egy háztartásra 1,65 véka (budai vékával mérve valamivel több, mint 22 liter, debreceni, vagy pesti vékával pedig 51 liter) búza és ugyanennyi árpa jutott. Az akóádót valószínűleg nemcsak a telkesek fizették, az inquilinusok sem lehettek teljesen föld nélküliek, így a közösség adóiból részt kellett vállalniuk.

Mielőtt a tahrir (a különféle adókat feljegyző) defterek alapján bemutatásra kerülnének a jázsági települések lakói által fizetett gabonatisztított adatok, szükséges megvizsgálni azt a kérdést, hogy ezek az összeírások a valóságos mezőgazdasági termelést tükrözik-e, vagy az akóhoz hasonlóan átalányadók. Az újabb összefoglalások is azt állapítják meg, hogy a 16. század közepén az összeírások valóságos felmérések alapján készültek, tehát nem átalányadók.

Az akóádó kivetés egy háztartásra jutó mennyiségei az 1570-es urbárium háztartásszámai és az 1576-os urbárium terményadó adatai alapján.

	1570. évi colonus háztartás	1570. évi inquilinus háztartás	1576. évi akóádó véka	akóádó véka 1576/1570 házt. sz.	akóádó véka 1576/1570 col. házt.
Jászváros	161	38	285	1,4	1,7
Magyarváros	114	11	180	1,4	1,6
Jászberény	275	49	465	1,4	1,7

A tahrir deftereknek a magyar dézsmajegyzékekhez viszonyított hátránya az, hogy nem gazdaságonként mutatják be a terméseredményeket, hanem egy összegben adják meg a település lakói által fizetendő tizedet, így települési átlagot ismerünk meg. Ebből háztartásonkénti átlagot számíthatunk, azonban az egyes mezőgazdasági termelők gazdaságának valóságos teljesítménye, a termelők társadalmi rétegzettsége rejtve marad. A hatvani szandzsákhöz tartozó jászberényi náhie (járás) összeírásai szerint a jázsági falvak adózóitól több mint tizenötezer kilére (török ürmérték) rúgó tizedet várhattak török birtokosaik.

A terménytized mennyisége a török adóösszeírások alapján

	1562.	1570.	1562.	1570.	1562.	1570.	1562.	1570.
	búza	búza	búza	búza	kevert	kevert	kevert	kevert
	kile	kile	%	%	kile	kile	%	%
Jászberény	5000	5200	44,2	51,1	2500	2600	40,3	44,8

A tizedek alapján kiszámítható a háromévi termés egy évre jutó átlaga, és ebből a terméshozam figyelembevételével a vetésterület. (Ez utóbbi nem feltétlenül azonos a szántóműveléssel hasznosított földterülettel.) A terméshozamra vonatkozó adatunk nincs a vizsgált korszakból, azonban az 1715-ös összeírás szerint a járszági falvakban négy-hatszoros terméssel számoltak a kortársak, és a szomszédos tájak 16. századi dézsmajegyzékei és cséplési jegyzékei szerint is ötszörös maghozam volt várható a jobbágyföldeken. Ezek alapján mi is ötszörös terméshozamot feltételeztünk a járszági települések határában.

A számításokban további kérdésként merült fel az összeírásokban szereplő mértékegység, a kile űrtartalma. A gabonamérésre használt isztambuli kile 35,27 litert tett ki, ennyi búzának a súlya 25,65 kg-ra rúgott. Mi ezzel a mértékkel végeztük számításainkat.

A török összeírás gabonatizedre vonatkozó kile adataiból ki tudtuk számolni, hogy a vizsgált esztendőben a járszági településeken hány köblös bevetett szántóföldet feltételezhetünk. A műveletek során nyert számadatok megközelítőleg jelzik a szántóföldi termelés arányait.

Számított vetésterület és a vetés által a határban elfoglalt terület % aránya.

	1562.	1570.	1562.	1570.	1669.	1562.	1570.	1669.
	vetés, köből	vetés, köből	vetés, kh	vetés, kh	vetés kh	a vetés a határ %-a	a vetés a határ %-a	a vetés a határ %-a
Jászberény	6383	6638	3989	4149	-	-	-	-
Bházával és	-	-	-	-	-	-	-	-
Négysz. 2/3-a	-	-	-	-	3149,5	10,18	10,48	7,2

A magyar hatóságok által készített források (az 1567-es, illetve az 1570-es urbáriumok) is a járszági népesség 16%-os növekedését mutatják a három esztendő alatt. A háztartások mennyiségére vonatkozó számadataik némileg, habár nem jelentősen, különböznek a defterek számaitól. A legnagyobb az eltérés Jászberény esetében, ahol 1570-ben a magyar forrás szerint mindössze 324 háztartás van, szemben a defter 580 név szerint összeírt háztartásával. Jászberény az egyetlen település, ahol 1567 és 1570 között csökkent a népesség, nem is kevéssel (25%). Feltételezzük azonban, hogy a magyar forrásban jelentkező erős csökkenés annak a következménye, hogy 1568-ban felépült a török palánk, és így a magyar officialisok személyesen nem tudták ellenőrizni a bírók által bevallott háztartások számot.

Az 1560-as évtizednek mind az elején, mind a végén Jászberényben a legkisebb az egy háztartásra jutó vetésterület átlaga. Ezt a mezővárosi társadalom nagyobb mértékű differenciáltságával, az iparosok és pauperek (szegények) népességbeli, feltételezhetően magasabb arányával magyarázhatjuk. Ez a Járszági legalacsonyabbnak számító vetésterület-átlag is meghaladja azonban a háztartásonkénti 10 köblös mennyiséget. Lényeges megjegyezni, hogy a Járszággal szomszédos nagyhevesi dézsmakerületben egy szűk réteg, a gazdagparaszti gazdaságok rendelkeztek átlagosan 11,5 köblös vetéssel, amely alig volt több, mint az összes háztartást magában foglaló jászberényi átlag.

A tizedből kiszámított terület adatok segítségével következtetni tudunk arra, hogy a falvak

területének mekkora hányadát vetették. A Jászság területe vízrajzilag rendkívül tagolt volt, így nagymértékben behatárolta a szántóművelésre alkalmas földterületek kiterjedését. Az éghajlat-történeti megfigyelések szerint az 1560-as években a nyarak csapadékosak voltak, és ezek kedvezőtlen hatását a hűvös és szintén csapadékos őszi időjárás gyakran súlyosbította. A fenti tényekkel együttesen magyarázhatjuk, hogy a vizsgált időszakban egyedül Jászberényben (illetve 1562-ben Árokszálláson is) haladta meg a kiszámított vetésterület kiterjedése a határ 10%-át.

Az 1570-es török összeírást követő majd másfél évszázadból nincs olyan forrásunk, amely a számszerű elemzés lehetőségét biztosítaná. A következő ilyen összeírás a 17. század végi állapotokat tárja elénk Buda visszafoglalása után mintegy másfél évtizeddel. Az összeírás adatai a visszafoglaló háborúkban elpusztult, vagy sok kárt szenvedett, de már újjáépülő falvak agrártermelésének elemzésére is alkalmas. Ilyen elemzéseket a Jászság történetével korábban foglalkozó szerzők – Fodor Ferenc és Kiss József – már végeztek, ennek ellenére újabb ismereteink alapján nem lesz haszontalan a vizsgálat ismételt elvégzése.

A kilát nem ürmértékként, hanem önálló magyar területmértékként kezeltük. Ebben a minőségében már a 17. században megjelent. A Jász kun kerület egyik településén, Kunszentmártonban pedig az 1789. évi összeírás szerint 1 kila 1 pozsonyi mérővel, azaz 800 négyszögöllel egyenlő, mi is ezzel a területadattal számoltunk, így tehát 1 kilás vetésterület = $\frac{3}{4}$ magyar-, illetve $\frac{2}{4}$ katasztrális holdnak felelt meg. Az 18 431 kilás összes vetésterületet a fentebb ismertetett módon átszámítva azt az eredményt kapjuk, hogy 1699-ben a jászsági településeken összesen 9215,5 katasztrális holdnyi területet vetettek be.

A vetésterület kiterjedése és megoszlása a 18. század végén.

	össz.	ő.búza	t.búza	árpa	zab	köles	vetés	vetés	határ
	ter.	vetés	vetés	vetés	vetés	vetés	ter.	ter.	%-a
	1789	kila	kila	kila	kila	kila	kila	kh	
	kh								
Jászberény									
Boldogházával és		3748	185	1526	326	62	5481		
Négyszállás $\frac{2}{3}$ -a		18	52	286	98	4	458		
Összesen	43 719	3760	237	1812	424	66	6299	3149	7,2

Lényeges változások figyelhetők meg azonban az egyes települések adataiban a hódoltság mintegy másfélszáz esztendeje alatt. Néhány településen a 17. század végére a vetésterület csökkenését figyelhetjük meg: Jászberényben a számított korábbinak mintegy 30%-ával kevesebb földet vetettek ekkor. (Jászberény területéhez mindkét időpontban hozzáadtuk az elpusztult falvak általa használt földjeit.) A települések szántóinak 60%-át a kenyérgabona

(túlnyomórészt őszi búza) foglalta el. A Jászság településein rövid tenyészidejű tavaszi gabonát – túlnyomórészt árpát, és nem számottevő mennyiségű kölest – a művelt földterület 31–43%-án termesztettek. A zab vetésterülete volt a legkisebb, az 1699-ben felszántott földeknek mindössze 2–9%-át foglalta el.

Ha Fodor Ferenchez hasonlóan négyszeres terméshozammal, a kilával pedig a 46.56 kg-os nagy pozsonyi mérővel azonos mértékként számolunk, akkor a Pentz-féle összeírásban feljegyzett vetésterület alapján családanként (háztartásonként) átlagosan 1781 kg kenyérgabonát feltételezhetünk. Ez a minden háztartásra számolt átlagos mennyiség kényelmesen fedezheti a családankénti fogyasztást (1040 kg), a vetőmagot és az adót is. A vetésterület 40%-án termesztett takarmánygabonából pedig 1130 kg jutott egy háztartásra.

A jászsági gazdáknak mindenesetre bőven lehetett gabonafeleslegük. A 17. század végén készült összeírásban a feljegyzett kenyérgabona vetésterület településenkénti átlagát az ott lakó gazdák 35-50%-ának vetésterülete meghaladta, sőt jó néhányan voltak olyanok is, akiknek kenyérgabona vetésük a községi átlag kétszeresénél is nagyobb volt.

Gabonafelesleg a török adóösszeírások tizedeivel és a magyar urbáriumokkal végzett számítások alapján.

	egy háztartásra termés, kg		török és magyar adók, kg		vetőmag kg		saját fogy. kg	marad gabona- felesleg egy háztartásra, kg	
	1562	1570	1562	1570	1562	1570	1562- 70	1562	1570
Jászberény	3257	3411	379	412	651	682	1010	1217	1307

A számítások alapján valószínűsíthető gabonafelesleg értékesítésének helyszínéről egyértelműen tájékoztató forrásaink nincsenek. Sokat sejtető azonban egy 1571-es ügy, amellyel kapcsolatban keletkezett iratok a magyarországi kereskedelem két igen jelentős központjában – Győrben és Debrecenben – maradtak fent. A győri káptalan előtt tett felvallásból azt tudjuk meg, hogy a potolyi kereskedő, Olasz Péter (a személy azonos a leghíresebb pettaui – ma Ptuj, Szlovénia – kereskedők egyikével, Peter Valentinnal) számára a debreceni polgár Duskás Ferenc az alföldről hajóval szállíttatott gabonát. A káptalan előtt tett felvallásnál többek között jelen volt a jászberényi Boka István is, akik Olasz Pétertől és üzlettársától, a bécsi Baisz Tóbiástól elperelték a gabonát, amelyről Duskás Ferenc „saját pecsétje alatt adott levele” szerint azt állította, hogy a sajátja. A három felperes a lakóhelye szerint illetékes debreceni tanács elé idézte Duskás Ferencet, aki – mellel – abban az évben a főbírói tisztelet töltötte be. Itt derült ki, hogy a Duskás Ferenc a három felperes adója, és ők ezért foglaltatták le pettaui és bécsi üzleti partnereitől a gabonát. Nem tudjuk, hogy a Győrben lefoglaltatott gabona honnan származik. Nem zárhatjuk ki azonban, hogy azt a Jászságban vásárolta fel az ügylet egyik szereplője, Boka István. Kereskedelmi tevékenységére ezen az egy eseten kívül nincs adatunk, sem az 1560-as, és az 1563–64-es váci török vámnaplókban nem tűnik fel, sem pedig az érsekújvári hídvámon nem találkozunk vele. A török összeírásokban ellenben megtalálható a család, illetve maga a személy is. 1550-ben a Jászvároshoz tartozó Klastrom utca mahallában írták össze Boka Lukácsot, akit 1559-ben az összeírók már nem találtak az

élők sorában. Ekkor azonban fiát, Istvánt írták össze, aki bizonyára azonos a gabonaügyben érintett személlyel. 1562-ben ugyan nem találjuk a nevét, 1570-ben azonban ismét szerepelt az összeírtak között, a családnevet rajta kívül más nem viselte.

A rendelkezésünkre álló források elemzése alapján összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy a Jászság szántóföldi termelése a török hódoltság első évtizedeiben meghaladta a szomszédos tájak gazdagparaszti színvonalát. A 17. század végén, a török hódoltság másfél évszázada és a Buda visszafoglalását követő másfél évtizede után a szántóföldi termelés a 16. század közepének kiegyensúlyozott szintjét mutatta, számottevő hanyatlás sem a népességben, sem a településállományban, sem pedig a mezőgazdasági termelésben nem következett be. A 17. századi folyamatok részletesen nem vizsgálhatók források hiányában, azonban a szórvány adatok is a szántóművelés folyamatosságát, a megtermelt mennyiség feleslegének piaci értékesítését mutatják. A török hódoltság két szélső időpontjából fennmaradt források elemzése hanyatlást nem, inkább stagnálást mutat.

Állattartás

Az állatállomány mennyisége

A hatvani szandzsák közigazgatási keretébe tartozó jászberényi náhiéről négy, biztosan a 16. századra datálható összeírás készült. Ezek a lakosság adózóképeségének előzetes felmérését szolgálták, nem pedig a ténylegesen beszedett adókról készültek. Ezen források fontosságát kiemeli az a körülmény, hogy a Jászság (pápai rendelet alapján) egyházi tizedet nem fizetett, így e területek agrártermelésére csak a magyar igazgatás által előállított urbáriumok alapján lehet – igen sok bizonytalansággal – következtetni. A defterek – a korabeli magyar uradalmi adminisztráció által rögzített urbáriumok többségével szemben – ugyan nem tartalmaznak a lábasjószág mennyiségére utaló adatokat, névsoraik azonban többnyire feltüntetik a juhos gazdákat és a tulajdonukban lévő állatállomány mennyiségét. A fizetendő adónemek között pedig részletezik a tizedként beadandó bárányok darabszámát, illetve ezek pénzbeli megváltásának összegét, valamint a méhkas tized és a sertésadó összegét. A fizetendő gabonatizedek alapján számítások végezhetők a vetésterület nagyságának becslésére, amelynek alapján viszont az ígásjószág mennyisége is kikövetkeztethető. Az agrártermeléssel kapcsolatos további adófélék közül a széna- és tűzifaadó jelenlegi ismereteink szerint nem alkalmas további következtetések megfogalmazására, mert azt minden adóköteles háztartásra kivetették. Igen fontosak viszont számunkra azok az adatok, amelyek az elpusztult falvak határának használatára, olykor még a hasznosítás módjára is utalnak. Az itt megemlített adófajtákat sajnos nem mindegyik defter tartalmazza, így nincs lehetőségünk akár

Marhahajcsárok 17. századi ábrázoláson

Marhavásár a 18. században - korabeli ábrázolás

csak két évtizedre is kiterjedő folyamatok érzékelésére, inkább csak egy-egy időmetszet pillanatnyi állapotát figyelhetjük meg.

Az egy-egy gazdaságban hasznosított állatok számára csak a vizsgált korszak legvégéről vannak Fodor Ferenc által már publikált számadatok. Az általunk vizsgált korszak nagyobbik részében, főleg a 17. században azonban többnyire csak közvetett adatokból tudunk nem elhanyagolható jelentőségére következtetni. A nagyjószág – elsősorban a szarvasmarha és kevésbé a ló – tartás 16. századi arányaira részben az adózásból, jobbra azonban az exportált lábasjószág mennyiségéből következtethetünk.

Az adózás vizsgálata egy fontos jelenségre, a természetben fizetendő állatadó mennyiségének csökkenésére irányítja figyelmünket. Ismereteink szerint a 15. század közepén a tízezer forint pénzdán és a nagy mennyiségű gabonán kívül – ismeretlen darabszámú – élőállattal kell adózniuk a kunoknak és a jászoknak. Szerémi György szerint az 1530-as években a pénz és terményadón kívül ezer ökröt adtak évente a király konyhájára. Adata valószínűleg túlzó, mert mintegy két évtized múlva, 1554. július 1-je és december 31-e között az egri várhoz adózó jászok falvak „communiter” 9 fejős- és 4 meddő tehenet, 1555-ben pedig 14 tehenet adtak a várhoz. Az 1558–1560 közötti esztendőkből még évi 8 hizott marha (*pecora mactabilia*) – amelyeket darabonként 5 forint értékben vettek számításba – beszolgáltatását regisztrálták a Jászságból a vár számadásaiban. 1577-ben azonban már csak évi két hizott tehenet vártak tőlük földesúri ajándék gyanánt. A vár 1594–95. évi számadásában pedig 45 forintot regisztráltak hizott marha megváltás címén.

Az élőállattal történő adózás 17. századbeli első nyomát Eszterházy Miklós nádor levelében találhatjuk. 1633. március 1-jén parancsolta meg a jász-kunok bírāja, mind a Kun-

Marhahajcsár a 17. századból

ságnak mind a Jászságnak, hogy azt a kétszáz barmot, aminek árát részint jövendő adójukba fogják betudni, részint pedig készpénzül fogják azt megfizetni neki „...még pünkösöd előtt hajtsák fel, de ne legyen igen öreg, hanem csak középszerű, konyhára való....”. Az Eszterházi Miklóst követő egyik nádor, Wesselényi Ferenc is élőállatot kívánt az igazgatása alá tartozó területről 1658. június 22-én Pozsonyban kelt levele tanúsága szerint: „...a jászságbeliekkel úgy alkudtunk meg, hogy mentől hamarabb jó száz fias tehenet, 3 bikát, 200 fias juhot, 12 kost tartoznak hajtani számunkra”. A nádori salláriumként követelt állomány összetételéből arra gondolhatunk, hogy Wesselényi Ferenc nem fogyasztásra, hanem valamelyik majorságában megvalósítandó továbbtenyésztésre szánta az állatokat.

A 17. század folyamán az egyes gazdaságok állatállományáról az elkövetett hatalmaskodásokból kapunk képet. A fennmaradt iratok az 1660-as évektől kezdődően egyre részletesebb

adatokat tárnak elénk. A jászberényi városi tanács leveléből értesülünk arról, hogy 1667-ben a Füzesmegyer pusztát bérlő jászberényi polgárok, személy szerint Sebők Mátyás, Tót Lőrinc, Kis Mihály, Kis Gáspár és Balogh György 92 szarvasmarháját (pecora cornuta) hajtatta el Batik Péter Pest megyei alispán minden igaz ok nélkül.

Az 1670-es évek végén ismét bérelt földről hajtottak el katonák „egy falka méneses lovat” amelyet a berényi „szegény emberek” 800 forint, 15 pár karmazsin csizmán és egy kalpagon kényszerültek kiváltani. Az utolsóként idézett adat arra utal, hogy a felsorolt esetekben az egyes jászsági települések módosabb lakóinak megzsarolásával találkozunk a forrásokban, és így a birtokukban volt állatmennyiséget nem lehet minden gazdaságban feltételezni.

A 17. század végének jászsági állatállományát a 1699. évi, az egyes gazdaságokat egyenként részletező Pentz János-féle összeírásból ismerhetjük meg. A régóta ismert és többször elemzett összeírás adatainak ellenőrzését teszi lehetővé egy adókirovási jegyzék, amely 1697-ből a községek összesített adatait – a háztartások számát és az állatállomány mennyiségét – tartalmazza. A két jegyzék összevetésével megállapítható, hogy a két összeírás között eltelt rövid idő alatt mind a háztartások száma, mind az állatállomány mennyisége jelentősen nőtt.

Az állatállomány számított mennyisége

A lábasjószág, pontosabban az igásökrök 16. századi mennyiségére más lehetőség hiányában a 17. század végi adatokból kell következtetnünk. A Pentz-féle összeírás szerint 1699-ben a mintegy 9216 kh kiterjedésű jászsági szántók megműveléséhez 4231 db igásökrök állt a

gazdaságok rendelkezésére. Az egész járszági szántóterülettel számolva egy ígásökre 2,2 kh föld megművelése jutott. A török hódoltság folyamán bizonyára nem következett be lényeges változás az agrotechnikában, így a 16. században is számolhatunk az ígásökrönkénti 2,2 kh-as szántó mennyiséggel. A terménytizedből kiszámított szántóterület alapján így az ígásökr állomány nagyságára is következtethetünk. Tekintettel arra, hogy a török hódoltság mintegy másfél évszázada alatt a szántóterület kiterjedésében nem figyelhetünk meg jelentős változásokat, az ígás ökrök számításán alapuló feltételezett mennyisége a 16. század közepén bizonyára nem marad jelentősen alatta a 17. század végén megismerhető számadatnak.

Egy ígásra jutó szántóterület

	1699.	1699.	1699.	1562.	1562.	1562.	1570.	1570.	1570.
	vetés kh	ígás- ökr db	egy ígásra jut kh.	vetés, kh	ígás- ökr db	egy ígásra jut kh	vetés, kh	ígás- ökr db	egy ígásra jut kh
Jászberény	-			3989	1813,2	2,2	4149	1886	2,2
Boldogházával és Négyszállás	-			-			-		
$\frac{2}{3}$ -ával	3149,5	1427	2,2	-			-		

Ezen számítás azonban számos bizonytalanságot rejt magában. Az egy ígásökre jutó megművelendő földmennyiség tág határok között mozoghat, amint ezt az 1699–1713 közötti három járszági összeírás adatai is igazolják. A fenti számítások fényében azt mondhatjuk, hogy az 1699-ben kedvező az arány az ígásökrök és a szántók mennyisége között, és ezt a kedvező arányt vetítettük vissza előző számításunkban a 16. század második felére.

A szarvasmarha állomány ígásökröket, teheneket, növendékeket és borjakat magában foglaló teljes mennyisége a Járságban a 17. század végén meghaladta a tizenötezeret. Ennek a mennyiségnek 28%-a ígásökr, 25%-a fejős tehén, 47%-a pedig növendék marha és borjú volt. Ha az ígásökrök számára vonatkozó fentebbi gondolatmenetünket érvényesítjük a marhaállomány egészére, akkor – a 17. század végihez hasonló arányokat feltételezve – 1562-ben 14 844, míg 1570-ben ennél kevesebb, 14 005 szarvasmarhát feltételezhetünk a Járságban. Ebben a viszonyításban azonban még több a bizonytalanság, mint az ígásökrökre jutó szántóföld esetében.

Állatállomány a 17. század végén

év	család	ló	ökr	tehén	növ.	borjú	juh	bárány	sertés	malac
1697	259	310	780	789	857	-	2489	-	-	-
1699	388	522	1427	1461	957	1929	3360	1578	1415	904
1697	100%	100%	100%	100%	100%	-	100%	-	-	-
1699	150%	168%	183%	185%	111%	100%	135%	100%	100%	100%

Az állatállomány birtoklásának differenciálódása

	személy	kenyér	takarm.	ökör	marha	ló	juh	sertés	széna
20 ökrös	3	132	66	71	112	38	803	110	3
16 ökrös	7	335	162	113	396	69	776	164	16
14 ökrös	6	185	110	84	256	44	719	129	5
12 ökrös	8	190	71	97	209	40	159	119	8
10 ökrös	7	225	131	70	151	41	75	114	32
8 ökrös	38	758	82	305	656	148	807	449	134
6 ökrös	50	843	422	301	638	141	322	457	164
4 ökrös	51	525	242	205	467	61	292	280	125
2 ökrös	46	281	130	96	342	30	32	223	54
nincs igás	135	353	153	0	694	92	300	380	198

A három 20 ökörnél több igással rendelkező gazda kezén átlagosan 37 marha, 13 ló és 36 sertés volt. A 16 ökrösök marhaállománya nagyobb, 56 egyed volt, ezen kívül 9 lovat és 23 sertést írtak össze átlagosan a gazdaságaikban. A 14 ökrösöknél 42 marhát, 7 lovat és 18 sertést találtak. A további 6-12 ökrösök gazdaságaiban 20 alá csökken a marhák száma, náluk 3-6 lovat, 9-16 sertést jegyeztek fel. A négyökrösök gazdaságaiban 9 marha, 1 ló, 5 sertés jutott átlagosan egyre. A kétökrösöknél átlagosan 7 marhát és 4 sertést jegyeztek fel, ló nem volt minden gazdaságban. Az igásökröt nélkülözőknek 5 egyéb marhájuk és 2-3 sertésük azért volt átlagosan, és a 135 gazdaságban összesen 92 lovat találtak. A tehetősebb (több mint 10-20 igást bíró) 31 gazdaság túlnyomó többsége (24) helybeli személyeké volt. Az ennél kisebb (0-8 igás) 311 gazdaság 60%-a (181) volt helybeli.

Juhászat

A hatvani szandzsák 1546. évi török adóösszeírásában feljegyezték, hogy Jászberény és a hozzá tartozó 12 település lakói adójukat a korábbi, török foglalás előtti gyakorlatnak megfelelően nem az egyéni terméseredmények alapján falvanként, hanem évi szabott összegben fizetik. Ennek ellenére a török tisztségviselő az egyes háztartásfők tulajdonában lévő juhállományt a jázsági településeken is összeírta, így az agrárgazdaságnak legalább ezen ágazatát megismerhetjük mindjárt a hódoltság kezdetén. Ezt az első adóösszeírást továbbiak követték, amelyek közül az 1559. és 1562. évben szintén név szerint sorolták fel a juhállománnyal rendelkező gazdákat.

Juhállomány a 16. század közepén

	juhos gazda			tized		a juhok mennyisége				
				bárány		a defterek alapján			tizedből számítva	
	546	559	562	562	570	1546	1559	1562	1562	1570
Jászberény	14	16	0	400	550	2085	3350	0	4000	5500

A források alapján megállapíthatjuk, hogy Buda 1541-es, törökök általi elfoglalását követő évtizedben is jelentős juhállománnyal számolhatunk a Jászság területén. Az állomány mennyisége az 1550-es évtizedben pedig ugrásszerűen növekvő tendenciát mutat, annak ellenére, hogy a Jászsággal szomszédos területeken súlyos háborús események történtek. 1552 nyarán a török elfoglalta a szolnoki várat, ugyanezen év őszén pedig az egri várat ostromolta sikertelenül. Sőt azt is megállapíthatjuk, hogy a juhok számának emelkedése nagyobb arányú (88%), mint a háztartások számának növekedése (77%). A gyors emelkedést viszont gyors csökkenés követte: 1562-re az állomány visszaesett az 1546-os mennyiség alá. A jelenség egyik okát abban fedezhetjük fel, hogy az előző időpontokban az összeírt juhállomány 37%-át birtokló Jászberényben (1546-ban 30%, 1559-ben 26%) és Boldogházán (1546-ban 7%, 1559-ben pedig 11%) ebben az esztendőben egyáltalán nem írtak össze juhos gazdát, pedig a két település által fizetett adófajták között továbbra is szerepelt a báránytized. A visszaesés az előző időpontban (1559) megfigyelhető magas csúcshoz viszonyítva azonban még akkor is jelentős (mintegy 40%-os), ha valamilyen összeírási hibára gyanakodva az 1562-ben összeírt mennyiséget azzal a 37%-kal megemeltük, amely az előző két időpontban jászberényi és boldogházi gazdák állatállománya volt. Az állomány mennyiségének csökkenése nem okozott visszaesést az exportban. A váci török vámon 1563–64-ben elvámolt több, mint 24 000 juhnak a 12%-a, mintegy háromezer db a Jászságból származott.

A jászsági juhtenyésztés főbb vonásai nagymértékben hasonlítanak a környező, nem kiváltságolt Heves megyei térségben megfigyelt vonásokhoz. Heves megye alföldi dézsmakerületeiben, a kissebesi- és nagyhevesi járásokban a Jászsághoz hasonlóan minden faluban volt juhtartás. Ezen a tájon a népességnek mintegy 10%-át több időmetszetben is juhos gazdaként írták össze, a tartásnak a jászságihoz hasonló gazdagparaszti jellege figyelhető meg. Ugyanezt állapíthatjuk meg a Jászsággal szomszédos Pest megyei falvakban is.

A 16–17. század fordulójának évtizedei, a tizenöt éves háború sok szenvedést hozott a vizsgált terület népességére. Néhány évre maguk a települések is pusztává váltak. Az 1610-es években kezdődik az elpusztult jászsági falvak újranepesedése. A terület gazdálkodásában a 17. század folyamán bekövetkezett változások eredményeit a század utolsó évében készült összeírásból ismerhetjük meg. A 17. század végén sem a népesség, sem pedig a juhállomány nem érte el a másfél évszázaddal korábbi mennyiséget. Mindössze két mezővárosban (Jászberényben és Árokszálláson) növekedett az állatállomány és a juhos gazdák száma. A juhtartás gazdagparaszti jellege változatlanul fennmaradt, de a juhtartókon belül megfigyelhető egy olyan csoport, amelynek csak minimális kiterjedésű szántóját, kevés lábasjóságát írták össze.

Az 1699. évi összeírás szerint Jászberényben 48 gazdaságban írtak össze juhokat. Három gazdaságban csak 2-3 állat volt, ezekről feltételezhetjük, hogy csak vágóállatként tartották. Az egyéb állatállományuk alapján legtehetősebb 16 gazda (több mint 14-20 ökör) közül 12-nek volt 150 darabot meghaladó állománya. A 10-12 ökrös 14 gazda közül 8 tartott szerény mennyiséget, mintegy 30-30 darabot. A 8 ökrösök 38 főnyi csoportjában 8-nak volt juha, átlagosan 100-100 darab. A hat- és négyökrösök 50-51 főnyi csoportjából hatnak-hatnak volt juha, átlagosan 50-50 egyed. Az ígásökröt nélkülöző 135 háztartás közül is hétnek volt juha, összesen 313 db. Az összeíró megkülönböztetett helybeli és jövevény gazdákat. A nagyobb ígásökr állománnyal rendelkezők között (20 gazda több mint 10-20 ökörrel) többségben helybeliek voltak a juhtartók, a kevesebb (0-8) ígásállatot tartó, a háztartások túlnyomó többségét kitevő csoportjában viszont a jövevény juhos gazdák voltak többségben.

Legeltetés és a legelőhasználat

A legeltetésnek minden bizonnyal nagy szerepe lehetett az állatállomány eltartásában, de ennek részleteit, eljárásait nem ismerjük. Jelenlegi ismereteink szerint a jázsági extenzív marhatartás tényét elsősorban eredményéből, az exportált nagy mennyiségű jószágából rekonstruálhatjuk.

A 16. század közepéről ismerünk egy személyt, Rác Balázst, akit a forrás „pastor gregy pecorum possessionis Ladány”-ként (Ladány falu hízó marháinak pásztorja) mutat be. Tanúvallomására egy ceglédi határperben került sor, jól ismerte a Ceglédet ÉK felől övező puszták határait. A rá vonatkozó adat azért is jelentős, mert mint a *communitas* pásztorát említi, ami azt jelzi számukra, hogy az egyéni- és sorlegeltetést már ebben a nem túl nagy faluban – Jászladányban – is felváltotta a faluközösség által alkalmazott, feltehetőleg hivatásos pásztor, akinek feladata a hízásra fogott – későbbi kifejezéssel heverő – marha őrzése volt. A szűkszavú forrásból sajnos nem derül ki, hogy a nevével talán délszláv származására is utaló pásztor hogyan szerezte a ceglédi határra vonatkozó ismereteit. Korábbi ceglédi pásztorsága idején ismerte-e meg Szent Demeter, Berencsike és Karnytha pusztákat, vagy a távoli (jász) ladányi gazdák bérelték marháiknak ezen legelőket? (Ez utóbbi esetben a jázsági települések pusztabérletének legkorábbi adatát szolgáltatná a forrás.)

Valószínűnek tarthatjuk azonban, hogy ezen a tájon a pusztai legeltetési rend a 16. század második felében még nem alakult ki, hiszen a térség településhálózata ekkor még nem szenvedett lényeges sérüléseket. (A fentebb említett három Pest megyei helység valószínűleg még az Árpád-kor végén elpusztult és újból soha be nem népesített kora-feudáliskori földesúri majorság – *praedium*.) A Jászságot környező Pest-, Külső Szolnok- és Heves megyei községek, amelyeknek határát később, a 17. században a jázsági tőzsérek bérelték, ekkor még virágoztak. A viszonylag jelentős mennyiségű számos jószág extenzív tartása sem feltételezte szükségszerűen a puszták használatát, hiszen a települések saját határa is meglehetősen tágas volt. A 18. századi adatokból következtethetően majdnem mindegyiké meghaladta a 3500-4000 ha-t (6000-7000 kh-at). E határokon belül a rétek, legelők vízfolyások, vízállások területének kiterjedésére következtetni tudunk a 18. század végi forrásokból ismert összterület és a 16. századi tahrir defterek gabonaterület adataival számított vetésterület alapján. Ezek szerint tehát a számított adatok alapján tehát a 16. században a községhatároknak csak 15-20%-át

szántották, a többi valamilyen formában az állattartást szolgálta. A Zagyva és a Tarna, valamint mellékágaik medrei igen szövevényesen behálózták a Jászság egész területét. Rendszeres áradásaikat, miután megöntözték a réteket legelőket a fokok, erek segítségével vezették a Tiszába. Erre a 18. századi állapotok alapján következtethetünk. Bél Mátyás is azt jegyezte fel erről a vidékről, hogy a Tisza, a Zagyva és a Tarna áradásai miatt a legelők fertőzöttek. A tavaszi bő vizekkel gazdálkodniuk kellett a községek lakóinak valószínűleg már a vizsgált korszakunkban is, ugyanis a Jászság a Kárpát-medence legaszályosabb területén fekszik, és gyakran éppen a legmelegebb hónapokban nincs eső. Jászberény és Felsőszentgyörgy között 1734-ben lefolytatott határperben a következőket vallotta Váczy János 99 éves vámosgyörki lakos: „...katona volt az török világban. A szentgyörgyiek kaszálták, szénát is hordott innen lovának az Istrázsa halom alá, mely mintegy jó stucz lövésnyire esik innen és Hajta halmának nevezetik. Nem is volt szabad berinyi uraiméknak akkor marhaiával azon halom mellett vízre járni, hanem árendában a szentgyörgyiektől egy bikán bélélték ide vízre való szabad járását...”. Az adat arra utal, hogy a vízhasználati, valamint a vízhasználattal együtt járó területhasználati díj Jászság-szerte egy szarvasmarha volt a vizsgált korszakban.

Takarmánykészítés, szénagazdálkodás

A jászsági községek határában folytatott takarmánykészítésről nemcsak a tahrir defterekben feljegyzett széna- és tűzifatizedek szolgáltatnak adatokat. Az 1558-as vizsgálatban az officiálisok (az egri vár tisztartója által az adók behajtásával megbízott személyek) visszaélései sorában a települések szinte kivétel nélkül felpanaszolták, hogy szénát kaszálnak nekik „foenumque falcavit eis...”. Az officiálisok által megkövetelt szokatlan tehertől az 1558-ban folytatott vizsgálat eredményeként a jászsági települések azonban nem szabadultak meg. 1560-ban szabályozták, hogy a jászok mit kötelesek tisztjeiknek fizetni. Az officiálisok számára végzett kaszálás két évtizeddel később már a rendes kötelezettségek sorába illeszkedett.

Az 1559-es török összeírás segítségével a puszták használatáról részletesebb képet kaphatunk. Az összeíró biztos gondos munkájának eredményeként láthatjuk, hogy a pusztákon a gabonatermés nem jelentéktelen, és az állatállomány takarmányozására szolgáló széna egy részét is itt kaszálták. A puszták szénatermésének mennyiségét is meghatározhatjuk a szénatized megváltás összegének segítségével. Ehhez a forrásokban mennyiségi egységként használt „szekér széna” meghatározása jelenti a kiindulópontot. Bogdán István kutatásaiból tudjuk, hogy a szekérnek, mint mértéknek a nagysága mind időben, mind térben változatos. A Duna-Tisza közének adatai azonban meglehetősen egységesen azt jelzik, hogy itt a szekér megfelel a „falcaturának” (kaszaalja, kaszás), amelynek területe 0.75 kh (43.2 ár). Az ilyen nagyságú területen átlagosan 672 kg széna teremhetett. További kérdés, hogy a defterben feljegyzett szekérszámok a szénatermés tizedét jelentik-e (és akkor pl. Nagyfelszaru pusztán 1700 szekérnyi, azaz 1275 kh-on kaszált szénával számolhatunk), vagy pedig az összes szénatermés mennyiségét adják meg (az előbbi példa szerint összesen 170 szekér), amelyet tized fejében fizetett 10-10 akcséval váltanak meg szekerenként. Werbőczy Hármaskönyvéből megtudhatjuk, hogy hogyan kell a rétek stb. értékét fölbecsülni. A becső eljárása a következő: „Egy Kasza allya reeth wagy szena few egy kyraly holgyan ky wolna ...bewcsewltetyk ...szaz pynzre”. Tehát egy királyi holdon, amelynek területe 2347 négyszögöl (84,4 ár) 100 dénár,

vagyis ötven akcse értékű széna terem. Ez hozzávetőlegesen akkora terület (53 négyszögöllel kisebb csak), mint amelyen két szekér széna várható a Duna-Tisza közén alkalmazott arányok szerint. Egy szekér széna ára ezek szerint 25 akcse. Ebből az következik, hogy ha az egész termés tizedrészét váltják meg szekerenként tíz akcséval, akkor ez rendkívül kedvező, mert ez esetben a fent kiszámolt szekerenkénti teljes értéknek csak 40%-át kell kifizetniük. Ha viszont a defterdár által feltüntetett szekérszám a termés egész mennyiségét jelzi, amely után kellett a szekerenkénti 10 akcse megváltási összeget fizetni, akkor ez négyszeres túladóztatása a kaszálóknak. A kérdést a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján eldönteni nem tudjuk. A 10-20 szekérnyi széna teljes termésként kevésnek, az 170 szekérnyi mennyiség tizedként nagyoknak tűnik. Ez utóbbi különösen igaz, ha az 1699. évi összeírás adataival szembesítjük: a 11 járszági település közül 8-ban háztartásonként átlagosan 3-4 szekér széna, Jászberényben (Négyszállással) pedig csak 2,5 szekér volt.

Tejfeldolgozás

A magyar felsőbbség képviselői természetbeni szolgáltatásokat is megköveteltek. Ezekről először Szerémi György emlékiratában olvashatunk, az 1530-as éveket megelőző időszakra a következőket írta: „...omni anno presentabant Regiestic ad coquinam mille boves, decem milia modis frugum, pisa sexaginta pintas, de butyro de formagio caseo duo milia propinabant ad arcem Budensis”. Szövegéből – amely közmondásosan rossz latinsággal íródott – még úgy tűnik, hogy ezeket az adókat csak a tiszántúli kunok fizették, habár nem tudhatjuk, hogy Szerémi tett-e különbséget a jászok és kunok között.

A jászok vágómarha, vaj és sajt szolgáltatási kötelezettségeit az egri vár 1558. évi urbáriumából ismerjük meg. Ezeket a természetbeni adókat ettől kezdve egészen 1596-ig, a vár elestéig teljesítették. A vár ellátásához történő hozzájárulás mellett az официálisok számára hízott sertéssel, szalonnával, baromfival, dézsa túróval voltak kötelesek szolgálni. Az urbáriumok a legtöbb község esetében a török földesúr által megkövetelt háztartásonkénti egy-egy pint vajat is megemlítik. A mennyiségi adatok mellett azonban fel kell figyelünk arra, hogy szolgáltatások között különféle feldolgozott tejtermékeket is találunk, amelyekből további tanulmányok szűrhetők le.

A járszágiaktól legáltalánosabban megkövetelt tejszármazék a vaj volt, amelyet kisütve, pint számra kellett mind a vár konyhájára, mind pedig a török földesurak számára teljesíteni. A tized helyett fizetett akó-adó részét képező vaj szolgáltatását a települések által fizetendő census összegéhez arányosították. A vaj mennyisége az egy-egy határnapra fizetendő census összegének felelt meg. A beszolgáltatandó vajmennyiség nem függött az állattartástól. Ugyanez mondható el a sajt szolgáltatásával kapcsolatban is, amely szintén egyszeri census-részletnek felelt meg.

A vaj iránti nagy igény a táplálkozásban (az ételek sütésében-főzésében) betöltött fontos szerepét jelzi, de egyben arra is figyelmeztet, hogy a tejfeldolgozásnak olyan módját kellett alkalmazni, amellyel jelentős mennyiségű vaj is nyerhető volt. A néprajzi megfigyelések szerint a magyar nyelvterület egészén (DK-Erdély és Moldva kivételével) a tejföl a vajkészítés kizárólagos alapanyaga. Tejföl az oltó nélküli tejfeldolgozási eljárás során gyűjtöttek az aludttejről nagyobb mennyiségben. Ezzel az eljárással túlnyomórészt a tehéntejet dolgozták fel.

A tejtermékekkel történő adózásból az is következik, hogy a fejősjóság állomány sem lehetett jelentéktelen. Sajtot egyébként csak a vár raktárába kellett adniuk a falvaknak. Ezt a terméket más természetbeni szolgáltatástól eltérően sem a magyar officialisok, sem a török tí-márbirtokosok nem követelték tőlük. Ez a fogyasztási szokásokra is utalhat, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a várban is elsősorban a német zsoldosok fogyasztották a sajtot, míg a magyar végváriak a szalonnát részesítették előnyben.

Az 1577. évi összeírás a sajtszolgáltatást részletezve kétféle megnevezést „caseos et formagia” használ a vár raktárába adandó termékek megnevezésére, és már Szerémi is „formagius caseus”-t említ a kunok adói között. Arra is gondolhatnánk, hogy ezek a kifejezések egymás szinonímái az összeíró szókincsében, ha néhány esetben (pl. Szabadszállás, illetve Kisér, Apáti, Ladány, valamint Madaras) nem lenne mennyiségi különbséget a kétféle termék között. Az egri vár számára – úgy tűnik – mindegy volt, hogy melyiket kapja, mert azonos árban számolta el. A két termék mégsem lehetett egyforma.

A caseusnak számos képzett alakját, szóösszetételét közli sajt, illetve ezzel összefüggő jelentésben Pápai Páriz Ferenc. A formagium előfordul mind a beszercei, mind a schlögli szójegyzékben. Ezek kiadói sajtnak fordították, annak ellenére, hogy mindkét szójegyzék (az előtte álló turabdis szóra utalva) „idem thuró”-nak mondja, vagy csak egyszerűen „idem”-mel utal a megelőző szó „túró” jelentésére. Eszerint tehát a formagium túró lenne. Sajt jelentéssel közli a formagium szót Bartal glosszáriuma, a szó megformázott, kiformált stb. jelentéstartalmú latin kifejezésre vezethető vissza, a formagium tehát megformázott sajt. A caseus-sajt és a formágium-sajt közötti különbségtétel alapja valószínűleg a készítés módjában rejlik, és nem az állatfajtól függ, amelynek tejét feldolgozták. A caseus kétségtelenül az oltó használatával készült, édes alvadék alapanyagú friss sajtot jelent az idézett forrásban. Ezt a terméket a mai napig is így nevezik, gomolya elnevezése a 16. század végén jelent meg. Ennek további feldolgozásával, sózással, levegő mentes tömörítésével, tömlőbe, vagy dongás faedénybe történő gyúrásával készült – a jázsági urbárium szóhasználatára szerint – a „borzatúró”.

A formágium szóval jelölt termék esetében kétféle készítési mód jöhet számításba. Az egyik esetben, az oltóanyagot nem használó eljárásban, a tejsavas erjedéssel létrejött aludttejből kihevített túró, illetve az ebből készült, kézzel gombóc formára gyúrt-formált, szárítással tartósított terméket jelentheti. Ezzel az eljárással egyébként nagyobb mennyiségű vaj is nyerhető, amely, mint láttuk, szintén jelentős tétele volt az akó-adónak. Nem elképzelhetetlen azonban az édes alvadékból készült, formában préseléssel tartósított termék sem. Bármely eljárással is készült azonban, a formagium tartósított, tehát hosszabb ideig tárolható termék volt.

A forrásokban említett harmadik féle tejtermék a „borzatúró”, amelyet dézsaszámra adtak, de kizárólag az officialisoknak. A borzatúró kifejezés azt a friss juhsajtból készített, tartósított terméket jelöli, amelyet a vlach fejősjuhászat szakszókincese brinzának nevez és amelynek készítése és fogyasztása a 15–16. századtól jelenik meg a magyar királyság területén. A vlach eredetű tejterméknek és elnevezésének 16. század közepi megjelenése a Jázságban bizonyára összefüggésben van a defterekben feljegyzett számos Oláh családnévvel, amelyet néhány juhos gazda is visel. A dézsaszámra történő szolgáltatás azt mutatja, hogy a friss juhsajtot tartósítás céljából a felaprítás, morzsolás után itt rendszerint nem tömlőbe, hanem dongás faedénybe, dézsába gyúrták.

Pusztabérletek

Az alföldi mezővárosok 16–19. századi határhasználatának központi kérdése a tanyarendszer kialakulásának, történeti változásainak problematikájaként jelenik meg a történeti, néprajzi szakirodalomban. Az utóbbi évtizedek kutatásai egyetértenek abban, hogy a 19. században határbeli földművelő telephelyként funkcionáló, többnyire tartozék településként megjelenő tanyák előzményeit a török hódoltság idején a nagyhatarú, a szomszédos elpusztult települések határát bérlő, ott exportra szánt marhát nagy tömegben hizlaló mezővárosok mezei kertjeiben kell keresnünk. A marhaexport, a pusztabérlet és a mezei kert tehát egymással szoros összefüggésben állnak, egyik nélkül – úgy tűnik – a másíkról nem beszélhetünk. Ennek a gazdasági és határhasználati rendnek a működését a legnagyobb (és a legjobb forrásadottságokkal rendelkező) alföldi mezővárosokból (Debrecen, Kecskemét, Nagykőrös, Szeged) már régóta és meglehetősen jól ismerjük. A szakirodalomban azonban nyitva maradt az a kérdés, hogy a mezei kertek a városhatár melyik részén állottak. A városok eredeti saját határán belül, vagy bérlet, illetve zálogos pusztákon? A pusztákat magánemberek (tőzsérek) bérlelték-e, vagy maga a mezővárosi közösség?

További nyitott kérdés a pusztabérleteknek és a rajtuk található mezei kerteknek a földrajzi elterjedtsége. A tanyakérdés jeles kutatója, Rácz István a bizonyító anyag hiányát említve csak analógiás következtetés útján feltételezi, hogy a Jászságban is léteztek már a 17. században. A kérdés fontosságát kiemeli, hogy Makkai László a váci török vámnaplók és az érsekújvári hídvámjegyzék alapján a tömeges exportcikként szolgáló magyar szürkemarha eredeti tenyésztési körzeteként a Káta, Kiskunhalas, Simánd, Nagyvárad által bezárt négyszöget határozta meg, amelynek centrumát éppen a jász és kun területek foglalják el.

Pusztahasználat a 16-17. században

A jászsági települések közül Jászberényről (Borsóhalma) és Jászkisérrel (Rasang) tudhatjuk, hogy a szomszédságukban lévő elpusztult jász falvak határát használták a 16. században. A 16. századi magyar források a pusztahasználatról kevés információt tartalmaznak, csak arról szólnak, hogy Borsóhalma határát a jászberényiek használhatják. Ebben a kérdésben a legkorábbi, 1546-os és 1550-es török adóösszeírás sem igazítja el a kutatót, mert a Jászság adóit a török hatalom ekkor még a „királyok korában” szokásos adózási módra hivatkozva egy összegben kívánta szedni.

A 16. század második felében készült további török összeírások azonban már felsorolják a pusztákat és használóikat. 1559-ben Jászberény Kisfőlszaru, Monostor és Borsóhalma pusztákat használta. Ebben az évben a pusztáktól származó jövedelmet még részletezi a forrás, így megtudhatjuk, hogy gabonavetések és kaszálók után kell fizetniük a felsorolt településeknek. 1562-ben már Nagyfőlszarut is a jászberényiek használják. A használat módjára azonban az általány jövedelemként feltüntetett adóösszegeből nem tudunk következtetni. A puszták használatának módjára, valamint az egyéni vagy közösségi hasznosításra a felhasznált forrás alapján csak meglehetősen bizonytalansággal szólhatunk. Valószínűnek látszik, hogy nem a legeltetés, hanem a gabonatermesztés és a szénagyűjtés volt a hangsúlyosabb. Ebből arra gondolhatunk, hogy ezeken a pusztákon egyéni használatú mezei kertek voltak találhatóak

a vizsgált időszakban. Feltételezhetjük azt is, hogy miután Borsóhalma lakói Jászberénybe költöztek, az elhagyott falujuk határának különállása hamarosan megszűnt, és területe beleolvadt a mezőváros határába.

Az 1560-as években a török palánk megépítése a pusztahasználatra is következménnyel járt. A jászberényiek minden pusztájukat elveszítették. Nagyfőlszaru, Kisfőlszaru és a közelükben található Szentkozma puszták Musztafa budai pasa csiftlikjei lettek, Monostor pedig Behram záimé. A korábbi deftereknél részletesebb felsorolás számos rétet is megemlít (Királi rétje, Dormán Petre rétje Jászberényben és Palásti János rétje, Gecsi Tamás rétje Kerekudvaron), ezeket azonban a berényi palánk katonáinak adta használatba a kincstár Miske pusztával együtt. A jászberényieknek egyedül Borsóhalma maradt meg, azonban ennek használatában is osztozniuk kellett a palánk katonáival. A 16. század második felében a Jászsággal szomszédos Pest-, Heves- és Külső Szolnok megyei falvak pedig még lakottak, népes települések, és ez önmagában is korlátozta a jászsági pusztabérleteinek kiterjesztheségét.

A török hódoltság első évtizedeiben Debrecenhez, Kecskeméthez, Szegedhez hasonlóan tehát a Jászságban is megkezdődött a pusztabérlet-rendszer kialakulása, a folyamat azonban hamar meg is akadt, részben a palánkvár kiépítése, részben pedig a hódoltság előttihez hasonló sűrűségű településhálózat fennmaradása miatt. Valószínű ezek az okok is közreműködtek abban, hogy míg az 1560-as években a váci vámnaplókban feljegyzett mennyiségek alapján a jászberényi tőzsérek a legnagyobb marha-exportörök közé tartoztak, a század vége felé az érsekújvári híd vámjegyzékekből már csak közepes mennyiségű export rekonstruálható.

A tizenöt éves háború során a jászsági és a környékbeli települések elpusztultak, lakosságuk elfutott. A jászsági települések közül legkorábban Árokszállás, Jászberény és Kisér lakossága költözött vissza az 1610-es évek második felében. A 16. században pusztán álló két falu után további három (Ágó, Boldogháza és Négyszállás) azonban nem nyerte vissza népességét. Boldogházát és Négyszállást a jászberényiek használták a 17. század folyamán, mindkettő véglegesen is a jászberényi határ részévé vált. Ezen puszták békés birtoklásában csak az 1660-as években zavarták meg a városi közösséget. Ekkor Boldogházát a jászladányiak és a jászsalsószentgyörgyiek próbálták megszerezni, Négyszállást pedig a Jászberényben lakó Fazekas testvérek. Ezért kérte a város a kamarától 1667. április 20-án kelt levelében birtoklása megerősítését a 48 esztendeje tartó használatra hivatkozva. A Fazekas testvérek viszont azt állították, hogy Négyszállás a magánbirtokuk, „hatalmas uraktól van levelünk róla”, és Négyszálláson is laktak, amíg a tolvajok miatt be nem kellett költözniük a városba. A 16. század elején még lakott jászsági falvak határát legkésőbb a 17. század közepén sikerült véglegesen megszerezni és a saját határhoz csatolni a városi közösségnek, Jászberénynek. Az így megszerzett pusztákat a közösségek birtokolták és adták használatra a közösség tagjainak. Jászberény valószínűleg mezei kertes rendszerben használta Négyszállást (esetleg Boldogházát is). Erre utal, hogy Jászberényben az 1699-ben összeírt lakosság csak mintegy 25%-ának volt gabona- vagy szénatermése Négyszálláson.

Az elpusztult jászsági falvak véglegesen megszerzett határa mellett ideiglenesen más, hosszabb-rövidebb ideig pusztán álló falvak határát is bérelték a jászsági települések. A meglehetősen szűkös forrásadottságok nem teszik lehetővé, hogy a bérlet időszakok kezdetét és végét pontosan megállapítsuk. Jászberény egyébként is kiterjedt határát Csekekáta (a mai Nagykáta) Egreskáta, Farnos, Sőreg, valamint Kerekudvar bérletével tetemesen megnövelte. Csekekáta azonban hamarosan lakottá vált, Farnos és Sőreg birtokából pedig a városban lakó

magánbérlok szorították ki a városi közösséget, így közösségként huzamosan (a 18. század végéig) csak Kerekudvart használhatták. 1666-ban azonban Rékast, 1676-ban pedig (Tarna) Mizsét és Füzesmegyert is legeltették.

Egyéni és „társasági” bérletek a 17. században

Jászberény a 16. században már az egész Jászság igazgatási központjává vált, és ezt a szerepkörét a 17. századi újránépesedése után is megtartotta. Az Alföld északi peremének mátraalji részein a legnépesebb és gazdaságilag is a legerősebb település volt Gyöngyös után. A mezővárosi élet nagyobb biztonsága (a korábban már említett *Fazekas* testvérek is erre hivatkoztak) letelepedésre csábította a tehetős jobbágyokat, az egytelkes és armalista nemeseket. Ezek nemegyszer versenytársaivá váltak a városi közösségnek a pusztabérletek megszerzésében.

A tizenötéves háború alatt a Jászsággal szomszédos Pest megyei falvak is elpusztultak. Közülük csak néhány népesült be a 17. században, többségük még a 18. század elején is pusztá volt. Az egyéni tőzsér vállalkozók pusztabérletének első nyomai az 1630-as években, részben lakott Újszász faluban figyelhetők meg. Az újszászi telkek gyakori tulajdonos (bérlo) váltását bemutató Szakály Ferenc úgy ítéli meg, hogy a bérlo azzal a szándékkal fektette pénzét az üzletbe, hogy „paraszti termelő üzemét kibővíthesse, közelebből: hogy állattartás céljaira újabb legelőkhöz jusson. A vásárló (bérlo) ugyanis már egyetlen házhely vagy telek birtokosaként jogot nyert rá, hogy állatait a helység határában legeltethesse. Mivel az újszászi pusztatelek-vásárlók a szomszédos helységekből verbuválódtak, az itteni telkek feltűnő kelendőségét nyilván az magyarázza, hogy e viszonylag sűrűn lakott környék nagyállattenyésztő gazdái ily módon igyekeztek behatolni e gyér lakosságú helység terjedelmes és dűsfűvű legelőire.”

A 17. században a török hódoltság területén élő, többnyire armalista nemesek szívesen vettek részt puszták bérletében, zálogolásában. A lakóhelyükhöz közel kerestek erre alkalmas pusztát. A zálogba vétellel nem feudális birtokjogot, hanem használati jogot szereztek. A Jászberényben élő nemesek számos jó példát szolgáltatnak erre a gyakorlatra. Az 1640-es évek elején például Újszász birtokán osztozott meg három tulajdonos, Újszász Dorkó Batla Istvánné és Török János, valamint Török Erzsébet Kovács Bálintné. Dorkó asszonynak jutott a kúria, amelyben lakott, ezen kívül két jobbágy és két pusztá házhely.

A Batla házaspár 1634-ben Tilajon lakott, újszászi házhelyüket átengedték poroszlói Patkós Istvánnak. 1639-ben már Újszászon laktak, egy itteni házhelyüket jászberényi Decsy Zakariásnak zálogosították el. 1649-ben a megözvegyült Dorkó asszony a jászberényi Gálos István özvegyétől kapta vissza két újszászi házhelyét. 1650-ben a Zemplén megyei Tiszolcon lakó Batláné (Dorkó lánya?) az apja után maradt tíz újszászi házhelyéből ötöt eladott alatkai Szívós Andrásnak.

Az Újszász család másik ágának birtoka is zálogba adásra került. 1638-ban az Érsekújváron lakó Tolnai Szabó András és felesége, Újszász Erzsébet hét újszászi házhelyét és kúriáját zálogosította el Zolnai Gombkötő Jánosnak. Gombkötő, füleki lovashadnagy, a jászok vice lovasispánja 1643-ban továbbadta a zálogban bírt javakat Pernyisz Andrásnak és Jakabnak. (Pernes György 1628-ban jászberényi bíró.) Az 1660-ban már (alighanem ideiglenesen) Újszászon lakó Pernyész András egyik házhelyét továbbadta sógorának, a balassagyarmati Sípós Mihálynak. Testvére, (?) Jakab 1661-ben eladta egy újszászi házhelyét a szomszédos

Szászbereken lakó ns. Váczy Györgynek. Pernyész András – ekkor jászberényi lakos – pedig ugyanezen esztendőben jászberényi ns. Sebők Mátyásnak (1666-ban bíró) zálogosította el egy házhelyét.

A jászberényi lakosok közül azonban mégsem az ujszászi házhelyeket bérlő Pernyisz, Gálos, Hajas, Sebők és Urbán családok voltak a legnagyobb vállalkozók. Ezek közé a több pusztát (pusztarészt) részben egyénileg, részben kompániában bérlő Fazekas és Gyapay családok tartoztak. (A Fazekas testvérekkel már találkoztunk a közöttük és a város között Négy szállás pusztával kapcsolatban folyt vitában.) Az említett családok bérleteinek növekedését és tartóságát az alábbiakban mutatjuk be.

1649-ben (az akkor még árokszállásinak írt) Fazekas Istvánnak 28 meddő tehenét jegyezték fel a lévai harmincadon.)

1653-ban (a négy szállási) Fazekas István mintegy 17 fertály árpát adott el Nagykörösön. Ezután költözhetett be Jászberénybe.

1657-ben Fazekas Tamás (valószínűleg egyik fia) már jászberényi lakosként bérelte Szelefarmos pusztát. (Tőle függetlenül másoknak is volt itt bérlete.)

1666-ban Darvas János és Ráday Gáspár györgyei és félegyházi részét is bérbe vette Fazekas János, Márton és András.

1667-68-ban Fazekas István és Tamás pereskedett a várossal Négy szállás birtoklásáért.

1668-ban Fazekas Tamás, András, Ambrus és Péter györgyei és füzesmegyeri részbirtokot vettek bérbe a jászberényben lakó Szöcs Páltól (Gyapay Gergely bérlőtársától.)

1669-ben (megtudjuk), hogy Fazekas Tamás és öccse (Gyapay Gergellyel és a Füleken lakó Pápay Péterrel) már számos esztendő óta bérlő Tótkér pusztá egy részét.

1700-ban Fazekas Mihály értesíti Jászberényből birtokostársait (a Losoncon lakó Darvas testvéreket), hogy a ceglédiek hatalmaskodva behatoltak Györgyére és Félegyházára, és ezutóbbi fűvét lekaszálták.

A másik Jászberényben lakó, kiemelkedően vagyonosnak tűnő család, a Gyapayak is az 1650-es évek elején jelentek meg a forrásokban.

1648-ban Gyapay Gergely és testvérei nemességet nyertek

1650-ben Gyapay Gergely és Szöcs Pál árendálta ki a szelefarmosi pusztá egy részét Kátay Ferentől

1651-ben a másik részbirtokostól (az Egrý testvérektől) másik részét.

1661-ben Füleken katonáskodó Bitskey István 200 körmöci aranyat vett fel Gyapay Gergely, Fazekas Tamás és Padányi György jászberényi nemesektől, ezért átengedte Bicske pusztabeli részét.

1668-ban a Kátay birtokok új tulajdonosa Keglevich Miklós újítja meg a Szelefarmosra vonatkozó szerződést Gyapay Gergellyel (1716-ban váltják vissza a pusztarészt),

1670-ben pedig az Egrý testvérekkel; 1669-ben másokkal együtt már több éve bírja Tótkér pusztá egy részét, amelynek bérletét 1678-ban megújította.

1679-ben Szappanos Andrással közösen zálogba vették (a Ceglédvel szomszédos) Félegyháza és Györgye negyed részét.

1704-ben Félegyházát továbbadták a Cegléden lakó Szalay Jánosnak.

1706-ban a jászberényi bírák tanúsították, hogy a Gyapay família még a török idők alatt elzálogosította magának Tótkér praediumot, azonban a „német nemzet család

praktikái által azon pusztá valami német szerzeteseknek adódott, akik vérrel és hatalommal” a Gyapay famíliától elvették. 1721-ben váltották vissza a szelefarmosi pusztarészt Gyapay Gergely leszármazottaitól.

A fent bemutatott személyeken kívül még néhány másik is használt zálogos pusztákat. Ezek azonban vagy a 17. század közepén jelentkeztek a forrásokban, és zálogbérletüket hamarosan átadták a sikeresebb famíliáknak (esetleg el is költöztek a városból), vagy pedig csak a század vége felé tűntek fel zálogbérlekként. A változó viszonyok miatt azonban hamarosan le kellett mondaniuk az általuk használt pusztarészről.

A legnagyobb településen, egyben közigazgatási központban, Jászberényben a pusztahasználat kettőssége, a közösségi mellett az egyéni vagy társasági bérlet jelentősége figyelhető meg. A városban lakó tehető, többnyire armalista nemes tőzsérek, akik családi és rokoni kapcsolathálózatuk által a város vezetésében is képviselve voltak, a maguk gazdasága számára zálogolták a legközelebbi pusztákat. Ezek az egyéni bérletek azonban – ellentétben a másutt megfigyelhető tendenciákkal – a 17. század végétől nem változtak át közösségi bérletté. A városi közösség nem igazán jelentős gazdasági ereje és népességének viszonylagos csekélysége mellett bizonyára közrejátszott ebben, hogy a zálogolható pusztafalvak rendkívül elaprózott, bonyolult tulajdonjogi viszonyai nehézkessé tették megszerzésüket. További igen jelentős gátló tényezőként kell számításba vennünk a Német Lovagrendnek történt eladatása és így közvetlen földesúri függésbe kerülés tényét is. (Ennek részletei a következő fejezetekből ismerhetők meg.) A pusztahasználat immár közösségiként történő újraeledése, területi kiterjedése majd csak a 18. század közepén, a redempcióval következik be.

Állatkereskedelem, tőzsérkedés

A 16. század második felében folytatott extenzív marhatartás eredményeit jelzi a váci török vámon, illetve az érsekújvári hídon megvámolt állatok mennyisége. Ezek a források azért is jelentősek számukra, mert a „jászkun kiváltságok” egyik legfontosabb pontja a harmincadvám alóli mentesség volt, tehát a jászságiak export-tevékenysége a magyar harmincad jegyzékek alapján nem lenne rekonstruálható. Így például az 1542-ből fennmaradt 15 vámhely naplójának igen részletes elemzése sem hozhatott adatokat az általunk vizsgált területről.

Az 1560-ból, 1563–64-ből, valamint 1586-ból és 1587–88-ból fennmaradt jegyzékek lehetővé teszik, hogy a jászsági és környékbeli nagyjószág (elsősorban szarvasmarha) tartás kiviteli eredményeit bemutassuk, és a mennyiségi adatokból a gazdasági tevékenységre is következtessünk. A feljegyzések a 16. századi három fő kiviteli irány (Bécs, Velence, Morvaország) közül csak egynek, a Morvaország felé irányulónak az adatait tartalmazzák. A Jászság földrajzi helyzetéből és a megismerhető forrásokból azonban valószínűnek tarthatjuk, hogy a másik két irányban (Bécs és Velence) nem lehetett jelentős az export.

Az 1560. augusztus 23-a és október 23-a közötti két hónap összesített adatai szerint a jászsági (kizárólag jászberényi) tőzsérek által hajtott szarvasmarha az összes mennyiségnek (26 743 db) mindössze 1,35%-át tette ki, míg a juhok száma az összmennyiség (8051 db) 7,5%-a volt. Ez az időtartam azonban túlságosan rövid ahhoz, hogy a megfigyelt adatokból messzemenő következtetéseket vonhassunk le.

Kivitel és behozatal 1560 augusztusában

név	marha	juh	iparcikk	dátum
Porosto Mihály	63			aug. 24.
Doci Petre	56			
Kis András		610		
Nagy Orbán	143			
Buzas Ferenc	83			
Gál Bertalan	43			
Tót Tamás			sapka, szövet	

Az 1563 júliusa és 1564 márciusa közötti mintegy 8 hónapról fennmaradt jegyzékek a jázsági tőzsérek igen jelentős kereskedelmi tevékenységéről tájékoztatnak. A forrást közreadó és elemző Káldy-Nagy Gyula által összesített adatokból is kitűnik, hogy a vizsgálható időszakban a (főleg) jászberényi tőzsérek által hajtott állatok mennyisége alapján a város a szarvasmarha-kivitelben a második, ló-kivitelben a harmadik helyen állt országos összehasonlításban. Ebben az időszakban olyan nagy kereskedelmi központokat előzött meg, mint Debrecen, Kecskemét, Szeged. A több mint 2000 szarvasmarhát, 152 lovat és majd 3000 juhot 26 jászberényi, két felsőszentgyörgyi, egy-egy apáti és árokszállási kereskedő hajtotta Vácon át.

Jászsági tőzsérek kereskedelmi tevékenysége

település	név	hányszor hajt	marha	ló	juh
Apáti	Sánta Máté	1	49		
Árokszállás	Végházi Pál	1			425
Jászberény	Bakos Tamás	1		103	
	Barsa Mihály	1	43		
	Búzás Ferenc	1	102		
	Csábi Mihály	1	50		
	Cserna Petri	3	85		1659
	Dóci Petri	1	62		
	Forrai Máté	1	68		
	Gál Bertalan	1	105		
	Jász Pál	1	62		
	Katona Márton	1	16		

	Kis András	2	64		545
	Koszorús János	1	32		
	Mészáros János	1	27		
	Nagy Orbán	1	26		
	Oláh János	1	15		
	Pócs Mihály	1	47		
	Poroszló Pál	1	207		
	Somodi Ferenc	6	542		
	Somodi Lukács	1	80		
	Szabó Gergely	1	63		
	Szalai Antal	1	155		
	Szalai Kálmán	3	200		
	Szántó Ambrus	1	2		
	Tót Tamás	1	11		
	Verős András	1	73		
	Verős Máté	1	21		
Felsősztygyörgy	Elek Benedek	2	162		
	Nagy Gellért	1	161		

A táblázatban megtalálható harminc személy közül huszonkettőt csak egy-egy alkalommal jegyezték fel a vámon. Megvámolt állatállományuk többnyire száz db alatt maradt. Őket mások által megbízott hajcsároknak, esetleg alkalmi vállalkozóknak tarthatjuk, akik a „saját majorsági jószáguk” után a jászokat megillető harmincad-mentesség miatt nagyobb remélt haszonnal vághattak neki a kockázatos vállalkozásnak. Ilyen társas vállalkozásra példa Jászberény-Magyarváros lakójának (egy időben bírójának), Szekercés Péternek az esete, akit a debreceni Kereses Gergely hívott társnak marhakereskedésre. A városrész bírái által rögzített vallomásában Szekercés Péter elmondta: a debreceni civis kereste meg őt azzal a javaslattal, hogy „...alámennék Debrecenbe és anna valamely summa pénzt, hogy marhát vennénk vele és ü maga is az marhára társ lenne...”

Őt jászberényi és egy felsősztygyörgyi személy, akiknek az állatai 2-6 alkalommal is áthaladtak a váci vámon. Ők azok, akikről feltételezhetjük, hogy nagyobb volt a gyakorlatuk, és – ami ezzel együtt jár – jelentősebb hasznuk lehetett a kereskedésből. Közülük is kiemelkedett Somodi Ferenc, akit 6 alkalommal, összesen 542 marha gazdájaként jegyeztek fel, ami azt jelentette, hogy ebben az évben több mint 4000 forint értékű marhát (kb. 800 db-ot) forgalmazott. Másik két jászberényi tőzsértársa – Cserna Péter és Kis András – juhokkal kereskedett, de alkalmanként marhát is hajtottak. További két személy – Jász Péter és Poroszló

Pál – tőzsérként csak egy-egy alkalommal jelenik meg a vámnaplóban, pedig ők azok, akik a nyersbőr- és iparcikk forgalomból nagymértékben kiveszik a részüket.

A váci török vámnaplók keletkezése után mintegy negyedszázaddal ismét mód nyílik az állatkivitel községenkénti részletes vizsgálatára, ekkor már magyar hivatal által készített forrás alapján. Az 1586. évi hídvám-jegyzék április 1-től november 15-ig, feltehetően az évi felhajtás befejezéséig tartalmaz adatokat, míg a másik ennél hosszabb – 1587. december 11-től 1588. november 15-ig tartó – időszak kivitelének megismerését teszi lehetővé. A forrás előnye (azon kívül, hogy a harmincad fizetés alól mentes jászokat, kunokat is megtaláljuk benne), hogy mindkét esztendőben a teljes gazdasági év vásáronként csoportosított felhajtását ismerjük meg belőle.

A két – török, illetve magyar – forrás keletkezése között eltelt negyedszázad alatt az állatkereskedelemben részt vevő jászági települések köre változott. A korábbi időszakhoz viszonyítva a jászberényi tőzsérek exporttevékenysége mind a kereskedésben résztvevők számát, mind az általuk eladni szándékozott állatok mennyiségét tekintve visszaesett. Mindez feltehetőleg összefügg a jászberényiek gazdasági helyzetének általános rosszabbodásával, amiről számos panaszt olvashatunk a felsőbb hatalmasságoknak írott leveleikben. A legtehetősebb kereskedők is, mint például a Poroszló testvérek, bizonyára ezért költöztek el Jászberényből.

Jászapáti Barla Márton mellett a jászberényi Chory Jánost tarthatjuk még „hivatásos” tőzsérnek eben az időszakban. Ő az, akit mindkét vizsgálható esztendőben többször is feljegyeztek a forrásban, és aki a legtöbb eladásra szánt jószágot hajtotta a városból. A jászberényiek közül rajta kívül Boltos Balázs, Chyerko István, Ötvös Antal hajtott egynél több alkalommal – igaz, csak 1588-ban – mintegy 200-400 jószágot. Róluk is azt gondolhatjuk, hogy jelentős tőkével és a megfelelő tapasztalattal vettek részt ebben a vállalkozásban.

Jászberényi tőzsérek 1586-ban és 1587–88-ban

település	név	hányszor hajt	1586.	1587-1588.	marha
Jászberény	Ágoston Pál	1		x	106
	Boltos Balázs	2		x	187
	Chyerko István	3		x	389
	Chyerko Tamás	1		x	95
	Chory János	2	x	-	200
	Chory János	4		x	557
	Kuti János	1	x	-	32
	Molnos Antal	1		x	65
	Nagy Pál	1		x	98
	Ötvös András	2		x	180
	Ötvös Antal	1	x	-	64
	Szekeres G.	1	x	-	75
	Vajdi Péter	1	x	-	60

A marhakereskedelem elemzése során azonban tudomásul kell vennünk, hogy a rendelkezésre álló források nemcsak a megismerést segítik, hanem a kérdéseket is szaporítják. Fel-tűnő jelenség például a marhahajtásban megfigyelhető nagy ingadozás: az 1588. évi kivitel pl. háromszorosa, négyszerese az 1586. évinek. Tanulságos az is, hogy Barla Mártonon és Chory Jánoson kívül nincs más olyan személy, akit mind a két esztendőben megtalálhatnánk a tőzsérek között. Ez azt jelentheti, hogy a tőzsérkedéssel rendszeresen foglalkozók csoportja valószínűleg nagyon szűk volt. Mellettük azonban az alkalmi vállalkozóknak tartható személyek jelen vannak, sőt a kivitel jelentős részét ők bonyolítják le mindkét esztendőben. A kérdéses jelenségek okainak megtalálásához még további kutatások szükségesek. Magyarázatra szorulna az a jelenség is, hogy az 1560-as években jelentős jázsági juhkivitel a harmadára esett vissza 1586-88-ra.

A jázsági és környékbeli falvakban felnevelt állatállomány értékesítése túlnyomórészt az augusztus végén, szeptember elején, a nyárhidi Egyed-napi, illetve október végén a galgóci Mindenszentek-napi vásárokon történt. Ezeken a több hétig is eltartó sokadalmakon talált ve-vőre a marhaállomány 34, illetve 29%-a. Jelentős mennyiségű, 21%-nyi jószágot azonban a tél folyamán értékesítettek. Az év ugyanezen időszakában figyelhetjük meg a juhfelhajtás kiugró mennyiségeit is.

A késő őszi, tél eleji hónapok felhajtásának területi megoszlását vizsgálva szembeötlő, hogy a Duna-Tisza köze északi részéről – elsősorban Jászberényből és Ceglédre – került a vásárokra az állatok túlnyomó része. Ennek a jelenségnek számos, egyszerre ható oka lehetett. Elsőként kell említenünk a nevezett mezővárosok viszonylagos – egy heti járásnyi – közelségét a mátyusföldi vásáros helyekhez. A földrajzi tényező mellett azonban gazdasági tényezőt – fejlett takarmány-gazdálkodást – is nagy valószínűséggel feltételezhetünk. A hajtás általában is meglévő nehézségeit ugyanis még fokozta, a kockázatot télen növelte az útközbéli legeltetés lehetőségé-nek nagyfokú beszűkülése, esetenként teljes megszűnése. Valószínűnek kell tartanunk, hogy csak jó kondícióban levő, azaz egy ideig szénán telettetett állománnyal volt csak értelme a megnövekedett kockázatot vállalni. Az állatkereskedelem 1580-as évekre megfigyelhető visszaeséséhez, illetve a téli hajtás szinte teljes megszűnéséhez a Jászság helyzetének álta-lános romlása mellett a pusztai kaszálók (ezek a jászberényi párkányban állomásozó lovas katonák használatába kerültek) elvesztése is hozzájárult. A visszaesés általánosabb oka azon-ban az lehet, hogy a tőkét és a legnagyobb kereskedelmi tapasztalatot birtokló kereskedők a legnagyobb hódoltsági mezővárosokba – a vizsgált környékünkön Gyöngyösre, Kecskemétre – húzódtak vissza.

A jázsági szarvasmarha- és juhkivitel a XVI. század második felében a váci vámnapló és az érsekújvári hidvám-jegyzékek alapján.

	1560.	1560.	1563–4.	1563–4.	1586.	1586.	1587–8.	1587–8.
	marha	juh	marha	juh	marha	juh	marha	juh
Szt. Fülöp-Jakab	-	-	-	-	-	-	64	-
Szt. Barnabás	-	-	-	-	-	-	125	-
Keresztelő Szt. János	-	-	-	-	-	-	306	-
Szt. Margit	-	-	-	-	210	-	700	950
Mária Mennybemenetele	-	-	434	350	150	-	208	-
Szt. Egyed	389	610	990	-	-	-	64	-
Szt. Mihály	-	-	-	-	307	-	975	-
udvardi vásár	-	-	-	1162	-	-	-	-
Mindenszentek	-	-	830	545	-	-	150	-
Szt. Erzsébet	-	-	152	-	132	-	-	-
Szt. Luca	-	-	144	-	-	-	95	-
egyéb	-	-	305	922	-	-	-	-
Összesen	389	610	2855	2979	799	-	2687	950

A jázsági állatexport százalékaránya vásárok szerinti bontásban a vizsgált vámhelyen feljegyzett összes kivitelben.

	1563–4.	1563–4.	1563–4.	1587–8.	1587–8.	1587–8.
	marha	lő	juh	marha	lő	juh
Szt. Margit	0,0	0,0	-	5,0	-	24,0
Mária Mennybemenetele	6,0	100,0	20,0	1,3	0,0	0,0
Szt. Egyed	9,3	-	0,0	0,9	-	0,0
Szt. Mihály	0,0	27,0	-	6,8	-	-
udvardi vásár	0,0	0,0	25,0	0,0	-	-
Mindenszentek	9,7	0,0	12,8	6,5	-	-
Szt. Erzsébet	75,0	-	0,0	0,0	-	-
Szt. Luca	17,8	-	0,0	5,4	-	-
egyéb	35,6	-	9,2	0,0	-	-
Szt. Fülöp-Jakab				1,6	0,0	-
Pünkösöd				0,0	0,0	0,0
Szt. háromság				0,0	-	0,0
Szt. Barnabás				9,4	-	-
Keresztelő Szt. János				3,2	0,0	-

A juh- és szarvasmarha-kereskedelem során kialakult gazdasági kapcsolatok és a helyismeret megkönnyítették a jázságiak számára, hogy a későbbiekben a háborús viszontagságok közepette – különösen a tizenötéves háború idején – menedéket találjanak. Nem véletlen, hogy a 17. század első évtizedeiben Füleken, illetve Gyöngyösön lakó jászok közössége kérte kiváltságai megerősítését a nádortól. Amint az előzőekben láttuk ezeknek a városoknak a lakóival volt a legintenzívebb a gazdasági kapcsolat. Ennek a kapcsolatnak jellemző konkrét, példája az a levél, amelyet Jászberény bírása Zücz (Szücs) Márton 1610. december 17-én Gyöngyösön (bujdosásban) keltezett a nagyszombati bírának címezve. A levélben egy jászberényi polgár fiának, aki abban az időben Nagyszombatban lakott, kéri a polgárjog megadását: „...ez felül megh nevezet Sipos Benedek fya Sipos István az kegték Beczülletes es Nemes Varosaban lakozvan Akarna magat adni az kegtök Beczülletes es Nemes Varosaba, kegyelmetekkel egyet erteny, es egy hitet tartany”. A királyi Magyarország ezen területeivel létező gazdasági kapcsolatoknak a 17. században, de még a 18. század folyamán is nagy szerepük volt a Jászságba történő bevándorlásban. Elősegítették a népesség beköltözését.

A 17. században már nincsenek olyan forrásaink, amelyekből a marhakereskedelem mennyiségi adatait megtudhatnánk. A ritka számadatok közül valók az alábbi példák. 1623. november 17-én Losoncon a jászberényi Pernissy György (a jázsági források Pernyisznek mondják) 17 növendékmarrhát és meddő tehenet hajtott. 1649. október 27-én Léván harmincadolták meg Fazekas István és Huszár István árokszállási tőzsérek eladásra szánt 28 meddő tehenét és 16 növendékmarrháját. Ezekből az elszórt adatokból is láthatjuk, hogy az egy-egy alkalommal hajtott mennyiség alatta marad a 16. században feljegyzett mennyiségeknek.

A XVI. századból ismert, a mátyusföldi vásárookra irányuló forgalomra csak egy közvetett utalást találunk „a jászberényi kereskedő emberek” 1649-ben kelt panaszlevelében, amelyben azt említi, hogy az „...újvári, palánki, szögyéni kapitányok nagy violentiát cselekednek az alföldi kereskedő emberekkel..., pedig „... a mi régi eleink, a Jászföldön lakó jász nemes személyek a szent királyoktól privilégiumokkal felékesítve voltak...”. A korábbi kereskedelmi célpontok mellett a 17. századi elszórt adatokban további városok tűnnek fel. Pernissy György Besztercebányára hajtotta jószágait. Egy árokszállási ember pedig a korábban idézett tanúságszedés alkalmával azt vallotta, hogy „...mikor Korponára mentünk vásárra, Szécsényben harmincadoltunk, minthogy arra volt utunk”. A kapcsolatok megváltozott irányát, a besztercebányai és korponai vásárok marhakereskedelemben betöltött szerepének fontosságát már az 1630-as évek elején jelzi Tárnoky János szécsényi harmincadosnak a jázságiak visszaéléseit feltáró, a későbbiekben idézendő levele.

A vállalkozás sokféle kockázata közül az egyiket, a hitelben vásárló adós fizetéseképtelenségét idézik Esterházy Pálnak a nagyszombati városi tanácshoz 1638. július 3-án és december 14-én írott levelei. Mindkettőben a nagyszombati lakos, Szeőcz Pál 67 talléros adósságának kiegyenlítését követeli, amellyel az „Palatinus Ur eő Na(gysá)ga árokszállási embereinek Szabados Leőrinczkk, Danczo Leőrincnek és Halasi Istvánnak eginehani esztendőktől foghva ados...némyemü marha árába”.

Az előzőekben idézett tanúvallomásokban a tanúk a „harmincadoltunk” kifejezést használták, pedig – mint tudjuk – a jázságiak harmincad mentességet élveztek. A fentebb idézett elszórt számadatok mellett a marhakereskedelem szinte változatlan fontosságát közvetve dokumentálják a harmincad mentességgel kapcsolatos iratok. Szép példája ezeknek a jászberé-

nyi főbírák által díszesen, oklevél formában kiállított utazólevél, amely Inárcsy János, Nagy Miklós és Szegy Márton polgárokról mondja 1645-ben, hogy „ez világban való életeknek táplálássáért bizonyos számú marhákat megh indittiak és fel haítottak olly helire az hol az eladásban job módgya és alkalmatossagha adatik”. A város 1645-nél jóval korábban, valószínűleg már 1625 táján, a járszági kiváltságokról szóló levél megújítása, megerősítése után kialakíthatta azt a gyakorlatot, hogy a harmincad-mentesség biztosítása érdekében utazólevéllel látta el a tőzséreket. Tárnoky János szécsényi harmincadosnak a kamarához intézett levele már 1632-ben említi a „bírák pecsétes levelét”. Az ő levelének további részletei magyarázzák az 1645. évi utazólevél fennkölttség alá rejtett homályosságát és pontatlanságát. Tárnoky azt panaszolja, hogy „nemcsak mayorságokkal akarnak ez ide való Harmincadon fizetés nélkül által menni, hanem sokan közülök Dus gazdagok leven penzeken feles marhat masot lakozoktol megvesznek, s nemelylek ismét fele nyeresegből más rendbeliekkel egyben közösülnek akar mi kereskedessel. És illien szokast dolgokban követnek, hogy fő Bírajoktol egyszer vévén pecsétes levelet azzal esztendő által tőserkedéssel s egyéb kereskedésekkel harmincad nélkül akarnak jární”.

Szekerezés

Az érsekújvári hídvámjegyzék szekerezésre vonatkozó adataiból kitűnik, hogy a hídon áthaladó kocsik után csak egy-egy út alkalmával kellett fizetni. A hídon több alkalommal áthaladó kocsik feljegyzett áthaladási ideje között ugyanis több hét, nemegyszer több hónap telt el. A kocsik rakományát sajnos nem jegyezte fel a kamarai tisztségviselő. Az állatokat a vásárokra hajtó tőzsérek-hajdúk neveit a szekeresek neveivel összehasonlítva láthatjuk, hogy csak egy esetben haladt át tőzsér saját kocsijával a hídon. Ez két feltételezést enged meg: a tőzsérek-hajdúk gyalogosan kísérték a kihajtott állatokat (a hajdúk biztosan így tettek), illetve a különféle kereskedelmi-szállítási vállalkozásokban résztvevő személyek meglehetősen specializálódtak, nem fogtak bele a számura megszokottól eltérő vállalkozásba.

Az érsekújvári hídon áthaladó jászberényi szekeresek.

személy	év	alk.	kocsi	ló	személy	év	alk.	kocsi	ló
Bácsi Máté	1588.	4	6	31	Savaly Péter	1588.	1	1	5
Bácsi Tamás	1588.	2	2	10	Serge Mihály	1586.	2	2	8
Balog Bálint	1586.	1	2	8	Siket Ferenc	1588.	2	2	9
Balog Bálint	1588.	2	3	16	Sipos Péter	1588.	1	1	6
Balog György	1588.	1	1	6	Sywo György	1588.	1	1	6

Borbély János	1586.	1	1	5	Szabó Péter	1588.	2	2	9
Burján Bálint	1588.	1	1	6	Szekercés Tamás	1586.	1	3	10
Chyakor Balázs	1586.	2	2	10	Szekercés Tamás	1588.	3	4	21
Chyakor Balázs	1588.	2	2	15	Szeles Balázs	1586.	1	1	4
Fabus Ambrus	1586.	2	2	13	Szenyey Mihály	1588.	2	2	10
Fabus Ambrus	1588.	3	4	20	Szépe Bálint	1588.	2	3	13
Fehér János	1588.	3	3	16	Szépe Gergely	1588.	1	1	4
Fóris János	1586.	3	3	13	Szijártó B-né özv.	1588.	2	2	7
Fóris János	1588.	3	4	20	Tót György	1588.	1	1	6
Kádas Ambrus	1588.	1	1	5	Török János	1586.	1	1	6
Kalmár Lázár	1588.	1	1	5	Török János	1588.	2	2	11
Láncos Ambrus	1588.	1	1	3	Vas János	1586.	1	1	3
Lantos Antal	1588.	2	2	12	Vas János	1588.	2	2	10
Mód Benedek	1586.	1	1	5	Vég György	1588.	2	2	11
Ötvös Gáspár	1586.	1	1	5	Vida Jakab	1588.	1	1	3
Ötvös Gáspár	1588.	2	2	12	személy	1586.	17	20	82

Az egymáshoz közeli két év forgalma között jelentős eltérés van, 1587–88-ra megötszöröződött a kocsik forgalma. Bizonyos egybeesés figyelhető meg a legforgalmasabb állatvásárok és a legmagasabb kocsiforgalom időpontjai között. Így például mind 1586-ban, mind 1587-ben jelentős volt a kocsik forgalma a Pünkösdi és a Szt. Mihály napi vásárokon. A júniusi, Keresztelő Szt. János napi vásárok a kocsiforgalom szempontjából voltak jelentősebbek, az állatforgalom ekkor általában alacsonyabb volt.

A jászberényi lakosok állatkereskedelme erre az időre erősen visszaesett, viszont annál jelentősebb volt a szekerezésük. Többen voltak közöttük, akik egy-egy alkalommal két-két

megrakott, 4-7 ló vontatta kocsival utaztak a mátyusföldi vásárookra. Sajnos nem tudjuk, hogy mi volt az az árucikk, amit ilyen tömegesen szállítottak (az évtizedekkel korábbi török vámnaplók alapján főleg nyersbőrre gondolhatunk). Azt is feltételezhetjük, hogy számos esetben megbízásból fuvarozhattak. Így például 1589 februárjában a gyöngyösi kereskedő, Balázs deák 837 juhbőrt és 6 tehénbőrt küldött fel a jászberényi Sziládi Lőrinc szekerekkel Nagyszombatba. (Sziládi egyik esztendőbeli hídvámjegyzékben sem szerepel.) A fuvaros a hosszú utat 16 forintért, kb. egy ökör árért járta meg. A korban elérhető legnagyobb gyorsaság igénye miatt lehet az, hogy csak a lóvontatású kocsik áthaladását jegyezték fel. Az előbbieken említett példában szállítandó nagy mennyiségű nyersbőr jelentős terhet jelenthetett, ezért, valamint az utak rossz állapota miatt is szükséges vezeték lovak léte miatt leggyakrabban 4-5 vagy ennél is több lovat fogtak a kocsiba.

Kézművesség

A 16. században a magyar szervek által készített és fennmaradt iratokban nincs nyoma jászberényi céheknek. Iparosokról is csak szórványos említések történtek, így például az egri vár 1552. évi ostroma utáni helyreállítási munkákban. 1555-ben palánkot tapasztottak, 1556-ban pedig a bástyákat és az árkokat javították. Az erősítési feladatokat végző név szerint nem felsorolt nagyszámú kézi munkás mellett feljegyezték a jászberényi „Iwegablakjártó Albertnek”, 1553-ban Ács András, Ács Ferenc, Ács Ambrus ácsoknak, valamint 1557-ben Asztalos Albertnek és Ferencnek ablakjavításért kifizetett bért. Az iparosság jelenlétét azonban meggyőzően bizonyítják Szabó (Füzesi) Tamás gazdag kereskedő 1575-ös ház eladása során feljegyzett körülmények. Szabó többek között eladta házát, nemesi udvartelkét és a körülötte lévő hat népes zsellértelket. A hat, név szerint feljegyzett zsellér közül három – Szücs Dénes, Kádas Balázs és Gyalay Imre kocsigyártó – iparos lehetett, de a szomszédok között is két iparost – Asztaljártó Pétert és Szabó Györgyöt – említettek.

A névtudományi vizsgálatok szerint ebben a korban a családnevek még nem rögzültek véglegesen, így gyakran viselőjükre jellemző tulajdonságokra, közte az aktuális foglalkozásukra utalnak. A 16. század során készített török adóösszeírások névsoraiban számos olyan családnevet találhatunk, amely viselőjének iparos foglalkozását jelezheti. Az alábbi táblázatban a négy különböző időpontban készült forrásokban olvasható, foglalkozást jelentő családneveket mutatjuk be. Azt természetesen nem állíthatjuk, hogy mindegyik háztartásfő valóban a családnevével jelzett foglalkozást üzőtt (Szabó Tamásnak pl. kereskedői tevékenységét ismerjük, az egyik molnárt Borbély Mátyásnak hívták 1594-ben), ennek ellenére a bemutatott adatok jelentős része valóban iparos foglalkozására utaltak. Ezt a vélekedésünket alátámasztja a jászágói falvak családnev anyagának vizsgálata. Jászberényben 33-féle foglalkozást jelentő nevet különböztettünk meg, a falvakban ezek közül csak 12-féle fordul elő, általában egy-egy személy megnevezésére. Ács hat, kovács kilenc, mészáros három, molnár három, szabó hat, szücs egy, varga négy, takács egy. A vargák száma Apátiban, a takácsoké Mihálytelkén volt jelentősebb. A mezővárosokra jellemző a kézműves tevékenységgel foglalkozó társadalmi réteg nagyobb arányú jelenléte. Megfigyelhetjük, hogy a vizsgált forrásokban feljegyzett jászberényi háztartásfőeknek mintegy 20-25%-a tartozott ehhez a réteghez mind a Jászvárosban, mind Magyarvárosban.

Kézművesek Jászvárosban és Magyarvárosban

	1546.		1559.		1562.		1570.	
	Jász-város	Magyar-város	Jász-város	Magyar-város	Jász-város	Magyar-város	Jász-város	Magyar-város
ács	0	1	1	1	1	0	1	0
asztaltjártó	0	0	3	0	3	0	3	0
boltos	0	3	2	6	1	7	3	1
borbély	0	1	2	2	1	3	5	2
borégető	0	0	0	0	0	1	1	0
csiszár	2	0	2	0	2	0	3	0
diák	5	2	8	2	4	0	6	0
erszényjártó	1	0	2	0	0	0	0	0
fazekas	1	0	1	0	1	0	3	0
kádas	0	1	4	0	3	0	7	0
kalmár	9	3	16	2	8	1	5	1
kerékjártó	2	1	2	1	1	1	3	0
kocsis	1	1	1	2	1	1	0	3
kovács	8	3	12	4	11	4	12	3
lakatjártó	0	0	1	0	0	0	0	0
mészáros	3	2	4	6	1	4	7	6
molnár	0	2	2	6	2	4	1	6
ötvös	1	0	3	0	3	1	8	2
pintér	1	0	1	0	0	0	0	0
puttonos	0	1	0	1	0	0	0	0
sípos	1	1	3	2	2	1	4	1
sörös	1	0	2	0	1	0	3	0
szabó	16	11	25	16	16	11	11	12
szappanos	0	0	1	0	1	0	0	0
szekeres	0	0	0	2	0	1	0	1
szíjártó	0	2	3	1	2	1	3	0
szítás	2	0	2	0	1	2	1	0
szűcs	1	2	5	2	5	3	14	2
takács	1	0	3	0	2	0	1	0
tálas	0	0	1	2	0	0	0	0
taligás	3	0	0	1	0	1	0	3
varga	5	7	4	8	4	5	8	9
összesen	64	40	115	62	77	52	111	44
a ht. fők %-a	23,4	24,4	24,5	23,7	20,7	23,8	27,2	24,8

A 17. században egy forrás említ jászberényi iparosokat. A jászberényi bíró, Ferenc kovács – maga is iparos – 1655-ben levelet írt a váci varga mestereknek, amelyben kérte, hogy küldjék el az ő céhszabályzatukat annak érdekében, hogy a berényi varga mesterek közötti „rendetlenséget” megszüntetni lehessen. A levél a berényi vargák között megemlíti Varga Miklóst, Ványa Pált és Ványa Gáspárt. A kérésből arra következtethetünk, hogy a berényi varga iparosoknak ekkor még nem alakult meg a céhük.

Kereskedelem

Részben a Luxemburgi Zsigmond király által 1407-ben adományozott harmincad-mentességnek, részben pedig a térség 16. század közepén még virágzó gazdasági életének, és az ebből következő tehető parasztpolgárság létének köszönhetően a távolsági kereskedelemnek számos megnyilvánulását ismerhetjük meg a 16. századból. A harmincad mentességet a legmagasabb közbiztonsági méltóságok több alkalommal megerősítették. Így például Ernő főherceg helytartó 1590. május 7-én kelt nyílt parancsában, majd a 17. században a királyok és a nádorok. A tizenötéves háború és a Bocskai szabadságharc lezárását követően elsőként megválasztott nádor, Thurzó György a jászok egy részének kérésére (akik ekkor még Gyöngyösön laktak) 1610. augusztus 4-én megerősítette vám- és harmincad-mentességüket.

A jászok egy Füleken lakó másik csoportja „nemes, nemzeti és vitézlő Lipóczi Keczer Andrásnak jászok ispánjának” címezte azt a levelét 1610. október 8-án, amelyben a vám-, rév- és harmincad mentességük megerősíttetését kérték tőle. 1637-ben Eszterházi Miklós nádor erősítette meg a „Jászberényhez tartozó” jászok vámmentességét. Ezt cselekedte II. Ferdinánd is 1646-ban: megerősítette a Jászberény oppidumhoz tartozó jászok kiváltságait.

A váci török vámnaplókban jelentős értékű importcikkeket behozó, és számottevő mennyiségű agráreredetű nyersanyagot exportáló jászberényi kereskedőt ismerhetünk meg az 1560-as évek elejéről. Az alábbi összesítésben bemutatott három személy a városi elithez tartozott, kereskedelmi tevékenységüket az alábbi módon foglalhatjuk össze.

A behozatal nagy részét a gyenge és közepes minőségű posztófélések – igler (iglaui), boroszlói (Wrocław), karasia – tették ki. Ezekből a nem túl jó minőségű, de a hazainál jobb és drágább import textilekből a jászberényi szabók (11-25 „mester”) szabták-varrták az ünneplő ruházatot (a hétköznapi kendervászon ruhák varrása a nők feladata volt). Az egyes időpontokban behozott áruk között a nagy mennyiségű kés (késpenge, alighanem ausztriai hámorok terméke) szinte minden alkalommal megtalálható. A süvegek hasonló kedveltségnek örvendtek a behozatalban. Ezen posztóból készült fejedők használata a 16–18. században általános volt még a nemesi viseletben is. A behozott árucikkek listájának néhány további tételét – festőszőlő (ez alighanem az indigó), lenvászon, timsó, ón – valószínűleg ipari tevékenységekben felhasznált anyagként értékesítették. A Szabó Tamás által importált olíva olaj egy része pedig az egri vár tiszteinek és a püspöknek konyhájára került. A kivitel lényegében két árucikkre – marha és báránybőrre – korlátozódik. Noha nem tudjuk, hogy mennyi idő alatt és mekkora területről gyűjtötték össze a bőroket, figyelmet érdemel, hogy Szabó Tamás 4 téli hónap alatt 1500 marhabőrt vásárolt össze, tehát nem csak a berényi széken levágott állatok bőrével kell számolnunk. Jász Pál és Szabó Tamás vámolási időpontjából az is megfigyelhető, hogy a bőrök szállítása – érthető módon – a téli hónapokban történt. Ezért aztán feltűnő,

hogy Poroszló Pál, aki 1573-ban már gyöngyösi lakos, a legforróbb nyárban, augusztus 10-én szállít tízezer báránybőrt.

A több ezer bőrt exportáló kereskedők rendszerint „beszállítókkal” dolgoztak, akik részint a saját tevékenységük (mészáros) során keletkezett nyersanyagot adták el, részint a kereskedőtől kapott előleggel a környékbeli településeken vásárolták fel a bőroket. Erre példa a gyöngyösi Balázs deák kereskedő kapcsolatrendszere, amelybe a jászapáti László mester – bizonyára mészáros – is beletartozott. Balázs deák üzleti naplója szerint az 1589 júniusában leszállított bőrök árával kapcsolatos számvetést a hónap végén ejtették meg, amikor László mester az előlegből még adós maradt.

Jászberényi kereskedők a török vámnaplókban:

Szabó Tamás 1558. november 1-e és 1560. szeptember 22-e között 150 vég igler-, 363 vég boroszló posztót, 12 000 kést, 2700 süveget, 30 forint árú festőszőlőt, 60 forint árú baltát, 75 forint árú olíva olajat és 37,50 forint árú prémet hozott be. Kivitele pedig 3055 db marhabőr és 90 db marha volt.

Jász Pál 1563. szeptember 23-a és 1564. január 20-a között 155 vég kisnicer-, 50 vég boroszló posztót, 2000 süveget, 32 arany ára bundát, 10 aranyért timsót hozott be, kivitt 2000 marha- és 1200 juhbőrt.

Poroszló Pál 1563. szeptember 25-e és 1563. október 22-e között 110 vég igler-, 45 vég karazia posztót, 4000 süveget, 12 000 kést, 100 arany ára lenvásznat, 80 arany ára ónt és 40 aranyért ásolapátot hozott be. Kivitele 1571. augusztus 10-e és 1573. július 1-e között 1232 db marha- és 12 000 db báránybőr volt.

A belföldi kereskedelem egyetlen forrása az egri vár-számadásokban néhány esztendőből fennmaradt jegyzékek. A szűkös forrásadottságok miatt egyetlen irányát ismerhetjük meg: keleti eredetű fűszerek eladását az egri vár tisztjeinek konyhája számára. Jellemző, a táji adottságokat, a gazdasági fejlettséget jól tükrözi, hogy a jászberényiek fűszerekkel, másik két jászvási település, Kisér és Ladány lakói pedig a téli hónapokban icce számra mért csíkhallal látták el a konyhát. Megfigyelhető az is, hogy a fűszerkereskedelemben eladóként szereplő személyek nagyrészt az élőállatot exportáló tőzsérek, illetve az iparcikkeket importálók közül kerülnek ki. Vagyonosságukat jelzi, hogy közülük számosan a bírói tisztet is betöltötték a városban.

Bothos Gál, Kálmán Ambrus és Matthyus Balázs 1553–1557 között hat alkalommal 52 forint értékű olíva olajat és szegfűborsot szállított Egerbe.

Az 1560–1563 közötti években összesen 12 napon vittek fűszereket (borsot, szegfűborsot, gyömbért, sáfrányt, mandulát, olíva olajat és cukrot) a várba az alábbi személyek: Dobos Antal (5,32 forintért), Gottán Orbán (49,30 forintért), Kéry Sebestyén (13,65 forintért), Szabó Tamás (45,82 forintért), Szondy Gál (12,06 forintért) és a „jászberényi bírák” (24,26 forintért).

Mészárszék

A nyugat-magyarországi városban – Sopronban – 1567-ben levágott marhákból átlag 3 mázsa 20 font húst mértek ki. A számadásokból kiderül, hogy ökörből átlagosan 3 mázsa

20 font húst mértek ki (1 mázsa= 56 kg, 1 mázsa = 100 font, 1 font = 0,56 kg). Ennek alapján kiszámítható volt, hogy egy lakosra hetente átlagosan 1,5 font, 0.94 kg hús jutott.

A négy török adóösszeírás közül kettőben – az 1562. és az 1570. évben – jegyezték be a vágóhídi illeték összegét. Az 1570. évi tahrir defter bevezetőjében – kánun – meghatározták, hogy „a vágóhidra marhát hozók marhánként két akcsét tartoznak fizetni, a juhot hozók négy juhonként egy akcsét fizetnek”.

1562-ben a jászberényi mézárszéki illetékből számolt bevétel 500 akcsét, 1570-ben pedig 750 akcsét tett ki, ami 250, illetve 375 levágott marhának felel meg. (A későbbi gyakorlatból kiindulva feltételezzük, hogy a juhot nem a mézárszéken, hanem a háznál vágták valószínű specializált juhvágók közreműködésével.) Ha a fent bemutatott számítást követjük, a 250 levágott marhából 80 000 font húst tudtak kimérni, ez 1652-ben háztartásonként évente 135 font, azaz 75,6 kg marhahús fogyasztását jelentette. Az 1570. évi vágóhídi illeték alapján feltételezett 375 marhából 187 500 font hús volt nyerhető, ebből a háztartásokra átlagosan 323 font esik, ami 181 kg-os átlagos évi marhahús-fogyasztást jelenthetett. A nagybőjti időszak húsfogyasztási tilalmát figyelembe véve az évi 48 héten átlagosan hetente 1,6, illetve 3,8 kg marhahús-fogyasztással számolhatunk. Tekintettel arra, hogy nem ismerjük a háztartások átlagos lélekszámát, az egy főre eső fogyasztást nem tudjuk kiszámolni. Meg kell jegyezni azt is, hogy ehhez a mennyiséghez a meg nem ismerhető juh- és baromfi fogyasztását is hozzá kell számítanunk. A török hódoltság későbbi évszázadából semmilyen – még csak becslésre alkalmas – adatunk sincs a húsfogyasztásról.

Egyházak

Katolikusok, a plébánia

Jászberény nemcsak világi, hanem egyházi központ is volt a késő középkorban. A plébániatemplom a 14. század végén, 15. század elején épülhetett. Amikor IV. Sixtus pápa 1472-ben engedélyezte a ferences rendház működését, a jászberényi rendes plébánia egyház lelkészének jogai fenntartottak. A jászberényiek számára II. Ulászló király engedélyezte a lelkészek szabad választását, azaz a kegyúri jogot.

A 16. századból nincsenek számottevő adataink a plébánia templomról és az ott szolgáló papokról. A város 16. század végi pusztulása utáni esztendőkből, a 17. század második évtizedében megtörtént újjátelepülés után az első plébános István volt, aki később egri kanonok lett. Utódja – Veres (Textoris) György – harminc évig, 1646-ban bekövetkezett haláláig szolgált a városban, itt is végrendelkezett.

Veres György plébános időszaka alatt sor került a Nagyboldogasszony plébániatemplom falainak és tetejének javítására. Az 1624-ben végzett munkálatokhoz a hatvani kádi engedélyt kellett megszerezniük a város vezetőinek. Valószínű később, az 1630-as évek vége felé is folyt egy felújítás. Erre abból következtethetünk, hogy a városnak a budai kajmakám által kiküldött vizsgálók előtt kellett bizonyítania, hogy a templomot nem bővítették, azaz eredeti helyén és méretében áll. 1646-ban a templomnak három oltára lehetett, ennyiről emlékezett meg végrendeletében Kapitány Mihályné, egy-egy kétesztendő üszőt és egy-egy oltárterítőként használható öreg (nagy) szőtt keszkendőt hagyva. Marin Ibrisić belgrádi püspök 1649-ben járt Jászberényben, ekkor a katolikusok házainak a számát 204-re, lélekszámukat

1300-ra becsülte. Vizitációs útja során 1649 augusztusában, Nagyboldogasszony ünnepe táján felszenelte az újjáépített templomot, és 593 főt bérált meg.

Gyöngyösi Gergely az 1650-es években működött a városban. Működése alatt 1663-ban a templom Zagyva felé eső falát kellett javítani. Gyöngyösi Gergely plébánossága idején, 1656 augusztusában járt vizitációs körúton Magyarországon Matej Benlic belgrádi püspök, aki Jászberényt is meglátogatta. Leírása szerint a plébániatemplomban négy „nemesen díszített” oltár található. Benlic a katolikus háztartások számát 400-ra becsülte, ő is megbérált 564 főt.

Nagy Lukács 1635-ben született Gyöngyösön, a nagyszombati jezsuita egyetemre járt, 1659-ben szentelték pappá. A jászberényi plébániára elődje, Baranyi Ferenc 1667 júniusában bekövetkezett halála után, 1667 szeptemberében iktatták be. Feladatát 1671-ig látta el, ekkor egri kanonokká nevezték ki. Beiktatását követően elkeseredett levelet írt a püspöknek az egyházi épületek romos állapotáról. A plébánia „rongyos, pusztá, fedetlen tapasztatlan” ház, a harangláb alig áll a lábán, nem zsindeleyeztetvén fái elrothadtak.

Horváth János 1672–1678 között volt jászberényi plébános, Keszthelyi János pedig 1678–1686 között látta el az egyházi szolgálatot.

Jászberény a szűkebb régióban – a Zagyva mellékén, a Tápió vidékén – és magában a Jászságban a hitéleti központ szerepét is betöltötte a 17. század utolsó negyedében. Ezt jelezheti, hogy az 1673–1694 közötti esztendőkből a házassági anyakönyv esketési bejegyzései között számos exogám házasságkötést találhatunk. Jászberényi férfiak harminckilenc településről (Ipolyvisktől, Fülektől, Szécsénytől Szolnokig, Kötelekig, Kecskeméttől Domoszlóig) hoznak házastársat összesen 55 alkalommal. Ugyanezen időszak alatt pedig 18, elsősorban jászsági és a közvetlenül szomszédos települések férfiain választottak jászberényi házastársat összesen 33 esetben. A város és az egyház központi feladatkörét a visszafoglaló háború évei alatt keletkezett halotti anyakönyvi bejegyzések is mutatják 1684 és 1686 között. A bejegyzések magas számából következtetve egyes falvak lakossága teljes egészében a városba menekült. A vármegyei falvak (Kóka, Verseg, Zsámbok, Tenk, Süly) és a jászsági falvak papjai közül is többen megfordultak a városban, kereszteltek is.

A katolikus hitélet elmélyítését szolgálták a vallási társaságok is. Az egyik ilyen társaság a Jászberényben is működő Deák céh lehetett, amelynek alapítását Gyárfás István 1546-ra teszi, ez azonban Molnár Antal szerint valószínűtlen. Az első igazolható vallásos társaság alapítása a gyöngyösi jezsuiták nevéhez fűződik. Az általuk alapított Haldokló Krisztus Társulat (Congregatio Agoniae Christi) 1670. szeptember 14-én, a Szent Kereszt feltalálásának ünnepén jött létre. Jászberényből igen sokan csatlakoztak ehhez az új szervezethez. A hitélet elmélyítését szolgálta a jezsuiták népmissziója is, amely Jászberényben rendszeresen jelen volt. 1678–1681 között négy jezsuita szerzetes rendszeresen keresztelt. Horváth János jászberényi plébános a gyöngyösi ferences templomban alapította 1673-ban a Pádúai Szent Antal Társaságot. A társaság tagságában a társadalom minden rétege képviselve volt a császártól a gyöngyösi ispotály koldusáig. Jelentős arányban voltak a tagok között a falvak parasztságai. 1673–1686 között összesen 4230 tagját regisztrálták a társaságnak. Jászberényből 267 személy jelentkezett, a férfiak száma 69 volt. A társulat célja a hitélet elmélyítése volt a közösségi kapcsolatok erősítése által. Lefektették a közösségi élet alapszabályait. Ezek között fontos szerepet töltött be a társulati ünnepek megülése, az oltár gondozása, a betegek látogatása, részvétel az elhunytak búcsúztatásán.

Katolikusok, ferencesek

1531-ben a kolozsvári ferencesek konfraternisszája (a rendhez kapcsolódó vallásos társulat tagja) hagyott végrendeletében a berényi és a gyöngyösi rendházra 5-5 forintot. 1538-ban Budán végrendelezett Dobroviczky Mihály, aki húsz háts lovának árából 10 forintot a berényi ferences rendházra hagyott. 1542-ben a központi gyűlés felhatalmazta a török által veszélyeztetett rendházakat, így a jászberényit is, hogy menekülés esetére két lovat és kocsist tarthassanak. 1543-tól 1564-ig Gyöngyös és Szeged mellett a jászberényi ferencesek is a helyükön maradtak, erről tanúskodnak a budai pasák védlevelei.

1546-ban megosztották a jászberényi és a gyöngyösi ferencesek között a Pest megyei Káta nevű falvakat. A gyöngyösieké lett Szentmártonkáta, Egreskáta és Csekekáta (ma Nagykáta). Boldogasszonykáta, Szentlőrincskáta a berényieké lett. 1560-ban leégett a rendház, csak a templom maradt épen.

A jászberényi gárdiánok névsorát az 1533 és 1565 közötti esztendőkből ismerjük. Feltelezhetően az utóbbi évben szűnt meg a rend szervezett élete. 1567-ben el kellett hagyni a rendházat, de a városból valószínűleg nem mentek el. A rendtartományi káptalanok 1583-ig rendelték ki hitszónokokat a városhoz. A 16. század második felében Kecskemétre is a jászberényi ferencesek jártak pasztorálni. Valószínűleg 1594-ben távoztak a városból. Jászberénybe – a lakosság visszatelepülését követően – az egri püspökök küldtek világi papokat. „A szalvatoriánus rendtartomány megerősödésével viszont a barátok is gyakran megfordultak a városban, és az üresedések alkalmával többször megpróbálták elfoglalni a plébániát. A ferencesek 1694-ben tértek vissza a városba”.

A református egyház

A jászberényi reformáció első nyomai 1541-ből származnak. Ekkor Dévai Bíró Mátyás, a később ágostai evangélikusnak nevezett protestáns irányzat jeles képviselőjének, Melanchtonnak a tanítványa hirdetett igét a városban. Dévai azonban nem sokáig tartózkodhatott itt, még ugyanebben az évben ismét Melanchtonhoz ment, 1544-ben pedig már Debrecenben prédikált. A 16. század későbbi évtizedeiben a kálvini irányzathoz tartozó több jeles prédikátor is megfordult a városban, így 1567-ben Bélyei Mátyás. Ebben az évben pedig Szegedi Kis István életrajzának összeállítója, az ekkor 23 éves Skaricza Máté is tanított a városban. Skaricza berényi munkássága nem lehetett hosszú idejű, mert 1566-ban még Kolozsvárot tanult, 1568-ban pedig már visszatért szülővárosába, Ráckevére.

Egyes források szerint a reformáció gyorsan terjedt a város lakossága között. Ennek tulajdonítják azt, hogy 1553-ban már külön igazgatási egységként jelenik meg a katolikus Jászváros és a református Magyarváros. A közigazgatás etnikai és felekezeti jellegű megoszlása kevésbé valószínű, már csak azért is, mert az egyik tekintélyes, gazdag kereskedő református testvérpár – Poroszló Mihály és Pál – az egyik jászvárosi kerületben a Piac utcán lakott. Továbbá Frank Zsigmond (az 1442-ben említett egyetlen berényi kapitány feltehető leszármazottja) pedig az egyik magyarvárosi kerületben.

Gyöngyöshöz hasonlóan a felekezeti ellentétek is megjelentek a városban. Ennek tudhatjuk be, hogy 1560 elején Jászberény református lakói Miksa főherceg helytartóhoz 4 tagú kül-

döttséget küldtek vallásuk ügyében. Az 1557 decemberében kinevezett Verancsics Antal egri püspök azt írta erről, hogy a jászberényiek ellene küldtek a királyhoz, mert eltiltja őket Luther követésétől. A felekezeti ellentét megnyilvánulása lehetett az is, amikor a reformátusok „dühöngtek a szakramentum ellen,” amelyet egy pap betegnek vitt – ahogy ezt Verancsics írta.

1560. október 11-én leégett a ferences rendház, felgyújtásával a reformátusokat vádolták. Verancsics Antal megfogalmazásban a következők történtek: „Felgyújtják és elégetik a berényi zárdát. Inkább óhajtanák, hogy a klastromot a törökök bírnák, mint a barátok. Voltak, akik tomboltak a zárda égésekor, a segélyért hívó barátokat kikacagták, misét, oltárokat, szent szolgálatot káromolták”. A városi polgárok Mathws Ferencre vallottak. Őt, az apját, Mathws Balázst, és Péter deákot, a protestáns vallás előmozdítóját börtönbe vetették. Mathws Balázs és fia Ferenc a jászvárosi klastrom utca lakói voltak. Matthys Balázs 1553-ban, 1554-ben egy-egy hordócska olíva olajat, 1556-ban és 1557-ben lenmag olajat vitt az egri püspök konyhájára, 1569-ben pedig bíróként Szabó Tamást mentő levelet írt Nagyszombatba. A ferences beginák kápolnája lett a reformátusok temploma, akiknek a hódoltság végéig önálló egyházközsége és saját temploma volt.

A 16. századból nincsenek további közvetlen adataink a református egyház működéséről. Közvetett adat, amikor egy ingatlan adásvételben résztvevő személyek családnéve alapján gondolhatjuk, hogy kísérletet tettek az eklézsia működéséhez megteremteni az anyagi alapokat. 1563. november 23-án Jászváros bírái előtt Olajos Balázs és Simon Gergely eladtak egy kertet Poroszló Mihálynak és testvérének, Poroszló Pál deáknak, valamint Karapán Balázsnak, hogy azon vízimalmot építsenek négyesben. Fel is épült a malom, azonban Simon Gergely kénytelen volt eladni részét a Poroszló testvéreknek. 1570-ben a törökök Poroszló Mihálynak és testvérének, Pálnak a Zagyva folyón lévő 2 kerekű malmát jegyezték fel. A malomvamból származó jövedelem feltételezésünk szerint az eklézsiaé lehetett. A malom ügye majd egy évszázaddal később került elő ismét. 1642-ben Eszterházy Pál megerősítette Poroszló István által a gyöngyösi és jászberényi református egyház számára tett malom- és rétadományt, és a hatvani kádi is engedélyezte a malom újjáépítését és használatát. 1643-ban a jászberényi és a gyöngyösi eklézsia megegyezett abban, hogy közösen építik meg a malmot. Az épület azonban nem volt hosszú életű. 1653-ban a pusztulásra jutott malom fájának felét 40 forinton a berényiek eladták a gyöngyösieknek. A két eklézsia és a híveik szoros kapcsolatát jelzi, hogy 1647-ben a Berényben lakó Gergei Szabó Demeter a jászberényi eklézsiaira hagyta minden vagyonát, ennek felét a Gyöngyösön lakó Szabó Miklós fiának, Gergelynek – valószínűleg rokonának – kívánta örökségül hagyni. Az eklézsia anyagi alapjainak biztosítása továbbra is fontos kérdés volt, ezért az 1650-es években a jászberényi reformátusok kocsmatartással próbálkoztak. A feudális korban, egészen a 19. század közepéig jelentős bevételi forrás lehetett az italmérés és a mézsárszék-tartás. Mindkettő az úgynevezett kisebb királyi haszonvételek közé tartozott, a bevételeik a földesurat illették, aki bérbe adhatta a jogot a mezővárosi falusi közösségeknek. Így volt ez Jászberényben is, a város működtette a város hasznára mind a kocsmát, mind a mézsárszéket. Az újabb kocsmá létesítési kísérlete ellen tiltakoztak a jászberényiek Pálffy Pál nádornál, mint a földesúr, a Szent Korona képviselőjénél 1649-ben: „régén a csap és a mézsárszék a városhoz bíratott és sem katolikus, sem evangélikus részről nem volt magán csap és szék”. A nádor nem engedélyezte, hogy a reformátusok „magán” csapot és széket nyissanak. A nádori tiltás azonban nem volt elegendő.

Az 1650-es évek végén újra napirendre került az ügy. A berényi prédikátor Ecsedy János bort kezdett mérni. 1659. november 5-én Pozsonyban kelt az a kötelezvény, amelyben „... arra kööttük magunkat, hogy sem mostani prédikátorunknak, sem a jövőbelieknek az katolikus plébánosok prejudiciumára bort árultatni nem engedünk... s katolikus atyafiak maradjanak az elébbi mód szerént való bor árultatásban, kiben őket nem akarjuk háborgatni”. A kötelezvényt Gyapay Gergely, Fazekas Tamás, Szűcs Mihály, Padány György, Oroszlány György írták alá. Ecsedy János alighanem arra gondolhatott, hogy nem jár el jogtalanul, mert a jászok lovas ispánja engedélyezte számára a bormérést. Erre Andrassy Miklós 1660. június 16-án kelt leveléből következtethetünk, amelyet „Jó atyám fiai, Jász Berényben lakó calvinistáknak” írt. „Vadászi Pál jogtalanul engedélyezte a bor árultatást. Mi bizony új szokást behozni nem engedünk, intünk benneteket ... az bor árultatásnak hadgyatok békét, az régi szokáson kívül mást próbálni nem engedünk”.

Ecsedy János kísérletének következménye lehetett az ellene emelt – valószínűleg hamis – vád. Ennek lényegét feleségének, Kis Orsolyának Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűléséhez intézett leveléből ismerhetjük meg. (Pest- Pilis- Solt vármegye mindenkori főispánja a nádor volt, az asszony ezért akarhatott a nemesi vármegye által hatni a nádorra férje ügyében.) „... szerelmes édes uramnak Ecsedy Jánosnak szomorú eseti: ki midőn Jászberény városában az reformata Hetvetica confession levő keresztyének között az Pradicatorsagnak terhes tisztit viselne nemely ellenzőinek respectusokból praconcipiált haragja naponkint nevedekven nemellyiketül ugyan meg is fenyegettetett és némely vados tanuknak helytelen bizonsagh tetelekből azzal vadoltatott meltosagos Palatinus Urunk eő Nagysága előtt, hogy az én édes uram az boldogsagos Szűz Maria ellen es az Romano Catholica Religion való szerzetes emberek, sőt azon Catholicusok ellen is communi karomkodo szokot szállott volna...”. Ecsedy néhány hónap után, 1660. május 8-án kiszabadult a fogságból.

Visszatérve a korábbi évtizedekhez, néhány szórványos adattal rendelkezünk az egyház életéről. 1643-ban a jászberényiek oskolamestert kerestek. Az ügyben eljáró személyek felsorolásából – Gergei Demeter, Varga Márton, Pets András, Seots András, Tanító János, Kis Gergely – először ismerhetünk meg név szerint néhány református személyt. A vizitációs körúton járó Marin Ibrisimovic belgrádi katolikus püspök hetvenkettőre becsülte a jászberényi református háztartások számát 1649-ben. 1653-ban az eklézsia előljáróinak a névsorát jegyezték fel a források: prédikátor Detsi Mihály, az előljárók Szűcz Pál, Gyapai Gergely, Tanító János, Szűcs Mihály, Vátzi Szűcs Mihály, Kis Gergely, Pecze Pál, Barson György, Szűcs János, Szűcs Juliar fia, Szegi Márton, Szegi István, Koni István.

A reformátusok anyakönyveinek egy része 1944 őszén háborús károkat szenvedett. A helybeli református lelkészről az 1970-es évek közepén kapott információ szerint a szovjet katonák a sárban elakadt teherautók kerekei alá rakták töltésnek.

A fenti névsorban szereplő családnevek közül számmal találkozhatunk egy 1697. évi feljegyzésben. Eszerint Molnár Gergely az apja által épített és attól örökölt házat 14 talléron eladta a református eklézsiaának Mohoray Mihály főbíró, Péli Mátyás, Pernyes György, Vaczi Mihály, Kis András, Nagy András, Czeglédi Mihály, Eördög János, Szappanos János, Konya János, Nagy István, Varga Mihály esküdtek jelenlétében.

Papp Izabella

JÁSZBERÉNY NÉPESSÉGE A 17. SZÁZAD VÉGÉN

A török hódoltság idején jelentős elnéptelenedés következett be a Jászkunság területén. A lakosság száma legnagyobb mértékben a Kiskunságban csökkent, a felszabadító háborúk pedig elsősorban a Nagykunságot sújtották, amely szinte teljesen lakatlanná vált. Kedvező fekvésénél fogva a Jászság volt a legvédelettebb, de a lakosok jelentős része innen is elmenekült, s a környező hegyekben, mocsaras vidékeken keresett menedéket. A Jászságból 1690-ben távoztak a török csapatok hatalmas pusztítást hagyva maguk után. Hamarosan azonban megkezdődött a terület benépesülése. Kezdték visszaköltözni a lakosok, s velük együtt igen nagyszámú állat, főként szarvasmarha érkezett a nagy kiterjedésű, termékeny legelőkre. Újra megindult az élet, a gazdálkodás, a terméketlen területek hasznosítása. A helybeli lakosokon túl sokan érkeztek a szomszédos vármegyékből is, közöttük nagy számban szökött jobbágyok, akik számára a kiváltságos állapot, a földesúri terhektől való mentesség vonzóvá tette a területet. Ekkor még nem gondolhatták az ide érkezők, hogy néhány év múlva az egész Jászkunság lakossága jobbágysorba kerül.

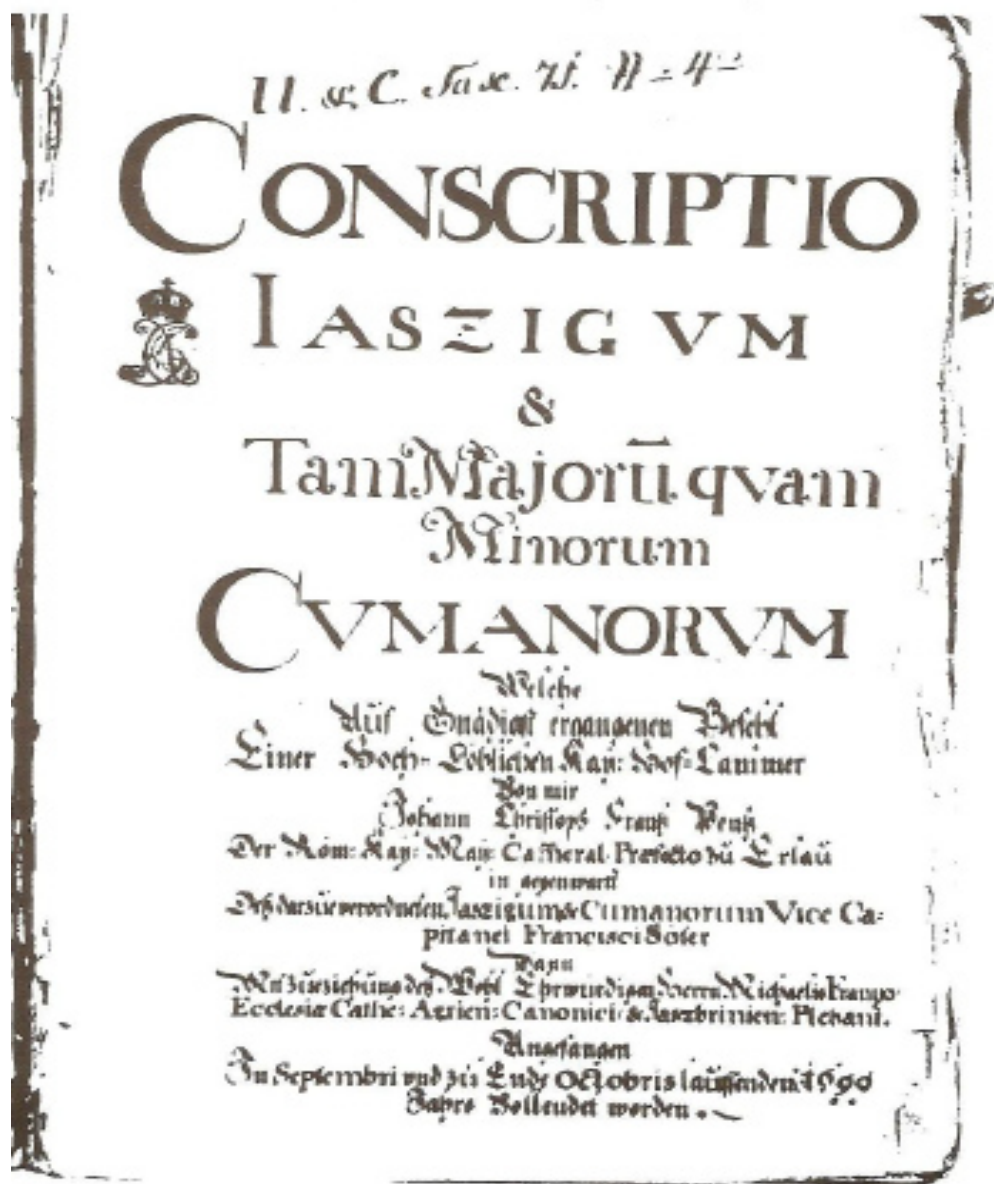
Bár I. Lipót császár 1696. november 5-én a jászberényi Nagy Mátyás és Muhoray Mihály közbenjárására megerősítette a jászkunok kiváltságleveleit, hamarosan azonban az udvar elhatározta a koronabirtoknak számító terület eladását a Német Lovagrendnek. A törökellenes felszabadító háborúk és a spanyol örökösödési háború költségei kimerítették a kincstárat, ezért új jövedelmi forrásokat próbáltak felkutatni. Kollonich Lipót bíboros érsek 1698-ban megszervezte az újszerzeményi bizottmányt azzal a céllal, hogy a régi birtokosokat tulajdonjoguk igazolása után birtokukba visszahelyezze, s azokat a birtokokat, melyeknek tulajdonjoga nem volt tisztázott, fegyverjog alapján a korona rendelkezése alá vonják és eladják. Így született meg a Jászkun Kerület eladásának terve. Miután a kiváltságos közösségekben régi összeírások, urbáriumok nem álltak rendelkezésre, elrendelték a terület felmérését. Így készült el a Jászkunság korabeli történetének népesség és gazdaság tekintetében leggazdagabb forrása, a *Pentz-féle* összeírás.

Az új földesúr beiktatása után 1703-ban egy kevésbé részletes, de ugyancsak átfogó leírás készült a jászkunsági településekről *Heinrich Kageneck báró* látogatása nyomán. A Német Lovagrend a Rákóczi szabadságharc miatt csak 1711 után gyakorolhatta ténylegesen földesúri jogait. 1714-ben *Christoph Heinrich Kyau* báró, a Lovagrend komturja látogatta végig a jászkunsági területet. Részletes jelentést készített a helyi állapotokról, és javaslatokat tett a terület eredményesebb hasznosítására. (Teljes anyaguk elérhető a mellékletben pontosan megjelölt internetes forrásokból. Szerk. megj.)

A PENTZ-FÉLE ÖSSZEÍRÁS

1699.

A Német Lovagrendnek történő eladás előtt a Jászkun Kerület értékének, adózó képességének felmérésére mindenre kiterjedő, részletes összeírást rendeltek el, amivel *Franz Christoph Johann Pentz* egri kamarai prefektust bízta meg. Miután nem tudott magyarul, *Sötér Ferenc*

A Pentz-féle összeírás címlapja

Pest megyei alispán volt a segítségére, aki 1689 óta a Jászkunság nádori alkapitányi tisztét töltötte be. Rajta kívül *Franyó Mihály* kanonok vett részt a munkában, aki jászberényi plébános volt. Ez a tény növeli a Jászberényről felvett adatok hitelességét. A teljes körű gazdasági statisztikai felvételnek tekinthető összeírást 1699 őszén készítették, amikor az aratásról és egyéb gazdasági munkákból a férflakosság már hazatért. Ők szolgáltatták a gazdálkodásról szóló adatokat és a török korra vonatkozó visszaemlékezéseket is. Az összeírás német nyelvű leírását Cseh Géza fordította és közölte 1995-ben.

„JÁSZBERÉNY” (JASZ BIRIN)

Mezőváros, az úgynevezett Jászság legfőbb helysége, a kerülete három magyar mérföld. Jó 800 ekés meg tud itt élni. A katolikus vallást követik, de körülbelül 40 kálvinista család is található itt. Négyszállás (Négy Szallás) pusztát is használnak. Van itt egy jól megépített plébániatemplom és egy Szent Lőrincről elnevezett kis templom is, valamint egy ferences kolostor, ahol jelenleg csak egy rendházfőnök lakik egy szerzetessel és egy laikussal. Van egy szép, nagy templomuk új tetővel, de oltár még nincs benne, ezért az istentiszteletet egy kis, újonnan épült kápolnában tartják.

A Zagyva (Szagiva) vize keresztülfolyik a helységen, jó földje van, de kétszer kell szántani. Kiváltságlevelüket nem tudják felmutatni.

A 368 gazda és 21 zsellér vallotta és kijelentette, hogy az elmúlt 1698-as év telén és a jelenlegi 1699-es év nyarán Berény (Birin) és Négyszállás (Negy szallas) pusztákon a következőket termesztették:

búzát	4296 kilát
árpát	2468 kilát
zabot	623 kilát
kölest	64 ¼ kilát
megművelt szőlőskert	871 kapás

Itt jelenleg nincs erdő, (azok) messze vannak innen, egyetlen serház sem állítható fel. Ezzel szemben a szántóföldek, a rétek a legelővel egyetemben elegendőek. A szőlőskertek sokkal több kapással növelhetők, mint ahogy ők előadták. Azonkívül a kocsmáltatás jövedelmezhetne jól. A jelenleg itt lévőknél még egyszer annyi gazda telepedhet le, azzal a feltétellel, hogy az elpusztult Négyszállás (Négy Szállás) pusztá Boldogházával (Boldoghaza) együtt a (város) birtokában marad.

A mézsárszéknél nem kevésbé jövedelmező, ha a jelenlegi teljesen felépült 4 köves és a másik elkezdett 3 köves malomnál még többet létesítenek a Zagyva (Szagiva) vizén. Szárazmalomból is, amelyből a községnek kettő van, az uradalom számára többet fel lehet állítani. Kiváltságlevelüket nem tudták felmutatni, noha azt állítják, hogy robotszolgálat és tizedfizetés alól mentesek voltak. A hajdani Jász-várost és Magyar-várost, amit most egy néven Jász-Birinnek neveznek, annak idején a jelenlegi lakosságnak az egyharmada sem lakta. Egykor, éspedig 1577-ben, amikor a törökök uralma miatt a budai provizorátust Egerbe helyezték, oda adóztak, de a törökök részére is kellett fizetniük, ami az alábbiakból kitűnik:

Az egri provizorátus költségvetésének évente rendszeresen földbérben 278 forintot
 A robot megváltására (téli robot) a provizorátussal való megegyezés szerint ----
 Királyi dikában (rovásadó) 268 forintot
 És bort a provizorátus kívánsága szerint tartoztak kimérni.

Akóban évente szolgáltatottak

búza negyedét	416
árpát	416
pint vaját	77
juh- és tehénsajtot	77
vágómarhát évente	3

Az officiálisnak akóban szolgáltatottak

búza negyedét	60
árpát hasonlóan	60
hízott disznót	1

Azok akaratára és tetszésére az officiálisoknak
 szolgálni (robot) voltak kötelesek.

A törökök részére fizettek

Az eminnek (pénzügyi tisztviselő. P.I.) minden telkes	1 forint 12 dénárt
A szénáért és fáért egyenként (széna- és fafuvarozás megváltása)	1 forint 74 dénárt
A török császárnak egyenként	1 forint 64 dénárt
Szablyapénzt egyenként	egy-egy pint vaját
A mostani berényiek már nem vallják,	1 ½ forintot
hogy akkor a török császárnak évente fizettek	60 forintot.
A török uraságnak mindenki, akinek ekéje volt	3 forintot.
	1 pint vaját.
Minden gazda évente 3 nap robotot teljesített.	
Azonkívül a termesztett terményekből tizedet.	
A juhokból csak a tizedik bárányt.	
Minden disznó után	4 dénárt.
A nádor őföméltóságának	860 forintot.

A Jászságból két pusztát, Boldogházát (Boldoghaza) és Négyszállást (Négy Szállás) használják. Ezek mindegyikének egy órányi a hosszúsága és 2/4 óra a szélessége, jó szántóföldjei és rétjei vannak. Az itteni berényi szőlő a lehető legrosszabb minőségű, más fajtára kell áttérni, és az akók után nem több mint 1 rajnai tallért lehet felszámítani (adót).

NÉGYSZÁLLÁS (NÉGY SZÁLLÁS)

puszta

Ennek a Négy szállás (Négy Szállás) pusztának jó szántóföldje, legelői és rétjei vannak, de nincs erdeje. Egy órányi a hossza, félórányi a szélessége. Mint előbb jelentettük, a jászberényiek használják.

BOLDOGHÁZA (BOLDOGHAZA)

puszta összeírása

Ez a puszta a berényi kerületben fekszik, Alsószentgyörggyel (Also St.Györg), Újszásszal (Ujszasz), Mizsével (Megér) és Berénnyel (Birin) határos, északnak tartva egy órányi a hosszúsága és félórányi a szélessége. Jó szántóföldjei és rétjei vannak, mindig az alkapitányhoz tartozott, aki jelenleg tekintetes Sötér Ferenc úr, Pest megye alispánja, akitől a pusztát a berényiek bérlik, és neki évente 20 rajnai tallért fizetnek. Itt kinn tartják egyéb állataikat mind nyáron, mind télen.”

Az 1699-ben elkészült összeírás a korabeli Jászkunság népességi és gazdasági viszonyainak a legfontosabb forrása. Nem csupán a lakosok nevét közli, de feltünteteti, hogy helybeli (huias) vagy jövevény (peregrinus) az illető. Ennek azért van különös jelentősége, hiszen a magukat helybelinek vallók legalább egy nemzedékre visszamenőleg, de legtöbbször eredetileg is jászberényieknek tekinthetők. Ezáltal a korábbi időszak népességéről is fontos ismeretekhez juthatunk. A helybeliek aránya a hódoltság idején a Jászkunságon belül Jászberényben maradt a legmagasabb: 57,5%. A jövevények esetében csupán néhány esetben tüntették fel, hogy honnan származik az illető. Miután többségük szökött jobbágy volt, nem szívesen vallották be származási helyüket. Az összeírásban szerepelnek a 18 éven felüli fiúk és lányok, ugyanakkor a feleségeket és a 18 éven aluli gyermekeket nem tüntették fel. A népesség mellett részletes és átfogó képet kaphatunk a jászkunsági települések gazdasági helyzetéről, az állatokról, a termőföld hasznosításáról a szőlőkről - vagyis az új tulajdonos számára fontos adóalanyokról és tárgyakról.

A táblázatos kimutatások elején szöveges leírást olvashatunk a jászkunsági lakott településekről és a pusztán maradt, elhagyott helyekről is. Az értékes feljegyzések fontos utalásokat tartalmaznak a török időkre vonatkozóan is, többek között a kettős adózásról, hiszen a jászkunok a hódoltság idején a török és magyar részre egyaránt adóztak. A települések leírásánál gyakran szerepel, hogy a lakosok közös kiváltságlevélre hivatkoznak, de azt nem tudják felmutatni. A kamara a jászkunokat kezdetől fogva jobbágyoknak tekintette, akik nem a földesúrnak, hanem a királynak adóztak.

Az összeírásban a gazdák és a házas családok között nem tettek különbséget. A fiúk és lányok a 18 éven felüli családtagokat jelölik, akik adóalanyként jöhettek számításba. A nemeseket a név előtti *N* betű jelöli. A termények esetében a *kila* gabonamérték Kiss József szerint 46,89 liternek felel meg. A szőlőt *kapásban* tüntetik fel, ami egy nap alatt megkapálható területet jelöl, ez kb. 200 négyszögöl. Ennél a rovatnál több lakos nevével szerepel az *incipit* latin

szó, ami azt jelenti, hogy az illető az összeírás idején kezdett szőlőt telepíteni. A *szekér széna* olyan mennyiségű szénát jelent, amennyi egy négy- vagy hatökrös szekérre fért.

Az eredeti forrás csak oldalszámozást tartalmaz, de úgy véljük, sorszámozással könnyebben áttekinthetővé válik. A latin nyelven szereplő neveket és a táblázat rovatait magyar nyelven közöljük. A vezetéknevek esetében az eredeti formát igyekeztünk megtartani, bármilyen szokatlannak tűnt is a névalak. A keresztnévek esetében a *Gregorius* – *Gergely*, illetve a *Georgius* – *György* hasonló alakjának összeíráskor történt felcserélése adhat okot tévedésekre. Ezek biztonságos eldöntéséhez más forrásokat is fontos alapul venni. Ezt javasoljuk más, nehezen értelmezhető, vagy szokatlan névalak esetében is.

A korszak demográfiai és gazdasági állapotát elemző feldolgozások legfontosabb forrása a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárban (*Urbaria et Conscriptiones*. Fasc. 71. No. 4.), másolata pedig az MNL JNKSZ Megyei Levéltárában található. Először a Jász Múzeum évkönyvében jelent meg 1943-ban. Az évkönyv ma már nehezen hozzáférhető, ugyanakkor a Pentz-féle összeírás nélkülözhetetlen forrás a korszak iránt érdeklődő kutatók és családkutatók számára. Ezért a következőkben a Jászberényről szóló részt teljes terjedelmében közzétesszük a város leírásával együtt. Boldogháza és Négyszállás ebben az időben Jászberény pusztája volt, így ezek leírását is közöljük. Az összeírás készítése során történt névelírássok, téves közlések feltételezhetők, ezek azonban nem csökkentik felbecsülhetetlen értékét.

A forrásközlésnél a következő rövidítéseket alkalmaztuk:

H = helybeli (huias)

J = jövevény (peregrinus)

N = nemes

SZT = szőlőt kezd telepíteni (incipit)

Jászberény népessége

S. sz	Lakos neve	Eredete	Fiú	Lány	Ló	Csikó	Ökör	Tehén	Tinó	Üsző	Juh
1	Nagy János	J	-	1	-	-	2	2	3	2	-
2	Tóth János	H	3	1	-	-	-	1	1	1	-
3	Juhász András	J	1	1	-	-	-	2	1	4	-
4	Kasy András	J	-	-	-	-	6	2	-	2	-
5	Virágh János	J	3	2	-	-	-	1	-	1	-
6	Molnár Imre	H	4	-	3	-	-	2	1	2	-
7	Deák István	H	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Szayka Bálint	H	3	-	6	4	8	10	10	12	-
9	Lakatos Mátyás	J	-	4	2	1	-	3	-	4	-
10	Baranyi János	H	2	1	3	1	8	7	2	11	-
11	Seres István	H	2	1	-	-	-	2	-	1	-
12	Csiszár András	Léva	-	-	2	-	-	1	1	2	-
13	Pap Ferenc	J	-	-	-	-	-	3	-	2	-
14	Seres Gergely	H	1	-	2	-	-	2	1	2	-
15	Bercej András	H	-	-	-	-	-	3	2	1	-
16	Makos Péter	J	2	1	1	-	-	2	-	4	-
17	Pincze Gergely	H	-	-	4	-	8	8	5	9	-
18	Vargha Dániel	J	-	-	-	-	-	1	-	-	-
19	Bársony István	H	-	-	-	-	-	-	-	-	-
20	Moharay Lukács	H	2	-	3	-	9	6	6	10	-

az 1699-es összeírásban

S. sz.	Bárány	Sertés	Malac	Méhkas	Szőlő kapás	Búza vetés kila őszi tavaszi		Árpavetés kila	Zabvetés kila	Kölesvetés kila	Széna szekér
1	-	3	-	-	2	13	-	7	2	-	8
2	-	1	1	-	4	5 ½	-	2	2 ½	-	2
3	-	5	-	-	5	7	-	3	1 ½	-	2
4	-	-	-	-	-	4	-	1	-	-	2
5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
6	-	3	4	-	4	3 ½	-	½	1	-	5
7	-	3	-	12	2	-	-	-	-	-	-
8	-	16	-	-	7	18	2 ½	10	6	1 ½	1 ½
9	-	1	3	2	2	2	-	1	-	-	2
10	-	8	2	-	3	16	3	16	2	½	1 ½
11	-	1	-	-	3	-	-	-	-	-	2
12	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	2
13	-	-	2	-	1	-	-	-	¾	-	-
14	-	-	-	3	1	-	½	-	-	-	2
15	-	1	1	-	2	3	-	1	-	-	2
16	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
17	-	10	4	4	1	18	8	-	-	-	6
18	-	3	2	-	4	-	-	1 ½	-	-	2
19	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-
20	-	8	4	-	-	18	-	12	-	1/10	2

Jászberény népessége

S. sz.	Lakos neve	Eredete	Fiú	Lány	Ló	Csikó	Ökör	Tehén	Tinó	Úszó	Juh
21	Nyclas Benedek	J	-	-	1	-	-	1	-	2	-
22	Tót Mihály	J	-	-	-	-	2	3	4	5	-
23	Barna Jakab	J	-	1	-	-	-	1	-	1	-
24	Sánta Pál	H	1	1	-	-	3	2	2	2	-
25	Nagy István	H	2	-	2	-	-	-	-	-	-
26	Simon András	H	-	3	-	-	-	2	2	1	-
27	Kocza Pál	J	1	-	-	-	4	4	-	4	-
28	Barát Mihály	H	3	1	-	-	3	4	2	6	-
29	Backy György	H	3	1	-	-	-	3	-	2	-
30	Hujas Gergely	H	-	-	-	-	6	2	2	2	-
31	Osgyán András	H	2	3	-	-	4	3	1	2	-
32	Nagy János	H	1	-	-	-	5	2	-	2	-
33	Midoci József	H	-	-	-	-	2	6	-	7	-
34	Vágó István	H	1	2	-	-	-	2	-	3	-
35	Somody Tamás	J	-	-	4	2	8	6	3	9	-
36	Szabó István	J	-	1	-	-	-	3	3	6	-
37	Koncsik Gergely	H	1	-	6	4	21	12	18	12	225
38	Nagy István	J	2	-	3	1	8	2	2	2	-
39	Bárány István	H	1	1	3	-	8	5	5	8	-
40	KisBalázs István	H	3	1	-	-	-	4	4	6	-
41	Gorghy Tamás	H	1	-	-	-	2	3	2	7	-
42	Bárány Pál	H	1	1	2	1	-	3	4	2	-
43	Bota Péter	H	-	1	-	-	1	2	3	4	-
44	Bását András	H	1	2	-	-	4	2	1	4	-
45	Molnár István	H	-	-	-	-	-	1	1	-	-
46	Túri Pál	J	-	1	2	1	-	4	4	7	-
47	Kovács Mihály	H	2	1	-	-	-	2	3	3	-
48	Katona Albert	H	-	2	2	3	8	5	3	5	-
49	Kovács János	Patak	2	2	2	2	7	3	5	5	-
50	Molnár András	H	1	-	7	-	16	30	5	28	133
51	Szűcs Pál	H	-	1	-	-	2	2	-	4	-
52	Tót István	H	1	-	3	3	6	2	1	2	48
53	Kereisz György	H	2	-	2	1	6	4	4	6	32
54	Nagy András	J	-	3	-	-	-	2	1	2	-
55	Fábián Márton	H	-	1	3	2	7	5	-	7	-
56	Juhász István	H	-	-	3	1	-	2	4	5	-
57	Juhász Márton	H	1	4	1	-	-	1	2	3	-
58	Michali Mátyás	H	-	2	1	1	4	4	6	3	-
59	Csáky Pál	J	1	1	1	1	4	1	2	1	38
60	Socra Mátyás	J	1	1	5	1	6	8	5	10	32
61	Boricz Tamás	H	3	-	1	1	8	4	5	6	70
62	Baloci Márton	J	-	1	5	5	16	21	15	29	60
63	Mészáros János	J	2	2	2	-	4	3	1	5	48
64	Franyó János	H	1	1	-	3	8	4	3	7	30

az 1699-es összeírásban

S. sz.	Bárány	Sertés	Malac	Méhkas	Szőlő kapás	Búza vetés kila		Árpavetés kila	Zabvetés kila	Kölesvetés kila	Széna szekér
21		2	-	-	4	2	-	-	-	-	1 ½
22	-	3	-	-	-	5	½	2 ½	-	-	1 ½
23	-	1	-	-	-	3	-	¾	-	-	1
24	-	4	4	1	3	6	-	3	-	-	3
25	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2 ½
26	-	-	-	-	3	-	-	2	-	-	3
27	-	3	2	-	-	10	1 ½	7	¾	-	4
28	-	3	-	-	-	8	1 ¼	5	3	1/8	4
29	-	1	7	-	2	3	-	-	2	-	2
30	-	7	3	-	2	12	-	-	-	¼	3
31	-	6	3	-	4	10	2	7	¾	1/8	5
32	-	3	5	-	2	16	-	5 ½	1	-	4
33	-	1	7	-	-	5	-	3	-	-	4
34	-	-	-	-	4	2	-	-	-	-	-
35	-	6	7	-	2	20	-	15	3	1/8	6
36	-	4	-	-	2	3 ½	½	¾	-	-	3
37	123	40	11	-	8	58	-	6	9	-	2
38	-	6	4	-	2	14	½	4	-	1/8	1
39	-	9	6	-	2	25	-	16	-	½	6
40	-	3	-	-	-	-	3	-	-	-	3
41	-	2	2	-	-	2	-	3	-	-	1
42	-	2	2	-	-	3	-	-	-	-	3
43	-	3	-	-	2	8	½	3	-	1/10	2
44	-	2	4	-	3	9	½	4	1	-	3
45	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	2
46	-	3	1	-	-	3	-	-	-	-	3
47	-	2	4	-	1	4	1	4	1	-	1
48	-	10	5	-	4	25	-	11	5	1/10	10
49	-	8	2	-	6	21	1 ½	9	-	-	8
50	35	17	3	-	6	43	2	15	3	-	-
51	-	1	3	-	3	2	-	1 ½	-	¼	-
52	16	9	-	1	3	18	-	9	3	¼	8
53	14	8	5	-	3	28	3 ½	14	-	¼	4
54	-	1	-	-	-	2	-	-	½	-	1
55	-	6	4	-	-	20	3	10	3	-	-
56	-	5	4	-	-	7 ½	-	8	-	-	1
57	-	2	-	-	-	2	-	-	-	-	1
58	-	10	2	-	1	14	-	13	-	-	5
59	22	2	5	-	3	12	-	-	-	-	3
60	18	8	8	-	6	30	1 ½	6	3	¼	7
61	25	7	6	-	-	20	1 ½	14	-	½	6
62	20	19	12	-	6	40	4	9	4	-	4
63	20	8	-	-	4	16	2	-	2 ½	-	1
64	10	4	7	-	4	20	-	10	4	¼	-

Jászberény népessége

S. sz.	Lakos neve	Eredete	Fiú	Lány	Ló	Csikó	Ökör	Tehén	Tinó	Üsző	Juh
65	Csirmacz Jakab	J	2	1	-	2	2	4	2	4	-
66	Juhay Péter	H	1	1	4	-	6	5	-	9	20
67	Szentmiklósi János	J	2	-	4	3	8	9	9	16	-
68	Kálai Péter	J	2	2	-	-	-	2	-	3	-
69	Tot György	H	1	-	2	-	6	1	2	5	-
70	Szil Benedek	J	-	-	2	3	8	6	5	6	-
71	Fodor Mátyás	H	-	-	1	1	2	1	4	7	-
72	Szelley János	H	4	1	2	-	3	1	1	1	-
73	Nagy Miklós	J	-	1	-	-	-	1	-	2	-
74	Bancsu János	H	2	-	2	1	8	4	4	8	-
75	Maik Demeter	H	1	-	-	-	4	2	-	3	-
76	Misey István	H	2	1	3	2	6	3	2	3	-
77	Szabó István	J	-	1	1	-	-	2	-	6	-
78	Muhoray István	H	2	1	1	2	2	2	-	4	-
79	Vargha János	H	1	2	1	-	3	3	-	2	-
80	Ungvári Mihály	J	1	-	-	-	-	2	1	2	-
81	Szabó György	J	2	1	1	-	4	4	6	6	-
82	Rab András	H	-	3	1	-	2	2	4	1	-
83	Frumen János	J	1	-	-	-	-	-	-	-	-
84	Kovács Mihály	J	1	2	4	1	8	10	6	19	-
85	Heia Ferenc	H	-	1	-	-	2	2	1	3	-
86	Hartványi István	H	-	-	1	-	8	2	6	2	70
87	Sipos Gergely	H	1	-	5	2	17	15	10	22	140
88	Vögi Márton	J	3	-	3	-	6	7	2	8	-
89	Németh Pál	J	1	2	-	-	-	1	2	2	-
90	Barany Gergely	H	1	1	1	1	4	2	3	1	-
91	Molnar István	H	3	1	3	-	12	11	4	14	160
92	Szabó György	H	1	-	1	-	-	2	3	4	-
93	Bakty Gergely	H	1	1	1	-	2	4	1	4	-
94	Németh István	J	-	-	4	2	6	4	4	8	-
95	Kecskés Mátyás	H	2	-	2	-	-	2	-	3	-
96	Pernez Mihály	H	1	-	4	-	8	4	-	4	-
97	Kármán Tamás	J	3	1	6	-	16	12	3	18	-
98	Horhy Gergely	J	1	-	3	1	6	3	3	5	-
99	Tako Gergely	H	1	1	2	1	8	8	6	11	-
100	Panyik András	H	1	1	2	-	-	4	-	3	-
101	Bartaly István	H	3	1	3	3	6	6	6	9	-
102	Nagy György	H	2	1	-	-	-	1	-	-	-
103	Koney György	H	2	3	5	1	14	12	7	16	118
104	Tóth Márton	J	3	-	1	1	-	1	-	1	2
105	Erős János	H	2	-	6	3	16	15	14	22	120
106	Kis András	H	2	1	-	-	2	3	1	6	-
107	Kracky Máté	J	1	1	-	-	-	2	1	2	-
108	Szabó Pál	H	-	-	3	1	6	7	7	13	-
109	Lakatos György	Görgei	1	2	-	-	-	-	-	-	-
110	Rédey János	J	-	-	3	3	6	5	5	6	-
111	N.Sibeityeri István	J	1	1	-	-	6	5	1	3	-
112	Nagy Gergely	J	1	-	-	-	4	5	3	7	-
113	Szelley István	H	2	-	-	-	-	1	-	2	-
114	Noborda Mátyás	H	1	-	1	-	-	2	-	-	3
115	Baráth István	H	1	-	1	-	2	2	-	3	-
116	Mosik György	H	1	-	-	-	4	3	2	4	-

az 1699-es összeírásban

S. sz.	Bárány	Sértés	Malac	Méhkás	Szőlő kapás	Búzavetés kila ősi	Búzavetés kila tavaszi	Árpavetés kila	Zabvetés kila	Kölesvetés kila	Széna szekér
65	-	6	3	-	2	13	1	-	-	-	-
66	8	8	-	-	-	20	-	4	-	¼	4
67	-	8	11	-	3	-	-	-	-	-	1
68	-	1	-	-	4	3	-	-	-	-	-
69	-	5	4	-	-	16	1	5	2	-	6
70	-	3	5	-	4	26	-	-	-	½	1
71	-	1	4	-	-	4	-	-	-	-	-
72	-	5	5	-	-	14	-	-	6	-	4
73	-	2	3	-	2	-	-	1	-	-	-
74	-	7	10	-	4	18	1	6	6	¼	2
75	-	6	1	-	4	10	-	8	-	-	6
76	-	5	5	-	-	19	-	-	-	-	1
77	-	2	-	-	-	3	-	-	-	-	3
78	-	3	-	-	3	12	1	6	-	-	2
79	-	3	4	-	2	5	1	2	-	-	2
80	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1
81	-	3	-	-	-	2	-	5	-	-	1
82	-	2	1	-	-	3	-	-	-	-	-
83	-	3	-	-	-	1	-	-	-	-	-
84	-	22	-	2	2	20	-	-	-	-	1
85	-	3	4	-	3	6	-	2	-	-	2
86	30	13	5	2	6	-	-	-	-	½	2
87	58	14	7	-	2	36	-	17	4	1	-
88	-	7	4	1	-	10	2	10	1	¼	-
89	-	1	4	2	-	-	1	-	-	-	2
90	-	5	5	-	4	20	-	-	-	-	2
91	60	21	-	-	8	32	-	6	6	¼	1
92	-	3	3	-	2	1	-	-	-	-	1
93	-	5	4	-	1	9	1	6	1	-	3
94	-	7	-	-	4	16	1	10	-	-	1
95	-	1	-	-	-	6	-	2	-	-	3
96	-	4	-	-	5	29	1	10	-	1	3
97	-	8	-	-	-	40	2	15	-	1	2
98	-	4	-	-	-	10	1	6	1	¼	-
99	-	3	6	-	2	23	2	13	4	1	6
100	-	1	2	-	3	-	1	1	1	-	1
101	-	13	5	-	-	16	-	10	3	¼	3
102	-	2	-	1	4	-	-	-	-	-	1
103	50	10	6	1	-	2	-	-	-	-	1
104	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	1
105	50	18	5	4	2	25	3	24	-	½	4
106	-	5	3	-	-	9	1	2	-	1/8	2
107	-	-	-	-	-	16	1	6	2	½	3
108	-	5	5	-	5	-	-	-	-	-	1
109	-	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-
110	-	3	-	-	-	-	2	3	1	½	4
111	-	1	-	-	-	6	2	2	2	-	2
112	-	4	-	-	-	5	-	-	-	-	4
113	-	1	-	-	-	3	-	-	-	-	1
114	-	1	-	-	2	-	½	-	-	-	-
115	-	4	4	1	-	14	-	8	-	-	2
116	-	4	-	-	5	15	-	5	-	-	5

Jászberény népessége

S. sz.	Lakos neve	Eredete	Fiú	Lány	Ló	Csikó	Ökör	Tehén	Tinó	Üsző	Juh
117	Bartha Pál	H	1	2	-	-	4	4	-	3	-
118	Szegsy János	H	1	1	-	-	-	3	-	3	-
119	Nagy Pál	H	2	1	-	-	-	4	2	4	-
120	Gombka György	J	1	2	1	-	6	2	3	3	-
121	Kasza István	J	2	1	-	-	6	1	1	4	-
122	Tóthány István	H	-	1	2	-	6	3	-	4	-
123	Hegesi János	H	1	1	3	1	6	8	9	17	-
124	Kasasz György	J	1	1	-	1	-	3	1	4	-
125	Kis Péter	J	1	2	-	-	4	4	-	6	-
126	Hajós Mátyás	H	-	-	2	1	12	10	3	15	16
127	Kusky György	J	1	1	2	1	6	3	5	4	-
128	Pócs István	J	1	-	7	1	6	5	12	11	-
129	Zich Péter	H	-	-	1	-	-	1	3	2	-
130	Szállás János	H	2	-	-	-	2	2	3	3	-
131	Jubicz Tamás	J	3	-	2	1	-	1	1	2	-
132	Molnár György	J	2	1	-	-	-	2	-	3	-
133	Kun György	J	-	-	-	-	-	1	1	1	100
134	Beszteri János	H	2	-	-	-	4	2	2	4	-
135	Szűcs Mihály	J	4	2	2	-	4	5	6	6	-
136	Tarus Gergely	H	1	1	4	1	-	3	-	5	-
137	Kiss Ferenc	J	3	-	-	-	-	3	4	2	-
138	Durucz János	H	3	1	-	-	6	4	5	6	-
139	Nagy Mihály	H	2	-	-	-	-	2	2	3	-
140	Megyeri György	H	-	1	1	-	2	5	4	3	-
141	Jancsovcics Dávid	J	-	-	-	-	-	-	-	-	-
142	Very György	J	-	2	-	-	-	2	-	2	-

az 1699-es összeírásban

Ssz.	Bárány	Sertés	Malac	Méhkas	Szőlő kapás	Búzavetés kila őszi tavaszi		Árpavetés kila	Zabvetés kila	Kölesvetés kila	Széna szekér
117	-	9	-	-	5	3	-	6	1 ½	1/8	3
118	-	4	3	-	2	-	2	3	-	-	2
119	-	2	2	-	-	-	-	-	-	-	3
120	-	4	7	-	2	18	-	2	-	½	1
121	-	4	2	-	5	10	1	3	1	-	2
122	-	4	-	-	4	15	2	7	2	½	5
123	-	10	8	-	4	16	-	12	2	½	2
124	-	3	3	-	-	2	-	1	-	-	2
125	-	6	-	-	-	14	-	3	-	½	1
126	6	7	3	-	-	18	-	10	-	-	2
127	-	2	6	-	4	15	1	4	1	-	2
128	-	6	7	-	-	30	1	9	4	1	3
129	-	4	-	-	1	6	-	-	-	-	2
130	-	1	4	-	1	6	1	-	-	-	2
131	-	5	2	-	1	-	-	-	-	-	2
132	-	4	1	-	1	2	-	-	-	-	2
133	50	2	2	-	2	-	-	-	-	-	2
134	-	3	3	-	1	14	-	2	-	¼	2
135	-	13	-	-	-	-	-	1	3	-	1
136	-	1	4	2	-	-	-	-	-	-	3
137	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	2
138	-	6	5	-	3	22	-	10	-	4	4
139	-	1	-	-	1	2	1	1	½	-	2
140	-	4	-	-	-	10	-	7	2	1/10	-
141	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
142	-	2	-	-	1	-	-	-	-	-	1

Jászberény népessége

S. sz.	Lakos neve	Eredete	Fiú	Lány	Ló	Csikó	Ökör	Tehén	Tinó	Üsző	Juh
143	Kovács Mihály	J	-	1	1	-	-	3	-	5	-
144	Sös Gergely	J	2	-	-	-	-	-	-	-	-
145	Barth István	J	1	1	-	-	-	3	4	4	-
146	Serfőző Gergely	H	1	1	2	-	-	2	-	2	-
147	Torma Máttyás	H	-	2	3	1	8	6	4	3	36
148	Todt András	J	1	2	-	-	2	4	5	6	-
149	Kis Imre	H	1	1	-	-	6	3	6	7	-
150	Koháry János	H	1	-	-	-	6	6	1	10	-
151	Balog Gergely	H	-	1	3	1	4	2	2	4	-
152	Csodor Tamás	H	2	-	1	-	6	6	-	6	-
153	Balog István	H	1	1	-	-	-	2	-	2	-
154	Pintér István	J	1	1	-	-	2	1	-	1	-
155	Varga Mihály	H	1	1	-	2	2	3	2	5	-
156	Nagy Mihály	H	3	1	3	1	-	3	3	5	-
157	Jancsó Pál	H	1	1	6	-	12	10	7	10	60
158	Németh Gergely	J	-	1	-	-	-	2	-	2	-
159	Csizmadia Mihály	H	1	1	1	-	-	3	9	7	-
160	Szerecsen Mihály	H	-	3	-	-	-	-	-	-	-
161	Tereny István	H	2	2	-	-	-	3	2	6	-
162	Kállay Gergely	H	1	1	2	-	-	4	1	4	-
163	Halásy János	H	2	-	2	2	8	-	-	2	200
164	Gyapay György	H	-	-	1	1	2	2	1	4	-

az 1699-es összeírásban

S. sz.	Bárány	Sertés	Malac	Méhkas	Szőlő kapás	Búzavetés kila őszi tavaszi		Árpavetés kila	Zabvetés kila	Kölesvetés kila	Széna szekér
143	-	2	2	-	4	8	-	6	-	¼	3
144	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
145	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
146	-	5	-	-	2	4	-	-	-	¼	2
147	20	7	-	2	6	24	2	9	4	1	8
148	-	8	4	-	2	9	½	6	-	-	1
149	-	4	4	-	2	9	-	-	½	¼	2
150	-	9	3	-	5	2	1	3	-	-	4
151	-	9	-	-	8	17	-	9	1	1	6
152	-	6	4	-	-	12	-	9	1	½	3
153	-	6	4	-	-	5	1	1	-	-	5
154	-	3	3	-	-	6	-	3	-	-	2
155	-	1	3	-	4	-	-	4	½	-	3
156	-	3	2	-	1	2	-	4	½	-	1
157	40	11	10	-	-	16	-	3	-	-	-
158	-	1	1	-	2	2	-	1	-	-	2
159	-	2	6	-	5	6	-	2	-	-	2
160	-	3	2	-	8	3	-	-	-	-	-
161	-	2	-	-	4	2	-	2	-	-	6
162	-	1	1	-	-	2	-	1	1	½	-
163	100	4	9	1	-	30	3	4	2	½	-
164	-	1	6	-	-	3	1	2	-	-	-

Jászberény népessége

S. sz.	Lakos neve	Eredete	Fiú	Lány	Ló	Csikó	Ökör	Tehén	Tinó	Üsző	Juh
165	N. György	H	4	2	2	1	8	8	4	11	-
166	N.Kovács György	H	-	2	7	4	26	11	12	20	180
167	Szabó Mihály	J	1	1	-	-	2	3	2	6	-
168	Tari István	J	1	-	2	1	6	4	2	6	-
169	Misey János	H	2	-	1	-	6	5	7	10	-
170	Eördögh György	H	-	-	-	-	-	-	1	-	-
171	Sánta István	H	2	-	2	-	-	1	1	1	-
172	Szabó András	H	1	1	2	-	6	7	5	10	-
173	Sándor András	H	-	-	2	2	8	7	6	15	-
174	Buto János	H	2	1	-	-	-	1	5	2	-
175	Keli Mihály	J	1	-	-	-	-	2	3	2	-
176	Sáry Mátyás	H	1	-	-	-	2	2	2	2	-
177	Tót Lőrinc	H	1	1	-	-	6	3	2	4	-
178	Medve János	J	1	-	3	-	-	-	1	-	-
179	Veress János	H	2	-	-	-	-	3	2	1	-
180	Szabó Pál	J	-	-	-	-	-	3	3	3	-
181	Tót Mihály	H	-	-	2	-	6	5	3	6	-
182	Csány György	J	3	1	3	-	-	2	-	2	-
183	Sisa István	H	-	1	2	1	6	5	3	7	-
184	Gugh Pál	H	1	-	1	-	2	2	2	4	-
185	Hajos György	H	2	2	3	1	6	5	4	9	-
186	Nagy András	H	1	1	4	2	16	15	14	20	-
187	Pataky Mihály	H	-	-	1	1	-	1	-	3	-
188	Galyas János	J	2	-	4	4	8	10	7	14	60
189	Balogh János	J	2	1	2	-	6	4	6	6	-
190	Balogh Gergely	H	2	1	2	-	6	4	3	6	-
191	Tukay András	H	1	1	-	-	-	-	-	-	1
192	Kis Mátyás	J	3	1	-	-	-	2	-	3	-
193	Sor Márton	H	2	1	-	-	-	2	1	-	-
194	László Mihály	H	1	2	-	-	-	2	2	4	-
195	Pataky András	H	1	1	-	-	-	-	-	1	-
196	(Pataky)? Mihály	J	2	1	-	-	-	2	2	4	-
197	Szabó István	H	1	1	3	1	6	2	1	3	-

az 1699-es összeírásban

S. sz.	Bárány	Sertés	Malac	Méhkas	Szőlő kapás	Búza vetés kila őszi tavaszi		Árpavetés kila	Zabvetés kila	Kölesvetés kila	Széna szekér
165	-	3	4	-	5	24	2	10	-	1/8	1
166	70	18	14	-	10	50	6	25	5	½	-
167	-	4	5	-	-	2	½	2	½	-	4
168	-	6	4	-	4	21	1	11	2	¼	4
169	-	5	2	-	-	12	2	8	1	-	4
170	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1
171	-	3	4	-	3	2	-	-	-	-	1
172	-	8	8	-	4	20	4	8	3	½	6
173	-	12	2	-	5	30	-	20	5	½	10
174	-	2	6	-	2	6	-	4	-	-	4
175	-	1	2	-	-	-	1	-	-	-	2
176	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1
177	-	2	-	-	4	14	-	8	1	½	5
178	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	3
179	-	1	3	-	-	3	-	2	-	-	4
180	-	3	3	-	3	2	-	-	1	-	2
181	-	5	4	-	-	16	1	6	1	½	6
182	-	2	-	-	-	3	-	-	1	-	-
183	-	4	6	-	4	18	-	10	2	½	7
184	-	2	-	-	2	6	-	-	-	-	2
185	-	8	2	-	2	20	-	10	2	¼	8
186	-	4	7	-	3	50	-	20	6	1	3
187	-	1	-	-	1	3	-	-	-	-	-
188	26	4	8	-	4	30	-	8	-	½	1
189	-	8	7	1	4	20	-	16	3	-	2
190	-	3	8	-	-	20	4	12	3	½	6
191	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
192	-	3	-	-	3	2	-	-	-	-	1
193	-	1	-	-	2	2	-	-	-	-	-
194	-	-	-	-	2	6	-	2	1	-	2
195	-	1	1	-	-	-	-	1	-	-	-
196	-	2	2	-	3	-	1	1	-	-	-
197	-	2	6	-	4	30	-	14	2	½	6

Jászberény népessége

Ssz.	Lakos neve	Eredete	Fia	Lánya	Ló	Csikó	Ökör	Tehér	Tinó	Üsző	Juh
198	Berda Jakab	J	1	1	-	-	4	3	1	4	-
199	Toth György	J	-	-	-	-	-	5	4	8	-
200	Országh István	H	2	1	12	8	16	25	16	33	40
201	Kis István	J	-	1	1	-	2	3	-	2	-
202	Vargda István	H	-	-	2	-	-	2	1	4	-
203	Vargha István	H	-	-	3	1	8	5	1	4	-
204	Szórád Mátyás	H	-	1	2	1	8	6	4	8	-
205	Szücs Ferenc	J	-	-	-	-	-	1	-	-	-
206	Radovány Mihály	H	2	1	1	1	8	6	1	8	-
207	Sis Gergely	H	-	1	3	1	10	5	4	8	-
208	Borus István	H	2	1	-	-	-	2	2	4	-
209	Kaszás János	J	1	-	3	1	6	2	3	2	-
210	Kis Gergely	H	-	-	2	1	4	2	2	5	-
211	Szabó János	J	2	-	-	-	-	3	4	4	-
212	Egri István	H	1	-	-	-	-	2	2	4	-
213	Kovács János	H	-	1	-	-	4	2	-	4	-
214	Kiss György	H	1	3	-	-	2	3	1	4	-
215	Sass Gergely	H	-	-	4	5	8	5	7	6	-
216	Borin Péter	J	2	3	4	-	12	10	3	10	-
217	Balogh Mihály	J	3	2	5	-	6	10	6	14	-
218	Bayka Mihály	J	1	2	-	-	-	3	-	4	-
219	Sotitz Mátyás	J	-	-	-	-	4	2	-	4	-
220	Kolos Gergely	H	2	1	-	-	6	3	4	3	-
221	Toth János	H	-	-	1	-	8	6	6	8	-
222	Szabó András	H	1	1	-	-	-	2	3	6	-
223	Szegedi György	J	2	-	4	1	10	6	5	8	-
224	Tukacs János	H	1	2	-	-	-	3	1	2	-
225	Czigány Mihály	J	1	2	1	1	2	4	2	3	-
226	Kiss György	H	1	3	-	-	2	2	-	2	-
227	György István	J	1	2	-	-	-	4	2	6	-
228	Czigedy Gergely	H	-	-	-	-	-	1	-	-	-

[illegible]

Jászberény népessége

Ssz.	Lakos neve	Eredete	Fia	Lánya	Ló	Csikó	Ökör	Tehér	Tinó	Üsző	Juh
229	Sotis István	J	1	1	-	1	-	3	-	2	-
230	Tot Mátyás	J	1	1	-	-	-	3	2	4	-
231	Kalla István	H	-	-	-	-	-	-	-	-	-
232	Rigó András	H	-	1	5	2	12	12	8	10	32
233	Felep Mátyás	J	2	3	5	-	14	22	8	24	-
234	Bobos János	H	-	-	-	-	-	1	-	2	-
235	Takács Mihály	H	-	1	-	-	-	4	-	4	-
236	Juhász András	H	-	-	-	-	-	3	-	1	-
237	Bozóky István	H	3	1	3	-	12	8	4	10	64
238	Bakty Mihály	H	3	1	2	2	6	3	2	3	-
239	Kovács Mátyás	H	-	-	-	-	2	3	-	3	-
240	Tót Benedek	J	1	2	1	-	8	2	1	4	20
241	Barany Gergely	H	-	2	-	-	-	1	3	2	-
242	Vargha Márton	H	2	-	1	-	-	3	2	4	-
243	Vargha Dániel	J	1	1	-	-	2	3	2	2	-
244	Pap András	J	1	-	-	-	-	-	-	-	-
245	Relicta Val- entini	J	1	1	2	1	-	5	-	6	80
246	Kun András	török fogság- ból	1	-	2	1	-	-	-	-	10
247	Hucna Mátyás	J	-	1	2	1	6	5	3	5	-
248	Kacsor András	H	-	-	-	-	4	2	2	2	-
249	Szombath István	H	1	-	-	-	-	2	-	2	-
250	Povasi László	J	-	-	2	-	6	4	10	7	65
251	György Jakab	H	-	2	2	-	16	3	2	2	-
252	Pernyész István	H	-	-	3	1	8	5	10	10	-
253	Kohári Mihály	H	1	1	-	-	6	3	-	3	-
254	Szappanos János	H	3	1	1	2	6	3	1	4	-
255	Szike István	H	1	2	4	-	16	6	2	6	-
256	Palota Mihály	H	3	-	2	1	-	3	2	3	-
257	Veres György	H	1	1	10	7	24	6	12	9	160
258	Lantos Mihály	H	2	2	3	1	8	8	6	14	-
259	Bagoly István	H	-	2	-	-	4	3	1	4	-
260	Horváth Ferenc	J	1	-	2	2	2	2	1	3	-
264	Serfőző János	H	1	1	-	-	2	6	2	8	-
265	Mészáros János	H	1	2	1	-	8	3	1	4	-
266	Nagy András	H	-	-	2	2	-	1	2	1	-

az 1699-es összeírásban

Sz.	Bárány	Sertés	Malac	Méhkas	Szőlő kapás	Búzavetés őszi	Búzavetés tavaszi	Árpavetés kila	Zabvétel kila	Kölesvétel kila	Széna szekér
229	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
230	-	1	-	-	1	2	-	1	-	-	2
231	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	3
232	26	10	4	-	2	30	1	20	3	-	1
233	-	14	8	-	4	38	-	10	-	-	-
234	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
235	-	2	2	-	3	3	-	1	-	-	1
236	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	1
237	25	6	4	4	1	23	-	-	-	-	-
238	-	7	4	-	5	18	-	6	-	-	5
239	-	-	2	-	3	3	-	-	1	-	1
240	5	6	2	-	-	14	-	6	-	-	4
241	-	1	5	-	2	3	-	-	1	-	2
242	-	4	-	-	5	3	-	½	1	-	3
243	-	4	2	-	6	2	-	1	-	-	1
244	-	4	-	-	-	3	-	1	1	-	2
245	25	5	8	20	3	-	-	-	1	-	2
246	-	3	4	-	-	3	-	2	-	-	2
247	-	5	4	-	-	18	4	6	1	½	3
248	-	-	-	-	5	10	1	2	1	¼	6
249	-	2	-	-	8	-	-	-	-	-	-
250	10	6	3	1	8	18	-	16	1	-	-
251	-	6	2	-	-	10	-	8	2	½	1
252	-	4	5	-	10	36	-	15	1	½	5
253	-	5	5	-	6	12	1	8	2	-	7
254	-	6	4	-	-	22	-	10	5	½	3
255	-	2	2	-	2	30	-	16	4	1	3
256	-	1	4	-	-	-	-	2	-	-	2
257	50	18	9	-	-	20	-	18	3	-	1
258	-	16	9	-	4	20	2	-	-	-	4
259	-	3	-	-	2	8	2	5	1	-	4
260	-	2	2	-	-	7	1	4	1	-	-
261	-	7	7	1	16	20	3	10	-	½	2
262	-	4	1	-	4	18	1	4	-	½	-
263	-	7	7	-	7	20	-	-	-	-	2
264	-	4	-	-	3	7	-	-	1	-	1
265	-	2	1	-	-	20	-	6	2	1	2
266	-	6	3	-	3	4	2	3	-	-	3

Jászberény népessége

Ssz.	Lakos neve	Eredete	Fia	Lánya	Ló	Csikó	Ökör	Tehér	Tinó	Üsző	Juh
267	Kis István	J	2	2	2	3	4	4	5	4	-
268	Tóth András	J	3	1	3	5	10	8	3	12	55
269	Czeghlédy Mihály	J	2	2	6	3	14	14	9	20	30
270	Molnár Benedek	H	-	1	2	1	10	10	6	15	-
271	Kis Jakab	J	-	-	1	-	4	3	-	6	-
272	Vargha István	J	-	1	-	-	2	3	2	5	-
273	N.Gyapay Mihály	H	-	-	1	-	4	8	3	13	-
274	Konya János	H	-	-	3	3	10	3	4	6	-
275	Osgyán István	J	2	2	-	-	2	2	-	2	-
276	Tobi György	J	2	3	1	1	-	6	3	9	-
277	Tót Péter	H	-	-	5	6	10	8	4	15	16
278	Tódt Miklós	H	3	-	2	1	4	4	-	4	-
279	Szücs Mihály	H	3	3	-	-	4	3	1	3	-
280	Szabó Pál	H	2	-	2	1	2	6	4	6	-
281	Tót Márton	J	3	-	1	-	2	2	5	4	-
282	Bodor István	J	-	-	-	-	-	2	-	1	-
283	Kovács Gergely	J	4	1	-	-	-	1	2	2	-
284	Szerecsen György	H	2	-	-	-	-	2	-	2	-
285	Szücs György	J	-	1	-	-	-	-	-	-	-
286	Ugray András	H	1	2	2	1	4	4	1	6	-
287	Torma Pál	H	1	1	-	-	-	2	1	3	-
288	Bakos István	J	-	1	-	-	4	4	2	6	-
289	Sápi István	H	1	-	-	-	4	3	3	4	-
290	Konkely János	H	-	-	-	-	2	4	4	6	-
291	Czakó Péter	J	2	1	1	-	2	-	-	-	26
292	Csonka István	H	-	4	-	-	-	-	1	-	-
293	Vadkerty István	H	1	2	-	-	2	2	2	3	-
294	Fazakas Gergely	J	-	-	-	-	4	2	1	2	-
295	Szabó Gáll	H	-	-	1	-	4	6	-	9	45

az 1699-es összeírásban

Ssz.	Bárány	Sertés	Malac	Méhkas	Szőlő kapás	Búzavetés őszi	Búzavetés tavaszi	Árpavetés kila	Zabvetés kila	Kölesvetés kila	Széna szekér
267	-	2	4	1	-	5	-	-	-	½	1
268	20	12	6	-	4	28	2	10	2	½	2
269	25	28	6	5	5	40	7	20	7	2	2
270	-	9	7	-	6	28	7	29	6	½	3
271	-	-	-	1	-	4	1	-	-	-	1
272	-	-	-	-	2	4	-	3	2	-	4
273	-	1	3	-	-	9	-	7	2	-	-
274	-	8	7	-	7	36	3	18	3	1	6
275	-	2	2	-	1	3	-	-	-	-	2
276	-	2	-	-	2	4	-	1	1	-	1
277	-	24	4	1	4	30	2	24	4	½	6
278	-	4	-	-	2	18	2	6	1	½	2
279	-	2	2	-	7	3	1	2	1	¼	1
280	-	3	1	-	3	9	-	1	1	¼	2
281	-	4	4	-	3	12	2	3	-	½	2
282	-	1	2	-	5	2	-	2	1	-	-
283	-	-	-	-	4	4	-	-	-	-	-
284	-	2	3	-	7	10	-	4	-	-	4
285	-	1	2	-	4	1	-	-	-	-	1
286	-	3	3	-	4	16	5	-	-	-	2
287	-	1	-	-	3	2	-	-	-	-	2
288	-	2	-	3	-	4	1	1	1	-	2
289	-	4	6	-	SZT	16	4	7	2	1	6
290	-	4	4	-	5	4	1	5	-	½	2
291	6	4	2	-	2	8	-	2	-	-	2
292	-	-	1	-	4	-	-	-	-	-	-
293	-	4	-	-	2	6	-	-	-	-	2
294	-	2	4	-	3	10	1	10	2	¼	2
295	16	6	-	-	2	6	-	2	1	-	2

Jászberény népessége

Sz.	Lakos neve	Eredete	Fia	Lánya	Ló	Csikó	Ökör	Tehér	Tinó	Üsző	Juh
296	Kótvés Mihály	J	-	-	-	-	-	1	-	2	-
297	Csöcsey János	J	1	-	-	-	4	3	1	4	-
298	Fazakas Mihály	J	-	2	-	-	-	-	-	-	-
299	Sarlay István	H	-	1	1	-	-	1	-	1	-
300	Gallyay István	J	1	2	-	-	4	1	-	1	-
301	Pintér András	J	2	1	-	-	-	1	4	3	-
302	Miskozy János	J	-	-	-	-	-	1	-	3	-
303	Kis András	H	2	1	-	-	4	4	1	6	-
304	N. Herczegh Gergely	J	-	1	-	-	-	2	-	1	-
305	Boso Pál	J	2	1	2	1	-	3	1	6	-
306	Bermyer János	H	-	2	-	-	-	1	1	2	-
307	Lengyel Péter	J	1	1	-	-	4	4	2	7	-
308	Kovács Pál	J	2	1	4	1	6	4	1	4	-
309	Kakó János	H	3	2	1	1	4	4	2	3	-
310	Szücs Márton	J	1	1	1	-	-	1	-	1	-
311	Szücs János	H	-	-	4	3	6	6	3	6	-
312	Juhász János	J	-	3	-	-	-	1	1	1	20
313	Szabó András	J	2	2	-	-	2	1	2	3	-
314	Szabó János	H	2	-	-	-	-	1	2	2	-
315	Sambok János	J	-	-	2	1	-	2	1	3	-
316	Ács István	H	2	1	1	-	-	4	2	5	-
317	Verey Mihály	J	1	1	-	-	-	2	1	3	-
318	Szabó János	J	1	1	1	1	6	3	2	2	-
319	Horváth Mihály	H	1	2	-	-	-	4	2	4	-

az 1699-es összeírásban

Sz.	Bárány	Sertés	Malac	Méhkas	Szőlő kapás	Búzavetés őszi tavaszi		Árpavetés kila	Zabvetés kila	Kölesvetés kila	Széna szekér
296	-	1	1	-	SZT	-	-	-	-	-	-
297	-	3	4	-	1	12	1	3	2	¼	4
298	-	1	2	-	2	1	-	-	-	-	-
299	-	2	-	-	1	1	-	-	-	-	-
300	-	2	1	-	5	6	1	4	-	-	2
301	-	2	2	-	-	1	1	1	1	-	1
302	-	-	-	-	4	3	-	3	-	-	1
303	-	4	2	-	2	12	1	6	1	-	2
304	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
305	-	1	-	-	2	-	-	-	-	-	4
306	-	1	-	-	4	2	-	1	-	-	-
307	-	2	4	-	2	12	-	6	1	½	2
308	-	4	-	-	-	4	2	1	1	-	-
309	-	4	1	-	-	10	1	6	1	¼	2
310	-	1	1	-	3	-	-	-	-	-	-
311	-	10	3	-	5	20	-	6	1	-	8
312	10	1	1	-	4	-	-	-	-	-	-
313	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
314	-	1	1	-	8	-	-	1	-	-	1
315	-	1	1	-	-	3	-	1	-	-	3
316	-	4	-	-	8	10	-	4	-	¼	4
317	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	1
318	-	4	2	-	-	2	-	-	1	-	-
319	-	6	2	-	3	15	-	-	1	-	6

Ssz.	Lakos neve	Eredete	Fia	Lánya	Ló	Csikó	Ökör	Tehér	Tinó	Üsző	Juh
320	Teriny János	H	1	1	1	1	8	4	4	6	-
321	Molnár Gergely	h	1	1	-	-	-	-	-	-	-
322	Nucky Mátyás	H	-	-	2	1	4	3	1	3	-
323	N.Barany János	J	1	-	2	-	4	2	1	2	12
324	Lakó István	H	4	-	-	-	-	-	-	-	-
325	Bézé Mátyás	J	-	-	1	-	4	4	4	4	-
326	Kónya István	H	-	4	1	1	-	-	-	-	-
327	Telek János	J	1	1	2	1	8	7	3	6	-
328	Balogh Péter	H	1	2	-	-	-	1	-	1	-
329	Szent György Benedek	Szent-györgy	-	2	-	-	-	4	6	6	-
330	Gáll János	H	-	1	-	-	2	2	2	4	-
331	Mészáros András	H	2	-	4	2	8	6	2	6	-
332	Bugi Albert	J	2	1	-	-	4	3	1	6	-
333	Megyeri János	H	1	1	6	3	14	16	15	18	254
334	Pécsy István	H	1	1	-	-	-	-	-	-	-
335	Ács Máté	J	1	1	-	-	-	1	2	1	-
336	Nagy András	J	1	2	1	-	-	-	-	-	-
337	Horváth István	H	-	2	1	1	6	5	7	8	-
338	Illics István	J	1	3	-	-	2	1	-	-	-
339	Gughi Máté	J	1	2	-	-	2	2	-	1	-
340	Herczegh János	katona	1	2	-	-	-	2	-	-	-
341	Kasnya Mihály örököse	H	1	1	-	-	-	1	1	3	-
342	Eördögh János	J	2	-	6	2	4	6	6	8	30
343	Váci Mihály örököse	H	2	1	3	1	10	9	4	8	-
344	Kovács Miklós	H	3	-	-	-	-	-	-	-	-
345	Suba János	H	1	3	-	-	-	1	1	1	-
346	Tót Márton	J	2	-	-	-	4	2	1	1	-

Jászberény népessége

Ssz.	Lakos neve	Eredete	Fia	Lánya	Ló	Csikó	Ökör	Tehér	Tinó	Üsző	Juh
347	Szarvas Gergely	J	2	2	-	-	-	1	1	2	-
348	Cserta Máté	J	-	3	-	-	4	2	1	2	-
349	Ladó János	H	2	1	1	-	-	1	1	-	-
350	Nagy Albert	J	1	1	-	-	2	2	2	1	-
351	Pénzes István	J	1	-	1	-	4	4	2	3	-
352	Pénzes András	J	2	-	4	3	4	2	2	1	-
353	N. Urbán György	H	2	1	6	4	14	12	11	27	90
354	N. Nagy András	H	2	2	2	2	4	4	3	3	28
355	N. Szelyesi Imre	J	-	2	3	-	6	4	-	4	35
356	Huios Albert	H	-	-	7	2	12	12	8	23	130
357	Tót János	J	3	1	1	1	-	1	-	1	-
358	N. Johay István	H	3	-	4	2	8	2	4	3	85
359	Debrey Gáspár	H	1	1	-	-	4	4	2	8	-
360	Szós Lőrinc	H	1	1	2	-	6	4	1	4	-
361	Misay Mihály	H	4	-	1	1	4	4	1	4	-
362	Terenyi Pál	H	1	1	1	1	6	4	1	5	-
363	Vatay István	H	-	1	5	1	8	6	3	7	31
364	Orbán Mihály	H	1	-	-	-	4	3	2	4	-
365	Koncsik Gergely	H	-	2	-	-	-	1	2	1	-
366	D.J Moray Mihály	H	-	-	-	-	-	-	-	-	-
367	Bacsa Gergely	H	-	-	-	-	-	-	-	-	-
368	Kati András	J	-	3	-	-	-	2	-	2	-
369	Bencsik János	H	1	-	2	1	8	5	3	-	10

az 1699-es összeírásban

Ssz.	Bárány	Sertés	Malac	Méhkas	Szőlő kapás	Búzavetés őszi	tavaszi	Árpavetés kila	Zabvetés kila	Kölesvetés kila	Széna szekér
347	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
348	-	1	1	-	-	1	-	1	-	¼	1
349	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
350	-	1	1	-	-	10	-	2	-	4	3
351	-	2	-	-	4	10	-	3	1	¼	1
352	-	4	-	2	1	-	-	-	-	-	1
353	40	10	15	-	7	30	-	14	3	½	1
354	12	2	2	-	6	2	-	6	-	-	-
355	24	4	-	1	3	25	3	-	-	-	-
356	40	10	6	-	6	30	-	-	-	½	1
357	-	2	1	-	SZT	-	-	1	-	-	-
358	21	6	6	-	3	12	-	3	1	-	-
359	-	4	2	1	2	19	-	5	-	-	1
360		2	1	-	3	18	-	4	-	¼	4
361	-	4	-	-	SZT	12	-	1	-	-	2
362	-	3	2	-	2	19	-	6	1	-	2
363	14	6	4	-	4	20	-	10	1	½	3
364	-	2	4	-	1	4	1	5	-	¼	2
365	-	1	1	-	2	3	1	1	-	-	1
366	-	-	-	-	-	24	-	14	3	-	6
367	-	-	-	-	-	36	-	4	2	-	4
368	-	4	3	-	-	-	-	-	-	-	-
369	-	6	6	-	2	20	-	16	3	½	4

Jászberény népessége

Ssz.	Lakos neve	Eredete	Fia	Lánya	Ló	Csikó	Ökör	Tehér	Tinó	Üsző	Juh
370	Kuczora Gáspár	H	1	1	2	-	2	4	2	6	12
371	Szana János	H	-	-	-	-	-	2	2	5	-
372	Turi András	J	-	2	-	-	-	1	1	2	-
373	Szabó Ádám	J	-	1	-	-	-	-	-	-	-
374	Tóth Gergely	H	1	-	-	-	-	-	1	-	-
375	Bokor István	J	-	-	-	-	-	1	-	1	-
376	Szántó Márton	J	1	-	-	-	-	1	2	1	-
377	Galyas András	J	-	2	-	-	-	1	1	3	-
378	Petrasz Gergely	J	2	1	-	-	-	-	-	-	-
379	Bodarz Pál	J	-	4	-	-	-	1	1	1	-
380	Keradi György	J	-	-	-	-	-	2	1	2	-
381	Takács Jakab	J	1	2	1	-	-	-	-	-	-
382	Budacz Pál	J	2	1	-	-	-	-	-	-	-
383	Minihaz András	J	1	-	-	-	-	-	-	-	-
384	Töky János	J	-	1	-	-	-	1	-	-	-
385	Vida János	J	1	-	-	-	-	-	-	-	-
386	Szaika István	J	2	-	2	-	-	1	-	-	-
387	Szikszai István	J	-	-	-	-	-	2	1	4	-
388	Sziba András	J	-	1	-	-	-	-	-	1	-

[illegible]

NÉGYSZÁLLÁS PUSZTÁN GAZDÁLKODNAK

A Négyszálláson gazdálkodók többsége Jászberényben élt, a többiek pedig feltehetőleg árokszálási vagy dósai lakosok voltak.

Sor sz	Lakos neve	Búzavetés kila		Árpavetés	Zabvetés	Kölesvetés	Széna szekér
		ősz	tavaszi				
1	Pincre Gergely	-	1 ½	-	3	-	-
2	Muhori Lukács	-	2 ½	-	4	-	-
3	Tóth Mihály	-	-	-	-	-	4
4	Sánta Pál	-	-	1	2	-	-
5	Kocza Pál	-	-	3	-	½	3
6	Nagy János	-	-	-	2	-	1
7	Medve József	-	-	2	-	-	1
8	Somodi Tamás	-	3	-	-	-	-
9	Koncsi Gergely	-	6	34	-	1	-
10	Nagy István	-	-	2 ½	2	-	4
11	Barany István	-	2	-	2	-	-
12	Görghi Tamás	-	2	-	-	-	-
13	Barany Pál	-	-	-	-	-	3
14	Bota Péter	-	1 ½	-	-	-	2
15	Barát András	-	-	2	-	-	1
16	Turi Pál	-	1	1 ½	-	-	1
17	Kovács Mihály	-	-	-	-	-	3
18	Kovács János	-	-	1 ½	-	-	-
19	Molnár András	-	-	8	4	-	-
20	Szics Pál	-	-	½	-	¼	-
21	Kertész György	-	-	-	3	-	-
22	Fábián Márton	-	-	1 ½	-	-	-
23	Juhász István	-	-	3	-	-	-
24	Csáky Pál	-	4 ½	6	3	¼	4
25	Socra Mátyás	-	-	9	-	-	-
26	Borics Tamás	-	-	-	5	-	-
27	Palócz Márton	-	-	10	-	1	3
28	Mészáros János	-	-	2 ½	-	-	-
29	Czinarz Jakab	-	1	5	3	-	-

Sor-sz.	Lakos neve	Búzavetés kila ősz tavaszi		Árpavetés	Zabvetés	Kölesvetés	Széna szekér
30	N.Juhay Péter	-	-	6	4	-	-
31	Szentmiklósi János	25	4	18	4	½	-
32	Kállay Péter	-	-	-	1 ½	-	1
33	Tóth György	-	-	2	1	½	-
34	Szil Benedek	-	2 ½	12	3	-	4
35	Fodor Mátyás	-	-	4	-	-	2
36	Szellei János	-	1	1	-	-	-
37	Dancsa János	-	4	4	6	-	-
38	Mag Demeter	-	1	-	4	-	-
39	Misey István	-	-	7	1/10		
40	Kovács Mihály	-	5	16	3	1	12
41	Hartyány István	-	5	9	4	-	-
42	Sipos Gergely	-	2	6	-	-	-
43	Baranyay Gergely	-	-	4	3	-	-
44	Molnár István	-	-	10	-	-	-
45	Szabó György	-	-	2	-	-	-
46	Németh István	-	-	-	2 ½	-	4
47	Pernyéz Mihály	-	1	-	1	-	-
48	Kálmán Tamás	-	-	15	5	-	3
49	Kövér György	-	-	8	-	-	-
50	Erős János	-	-	-	4	-	1
51	Kis András	-	-	3	½	-	2
52	Rédey János	-	4	2	-	-	2
53	Nagy Gergely	-	1	5	2	-	4
54	Barát István	-	-	-	3	-	-
55	Mosisz György	-	1 ½	4	1	-	-
56	Gombka György	-	-	7	4	-	1
57	Korász György	-	-	1	-	-	2
58	Kiss Péter	-	-	2	2	-	2
59	Szallay János	-	-	3	-	-	-
60	Beszteri János	-	-	2	1	-	-
61	Durucz János	-	-	3	-	-	-

Sor-sz.	Lakos neve	Búzavetés kila		Árpavetés	Zabvetés	Kölesvetés	Széna szekér
		őszi	tavaszi				
62	Kovács Mihály	-	-	1	1	-	-
63	Bartha István	-	2	1	-	-	3
64	Kis Imre	-	-	1	5	-	9
65	Kohári János	-	-	-	5	½	-
66	Csidor Tamás	-	6	2	-	-	4
67	Selyem György	-	-	1	-	-	7
68	Sándor András	-	-	-	2	-	7
69	Gughi Pál	-	-	3	-	-	2
70	Nagy András	-	-	8	-	-	-
71	Ország István	-	-	20	-	-	8
72	Radvány Mihály	-	-	1	-	-	1
73	Szegedi György	-	-	12	4	-	-
74	Filip Mátyás	-	-	10	-	-	10
75	Bozóky István	-	-	13	2	-	2
76	Bakty Mihály	2	1 ½	8	2	-	1
77	Hudra Mátyás	-	-	4	1	-	1
78	Kemenczey Gergely	-	1	-	9	-	-
79	Serfőző János	-	2	11	4	-	2
80	Tóth Márton	-	-	9	-	-	2
81	Ugray András	-	-	6	2	-	-
82	Boso Pál	-	1	4	1	-	2
83	Horváth Mihály	-	-	4	2	-	1
84	Felesz János	-	-	11	2	-	3
85	Nagy Albert	-	-	1	2	-	1
86	Szelesy Imre	-	2	13	2	-	-
87	Haios Albert	-	2	20	2	-	2
88	Vatay István	-	-	15	3	¼	14
89	Szabó Márton	-	-	-	3	-	1

Besenyi Vendel

JÁSZBERÉNY REDEMPTUSAI

A Jászkunság 1745 előtt koronabirtok volt, a Jászság, a Kis- és Nagykunság területe a magyar Szent Korona tulajdonát képezte. A jászok és a kunok fegyverrel szolgálták a királyt, s ezért különböző kiváltságokat kaptak, így területünkön nem alakult ki a földesúr-jobbágy rendszer.

A bécsi udvar anyagi helyzete a folytonos háborúskodás és a törökelleni felszabadító hadjáratok következtében megingott, a kincstár feltöltésére pénzre volt szükség. A középkori fegyverjog alapján a bécsi udvar jogot formált a töröktől visszafoglalt területekre. Létrehozták az újszerzeményi bizottmányt (Neoquistica Commissio), melynek elnökévé Kollonich Lipót esztergomi érseket nevezték ki. A felszabadított területeken élőknek e bizottság előtt kellett bizonyítani hitelt érdemlő okiratokkal, hogy az adott terület jogos tulajdonosai. Aki ezt nem tudta bizonyítani, a bizottmány a területét a királyi kamara számára lefoglalta, s másoknak jó pénzért eladta. A felszabadított egykori kiváltságos terület, a Jászkunság sorsáról is ez a bizottmány döntött. Kollonich Lipót úgy érvelt, mivel a Jászkunság koronabirtok, így az udvarnak szabad rendelkezése van felette, s így hazai és külföldi vásárlóknak felkínálta megvételre.

A Jászkunság területére két lovagrend jelentkezett vásárlóként, a Máltai és a Német Lovagrend. Az utóbbi hivatkozási alapja az volt, hogy az erdélyi Barcaságban egykor a XIII. században birtokolt területeiket elveszítették, kivonultak Magyarországról, s most szeretnének visszatérni. A mérleg a Német Lovagrend javára dőlt el.

Az udvar és a Német Lovagrend között a közvetítő szerepet Kollonich Lipót látta el, aki a vételárat 500 000 Ft-ra mérsékelte. Ezen az áron 1702. március 22-én a Jászkunság a Német Lovagrend tulajdonába került, s az addig szabad jászok és kunok jobbágyi sorba süllyedtek, földesuruk a Német Lovagrend lett. Az ezen a napon kiállított királyi levél „minden királyi örökös tulajdoni és fegyverjogot, valamint teljes földesúri jogot... átruházott a rendre.” Megállapodtak a jászkun kerületekkel, hogy a földesúri jobbágyi szolgáltatások ellenértékéként a kerületek évi 25 000 Ft haszonbért fizetnek.

A Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) miatt a Lovagrend jogait csak annak bukása után tudta jobban biztosítani, gyakorolni, azonban nem nagy sikerrel. Jászberénybe telepített központi épület – amelyet 1945 után lebontottak – a mai Serház utcában állott és Serház néven volt ismert a városban. Az általa kiválasztott területeken majorságait sem tudta kialakítani, a lakosság nem vált klasszikus értelemben vett jobbágygá, és a helyi tanácsok is inkább a lakosság érdekeit védték, mint a földesúrét.

Az eladás hatalmi szóval történt, s ez nem szüntethette meg a jászkunoknak a régebbi törvények szerinti, királyi oklevelekben biztosított és megerősített kiváltságait, hanem ezeket hatalmi szóval egy időre felfüggesztette. A közigazgatás érintetlen maradt. Az eladás ténye tiltakozást váltott ki mind a nádor, mind a magyar országgyűlés, mind az érintett jász és a két kunság lakossága részéről. A Rákóczi-szabadságharc ideje alatt a fejedelem és a bécsi udvar között 1703–1706 közötti években megtartott béketárgyalásokon is országos sérelemként szerepelt, sőt az 1711. évi szatmári békekötés pontjaiba is belekerült, de az 1712. és 1715. évi országgyűlés is foglalkozott ezzel az ügygel. Végül a Német Lovagrend az örökös

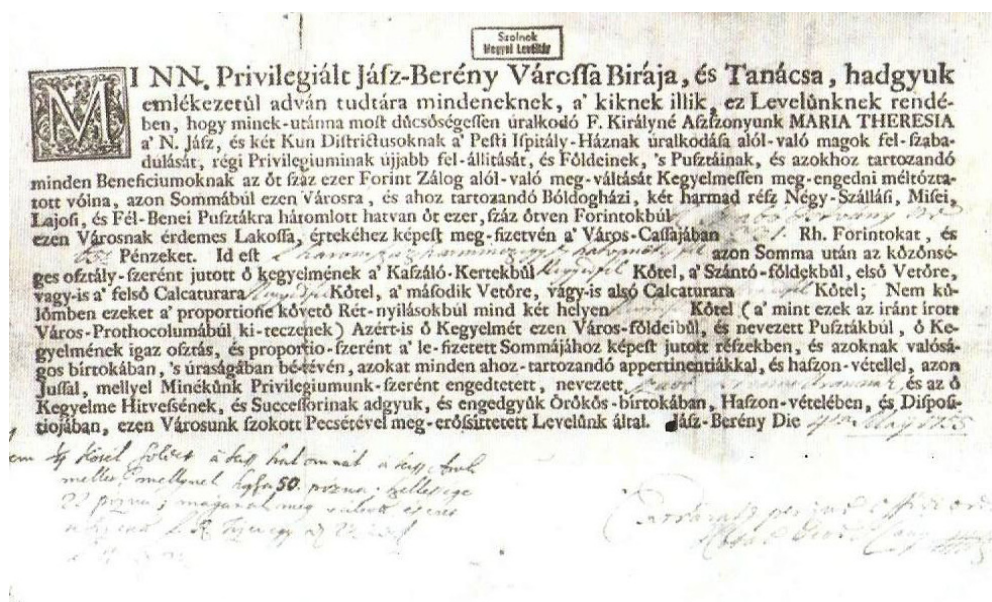
vételi jogától elállt, s az 1715. évi országgyűlés az eladás tényét elzologosításra módosította, melyből az udvarnak kell kiváltani a Hármaskerületet (1715. évi XXXIV. Törvény), s ennek három év alatt meg kell történnie. A vételár felét a kincstárnak, a másik felét pedig az „Ország Rendei”-nek kellett volna megfizetnie. Ez azonban nem történt meg.

A kiváltságok visszaszerzéséért továbbra próbálkoztak és kilincseltek. A nádor közbenjárását is kérték arra vonatkozóan, hogy a rendek által kötelezett 250 000 Ft-ot, a vételár felét ők maguk teremthessék elő. Hajlandók lettek volna ezt a súlyos terhet magukra vállalni, így az összeg másik felét a kincstárnak kellett rézére kifizetni. A Német Lovagrend úgy hajlott volna az egyezségre, ha a teljes vételárat visszakapja. 1745-ig szinte minden országgyűlésen téma volt a visszaváltás, azonban eredményt nem értek el.

Mivel a Lovagrend elképzeléseit nem tudta megvalósítani, így 1731-ben továbbadta a Jászkunságot a pesti Invalidusok Házának. Ezt követően az alapítvány helyett egy bizottság gyakorolta a földesúri hatalmat. Első intézkedéseként a bizottság 25 000 Ft-ról 45 000 Ft-ra emelte az éves haszonbért.

A visszaváltás nem lankadó igényének megvalósításához az 1740-ben kitört osztrák örökösödési háború adott komoly indítékot. A királynő 2. század (századonként 198 fő) lovas katonát kért. 1744-ben újabb mozgósításra került sor, melyre a kerületek újabb 400 lovast szereltek fel és küldtek a háborúba. Abban bíztak, hogy ezzel közelebb kerülnek a megváltáshoz.

A redempciós ügyek intézésével mindhárom kerület 1-1 személyt bízott meg. A Jászságot

A jászberényi redempciós levél

Horváth András, a Hármaskerület főnótáriusa, a Kiskunságot Nánássy János, volt főkapitány, a Nagykunságot pedig Varró István, Karcag nótáriusa képviselte.

Sok helyen és sokszor kellett kilincselni, tárgyalni, míg a rájuk bízott ügyet el tudták intézni. Jártak Pozsonyban, Budán, Bécsben, tárgyaltak a nádorral, a Helytartótanáccsal, és megpróbálták bejutni a királyhoz is. Annak érdekében, hogy útjaik, tárgyalásaik eredményesebbek legyenek, bizony sokfelé ajándékot is vittek a császárvárosba. Kérésüknek nagyobb nyomatékot adva vitték az akkor csemegének számító teknősbékát, de nem hiányzott a jóféle aranypénz, a darutoll, vagy a különlegesen szép kócsagtoll, sőt még a jó kiskunsági szalonna is ott volt a szekér alján.

A hosszú és kitartó alkudozások sora 1745-ben kompromisszumot eredményezett. A királynő Frigyes választófejedelemmel háborúzott, s mint minden háborúhoz, ehhez is pénz és katona kellett. A bécsi udvar most is pénzhiánnyal küszködött, s így Mária Terézia királynő „kegyesen megengedte, hogy a jászkunok visszaszerezhessék szabadságukat, ennek fejében kiállítanak 1000 lovas katonát a királynő szolgálatára, a jövőben pedig erejükhez mérten támogatják katonailag az uralkodót”. És ha az 500 000 forint váltságdíjat és még 15 000 Ft-ot a pesti Invalidus Háznak „javítási és más kiadásokra és más költségekre” megfizetnek, visszakapják régi kiváltságait.

A megegyezés 1745. február 28-án jött létre. Mielőtt ez kihirdetésre került volna, 1745. április 20-án Bécsben a kerületek 3 teljhatalmú küldöttjével, Horváth Andrással, Nánássy Jánossal és Varró Istvánnal kötelezvényt írtak alá, melyben vállalták, hogy a megállapodásban lefektetett kötelezettségeket a kerületek teljesítik. Ezen felül vállaltatták velük, hogy az 500 000 Ft-ból az első 100 000 Ft-ot az év Szent György napjáig (április 24), a fennmaradó 400 000 Ft-ot legkésőbb Keresztelő Szent János napjáig (június 24) (Szent György napjától a teljesítés napjáig számított 6%-os kamat felszámolásával együtt) megfizetik. A rokkant katonák háza részére fizetendő 15 ezer Ft-ot + 9 ezer Ft egyéb költséget ugyancsak Szent György napjáig megfizetik, valamint az 1000 lovasból álló katonai kontingenst április végéig felállítják, megszervezik. Kötelezték magukat arra is, hogy a nádornak ígért 3000 aranyat minden év Szent György napjáig megfizetik. Garanciát vállaltak arra vonatkozóan is, ha a kerületek valamelyik települése a kötelezettségeinek nem tud eleget tenni, úgy a kerületek egésze áll helyt értük.

Ezen megállapodás 1745. május 6-ával került kihirdetésre. Az 1745. évi május 6-án kelt királyi diplomával Mária Terézia királynő helyreállította, visszaállította a régi jászkun kiváltságokat, s a megváltás lebonyolítását engedélyezte. E királyi diplomát ünnepélyes keretek között 1745. július 12-én Jászberényben is kihirdették – a mai Főtemplom helyén álló egykori középkori gótikus templomban. Több országos előkelőség, a Jászkunság vezető testülete és nagyszámú sokaság jelenlétében. Az ünnepségen Jászapáti szülötte, Rusvai Lőrinc ferences szerzetes tartotta a prédikációt.

Az 1745. évi november 22-i kerületi ülésen Jászberény részére 65 000 Ft váltságdíj megfizetését írták elő. 1748-ban Berény Boldogháza egy részét 2000 Ft értékben eladta Alsószentgyörgynek, így Berény végleges redempciós összege 63 150 Ft-ra módosult.

1745-ben Jászberény és a hozzá tartozó puszták területe 76 510 kh (44 032 hektár) lehetett. A megyei levéltárban megőrzött két dokumentum alapján összeállítottam az 1745. évi redemptusok névsorát. A vezérkönyv betűrendi sorrendben 741 nevet tartalmaz. Ebben fel van

tüntetve, hogy az illető személy melyik tizedben lakott, a földkiváltási könyvben hányas sor-szám alatt szerepel, és a földkiváltási könyv hányadik oldalán van feltüntetve a neve. Az első földkiadás után még voltak utólagos földkiadások. Postliminio cím alatt a vezérkönyvben az egyes betűknél feltüntetett névsor után még 92 név szerepel. (Pl. A esetében: 2, B esetében: 14, K betűnél: 16 stb. A betűk az illető személy családi nevének kezdőbetűjét jelentik.) Esetükben csak az van feltüntetve, hogy a földkiváltás könyvében nevük hányadik oldalon szerepel. A 92 nevet átvizsgálva 73 olyan nevet találtam, mely az eredeti 741 név között szerepel, így 19 fő azon személyek száma, akik későbbi földkiadásokkal váltak redemptussá. Így összesen 760 főre tehető Jászberény 1745. évi földváltóinak létszáma.

A föld kiváltásának könyvében a 741 név esetében tizedenként szerepelnek a nevek, nevük után fel van tüntetve, hogy művelési ág szerinti megosztásban milyen kerületi földet kaptak, s annak mennyi a pénzértéke, tehát az illető személynek hány forintot kellett fizetnie a használatába adott területekért. A postliminio útján kiosztott területek esetében csak az illető neve, a kapott földterület művelési ága és területe, valamint annak ára szerepel.

Az alant közölt névjegyzék 760 nevet tartalmaz betűrendben. Fel van tüntetve, hogy az illető melyik tizedben lakott és milyen összeget fizetett be a redemptióba. Ahol a tized nincs feltüntetve, ők postliminio útján kapták a területüket. A 741 személy közül az a 73 személy, akik postliminio útján is kaptak földet, nevük után a két alkalommal meghatározott összeget összevontan, tehát egy összegben tüntettem fel. A 760 földváltó közül a nők száma 40 fő, tehát a földváltók 5,3%-a nő, valamennyien férjezetek, valószínű családfenntartó özvegyasszonyok lehettek. E 760 személy által váltott föld értéke: 62 677 Ft és 30 ½ dénár. Egy főre vetítve ez 82 Ft és 47 dénárt tesz ki. Végül is Jászberény Boldogháza ¼ részének eladása után 63 150 Ft-ot fizetett, így hiányzott, hiányzik még: 63 150 Ft-62 677 Ft 30 ½ dénár = 472 Ft 69 ½ dénár. Ezt a hiányzó összeget a későbbi földeladásokkal biztosíthatták, így a redemptusok száma a továbbiakban még növekedhetett, sőt - a jegyzőkönyvek szerint növekedett - is.

A redemptusok névsora és az általuk megváltott föld értéke 1745-ben

Folyó-szám	Lakás-tized	A földváltó neve	váltott	
			forint	dénár
1	1	Aranyosi László	92	50 ½
2	3	Alács István	45	59 ½
3	6	Ágoston Demeter	61	58
4	6	Anvander János	288	87 ½
5	6	Alabér Márton	56	36
6	7	Antali János	48	61 ½
7	7	Andrási József	44	75 ½
8	8	Ács Lukács	20	52 ½
9	8	Almási András	271	64 ½
10	8	Árva Gáspár	20	95
11	1	Borics János	89	46
12	1	Benkó Tóth Mátyás	76	8
13	1	Bagoly András	42	10

14	1	Bacsa János	23	27 ½
15	1	Baráth István	20	63 ½
16	1	Baráth György	65	68
17	1	Barta Mihály	20	52 ½
18	1	Berecz József	109	93 ½
19	2	Bojtos Gergely	32	68
20	2	Bódi János	186	92 ½
21	2	Balta Péter	22	16
22	2	Balta György	44	31 ½
23	2	Berecz István	44	57 ½
24	2	Bartha István	23	68 ½
25	2	Bartha József	15	81
26	2	Boda István	65	85
27	2	Boda Ádám	9	84 ½
28	2	Barna Gergely és János	175	66 ½
29	2	Borbély Ferenc	20	32
30	2	Baranyi István	27	83 ½
31	2	Bagoly István	43	61 ½
32	2	Baltha János	74	89
33	2	Baltha Mihály	23	61 ½
34	2	Bodor Mihály	95	18
35	2	Balogh János	20	52 ½
36	2	Bódi András	39	79 ½
37	2	Baranyi István	150	52 ½
38	2	Bakki János	42	92
39	2	Bazsó János	92	73
40	2	Bungyi Molnár János	40	47 ½
41	2	Bellér István	20	74
42	3	Balla György	119	91
43	3	Balla János	30	16
44	3	Bessenyei István	72	19
45	3	Besze György	20	53
46	3	Bakki József	262	40 ½
47	3	Bagoly Mihály	171	3 ½
48	3	Baranyi Gáspár	155	82
49	4	Bakki István	83	80 ½
50	4	Bozsár Balázs	20	95
51	4	Bárkányi József	56	61
52	4	Bartha János	93	11 ½
53	5	Bugyi Albert	22	76
54	5	Bartha Benedek	92	43 ½
55	5	Baráth Gergely	212	44
56	5	Barna János	15	33
57	5	Baranyi Péter	128	43
58	5	Baranyi Imre	64	55
59	5	Baranyi István	67	88

60	5	Balogh Gábor	20	32
61	5	Bíró Mihály	20	11
62	5	Balogh György	66	43
63	5	Balogh János	85	68
64	6	Balog Ferenc fiai	164	22
65	6	Borbély István	78	38
66	6	Balogh Ádám	55	19
67	6	Bató Imre	283	83
68	6	Bagi András	72	13 ½
69	6	Bató János	162	1 ½
70	6	Bolemán János	42	73 ½
71	6	Bárany János	97	12 ½
72	7	Beszteri Mihály	201	2
73	7	Balogh János	57	85 ½
74	7	Balogh István	69	98
75	7	Balla Pál	95	81
76	7	Bori Mihály	29	29 ½
77	7	Beszteri István	183	43 ½
78	8	Bátki János	262	63
79	8	Bozóky Mihály	43	82 ½
80	8	Bokor László	12	93
81	8	Balogh Ferenc	55	33 ½
82	8	Borjú Ignácné	20	84
83	8	Bágyi Mihály	20	95
84	8	Bartal István	374	20 ½
85	8	Balta Mátyás	45	7
86	9	Bartha Balázs	20	74
87	9	Bokor György	25	15
88	9	Bakki Gergely	83	79
89	9	Bende Mihály	88	34 ½
90	9	Bartal Péter	75	72
91		Boda Mihály	21	32 ½
92		Kollár Béres György	14	
93		Bartha Palócz János	3	36 ½
94	1	Czikora István	178	10 ½
95	1	Csányi Gergely	20	84 ½
96	1	Csillik János	20	31 ½
97	1	Csáki Ferenc	39	37 ½
98	2	Cseh János	43	47
99	2	Cseh Ferenc	42	21
100	3	Csák István	124	42 ½
101	3	Csernus Gergely	94	37
102	3	Csíkmérő Mihály	20	31 ½
103	3	Csíkmérő András	20	53
104	3	Csíkmérő Ferenc	20	53
105	3	Csorba János	93	34 ½

106	4	Csillik Györgyné	135	28
107	5	Czigány János	117	74
108	5	Csányi János	92	7 ½
109	5	Csordás Mátyás	20	32
110	5	Csordás István	40	63 ½
111	5	Csákó István	45	88 ½
112	6	Csordás János	152	25
113	7	Cserépi János	66	15
114	7	Csák Gergelyné	79	82 ½
115	8	Csordás András	183	94 ½
116	8	Cserta Márton	188	46
117	8	Cseri György	90	25
118	8	Cserta György	20	73 ½
119	8	Csernai János	24	33 ½
120	9	Csák Ferenc	21	42
121	9	Csákó Mihály	145	42 ½
122	9	Csák Mihály	101	27 ½
123	9	Csizmadia György	20	31
124	9	Csizmadia Mihályné	31	63
125	1	Detki Pálné	44	12 ½
126	2	Dorók János	65	67 ½
127	2	Domány János	243	81
128	2	Demeter György	45	91
129	2	Detki András	59	69
130	2	Detki Mihály	20	95
131	4	Durucz István	71	½
132	4	Dobó János	41	89 ½
133	6	Decsi István	155	70
134	6	Demjén Ferenc	20	31 ½
135	8	Dalmadi András	167	58
136	8	Deme Mátyás	20	73 ½
137	8	Dohándi Pál	44	77 ½
138	9	Demkó Ferenc	30	58 ½
139		Dvorniczky István	14	
140	3	Elefánti Miklós	20	74 ½
141	4	Erős János	348	7 ½
142	6	Eröss János	41	5 ½
143	7	Erdős Márton	61	21 ½
144	1	Fózer József	125	17 ½
145	2	Fürdös József	10	89 ½
146	3	Franyó János	46	67 ½
147	3	Fábián András	44	31
148	3	Fekete János	13	14 ½
149	4	Farkas Ferenc	20	95
150	4	Fülöp Mátyás	221	50
151	5	Ferencz László	182	25 ½

152	6	Földi Márton	20	31 ½
153	6	Fridvalszki Ferenc	20	84 ½
154	7	Fecske Jakabné	83	79
155	8	Fecske György	155	84 ½
156	8	Fekete Ignác	47	9 ½
157	9	Farkas Pál	20	95
158	9	Fazekas Gergelyné	20	52 ½
159	9	Feke János	96	31 ½
160	1	Gömöri Ferenc	49	92 ½
161	1	Garami Péter	229	44
162	1	Gyöngyösi Antal	20	31 ½
163	2	Gomolya András	20	74
164	2	Gergi Márton	137	69 ½
165	2	Györki András	79	76
166	3	Gugi András	277	4
167	3	Gulyás István	45	50 ½
168	3	Gulyás János	87	70
169	4	Gulyás Mihály	63	37
170	4	Gombkötő Illés	63	31
171	5	Gulyás Ferenc	102	86 ½
172	5	Gondoss János	46	70
173	5	Godó József	20	32
174	5	Godó Mihály	55	96 ½
175	5	Geröcs István	165	6
176	5	Geröcs Mihály	45	80 ½
177	5	Geröcs János	123	16 ½
178	6	Gomboss Illés	41	5 ½
179	6	Gordos Gergely	20	31 ½
180	7	Gáll János	67	88 ½
181	7	Gyapai Gergely	85	65
182	7	Gugi Ferenc	121	43 ½
183	7	Gulyás István	145	21 ½
184	7	Gyapai Mihály	50	77 ½
185	7	Gáll István és András	93	28
186	7	Gombkötő Mihály	89	45
187	8	Gáll Ignác	81	48
188	8	Gulyás Miklós	95	81 ½
189	8	Gulyás József	26	4
190	8	Gergely Márton	172	32 ½
191	8	Gáll Mihály	20	53
192	9	Gombos András	65	36
193	9	Gócsi Gáspár	25	42
194	9	Gallay János	10	16
195	1	Hájos István	20	52 ½
196	1	Horváth György	192	78 ½
197	1	Hordós Márton	40	84 ½

198	1	Héjja János	20	25
199	1	Herkules György	41	47 ½
200	1	Horváth András	426	60
201	2	Hegedűs Mátyás	20	74
202	2	Herkules Jakab	10	89 ½
203	2	Harangi István	20	11
204	2	Hering Gergely	42	46
205	2	Horváth Ferenc	40	84 ½
206	2	Horti Mátyás	139	74
207	2	Horváth Mihály	47	51
208	2	Horváth Györgyné	9	84 ½
209	2	Hudra József	96	12 ½
210	2	Hudra István	40	42 ½
211	2	Hájos István	20	74
212	3	Horthy Ferenc	167	50
213	3	Héjja István	20	53
214	3	Horváth György	45	32 ½
215	3	Horváth István	20	53
216	3	Hegedűs János	28	23
217	3	Homoky Tóth Ádám	41	47 ½
218	3	Héjja András	23	19 ½
219	4	Hartyányi János	46	25
220	4	Hegyesi István	244	17 ½
221	4	Hájos József	20	52 ½
222	4	Hájos András	89	55
223	4	Horthy Imre	179	53 ½
224	5	Hábencius Ferenc	133	82
225	6	Hasznos András	20	33
226	6	Horváth Ferenc	73	37
227	6	Hájos Mihály	20	52 ½
228	7	Haringai V. János	20	52 ½
229	7	Hamar József	62	38 ½
230	7	Hegedűs János	20	95
231	7	Halner András szíjjártó	16	2
232	7	Halner György szíjjártó	30	79 ½
233	8	Halasi József	11	
234	8	Harmath János	48	59
235	8	Halmai György	91	16 ½
236	8	Hallgat Márton	46	25
237	9	Hagyó Mátyás	69	89
238	9	Hagyó György	69	26
239	9	Hunthy János	280	35
240	1	Ilovai Mihályné	20	53
241	1	Ilovai András	20	53
242	1	Jekkel Gábor	19	69
243	2	Juhász József	205	70

244	2	Juhász Mihály	89	41
245	2	Jakus árvái	190	40
246	2	Illés András	20	72
247	3	Juhai Imre	53	16 ½
248	4	Iványi István	413	4
249	4	Juhász Antal	20	32
250	5	Járomi Gergely	305	97
251	6	Jasniczky János	146	54
252	6	Juhász István	73	63
253	8	Juhász Mihály	173	20
254	8	Juhász Mihály	193	20
255	8	Illés János	144	50 ½
256		Jankovics Mátyás	7	5
257	1	Koncsik János	311	58 ½
258	1	Kovács József	45	15
259	1	Kovács Gergely	104	26
260	1	Kovács Jakab	87	68 ½
261	1	Kovács István	56	47
262	1	Kürti Pálné	20	63 ½
263	1	D. Kovács Pál	88	29 ½
264	1	Koncsik Pál	377	42 ½
265	1	Kovács Mihály	47	59 ½
266	2	Kocza József	21	79
267	2	Kalocsai Pálné	52	21
268	2	Kovács András árvái	20	11
269	2	ifj. Katona István	20	74
270	2	Kiss András	34	22 ½
271	2	Katona Andrásné	176	47 ½
272	2	Katlan István	89	34 ½
273	2	Kun Mihályné	20	40
274	2	Katona István	39	79 ½
275	2	Kovács Gergely	44	51
276	2	Konez Mihály	20	40
277	3	Kovács János	20	95
278	3	Kocsis István	31	81 ½
279	3	Kovács Bálint	242	41
280	3	Kövér Mihály	251	95
281	3	Káposztás András	88	70
282	3	Kovács Ferenc	320	55 ½
283	3	Kiss Mag István	20	74
284	3	Kukoricza János	49	50 ½
285	3	Kiss Balázs	262	89 ½
286	3	Kohári János	10	26 ½
287	3	Kocsis Pál	82	11
288	3	Kocsis István	82	11
289	3	Kovács András	20	53

290	3	Kovács József	88	85 ½
291	3	Kiss Tóth Ádám	92	78
292	3	Kovács József	260	48
293	3	Kuthy András	36	49
294	3	Kövér József	56	59 ½
295	3	Kiss Jánosné	41	47 ½
296	3	öreg Kovács Ferenc	92	75 ½
297	3	Kocsis Tóth György	42	52 ½
298	4	Kiss Mátyás	20	52 ½
299	4	Kövér Mihály	93	14
300	4	Kövér Illés	164	22
301	4	Kohári Mihály	87	31
302	4	Kámán József	296	94 ½
303	4	Kovács Jakab	10	26 ½
304	4	Kasza József	45	99
305	4	Kiss János (szolga)	20	52 ½
306	4	Kazi András	66	4 ½
307	4	Kiss János	26	7
308	4	Kiss György	183	
309	4	Kuczsa András	20	52 ½
310	5	Kiss Márton	171	20
311	5	Kiss Pál	149	33 ½
312	5	Kovács Ferenc	11	10 ½
313	5	Kovács Gergely	136	58
314	5	Király János	38	17
315	5	Kiss János	174	95 ½
316	5	Kemenczei István	20	32
317	5	Kiss István	138	74 ½
318	5	Kiss György	83	91
319	5	Kessik Imre	138	78 ½
320	5	Kiss Antal	287	84 ½
321	5	Kovács Márton	87	37 ½
322	5	Kiss Gergely és Mihály	91	61
323	5	Kovács János	60	32 ½
324	6	Katona Szabó Pálné	144	97
325	6	Kovács Mihály	20	32 ½
326	6	Kovács József	208	92 ½
327	6	Kohári Gergely	34	57
328	6	Kövér Pál	81	50 ½
329	6	Kiss Pál	62	3 ½
330	6	Kállay András	413	23 ½
331	7	Kovács Jánosné	122	95 ½
332	7	Kazi János	45	40
333	7	Kovács György	84	21
334	7	Kónya János	21	16
335	7	öreg Kovács István	42	31 ½

336	7	Kukoricza Mátyás	156	13 ½
337	7	Kenderesi János	20	32
338	8	Kiss Antal	155	½
339	8	Kántor Istvánné	20	10 ½
340	8	Kocsis Ferenc	204	90 ½
341	8	Kasnya János	24	15
342	8	Konkoly János	142	12
343	8	Kalocsai Szabó János	20	95
344	8	Kövér Ferenc	22	15 ½
345	8	Kotán János és felesége	232	15 ½
346	8	Kiss János	168	42
347	8	Kuczora András	21	79
348	8	öreg Kocsis Ferenc	51	58
349	8	Kazi Mihályné	20	52 ½
350	9	Kurdis János	25	88
351	9	Király János	298	73 ½
352	9	Kovács György	20	73 ½
353	9	Kovács Mátyás	41	89 ½
354	9	öreg Kalla György	152	89
355	9	ifj. Kalla György	44	83 ½
356	9	Kalla Miklós	89	46
357	9	Kakó György	63	32 ½
358	9	Kakó István	64	90
359	9	Kónya Pál	61	58
360	9	Kovács István	20	31 ½
361	9	Kovács Márton	33	20 ½
362		Krasnyánszky István	55	83
363		Kádár István	9	85
364	2	Lakatos András	41	47 ½
365	2	Lukács József	90	25
366	2	Laboda József	20	32
367	3	Lóczy György	21	5
368	3	Lengyel János	91	98
369	4	Lagzi Márton	20	32 ½
370	4	Lantos József	93	24
371	4	Lakatos Pál	50	90
372	5	Lakó árvái	179	48
373	9	Lengyel Ferenc (Nagy Mihály veje)	20	73 ½
374	6	Ludányi István	37	9 ½
375	6	Lakatos János	115	4 ½
376	8	Lengyel István	47	58
377	8	Ludányi Mátyás	41	89 ½
378	8	Lengyel takács	36	49
379	9	Lakatos Antal	335	54 ½
380		László József	12	

381	1	Molnár György	184	66 ½
382	1	Molnár Mihály	298	30 ½
383	1	Muhorai Márton	292	4 ½
384	1	Móczó Pál	377	68 ½
385	1	Molnár Gergely	129	21 ½
386	1	Mihály Gáspár	21	5
387	1	May József	125	17 ½
388	1	Molnár József	120	4
389	2	Molnár Bálint	133	24 ½
390	2	Mizsei Bernát	173	88 ½
391	2	Magh János	34	64 ½
392	2	Mizsei Jánosné	20	32
393	2	Molnár Mátyásné	312	16 ½
394	2	Molnár István	20	21 ½
395	3	Muhorai Mátyás	145	21 ½
396	3	Mizsei Mihály	20	74
397	3	Móra János	20	31 ½
398	3	Magh János	20	74
399	3	Muhorai Mihály	275	39
400	4	Matók András	274	52 ½
401	4	Magyar Gergely	20	42
402	4	Máthé János	20	42
403	4	Mányi Imre	91	14
404	4	Mészáros János	66	78
405	4	Molnár András (Hajzer)	27	36 ½
406	4	Mizsei János	21	5
407	4	Molnár János	10	16
408	4	Molnár György	42	25
409	5	Molnár János	38	32 ½
410	5	Magócs Pál	41	84
411	5	Mizsei Miklós	137	76
412	5	Mizsei János	48	19 ½
413	5	Mizsei Mihály	188	95
414	5	Molnár Gergely	64	43 ½
415	5	Mizsei András	44	72
416	6	Mudrák Jakab	105	79
417	6	Mizsei István	83	19
418	6	Magh István	46	88 ½
419	6	Mészáros Tamás	20	53
420	6	Malina János	63	75
421	6	Mészáros György	25	72 ½
422	6	Muhorai István	200	65
423	7	Matyó Mihály	20	74
424	7	Mokri János	35	65
425	8	Molnár Márton	52	38 ½
426	8	Mészáros János	73	16

427	8	Mészáros Pál	37	54
428	8	Mészáros István	36	59
429	9	Maklári Tóth András	89	43 ½
430	9	Medve István	20	74
431	9	Molnár János	35	92
432	9	Mező Mártonné	20	32
433	9	Molnár Jakab	59	44 ½
434		Medve András	18	
435	1	Nagy István	40	21 ½
436	1	Nagy Lőrinc	41	5
437	2	Nagy József	207	9
438	2	Németh Péter	61	58
439	2	Nagy István	28	2 ½
440	3	Nagy Magh István	60	44
441	4	Öreg Nagy Mihály	267	24 ½
442	4	Nagy Ádámné	318	10
443	4	Nagy János	95	15 ½
444	4	Nagy András	183	85 ½
445	4	Nagy Mihály	69	35
446	5	Németh József	46	59 ½
447	5	Nagy Pál	20	32
448	6	Nagy Mihály	46	25
449	6	Nagy György	168	76 ½
450	6	Nagy Pál	133	40
451	6	Nagy Pál csizmadia	20	53
452	7	Nyitrai Mátyás	72	97 ½
453	7	Bakki Nagy Mihály	88	15
454	7	Nagy István	380	23
455	7	Nagy János	92	78
456	8	Nyíri János	90	82 ½
457	8	Németh Tamás	291	88 ½
458	8	Nagy Mihály	96	55 ½
459	8	Nyíri András	232	99 ½
460	8	Nyíri Miklós	108	61
461	8	Nagy András	89	4
462	8	Nagy János	44	65
463	8	Nagy Mihály (Durucz mostohafia)	41	87 ½
464		Nagy György	9	84
465		Nagy-Nyíri Jakab	7	76 ½
466		Németh György	37	
467	1	Ozorószky János	118	55
468	1	Ötvös János	59	6
469	2	Oroszi Jánosné	20	74
470	2	Osgyányi János	20	11
471	2	Osgyányi Péter	34	64 ½

472	3	Ősz Pál	21	5
473	3	Ossik Kovács Ferenc	65	42 ½
474	5	Oláh János	20	32
475	5	Oláh István	364	9
476	6	Ország Mihály	173	6 ½
477	7	Ördögh István	323	79
478	7	Oláh árvái	89	46
479	9	Ördögh Jánosné	273	84
480		Oláh Márton	21	36
481	1	Papp István	42	10 ½
482	1	Pataki Mihály	41	26 ½
483	1	Porhajas János	41	89 ½
484	1	Papp Ferenc	19	69
485	2	Péli Gáspár	253	89
486	2	Pruszan Pál	42	10 ½
487	2	Pozsonyi Pál	79	36 ½
488	2	Putton Ignác	9	84 ½
489	2	Péli János	66	92
490	2	Pozsonyi Pál ifj.	20	74
491	3	Papp Márton	20	32
492	3	Pető Miklós	72	97 ½
493	3	Pető Pál	20	32
494	3	Pesti Pál	20	53
495	3	Pető János	20	53
496	3	Pete István	154	6
497	3	Pribeli Tamás	44	51
498	3	Pető Mátyás	43	84
499	4	Pintér György	327	28 ½
500	4	Ponyik Márton	71	26
501	4	Pénzes János	40	63 ½
502	4	Pónyi Tamás	20	33
503	5	Pintér Pál	40	63 ½
504	5	Pénzes Ferenc	84	63
505	5	Peregi Lőrinc	25	15
506	5	Pataki János	89	42 ½
507	5	Pesti János	408	18
508	5	Polgár István	92	37 ½
509	6	Papp Gergely	182	36
510	6	Papp Szabó Mihály	83	21
511	6	Pálinkás Andrásné	40	63 ½
512	6	Ponyik Márton	66	86
513	6	Parti István	21	16
514	6	Ponyik János	44	23
515	7	Pecsenyánszky V. János	40	84 ½
516	7	Petraska V. István	36	7 ½
517	7	Páll András	116	36 ½

518	7	Palotai Mihály	41	68 ½
519	7	Pernyész Mihály	47	93 ½
520	7	Pernyész György	77	78
521	7	Pócz Gergely	46	67
522	7	Palotai Albert	137	23 ½
523	8	Pap Mihály	62	98
524	8	Pócz Mihály	148	81
525	8	Pócz Bálint	170	18
526	8	Pallag András	45	83 ½
527	9	Polnik Szűcs György	20	74
528	9	Pilsák Sándor	44	22
529	9	Pernyész Jánosné	20	73 ½
530	9	Puskás Pálné	129	76 ½
531	9	Prónay György	179	56 ½
532	9	Pap Péter	20	52 ½
533		Prónai Mihály	10	67 ½
534		Podráczki István	4	31 ½
535	1	Rédei András	91	45 ½
536	1	Rácz János	97	3 ½
537	2	Rédei Mátyás	20	74
538	3	Rigó János	93	60 ½
539	3	Rigó Mihály	47	62
540	3	Rigó Ferenc	67	93 ½
541	3	Rigó Pál	90	36
542	3	Rigó István	9	84 ½
543	3	Rédei Urbán	114	58 ½
544	5	Rácz Ferenc	42	37
545	6	Rácz András	20	52 ½
546	6	Rékassi György	48	3 ½
547	6	Rendek György	20	95
548	8	Rocska György	20	53
549	9	Rajna János	41	47 ½
550		Rózsa Gábor	11	38 ½
551	1	Sinka György	183	9 ½
552	1	Sánta András	20	84
553	1	Somlyai Istvánné	40	4 ½
554	1	Sánta Lőrinc	42	10 ½
555	1	Sánta Mihály	39	36 ½
556	1	Schola Jakabné	21	5
557	2	Sülyi János	368	55
558	2	Siha Ferenc	29	½
559	2	Schola Pál	20	74
560	3	Sipos Mihály	126	86
561	3	Sinka János	285	96 ½
562	4	öreg Sisa Mátyás	89	83
563	4	ifj. Sisa Mátyás	180	41 ½

564	4	öreg Sándor István	21	20
565	4	ifj. Sándor István	32	73 ½
566	4	Sándor József	42	21
567	4	Sáfrány Márton	38	66 ½
568	4	Sáfrány György	48	25
569	4	Sisa Mártonné	44	89
570	5	Somodi Istvánné	46	63 ½
571	5	Sass András	63	70
572	5	Sárközi István	94	82
573	5	Sárközi Ferenc	137	34
574	6	Siposs Pál	451	50
575	6	Sánta István	62	68
576	6	Sápi Ferenc	33	4
577	6	Sápi György	93	27 ½
578	6	Sápi István	25	51 ½
579	6	Sóss Márton	45	78
580	6	Suba József	269	74 ½
581	6	Schenitsky Pál	20	53
582	7	Sas János	296	10
583	7	Seres Márton	82	95
584	7	Seress István	72	97 ½
585	7	Seress Mátyás	73	60 ½
586	7	Serke János	86	73
587	8	Serke György	107	62 ½
588	8	Sóss Máté	46	67
589	8	Sass Mátyás	91	61 ½
590	8	Sipos Mátyás	45	6
591	8	Sass Gergely	90	77 ½
592	9	Selyem Varga János	44	22
593	9	Sápi Antal	93	27 ½
594	9	Sápi Mihály	274	42 ½
595	2	Sarankó Mátyás	46	82
596	3	Sipos András	95	35
597		Sóss György	19	68 ½
598	1	Szokoly János	41	68 ½
599	1	Szabó István	48	1
600	1	Szamadár György	20	63 ½
601	1	Szele Mátyásné	82	11
602	2	Szabó Márton fiai	83	75 ½
603	2	Szabó Imre	68	93 ½
604	2	Szikra Mihály	20	95
605	2	Szikra Mátyás	20	95
606	2	Száraz András	70	56
607	2	Szele Mihály	46	67 ½
608	2	Szabó Gergely	85	74 ½
609	2	Szajka Ferenc	20	32

610	2	Szabó Ferenc	100	38
611	3	Szikra György	21	5
612	3	Szabó Bagi János	210	31 ½
613	3	Szabó Harangozó Mihály	83	25
614	3	Szöke Simon	21	37
615	3	Szabó György	63	26
616	3	Szabó Mihály (Kongorác)	91	64
617	4	Szакmári János	185	64
618	4	Szórád István	136	6 ½
619	4	Szalóky László	173	38
620	4	Szücs Jakab	20	52 ½
621	4	Szívós Gergely	64	93 ½
622	4	Szabó Duduk Ferenc	22	26
623	5	Szabó András	38	32 ½
624	5	Szórád Márton	20	32
625	5	Szörös István	178	10 ½
626	5	Szabó István	318	13 ½
627	6	Szücs György	10	69 ½
628	6	Szabó János	42	31 ½
629	6	Szívós Andrásné	20	11
630	6	Szакmári József	40	63 ½
631	6	Szücs Ignácné	27	25 ½
632	6	Szívós János	10	68 ½
633	6	Szádvári Márton	45	33
634	6	Szűjjártó János	20	31 ½
635	6	Szücs Ádám	276	43
636	6	Szöllősi János	20	84 ½
637	7	Szücs Mihályné	41	47 ½
638	7	Szapannos András	413	80 ½
639	7	Szapannos Mihály	96	32 ½
640	7	Szabó Ferenc	20	84
641	7	Szabó János	51	88 ½
642	7	Szabó András	41	47 ½
643	7	Szücs Mihály	44	86
644	7	Szabó József	45	78
645	7	Szapannos István	46	27 ½
646	8	Szarvas Gergelyné	291	64
647	8	Szarvas János	97	47 ½
648	8	Szabó Mihály	327	1
649	8	Szabó András	20	74
650	8	Szabó György	92	68
651	8	Szikszai György	176	91
652	8	Szaszkó András	89	47 ½
653	8	Szaszkó Pál	62	21
654	8	Szaszkó József	89	80
655	8	Szabó György	113	50 ½

656	9	Szabó András	85	47
657	9	Szabó István	167	97 ½
658	9	Szöghy János	274	99 ½
659	9	Szabó Mihály	183	69
660	9	Szücs János	87	15
661	9	Szücs György	78	75
662	9	Szabó Csákó András	72	26 ½
663	9	Szücs Gergely	221	23 ½
664	9	Szerecsen Mátyás	36	91
665	9	Szabó István	94	95 ½
666	9	Szabó Péter	134	82
667		Szívós József	9	4
668	1	Tromfos György	20	63
669	1	Taczman Gergely	113	15
670	1	Tóth Pál	43	1 ½
671	1	Tóth Mihály	181	46 ½
672	1	Tóth György fiai	37	68 ½
673	1	Tóth János	201	5
674	1	Turi Mihály	19	69
675	1	Tóth István	40	3
676	2	Turi István	82	79
677	2	Tóth János	44	65
678	2	Tassi István	334	4
679	2	Tassi Péter	55	93
680	2	Tukora István	86	89
681	2	Turai István	42	31 ½
682	2	Tukora Ferenc	91	43
683	3	Tóth Mátyás	41	96 ½
684	3	Tóth Gáspár	45	44
685	3	Tóth János	20	31 ½
686	3	Tóth Istók Ádám	16	86 ½
687	3	Tóth Márton	124	95
688	4	Terenyi Mihály	81	90
689	4	Terenyi István	185	34
690	5	Takács Mihály	55	94
691	5	Taska György	176	½
692	5	Terenyi Istvánné	128	6 ½
693	6	Telek Antal	399	36 ½
694	6	Tóth András	84	63
695	6	Takó Mátyás	20	53
696	7	Taczman varga	57	22 ½
697	7	Turai Mátyásné	26	39 ½
698	7	Tarjányi György	43	99
699	7	Torma István	178	92
700	7	Takács György	21	15 ½
701	8	Taska András	47	30

702	8	Takács György	21	15 ½
703	8	Tóth Pálné	20	74
704	8	Tábori Mátyás	51	92 ½
705	8	Tóth Mátyás	44	65
706	9	Titli Ferenc	20	73 ½
707	9	Tóásó Jánosné	53	64
708	9	Torma István	10	26 ½
709		Terjéki János	19	25
710	1	Vágó Mihály	77	93 ½
711	1	Völgyi Márton	93	5 ½
712	2	Veress Tóth Márton	20	74
713	2	Vidra Márton	76	21
714	2	Virág Gábor	20	74
715	2	Varga Ádámné	51	37 ½
716	3	Varga Márton	124	42 ½
717	3	Völgyi János	252	68
718	3	Vörös Ferenc	36	49
719	3	Vacsi Mihály	42	31 ½
720	3	Varga István	176	56
721	4	Vass Ferenc	86	38
722	4	Völgyi Mihály	178	4
723	4	Vadkerti Tamás	20	32
724	5	Váczy Miklós	116	51 ½
725	5	Versegi Mihályné	89	5 ½
726	5	Vácsi András	10	89 ½
727	6	Velkei Mátyás	208	73 ½
728	6	Varga Mátyás	21	16
729	6	Veres Mihály	10	47 ½
730	6	Velkei Ferenc	74	92
731	6	Vass János	186	74 ½
732	7	Varga András	33	90 ½
733	7	Varga Ádám	52	21
734	7	Varga Jakab	176	43 ½
735	7	Varga Sámuel	97	81
736	7	Varga István	188	50
737	7	Veress Gergely	47	9
738	7	Vaskó András	22	47
739	7	Vacsi János	21	16
740	7	Varga János	52	30
741	7	Vass András	36	91
742	7	Varga Istvánné (alias Dvoranszky Varga)	278	17
743	7	Varga Mihály (Szögi veje)	76	76 ½
744	8	Vanya Pál	189	47
745	8	Vidra András	20	74
746	8	Varga István	20	74

747	8	Veress Mátyás	52	89 ½
748	8	Veress István	10	89 ½
749	8	Vass Gergely	133	82 ½
750	8	Veres Jakab	20	84
751	8	Valkay Mihály	10	89 ½
752	9	Veress Lőrinc	86	22
753	9	Vágó Gergelyné	20	74
754	9	Vajda István	69	87 ½
755	3	Zseli András	97	62
756	6	Zsótér Márton	35	65
757	6	Zsótér Mihályné	44	96 ½
758	6	Zsótér András	11	10 ½
759	7	Zámbori János	70	28
760	8	Zámbori Pál	159	68

Bagi Gábor

A JÁSZKUNSÁG KÖZPONTJA AZ ELADATÁS UTÁN (1702–1830)

A Jászság a török uralmát és kiűzését aránylag szerencsésen élte meg. Településszerkezetét nem érte maradandó károsodás, míg a két Kunság legtöbb közösségét többször is újra kellett telepíteni. A Jászság 1526 előtt is legjelentősebb településének tartott Berény fejlődését ez előnyösen befolyásolta. Viszonylag egyben maradt a lakossága, számottevő gazdasági ereje sokáig a Jászság és a Jászkun Kerület központjává tette.

A Jászkunság történetének egyik legszomorúbb eseménye a Jászkun (Hármas) Kerület eladatása volt a Német Lovagrendnek 1702 tavaszán, ami nem csak a kiváltságokat számolta fel, hanem a helyi szabadparaszságot is magánföldesúri jobbággyá tette. A török kiűzése utáni helyzetet vizsgálva azonban ez nem kizárólag Bécs magyarellenes és a pénzügyi nehézségek miatt hozott lépéseként értelmezhető.

A Habsburgok által mintaként követett nyugat-európai fejlődés számára a rendies szabad parasztság megléte sok szempontból történelmi anakronizmusnak számított. Katonai értéke az újkori reguláris tömeghadseregek korában már csekély volt, ráadásul – az ekkoriban szerveződő délvidéki határőr katonaparasztsággal szemben – határvédő funkciója sem lehetett az ország közepén. Bár a törökök, poroszok ellen a legjobb erőiket még harcba lehetett vetni (1717, 1735, 1741 stb.), idővel nagyobb tömegben már kevésbé voltak mozgósíthatók. Elvértve játszhattak még jelentősebb szerepet, de a sokszor brutálisan jelentkező átalakulás fő irányát jól mutatja a székelység határőr katonasággá történő átszervezése is a 18. század második felében.

A jobbággyi alávetés persze nem lehetett népszerű, elkeseredést, ellenállást szült. A földesúr igyekezett megnyugtanni a Jászkunságból kiköltözni akaró nemeseket, de saját kezelésű, jobbággyi robotmunkával dolgoztató majorságok létrehozására nem tett lépéseket, sőt megkezdte a lakosság jobbággyi adóztatását is. Berényre az alábbi címen vetett ki adókat:

- 220 egész-, és 128 negyed telkes jobbággy 257 (így!) telke után	963,625 rFt,
- 21 házas zsellér cenzusa 50 d-ral számolva	10,50 rFt,
- telkes jobbággyok évi 52 nap robotja 12 d napi megváltással	1603,68 rFt,
- a házas és házatlan zsellérek 9 napi robotja 6 és 12 d-ral	65,52 rFt,
- halászat és vadászat évi jövedelme	48,00 rFt,
- malomjövedelem 7 malomköre 6 rFt-tal	42,00 rFt,
- csapszékek, serházak, mészárszékek jövedelme	1500,00 rFt,
- földesúri kilenced	3784,00 rFt,
Összesen	8017,32 rFt

A Lovagrend azonban csak rövid ideig ellenőrizte a területet. Báró Kageneck lovagrendi adminisztrátor már 1703. április 18-án elhagyta Berényt, mert a Habsburg uralom ellen kirobbanó kuruc mozgalmak a környéket lassan elborították. Rákóczi zászlóbontása után a Jászság augusztus végén hódolt be a fejedelemnek. Rákóczi 1703. október 14-én a jászkunokat

fegyverbe hívta a régi szabadság védelmére, majd 27-én a Német Lovagrend földesuraságát törvénytelennek nyilvánította. A berényi birtokos Szentmiklósi Nagy János jászkapitány, alvezredes vezénylete alatt – a török idején létrehozott parasztvármegye fegyveres önvédelmi szervezetén – a régi kun (jászkun) privilégiumok kötelezettségei alapján felállították a jász ezredet. Ez egy irreguláris lovas alakulat volt, bár utóbb a tájegység időnként gyalogosokat is adott Rákóczinak. Az ezred tulajdonosa Vay Ádám udvari főmarsall, a jászkunok főkapitánya lett. Leginkább a Duna–Tisza közén vetették be, bár vészhelyzetben többször is a Felvidékre vezényelték (1704, 1708). Bizonyosan részt vett a nagyszombati (1704) és talán pudmerici (1705) csatában is.

A szabadságharc első éveit Berényben az 1688-ban szétvert református felekezet újjászerveződését eredményezték. 1703 nyarán Kageneck lovagrendi adminisztrátor száz tallérra büntette ugyan őket a tanítói ház engedély nélküli felépítéséért, ám a helyzetet végül elfogadta. 1705. november 30-án Rákóczi Gyöngyösön katolikus méltóságok és Zorger János berényi plébános jelenlétében a reformátusoknak templomhelyet és haranglábat adományozott. A már meglévő parókia, iskola és egyéb javak (pl. szőlő) birtokában megerősítette őket, és a templom számára berendezésről és istentiszteleti tárgyairól is gondoskodott. A prédikátor Patai János majd Szováti János lett, a gyülekezet erősödését pedig négy szőlő megvásárlása jelezte. 1711-ben a református gazdák száma meghaladta a 60-at, de 100 fölötti adat is ismert.

Az első háborús évek békéjének azonban ára volt. Berényben 1705-ben 443 gazdát és 52 zsellért vettek számba, akik összesen 379 katonát küldtek a kuruc táborba. Emellett kimutattak 29 elesettet és 1 eltűntet is. A következő évben 205 lovas és 224 gyalogos városi kurucot vettek számba. Berényt sokáig elkerülték a császári hadak, bár a lakosságot többször is vakrémület fogta el az Alföldet elnéptelenítő rác határőr katonaság portyáinak híreire. 1705 őszén Herbeville tábornagy császári hada ugyan még a Tápió mentén vonult fel, ám egy év múlva a városnak már nem volt ilyen szerencséje.

1706 szeptember elején Rabutin császári tábornagy mintegy 25 000 fős serege bevonult Szolnokra, majd a Jászság keleti felét feldúlva északra indult. A kuruc csapatok nem tudták megállítani őket, ehelyett Berényben fosztogattak, sertéseket, mórings (hozományos) ládákat raboltak és gyűjtogattak. A kurucok jelenlétében 1707 január végén Rabutin csapatainak Szolnokról Budára vonulásában sem volt köszönet. Gróf Jósika Dániel ezredének református huszárai valóságos rémuralmat teremtettek a katolikus városban. Az ablakokon át belövéldöztek, raboltak, lovakat loptak, sőt Szentmiklósi katonáira is lőttek. Közben azt kiabálták: „Aha, attá teremtette szette vette labancos pápistas lelkű, Máriát fa Jankót imádó Jászói, meg nem nyugszom méglen a Jász tisztekben is ki nem ölk ednihányat”. Fel-alá nyargaltak, kergették a szegénységet, és ordítottak, hogy nem nyugosznak, amíg a várost többől ki nem égetik.

1707 végétől a kurucok is kivetették a hadiadót a városra. Ennek értéke valószínűleg 1708-ban és 1709-ben is elérte a 13 000 rFt-ot, ami a város többször feldúlt állapotát és a mintegy 300 lovaskatona fegyverben tartását figyelembe véve hatalmas terheket jelentett. Feltehetően a lakosság ezt az első két évben még valahogyan teljesítette, ám közben a várost újabb csapások érték. 1709 nyarán Tököly-Popovics határőr ezredes rácai megsarcolták a várost, még a templomot is kifosztották. Berényt végül nem is a kuruc haderő ovtá meg az újabb támadásoktól, hanem a kitorő pestis.

A város XVIII. századi történetének talán legjelentősebb járványa az 1709 őszen jelentkező pestishez kapcsolható, ami az év végéig legalább félezer fővel csökkentette a lakosságot. 1710 elején még magas volt a halálozás, de aztán átlagos méretűvé vált. Az év őszen azonban a kór újra visszatért és még legalább további 300 fős népességfogyást okozott. A teljes veszteség így 800-900 fő között lehetett.

A helyzetet nehezítette, hogy 1710 első hónapjaiban II. Rákóczi Ferenc hadainak is Berény volt a fő táborhelye. Innen küldött élelmet az ostromlott Érsekújvárba, majd a döntetlenül végződő január 22-i romhányi csata után február 24 és március 24 között maga is itt tartózkodott. A 12 000 fős sereg ellátása a lakoságnak hatalmas terheket jelentett.

Őszre a kuruc állam és hadsereg gyakorlatilag összeomlott, míg a jász regiment feloszlott. Október elején Jacob Cusani tábornok császári csapatai bevonultak a pestises városba, ahol gróf Ehrenfeld lovagrendi praefectus összeírást rendelt el és újra kiépítette a földesúri igazgatás kerületi központját.

1711-ben lezárult történelmünk kétszáz éves háborús periódusa és egy ugyanilyen hosszú békés időszak vette kezdetét. Ezt a török utáni újjáépítés és a hazai feudális társadalom újjászerveződése, megerősödése (majd a kapitalista átalakulás megindulása, lezajlása) jellemezte. A szatmári béke tárgyalásai során a rendi sérelmek között a jászkunok panaszaiknak (eladatás) orvoslása is felmerült, a végső szöveg azonban már csak a kérdés országgyűlési megvizsgálását tartalmazta. Ez a lakosok számára csalódás volt, ám a földesurat is óvatosságra intette.

A helyzet ugyan a Német Lovagrend földesuraságát szentesítette, ám annak is számot kellett vetnie a lehetőségekkel. Emiatt mindinkább kénytelen volt feladni a jobbágyi robotmunkával működtetett majorságok létrehozásával kapcsolatos terveit és alapvetően bérleti viszonyokra alapozni jövedelmeit. Bár még 1728-ban is tervezték majorságok létesítését (így Berényben 1000 pc területen), a kudarc végül azt eredményezte, hogy a Német Lovagrend 1731-ben eladta a Jászkunságot a Pesti Invalidusháznak.

Bár a város és a Jászkunság népessége, gazdasági ereje 1710-ben még az 1699-es átlagoktól is jócskán elmaradt, a békés időszak lehetővé tette a gyors újjáépítést. 1720-ban a város már bérelte a Heves megyei Kerekudvar pusztát, valamint a Pest megyei Györgyét és Szelét, ahol összesen 1338 pc (pozsonyi köből), 1728-ban pedig már 1663 pc szántója volt. 1726-tól a város a kiskunsági Törtel pusztát is árendálta 200 rFt-ért. Már ekkor kétnyomásos szántó-földi művelést folytattak. Az ipar és a kereskedelem is fejlődésnek indult. 1728-ban 69 helyi iparos után a város bevétele 191, míg az 5 görög kereskedőhöz, a piacokhoz és vásárokhöz kapcsolható jövedelem 736 rFt-ot tett ki. A város hat malma 160 rFt-t jövedelmezett.

1727-ben Spath von Zwiefalten lovagrendi komtur az alábbi leírást közölte Berényről: „... 650 házat tartanak számon, amelyek valamivel jobb külsejűek, mint a magyar megyék más községeiben – a városházán, a tisztiházon, a serházon, a plébánián és az iskolán kívül. A lakosság száma, nem számítva az asszonyokat és a 15 éven aluli nemzedéket, mintegy 1100 személyre tehető. ... miből áll elő e városnak megélhetése; a földművelésből és az állattenyésztésből, néhányan, az amolyan legvagyonosabb gazdák közül, még a kerületen kívül, a szomszédos megyékben megállnak, s ott kereskednek ... A jászberényi lakosság legnagyobb része ... jobbágy, de található vagy húsz nemes család is, de ezek a közterhek viselésétől a

többiekől nem különböznek ... Van jövedelme a városnak a ser- és pálinkakimérésből, a mészárszékből, a két városi malomból, amelyek az utóbbi száraz időkben ... keveset, vagy semmit sem jövedelmeztek. Létesítettek néhány jó serházat, van jövedelem az évi három országos vásárból és mindenegy helyeken lakó rác kereskedő némi adójából. Ezek a bevételek ... különbözőek ... évente 4500 rFt körül mozog ... Az utóbbi két évben sok költséggel jó serházat építettek, s abból a jövedelem elég tekintélyes növekedését lehet várni. ... Van egy katolikus templomuk, amelyhez néhány évvel ezelőtt szép tornyot emeltek 3500 rFt-ért, nem számítva a fuvarokat és az ingyen munkákat ... A ferences atyáknak is van egy nagyon szép, ősrégi templomuk, nemrég állították helyre”.

A városnak ekkor főképp a varga, csizmadia és szűrszabó céheit említették, ezekbe a katolikus és kálvinista mesterek harmadik felekezetbelit nem nagyon fogadtak be. A deákcéhbe tömörültek a város négy iskolájának a tanítói. Berény csak Rákóczi alatt fizette a kálvinista tanítót, így az utóbb a hívek adományaiból élt. A lelkész Kisérről járt át ide, mivel 1714 augusztusában a földesúr Szováti prédikátor működését eltiltotta, őt pedig kiutasította.

Az 1720-as évektől a berényieknek az úratelepülő kiskun közösségekbe való kivándorlása is megkezdődött, amit a város belső problémái is elősegítettek. Az előljárásság visszaélései ellen itt jelentős mozgalmak kezdődtek (1724–1727), melyeknek vezetői még a lovagrend nagymesterét, mint legfőbb urukat is felkeresték. A sokrétű elégedetlenség végül az adók megtagadásához és a városháza elfoglalásának kísérletéhez vezetett. A mozgalmak brutális letörésében a városi vezetésnek a nagy hatalmú földesúrtól, illetve a remélt megváltkozás veszélyeztetésétől való félelme is nagyban hozzájárult.

Berény földesúri árendájának változása

	1702	1714	1716	1721	1730	1731	1734
	rFt/kr						
Berény	8 016/17	2 950/36	3 900/0	4 000/0	4 000/0	5 000/0	5 300/0
Jászkunság	42 316/6	13 404/0	17 210/0	21 900/0	26 126/0	30 170/0	33 910/0

A népesség, a gazdaság 1745 előtt komoly növekedésen ment keresztül, mely képessé tette a várost a megváltkozásra. A népességnövekedés mértéke a kivándorlások miatt nehezen megbecsülhető, míg a gazdaság megerősödésére inkább a gazdaságok száma és a földművelés kapcsán felsorolható adatok mutathatják a valós arányokat és nem az állatállomány alakulása.

Berény fejlődése az eladatás korában

	házak	népesség	gazda, gazdaság	állatállomány				rét, kaszás	vetés, pc	szőlő, kapás
				marha	ló	juh	sertés			
1699	?	?	389	5774	745	3 360	1415	?	2 541,9	839
1710	?	?	253	837	314	2 398	608	?	4 507	?
1713	?	?	565	2031	703	4 659	519	?	5 793	?
1721	?	?	?	5285	1317	6 163	1333	839,25	15 315	1153
1726	616	?	?	5942	1902	10 488	1192	?	?	?
1728	650*	?	722	?	?	?	?	1182,5	?	1653
1735	634	5385	893	3173	1831	6 255	737	?	?	?
1745	874	6203**	1032	5840	2456	8 112	925	?	?	?

* 1727-es adat ** 1746-os adat

A redempció előzményeinek ismertetése nem feladatunk. Ezt kétségtelenül elősegítette a jászkunok eladatás alatti katonaállításának megmaradása, sőt az 1740-től kirobbanó osztrák örökösödési háború során megfigyelhető kiszélesedése. Emellett nagy jelentősége volt, hogy bár a földesúri jogokat a Pesti Invalidusház zavartalanul gyakorolhatta, a jászkun eladatás tartósan a magyar rendi sérelmi politika részévé vált, amit pedig uralkodása első éveiben Mária Terézia mindenképp igyekezett leszerelni akár jelképes engedményekkel is.

Bár a négy évtizedes eladatást utólag negatív időszaknak tekintették, kétségkívül voltak hatásai is. E csapás sokkal inkább összeforrasztotta a jászkun népességet, mint egy kedvezőbb időszak. Berény esetében külön kiemelhető, hogy itt alakult ki a földesúr (Német Lovagrend, Pesti Invalidusház) hármass kerületi központja, ami a közigazgatás, a gazdálkodás és a kultúra újabb elemeinek megismerését eredményezte.

A szabadság és a jászkun kiváltságok 1745-ös visszaszerzésével Berény az önálló törvényhatósággá vált Hármass Kerület önkormányzati központja lett. Az igazgatási funkció a gazdasági és vallási tényezőkkel ötvöződve sokáig vezető szerepet biztosított a városnak a jászkun közös-ségek között. A belső viszonyok, az öngazgatás, a gazdálkodás rendszere közel egy évszázadig követendő, viszonyítási mintának minősült. A város történetének e „fénykorát” igyekszünk az alábbiakban megvilágítani.

I. A földváltás

A redempció kapcsán Mária Terézia 1745. május 6-án kiadott oklevelét Berényben július 11–13-án ünnepélyes körülmények között hirdették ki. A hangulatot azonban rontották a megváltakozás roppant terhei (580.000 rFt kifizetése, 1000 huszár kiállítása), melyek a lakosok nyílt elégedetlenségét váltották ki. A váltság az éves hadiadó csaknem hússzorosát tette ki és az állami terheket a lakosok továbbra is viselni tartoztak.

A város 63.150 rFt-tal a 25 jászkun közösség legnagyobb váltságát fizette ki, a teljes jászkunsági összeg több mint 10%-át és a régtől bérelt jász és kiskun puszták zömét is megszerzte. Belső határához csatolta Négyszállást, Boldogházát, míg a Kiskunságban megváltotta Lajost, Mizsét és Bene felét. Utóbbiak lettek a város „alsó pusztái.”

Berény redempciós földváltása

terület	ára
saját határáért	40 400 rFt
Boldogháza pusztáért	8 000 rFt
Négyszállás puszta 2/3-ad részéért	2 000 rFt
Lajos pusztáért	5 000 rFt
Mizse pusztáért	6 000 rFt
Bene puszta 1/2-ed részéért	3 750 rFt
Összesen	65 150 rFt
Boldogháza ¼-e Alsószentgyörgyé lesz	2 000 rFt
Marad	63 150 rFt
A Jász Kerület összesen	232 750 rFt

A jászkunok a földesúr Pesti Invalidusházat 1745-ben bécsi bankárok hitelével fizették ki, akiknek aztán évekig a lakosok befizetéseiből és az új kölcsönökből törlesztettek. A rendkívüli helyzet számos megszorításhoz, kényszerintézkedéshez vezetett. A hangulatot mutatja 1745 végén a káromkodókra kirótt büntetések szigorodása. Elsőre 50 pálca járt, másodszor 100, harmadszor pedig börtönbe zárták a vétkest.

A tanács már 1746-ban a kölcsönök kamatainak letételére hívta fel a lakosságot, mert előtte „az szántóföldet bevetni szabad nem lészen”. Mivel a kölcsönösszegek nem csökkentek, kimondták: „más Vetőre senkinek föld nem fog adatni, hacsak a Redemptiót egészen le nem fizeti”. Amely „Gazda Redemptióját le tehetné és abban fonnyakodván húzza, s halasztya, le tenni nem akarja, értvén egyedül azt, ki könnyen le teheti, az ollyan tiltassik el Földitül. A Szegénység mind az által annyira ne kinszeríttessék, hogy vonó marhájátúl, a Redemptio kedvéért kinteleníttessék magát meg fosztani ...”.

A főkapitánytól értesültek, hogy „sok helyeken a Szegénység míg az adósság alól fizetheti magát, kész volna búzájátul részt adni”. Ezt elfogadva a redempcióban részt nem vevőket árendafizetésre kötelezték. A földről, redempcióról lemondottaknak új gazdát kellett állítani váltságukra, másképp a tőkepénzt és kamatot nekik kellett megfizetni. Gondot okozott, hogy többen csak kertet, vagy szántót váltottak és így fele tőkepénzzel és kamattal tartoztak.

1750. május 2-án a jászkunok leszámolták a Bécsbe felvitt redempciós költségeket. Összesen 521 566 rFt-ot fizettek ki, ennek négyötödét báró Palmnak, Argillarnak és Toussaintnek tőkepénz és kamat fejében. A jászok 1746 végéig csaknem kifizették a rájuk eső 227 750 rFt-ot. Berény 63 150 rFt redempcióját az alábbi részletekben törlesztette:

időpont	összeg (rFt/kr)
1745. jún. 22.	16 266/12½ kr
	3 000/0
1745. jún. 24.	1 850/0
1745. okt. 11.	27 898/15
1746. jan. 22.	7 419/58
1746. aug. 26.	8 085/18
1746. dec.	17 630/16
Összesen	65 150/0

A bécsi törlesztés lezárása biztosította a jászkunok megváltakozását, ám a felvett hitelek visszafizetése már jóval lassúbb volt. 1747 nyarától a fizetéssel szándékosan késlekedőkön a kamatot (interes) 6 helyett 10%-kal hajtották be, de 1748 elején a kamatok csaknem elérték a tőkepénzek összegét. A tanács ezért javasolta a pénzzel, marhával való törlesztést, mert ha a váltó nem „tészen fel vállast földének árárul, a földet szántani szabad nem lészen”. 1748 tavaszán – mert „bennünköt nyomorúságban hagytak” – összeírták a terhek miatt elköltözött lakosokat, hogy vissza ne jöhessenek. Az 1745 után jött földváltókra a katonaállítás fejében visszamenőleg vetettek ki kötelenként 10 Ft-ot.

1749-ben a határ 54 967 rFt 50 d-re becsült váltságából a hitelek mellett már 47 782 rFt 96 d-t fizetett ki a lakosság. A helyzet így annyira stabilizálódott, hogy több kisebb váltást érvényteleníthettek. Így 1751-ben Bajtos János 10 rFt-os befizetését a hadiadóba tették, mivel többet adni képtelen. 1752 nyarától a kerületi közgyűlés a 20 rFt alatt földet váltók redemptus jogait nem ismerte el és megengedték az ilyen összegeknek a visszafizetését. Kimondták, hogy a 20 rFt alatt redimálók a „Districtusok privilégiumaival és útlevelével nem élhetnek”.

1755 elejétől a redempciójukat letett lakosok a tanács előtt igazolták a kifizetést, mert „másként az ekét a Földnek nem veti, meddig arrul eleget nem tészen”. 1757-ben megerősítették, hogy a redempcióban nem serénykedőknél „az Interes 10 p. 100 fog fel vétetni”. Blénessy János sze-

rint a válság utolsó részletét 1755. január 3-án elsőnek a főbíró fizette be, majd a tanácsbeliek követték. 1760. szeptember 30-án a fizetéseket lezárva kitünt, a város összesen 94 192 rFt-ot szedett be a redempcióra.

A települések és lakóik kölcsönfelvétele már 1745 nyarán megindult. A pénzeket 6%-os kamatra adták, ami az 1647. évi CXLIV. tc. szerinti maximumot jelentette. Efölött a kölcsön uzsorának minősült és a kölcsönző a pénze elvesztésével bűnhődött.

A katolikus jászok jelentős összegeket vettek fel egyházi személyektől, az egri, nagyszombati, váci és váradi kanonokoktól, az egri, berényi, gyöngyösi, pesti szerzetesi rendházaktól, de Pest és Heves, illetve Gömör, Borsod, sőt Ung megyei nemeseiktől is. A helyi kölcsönzők között kerületi kapitányok, adószedők és tehetősebb (nemes) lakosok is voltak.

Berény 1746. június 10-én a pesti ájtatosoknak 4000, Heves megyei uraknak 3420, Pest megyeieknek 19 000, az egri konventnek 1585, a nagyszombati kanonokoknak 10 000, eperjesi kereskedőknek 8000, a berényi ferenceseknek 500, a gyöngyösi konventnek 200 rFt-tal tartozott. Ez 48 000 rFt-ot jelentett, de Félegyházának maga is adott 1000 rFt-ot. Ebben a helyzetben kezdetben elkerülhetetlen volt egyes kölcsönöknök újabbak általi törlesztése. Így 1747/48-ban Komáromi Ferenc egri kanonoktól 5.015, a főkapitánytól 3.000, a Kerületek kasszájából 5000 rFt-ot vettek fel, majd 1748/49-ben a főkapitánytól még 11 000 rFt-ot. Ez az ismertetett kölcsönökkel már túlhaladta a válságot, ám Berény a gyors kifizetésére rövid idő alatt túl sok kölcsönt vett fel, ami elég kusza helyzetet teremtett. 1747-ben a város 19 634 rFt tartozást törlesztett, de csak 6500 rFt-ot önerőből, a többit új kölcsönökből. A következő évi részletet (7036 rFt) sikerült helyben beszedni, de 1749-ben 14 000 rFt kifizetését csak 11 000 rFt új kölcsönrel tudták megoldani.

Berény adósságai 1750. május 2-án 17 500 rFt-ot tettek ki. Ebből a főkapitány 7000, a pesti dominikánusok 8000, a Jászkun Kerület 2000, a berényi ferencesek 500 rFt-tal részesültek. (Utóbbiak 1750/51-ben Mihálytelek 150 rFt-os hitelezői is voltak.) 1753-ban a városnak 13 500 rFt adóssága volt, ez a kerületi összeg mintegy hatodát jelentette. A kölcsönök kapcsán a végső, összesített tételek az alábbiak voltak:

	tőke	kamat
	rFt	
az egri piaristák	4 000	675
Duchon Antal	5 000	600
Almágy főkapitány (ötször)	19 000	2 635
báró Szeleczky	5 000	480
Beleznay generális	10 000	725
Pulszky Sámuel	8 000	639
nagyszombati kanonok	10 000	1 200

egri kanonok (háromszor)	7 000	1 166
a Kerületektől	5 000	530
pesti piaristáktól	10 000	1 250
pesti dominikánusok	8 000	1 964
báró Orczy Lőrincről	5 000	900
a helyi árváktól (négyyszer)	1 724	116
gyöngyösi ferencesek	200	24
egri barátok	1 585	189
Kállay úr	400	5
berényi convent	500	300
Összesen	99 409	13 369

* Az eltérések bizonyban a fel nem tüntetett kr és d összegből származnak.

A részadatok 1760-ban váltak érthetővé, amikor összegezték a földváltást. Kitűnt, hogy 64 902 rFt redempciós summára 99 409 rFt kölcsön és 13 369 rFt kamat esett. Ez együtt 112 778 rFt-ot tett ki, tehát a földváltásba bevitt összeg majd kétszeresen haladta meg a váltás nagyságát. A kölcsönök sokszor újakkal való törlesztésének azonban fontos előfeltétele volt a 6%-os kamat állandósága.

Az egyének redempciójáról keveset tudunk. A módosak gyakran támogatták egymást és szegény rokonaikat. Általános volt a testvérek, rokonok közös földváltása. A tanács is speciális pénzszerzési módokkal igyekezett a kiadásokat és a kölcsöntöket csökkenteni. Megadóztatták az állatállományt (11 933 marhára kivetettek 15 d-t), de a kifizetett váltásra is kiróttak pótdót, minden rFt-ra 1 garast.

1745. október 8-án megállapították, hogy egy telek 3 kötél földdel egyezik, ami 225 rFt-nak felelt meg. Így két kötél 150, egy pedig 75 rFt lett volna. Utóbb viszont a kötél föld árát 37 rFt 50 d-ban szabták meg, amihez 16 h szántó és 1000 nszöl kaszáló tartozott. Gyárfás István szerint idővel 40 rFt lett a kötél, négy kötél tett egy sessiót, míg a pózna 2 ½ öllel, az erdőmérésnél használt lánc 500 négyszögöllel egyezett.

A maximális váltás 5 kötél volt, de mert a szántót két nyomásban használták, ezt mindkettőben kiadták. Ehhez járult a kertföld, amit a szántók arányában igyekeztek kimérni. A rendszert bonyolította, hogy a két vető és a kerthelyek kötélszámai gyakran nem egyeztek és sok lakosnak csak egy vetőn volt szántója, vagy nem volt kertföldje. A kiosztott birtokok (az első vetőn 760 ¾ a másodikon 726 ¾, a kerthelynél 672 ½ kötél) ára mintegy 10 000 rFt-

tal alatta maradt a váltságnak, mire a különbözetet kivetették az erekre, rétekre. Végül a két szakasztásban kiadott rétek is sokszor különböztek egymástól.

A helyzetre jellemző a legnagyobb, 451 rFt-os birtokot váltó Sipos Pál esete, aki az első vetőre 5, a másodikra 4 kötél szántót kapott 168 rFt 75 d-ért, de a 4 ½ kötél kertföldre is ennyit fizetett. Az auctiora (a hiányok pótlására) adott 65 rFt 70 d-t, a 4 ½ kötél rétnyilasra elsőnek 16 rFt-ot, másodikra pedig 10 rFt 80 d-t, végül az újabb felvetésre és hiánypótlásra 21 rFt 50 d-t. A legmagasabb váltság az 1821-es adatok szerint is 4¼ kötél = 451 rFt 30 kr volt, amire 108 h szántó és 72 h kaszáló esett (1200 és 1400 nszöllel). A legalacsonyabb váltság egy 1807-es feljegyzésben ¼ kötél = 9 rFt 84 ½ d volt, de 1821-ben az ¼ kötelet már 10 rFt 89 4/8 d-ra tették, ami 4 h szántót és 1 h kaszálót jelentett. Az 1745-ben kiállt 1000 lovas Berényre eső 140 embere kiállításához 1 kötél után 3 rFt esett.

A befizetések szerint eredetileg 0-25 rFt-ig 194, 25-50-ig 170, 50-75-ig 79, 75-100-ig 112, 100-125-ig 22, 125-150-ig 29, 150-175-ig 29, 175-200-ig 39, 200-225-ig 8, 225-250-ig 6, 250-275-ig 15, 275-300-ig 16, 300-325-ig 6, 325-350-ig 5, 350-375-ig 3, 375-400-ig 3 lakos, míg előlött 4 személy váltott földet. A legnagyobb birtokú Sipos Pált Horváth András 426, Szappanos András 413, Pesti János 408 rFt-tal követte. Mellettük a Koncsek, Sülyi, Tassi, Kovács, Molnár, Bagi, Pintér, Eröss, Iványi, Muhoray, Szabó, Bartal és Telek családok voltak jelentősebbek. Mindez eredetileg 740 személyt jelentett, ám az 1752/53-as földosztáskor már 840-re nőtt a számuk az új jelentkezőkkel, a felnövő fiakkal és a külső betelepülőkkel.

A város igyekezett a pusztáit megtartani, mivel az állattartásnak ezek voltak a fő színterei. Csak Boldogháza negyede került Alsószentgyörgyhöz 2000 rFt-ért 1748-ban. A jászkun redempció történetében ez volt az egyetlen ilyen eset.

Utóbb Dósa Négyszállás puszta megszerzéséért indított akciója keltett aggodalmat, mire 1764-ben a tanács kimondta, hogy akik itteni birtokaikat, nyilasaikat dósaiaknak el- vagy zálogba adták, kötelesek azokat visszavenni vagy váltani. A tanács 1770-ben az alsószentgyörgyieknek is tiltotta, hogy a határban földet vásároljanak.

Belső határa kapcsán említendő a nemes Pethő család Szentimre határrész iránti hosszú pere a XIX. század elején, ám az végül a város birtokában maradt. A megváltott kiskunsági puszták kapcsán helyenként ugyancsak pereskedett a város.

II. A népesség

A XVIII. századra Berény lakói már nem őrizték a régi jász nyelv és kultúra emlékeit. Az újraterülepítés idején a város jelentős célpontnak és kibocsátó helynek is számított. 1711 után előbb Nógrád, majd Heves községeiből telepedtek ide. 1745-ben a lakosság döntő része magyar volt, de mellettük szlovákokat, németeket és balkáni görögöket is említettek. Az idegenek gyors beolvadásában meghatározó volt a jászkun privilégialis tudat és a redemptus birtokosi státusz igénye. A XIX. században már inkább csak magyarokat említettek.

Berény és a főbb jársági települések népességfejlődése 1745–1848 között

	1746	1766	1771	1787	1810	1830	1831	1849
Berény	6203	8035	7 680	10 210	12 174	16 031	15 399	18 343
Árokszállás	?	?	4 161	5 612	5 701	8 204	7 786	8 803
Apáti	?	?	3 720	4 722	5 252	6 678	6 511	7 673
Fényszaru	?	?	1 708	2 222	3 064	4 297	4 014	5 392
Jász Kerület	?	?	27 781	36 272	42 638	57 566	53 861	64 212
Jászkun Kerület	?	?	63 431	92 202	120 298	162 569	156 481	179 096

A népesség 1745-től aránylag zavartalanul növekedett és alig száz esztendő alatt a kezdeti hatezer förről megháromszorozódott. A vallási megoszlás alapvetően nem változott, a lakosság döntően római katolikus maradt.

A népesség vallási megoszlása

	katolikus	helvét	kálvinista	görög	egyéb
1746	5 653	12	447	18	89
1766	7 420	5	579	30	?
1769	7 878	4	465	?	?
1800	10 200	–	400	49	–
1814*	5 815	13	346	34	–
1822*	7 251	7	511	21	–
1828	14 569	–	924	36	–

* csak a férfiak

A népességről 1746 nyarán egy részletesebb összegzés maradt meg. Ekkor a városnak 6 203 fős lakossága volt, ennek a római katolikusok 91,1%-át (5653 fő), a reformátusok 7,2%-át (447 fő) tették ki. Mellettük mintegy 120 főnyi görög, cigány és egyéb népességet mutattak ki. A 7 év alattiak aránya 24,9% (1554 fő) volt.

A népesség 1746 nyarán

	katolikus		református		görög		cigány		egyéb*		összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	Fő	%
7 év feletti férfi	2146	34,5	155	2,4	18	0,2	35	0,5	16	0,2	2354	37,9
7 év feletti nő	2112	34,0	152	2,4	–	–	31	0,4	–	–	2295	36,9
7 év alatti férfi	656	10,5	83	1,3	–	–	9	0,1	–	–	748	12,0
7 év alatti nő	739	11,9	57	0,9	–	–	10	0,1	–	–	806	12,9
Összesen	5653	91,1	447	7,2	18	0,2	85	1,3	16	0,2	6203	100,0

* 12 lutheránus, 4 áttért

A lakosság zömét adó római katolikusok anyakönyvei az időszakra fontos adatokkal szolgálnak. A születések száma a korban többé-kevésbé arányosan növekedett. Amíg 1745–1750 között átlag 320 gyermeket anyakönyveztek, később évtizedenként ez a szám 50-nel növekedett. Így az 1750-es években 370-400, az 1760-asban 420-470, az 1770-esben 520, az 1780-asban évi 550-560 gyermekkel számolhatunk. Csak az 1790-es évek hoztak stagnálást (kb. 550 újszülött), ennek okai a természeti csapásokban, a francia háborúk érintette férfinépességben és a járványokban keresendők. 1800–1810 között már 630, az 1810-es években pedig 680-700 újszülöttről tudunk, míg az 1820-as években 730-740-ről.

A halálzáslánál az 1745–1750 közötti érték (kb. évi 140 fő) valószínűtlenül alacsony. Az 1750-es években az évi 270 körüli temetés már elfogadhatóbb, bár az évtized elején még mindig gyanúsán kicsi. Az 1758/59-es pestisjárvány a népesség kb. 60 fős fogyását idézte elő (344 és 465 elhalt), de 1756-ban és 1760-ban is átlag feletti (352 fő) lehetett a halandóság.

A következő két évtizedben a temetések száma évi 360 körül mozgott. Néma népességfogyás csak 1776-ban (497 halott) és 1780-ban (542 halott) lehetett, de átlag feletti halálzáslára következtethetünk 1762, 1766, 1768, 1769 és 1778 során. Az 1780-as évek 390 körüli átlagos halálzáslát 1786-ban és 1788-ban is jóval túlhaladták, 1789-ben pedig az 550 elhalt némileg meg is haladta születéseket.

Az 1790-es években az éves halálzáslai átlag 470-re emelkedett, ráadásul 1792-ben (524 halott) 20, 1795-ben (581 halott) 100, 1798-ban (729 halott) pedig 220 fővel haladták meg a születések számát. A XIX. század első évtizedében a halálzáslás évente 550-560 főre emelkedett, ám 1801-ben és 1802-ben (562 és 746 fő) 20-40 fővel, míg 1807-ben (882 elhalt!) 180-nal haladta meg a születéseket.

Az 1810-es években a halálzáslás némileg csökkent, az éves átlag 510-520 körül mozgott. Ekkor 1811 és 1815 elhaltjainak száma haladta meg jelentősen a születéseket, először (850 temetett) 90, másodszer (712 elhalt) 60 fővel. Az utolsó évtizedben a halálzáslás éves értéke 560 körül mozgott, ám 1822-ben (876 elhalt) így is 180-nal haladta meg a születések számát, míg 1830-ban (620 fő) átlag feletti adattal találkozhatunk.

A születések és halálozások száma évtizedenként

évek	születés	halál	különbözet
1745–1750	1998-2044*	824	1174
1751–1760	3766-3992	2666-2718	1100-1274
1761–1770	4665-4725	3602	1063-1123
1771–1780	5136-5262	3538	1598-1724
1781–1790	5573-5581	3815	1748-1766
1791–1800	5527-5532	4688	839-842
1801–1810	6283-6343	5528-5530	815-853
1811–1820	6817-7006	5151-5184	1633-1855
1821–1830	7237-7337	5682	1555-1655
összesen	47 273-47 551	35 537	11 525-12 266

* A születések, halálozások kapcsán az anyakönyvek több feldolgozását is használtuk. Az esetleges eltérések miatt használtuk a -tól, -ig jelzést.

Ha az ismertetett katolikus halálozás valós, a természetes szaporodás (a születés és halálozás különbözete) némileg eltért a születések alakulásától. 1745–1750 között közel évi 200 fős növekedéssel kellene számolnunk, ami még a redempció utáni bevándorlás mellett is valószínűtlennek tűnik. Az 1751–1760 közötti 110-130-as és az 1761–1770-es évtized 100-130 közötti átlaga már realisabb. Az 1771–1780 közti 160-175 és az 1781–1790 közötti 175 fős éves növekedés elfogadható és aránylag egyenletesnek mondható.

A fordulat a század utolsó évtizedében következett be, és 1810-ig tartott, amikor a természetes szaporodás évi 90 alá csökkent. Ehhez a halálozás növekedése mellett 1800-ig a születésszámok stagnálása is hozzájárult. 1800 után a születések újra nőni kezdtek, de a halálozások még inkább emelkedtek. A napóleoni háborúk terhei nagyban hatottak a népesség növekedésére. Az 1810-es években a katolikusok természetes szaporodása 165-185 között mozgott, majd a 20-as években 155-165 közé esett. Ezzel az 1770-es és 1780-as évek növekedése tért vissza.

A római katolikus adatok egyik fő tanulsága, hogy 85 év alatt kb. 2-3000 lakossal több személynek kellett a városból elvándorolni, mint ahányan beköltöztek. A hiányos református anyakönyvekből is erre következtethetünk, de ez még csak 1784–1812 között nyújt összefüggő adatokat.

A reformátusok demográfiai mutatói (1784–1810)

	születés	halálozás	különbözet
1783–1790	210-237*	144	93-66
1791–1800	332	285	47-48
1801–1810	330-334	257	77-73

* A születések, halálozások kapcsán az anyakönyvek több feldolgozását is használtuk. Az esetleges eltérések miatt használtuk a -tól, -ig jelzést

A születések és a halálozások reformátusoknál tapasztalt alakulása nagyjából megfelel a katolikusoknál tapasztaltnak. A XVIII. század végén, 1792-ben, 1795-ben és 1798-ban gyanítható komolyabb halálozási többlet, majd 1801/2-ben, 1807-ben és 1812-ben szintén.

A berényi reformátusok megoszlása 1784–1810

	felnőtt (özvegy)		15 felett		15 alatt		6 év alatt	szol-ga	szol-gáló	összes		össze-sen
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő				férfi	nő	
1784	107 (4)	130 (22)	36	19	108	91	?	8	8	259	248	507
1788	120	140	35	20	114	114	?	16	8	285	284	569
1792	126	138	52	38	117	118	?	11	7	301	301	602
1800	304		295				?	17	8	?		616
1810	167	182	34	35	63	64	137	76	11	348	361	709

Berényben jelentős ki- és bevándorlásra következethetünk. Bár a kivándorlás volt a jelentősebb, mégis ez a kevésbé adatolható. 1745-től a megváltkozás terhei sokakat elrémítettek és távoztak a településről. Nem csak úrbéres helyekre (a betelepítendő délvidéki területekre) mentek, de jász vagy kiskun településekre is. Az ingatlanforgalom is ezt bizonyítja. 1751–1761 között a házakkal együtt 320 ingatlan eladása ismert. Birtokeladásról (tőkeföld) az első években csak pár esetről tudunk, ám 1755-ben megnőtt a számuk.

A tőkeföldek eladása 1753–1760-ban

év	1753	1754	1755	1756	1757	1758	1759	1760
darab	2	4	38	13	19	15	13	12

A föld mellett nagy kereslete volt a kertnek és a szőlőnek is. Az adásvételek jegyzőkönyvi bevezetésekor a vevő 4 Ft-ért kapott igazolást, ami a lakosi honosítás díjával egyezett. Ha a váltás kifizetése után valaki mégis távozott, házát és belsőségét eladhatta, de a tökeföldjét a tanácsnak kellett a váltságért visszaadni, amely a föld új birtokosáról is döntött. Így 1753-ban Aranyossy László eladta szérűskertjét és istállóját 37 Ft-ért, de 1 kötél földjét 44 Ft 10 d-ért a városnak adta át. A tanács a szántás értékét is megtérítette neki.

1746 és 1770 között a berényi katolikusság 5653-ról 7878-ra, azaz 2225 fővel nőtt. A születések és halálozások különbözete azonban 3400-3500 főt tett ki, ami 1000-1200 fő távozását igazolná. Ám valószínűbb, hogy a halálozások problémás vezetése miatt csak e szám fele-kétharmada távozott. Kivándorlást eredményezett a református gyülekezet 1760-as szétverése is. Bár 1766-ig nem kimutatható, de az 1769-re bekövetkező csökkenés (579 és 465) már ennek tudható be.

A népességre vonatkozóan 1770 után megsokasodnak az adatok, ám az első átfogó összeírásra csak II. József 1785/87-es népszámlálásával került sor. Ez már tízezer főt meghaladó lakosságot vett számba. Mivel a római katolikusoknál 17 év alatt közel 3000-rel több születést regisztráltak a halálozásnál, Berényből mintegy ezer személy távozhatott. 1787 második felében 9 férfi költözött el, részben a családjával. A felvétel főképp a férfiak megoszlását tárgyalta, akiknek a száma (talán az idegen munkavállalók miatt) háromszáz fővel haladta meg a nőkéét. Emellett a gyermeknépességre is következtethetünk.

Berény népessége 1785/87-ben

		1785	1787	1787*
házak száma		1 659	1 700	1 700
családok (háztartások) száma		2 078	2 119	2 117
összes lélekszám		10 153	10 416	10 418
ebből	férfi	5 244	5 361	5 355
	nő	4 909	5 055	5 063
a férfiak közül	nős	2 022	2 095	2 047
	nőtlen vagy özvegy	3 222	3 266	3 308
a férfiak közül	17 év felett	3 482	3 515	3 515
	sarjadék: 1-12 éves	1 420	1 455	1 450
	sarjadék: 13-17 éves	342	391	390
távollevő férfi	az országban	94	33	33
	nem tudni hol	56	16	16
jelenlévő idegen	az országból férfi	169	41	36
	Auszbtriából férfi	5	6	3
	Auszbtriából nő	2	2	2
	más országból férfi	3	5	3

*Thirring Gusztáv adatai

Berény népesedése kapcsán az 1810-ig terjedő jó két évtized különösen érdekes. A lélekszám alig 1500 fővel nőtt (mintegy 12 000 lakosra), míg a születések és halálozások különbözete 1300-1400 főt tett ki. Nem lehetetlen, hogy valamiféle mérsékelt bevándorlási többlet alakult ki ekkor, de a kivándorlás jórészt leállhatott. 1810–1830 között a lakosságszám 12 000-ről 16 000-re növekedett. Az 1000 főnél kisebb reformátusság levonásával a közel 4000 fős születési többletből több száz, részint talán a nem Berényben anyakönyvezett pusztákra való elvándorlására következettünk.

A kivándorlók közül többen is képzettségük nyomán a szomszéd jáász településeken vállaltak jegyzői, tanítói, orvosi stb. állást. Talán ide sorolható 1816-ban két Fényszarura és Árokszállásra kiköltözött személy, de pl. az Ozoróczyknál is több példa említhető.

A betelepülésre jóval több adat ismert, hisz a tanács ezt adminisztratív eszközökkel is ellenőrizte. 1754-ben már 5 Ft lett a honosítás díja és kimondták, hogy aki földet is akart váltani, az „20 ftokat fizessen, s ehhez az 5 frt házváltást is” akceptálják. „Ezen taxák oka pedig az: akinek háza vagyon, ámbár földje nintsen, már Lakosnak be vétetett, s így közöttünk szabadságban lakik, mely szabadságért mind mi, mind Régi eleink sokat fizettek, s fáradtak. Ezért ahhoz ők is jutalom nélkül nem juthatnak. A kik pedig földet váltanak, azok a Privilegiumok is usussába bejön ...”.

Az agrár jellegű beköltözés a helyi munkaadó gazda és a jövevény munkavállaló megálapodásán nyugodott és az utóbbi csak sok év után remélhetett valamilyen tanácsi befogadást. Adminisztrálása nehézkes volt, a város és a Kerületek sem igazán tudták azt a kívánt keretek közé szorítani. Az illegális beköltözők, helyben munkát nem vállalók állandó problémát jelentettek. Már 1761-ben jelezték, hogy sok irredemptus és zsellér a telet itt töltve nyáron más törvényhatóságba megy munkára. Ezek „többé a városba bé nem eresztetnek”.

Jobban megfogható az ipari jellegű bevándorlás, mivel az országos szervek állandóan sürgették az iparos befogadást a honi ipar fejlesztése miatt. Az érkező mesterlegényeket a jegyzőkönyvek befogadások kapcsán említik, bár ez általában csak évekkel az érkezésük után történt. Így 1746 elején engedélyezték a bánóci Pecsényánszky János és a trencsényi Dakovigyeckről Suba Ádám vargalegények befogadását és céhbe való bevételeit. Ekkortájt érkezett Friedvalszky Ferenc szücsmester is, aki nemesként a trencsényi Frivaldról származott (eredeti neve Dauchin volt). 1759-ben Molnár Ferenc demessfai és Esztergomy János tatai takácslegényeket fogadták be, de érkeztek Nyitra megyéből, Székesfehérvárról vagy Tatárról is. Ugyanakkor a tanács is utasította a csizmadia céhet, hogy a jövevény legényeket ne házassítsák és ne vegyék be a céhbe, míg a lakosok közé nem fogadták őket. Olykor szelektáltak is, 1765-ben egy lutheránus kézművestől katolikus nyomásra vonták vissza a lakosi jogot. 1787-ben 1-1 Trencsén, Sáros és Pest megyei (maglódi), valamint 1 sziléziai befogadást említik. Mind 35 év alattiak, mesteremberek vagy mesterlegények voltak.

Az iparos bevándorlás a 19. század első negyedében is folyt, bár már inkább morva és osztrák területeket érintett. 1816-ban Egerből és Újszászról érkezett 1-1 fő, míg 1817-ben 8 személy költözött be, 5 magyar területről, 1 Morvaországból és 2 ismeretlen vidékről. Volt köztük 2 csizmadia, 1-1 német szabó, német cipész, német szücs, magyar szücs, kereskedő és szakács. 1821-ben 1-1 frankföldi és stájer festőt, valamint 1 bajor mészároslegényt említettek. 1827/28-ban 8 személyt vettek számba, közülük 5 morva és osztrák iparos volt.

1829/30-ban a württembergi Pfefferle János cipészt és a bajor Schmidt Bálint üvegest említették. A népesség korösszetételére elszórt adatok vannak. 1746-ban a 7 év alattiak a katolikusoknál 24,6, a reformátusoknál 31,3, a cigányoknál 22,3%-ot tettek ki, míg a népesség egészénél 24,9%-ot. Az 1766-os egyházlátogatás szerint a katolikusoknál 7420 főből 2035 (27,4%), míg az 579 reformátusból 229 (39,5%) volt a gyermek. 1787-ben 5355 férfiból 1450 (27,0%) volt a 12 év alatti, 390 pedig (7,2%) 13-17 év közötti.

III. Társadalmi rétegződés

A 18-19. századi Magyar Királyságon belül a jászkunok a hajdúkhhoz hasonló, rendi befogadást nyert, egyedi kiváltságokkal rendelkező szabadparaszti népességnek minősültek. Mindkét tájegység társadalmánál vezető ereje egy kis- vagy középbirtokos gazdátársadalom volt, amely a földekkel és az azokhoz kapcsolt kiváltságokkal rendelkezett. Mellettük létezett egy földnélküli, jogokkal nem rendelkező réteg, amely megélhetését a szabadparaszti birtokokon munkavállalóként kereste. Amíg azonban a hajdúk tagolódása Bocskai 17. század eleji kiváltságlevelén nyugodott, a jászkunoké Mária Terézia 1745-ös redempciós levelén. A késeiség számos előnyt jelentett, mivel a megváltkozás terhei közeli, kézzel foghatóbb élményként, társadalmat erősítő tényezőként hatottak.

A jászkun társadalomban a gazdaréteg a megváltkozásban való részvétel után a redemptus, míg a részt nem vevő birtoktalan az irredemptus nevet kapta. A Jász-kunság és Berény redempció utáni társadalma azonban ennél jogi és vagyoni szempontból is összetettebb volt. Az alábbi fő csoportok különíthetők el:

I. Teljes jogú redemptusok: A redempciókor, illetve később tökeföldet váltott és redemptus jogokat szerzett lakosok és utódaik csoportja. Rendelkeztek belső házzal, telekkel, tökefölddel (járulék vonzatú redemptus törzsbirtokkal), kaszálóval, járulékföldekkel, legelőhasználattal, a kisebb királyi haszonvételek jogaival. A közös földek hasznából ingyen, a redempció arányában részesültek. Az irredemptusokkal szembeni (kezdetben földvásárlásra vonatkozó) elsőbbségi jogukat utóbb a gazdasági élet szélesebb területeire (árendálás, boltnyitás) is kiterjesztették, a bormérés szabadságát 1787-től 3 hónapig gyakorolták. Teljes mértékben rendelkeztek a lakosi és redemptusi jogokkal, azokat szabadon örökíthették utódaikra. A 18. század végétől két csoportjuk különült el:

Törzsökös redemptusok: Akik a földváltásban maguk, felmenő ősök vagy vérségi rokonai révén közvetlenül részt vettek és így redemptus jogaikkal a legminimálisabb töredék birtok alapján is élhettek.

Aquisitor (vagyont szerző) redemptusok: Akik maguk vagy ősök révén már a redempció után váltották be magukat (döntően a szabadforgalmi vásárlás révén) a földváltók közé és a birtokuk nagysága a negyed köteles helyi „leg alsó classis” fölött volt.

II. Nem teljes jogú redemptusok: Azok az elszegényedett elemek, akik birtokukat és a tartozó redemptus jogait végleg eladták. Utódaikra már csak az irredemptusokkal szembeni földelövásárlás jogát örökíthették, így ők és leszármazottaik már irredemptusok voltak.

III. Irredemptusok: Tágabban minden nem redemptus, míg pontosabb, szűkebb jelentésben a honosságot élvező, de redemptus jogokkal nem rendelkező személyek csoportja. Az országos összeírások a házas zsellérekkel (inquilinus) vették őket azonosnak. Ide tartoztak

az elszegényedett teljes és nem teljes jogú redemptusok, a redempció kori irredemptusok utódai, valamint a honosságot kapó beköltözők. Tőkefölddel nem rendelkeztek, vagy az a helyi legalsó váltás alatt volt (elszegényedett aquisitor, régi irredemptus). Birtokoltak házat, beltelket, időlegesen osztott földet (kender, dinnye, tők, kukorica, szőlő stb.) is kaphattak, ám a részesedés a tanács „jóindulatától” függött. A közös használatú földekhez joguk nem volt, ezek díjfizetésért élvezett hasznaiból fokozatosan szorultak ki. A kocsmá- és boltnyitásban, ingatlanvételben a zsellérekkel szemben volt elsőbbségük. Csak egy részük tudott önállóan gazdálkodni, így közügyekben való részvételük, társadalmi súlyuk jelentéktelen volt.

IV. Zsellérek: A jászkun társadalom alsó rétege, mely polgárjoggal, honossággal nem bírt, ingó vagyonnal (állatokkal) minimálisan, ingatlannal nem rendelkezett. Döntően szolgai állapotú elemként a tehetősebb lakosok házában, háztartásában élt és önálló gazdálkodásra nem volt képes. Az országos összeírások a házatlan zsellérekkel (subinquilinus) vették őket azonosnak. Jobbára úrbéres vidékről költöztek be, de bejövetelüket idővel nehezítették, illegális beszőkdösésüket (az őket rejtőket is) szigorúan büntették. Honosságot, az irredemptusok közé való átlépési lehetőséget mind nehezebben szerezhettek.

V. Egyéb csoportok: A jászkun társadalom egyes rétegei nehezen választhatók el az irredemptusok és a zsellérek tömegeitől. Így a munkát vállaló, időlegesen a Kerületekben tartózkodó személyek (commoransok) 1831-től az eljáróság tudtával költöztek be, itt adóztak, közterheket viseltek és tíz évig helyben lakván magukat nem rovatták meg. A zselléreknél kisebb állatállománnyal rendelkeztek, így előbb zselléri státust kellett szerezniük. Részben ide sorolhatók a pásztorok, juhászok, akik e csoport „rangosabb” részét alkották. Zömük a gazdáknál vállalt éves szolgálatot.

A redempció másfél évtizede több átmeneti csoportot is létrehozott a terhek vállalásának mértéke alapján. 1762-ben a kerületi közgyűlés méltányosságból a katonaállításban részt vett, földet váltó, de azt utóbb eladó, elvesztő redemptusok jogait élethosszig meghagyta, utódaik azonban már csak az irredemptusokkal szembeni föld elővásárlással élhettek. Valódi, örökösöikre nézve is redemptusnak ismerték el azokat, akik 1745 után úgy vásároltak ingatlant (tőkeföldet), hogy az eladóktól a járulékos jogokat (közös földek, elővásárlás, árendálás) is megszerezték. Teljes jogú redemptusnak ismerték el azon irredemptusokat, akik redemptusok szerzett vagy öröklött tőkeföldet bíró özvegyeit, lányait vették el. Végül irredemptusnak nyilvánították azokat az idegeneket, akik redemptus rokonaikkal egy fedél alatt éltek, ám tőkeföldet rájuk át nem ruháztak.

A jászkunságban gyakori probléma volt a redemptus apáktól föld nélkül különvált fiak ügye. Ha őket nem elég földdel látták el, könnyen irredemptus szolgálatra kényszerültek. Ritkán került szóba ama redemptusok ügye, akik teljesen „kivetkeztek” birtokaikból.

A jogi tagozódásnál egyértelműbb a vagyoni helyzet szerinti elkülönítés. A redemptus és irredemptus rétegeken belül idővel elkülöníthető volt egy vagyonos, közepesen tehető és egy szegény réteg. Az állatállomány és a tőkeföld alapján több tehetősebb irredemptus is elérte, sőt meghaladta a szegényebb redemptusok vagyoni szintjét. A társadalom vezető csoportját azonban a vagyonos redemptusok alkották, akik érdekeiket osztársadalmi értékként tudták elfogadtatni és a város vezetőit adták.

A berényi társadalom fő rétegei a XVIII–XIX. századi adóösszeírásokban

	polgár		zsellér				szolga		szolgáló		összesen	
			házas		háztalan							
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1760	760	74,1	265 (25,8%)				–	–	–	–	1025	100,0
1766	862	76,6	262 (23,3%)				–	–	–	–	1124	100,0
1774/75	963	51,8	287	15,4	194	10,4	307	16,5	106	5,7	1857	100,0
1783/84	981	56,0	280	15,9	232	13,2	199	11,3	59	3,3	1751	100,0
1784/85	963	58,8	241	14,7	155	9,4	224	13,6	54	3,2	1637	100,0
1793/94	853	54,1	209	13,2	132	8,3	315	20,0	66	4,1	1575	100,0
1794/95	868	53,5	226	13,9	132	8,1	327	20,1	67	4,1	1620	100,0
1804/05	1158	58,6	310	15,7	169	8,5	247	12,5	92	4,6	1976	100,0
1814/15	1175	65,4	217	12,0	139	7,7	215	11,9	49	2,7	1795	100,0
1824/25	1388	58,9	346	14,6	147	6,2	412	17,4	62	2,6	2355	100,0
1828/29	1293	61,2	339	16,0	147	6,9	302	14,3	29	1,3	2110	100,0
1829/30	1324	59,3	329	14,7	199	8,9	325	14,5	54	2,4	2231	100,0

Az éves adóösszeírások a társadalmi megoszlásról sajátos képet festenek. Időszakunkban a lakosság ugyan több mint duplájára nőtt, ám az egyes kategóriák változása már nem érte el ezt az arányt. Számottevően csak a redemptusság növekedett (kb. 75%-kal), ám az 1780–1790-es években itt is látható egy jelentős megtorpanás. Az irredemptusok és a zsellérek növekedése viszont az 1770-es, 1780-as években megállt, nem emelkedett tovább. Ez jellemezte a szolgák, szolgálók számát, sőt az utóbbiaknál több visszaesés is megfigyelhető.

Sajátos, hogy míg a redemptusok az 1760-as években az összeírtaknak még 70-75%-át tették ki, az 1770-es évektől már csak 51-65%-át, mégpedig rendszertelen, hullámzó megoszlásban. Az irredemptusok aránya 12-16, a háztalan zsellérek 6-13% lehetett, míg a szolgáké és szolgálóké 14-25%. Mivel azonban a háztalan zsellérek és a szolgálóelemek mögött sokszor nem volt család, a népesség megoszlásában a redemptusok még nagyobb súlyával számolhatunk.

A II. József-féle népszámlálás már a teljes népesség alapján vizsgálta a helyi társadalmat. Külön vették fel a papokat, a nemeseket, a választott és a szaktisztviselőket (honorációrok), míg egy kategóriába sorolták a birtokos polgárokat és az iparúzó mesterembereket, az örökösseket, valamint a zselléreket és a napszámosokat. Talán nem tévedünk nagyot, ha ez alapján a népesség kb. 70%-át soroljuk a redemptus és a tehetős irredemptus réteghez, míg a maradék 30%-ot a munkavállalói vagyontalan csoportokhoz.

Társadalmi rétegződés az 1787-es népszámlálás alapján

	1787*	
	fő	%
pap	26	0,7
nemes	236	6,7
tisztviselő és honorácior	17	0,4
polgár és iparúzó	1125	32,0
polgár és iparúzó örököse	1059	30,1
zsellér és napszámos	804	22,8
szabadságos katona	15	0,4
egyéb foglalkozású	233	6,6
összesen	3515	100,0

*Thirring Gusztáv szerint

Részben talán e feltételezést igazolja a háztartások fejeinek 1787. évi megoszlása is. A háztartás és a család fogalma a Jászkunságban eléggé összekapcsolódott, így a család helyett sokszor a háztartások számát adták meg. Ezekből Berényben 2117-et vettek számba. Több mint $\frac{3}{5}$ -ük (61%), 1291 háztartás a polgárok és iparúzók közül került ki. Ide sorolták a polgári háztulajdonosokat, az iparúzókat, a mesterembereket, kivéve, ha házi iparral foglalkoztak. A háztartások majd ötödében (237) idegenekkel keveredtek a helyiek, előbbieket zsellérek, napszámosok, vincellérek, házi alkalmazottak, az utóbbiak a gazdák lehetettek. A zselléreknek és napszámosoknak 586 háztartásuk volt és csak egy kis töredék (48) keveredett másokkal. A nemesek kezén 101 háztartást találunk, ezek közül 18-ban volt idegen, bizonynyal szolgáló elem. A nemesi háztartásokban 556 fő élt, közülük 480-an voltak nemesek.

A háztartásfők 1787-ben

	fő	%
pap	3	0,2
nemes	101	4,8
tisztviselő és honorácior	16	0,7
polgár és iparúzó	1105	52,2
ezeknek örökösei	186	8,8
zsellér és napszámos	586	27,7
egyéb foglalkozású	28	1,3
nő	92	4,3
összesen	2117	100,0

Idővel a népesség összeírások (miután elkülönítették a honoráciorokat, azaz az értelmiségi rétegeket pl. tanár, szakképzett hivatalnok, egyházi, a birtokosokat és a kézműveseket együtt adták meg, ami a redemptusoknál szélesebb kategóriának felelt meg. Ezek átlagosan 63-68%-át adták a felnőtt férfínépességnek. Némiképp eltér ettől, hogy 1825-ben a városban 16 nemes, 2542 birtokos és 1075 birtoktalan családfőt írtak össze. Ez alapján a redemptusok aránya mintegy 70% lehetett.

A társadalom a népesség összesítések szerint

	ház	csa-lád	honorácior	polgár, kézműves	zsel-lér	fiak	lányok	összesen
1813/14	2536	2601	120	1787	702	3599	6417	12 625
1817/18	2642	2908	62	1813	691	4023	6990	13 579
1821/22	2798	3594	71	2290	642	4790	7789	15 582
1829/30	2928	3482	63	2342	891	4709	8026	16 031

Sajátos volt a reformátusok helyzete. 1760-ban a 497 lakos közül 106 volt „kenyeres gazda” (82 házas gazda, 24 zsellér), közülük a 65 redemptus 5600 Ft váltott birtokkal rendelkezett. 1782-ben az 517 lakos kapcsán 76 redemptus gazdát, 12 házas és 45 házatlan zsellért, 6 özvegy férfit és 24 özvegyasszonyt említettek. A református és katolikus rétegek tagozódása a jelek szerint nem tér el jelentősen, bár az utóbbiaknál a redemptusság aránya időnként kedvezőbb lehetett. (1810 táján feltűnő, hogy a reformátusság a szolgák, szolgáltók között aránytalanul felduzzadt.) A református famíliák (Beszteri, Csákö, Feké, Gál, Kalla, Répás, Serke, Szappanos) közül több is bekerült a közigazgatásba. A legjelentősebb azonban a nemes lászlófalvi Eördögh család volt, amely a 19. században a járszági és kerületi tisztviselők sorát adta.

Berényben az 1819-es határfelméréstől 1 kötél föld már 20 h lett. Egy tökéletlen átszámítás szerint ekkor a 0-25 Ft-os birtokkategóriába 1296, a 25-50-esbe 487, az 50-75-ösbe 85, a 75-100-asba 42, a 100-125-ösbe 21, a 125-150-esbe 9, a 150-175-ösbe 5, a 175-200-asba 4, a 200-225-ösbe 6, míg az efölöttiekbe összesen 5 személy tartozott. A legnagyobb birtokosok ekkor Kállay László 203, Eördögh András 170, Ágoston Sámuelné 159, Pintér Antal 154, végül Muhoray Istvánné 133 Ft-tal. Mellettük a Horváth, Mizsei, Pethes, Mihálkovits, Bartal stb. családok emelhetők ki.

A kerületi közgyűlés 1823-ban tovább nehezítette a redemptussá válást, mivel ekkortól egységesen csak 25 Ft tőkeföld megszerzésével lehetett bekerülni közéjük. Ez a korábban földet váltott irredemptusokra nem volt érvényes, amit az aquisitorokra és törzsökösökre vonatkozó rendelkezések újrafogalmazása is bizonyít. 1838-ban rögzítették, hogy az aquisitor redemptusok, akiknek tőkeföldje az eladásokkal 25 Ft alá csökken, ismét csak irredemptus jogokkal élhessenek.

A jászkun társadalom sajátosan ötvöződött az országos osztálytagozódás elemeivel. Ezek elvben nem bírtak önálló társadalmi súllyal, de országos szerepe alapján a nemesség sokáig kísérletezett ennek megszerzésével. Ők a redempcióhoz való viszony alapján elvben bármely társadalmi csoportba bekerülhettek, de zömmel redemptusként említették őket. Kiváltságaikkal Berényben sem élhettek, mivel itt csak jászkun és nem nemesi jog alapján szereztek, bírtak ingatlant. Személyes szabadságukat elismerték, ám kerületi vagyonuk alapján egyenlően adóztak a többi lakossal. Csak a vásárokon eladott jószágok után szedett fél taxa és 1803-tól pár közszolgálat (katonai beszállásolás és szállítás, utak, hidak építése) megváltása (immunitási taxa) jelentett számukra kedvezményt.

A nemesek törvényes elítélés nélkül nem voltak elfoghatók, bebörtönözhetők. A város nem, csak a kapitányi és főkapitányi szék, illetve a nádori törvényszék ítéltetett felettük. Egy csoportjuk a tehetős redemptusság vezető erejét adta, amely sokszor külső törvényhatóságokban is rendelkezett birtokokkal (kecskeméti Pethesek). Ők adták a kerületi tisztikar zömét, de a nádor az érdemes tisztviselőket is gyakran megnemesítette. Ám a nemesek zöme szegény volt, amely inkább közmunkát végzett, mert a váltságát nem tudta kifizetni.

A berényi nemesek számának változása

	1764	1787	1825	1850
	családfő	férfi	családfő	családfő
Berény	46	230	16	—
Jász Kerület	138	822	202	207
Jászkun Kerület	513	2222	524	748

1764-ben 46 nemes családfőt írtak össze Berényben, így a Balog, Barthal, Dósa, Feke, Fülöp, Hegyesi, Kemeczey, Kiss, Komáromi, Koncsek, Kovács, Nagy, Pernyész, Pintér, Rédey, Sasa, Sinka, Sisák, Struk, Szerecsény, Urbán, Várkonyi családok tagjait. 1787-ben 236 nemes férfit írtak össze és a teljes népesség 6,7%-át tehették ki. Bár a XIX. század elején még költöztek be ide (Szárazbői Barkassyak), 1826-ban már csak 16 nemes családfőt vetek számba és később még inkább megfogyott a számuk.

1786-ban a Jászságba főként Gyöngyös, Eger környékéről jártak munkára, de olykor Nagyszombat vidékéről is jöttek. A kerületi limitációk rendre megemlékeznek tót kaszásokról is. 1795-ben 161 cseléd tartó gazda háztartásában 243 bérest és szolgát írtak össze.

A cigányok kapcsán sokáig nemcsak a jászkunok, a központi kormányzati szervek is sok speciális intézkedést hoztak. Ők alapvetően életmódjuk miatt különültek el a többi rétegtől és azoktól a cigány lakosoktól, akik idővel földet váltva redemptussá, földművelővé, kézművesessé váltak. Ezek – számuk és gyors asszimilálódásuk miatt – gyorsan kikerültek e kategóriából és tiltakoztak, ha őket oda sorolták. A cigányság betelepődése a Jászkunságba korán megindult, majd Mária Terézia 1760/61-es rendelete nyomán fel is gyorsult. Mindazonáltal létszámuk korszakunkban minimális volt.

A cigányságnak lehetett adó terhelte háza, jószága, ám a 18. század végéig az országos rendeleteket (belső házasodás tilalma, gyermekek elvétele, más családhoz, törvényhatóságba adása) is betartották. Kezdetben tevékenységük a kovácmesterségtől a zenélésig, kupeckodásig, koldulásig terjedt. 1766-ban 21 cigányt vettek számba, 1768-ban 48 családban (1-1 Berkes, Bogdányi, Botos, Csámpay, Dudás, Homoki, Jani, Nagy, Púpos, 2-2 Dudás, 3-3 Káthay, Kolompár, 4-4 Csömör, Lakatos, 5-5 Csollák, Ürmös, 6 Rácz) 94 főt. 1783-ban kimondták, hogy csak a házzal, földdel bíró tarthatja meg zeneszerszámai. A zenélésért 24 órára egy helyen maximum 3 Ft-ot kérhettek. Számukat regisztrálták, vándorlásukat tiltották, a titokban beköltözőket kivetették.

A cigányok közül 1787-ig céhes mester lett Kátay Tamás és János, Koté János, Nagy Ferenc és Tóth (Csemer) György. Ekkor 43 cigány családot irtak össze, de kihúzták Csemer Györgyöt (háza, földje, marhája, iskolás fia volt) és Csemer Isvánt (földdel, házzal bírt, a húga szolgált). Csemer Mihály földműves (fia iskolás, lánya szolgáló), valamint Csollák Mihály (földdel bírt) a befogadás előtt állhatott. A magyar családoknál foglalkozást tanulókból volt 22 földműves (Bogdán, Botos, Csiklya 2, Csollák 2, Dudás 2, Farkas, Homoki, Kondás, Kote, Lakatos, Pupos, Rácz 4, Sándor, Ürmös), 6 szolgáló, 1 varga, 2-2 csizmadia, kolompár, kovács, szabó, valamint 5 tégláégető és 7 kőműves. A fő hangsúlyt láthatóan a hiányzó, nehezen művelhető építőipar kapta, de 2 főnek engedélyezték a corális muzsikát, egynek pedig azt, hogy hibás látása miatt magyar bandában zenéljen. 1829-ben a templomi ceremóniális muzsikás cigányok kértek a várostól ruhát és élelmezést.

A jászkun társadalom vezető, fő teherviselő ereje a redemptus birtokosság volt, ezért ennek méltóságára is ügyeltek. Amíg őket (anyagi okból is) pénzfizetéssel vagy áristommal sújtották, az irredemptusoknál a megszégyenítőbb pálca vagy kivezetetés volt jellemző. 1754-ben az országutat átszántók kapcsán is rögzítették, hogy „ha Gazda lészen fél Köteles 50 pénzre, egy köteles egy for. 2 köteles 2-re, 3 3-ra, 4 4-re, ha pedig a Szolga vét 25 páltzakra engedelem nélkül fog büntettetni”. 1822-ben a tanács kimondta, ha a béres a marhát a gazda tudtával a házába viszi, a béres 12 palcát kap, míg a gazda marhánként 1 Ft-ra büntettetik. Ha a béres maga hajtja haza a marhákat, 20 palcát kap, míg ha a gazda teszi ezt, darabonként 1 Ft-ot fizet.

V. A földváltás eredménye a redemptus birtok

A végleges birtokrend feltehetően a redempció lezárulásával 1760-ban alakult ki, amikor a váltásösszegekkel is elszámoltak. Ekkor az alábbi helyzetet rögzítették:

1. Szántó az első nyomásban kiadva 760 $\frac{1}{4}$ kötél (1 kötél 18 Ft 75 d):	14 264 Ft 6 $\frac{1}{4}$ d,
2. Szántó a második nyomásban kiadva 726 $\frac{3}{4}$ kötél (1 kötél 18 Ft 75 d):	13 628 Ft 90 $\frac{5}{8}$ d,
3. Kaszáló kert 672 $\frac{1}{2}$ kötél (1 kötél 37 Ft 50 d):	25 218 Ft 75 d,
4. A kertek árának auctiója (ráfizetése)	5 142 Ft 95 d,
5. Az első rét nyilasok auctiója	996 Ft 92 d,
6. A második rét nyilasok auctiója	1 592 Ft 30 d,
7. Minden fizetett Ft-ra kivetett 1 garas	3 042 Ft 18 $\frac{1}{2}$ d,
8. A közönséges osztályból maradt földek elosztása	1 016 Ft 10 d,
Összesen	64 902 Ft 17 d.

A redemptus birtok elvileg házból, beltelekből (szérűskertből), tökeföldnek számító, állandó vagy nyilas osztással kiosztott szántóból, különböző járulékföldekből (káposzta, kukorica, burgonya, dinnye, köles stb.), rétnyilasokból, szőlőből, legelőhasználatból, a közföldek redempció alapján igényelhető haszonvételeiből, a kisebb királyi haszonvételek felosztott jogositványaiból (bolt- és malomnyitás) állt. Bizonyos elemeire a nem redemptusok is igényt tarthattak, de hosszabb távon mindinkább nehezültek a lehetőségeik.

A vagyoni kritériumok között az állatállomány és a földbirtok nagysága nem minden esetben felelt meg egymásnak, sőt idővel az eltérések növekedtek. 1760-ban Kállai Ambrusnak 12 igás és 20 hizlalt ökre, 8 fejős, 20 borjas, 40 meddő tehene, 4 igás lova, 10 kancája és csikaja, 20 meddő kancája, 65 fejős juha, 6 sertése és 17 méhkasa volt. A legnagyobb földet váltó Sipos Pál ugyanekkor 12 igás- és 11 hizlalt ökörrrel, 5 fejős, 13 borjas, 22 meddő tehénnel, 5 igás lóval, 2 kancával és csikóval, 6 meddő kancával, 82 fejős és 14 meddő juhhal és 4 sertéssel rendelkezett.

Ugyanakkor 1845-ben Eördögh Józsefné házához 232 h szántó és 8 kapás szőlő mellett csupán 2 tehén és 4 borjú járult. Ezzel szemben Taczmán István 112 h szántó, 171 kaszás rét és 6 kapás szőlő mellett 24 ökör, 20 tehén, 31 tinó, 16 borjú, 13 ló, 9 csikó, 20 sertés, 624 juh ura volt. Néhány tehetősebb ekkorra már az ipar felé is nyitott. Mizsei Istvánnak 3 háza, 168 h szántója, 116 kaszás kaszálója, 10 kapás szőlője, 14 ökre, 31 tehene, 14 tinója, 13 borja, 10 lova, 3 csikója, 10 sertése, 331 juha, valamint 2 szárazmalma is volt.

Háza idővel csak a redemptusnak és a teherviselő irredemptusnak lehetett. Idővel az utóbbiaknál is fontossá vált az érdem és mind többeket kényszerítettek szabadforgalmi vásárlásra. Berényben már 1751-ben sok szolga és földet nem váltott gyanús személy házát lerombolta a tanács. 1754-ben megállapították, hogy sokan kérnek házhelyet, szálláskertet, akiknek arra nincs szüksége és így „dirib-darab” házak épülnek. Ezért házhelyet senki sem kap, vegyenek pénzért. Ekkoriban egyes földet nem váltóktól a szálláskertet is elvették, csak a házukat tarthatták meg. Ez fellendítette a házhelyekkel való kereskedést. 1761-ben pl. Kemencei István kérelme kapcsán kitűnt, hogy már két házhelyet is eladott, amiért végleg elutasították. 1767-ben mivel „szüntelen vannak a ház helyet Instállók, hogy minden híjában való embernek mingyárt ház hely ne adattasson, mert az olyanokkal csak a N. Város terhei szaporíttatnak”. A nem redemptusok fokozatosan szorultak ki az ingyenes juttatásból.

Bár a tökeföld szántót itt is a járulékaival együtt adták el, előfordult, hogy a két vető közül csak az egyiket bocsátották áruba. Adásvételkor az 1760-as évekig a megváltási árat vették figyelembe, ám ekkortól a birtokoknál végleg elvált a mind magasabb szabadpiaci ár a redempciós Ft-ban megadott értéktől. 1762-ben ugyan kerületileg megkísérelték a földek árának névértéken tartását, ám a változások az ellenkező folyamatot erősítették.

Idővel számos per keletkezett a kialakuló elővételi rend megsértéséből. 1776-ban Borbély András irredemptus juhász 20 ½ kötél földet, szőlőt és szérűskertet vett Földi Józseftől. Az eladás ellen a szomszéd Gerzsán József lépett fel, aki szerint nemcsak Földi szomszédjaként illette volna elsőbbség a vételnél, hanem mert a vevő irredemptus volt.

A redempció után a földeladásoknál gyakoribbá váltak a zálogba adások, ami még lehetőséget adott a zálogos ingatlan 32 éves elévülésén belüli visszaszerzésére. Zálogba kerülhetett egész birtok, annak egy része, valamely járuléka vagy járulék nélküli tökeföld.

A helyzetet bonyolította a külső törvényhatóságbeliek zálogolása, akiknek a bérelt tőke-föld után legelőhasználat is járt. Ezért 1827-ben a kerületi közgyűlés csak a föld műveléséhez szükséges állatállományt engedélyezte és a közterheket is viselni kellett, ha a tulajdonossal másképp nem egyeztek. Berényben ekkor 8 szentmártonkátai, tápiógyörgyei, alattyáni és dósai kezén 12 lakos földje volt. A tanács végül a megszorítások ellen lépett fel, mivel az a gazdálkodásra kedvezőtlenül hatott.

A járulékföldekből 1753-ban kenderföldeket arány szerint az irredemptusoknak is osztottak a város mellett, hogy ne kelljen érte a messzi, „veszedelmes” tanyákra menni. A birtokosok 1 kötélre 1 póznát kaptak, az irredemptusoknál viszont nem közöltek konkrét mértéket. Ez évben 1 kötél földváltásra 1 pózna káposztaföldet osztottak a lakosoknak. 1816-ban kukorica- és a krumpliföldet is említik, amit birtokarány szerint mértek ki. 1824-ben a pusztai kölesföldeket csak a redemptusoknak osztották.

A legtöbb probléma az állattartásnál jelentkezett. 1766-ban a nem redemptusok kezén mindössze 12 marhát, 227 tehenet, 187 lovat és 103 juhot vettek számba, míg a redemptus birtokosokra 2422 marha, 3888 tehén, 2606 ló és 7943 juh esett. 1795-től a Kerület szabályozta, hogy az irredemptus csak 20 juhot tarthat és darabjáért évi 6 kr-t fizet a községi pénztárakba. Efölött viszont már dupla összeget vetettek ki. 1802-ben megtiltották a juhok spekulációra tartását, míg a mesteremberek és irredemptusok számára mindössze félnapi juhtartást (bizonytalán 15 öreg juh) engedélyeztek, de csak 12 kr darabonkénti taxa mellett. Ebben az évben a kerületi közgyűlés is szabályozta a tartható juhok számát.

1826/27-ben 381 öreg és 1329 aprómarhát vettek számba az irredemptusoknál, ami alapján a városi kasszába 306 frt 52 kr-t fizettek. Ez alapján a berényi állatállományból a marháknak és aprómarháknak több mint 7%-át birtokolták, ami 166 fő között oszlott meg. A legnagyobb befizető Tóth János volt 14 rFt 24 kr-al (2 szarvasmarha, 102 juh), míg Ripp József 6 marha és 78 juh után 12 rFt 24 kr-t adott. 1849-ben a redemptusok minden h birtokról 2 birkát tarthattak, míg az irredemptusoknak a belső határban és a pusztán tiltották a legeltetést. A határozatok ellenére a távoli legelőkön és pusztákon a nem redemptusok és idegenek állattartását soha nem tudták korlátozni. Ez irányba hatott az adók alóli kibúvás is.

A természetbeni haszonvételek közül a nád fontos építő- és tüzelőanyag volt. 1782-ben megállapították, hogy az „Irredemptusok többnyire a Zsombikost hordották, s praedálták”. A vétkeket példaadás végett 1 Ft-ra vagy 20 pálcára büntették. A nádosztály mindvégig úgy zajlott, hogy a 8 tizedből évente 4 vágta a nádat. Harmadrészt a vágók kaptak, míg a többi „proportione” a redempció (a birtokolt föld h-jai száma) arányában osztották ki. 1819-ben itt minden h redempciós birtokra 1 kéve nád jutott.

Sajátos volt a helyzete a szőlőnek, amire telepített földként nem járt redempció. A redemptusok borukat árulhatták ugyan, de iccnél nagyobb egységben, gyakran hordóban. 1785-ben II. József a szabad bormérést három hónapra csökkentette. 1797-től csak a helyben termelt bort árulhatták és azt is elvitelre, nem azonnali fogyasztásra.

Szőlővel az irredemptusok is rendelkezhetek, de csak taksafizetés ellenében. 1826/27-ben 88,5 kapás nem redemptus szőlőt említettek, ami a teljes mennyiség 6,7%-át tette ki. Ezért a város 29 rFt 30 kr-t szedett be 77 személytől. A legnagyobb irredemptus szőlőtulajdonos ekkor Pecsényánszki István 6 és Friedvalszky Ferenc 2 kapással, ami után 2 rFt-ot,

illetve 40 kr-t fizettek. Az irredemptus tulajdon töredékes voltát bizonyítja, hogy alig tucatnyi személyt találunk egyformán az állattartók és a szőlőbirtokosok között. Az ekkor számba vett 39 irredemptus pálinkafőző üstjét is adóztatta a város.

A redempciós elvek szerint a Jászkunországban minden lakos a redemptus birtokhoz kapcsolódva élt, a gazda birtokosként, a birtoktalan munkavállalóként. Sokan azonban nem szegődtek el, a külső törvényhatóságokban vállaltak munkát, vagy helyben követeltek magasabb béreket. Ezért az el nem szegődöket és a limitációkat (árszabásokat) megszegőket szigorúan büntették. Már 1745-ben a többlet adó gazdákra az éves szegődtetési díjnak megfelelő bírságot, a szolgáltnak 50 pálcát rendelt a tanács. 1761-ben a kerületi közgyűlés elrendelte, hogy a gazdák a limitált béreknél többlet adni ne merjenek, a szolgáltatás év vége előtt elhagyó szolgát pedig tömlöcbe küldjék és gyalogkatonának adják. Ha a vétkes megszökött, jószágát elvették és azonnal tömlöcbe vitték. A limitációt túligérő gazdára 12, a többlet követelő szolgára 50 pálcabüntetést mondtak ki. Az év közben gazdáját elhagyó szolgát 1781-től a Kerületek 20, a szolgát 10 korbácsütéssel büntették. A limitációk betartásával kapcsolatos törekvések ellenére a XVIII. század végére számottevőbbé vált a munkaerő hiánya. 1795-ben a Jászkunországban a kerületi deputátusok (kiküldöttek) jelezték, a gazdák titokban a limitáltnál magasabb bért adnak, mert a béreseket a szomszéd vármegyékben is jobban fizetik.

A társadalmi problémák Berényben sem érintették a jászkun privilégiumok kereteit, amire az 1797-es mozgolódás is jó példa. A lakosság jelentős csoportjai sérelmezték, hogy a pusztákra jelentős számú idegen göbölymarhákat, lovakat és juhokat fogadott be az eladósodott város, de ellenezték a kecskeméti mészárosoknak történő föld bérbeadásokat is. A négyszállási pusztarészen a saját földet is taksára bírták, 1 láncot 20 kr-on, amihez tizedenként kellett feliratkozni. Emellett a II. József török háborújában kárt szenvedők kárpótlását is követelték.

Bárány József bécsi úttal hitegette az embereket, hogy oda a Kerületek ügyében utazik fel és „meg fogják a Bírakat hánytorgatni”. A város egyes tizedeiben erőszakos gyűlések voltak, ami miatt a tanács nyomozást indított. Kitűnt, hogy Pozder Imre, Dancsa és Bárány előbb Budára, majd Pozder és Bárány állítólag Bécsbe is elmentek. Telek András, Sánta József a Bika-kasszát is az út céljára fordította.

Az első tizedben nemes Osgyáni Száraz Péter vezetésével kezdtek titkon gyűlésezni Simon Mihály házában. Itt Dancsa Pál, Bárány József és Telek András vitte a szót, a fő téma a török háborúban elvesztett lovak és a manuáliák kérdése volt. A második tizedben Kis Almási Péter házában voltak megbeszélések – a lovak elvesztése miatt – Kovács István és Farkas Gergely parancsolatából. A hetedik tizedben Nagy István, Nyitrai Mátyás és Balog István vezetésével szervezkedtek, itt már pénzgyűjtés is folyt. A nyolcadik tizedben Kalocsa Pál, Beszteri István, Húszy Mátyás és Varga István vezetésével Beszteri házában gyűléseztek. Az elvesztett lovak és a manuáliák miatt Bécsbe akartak menni, a bírák ellen vádaskodtak és pénzt szedtek. A város 3-6. tizedeiben viszont nem voltak szervezkedések.

V. Adók és kötelezettségek

Bár a jászkunok a Magyar Királyság személyileg szabad lakosai voltak, mégis súlyos állami, kerületi és városi terhek viselésére voltak kötelezve. Az államiak nagyságáról a rendi

országgyűlés és az uralkodó, a kerületiekről és a városiakról a Jászkun Kerület közgyűlése és a helyi tanács döntött. A felosztásba viszont az országos és birodalmi szervek sokáig kevésbé szóltak bele, mint a vármegyék ügyeibe. A terhek elosztása kapcsán a jászkun privilégiumok már a terhek közös viselésének elvét is megfogalmazták, ami országosan is előremutató volt.

Az állami terhek közül kiemelkedett a magyar rendi országgyűlés által megajánlott hadiadó (contributio), amelyet a Jászkunságra a nádori portaszámok alapján vetettek ki. Ezt a települések és a lakosok között éves vagyonösszeírások nyomán osztották tovább. Ennek során mind részletesebben írták össze a házakat, adózókat és családtagjaikat, a földterületet, állattállományt, mesterségeket, kereskedelmet, élelmiszer feldolgozó eszközöket. Az egyes adótárgyak kulcsa (dica = rovás, kirovat, adó) idővel változott a jövedelmezőség alapján. Így a 18. században még inkább a házakat és személyükről az adófizetőket, valamint az állattállományt (főleg a szarvasmarhákat) adóztatták. Utóbb fokozatosan nőtt a földek (szántó, rét, legelő, szőlő), mesterségek, haszonbérletek (kocsma, bolt, mézsárszék) terhelése. Az állattartás arányai az adózáson belül csökkentek ugyan, ám ezen belül a juhászat szerepe jelentősen nőtt a marhatartás rovására.

A vizsgált időszakban a város lakói évente 6-8000 rFt, az 1811-es devalvációk után ezüst Ft összegű hadiadót fizettek, ám háborús években ezt más hadi terhelések tovább növelték. 1766-ban a redemptusok a városra eső hadiadó több mint 80%-át fizették, később némileg csökkent a részvételük a teherviselésben. A felosztás idővel több más teher kivetésének is alapjául szolgált.

A hadiadó megoszlása a Jászkun Kerületben és Berényben

év	hadiadó		veszteség (deperdita)		verbunkpénz	
	Jászkunság	Berény	Jászkunság	Berény	Jászkunság	Berény
	Ft/kr	Ft/kr	Ft/kr	Ft/kr	Ft/kr	Ft/kr
1715	24 046/36	3853/0	?	?	—	—
1716	22 924/21	7621/11	?	?	—	—
1725	27 075/30	6402/0	?	?	—	—
1735–	30 746/7	5681/0	?	?	—	—
1749	34 582/2	5900/0	?	?	—	—
1752–	45 315/24	6500/24	?	?	—	—
1764–	54 675/24	6133/0	?	?	—	—
1777	57 180/20	?	?	708/38	—	—
1790	57 223/15	?	18 348/11	1 135/0	—	—
1797	57 162/45	5775/24	6 652/0	?	—	—
1798	57 224/0	?	2 172/47	1 336/21	—	—

1799	57 224/24	?	5 186/27	996/6	–	–
1800	57 272/21	?	1 200/0	1 154/9	–	–
1801	57 217/33	?	37 2905/10	2 258/30	–	–
1802	78 487/42	?	33 062/1	5 510/9	–	–
1803	78 253/14	?	16 890/30	3 801/51	–	–
1804	78 305/12	?	42 567/10	1 808/45	–	–
1805	78 418/24	?	52 893/5	6 438/29	–	–
1806	78 284/2	?	67 082/0	5 807/26	–	–
1807	78 434/40	?	131 701/32	18 331/34	1 600	?
1808	78 330/0	?	24 259/4	19 156/29	4 809/7	?
1809	78 294/36	?	141 001/33	4 753/1	3 301/13	?
1810	29 362/41	?	197 577/58	3 323/17	11 265/14	?
1811	42 436/24	?	71 411/42	21 307/6	5 428	?
1812	78 363/44	?	16 711/17	15 513/16	3 264/12	?
1813	78 291/12	?	44 113/6	3 163/59	3 214/27	?
1814	78 296/20	?	66 349/49	4 146/45	3 250/6	?
1815	78 391/30	7454/18	178 370/39	9 804/28	3 204/27	?
1816	78 386/0-	?	120 521/33	17 636/45	3 301/5	?
1817	78 582/18	?	58 561/2	19 852/52	3 208/12	?
1818	78 665/20	?	27 658/34	9 438/28	3 115/14	296/34
1821	78 360/20	7282/55	43 631/11	5 609/9	3 304/49	?
1822	69 038/40	?	17 833/54	7 469/2	3 184/24	?
1823	68 976/-	?	–	2 835/43	3 319/7	120/47
1824	69 022/37	?	–	646/28	3 271/36	?
1825	69 054/40	?	–	787/34	3 089/48	?
1826	68 842/4	6423/0	3 815/8	1 363/48	3 219/14	116/10
1827	68 950/12	?	16 956/47	1 324/45	3 210/21	114/45
1828	68 928/18	?	17 738/22	3 576/13	1 200/32	?
1829	69 023/12	6123/1	20 088/22	1 960/54	1 134/15	109/30
1830	86 066/15	?	29 143/1	4 182/43	1 847/35	?
1831	86 134/58	8052/48	11 944/55	?	1 529/16	?

A kivetések és a beszedett adók mennyisége sokszor nem volt azonos. A kasszákban többször maradványok is voltak és sokszor a kasszák állapotát rögzítették a helyi kimutatások. A hadsereg gyakran késve fizetett, így mérleget olykor csak évek múlva lehetett állítani, ráadásul nem is minden katonai veszteséget deperditaként vettek számba. A vagyonalapok változása miatt a kerületi állami hadiadó állandósága ellenére sem biztos, hogy a város mindig arányos adót fizetett.

Az állandó hadsereg alakulatainak magánházakhoz történő beszállásolása, a fűtés és világítás (salgamum), valamint az ember és állat ételmezése, szállítása (forspont) állandó bonyodalmak forrása volt. Bár beszámították a hadiadóba, ezt és a kiadott ember- és lófejadagokat (portio) a hadsereg pontatlanul vezette, a lovaknak szükséges zab gyakran nem volt elég, a katonák elégedetlenkedtek a szállás minőségével, az alföldi fahiány a tüzelőnél okozott gondokat. A katonai fuvarozás időigényes, embert, állatot és szekeret rongáló szolgáltatásként az igásállattal rendelkezőket terhelte. Általában a költségeket a hadsereg csak részben ismerte el és így jelentős veszteségek (deperdita) keletkeztek.

A királyi szolgálat sajátos, évenkénti rendszeres teher tétele volt a sószállítás. Ez az Erdélyben bányászott sónak a nyugati irányú fuvarozását jelentette egy meghatározott szakaszon. A Jászság és Berény rendszerint Poroszló–Hatvan, Szolnok–Pest és esetenként a Poroszló–Pest útvonalakon volt érdekelt, ahová szekereket kellett küldeni. 1802-ben Szolnokról Pestre 3508 bm sót szállítottak, majd 1805 augusztusában Pestre 10 953 és 1650 zletnert. 1826-ban 4500 bm sót vittek Szolnokról Pestre, összesen 473 szekérrel.

A gabonaszállítások – a törvényhatóság gabona- és pénzmegajánlásaihoz hasonlóan – a napóleoni háborúk végéig voltak jellemzőek. Különösen súlyos helyzetet teremtett II. József török háborúja (1787–1790), mely a meg nem térített termékek mellett a szállítások során elpusztult, visszatartott lovak, szekerek miatt is komoly veszteségeket okozott.

A sajátos jászkun terhek közül elsőnek a nádor évi 12 600 rFt-os taxáját kell megemlíteni, amit a Magyar Királyság királyi utáni első főméltósága, egyben a „Jászkunok Grófja és Birája” mintegy éves fizetésként kapott a Jászkunságból. Ebből 1745-ben Berény még 2312 Ft-tal részesült, de utóbb a redempció arányában ennél kevesebbet fizetett.

Sajátosan alakult a korban a jászkunok katonaállítása. Mária Terézia kiváltságlevele az ország nemesi felkeléseiben (insurrectio) való részvételt (tehát a nemesekkel ellentétben nem a személyes felkelést) írta elő számukra, ami a francia háborúkig (1756–1763, 1778–1779, 1787–1790) 600-600 huszár kiállítását, felszerelését és lovasítását jelentette. Ezeket a hét-éves háborúban még önálló regimentként alkalmazták, míg utóbb 75-75 fős csoportokban a reguláris huszárezredekbe kerültek. Berényre rendszerint e kontingensből 65-80 lovas és ló kiállítása, felszerelése esett.

A nemesi felkelés költségeit a közfelkelési pénztárból (insurrectionalis cassa) fizették, míg a kivetett helyi adó a szablyapénz volt. Ezt a redempció után vetették ki (1 Ft-ra 1 kr-t, vagy 1 d-t). Mivel a nemesi felkelés redemptus teher és kiváltság volt, a lovasokat a redemptus birtokosok közül igyekeztek kiállítani.

A helyzet 1792-től, a francia forradalmi háborúk kezdetétől változott meg. Ekkor a magyar országgyűlés a reguláris ezredek számára kötelező, egységes elvek szerinti katonaállítást rendelt el. A Jászkunság csak annyi kedvezményt kapott, hogy újoncait továbbra is a

nemesi fegyvernemnek tekintett huszárezredekhez küldhette. A helyzetet bonyolította, hogy néhányszor a jászkun nemesi felkelés 600 lovasának mozgósítására is sor került, mint pl. Napóleon itáliai sikereit követően.

1800-ban a francia háború nyomán a szabadparaszti Jászkunság és Hajdúság felkelőiből lovasezredet hoztak létre, amelyet 1801-től 12. Palatinus (Nádor) huszárezred néven reguláris alakulattá szerveztek át. Bár az ezred insurrekciós elvekkel ellenkező egyben tartását lázadás követte, gyorsan szabállyá vált, hogy a két szabad kerület újoncai ebbe az ezredbe kerültek. Az események hatására növekedni kezdett a nem redemptus újoncok aránya.

A gyakori újoncozások mellett 1805-ben, majd 1809-ben a nemesi felkelést is fegyverbe szolgáltatták. Első alkalommal a kiállított 600 lovas insurgens (65 berényivel) nem került bevetésre, 1809-ben azonban a 305 fős jászkun lovasosztály (31 berényivel) a nógrádi nemesi lovasezred részeként ott volt a győri csatában. Ekkor a belső rend fenntartására egy 600 fős lovas alakulatot is szervezni kezdtek, ám a teljes felállítására már nem került sor. (Ehhez Berénynek 60 főt kellett volna adni.) Az utolsó helyi nemesi felkelésre 1813-ban került sor, amikor a kiállított 163 fős lovasszázadhoz a berényiek 17 embert adtak.

A nemesi felkelések költségeinek felosztása kezdetben a redempció szerint történt, de a századfordulótól ehhez csatlakoztak a közösségi jövedelmek, árendák és az irredemptusok hadiadó arányában fizetett taxája, melyet az adó Ft-jai után határoztak meg. 1809-ben Berényben az insurgensek kiállítása során az alábbi tételeket adóztatták:

- sallariumok (fizetések) és conventiok (járandóságok)	17 334 Ft 58 kr,
- beneficiumok (közjövedelmek) árendája	10 125 Ft,
- a beneficiumok (közjövedelmek) árendátorai fizetnek	12 168 Ft,
- a földek árendátorai (bérloi) fizetnek	960 Ft,
- az irredemptusok quantuma (adómennyisége)	3 671 Ft. 5 kr,
- a redemptio összege	63 150 Ft.

A felosztás módja utóbb számos országos segély felosztásánál megfigyelhető. 1813-ban a jövedelmeknél 1, az árendáknál $\frac{1}{2}$, az irredemptus taxánál 9 kr esett minden Ft-ra, míg a birtokosok minden redempciós Ft birtokra 2 kr-t fizettek.

Az insurrectionális katonaállítás költségeire jellemző, hogy 1800-ban a 83 huszár, 93 ló és a felszerelés 9.921 Ft 6 kr-ba, míg 1805-ben 65 ember, 77 ló és a felszerelés biztosítása 7.718 Ft-ba került. Az insurgens toborzás költségeit az alábbiakban azért részletezzük, mivel a rendszeres katonaállításnál is általában hasonló kiadások voltak:

- fejenként 12 kr napidíj összesen	345 Ft 44 kr,
- muzsikusoknak húsrá	1 font,
- pántlika	6 vég,
- óbor, iccége 20 kr-ral	31 icce,
- újbör, iccége 12 kr-ral	950 icce,
- sör, iccége 4 kr-ral	65 icce,
- pálinka, iccége 42 kr-ral	10 icce,
- hús, fontja 7 kr-ral	67 font,
Összesen:	584 Ft 13 kr

<i>Katonaállítás</i>	<i>a</i>	<i>Jászkun</i>	<i>Kerületben</i>	<i>(1790–1831)</i>
		Jászkunság		Berény
1735		902 lovas, 902 ló		?
1741		400 lovas, 400 ló		41 lovas
1745		1000 lovas, 1000 ló		140 lovas, 140 ló
1746		15 lovas, 15 ló+500 ló az uralkodónak		?
1756		600 lovas, 600 ló		69 lovas
1758		100 lovas, 100 ló (pótlás)		12 lovas, ? ló
1760		200 lovas, 200 ló (pótlás)		47 ló
1778		600 lovas, 600 ló		75 lovas (Wurmser huszár)
1778		22 ló (pótlás)		?
1787		600 lovas, 600 ló		70 lovas (Graeven huszár)
1790		150 lovas, 150 ló		16 lovas (Graeven huszár)
1793–1797		356 ló (ajándék az uralkodónak)		?
1793–1799		1814 lovas, 1212 ló (huszárezredek)		?
1800		1233 lovas, 1212 ló (Nádor huszár)		83,5 lovas, 93,5 ló (82 lovas, 75 ló?)
1803–1805		375 lovas kiegészítése (Nádor huszár)		41 fő (?)
1805		600 lovas és 600 ló (nemesi felkelés)		65 lovas, 77 ló
1808–1809		292 lovas (huszárezredek)		?
1809		305 lovas és 305 ló (nemesi felkelés)		31 lovas, 31 ló
1812		749 lovas, 60 ló (huszárezredek)		?
1813		163 lovas és 160 ló (nemesi felkelés)		17 lovas
1814		460 lovas (huszárezredek)		39 lovas
1815		248 lovas (huszárezredek)		16 lovas
1821		226 lovas (huszárezredek)		1 Frimont, 7 Nádor, 15 Ferdinánd huszár
1831		534 lovas (huszárezredek)		36 Nádor, 15 Ferdinánd huszár

Bár a nemesi felkelés megmaradt, csekély harcértéke miatt a századfordulótól a rendszeres katonaállítás vált a jászkun katonáskodás fő formájává. Ez az insurrecciónál kevesebb egyént érintett, ám a több évtizedes katonai szolgálat miatt nem vált népszerűvé. Még nagyobb problémává vált, hogy a nemesi, illetve redemptus előjogokkal nem volt összeegyeztethető. Ez azt eredményezte, hogy az 1830-as évektől már az újoncok irredemptusokból történő kiállítására törekedtek, mivel ők nem voltak nemesi felkelésre kötelezve. Így azonban a rendszeres katona-

állítás akadozott és a tehetős gazdák gyakran pénzfelajánlással igyekeztek fiaikat megszabadítani a hosszú szolgálattól. Végül az újoncállítás és a hadiadó fizetés irredemptusok, míg a nemesi felkelés redemptusok közti elkülönítése is felmerült, ám ez már nem volt kivitelezhető.

A napóleoni háborúktól az újonclétszám felosztása is mind nagyobb nehézségeket okozott, mert országosan már a férfinépesség száma volt a meghatározó. Emiatt az 1830-as katonailításkor Berényben a két elv komolyan ütközött. A redempció szerint 58, ám a férfinépesség alapján csak 41 katona állítására lett volna a város kötelezhető.

A jászkunokat a napóleoni háborúk végéig gyakorta kötelezték rendkívüli adó, pénz-, állat-, takarmány- és gabonasegély fizetésére. Ezt 1790-ig főképp az uralkodó vagy a központi kormányzatok határozták meg, utóbb a magyar országgyűlés szavazta meg. A hétéves háború (1756–1763) alatt mintegy 260.000 pm gabonát és kb. 75.000 Ft-ot, a bajor örökösödési háború (1778–1779) idején 85.000 pm gabonát, a francia háborúk során pedig kb. 170.000 pm gabonát és több mint 400.000 Ft-ot adtak a Kincstárnak. Berény e terhekből is arányosan részesedett.

Rendkívüli háborús és egyéb segélyek a Jászkun Kerületben (1790–1848)

		gabona (pm)*		készpénz (Ft/kr)	
		Jászkunság	Berény	Jászkunság	Berény
1735	rendkívüli háborús segély	2 123/0	?	3 395/55	?
1736	rendkívüli háborús segély	–	–	2 497/28	?
1737	rendkívüli háborús segély	–	–	1 873/5	?
1741	táborozási költség	–	–	675/0	?
1741	az insurrectio ellátására	4 005/0	?	–	–
1743	az insurrectio ellátására	–	–	10 435/30	?
1745	Redemptio	–	–	500 000/0	63 150/0
1745	Invalidusoknak javításért	–	–	14 330/20	?
1746	bécsi kancellária épületre	–	–	450/0	?
1749	budai királyi palotára	–	–	1 000/0	?
1754	országgyűlési mentességért	–	–	12 600/0	?
1756	katonai élelmezésre	28 000/0	?	–	–
1757	katonai élelmezésre	28 509/0	?	–	–
1758	katonai élelmezésre	23 400/0	?	–	–
1758	rendkívüli háborús segély	–	–	25 000/0	?
1758	rendkívüli háborús segély	–	–	5 200/0	712/52
1759	katonai élelmezésre	51 016/0	?	–	–
1760	honorarium	–	–	4 500/0	?
1760	rendkívüli segély	33 000/0	?	10 000/0	?
1760	a Magyar Testőrségre	–	–	15 000/0	?
1761	rendkívüli segély	30 000/0	?	20 000/0	?

1762	rendkívüli segély	60 000/0	?	10 000/0	?
1764	országgyűlési szavazatért	–	–	2 250/0	?
1766	honorarium	–	–	4 500/0	?
1778	katonai élelmezésre	25 350/0	?	–	–
1779	katonai élelmezésre	19 600/0	?	–	–
1789	földmérési költségek	–	–	39 443/47	?
1792	francia háborúra	26 275/0	4330 kila búza**	17 799/20	3174/0
1796	katonaság	13 753/0	?	–	–
1797	katonaság	20 000/0	?	–	–
1798	katonaság	30 000/0	2890,5 kila zab	–	–
1800	katonaság	30 000/0	1011,15 véka búza, 3552,25 véka zab***	–	–
1807	háború sújtotta osztrákok	853/0	?	430/50	5/0
1807	a királynak	–	–	143 591/44	?
1807	Nemzeti Múzeum	–	–	3 694/14 3/8	?
1809	koronázási ajándék	–	–	8 003/3	?
1811	Ludovika Akadémia	–	–	1 047/50	100
1812	katonaság	43 060/0	?	–	–
1813	rendkívüli segély	34 537/0	?	32 110/0	?
1814	gabonasegély helyett	–	–	89 830/15	?
1815	háborús segély	–	–	126 846/0	?
1816	Váci Süketnémák Intézete	–	–	314/0	?
1816	elaggott katonák intézete	–	–	1 213/0	?
1816	Nemzeti Játékszín	–	–	2 000/0	50
1822	esztergomi templomra	–	–	1 137/0	50
1826	Tébolyodottak Intézetére	–	–	230/54	?
1828	Pesti Vakok Intézetére	–	–	1 072/50	?
1828	koronázási ajándék	–	–	3 782/21	?
1828	Magyar Testőrség	–	–	1 601/3	?
1829	Váci Siketnémák Intézetére	–	–	1 000/0	?

* gyakran a gabonát is pénzértékben számolták el, ami nehezíti az összevetést

** és ugyanannyi zab *** Más adatok szerint a város redempciójára 842 pm búza és 1684 pm abrak, míg a beneficiumokra 191,6 pm búza és 383 pm abrak esett. Emellett a lakosok önként ajánlottak még 16 Ft-ot, 49 pm búzát és 37 pm abrakot.

A lakosok az állami szolgáltatások mellett a Jászkun Kerület, a három külön kerület, valamint saját településük részére is adóztak, rendszeres közmunkákkal tartoztak. Korai kezdetek után 1771-től – a hadiadó reformjával – vált rendszeressé a hármaskerületi háziadó (*domestica generalis*), valamint az egyes kerületek külön háziadója (*domestica particularis*). Az elsőt a hadiadó dícaegységeire eső összeg évenkénti meghatározásával vetették ki. A partikuláris háziadó a külön kerületi költségeket biztosította, kivetése sokáig redempció alapján rovásonként történt. A Jászság 120 rovást osztott fel a települések között és az ezekre eső összeget évente meghatározták. Az 1820-as évektől 50-80 rFt-tal számoltak.

A háziadó rendszerint a hadiadó felét-harmadát tette ki, 1751-ben 2739 Ft 47 d-t, 1753-ban 2750, a 19. században leginkább 3-4000 Ft-ot. A partikuláris háziadót ritkábban vetették ki, ez a *domestica* harmada-negyede lehetett. A közmunkák között említhetők az ármentesítési munkálatok, a Zagyva és Tarna tisztítása, gátjainak, csatornáinak, hídjainak építése. Rendszeresen karbantartották a határon átvezető utakat, építették, javították a város főbb épületeit, építményeit. A városi gazdálkodás is igénybe vette az ingyenmunkát, de gyakran bizonyos ellentételezéssel (pl. nádvágás, szénakaszálás). Emellett a közcélú épületek felépítése renoválása említhető. A kivetések alapja előbb a redempciós váltság, majd az iga- és a munkaerő volt, az irredemptusok felső rétege pedig a legalsó osztályba tartozó redemptusokéhoz hasonló terheket viselt, mivel vagyoni állapota azokéhoz volt hasonlítható.

A behajtott adókat, a Kerületek és a város számára a lakosoktól beszedett pénzeket eredetük alapján, nagyságuktól függetlenül különböző kasszákban, elkülönítve tartották, hogy nyilvántartásuk könnyebb legyen. Mivel ezek kivetésének alapja a vagyoni összeírás volt, ezeket mind az adószedő (perceptor) szedte be és kezelte.

Az adószedői kasszák néhány éves számadása

	1817/18	1822/23	1826/27	1828/29
	Ft/kr			
contributioalis cassára	14 820/37	6209/47	6423/40	6284/51
beneficialis cassa	3 601/52	3453/12	3211/29	5173/0
particularis cassa	–	–	–	2077/36
verbunk segedelem	296/34	120/47	114/45	109/30
insurrectionalis cassa	677/40	616/15	249/35	?
nemesi immunitás taxája	?	29/18	31/40	?
fuvar taxa	1 151/36	359/20	–	?
irredemptus terragium	122/30	504/24	306/52	?
irredemptus szőlőtaxa	46/24	39/0	29/30	?
irredemptus üsttaxa	?	20/0	78/0	?
	?	11 352/42	10 445/32	?

A lakosok napszámra szekérrel és gyalog jelentkezhettek, ám az utóbbi olcsóbb volt. A lakosság 1822/23-ban 5230 szekeres és 4200 gyalog napszámot teljesített, bár ebben bizonytalannal a sószállítás terhei is benne voltak.

A királyi és közösségi szolgálatok – a privilégiális elvek ellenére – idővel mégsem egyenlően terhelték a lakosokat. A bírák, szenátorok, városi alkalmazottak és a kerületi tisztségviselők adó és közmunkák alóli mentességet kaptak. Adójukat a városi beneficiális kassza fizette. Az 1814-es nádori határozat nyomán a hadiözvegyek, árvák személyükről és birtokukról mentesek voltak a közadók alól, sőt föld hiányában közösségi segedelmekre is jogosultak voltak. A hadirokkantak és hadviseltek bizonyos szolgálati idő után egyes közadók és terhek viselésétől szintén mentesek voltak. Földjük után adóztak, de azt nagyságtól, minőségtől függetlenül a legkisebb adóosztályba vették fel.

VI. Önkormányzat, városi gazdálkodás

A város címere 1699-ből

Berény a tizenötéves háborútól (1591–1606) folyamatosan lakott település volt, közigazgatása évszázadok óta töretlenül fejlődött és mind több feladatra specializálódó hivatallal gyarapodott. A várost jelképező pecsét képe a Jászkürt ábrázolásával már a 17. század végén kialakult, miután a kettőskeresztet tartó páncélos kar a címerképről a címerpajzs fölé került. Pillanatnyilag úgy tűnik, hogy a vizsgált korszakban Berényben két városi pecsétnyomót is használtak, a viasz- és hártyapecséteknél egyaránt. A nagyobb, kerek alakún a körirat is ott volt, míg a kisebb, ovális kialakításún ez elmaradt és a kivitele is némileg egyszerűbb volt. Ez utóbbi helyett az 1770-es években egy újabb, letisztultabb rajzolatú, de hasonló rajzolatú pecsétet készítettek.

A városnak már 1732-ben 41 fős magisztrátusa volt, köztük a fő-, másod- és törvénybíró, adószedő, szőlő-, szék- és vásárbíró, a fő- és aljegyző, a városhadnagy, 6 polgár, 14 esküdt, a 9 tizedes és a plébános. Az alkalmazottak között 16 molnár, 3 mészáros, a kocsmárosok, egyházfiak, tanítók, szőlő- és mezőőrök, pásztorok, a városi gazdasszony és cselédje, a város kocsisai, a vágópásztor, lovas- és gyalogkerülő, órás és éjjeliőr említhető. A jászkun privilégiumok sajátossága volt, hogy a tisztségviselők szabad választása és a törvény előtti egyenlőség elveit is megfogalmazták.

Az 1731-ben épült Jászkürt Fogadón Jászberény címere

A város élén álló főbírákat Mária Terézia 1751-es regulációjától a birtokosság választotta a tanács három jelöltje közül. A tanács, a város fő irányító szerve élethosszig jelölte ki tagjait, akik rendre a tehetősebb helyi redemptusok vagy nemesek közül kerültek ki. Bár a főbírói tisztelet az adott időszakokban csak néhányan tölthették be, sokak számára komoly továbblépési lehetőséget jelentett a jászsági vagy hármaskerületi tisztkarba való bejutás. Ehhez a „jászkun székvárosban” betöltött tisztség jó előiskola volt

és a berényi érdekeket az innen származó tisztikar a törvényhatóság belső ügyeiben is sokáig érvényesíteni tudta.

A tanács hatásköre kiterjedt a jogszolgáltatásra és az igazgatás minden területére, megszabta a település és az egyén gazdálkodását, ügyelt az időszakhoz kötött mezőgazdasági feladatokra. A tanács jelölteket állított a kerületi tisztek betöltésére és megbízottai révén közreműködött azok választásában. Helyi szabályrendeleteket hozott, lakosi jogot adományozott (olykor elvett), döntött a házhely- és földosztásokról, hiteleshelyként működve bizonyágleveleket adott ki, adminisztrálta az adásvételeket, kezelte a végrendeleteket és közgyámként az árvák vagyonát.

A városi tisztviselők, szegődöttek fizetése 1752-ben

főbíró	100 Ft, 2 pár csizma, 25 kila búza
főjegyző	100 Ft, 2 pár csizma, 30 kila búza, 1 sertés, 1-1 bécsi mázsa só, hús és faggyú
2. bíró	70 Ft, 2 pár csizma, 15 kila búza,
2. jegyző	60 Ft, 2 pár csizma, 20 kila búza
hadnagy, polgár	10 Ft, 3 pár csizma, 6 kila búza
hajdú	8 Ft, 2 pár csizma, 10 kila búza, 1 bécsi mázsa só és hús, 50 font só
plébános	500 Ft, 1 stóla

A tanács ellátta továbbá az adóigazgatás, a katonatartás és -állítás feladatait, elvégezte az adóösszeírásokat. Kezelte a városi bevételeket, a kisebb királyi haszonvételeket, a piacok, vásárok rendjét, ellenőrizte az ár- és bérlimitációk megtartását, szabályozta a munkavállalást és a kereskedelmet, felügyelte a céhek munkáját. Fenntartotta az élet- és vagyonbiztonságot, az erkölcsi, vallásos normákat, döntött kulturális kérdésekben.

A város első fokú bírói fórumnak is számított. Az ítélete ellen először a jáász kapitányi széknél, majd a jászkun főkapitányi széknél lehetett panaszt tenni. A legfelső fórumnak a nádori főtörvényszék számított.

A tanács választotta a fizetési jegyzőket, fogadta fel a polgárokat, hadnagyokat, tizedeseiket. 1752-től a város ösi 9 tizedét 8-ba osztották (3 került a Zagyván túlra), a két tizedből álló járás élére egy-egy polgár került, aki a végrehajtandó tanácsi rendeleteket a városi hadnagytól írásban kapta, majd végrehajtatta azokat. A rendre 2 hajdú és 3 éjjeliőr vigyázott, 1774-től a tűzre is örködtek a templomtoronyban, ami az ekkortól említett városi vachterek feladata lett. 1781-ben 6 vachter mellé még kettőt fogadtak fel, hogy a toronyban vigyázzanak. Egyes időszakokban a város átmenetileg fogadott mészárosokat és különböző mesterembereket (órás, hordókészítő, kovács) is.

Berény főbírái és főjegyzői 1702–1830 között

főbírók

Pélyi Mátvás (1702),

Molnár András (1703),

Décsi István (1709–1710),

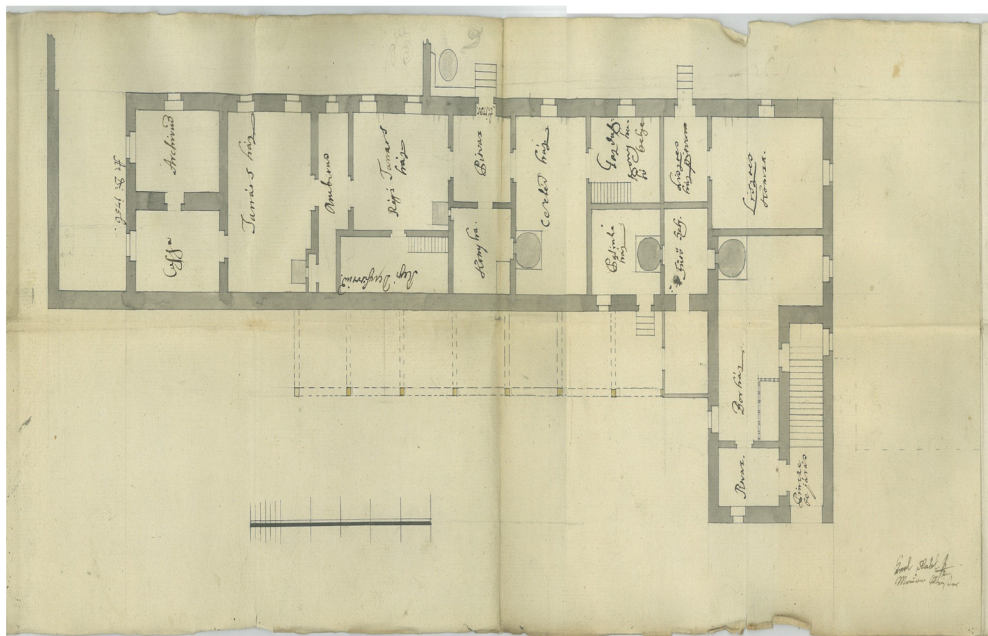
Tasy István (1712),

Kovács János (1713), Kovács György (1717),

Pernyész Márton (1717, 1723, 1724, 1726),
Nagy Mihály (1719, 1725),
György Jakab (1720),
Balog Gergely (1727),
Muhoray Mátyás (1729),
Nagy Mihály (1735),
Sipos Pál (1746–1748),
Kállay András emeritus (1749–1750, 1754, 1757–1759, 1763–1765),
Decsy István (1751–1753),
Kovács Ferenc (1755–1756),
Iványi István (1760–1762),
Gulyás Ferenc (1766–1768),
Ozorótzky János (1769–1770),
Gulyás István (1771–1772),
Molnár József (1773–1774),
Kis Antal (1775–1776, 1785–1786),
iff. Szabó Mihály (1777–1780),
Nagy Mihály (1781–1784, 1787, 1796–1798),
Bartal Ferenc (1788–1789),
Anvander Mihály (1790–1791, 1794–1795),
Bartsik János (1792–1793),
Bessenyei Ferenc (1799–1800, 1803–1804),
Kállay László (1801–1802, 1805, 1808–1809, 1811, 1813–1815, 1819–1820,
1823–1827, 1831–1832),
Anvander József (1806–1807, 1812),
Dzián Imre (1810),
Tóth Imre (1816–1818),
Anvander Mihály (1828–1830)
Kászony Tamás (1702),
Farkas Pál (1709),
Káldi Ádám (1713),
Muhoray Mátyás (1722),
Szoffkay Ferenc (1728),
Molnár Mátyás (1735),
Nagy György (?–1757),
Molnár Ferenc (1758–1759),
Terjéki János (1760–1770),
Kovács Imre (1771–1774),
Katona István (1775–1781),
Pethes János (1782–1795),
Molnár András (1796–1802),
Kőszeghy Menyhárt (1803–1817),
Bathó Ignác (1818–1833)

főjegyzők

Jászberény régi városháza alaprajza

A nótárius (jegyző) tiszte idővel szétvált, előbb aljegyzők majd írnokok is megjelentek az igazgatásban. 1788-tól már 2 hadnagy volt a városban, míg a szőlőcsöszök számát 5-ről 10-re növelték. 1808-ban a 3. hadnagyi státust is létrehozták. Az első kéményseprőt – a több évtizedig működő Margetti Antal gyöngyösi mestert – az 1790-es évektől említik.

1797-ben a tanácstagok számát kerületileg 12-ben szabták meg és létrehozták az ugyanekkora kisebb vagy külső tanácsot is, amely az előbbi munkáját segítette. A kisebb tanács előzménye a 20-50 tagú electa communitas (választott testület) volt. 1823-tól a tanács tagjait a külső tanácsból egészítették ki.

A belterületi rendészethez a hadnagyok, tizedesek, polgárok vagy kisbírák, vachterek és tornyosok tartoztak. 1797-ben a kerületi utasítások szerint Berényben 2 hadnagy, 3 polgár, 4 vachter és 2 tornyos működhetett. A tizedesek száma a tizedekkel egyezett, de 1808-ban a vachterokon kívül éjszakára a nyolc tizedből 2-2 botost is kirendeltek. Ezeket a lakosok közül jelölték ki és megbízatásukat közmunkaként teljesítették. 1819-ben a tizedesek feladatául szabták a ki- és beköltözők, a szolgálatra alkalmasak és a henyélők összeírását és az utóbbiak szolgálatra kötelezését is.

1802-től hozták létre a Jászkunságban a politikai inspektorok (igazgatási felügyelők) tiszte, akik a tizedbírák feladatait vették át. Főképp a külső tanács tagjaiból kerültek ki. Eredetileg az utcák rendjének őrzése, a gyanús elemek szemmel tartása, megfigyelése, a vachterek éjjeli ellenőrzése, a kurtakocsmák szemmel tartása, a katonai szolgáltatások biztosítása volt a feladatuk, de utóbb az az egészségügyre, a városi építkezések rendjére is kiterjedt.

1825-ben a város tisztviselői és alkalmazotti karát már 113 fő alkotta. A világi igazgatás-

hoz a főbíró, másodbíró és a tanácsosok kapcsolhatók, akik közül 6 az adószedő, a közterhek viselését ellenőrző, a politikai, az erdő-, a malom-, valamint a mézárszéki felügyelő feladatát is betöltötte. A főjegyző alá 2 jegyző és a kancellista (íródeák) tartozott.

A tanítói karhoz a grammaticai (nyelvtani) és 2 normális professzort, a leányok, valamint a felvégi, alvégi és a szentkúti iskola tanítóit, a református rectort (tanító), továbbá a központi iskola kályhafűtőjét sorolták.

Az egészségügyi személyzetet az orvos, 8 városi bába és a marhaorvos alkotta. A belső bátorságra felügyelő szolgálkhoz számították a 2 utcabírót, a 8 lándzsást, a 2 tornyost, a kéményseprőt és a döghúzt. A határ őrizetére és a külső bátorságra ügyelő szolgálkhoz tartozott a 2 hadnagy, a tanyai hadnagy, 4 lovas csősz, a négyszállási és az alsóréti csősz, a homoki ökörcsordajárás csősze, 3 hajtai csősz, továbbá a királyréti, sárkányszögi és a József erdei csősz.

A város házi cselédeihez soroltak 4 hajdút, 4 polgárt, 8 tizedest, a cigány tizedest és a kályhafűtőt. A város gazdálkodásához tartozott a városgazda, a belső és a tápiói kertész, az almalombíró, a piacfelügyelő és segédje. Külön említették a 3 kocsiszt és a csődörös kocsiszt. A pusztai közbátorságra és a határookra felügyelők között sorolták fel a pusztabírót, 2 hadnagyot, 3 lovascsősz, a folyósi és a nyírjesi erdőcsősz. A pusztai gazdálkodás kapcsán említették a benei gazdát és 4 bérest. (Ekkoriban már nem említik a szőlőbírót, a szőlőcsőszöket és a borinspektort, aki a szőlő- és borjövédelmet kezelte.)

A város egyházi személyzetéhez sorolták a plébánost, a kántort, 2 harangozót, a szentkúti és a Lőrinc kápolnai csengettyűst, a felvégi, alvégi és a fehértői temetőcsősz, a templomi mosónőt, valamint a református prédikátort.

Az ezeknek kiadott éves termény ekkor 80 kila búzát, 1390,5 kila kétszerest, 66 kila árpát, 176 $\frac{7}{8}$ kila zabot, 16 szekér szénát és 2 szekér szalmát, 76 öl tűzifát, az élelmiszerből 375 font sőt, 700 font húst, 255 font faggyút, 160 font szalonnát, 15 font gyertyát, a ruházatból 26 pár új- és 43 „fejelés” csizmát, 4 dolmányt, 6 ujjas lajbit, 10 kis lajbit, 16 posztó-, 8 bő nadrágot, 11 szűrt, 8 ködmönt, 19 kalapot, 10 sípkát és készpénzben 6727 vFt 30 kr-t tett ki.

A tisztviselői fizetések növelése 1816-ban

	régí juttatás			új juttatás				
	pénz Ft	kila búza	öl fa	pénz Ft	kila búza	kila árpa	öl fa	szekér széna
főbíró	350	–	–	500	50	–	6	–
2-ik bíró	250	–	–	400	40	–	4	–
adószedő (perceptor)	220	–	–	350	30	–	3	–
jegyző (nótárius)	200	40	6	300	50	50	6	6
1. aljegyző	160	30	4	250	40	40	4	4
2. aljegyző	150	25	4	200	40	40	4	4
deák (kancellista)	80	–	1	120	20	10	1	–
kvártélymester	100	–	–	150	20	–	1	–
politikai inspektor	50	–	–	150	20	–	1	–
erdőfelügyelő (inspector)	50	–	–	100	–	–	1	–
bor adminisztrátor	100	–	–	300	10	–	–	–
szék adminisztrátor	100	–	–	300	10	–	–	–

Pillanatnyilag nem ismert, hogy 1760 előtt a reformátusok milyen szerepet játszottak a város igazgatásában. II. József korától (szétvert gyülekezetük helyreállítása után) a tanácstól kérték, hogy számukra két tanácsosi helyet biztosítsanak. Indoklásul a református kun (és jász) helyekre Mária Terézia alatt erővel beköltöztetett katolikusok hasonló kiváltságát említették. Végül a tanács Eördögh Andrást adószedőnek, míg Szappanos Mihályt bor- és malombíróvá választotta. A református közösség hiába kérte, hogy bizonyos tiszteket eleve nekik tartsanak fel, de a gyakorlatban íratlan szabályként a katolikusok mégis igyekeztek arányos képviselést biztosítani számukra.

Városi tisztviselő csak erkölcsös, jó magaviseletű ember lehetett. Igazodniuk kellett a redemptus értékrendhez és annak betartását gyermekeiktől is megkövetelték. Jellemző, hogy Kőszeghy Menyhárt főjegyző az 1810-es években színésznek állt fiát előbb le akarta löni, majd özvegyként újra megnősült és minden vagyonát kései, második gyermekére hagyta. A szabadságos katonák és a gazdag redemptus fiak virtusból sokszor a nyitva tartáson túl is mulattak, ezért már 1758-tól a tanácstagoknak és a főbb tisztviselőknek tiltották a kocsmába járást. 1772-ben a Jászkun Kerület is tiltotta, hogy vásár- és ünnepnap misekor a kocsma nyitva legyenek, vagy az esti harangszó után vigadjanak. A rendeletet azonban sokszor nem lehetett betartani.

Az 1790-es évektől működő helyi kávéház kapcsán 1818-ban a Jászkun Kerület is sérelmezte, hogy ott a biliárd még mise alatt is folyik, noha többször is tiltották. Ünnepnapon délután 4 előttől sokszor este 11-ig is folytatták, amit betiltottak. 1830-ban a kávéházi kártyázás miatt rendelték kerületi vizsgálatot, mivel az gyakran hazárdjátékká vált és nemritkán több száz forint is gazdát cserélt. Mintegy 30 személyt soroltak fel a városi, jászszági és kerületi jegyzői karból, valamint a helyi iparosok, kereskedők, árendátorok közül. Az ügyben több előkelő család (Pethes, Ozoróczky, Alavander, Muhoray) is érintett volt.

Idővel gondot okozott a tisztviselők „atyafiságos összefonódása”, ami miatt a lakosok 1797-ben is tiltakoztak. A vizsgálat szerint a tanácstagok közül Nagy Mihály fia volt Nagy Antal, a násza Kiss Pál, míg az ő fia Kiss Ferenc. Emellett sógor és atyafi volt még Molnár Mihály, Molnár András, Bartsik János, Kállai János, Dzian Imre és Balogh Mátyás, azaz a 12 tagú testületből 10-en voltak érdekeltek.

A tanácstagok adók és szolgálatok alóli mentessége is komoly problémákat szült, mivel 1793-ban már 87 ilyen személyt írtak össze. 1811-ben Berény felvetette a tisztviselők adózását és fizetés megszavazását, ám a kerületi közgyűlés nem támogatta az elképzelést. A tiszti adómentesség megszüntetése az 1830-as évektől vált népszerűvé, mivel a számuk tovább duzzadt. Mivel berényiek a jász és a jászkun tisztviselők között is voltak, 1845-től a tiszti adómentesség megszüntével jelentősen nőtt az adóalap. Így a szarvasmarhák száma harmadával (2904-ről 4.181-re), a sertéseké és juhoké felével (607-ről 901-re, 12 713-ról 18 297-re). De a szántók is 25%-os növekedést mutattak (16 465 és 20 501 h).

A közigazgatást a város jövedelmeiből fizették. A jászkunok 1745-ben a kisebb királyi haszonvételeket is megszerezték maguknak, ami a redemptus birtokos réteg közös tulajdona lett. A bor-, sör- és pálinkamérés mellett ide sorolták a bolti kereskedelem, a malomtartás, halászat, csikászat, vadászat, a nádlás és a gyékényszedés, a pusztabérletek és a büntetések jövedelmeit. Ezeket a másodbíró kezelte, akinek munkája némileg az adószedőét is átfedte.

A város bevételeinek főbb tételei a másodbírói kimutatások szerint

	1760/61	1772/73	1791/92	1801/02	1817/18	1819/20	1824
	ft/d	ft/kr					
belső kocsmák, mézsárszékek	6390/0	7100/0	5000/0	5460/0	6000/0	10.570/0	5550/0
serház	300/0	300/0	600/0	400/0	4610/0	3800/0	1800/0
pusztai kocsmák, csárdák	500/0	?	1381/0	1322/0	5930/0	3920/0	2000/0
boltok	239/0	407/46	750/0	861/0	2590/0	2450/0	1970/0
országos vásárok, piac	283/13	318/29	384/0	725/0	2808/0	3350/0	1250/0
malmok	?	?	?	?	?	?	2500 kila gabona
kvártélyházak	520/77	?	?	?	?	?	300/0
majorság	420/77	?	?	?	?	?	?
vadászat, halászat	?	?	?	?	595/0	430/0	250/0
ispotály rét	?	?	?	?	?	?	500/0
portiók után bejött	?	?	35/0	?	?	?	–
ház- és kerthelyek	?	?	118/25	195/	184/18	40/24	–
büntetés	?	?	?	143/28	1251/13	705/45	–
irredemptus terragium	–	–	–	227/10	122/30	?	–
fúvartaxa	–	–	–	–	1151/30	?	–
eladott ló, szalma	?	?	12/42	?	?	?	–
puszták bérlete	92/43	?	–	1653/23	4640/0	7754/0	–
lajosi postamester árendája	–	–	–	–	2214/0	?	–
berényi pusztai föld	–	–	–	–	30/0	?	–
egyéb	15/0	?	70/0	?	100/0	424/0	–
Összes bevétel*	8249/32	8126/15	?	?	?	?	13.580/0 +2500 kila gabona

* A bevételekhez számos időszaki tétel is kapcsolódott (pl. deperditák visszatérítése, kincstári kölcsön visszanyert kamata), amit nem mindig itt vettek számba. Sokszor tettek át az adószedői kasszába is a jövedelmekből, amikor egyes terheket a lakosok helyett fizettek. Emiatt a jövedelmek és kiadások mérlege igen bonyolult.

Korszakunkban a városi kocsmák száma 5-ről 9-re, a mézsárszékeké 2-ről 3-ra, a külső kocsmáké 3-ra, a boltoké 5-ről 9-re nőtt. Ezek már régtől a város kezelésében voltak és a fő bevételt hozták, a jövedelem kétharmadát-háromnegyedét. A kocsmákhoz, csárdákhoz jelentős föld és állattartási lehetőség járt. Így 1824-ben a 3 mézsárszékhez 1421 h vágómarhajárás, a hajtai fogadóhoz 12 h legelő és 6 h szántó, a pesti úti csárdához 12 h legelő, a lajosi nagy vendégfogadóhoz 12 h szántó és 35 h legelő, a lajosi kis csárdához 12 h legelő, a mizsei csárdához 12 h legelő tartozott.

A bérletek legjövedelmezőbbjei a kocsmák voltak. Az 1820-as években már hetet említettek (Kökocsmá, felvégi és alvégi kocsmák, Zöld Fa, Morgó kocsmá, Vendégfogadó és a Serkocsmá), ehhez járult a pusztai nagy vendégfogadó, valamint két kis csárda.

A kocsmák forgalma 1810/11-ben különösen jó volt. Beszereztek 590 hordó bort (12 akó ó-, és 2049,75 akó újbor) és 120 ²⁵/₆₀ akó pálinkát 64 518 Ft 55 kr-ért. Ebből elmertek 470 hordó bort (12 akó ó- és 1804 akó újbor), 97 ³⁴/₆₀ akó pálinkát 92 188 Ft 42 kr értékben. Ehhez járult még 309 akó sör 154 Ft 30 kr-on és a „töltelékek”-kel a bevétel 92 555 Ft-ra nőtt. A haszon 28 036 Ft 56 kr-t tett ki, ám a következő évben alig felényi jövedelmet mutattak ki.

Jászsági sajátosság, hogy itt (és a jász telepítésű helyeken) jövedelmező serházak is léteztek, melyeket nem csak az idegen katonaság vett igénybe. 1765-ben Spiller Tóbiás bérelte a serházat, majd özvegye, Marhoffer Eleonóra. Az 1780-as években a pesti Luthmansperger Ferenc kezében volt a serbérlet, aki az udvarra 1789-ben „szivárványos” (szivattyús?) kutat csináltatott, majd kávéfőzésre és biliárdasztal állításra is engedélyt kapott. Utóbb Karkovitzter Györgyöt említették a serház bérlőjeként, majd Lechner Jánost, akit 1817-ben Sipos József követett. Ő azonban rossz sört főzött, mire Krakovitzter János kapta meg.

A boltokat görög kereskedők árendálták. Az innen származó jövedelem, de a heti piacokról és az országos vásárból származó bevétel is idővel jelentősen nőtt pár százról több ezer Ft-ra. A malmok főképp természetbeli bevételt jelentettek, amit a városi alkalmazottak fizetésére fordítottak. Így 1821/22-ben 388,25 kila búzát, 1917 kila kétszerest, 571,12 kila árpát, 135 kila kukoricát, 8,24 kila kását és 90 kila egyéb terményt jövedelmeztek. Ugyanakkor természetbeli bevétel nem csak innen jött be. 1819/20-ban 143 kila búza, 1751 kila kétszeres, 104 kila árpa, 2905 kila zab, 3 kila kása mellett 2710 font sót, 26 boglya és 95 öl szénát és 100 öl őszi szénát említettek, amit bizonynyal a városi közös gazdaság termelt ki. Ennek együttes értéke 6686 Ft 4 kr volt.

A város saját gazdasággal is rendelkezett, melyhez állatok és jelentős földterület tartozott. Amíg azonban 1728-ban még csak 100 kaszásnyi elkülönített rétről tudunk, 1780-ban már egy nádas, egy szénás és egy tanyai kertet, 71 különféle szarvasmarhát, 17 lovat és 18 sertést vettek számba. 1789-ben 34 kh szántó, 48 kh tanyai föld, 851 kh rét és 6 kh kert volt a városi gazdaság birtokában. A búza vetésterülete 25, a rozsé 16, az árpáé 76 és a zabé 12 pm-t tett ki. A termés értéke gabonából 327 rFt 4 kr, szénából 1327 rFt 21 kr, az erdőkből 16 rFt 14 kr, azaz összesen 1670 rFt 39 kr volt.

A közös gazdaság termése 1789-ben

	termés	vetőmag	marad
	pm		
búza	155 3/4	25 11/16	130 1/16
rozs	98 3/16	16 3/8	87 13/16
zab	76 1/4	12 11/16	63 9/16
árpa	392 3/8	75 13/16	316 9/16

1807/8-ban a városnak 1323 h szántója és rétje volt. 1814-ben a városi földeket felmérték és az utak, vízállások kihagyásával az alábbi területeket vették számba:

- a tápiói tanyán lévő kaszáló	309,00 h,
- az alsóréti kaszáló	203,75 h,
- a négyszállási Baromjárás kaszálója	1023,75 h,
- a négyszállási szántható föld	139,33 h,
Összesen	1705,75 h.

Emellett a következő hivatalokhoz, tisztségek tartoztak még földek a határban:

- parochiális szántóföld mindkét calcaturában	32,00 h,
- a Pap réttye területe	90,50 h,
- az Ispotály rét foglalata	95,12 h
- a Serház árendátor földje	20,66 h
- a kántor földje mindkét calcatúrára	8,00 h
- a harangozó földje	0,50 h
Összesen	246,37 h

Sajátos, hogy a 64 h-s postaföldet nem vették számba, ám a jelentős, több mint 1200 kh-as gazdaság is magyarázza, hogy ritkán béreltek pusztarészt úrbéres területen. Tudtunkkal csak a berényi földektől övezett Kerekudvaron tettek kivételt.

A város gulyája 1780-ban 22 öreg tehénből, 6 ötödfű, 7 harmadfű tinóból, 4 harmadfű üszöböl, 3 ökörből, 2 bikából, 3 tavalyi üszöböl, 5 tavalyi ökör borjúból, 1 tavalyi bikából, 3 öreg bikából, 14 rúgott borjúból és 1 üsző borjúból állt. A szilaj méneshez soroltak 7 öreg kancát, 3 harmadfűt, 2 tavalyi csikót, 2 szopós csikót, 3 csödört, míg a kerületi ménesből ide esett 8 öreg kanca, 2 harmadfű kanca, 4 tavalyi csikó és 4 szopós csikó. Az egyéb állományhoz 7 öreg sertés, 9 süldő és 2 kan tartozott. A napóleoni háborúk alatt a város állatállománya is csökkent. 1801-ben az alsó pusztákon csak 3 csödör és 5 kanca csikó, valamint a lakosoktól vett 11 csödör, míg a szarvasmarhákból 13 tehén, 3 harmadfű, 6 tavalyi, 3 idej szopós üsző és 1 bika billogozását említették.

Az 1780-as évektől a város a kőműves mesterséget igyekezett fejleszteni. A téglaegetőt is működtette, majd 1820-ban Libutka Pál személyében cserépverőt szerződttetett.

Időszakunkban a halászat és a vadászat mind jelentéktelenebb a városi gazdálkodásban. 1806-ban a Zagyva és a Hajta halászatát évi 80 rFt-ért adták bérbe. Az árendátoroknak a halat 6 rFt büntetés mellett kellett eladni a berényi piacon. A Hajtán halászók a Zagyván apró keszegeket foghattak, de a Belső malom és a Kőhíd között csak a város halászhatott. A hajtai halászatért fejenként 8 rFt-ot fizettek, ám a lakosok földjeit elöntő vizekben nem halászhattak, csikászhattak. A vadászatot ekkor 80 rFt-ért a pesti Reuss György és Ujj Ferenc bérelték. 1812-ben a halászatot, csikászatot és a pusztai vadászatot együtt évi 280 rFt-on akarták árendába adni, de senki sem jelentkezett rá. Végül nem adta ki a város. Ekkor az alsó pusztá vadászatot Máté István nagykőrösi lakos három évre vette bérbe 50 rFt-n. Az erdőkben, nyilasokon, a vetéseken lóháton, kutyával tilos volt a vadászat. Kötelesek voltak a káros állatokat irtani, évente 12 farkasfejet kellett bemutatni.

A bevételekhez sorolták az adószedőnél nyilvántartott irredemptus adókat, a közlegelőn tartott állat utáni földbért (terrarium), a szőlők és pálinkafőző üstök utáni kivetések. Ezek csak pár száz Ft-ot tettek ki.

A kiskun puszták bizonyos részeit a város rendszeresen árendába adta. Legfőbb bérlőnek Kecskemét számított, de 1806-ban a benei pusztán a földeket négy évre a tatárszentgyörgyiek kapták szántásra harmaddézsmáért, míg a kaszálásra valókat felében. A bérlegeltetés sem volt itt ritka, 1801-ben 3869 marha, 275 sertés és 700 juh után 306 Ft-ot vettek be.

Az alsó pusztai csárdák már a redempció idején megjelentek. Mizensen a Fehér-tó (Szék-tó) mellett épült csárda, míg Lajoson kettő is állt. A Csontos határon, Kecskemét szomszédságában, valamint Földeákon, Lajosmizse középső részén voltak. Igyekeztek a három alsó pusztai csárdát együtt bérbe adni, főképp Pest megyei (üllői, kecskeméti) személyeknek.

A város tulajdonában számos épület volt. 1780-ban az alábbiakat sorolták fel: a városháza, granarium (magtár), vendégfogadó, Felső kocsmá, Felső mészárszék, Alsó kocsmá, Kő mészárszék, Túlsó mészárszék, Zöldfa kocsmá, Alsó kocsmá, Serház, pusztai nagy csárda, mizsei csárda, lajosi csárda, első kvártélyház (katonai beszállásolásra bérelt vagy vett épület), strázsaház, második kvártélyház, Morzál István görög árendás boltja és háza, Tódor István, Bosnyák Antal és Dacavill Ádám házai és boltjai, 6 kőbolt, Kristóf András, Hadzsi László, Demetrovics Dániel görögök házai, a 2 harangozó házai külön portán, a 2 iskolamester háza, a fiúk és a lányok iskolája (utóbbiban a lányok tanítója lakik), parókia istállóval és veteményes kerttel. A város mezei gazdaságához tartozott egy szénás kert fészerral, nádas kert (így), tanyai kert egy házzal, istállóval és fészerral, 2 vízimalom. 1818-ban városnak több mint 80 épülete volt.

A város nemritkán hagyatékokkal is gyarapodott. Így 1812-ben Kalotai Mihály mihálytelki plébánosnak végrendelet hiányában 3 háza és 2 malma került a város kezébe. A kiadások (erogatio) igen sokfélék lehettek. Sokszor közpénzekből fizették a jász particuláris adót, de igen komoly és állandó tételnek számítottak a városi közigazgatás fizetései és a szegődményesek bére (sallariumok és conventiók). Tág határok között mozogtak a közön-séges kiadások és a különböző kölcsönök tőkéjének és kamatainak kifizetései. Önálló tételt képeztek a kifizetett útiköltségek, az épületek, hidak és kutak felújítása, valamint a postára és íróeszközökre kiadott összegek. Bár minden év eltérő volt, de legtöbbször a bevételek és kiadások egyenlege 1-2 ezer Ft-os aktívumot mutatott.

Főleg háborúk idején alakultak ki a városnak nagyobb adósságai. A XVIII. század legvégén a török és a francia háborúkra felvett kölcsönök zömét törlesztette a város. 23 803 rFt 49 kr-ból összesen 19 453 rFt. 49 kr-t fizettek ki. 1827-ben a városnak 17 609 Ft-os adósságát említi, amelynek a kamatai 1036 Ft-ot tettek ki. 1828-ban a tanács ennek kifizetésére földeket és belső ingatlanokat adott el, illetve adott bérbe. 3474 Ft 48 kr-on adtak el szőlőföldet, 12 pózna nyilast 815 Ft-ért, az epreskertet 787 Ft-ért és a 7 nótáriusi és kvártélyházzal a teljes bevétel 14 748 Ft 21 kr-t tett ki. Ezzel az 1830-as évek nagy építkezéseinek idejére a város pénzügyi helyzete rendeződött.

VII. Határhasználat

Berény sík határának képét a Zagyva és annak vízjárásai alakították. Ez szabályozatlanul annyira szétterült, hogy folyását csak ritkán lehetett észrevenni. A víz a kis mélyedésekbe ömlött, azokat elmocsarasította és csak hőség idején száradtak ki. Hóolvadás után a várost szinte tó vette körül, melynek vize árkokat, mocsarakat táplált, réteket, legelőket öntött el és azokat majd mindig nedvesen tartotta. Északon a Tarna is gyakran kiöntött, szekérrel nem is lehetett rajta átkelni. A Zagyva, a Tarna és a Hajta mocsarai miatt az országutak is nehezen voltak járhatók, ez a határhasználatot is komolyan befolyásolta.

A Jászsághoz hasonlóan Berény településrendszerére is a többszörös megosztottság volt jellemző. Már a belterület is a kétbeltelkűség elve szerint különült el. A központban a templomok körüli lakóövtől jól elkülönültek a gazdasági kertek: a lakóházak tömbjét az ólaskertek gyűrűje vette körbe.

A határ két nyomásra lett felosztva. A lakosság két vetőben (calcatúra), számos dűlőben és sok darabban kapta meg redimált földjét. A nyomásos határhasználat által érintett részekben a tanyák kiépülése nem volt lehetséges, ám az nem fogta át a határ egészét és ezeken (pl. a belső kert mellett a határ külső részein) is osztottak kerteket. Az 1745–1785. évi földkönyv jól bemutatja a város határhasználatát, üzemszervezetét és településrendszerét.

A földosztásra tizedek szerint került sor. Az első vető osztásai között a „Gyöngyösi úttól alá a' Kulin tója felé”, a Strázsahalom környékén, az „Ér parton a' Szerecsen kútyára járó út mellett”, a „Csaba székénél az Árok szállási uton felől”, a „Tövises halomnál az Árokszállási Uton felől”, „Csaba székére és sétány rétére járó”, valamint a „Kis Árok mellett lévő Szöglet” földeket említették.

A második osztáshoz a „Szolnoki uton felül a Szent Imre halmával”, az „Égett halom és a Szolnoki ut között”, a „Káposztás uton keresztül járó”, a „Kele halmán felül a Pelei uton keresztül járó”, a „Pelei és Sass kútyán forduló”, a „Pelei, és Szelei utak között, szögben a' Pást szélben”, a „Hegyes halom útján keresztül járó”, „Gyöngyösi Uton felül, Pást szélben”, a „Pele Lapossára Dölő”, a „Kis árok mellett Búzák szélben”, az „Árokszállási Uton felől véggel a' Sétány Rétyére a' Fertő mellett”, a „Szerecseny Kútya alsó szögletén”, a „Pap Döllejében a' Nyavalykára véggel”, a „Régi Nagy hiddal véggel járó Düllő”, a „Pap földé végiben a Nagy érig”, az „Alattyan és Szolnoki utak között”, a „Szolnoki úton Északra 2-ik Döllő a János Hidai utra járó”, a „Kele halmán alól”, a „Tatár hányásnál”, a „Kertek Lábján”, a „Töltés Dölleje alá az Eskütt földek mellett Szent Imretül a' Homokra ki folyó utig”, a „Jákó Halmai Út mellett Borsó halma székében”, a „Sári Pálkás út mellett”, a „Ganaj, és Tövises Halom lévő székek” közti földeket sorolták.

A második vető első osztásához tartoztak a „külső Malomnál szállók alatt való osztások”, a „Barát örvény mellett való szöglet”, a „Barát örvény, és Király rétye között való szöglet, a' víz mellett kezdvén”, a „Barát örvény és a Fingás közt”, a „Fingásra, és Barát örvényre döllő”, a „Sárkány szögnel a' Fingástól a' Pap Völgye felé”, a „Kerek Udvari határon, a' Bolond útnál”, a „Szomju kútnál lévő” részek.

A második vető második osztású földjeihez a „Cserőnél Kátai Út mellett el kezdve fel a' Kerek Udvari Csárda felé”, a „Cserő döllejében”, a „Zagyva mellyékin fel a' Budai Út mellett

kerek Udvar felé”, a „Szöllők alatt homokon lévő osztály” és a „Homok” tartozott. A második vető harmadik osztásához a „Monostori Határon az Hatvanyi Útnak Nap Kelet felől való részén az úttól 3ik Döllőben”, a „Szent Miklósi kép helytől felfelé eső dellővel öszve ütköző döllő a’ 2ik Tized utollyán kezdvén”, a „Monostori Határtul meg fordulván, a’ Kertek Uttyára járó döllő a’ Város felé”, a „Peres szélén felfelé”, a „Csányi Útra járó Döllő a’ Búzák szélében” került.

A második vető negyedik osztásába a „2-ik Tized Után ki menvén a Hatvanyi útra bal kézről fel a’ 6ik Tized Osztásig való Döllő”, a „Székek Uttyára járó Döllőben a’ Csorda Kuttya felé”, a „Szent Miklósi rövid döllőben”, a „Pete Istványéktól el kezdvén, alá a’ Város fele Kerek Uttya mellett, a’ Gyilkos székre járó”, a „Kenyér Halmon alól az út mellett”, valamint a Szöllők alatt való Kenderföldekben” fekvő részeket sorolták.

A már idézett 1760-as számadás szerint az első calcaturában 760 $\frac{7}{8}$ kötél (mintegy 3572 h), a másodikban 726 $\frac{7}{8}$ kötél (kb. 3412 h) szántó volt. A birtokhoz tartozott „Kaszálló Kert” is 672 kötél (kb. 3158 h) nagyságban. Ez fontos üzemhely volt a határ távoli részén és a két calcatura mellett valójában harmadik nyomást alkotott.

A redemptio után az itteni kerteket is felosztották. A „Kis Hajta mellett a’ Felső Sz: Györgyi Határon” 4, a „Keskeny Homokban” 3, a „Rekettyésen levő Kertek” területén 24, a „Pázsony Halmától által a’ Homokra a Vass Kapuig” 12, a „Pelei úttól a’ Szelei Határig” 4, a „Szelei Határtól az Abonyi Utig a Rekettyésen” 11, az „Abonyi Uttól a Szelei Határra” 11, a „Szelei Határtól vissza az Abonyi Útra” 8, az „Abonyi Uttól a’ Kontsik Kútyánál a Szelei Határra” 9, a „Szent Imre halmán alól Sipos úr döllejében az Oláh homokjáig” 9, az „Abonyi uttól fogvást a Szolnoki Utig Huntin alól” 10, a „Szolnoki Útról az Abonyi Útra Bartaly Úr Döllejében” 11, az „Abonyi Uttól, a’ Hegyesi Tanyájától a’ Kéri Határig” 6, a „Kéri Határtól a’ Vass János Dölleje az Abonyi útig” 11, az „Abonyi úttól a Sz. Jakab Rétytéig a Turjányos Dölleje” 13, a „Sz. Jakab Rétytől az Abonyi Útig a Bató Döllejében” 14, az „Abonyi Úttól vissza a Sz. Jakab Rétytére” 24, a „János Hidai Határról a’ Györgyei Határra a’ Szörös Dölleje” 17, a „János Hidai határnál az Abonyi Útra, a’ Velkey Úr döllejében” 17, a „Györgyei Határról a’ János Hidai határra Járom Gerg. Döll. a’ Györgyei Határról a’ Szolnoki Útra a’ Zámor Döllejében” 13, a „Boldogházy halmon alól a Szolnoki Uttól a’ Györgyei Határig” 19, a „Györgyei határtól a’ Szolnoki útig Boldogházi halmon alól” 15, a „Szolnoki Uttól a Györgyei Határra Boldogházán” 10, a „Szolnoki Uttól Kis Halmon alól a’ Borjú Halomig” 28, a „Tápión túl a’ Borjú Halomtól Boldogházán” 4, a „Meggyes sarkánál lévő Döllő” 10, a „Szent Imre alatt, a Szolnoki Utról az Oláh homokjára” 18, az „Oláh homokja alatt fel a’ Hegyes halom Tója felé” 16, a „Boldogházi halomnál, a’ Szolnoki Uttól a Csíkosig” 10, a „Boldogházi Halmon alól, a’ Szolnoki úton a Csíkos felé 2ik döllőben” 7, a „Szolnoki úton bal kéz felől” 4, a „Város szénájánál lévő szögletben” 15, a „Szolnoki Út mentén ball felől Boldogházán” 25, az „Újszászi Határról a’ Kutyina fele” 20, a „Tetem Háznál Boldogház” 24, „Dósa és Jákóhalma között a’ Tarnán Túl Nagy Szállások” 5, a „Netsőn a’ Tarnán túl” 21, a „Szent Jakab Rétytén az Ország Kertye mellett” 3, a „Négy halomnál a Négyszálláson lévő tó” 1, a „Halomnál a határon lévő székek” 2, a „Tarna mellett lévő Töltésnél” 1, a „Kő Határnál és a Gyilkos Kútyánál” 2, a „Hajtán át a’ Szent Györgyi határon” 2, a „Homorún és a Szent Páll halmak között lévő földön” 9, az ezek „végén levő Telekes hát” területén 1, a „Pap Rétytén alól, vulgo a Vargák Rétytén” 13, „Ezek végiben a Vargák Rétytén” 13, „Ezek

végiben Mihály Telek felől a Vargák réttyére” 2, a „Boldogháza a’ Tápión innen a’ Hegyesi Nyílása mellett” 1, a „Tápión túl az Ujszászi Határon” 3, „Négy Szálláson a’ Kis Teleknél” 1, a „Kis Halom és Kis Árok között” 1, a „Csétei Rétytén” 2, az „Alsó Réten, a’ Váras Rétyte és Mizsei István között” 1, „Boldogházán a’ Tápión túl Német György mellett” 1, – összesen 567 redemptus gazda birtokába került.

Emellett a redemptusok két helyen nyilasosztásos (eredetileg sorsolásos) kaszálót is kaptak. Bár a Jászkunságban a kaszáló a tökeföld járuléka volt, Berényben a redempciós levél ezeket úgy tüntette fel, mint a szántóként használt tökeföldeket. Azokkal egyenrangúnak (csereképesnek) tekintették, sőt a határban járulék vonzata is volt. Ám nem minden tökekaszálót adtak ki egy helyen és egy része a kaszálónak nyilas osztású volt.

1781-ben Szabó Mihály szenátor végrendelete a házát, szérűskertjét, az egyik vetőben három, a másikban két szántóját (együtt 80 póna), 18 póna tanyaföldjét, borsóhalmi nyilasait, redempciós arány szerinti kender- és káposztaföldjét, valamint tíz út szőlejét említi. 1794-ben Berényben a legnagyobb földet Nagy Mihály bírta 132 h-dal. A két vetőben $6\frac{6}{8}$ - $6\frac{6}{8}$ kötél (32-32 h), a kaszáló kertben 3 kötél (kb. 14 h) földje volt, míg a két rétnyilasban $5\frac{5}{8}$ - $5\frac{5}{8}$ kötelet (kb. 27-27 h) birtokolt. A földilletményéhez tartozott még 70 h legelő is.

A város határát és termékenységét 1786–1789 között három év alatt írták össze a II. József-féle kataszteri felmérés során. Bár számos kérdés tisztázatlan, az alsó puszták adatai a felvételbe nem kerültek bele. Ám az adatok a belső határban a szántóföldi művelés mind jelentősebb előretöréséről tanúskodnak.

Berény határterülete 1789-ben

	terület		% -ban
	kh	nszöl	
szántó	11 297	134	28,2
szállásföld	5 435	842	13,5
kert	416	1100	1,0
rét	9 016	330	22,5
legelő	13 393	516	33,4
szőlő	453	21	1,1
erdő	19	536	0,0
összesen	40 031	279	100,0

A művelési ágak szerinti megoszlás és az ingatlanleltárak értelmezéséhez érdemes megnézni Bedekovich Lőrinc 1798-as térképét, amely mutatja a határ beosztását. A várost körbefogta a legelők öve, a négyszállási és a homoki baromjárás. A szántókat két nyomásban osztották ki, az egyiket a határ északi és déli részén, a városhoz közel, két-két szakaszban, a másikat a nyugati felén, a belterülettől távolabb. A belterülethez legközelebb a nyilas osztású járulékok, a kender- és káposztaföld található. Töttevényen és Boldogházán viszont a tanyaföldet már egyéni tulajdonba adták. Ekkor a határ művelése az alábbi képet mutatta: A Hajta 687 288 nsz. ől területéből 369 552,5 volt szántó, 209 129 kaszáló, 12 823,5 út, 72 260 homok

és 21 544 vizes rész. A Töttevény 1 072 969 nsz. öleből a szántó 935 099, a kaszáló 127 126, az út 5181, a vizes rész 5563 nsz. ölet tett ki.

A Rekettyés 2 638 235 nsz. öleből 2 155 070 volt szántó, 446 330 kaszáló és 36 835 út.

Boldogháza 29 dűlőre osztott területe 20 186 899 nsz. öl, ebből 14 585 824,5 szántó, 4 792 453 kaszáló, 343 045,5 út, 74 260 homok és 392 316 vizes rész.

Az alsó nyomás a Szent Imre keresztjétől a Szelei útig terjedő részt, a Szarkahátat és a Gyöngyösi út környékét jelentette. Ez 11 798 882 nsz. öl nagyságú, amiből az utak 300 846, a homok 9600, a vizek 120 071 öllel részesültek. Használható volt 8 930 747 öl szántó és 2 437 558 öl kaszáló.

A felső nyomás a Szelei úttól a kerekudvari határig terjedt és ide tartozott a Malomszög és a Bolond rét környéke az alsó nyomásig. E 9 687 880 nsz. ölből az utakra 206 617, a homokra 112 535, a vizes részekre 38 900 öl esett. Így használhattak szántónak 8 589 562, kaszálónak 740 266 ölet.

A kaszáló nyilasok a Tápió környékén, a Csíkoston, Alsóréten, Borsóhalmán, Négyszálláson és a Zagyva környékén helyezkedtek el. A 9 700 567 nsz. öl területből a kaszáló 9 254 908, az utak 126 788, a vizes részek 318 871-el részesedtek.

A négyszállási Baromjárás, az Alsó- és Felsőmező 19 936 438 nsz. öles volt, a kaszáló 6 715 818, az utak 363 194, a homok 10 837 546, a vizek pedig 1 980 280 nsz. ölet tettek ki. A város belterületét 1 107 624 nsz. ölben adták meg, ebből a szántó 809 944, az utak 187 020, a vizek 110 660 öllel részesültek. A káposztáskertekhez 73 773 nsz. ölet soroltak, ami szántónak minősült. A szőlők 747 341, az erdők 225 707 nsz. ölet tettek ki.

A berényi határ felosztása 1798-ban

	szántó	rét	szőlők	erdők	homok	utak	vizek	összesen
	kh							
Hajta	230,97	130,7	–	–	45,16	8,01	13,46	429,55
Töttevény	584,43	79,45	–	–	–	3,23	3,47	670,60
Rekettyés	1346,91	278,95	–	–	–	23,02	–	1 648,89
Boldogháza	9116,14	2995,28	–	–	46,41	214,4	245,19	12 616,81
Alsónyomás	5581,71	1523,47	–	–	6,00	188,02	75,04	7 374,30
Felsőnyomás	5368,47	462,66	–	–	70,33	129,13	24,31	6 054,92
kaszálók	–	5784,31	–	–	–	79,24	199,29	6 062,85
Baromjárás	–	4197,38	–	–	6773,46	226,99	1237,67	12 460,27
belterület	506,21	–	–	–	–	116,88	69,16	692,26
káposztás- kert	46,10	–	–	–	–	–	–	46,10
szőlők	–	–	467,08	–	–	–	–	467,08
erdők	–	–	–	141,06	–	–	–	141,06
Összesen	22.780,94	15.452,2	467,08	141,06	6941,36	988,92	1867,59	48.667,09*

* a XIX. század közepénél kb. 3000 kh-dal nagyobb területet vettek számba

Bár a határhasználat kapcsán a tudósítók csak a kétnyomásos vetésforgót emelték ki, Berénynél is az egyszerű, nyomásos rendszernél sokkal bonyolultabb földhasználatról beszélhetünk. Erre utal az alsó puszták felhasználása és a tanyás részek megléte, fejlődése is. Az 1790-es évektől egyre többször említik a tanyákat, ami jelentőségük növekedésére utal. 1798-ban Hajta, Töttevény, Rekettyés és Boldogháza határrészekén 583 személynek osztottak tanyaföldet. Ez a szérűskertek szerepének csökkenését is eredményezte, bár nagyobb tanyasi épületekre még nem következtethetünk, csak időszakos állattartó karámokra, istállókra. A tanyákon folyó munkát a tanács igyekezett szabályozni (korlátozni), a tilalomtörést keményen megtorolta. 1805 táján több mint száz személy büntetése 209 Ft 30 kr-t hozott a pénztáraknak. A tanyák fejlődését azonban nem lehetett megakadályozni.

A kötött, nyomásos rendszert a XIX. század második évtizedében (Árokszállás tagosítása hatására) fel akarták számolni. Az előmunkálatok be is fejeződtek, sőt a földkönyv is elkészült 1819-ben. A felmérés az alábbi képet mutatta a határról:

1. osztályú szántó	8764 kh 1573 nsz. öl
2. osztályú szántó	7256 kh 1128 nsz. öl
3. osztályú szántó	5945 kh 1066 nsz. öl
Összes szántó	21 967 kh 568 nsz. öl
1. osztályú kaszáló	2477 kh 1568 nsz. öl
2. osztályú kaszáló	4150 kh. 1454 nsz. öl
3. osztályú kaszáló	5117 kh. 628 nsz. öl
Összes kaszáló	11 746 kh. 1025 nsz. öl
folyóvíz	259 kh. 1274 nsz. öl
vízállás	1157 kh. 1244 nsz. öl
szik	1177 kh. 1000 nsz. öl
országút	397 kh. 1000 nsz. öl
legelő	6930 kh. 115 nsz. öl
sívó homok	1182 kh. 514 nsz. öl
belső kert	1077 kh. 1447 nsz. öl
szőlő	1313 kh. 384 nsz. öl
erdő	394 kh. 1233 nsz. öl
Összes egyéb	13 891 kh. 212 nsz. öl
Teljes határ	47 604 kh. 1233 nsz. öl

Ebben már nem calcaturákat említettek, hanem tanyákat is, mert a nyomási földeket is tagosítani kívánták. A nagy távlatú rendezéstől azonban a lakosság elállt. A döntésben az árokszállási problémákra hivatkoztak, ám a földbirtoklásból kiszorulóknak ellenállása, a társadalmi feszültségek is közrejátszhattak. A nádor hiába avatkozott közbe, az 1825-ös birtokosi gyűlés is a bevezetés ellen döntött. Ennek nyomán 1833-ban a sokasodó birtokosoknak a lajosi pusztán 15 évre osztottak földet. A belső határ tagosítása csak az 1850-es években indult meg.

VIII. Földművelés

A Jászkunság korabeli gazdálkodásában a meghatározó szerepet az állattartás jelentette, a földművelés csak a belső szükségletek ellátását biztosította. Ennek ellenére olykor jelentősebb mennyiségű gabonát tudtak piacra vinni, amivel országosan is számoltak. A Jászság és Berény esetében azonban látni kell, hogy a természeti viszonyok, a lakosság török alatti megmaradása a földművelés fejlődését jobban segítették, mint a két Kunságban. Ehhez járult még a jászok kiskun pusztabirtoklása, ami a belső határ jobb kihasználását segítette.

A szántóföldön a gabonafélék közül leginkább búzát, rozst, kétszerest (a kettő keverékét), árpát és zabot termeltek. A fontosabb a búza volt, rozst inkább a homokos területeken vetettek. Az árpa is jelentős volt, ám főképp a katonaság lovai által igényelt zab már nem volt elegendő. A régi gabonafajták közül a kölest főleg az alsó pusztákon (Lajos, Mizse) termesztették. Osztásáról sokszor szóltak.

Mivel legelővel máshol is rendelkeztek, a kétnyomásos rendszer ugarnak használt részein mind több helyen vetettek. E tekintetben elsőnek a gyorsan terjedő, ember és állat számára fogyasztható kukoricáról kell szólnunk.

A kukoricaföldeket az 1750-es évektől rendszeresen említik. 1784-től sokszor az ugarból szakították ki, de a kukorica és az ugar együttes osztályára már 1771-ben is van adat. Sokáig évenként, majd több évre osztották az ennek szánt földeket. 1827-ben a kukoricavetést négy évre állandóra hagyták és itt a búzavetést is engedélyezték.

Esetenként az ugaron a dinnye is megjelent, ami itt rendkívül népszerű volt. 1761-ben dinnyeföldet a homokon osztottak, majd 1822-ben az alsó részen, láncát 2 Ft-ért. Ebből 1826-ban a város kasszáiba 697 Ft 30 kr jött be. Utóbb dinnyeföldet az őszi és tavaszi vetés alá osztottak, ami 1046 Ft 3 kr-t hozott, ám 1828-ban megjegyezték, hogy a dinnyeföldet az ugar közt a tanács nem engedi. 1830-ban 235 láncot osztottak ki 5 rFt-ért, összesen 305 főnek. 1832-ben 1354,5 lánc dinnyeföld ára 4 rFt-ba került.

A káposzta korán fontos termés volt. A káposztaföldek szabadulásáról már 1750-ben megemlékeztek, 1766-ban az alvégi részeken fogtak fel káposztáskerteket. Osztása esetenként kapcsolódott a fontos háziipari alapanyag, a kender alá való földekével. A káposzta- és kenderföldek közös osztályát 1826-ban említették.

1816-ban a tervezett tagosítás kapcsán a két calcaturában felfogott kukoricaföldeket ugarföldként akarták tovább használni, míg a kukorica számára 10 h birtokra 1 h-at kívántak osztani a Homoki legelőből. Ez így legalább 3000 h-at érintett volna, ezért két darabban szándékozták a tehetősékek ezt kiadni. A jobb föld esett volna a kukoricára, a gyengébb a krumplinak. A kisbirtokosok egyben kaptak volna földet, míg a leggyengébb területből az irredemptusokat is részesíteni akarták a redemptusok elsőségének elismerésével.

1824-től a kerületi közgyűlés a Jászságban és a Nagykunságban a tényleges műveléstől függetlenül a földek 2/3-adát vette fel szántónak, míg 1/3-át kaszálónak. Ekkortól az állandó osztálybeli birtokokat az ugar kihagyása nélkül vették adó alá, azaz az ugart már szántották. 1830-ban a lakosok kérték a kukorica nyomási földekből történő kivételét, de a tanács ezt elvetette.

A művelt határ az adóösszeírásokban

	szántó 1. o. h	rét 3. o. kaszás	szőlő 3. o. kapás
1774/75	10 354,5	3 101,5	2056,5
1783/84	16 876,5	4 790	2062
1784/85	16 980,5	4 831,5	2065
1793/94	16 574,5	5 603,5	2008
1794/95	16 656,5	5 649,5	2025
1804/05	16 728	11 342	2003
1814/15	16 442,5	11 157	1729
1824/25	16 684,5	11 188	1356,5
1828/29	10 993*	11 108	1286,5
1829/30	10 822*	11 123	1229,5

* 2. o. szántó

A földművelés mennyiségi mutatóira esetlegesen következtethetünk. A II. József-féle kataszteri felmérés a négy fő gabonanövényben (búza, rozs, árpa, zab) adta meg a szántóföldi termelés nagyságát és három év átlagában 108 075,5 pm terméssel számolt. A fő termesztett növény az árpa volt (37,4%), amit a búza (28,9%) és a rozs (26,4%) követett. A zab aránya csekély volt (7,1%). Ebből jó esetben a búzát és a rozst használták emberi táplálkozásra, ami 47 266 pm-t tett ki. Mivel 1 fő éves szükségletét a Jászkunságban 6 pm-ben, míg az alföldi vármegyékben 5 pm-ben adták meg, a 10 400 helyi lakosnak évi 52 000-62 400 pm gabonára lett volna szüksége. A meglévő mennyiség csak 75,7-90,8%-ban fedezte a szükségletet.

Kenyérpótlóként árpát, zabot (és a hasonlított kukoricát) is fel lehetett használni, amiből 38 016 pm termett. Így a hiány pótolható volt, ám egységnyi árpából csak 50%, zabból pedig alig 25% liszttel lehetett számolni. Ráadásul az állatok téli takarmányozásához mindkét növényre komoly szükség volt, főleg a zabra (a loállomány biztosításakor, a jászkun nemesi felkelés jó minőségű loanyaga fenntartásához, a szállásoló katonaság állatainak ellátásához).

A gabonatermés Berényben 1786/89 átlagában

	termett	vetőmag	marad	termés-és vetőmag aránya
	pm			
búza	31 293 13/16	6520 9/16	24 774 ¼	4,7
rozs	28 626 7/8	6134 ¾	22 492 1/8	4,6
árpa	40 422 9/16	8471 15/16	31 950 5/8	4,7
zab	7 732 ¼	1666 2/4	6 066	4,6
összesen	10 8075 ½	22 793 ¾	85 283	4,7

A gabonatermés kapcsán 1816-ban egy másik kimutatással is rendelkezünk. Elkészítését a különösen gyenge termés indokolta, de már a kukoricát és a burgonyát is figyelembe vették. A búza mindössze 10 730 (21,3%), az árpa 15 400 (30,6%), a zab 7221 (14,3%), a kukorica

16 340 (32,5%), a burgonya pedig 500 pm-vel (1%) szerepelt az összegzésben. Ez összesen 50 191 pm-t mutatott ki, alig kétszeresét a vetőmagszükségletnek és a kb. 13 000 népességnek kellő 78 000 pm előteremtésére esély sem volt. E helyzetben az előző évek tartalékait kellett használni.

E válság után főképp a burgonyatermesztés fejlődött. 1817-ben a tanács kimondta, a „Kecskelábtól a Szamárszára át vivő dellőúttól a kerekudvari szőghatárig fekvő ugarföldek ezen esztendőben csupán krumplitermesztésre fordítatnak”. Utóbb említették, hogy a kukorica- és a krumpliföldek kiszakítása miatt a legelő beszűkült.

1828-ban az országos összeírás a városban 26 114 pm szántón 83 564 pm termést vett számba, aminek értékét 58 652 rFt-ra becsülték.

A későbbi termelés vizsgálatánál az 1847-es, országosan gyenge termés miatti kimutatás mutat némi fogódzót. 1848 elején a búza, a kétszeres, az árpa, a zab, a kukorica, a burgonya, a bab és borsó mennyiségét vették számba. Berény lakossága ekkor 18 383 fő volt, ami alapján 110 298 pm gabonára volt szükség. A búza, a kétszeres, az elterjedt burgonya, a bab és a borsó felhasználható része 145 994 pm-t tett ki, azaz a szükségesnél 35 696 pm-mel (32,3%) többet. Mindezt pedig úgy sikerült elérni, hogy a szántóföldön a termelvények másik felét, a takarmányozásra szánt árpa-, zab- és kukorica készleteket nem kellett igénybe venni.

Ekkorra a termesztett növények sorrendje is átalakult. A legnagyobb termést a búza és rozs keverékének számító kétszeres adta (26,7%), amit a burgonya (22,2%) és a kukorica (20,3 %) követett. A negyedik legnagyobb termést az árpa hozta (16,6%), amit a búza (6,6%) követett. A zab, a bab és a borsó 1-3%-ot tett ki. Pillanatnyilag kérdéses, hogy e számok mennyiben tükrözik a valódi termésszerkezetet. Az bizonyos, hogy a kukorica és a burgonya előretörése országos folyamat volt, mint a köles fokozatos eltűnése. A búza jobb években a termés jóval nagyobb hányadát tette ki, de a bab és borsó esetében nincs viszonyítási alapunk

Az 1847-es termés megoszlása

	termett	vetőmag	marad
	pm		
búza	18 875	3 500	15 375
kétszeres	75 500	14 000	61 500
árpa	47 148	8 750	38 438
zab	9 437	1 750	7 687
kukorica	57 500	1 350	56 150
burgonya	63 000	4 500	58 500
bab	7 400	306	7 094
borsó	3 700	150	3 550
összes	282 560	34 306	248 294

Más kerti növények kapcsán a tökföldek kiparcellázását emlegették heteddézmára. Berényben a szőlő a kortól adatolható, a város a Jászság fő bortermelőjének számított. Az öreghegyi szőlők rég ismertek, bár Bél Mátyás szerint a borok nem sokáig tárolhatók. A XVIII. század végén két szőlőskertet említettek közönséges borokkal és sok gyümölcssel.

II. József kataszteri felmérése 453 kh-on 4411 akó bortermést említett. Az adóösszeírások 1774–1805 között kb. 2000, 1830-ra viszont csak 1300 kapás szőlőt említettek.

A szőlőt telepített földként nem tekintették redemptus földnek, így irredemptusok is birtokolhatták, örökíthették. 1807-ben a homoki szőlők osztályakor 2132 személynek osztottak földet, minden h-ra 2,5 sukkot (5/12 ölet). Így jött létre a nagykátai útnál a neszúri szőlő. 1825-ben a belső határban és Kerekudvaron 354 főnek 3660 akó veres bora termett, míg a hevesi részekén (Szakállas, Visonta, Halászi, Réde, Hatvan, Ecsed) 1667 akó és 30 icce. 1828-ban 2471 kapás szőlőt írtak össze és a termés 14 826 akót (22 732 rFt értékben) tett ki.

A város rétgazdálkodásáról aránylag kevés adat van. Az adóösszeírások 1774–1794 között 3000–6000, utóbb 11 000 kaszás rétet említettek. 1789-ben a 9016 kh réten 142,140 bm (79 598 mm) jó minőségű szénát írtak össze 23 690 Ft 9 kr értékben. 1828-ban 23 030 kaszás rétet vettek számba, míg a hasznát 17 912 rFt-ra tették.

A fákból korábban már nagy volt a hiány, ezért az erdők gyarapítása Mária Teréziától folyamatos volt és 1752-től gyakran szakítottak földet erre a célra. Ebbe kukoricát, babot és tőköt is ültettek. 1780-ig a belső határban 225 707, míg Mizse pusztán 1 015 000 nsz. öl erdőt telepítettek. II. József alatt írtak a Hajta mocsártól nyugatra telepített erdőről, ám a homokos talaj miatt csekély lehetőséget láttak a megmaradására. A kataszteri felmérés az erdők 23 öles hasznát csak 16 rFt-ra tette, ám 1789-ben a mizsei pusztá Nyírjes erdejét a város 1210 rFt-ért adta át kivágásra a nagykőrösi Molnár Mihálynak. 1799-ben a városi tölgyeseket 18, a szil-, topolya- és juharerdőket 6, a füzéseket 3 részre osztották és évente egy rész kivágását engedélyezték. 1801-ben a pusztai erdőket is 24 részre osztották fel.

Az Öregerdő melletti postamesteri földet és a Hajta mellékét 18 dűlőre osztva adták a lakosoknak erdősítésre és minden h-ra 2 sukkot mértek (a plébános 50-et, a prédikátor 20-at kapott). 1800–1804 között magánosok telepítettek a belső határban 737 182 nsz. öl erdőt. 1815-ig pár év alatt 2211 füz-, 6195 nyár és topolya-, 4415 köris, valamint 2114 cser és más keményfa ültetésére került sor. Összesen 35 547 fáról tudtak az összeírók, bizonyosan a belső határban. 1817-ben a telepítésre szánt homok osztásakor a birtoktalanokat is részesítették, ám a szokás utóbb változott. Az erdőnek szánt földet licitáción adták el, a bejött pénz a birtokosokat illette.

Mária Terézia korában kezdték el az eperfák szaporítását a szőlők előtt a selyemtenyésztés fellendítésére. Már 1768-tól említették, majd 1790-ben epreskertet osztottak. Ez nem hozott nagy eredményt és bár 1806-ban újra epreskertek osztását említik, a városnak tiltani kellett az itteni földek veteményeskénti használatát. 1813-ban csak 245 fát említettek az epreskertben, míg a szőlőkben 825-öt. 1819-ig az epreskert nem növekedett.

Berény a Jászságban elől járt a kiskun puszták legelői, erdői és szántói kihasználásában. Ezeket a XVIII. században rendszerint húszévente osztották újra. 1779-ben Lajoson 3 h belső birtokra másfél póznát osztottak ki. 1803-ban az alsó pusztákon (28 819 h belső birtokra) 2881 öl földet osztottak. Bene egy részét 1814-ben mérték fel (1280,5 kh, ebből 40,5 terméketlen), ám 1816-ban már 4740 h itteni birtokkal számoltak.

A lajosi, mizsei pusztán, a benei részen az 1810-es években már jelentős redemptus gazdaságok voltak és sokaknak a kintlakást is megengedték. 1826-ban a fél Benén, Lajoson és Mizens 470 lakost említettek. Az igazgatási alkalmazottak, csárdások, fogadósok, posta-

mesterek és családtagjaik (Lajoson és Mizsén 39, Benén 21 fő) mellett 37 redemptus gazda birtokát vették számba. Kétharmaduk (kb. 25) a kisbirtokú réteghez tartozott, de a másik csoportot a legtehetősebb famíliák (Taczmann, Pethes, Almási, Mihálkovits, Eördögh, Kállai, Alavander, Barthal) tanyáin élő szegődményesek és családtagjaik alkották. Ezek között 21 kertészt, 46 gulyást és juhászt, 11 ismeretlen foglalkozásút, 3 mindenest, 10 bérest, 1 tehenészt és 1 svájcer tehenészt találunk, összesen 410 fővel. Láthatóan magas volt a feles kertészek (dohányosok) és a belterjes gazdálkodáshoz kapcsolhatók aránya. Átlagban egy-egy birtokrészhez 1-3 szegődményes tartozott 3-10 fővel, a tehetősek tanyáin viszont 5-10 személy is előfordult, a családtagokkal együtt 15-30 emberrel.

Taczmann István tanácsos majd főbíró földjén a 3 kertésszel 17 fő élt, míg a tanyáján 22 személy, köztük 5 juhász, 1-1 kertész és mindenest. Eördögh András tanácsos tanyáján 29-en laktak, köztük 3 béres, 1-1 juhász, bojtár és svájcer tehenész. Mihálkovits József nádori alkapitány tanyáján 22 főt említettek, 4 juhász és bojtár, 5 béres és 1 kocsis rokonságát. Bartal Mihály szenátor tanyáján 10-en laktak (köztük 1 juhász és 2 bojtár). Alavander Mihály szenátor majd főbíró birtokán 22 személyt találunk, köztük 1 juhászt, 5 bojtárt és 1 tehenészt. Berény városa a főbb jászkun településekkel szemben alig bérelt úrbéres pusztát. A lakosok az 1750-es években dézsmára Kerekudvaron és Monostoron szántottak. Később is ezt a két területet emlegették, bár a lakosoknak a Tápió-mentén is voltak bérleményeik.

Gabona miatt a határba gyakorta jöttek aratók a felsőbb részekről. Főleg Eger és Gyöngyös vidékieket említettek, de szlovákok (tótok) is megjelentek a hiányzó kenyérgabona biztosítására. 1800-ban a jászsági aratórész a jó búzából 1/14, a gyengéből 1/13, a jó kétszeresből 1/12, a gyengéből 1/11, a jó rozsából 1/12, a gyengéből 1/11, árpából 1/10, a gyengéből 1/9, zabból 1/9, a gyengéből 1/8 rész volt. A nyomtatórész az aratórész fölött volt egy résszel, míg ebéd fejében időnként egy-egy köből járt. A pénzes aratók tartás nélkül 18, tartással 12 kr-t kaptak naponta, a kanászok, boglyaforgatók, petrencehordók tartással 17, a nélkül 21 kr-t, a gyűjtők és marokverők 9 és 12, a kapások 12 és 16 kr-t kaptak.

1827-ben számos lakos fordult a nádorhoz a pusztai kintlakás engedélyezéséért, mivel az alsó puszták osztályából már csak hét év volt hátra. Jelezték, hajlandóak pusztai munkákat végezni, ami a városban maradóknak könnyebbséget jelentene. Maguk már belső határbeli birtokaikat és házaikat is eladták.

A földművelés a vizsgált időszakban mind számottevőbbé vált a berényi paraszti gazdaságokban. A XIX. század elejétől a tehetősebb lakosoknál kezdtek megjelenni a „vasekék”, megindult a modernebb gazdasági eszközök terjedése. Az igazi nagy váltás azonban a század második felében következett be.

IX. Állattartás

A Jászkunság a XIX. század második feléig az Alföld jellegzetes állattartó területének számított. A redempciót követő évtizedekben a fő állatfajta a szarvasmarha (magyar vagy szürkemarha) volt, a napóleoni háborúktól pedig a juh. Az állatok száma azonban nem csak a piac és a tenyésztői szándék, hanem az időjárás, a természeti csapások és a járványok függvényében is évente változott. Gyakori volt az állatok eltagadása is. 1827-ben Tóth János mizsei

csárdás 276 juhából csak száz volt adó alá bejegyezve. A tagolt határban, a távoli, több részre tagolt kiskun puszták komoly lehetőséget teremtettek az állatok elrejtésére. Ezt virtusnak, a juhász, gulyás, csikós szakma velejárójának tartották.

Az állatállomány alakulása az adóösszeírások szerint

év	szarvasmarha	ló	juh	sertés
1751	6 809	2290	10 102	857
1756	7 989	2677	11 783	965
1760	6 681	2646	6 804	627
1766	6 535	2789	8 009	957
1768/69	6 295	3225	9 196	667
1769/70	7 268	3034	8 729	560
1772/73	7146	3763	11 812	560
1774/75	10 657	4132	17 638	3011
1777/78	6 274	2853	8 212	862
1783/84	6 957	3606	14 190	453
1784/85	7 204	3762	14 209	493
1793/94	6 563	2868	13 204	693
1794/95	6 743	2918	12 931	1291
1800	7 615	2074	24 164	590
1804/05	8 742	4223	19 767	578
1814/15	5 933	3245	17 626	1098
1816/17	5 677	3251	12 753	803
1817/18	6 012	3276	9 636	657
1824/25	6 747	3439	21 556	733
1828	5 065	3183	21 993	983
1828/29	4 949	3062	16 030	654
1829/30	4 310	3086	13 863	573

A szarvasmarhák száma az adóösszeírásokban 1751–1805 között 6000-8000 db között mozgott, bár 1774 táján a tízezret is meghaladta. Ezt követően lassan csökkenni kezdett az állomány és 1830-ra már a 4000 felé közelített. E mennyiség mintegy negyedét-ötödét korszakunkban csaknem egyenletesen az igásökrök alkották. Sokáig ezek kerültek az eke elé, ám a XIX. században a számarányuk némileg csökkenni kezdett. Jóval egyértelműbb a göbölmarhák, az eladásra felhizlalt marhák számának alakulása. A redempció utáni évtizedekben 600-700-at írtak össze, ezek eladása jelentette a lakosok fő bevételi forrását. Az 1780-as évektől azonban már csak 200-300 göbölmarhát vettek számba és a századfordulótól a juh előretörésével nagyban veszített fontosságából. 1828-tól több évig nem is említették a göbölmarhát.

A fejős tehenek aránya az állományon belül a korszak egészében állandónak tűnik, de a helyzet ennél bonyolultabb. Láthattuk, hogy az 1820-as években már svájcer tehenészek is feltűntek a tehetősebbek gazdaságaiban. Ez mindenképp a tejtermelés növekvő igényére utal.

Az állomány nemesítésében kezdetben a tajói és pákai jászkun közös gazdaság játszott komolyabb szerepet. Ide Mezőhegyesről hoztak az 1790-es években tenyészbikákat, amelyeket

a közösségek is igénybe vehettek. 1815-től a himlő ellen a tehenek oltása is megindult, ami a korszerű állatorvosi tevékenység megjelenését jelezte.

A loállomány 1770-ig 2000-3000 darab körül mozgott, majd 1805-ig jobbra 3000-4500 közötti állományra következtethetünk. Ebben bizonyítást nyer, hogy a háborúk növekvő loigényével is számolhatunk. 1830-ra azonban újra csak 3000 körülre fogyott az állomány. Ezen belül az igáslovak száma volt a legnagyobb, általában a teljes állomány kétharmadát tették ki.

A Jászkunságban a lótarthoz kapcsolódóan fontos elvárás volt, hogy a nemesi felkelések során a jászok lovasságnak elegendő minőségű, jó nyerges lovat tudjon biztosítani. Ez nem volt egyszerű, mivel a helyi állatok kezdetben a nehézlovasságénál jóval kisebb huszárlovak marmagasságát sem érték el. 1756 őszén a porosz háborúra a Berény és környéke által kiállított 120 lóból csak 80 volt alkalmas és a lótenyésztés országos problémái miatt a város a hiányzó 29 lovat 19 településről tudta megvenni.

A katonai igények nyomán a Jászkunság 1780-ban létrehozta a tajói ménesét. Ezt 1806-ban Páka pusztára tették át, ahol már a Jászkun Kerület közös gazdasága is működött. A kerületi ménes a katonai ménesekkel (Mezőhegyes) karöltve jelentős nemesítő munkát végzett. Berény is gyakran hozott tenyészméneket a helyi állomány javítására.

A juhállomány (főképp a magyar racka révén) az 1770-es évekig 7000-12 000, majd 8000-12 000 között változott. Ennek ellenére kezdetben a szerepe a marhatartással szemben másodlagos volt. Igazán a napóleoni háborúk alatt nőtt meg a jelentősége, mint textilipari nyersanyag, ami ekkor főleg a katonák ruházatához kellett. Berényben ekkoriban már 18 000-24 000-es létszámokat is összeírtak, majd a háborúk lezárása után (1815) utóbb 10 000-22 000-es adatokkal is találkozunk. Ekkortól már számottevőbb, mint a marhatartás, noha a juhászat újabb, a korábbiaknál is nagyobb virágkora azonban még ezt követően jött el, valamikor a XIX. század közepén. Itt már végleg nem a hús és a tej, hanem a gyorsan fejlődő textilipar által felhasznált gyapjú biztosítása volt a meghatározó.

A Jászkunságban az 1770-es évektől adatolható a spanyol, padovai (italiai) és német „sejlem juhok” tenyésztésének felsőbb szervek általi népszerűsítése. A nádorok (nádori helytartók) többször is küldtek tenyészkosokat a törvényhatóságokba. A Jászkunságban ezek kezdetben nem terjedtek el, mivel kevés volt a hely a tartásukra, sok törődést igényeltek és a betegségek is jobban tizedelték őket. A helyzet a napóleoni háborúk nyomán változott meg.

Berényben 1828 végén már 8009 új és 14 090 magyar juha volt a lakosoknak. A következő évben 7022 új és 13 105 magyar juhott vettek számba, de 1846-ban már mindössze 970 magyarfajta állat volt a 12 717 db-os teljes állományban. A magyar gyapjút is messzire vitték eladni, ám a külföldi nemesített juhok (birgék) gyapja mindig jó áron elkelt. Ekkoriban már nemcsak párszámra adták el a gyapjút, hanem bmszerint is.

A gyapjút főleg zsidó kereskedők vásárolták meg. 1789-ben Spiller Sámuel, Samptu István és Wolf András bazini lakosok vették meg a gyapjút 200 Ft előpénz fizetése mellett. Párjaért 6 Ft 30 kr-t fizettek és összesen 1632 db-ot említettek. 1791-re Sugár József nagymihályi zsidó jelentkezett a helyi gyapjú megvételére.

Az árak a XIX. század elején látványosan emelkedtek. A gyapjú párja 1802-ben még csak 32 kr, míg 1809-ben már 3 Ft volt. 1803-ban Hoffer Sámuel zsidó párját 48 kr-ért, míg 1806-ban a következő évre Nehut Dávid zsidó kereskedő kötötte le a magyar gyapjú párját 1

Ft 6 kr-on és előlegként 1000 Ft-ot tett le a tanácsnál. Végül a kosokat is elvitte, míg 958 pár gyapjúért 1053 Ft 48 kr-t fizetett. 1807-ben Deutsch Salamon aszódi zsidó kereskedő vette meg a gyapjút, párját 1 rFt 36 kr-on, amiért 2000 rFt előleget tett le. 1814-ben a pesti Pór Ignác és Koch Ferenc vette meg a két nyáj kosait, párját 15 rFt 7 kr-on.

Az eladott teljes gyapjűmmennyiségről ritkán kapunk képet. 1803-ban a lakosok 11 446 pár gyapjút adtak el, egyenként 48 kr-ért, ami 9156 rFt 48 kr-os bevételt jelentett. 1804-ben 304 bm 10 font gyapjúért 7298 rFt 52 kr-t kaptak a berényi juhos gazdák.

1812-ben a tanács megengedte a pusztákon a juhok fejeltetését, mivel már sokan gazdálkodtak és földet műveltek odalent. Végül azonban a többség a kosokat és a meddő juhokat hajtotta le, míg néhányan nyugati juhok nagyarányú tenyésztésébe kezdtek a gyapjú miatt. Így Eördögh András kerületi perceptornak 1800, Taczmann Istvánnak 1500, a Szórád örökösöknek 500 juha volt a pusztán. A birgék száma hat év alatt hatszorosára szaporodott.

A berényi sertéstartás korszakunkban a családok zsír-, szalonna- és hússzükségletének kielégítését szolgálta, alapvetően nem jövedelemszerzés volt a célja. A helyi sertésállomány bizonnyal főképp a szalontai és annak a balkáni sumádiával való keresztezéséből kialakuló magyar mangalica fajtáiból állhatott. Száma általában 600 és 1000 között változott, bár 1775-ben 3000 db-ot is számba vettek. Ennek oka pillanatnyilag nem ismert. Sokáig két nyájforma létezett, a naponta kijáró csürhe és az állandóan a réteken tartózkodó nyáj vagy konda. A sertés tartásának két formája élt ekkoriban, a makkoltatás, illetve a gabonán, kukoricán való tartás. A makkoltatásról néhány levéltári adat is van. 1788-ban a billei erdőben 112 lakos 331 sertésének makkoltatásáról tudósítottak, minden állat után 2 Ft 15 kr-t szedtek be, így a kiadás 744 Ft 15 kr volt. 1789 után Kosdra és környékére hajtották fel sertéseiket a lakosok, itt 700 állatot említettek. Ekkortájt a makkoltatás darabonként 1 rFt 15 kr-ba került.

A legelőkön az állatokat a legelő minősége és az állatok igénye szerint különítették el. A leggyengébb fűvű a birkajárás volt, mivel a juh a felszíkes területen is megélt és a legkisebb fűvet is leharapta. A juh után már más állatot nem is tudtak legeltetni. A legjobb legelőket a szarvasmarhák és a lovak kapták, míg a sertéseknek a mocsaras, lapos helyek feleltek meg leginkább. Nem az egész határt legeltették, hanem azt részekre osztották és miután egy részt feléltek, átmentek az állatokkal a másikra.

A tanács az állattartás rendjét szigorúan szabályozta. Már 1748-ban megszabták, hogy ezután a gazdák csak annyi marhát tarthatnak a házaknál, amennyivel szolgálnak. Az alsó pusztákat sokáig inkább az állatok számára tartották fenn. Ide fél évre a rideg vagy szilaj jószágot hajtották le, míg a kezes vagy növendék állomány a belső határban maradt. A szarvasmarhánál általában elkülönítették a göboly ökröket, a fejős teheneket, a lovaknál a kezes és a szilaj állatokat, a kancákat, csikókat, illetve a fejős és a meddő juhokat. A belső határban sokáig a két városrész, az Alvég és a Felvég szerint is elkülönültek a nyájak, gulyák és ménesek.

1819-ben egy vizsgálatból kitűnt, hogy 1745 óta csak a heverő jószágok voltak lent a pusztákon. Ezekhez 4 gulya szarvasmarha, 3 ökröcsorda, a tenyésztésre szánt lovak 3 ménese, a mustra ökrök egy göboly falkája, valamint ürü-, kos- és báránynyájak tartoztak. A helyzetet ráadásul az is bonyolította, hogy az állatok létszámával az őrzésük egységei is módosultak. 1746-ban a gulyák számát 8-ról 5-re csökkentették, feltehetően a redempció miatti eladások, az állomány csökkenése miatt. Az alsó pusztákon a legelőket is elkülönítették. Így

az első gulya a Völgyes körül, a második a felső csárdán felül Vacs felé, a harmadik a mizsei telken felül az örkényi határ felé, a negyedik a Gáll halmánál, az ötödik a lajosi telek körül legelhetett. 1769-ben a göboly ökröket két falkára osztották, majd 1779-ben a lajosi alsó két gulyajárást összevonták.

A szarvasmarhák létszámának újabb fogyása következett be II. József alatt, így 1784-ben a gulyák számát előbb 5-re, majd a következő évben 4-re csökkentették. Ekkortájt említették a város, az Al- és Felvég csikósát, az Alsó- és Felső járás gulyását. 1788-ban viszont a csökkenő számú göbolyok ellenére meghagyták a 2 göbolyfalkát és nem vonták össze. 1797-ben 3-ra nőtt az ökörsordák száma és az alsó pusztákon mindnek külön csordajárást alakítottak ki. 1805 körül Berényben 4 gulyát, 2 falka göbolymarhát említettek, a 3 három ménesből az egyik 526 lóból állt.

A juhok kapcsán csak elvéve említik az öregmarhaszámot és konkrétan nem is határozták meg. (Valószínűleg egy öregmarhaszámon tíz juhot értettek.) 1815-ben és 1816-ban az ökr-, tehén- és borjúcsordásokat, a kint háló sertések kanaszát, a bent hálók kondását és a kezes csikóst említették a fogadott pásztorok között.

1816-tól a tervezett tagosítás az állattartás kapcsán is sok előremutató alapelvet tartalmazott. Így a belső határban felesleges állatot nem akartak hagyni, ám azt is látták, hogy a két kezes ménes és a borjúcsordák a belső határban fognak maradni. Ezért itt igyekeztek jobban elkülöníteni az egyes állatok legeltetését. Így a tehénjárásba tavasztól ősziig nem akarták engedni a juhokat és a lovakat.

1824-ben az alvégi és a felvégi tehéncsordások száma 2-2 volt és az előbbiekre kb. 600, az utóbbiakra 500 állat volt bízva. 1827-ben a göbolyfalkában még eredetileg 509 állat volt, ám a pásztor száz állattal nem tudott elszámolni. Emellett említettek még 3 ménest (alvégi, felvégi és Kovács utcai), továbbá 4 gulyát. 1829-ben a göbolytartás hanyatlásával a városi göbolyfalkát feloszlatták és az állatokat az ökrfalkákba olvasztották be. A göbolymarhák önálló legelőjét (Göbolyjárás) is az ökrökéhez csatolták, ami változtatott az ökrök legeltetési rendjén. Egy kisebb falka ökör a régi Göbolyjárásra került, míg a másik kettő megmaradt az Ökörjáráson.

Sok problémát okozott a pásztorok és az idegenek illegális állattartása, aminek nem nagyon tudtak gátat vetni. 1769-ben megállapította a tanács, hogy a pásztorok mások állatait a helyiekkel együtt telettek. Ezért kimondták, hogy a számadó gulyás 10, a bojtár 5 marhát tarthat, a számadó csikós 10, az első bojtárja 5 lovat, a meddő juhász 60, míg bojtárja 20 juhot telettethet. Ugyanakkor tiltották második gulyás és csikós bojtárok tartását is.

X. Ipar, kereskedelem

Bár a Jászkunság az ország legkevésbé iparosodott területei közé számított, Berény – vezető jászkun településként – jelentős iparos réteggel rendelkezett. Foglalkoztatásukban a város, a Jászság és a Jászkunság is szerepet kapott.

A korszakban jelentősen változott a mesteremberek társadalmi megítélése. A XVIII. század második felében inkább irredemptusként említik őket. Bár 1760-ban a 87 mester társadalmi megoszlása nem ismert, 1766-ban 127-ből 81 személy, azaz kétharmaduk volt

irredemptus. A reformkorra aztán megnőtt a számuk a redemptusok között is. Bizonynal a birtok elaprózódása miatt kényszerültek az iparosság felé nyitni. 1828-ban a Jászságban a mesteremberek mintegy negyede bírt földet.

A feudális kor alapvető ipari szervezetei a céhek voltak. Ezek (a Mohács előtti előzmények után) a török kiűzését követően jöttek létre vagy erősödtek meg. A berényi vargák már 1695-ben létrehozták a maguk szervezetét a komáromi és esztergomi minták (céhartikulusok, céhszabályok) alapján. A XVIII. században a városban már öt céh működött: 1737-ben a szabók és szűcsök, 1764-ben a vargák és tímárok, 1768-ban a szabók, szűrszabók és szűcsök, 1774-ben a takácsok nyertek a céhalapításra privilégiumot.

1761-től a régi céhkiváltságokat országosan egységesítették és a református kézművesektől is megkövetelték a katolikus ünnepek tartását. A helyi tímároknak az 1764-es privilégium meghagyta, hogy Szent Bertalan, a céhpatrónus napján (augusztus 24) és a „Négy Kántorokon” misét kellett szolgáltatni. Az 1780-as árszabás 21 mesterséget sorolt fel Berényben, jobbra azokat említi, amelyeket a XIX. század elején is. A termékek árát mesterségek szerint központilag szabályozták. Több sajátos foglalkozás is megjelent ekkoriban. Így 1793-ban Lichseidel János, 1798-ban Hornig János képirót és Aszalay Pál könyvkötőt említik.

1777-től a sok iparos legénnyel bíró városokban az uralkodó elrendelte a népiskolák mellett rajztanfolyamok szervezését, majd 1795-től a kőműves, kőfaragó, padlókészítő, asztalos, ács, kerékgyártó, lakatos, ötvös, gombkötő, rézműves, aranyműves, paszománykészítő, takács, nyereggyártó, szíjgyártó, műszerszámkészítő és fazekas szakmák legényeit kötelezték a rajziskola elvégzésére.

A közmunkák az iparosokra is kiterjedtek, ám azok igyekeztek azoktól megszabadulni, könnyítéseket kivívni. 1815-ben a berényi céhes mesterek azért panaszkodtak, mert a főbíró őket szinte hetente szénakötésre hívta és azt kívánta, hogy télen is reggel ötkor jelenjenek meg. Aki fiával, vejével „edgy Kenyéren, s edgy Háznál lakik”, azokkal együtt jelentkezzen közszolgálatra 1 Ft büntetés mellett. Ha a mesterek legényeiket, inasait, „más tselédgyeiket” küldték maguk helyett, azokat el nem fogadta.

A XIX. század elejétől megszaporodó céhalakulások nyomán a mesteremberek több irredemptus teher (téglaégetés, mészoltás, levélvitel, rabkeresés stb.) alól mentességet kaptak (ezek a céhszabályokkal is ellenkeztek), majd a közszolgálatok megváltását is elérték. A megváltásért 2 Ft-ot, a napi munkák után 30 kr-t szabtak ki, de 2 Ft 30 kr-nál kevesebbet és 4 Ft-nál többet nem fizethettek.

1800-ban 18 vékonyszabót, 8 szűrszabót, 5 kerékgyártót, 42 takácsot, 26 szabót, 83 csizmadiát, 51 vargát, 21 kovácsot és 3 szíjgyártót vettek számba. 1816-ban a Jászkun Kerület a közösségekre bízta a kézművesek összeírását és vagyon alapján való osztályba sorolását. A kerületi utasítás szerint „különös Reflexiót érdemelnek a Jászberényi festő- és kőműves mester, mint legtöbb jövedelmű mesterek”. Emellett a legények rovatába a közönségesen tartott személyek beírását is elrendelték.

Mellettk azonban nőtt az illegális, céhen kívüli kontárok száma is. A mesterek többször kérték a faragó kontárok eltiltását, de a csizmadiák, kőművesek és vékonyszabók is felléptek a „kontárkodó és mesterséget Czéh nélkül üző férfiak és Asszonyok ellen”. Ám 1816-ban a kerületi közgyűlés rámutatott, a „faragókat és egyéb kontárokat eltiltani minden munkától

tsak azért sem lehet, mint hogy az Átsok és Kőműves Mesterek magok elégtelenek lennének minden Munkának végben vitelére”. A berényi tanácsnak „szívökre kötötték a pallérozottabb Mester embereknek ... megkímélését azon célból, hogy azok az itt való megtelepedésre édesgettetvén, lakossaink gyermekeit is mesterségökre meg tanítsák ... itt körül belől ilyen mesterek nem lévén, a szomszéd Uraságoknál dolgoznak és onnan szép summa pénzeket kapnak, mellyeket a város közönséges lakosainak természetményeiért mind elköltenek, a pénzt e szerint szaporítják, szóval a városoknak csinosodásában, pallérozásában csaknem fő eszköznek tekintetnek”.

A város 1817-ben át-, illetve újraalakult 7 céhéhez 13 mesterség tartozott. Ezek közül négy volt szakosodott, a csizmadiáké (cothurnarius), a szövöké (textor), a tímároké (cerdo) és a szűcsöké (pellio). A legnagyobb számú – 143 fővel – a csizmadiáké volt, akik külön céhházat is építettek. A többi mesterséget három céh fogta össze. Az első a kovácsokét (faber ferrarius) és kerékgyártókét (carpentarius rectius rotarius), a második a szabókét (sartor), vékonyszabókét (braccarius) és szűrszabókét (gausapearius), az utolsó a lakatosokét (faber serarius), asztalosokét (arcularius), üvegesekét (vitrarius) és sarkantyúkészítőkét (calcarifex). Ekkorra a céhmesterek nehezítették a belépés feltételeit, növelték a legények vándorlási idejét, a mesterrecek bonyolultabbak, drágábban elkészíthetők lettek. A mesterek fiai viszont előnyt élveztek a belépéskor, elengedték a felvételi díj felét, csökkentették vándorlási idejüket. Kedvezményt kaptak a mesterek özvegyeit, lányait elvevő legények is, ám ha a mester özvegye gazdához ment nőül, elvesztette a mesterséghez való jogát.

A berényi kézművesek száma a XIX. század második negyedében

		1826.	1828.				1852.
			mesterek				
			segéd nélkül	1 segéddel	2 segéddel	összesen	
1.	szűcs	131	88	24	–	112	173
2.	csizmadia	130	87	24	1	113	166
3.	takács	60	38	6	–	44	46
4.	szabó	30	21	3	1	26	33
5.	kovács	29	16	6	–	22	40*
6.	tímár	2	15	5	–	20	26**
7.	molnár	2	11	–	–	11	–
8.	bognár	10	9	1	–	10	2
9.	asztalos	9	7	4	–	11	26***
10.	kalapos	5	6	2	–	8	5
11.	lakatos	6	5	1	–	7	–***
12.	kőműves	3	4	–	–	4	–
13.	kötélverő	3	3	1	–	4	5
14.	gombkötő	3	3	–	–	–	4
15.	szíjgyártó	5	2	–	–	2	3
16.	kádár	2	2	1	–	3	2
17.	ács	3	2	–	–	2	–
18.	varga	25	2	1	1	4	–

19.	kéményseprő	1	1	–	–	1	–
20.	könyvkötő	1	1	–	–	1	2
21.	festő	2	1	1	–	2	–
22.	borbély	2	1	1	–	2	–
23.	puskaműves	1	1	–	–	1	–
24.	fésűs	2	1	–	–	1	–
25.	szítás	1	1	–	–	1	–
26.	aranyműves	2	1	–	–	1	2
27.	kocsikészítő	–	1	–	–	1	–
28.	pék	1	1	–	–	1	3
29.	órás	1	1	–	–	1	1
30.	bádogos	1	–	–	–	–	–
31.	esztergályos	2	2	–	–	–	–
32.	faragó	52	–	–	–	–	–
33.	fázekas	1	–	–	–	–	–
34.	mészáros	5	–	–	–	–	–
35.	nyerges	1	–	–	–	–	–
36.	szappanos	1	–	–	–	–	–
37.	szőgcsináló	1	–	–	–	–	–
38.	szűrszabó	5	–	–	–	–	–
39.	téglaeverő	2	–	–	–	–	–
40.	üveges	1	–	–	–	–	–
41.	képiró	1	–	–	–	–	–
42.	rostás	1	–	–	–	–	–
43.	köteleresztő	1	–	–	–	–	–
44.	ismeretlen	?	2	–	–	–	–

* kovács, kerékgyártó és nyerges együtt

** tímár és szíjgyártó együtt

*** asztalos, lakatos, üveges együtt

A céhek és a város ipari vonzáskörzetére utal, hogy más települések iparosait is felvették a tagok közé. 1828-ban a szabó és szűscéhnek hévízgyörki, szentmártonkátai, nagykátai, csányi, monostori, gödöllői, újszászi, aszódi, zsámboki, szőgszentiványi, sőt egy időben gyöngyösi filiális mesterei is voltak, míg a csizmadiacéh külső tagjai Szentmártonkátán, Kompolton, Tápiógyörgyén, Tóalmáson, Tápiószelén, Nagykátán, Alattyánon és Pélyen laktak. Bartsik Márton szerint további specializálódás is végbement, mivel ő 22 német és 8 magyar szabót, 129 magyar és 2 német szűcsöt említ.

A szűcsök jellegzetes terméke volt a suba, amelyet sokan a jászok által elterjesztett ruhadarabnak tartanak. Berényben utóbb főleg női subát (ködmönt) készítettek, bár kérdéses, hogy ez mikor kezdődött. A XIX. század első felében az alföldi késes mesterek a berényi céhhez tartoztak. Minden mesterséggel kapcsolatban álltak, mivel szerszámmal látták el őket. Sajátos volt a helyzete a halászoknak és csikászoknak. 1750 táján sokakat említettek, akikről a tanács dézsmát szedett. 1754. február 6-án céhbe tömörítették őket és hetenként 4 font halat, 2 icce csíkot, valamint némi pénzt követeltek tőlük. Utóbb tevékenységük jelentősége

csökkent. 1827-ben Bartsik Márton sok halászt említett, akik mezei munkát is végeztek és nem tartoztak céhhez.

Berényben 1828-ban 29 szakmát és 334 mesterembert soroltak fel. A legfontosabbak a bőrfeldolgozáshoz kapcsolódtak, a 194 fő az összeírtak 58%-át alkotta. A 15 tímárműhely Berényt egy nagyobb régió fő bőrkikészítő központjává tette. A helyi mesterek voltak a fő felhasználók, de a Tápió mentén működő meghatározó ceglédi csizmadiák is innen szereztek be az alapanyagot. A szűcsök termelése is meghaladta a helyi keresletet és a XIX. század végi piachelyeiken (Pest, Dél-Heves, Nógrád, Tiszántúl) már ekkor megfordultak.

Azon iparágakban, ahol nagy volt a konkurencia, az iparosok inkább időszakosan működtek. A 88 szűcs közül csak 11, a 87 csizmadiából 28, a 21 szabóból 12, míg a 38 takácsból senki nem dolgozott egész évben. Folyamatosan működött a legtöbb egy mesterrel képviselt szakma a borbély és a könyvkötő kivételével.

1828-ban 85 mester dolgozott legénnyel, főleg a csizmadiák és a szűcsök. A kovács-, tímár- és asztalosmesterek zömének volt egy legénye, mint az egyetlen kékfestő és borbélyműhelynek is. A keresett, jó hírű mesterek, egy-egy csizmadia, szabó, lakatos és varga (mind földnélküliek!) 2 segédet foglalkoztattak. A vargák céhen kívüli tevékenységet űztek, de a keresletet mutatja, hogy a 2 mester 3 legényével folyamatosan dolgozott.

A takácsok a helyi kendert dolgozták fel, ám termékeikkel a szomszéd megyékben is megfordultak. A szabó-, kovács-, molnár-, bognár- és kalaposmesterek létszáma is jelentős volt. A nyersanyaghiány és a kontár faragók (házkötők) miatt kevés volt az asztalos és az ács, de a kőművesek is egyedül vagy képzetlen napszámosokkal dolgoztak. A 2 kádárnak egész és fél évig adott munkát a szőlőtermesztés.

A kerületi székhelyi igényeket több egyedi mesterség (gombkötő, órás, aranyműves, szítás, fésűs, puskaműves) megléte mutatta, bár zömüket csak egy személy képviselte. Az élelmiszer- és szolgáltatóipar a helyi paraszti önellátás miatt nem fejlődhetek. Berényben 1828-ban 128 állandó és 205 időszakos iparos dolgozott. A családfőknek az állandó iparosok 4,35, az időszakosokkal 11,3%-át tették ki. Az egyetlen nemessel a negyedük, 81 fő rendelkezett földbirtokkal, ám a 241 házas zsellér mellett 11 házatlan volt.

A város leggazdagabb iparosa nemes Benyiczki Flórián kéményseprőmester volt, aki ingatlan vagyona (124 pm vetés, 96 kaszás rét, 10 kapás szőlő) alapján a vagyonos polgárok közé sorolható. A módosabbak között említhető az egy segéddel fél évig dolgozó idősebb Velkei Ferenc tímár (32 pm szántó, 30 kaszás rét, 1 kapás szőlő, 1 tehén) és az egész évben dolgozó Mernyei József szabó (45 pm vetés, 62 kaszás rét, 2 kapás szőlő).

A birtokos iparosok többsége csak földet művelt, így sok iparosfiút az özvegy vagy idős, nagyobb birtokú apa háztartásában vettek számba. Ilyen volt a csizmadia, a 48 pm birtokú özvegy Prónai Sándor, a 42 pm-es özvegy Halasi Ferenc vagy idős Bekecs István fia.

A házas zsellér iparosok kevés állattal, ám jelentős szőlővel rendelkeztek, ami komoly jövedelmet hozott. Az egy segéddel egész évben dolgozó Pecsényánszki János csizmadia 5, az egész évben dolgozó Eigl Frigyes kelmefestő és az időlegesen dolgozó Kovács József csizmadia 4-4 kapás szőlőt bírt. A 2 segéddel folyamatosan dolgozó Ali József csizmadianak 3 kapás szőlejét és 3 tehenét, míg az átlagos adózó háztartást birtokló Sipos Orbán csizmadia (1 segéddel egész éven át dolgozott) házát és 1 kapás szőlejét vették számba. Balogh János

molnár jövedelme szárazmalmából származott, de $\frac{1}{4}$ kapás szőlőt, 4 ökröt, 2 tehenet és 3 lovat is birtokolt. A 24 legszegényebb mester csak házzal bírt.

A 11 házatlan zsellér iparos sem volt teljesen nincstelen. Járomi Gergely malmot bérelt, és ott lakott, többek magánháznál béreltek lakást, műhelyt. Így Hoppe Károly 2 segéddel folyamatosan dolgozó varga háztartásában 5 felnőtt személy élt és $1\frac{1}{4}$ kapás szőlőt bírt. A háználküli iparosok nőtlen vagy most házasodott fiatal mesterek lehettek, akik önállósulva egzisztenciát próbáltak teremteni. Ilyen lehetett ifjabb Fülöp Antal kalapos Besenyi István házában, akinek az apja (Fülöp Antal 1 segéddel dolgozó kalapos) házas zsellérnek számított.

Berényben 1828-ban már tekintélyes iparos családok voltak. A Pecsényánszkiak 5 tagja szerepelt ekkor (4 tímár, 1 csizmadia), a Jankovicsoknak 9 (3-3 csizmadia, szűcs, 2-2 szabó, kőműves), de több mesterség nemzedéki öröklődése is ismert. Ilyen a Katona (csizmadia), a Selyem (szűcs), a Pifkó (szűcs), a Sági (szűcs), a Sipos és a Velkei (tímár), a Koncsik (szűcs), a Labancz (takács), a Harmath (takács), a Szakáll és a Hegedűs család.

A város régtől jelentős malomiparral bírt. Két vízimalmából a cserőhalmi 1754-ben 1300, a városi 986 véka búza hasznát hajtott. Ekkor Kállay András és Szalóki Márton egy-egy szárazmalmot épített és idővel a szárazmalmok száma növekedett. 1783-ban 100 öl kövel építették újjá a belső vízimalmot, majd 1799-ben a nádor 2 szárazmalom építését engedélyezte. 1809-ben a városnak egy 6 és egy 4 köves vízimalma volt, a szárazmalmok 17 kövel rendelkeztek. Számba vettek még 7 olajsutut és 18 pálinkafőző üstöt is.

1819-ben az árvíz a külső malmot megrongálta, ezért újra kellett építeni. A közelében egy kis malmot állítottak fel és 571 öl töltést építettek. A belső malom mellé ez évben egy kenderőtörőt építettek, ami két év után a városé lett.

1826-ban a városnak a belterületen egy 6, míg kívül egy 4 kerekesszírmalma volt a Zagyván. Bartsik Márton ekkor 2 vízi és sok szárazmalmot is említett. 1828-ban a kommunális kezén két vízimalom (6 és 8 kövel), illetve 1 kétköves szárazmalom volt, jövedelme évi 2500 pm gabonát tett ki. Mellettük még 9 szárazmalom működött, melyeknek tulajdonosai között 2 molnár, 3 redemptus (30, 174 és 200 pm földdel), 1 városi tanácsos, valamint 1-1 mérnök, ügyvéd és kerületi pénztárnok található.

1842-ben az alföldi törvényhatóságok mintájára létrejött a kerületi börtön rabdolgoztató intézete, ahol nagyobb mennyiségű szűrposztót és pokrócot készítettek.

A város 1692-ben I. Lipóttól két országos vásár tartására nyert kiváltságot. A harmadikat 1779-ben Mária Terézia adományozta, majd a negyediket II. Józseftől nyerték 1782-ben. A keddi és pénteki heti vásárokat a kiváltságok ugyancsak 1779-ből származnak.

1809-ben Berényben 2 első, 3 második és 4 harmadik osztályú kereskedőt említettek. 1813-tól a Jászokunsgban minden redemptus ingyen nyithatott boltot a házában, míg az irredemptusok három osztályba sorolt boltjaik után taksát fizettek. A nádor 1830-ban tiltotta meg az irredemptusok boltnyitását.

Berényben a jászokun településekhez hasonlóan nem alakult ki jelentős kereskedő réteg, a magukat nemesnek tekintő redemptusoknál alacsony volt a foglalkozás presztízse. A város Gyöngyös vonzáskörzetéhez tartozott, a kisszámú helyi kereskedő réteget a XVIII. században „görögök” alkották. E néven a balkáni eredetű, ortodox keresztény kereskedőket illették, akik a török hódítással húzódtak magyar területre és a helyi árucserében a XIX. századig

Jászberény térképe

A berényi görögök összeírása 1769/70

		kora	állapota	az országba jött	munkája
1.	Demeter György	23	nőtlen	1761	segéd (Demetrovics Dánielnél)
2.	Demeter Mihály	19	?	1761	segéd (Demetrius Ágostonnál)
3.	Demeter János	21	?	1763	segéd (Demetrovics Kristófnál)
4.	Demetrovics Dániel	36	nős	1749	kereskedő (bécsi, török áruk)
5.	Demetrovics Kristóf	?	nős	1743	kereskedő (bécsi, török áruk)
6.	Gergely János	53	nőtlen	1731	kereskedő (ausztriai kisárúk)
7.	Juhász János	38	nős	1747	kereskedő (osztrák, lipcei áruk)
8.	Kristóf András	62	nős	1723	kereskedő (bécsi, török kisárúk)
9.	Kristóf Bernárd	32	?	1752	kereskedő (bécsi, török áruk)
10.	Morczal Péter	33	?	1754	kereskedő (bécsi kisárúk)
11.	Morczal István	25	nőtlen	1758	segéd (Juhász Jánosnál)
12.	Nestor Mihály	38	?	1744	társ (Kristóf Andrásnál)
13.	Tódor László	41	nős	1742	kereskedő (bécsi, török kisárúk)

Mária Terézia 1774-ben hűségeskü letételére kötelezte őket, ami gyorsította letelepedésüket. Berényben ekkor Kristóf András, Thodor vagy Hadzsi Demeter, Kristóf vagy Demetrovics Demeter, Fekete vagy Gergely János, Juhász János, Kristóf Bernárd, Morczal Péter, Bosnyák Antal, Morczal István, Nestor Mihály, Demeter Dániel és Petrovics Tamás tette le az esküt. Egy év múlva Hadzsi Andrást és Lászlót, Morzán Pétert és Istvánt, Nestor Mihályt, Demetrovics Dánielt, Juhász Jánost, Bosnyák Antalt, Fekete Jánost és Teodor Istvánt vették számba. 1781-ben a kerületi közgyűlés előtt Kristóf Antal 30 éves és Kristóf István 28 éves kereskedők, Kristóf András fiai tettek esküt. 1785-ben követte őket Hadzsi László, Moczál Péter és István, Bosnyák Teodor, Tódor István, Zsigur Teodor, Dacavill Ádám (ő „lotterista” is!), Csubamil Konstantin, János és Vaszil, Nicolai György és Simon Tamás.

Nagyban segítette a társadalomba való beilleszkedésüket II. Lipót 1790-es rendelete, mely biztosította a szabad vallásgyakorlatot, a birtokszerzést és a hivatalviselést. Döntően ők bérelték a boltokat, a kocsmákat, a közösségi haszonvételeket, terjesztettek el élvezeti cikkeket (Morzál István pl. 1790-ben kávémérésre kapott engedélyt). Utóbb többen bekerültek a helyi birtokosok sőt nemesei közé, a városi és a kerületi tisztikarba. 1793-ban némiképp csökkent a számuk, ekkor Hadzsi Lászlót, Morzál Pétert és Istvánt, Bosnyák Antalt, Thodor Mártont, Zsigora Antalt és Kristóf Istvánt írták össze. A városba ekkor is érkeztek még görögök. Constantin György és Jankovics János 1792-ben, Genovics Anasztáz és testvére pedig a 1793-ban tette le az esküt.

1803-ban Ilits György a halászatot és vadászatot is árendálta, majd 1812-ban Hadzsi Antal a sómérést is megkapta. 1826-ban Jankovics János végrendeletében 50 Ft-ot hagyott az uralkodóra és akarata teljesítői Domocsai Constantin, Scopian Anastasies és Harsányi Constantin helyi kereskedők voltak. A görögök a városnak is többször kölcsönöztek. Így 1795-ben Hadzsi László 1000 rFt-ot adott, 1813-ban pedig még 500 Ft-ot a mészárszék fenntartására. Emellett sokszor adakoztak vallási, oktatási célból és a szegények javára. 1816-ban a kereskedők és a boltosok közül az I. osztályhoz az évi 2000 Ft tiszta hasznot termelőket sorolták, ám ilyenek az összeírók szerint csak két királyi városban voltak. A II.

osztályhoz az 1000, a III-hoz az 500 és a 200-500 Ft jövedelműeket tették. A szerényebb bevétellel rendelkezők házas- vagy házatlan zsellérnek minősültek.

Görög lakosság a Jászkun Kerületben a XVIII. században

	1754				1773	1781	1791
	kereskedő	kereskedő társa	legény	inas	férfi		
Berény	2	4	6	4	12	14	7
Jász Kerület	4	9	7	5	16	24	17
Jászkun Kerület	12	37	12	16	40	68	51

1827-ben 12 boltos kereskedőt, 2 vasárust, 3 posztós kereskedőt, 6 kocsmárost, 1 vendégfogadóst, 1 kávést és 1 serfőzöt említettek a városban. 1829-ben a jázsági 58 görög közül 32-őt itt vettek számba.

Görög és zsidó lakosság a Jászkun Kerületben a XIX. század első felében

	görögök			zsidók		
	1810	1831	1854	1810	1831	1850
	férfi	férfi	teljes népesség	férfi	férfi	teljes népesség
Berény	26	24	40	—	—	9
Jász Kerület	48	46	81	—	—	26
Jászkun Kerület	139	139	211	41	31	703

A XIX. század elejétől megsokasodtak a görögök konfliktusai a gazdasági pozícióik megszerzésében mind sikeresebb zsidósággal. Bár sokszor a lakosság érdekeit is sértette, a kerületi határozatok rendre tiltották betelepedésüket, korlátozták kereskedelmüket. Ingatlant a Kerületekben nem szerezhettek, sőt az 1821-es nádori leirat nyomán nem is árendálhattak. Bár 1828-ban a Jászságban csak 6 zsidót irtak össze, előretörésük megállíthatatlan volt.

Tevékenységük az 1740-es évektől kimutatható. Ekkor főleg bőrt vásároltak és 1750-ben 1 máriásért még az éjszakázást is megengedték nekik. Utóbb az értelmetlen tiltások szaporodtak ugyan, ám tevékenységük a görög tiltakozások ellenére mind jelentősebbé vált. Mind komolyabb szerepet játszottak a gyapjúkereskedelemben, de felvásárolták a marhabőrt és a város borszükségeit is ők kezdték biztosítani. Míg a görögök megmaradtak a boltos kereskedő szintjén, ők fejlettebb eszközökkel, nagyobb kockázatot vállalva dolgoztak.

A tanács is többször érzekelte, hogy kitiltásuk a városnak okoz kárt. Az 1823. március 26. és 27. közötti berényi vásárt át is tették 24-re a zsidók húsvéti ünnepe miatt, mivel a „jövedelem a zsidók meg nem jelenése esetére felette meg csökkenne”. 1830-ban a tanács jelezte, hogy a görögök nem elegendőek az igények kielégítésére. „... a helybéli kereskedők minden eddig fennálló kedvezések mellett is oly hanyatló állapotban vannak, hogy egy részét a végső pusztulástól féltetni lehet, másrészt pedig földeket és fekvő javakat szerezvén, könnyen abba hagyja kereskedését és élete módját másképpen fordíthatja”. A vélemény és a zsidóság meg-

telepedését engedélyező 1840-es törvények ellenére 1850-ig Berénybe nem költözött zsidó lakos, kereskedelmi szerepük azonban így is növekedett.

XI. Településkép, városiasodás, határkép

Bár a török és kuruc háborúk alatt a várost számos hadsereg érintette, végzetes csapás mégsem érte. Az eladatás korának gazdasági növekedése nagyobb építkezésekben is megnyilvánult. 1713-ban építették a plébániakertbe nyúló első Rozália kápolnát, majd 1722-ben bővítették a templomot. 1724-ben a kálvinisták építettek imaházat. 1723-tól kezdve majd fél évszázad alatt újjáépült a monostor, amit 1742-ben kökerítéssel vettek körül. 1728-ban épült a mai Ernyős Mária (egyor Szentháromság) szobor talapzata és oszlopa (ma a Nap utca eleje, régen az Ady Endre úton), a Nepomuki Szent János szobor (eredetileg a köhid mellett), 1732-ben a Bánkódó Krisztus szobra. 1731-ben építették fogadóként a Jászkürt vendéglőt. Végül meg kell emlékeznünk a Pesti Invalidusház Johann Martinelli tervezte központjáról (1735–1742?), ami utóbb a Jászkun Kerület székháza lett.

Bél Mátyás 1731-ben kiemelte, hogy a város nagyobbik, katolikus része a Zagyva bal partján feküdt a plébániatemplomával és a Szent Lőrinc kápolnával. A nyugati részen állt a Megváltó temploma (a ferences templom), a Zagyva mellett vízesárok vette körül. A kolostor elkülönült a várostól, de töménytelen rovar, kígyó és béka hemzsegett a kertjében. A Zagyva jobb partján a reformátusok laktak. A település Mikovinyi Sámuel 1735-ös térképén sugaras alaprajzú volt. A bal parton Fodor 11 utat lokalizált, míg a jobbon hármat. Két híd is volt, az egyik a Serház híd helyén, a másik a Hold utca végén.

Fodor Mikovinyi térképén a halmazos települési rendet látta, amit a belterületet megszakító mocsarak, vízállások is indokoltak. Ezek felszámolása segítette a kétbeltelkű kertesség kialakulását. Szerinte azon települések váltak kertessé, amelyeknek nagy volt a belső határuk és így sok marhát tarthattak. Berényben 1742-ben a Horgasér és a Hajta környékén mérték ki kerteket a lakosságnak és az 1750-es években már adatolható a kétbeltelkűség, a házas porták és a távolabbi szérűskertek megléte. Egy belső telekre a ház mellé a veteményes, a baromfiak és a sertések is bekerültek. Mivel ez a század végén kb. 0,8 kh területű volt, a többi állat külön tartását ez a nagyság nem indokolta. A fő ok a takarmányból fakadó tűzveszély lehetett, a szérűskert név is erre utal. A házas porta és a szérűskert a lakosokat, családokat is megosztotta. A nők és a gyermekek a belső házban laktak, míg a férfiak jobbára a gazdasági szerepű szérűskertben.

Fodor arra is felfigyelt, hogy Berény 1930 körüli belterülete nagyjából megfelelt az 1790-es évek kertöves állapotának. Ezt a háztelkek osztódásával magyarázta, ám más szempontok is közrejátszottak. A redempció után a határban minden föld a redemptusok egyéni vagy osztatlan tulajdona volt, míg a belterület a helység birtokának számított. Azért épült be lakóházakkal a kertség, mert csak ez állt rendelkezésre a belterületi lakóövezet bővítésére. Mivel a belső határban a XVIII. század végére terjedt el a földművelés, az állatok egy része beszorult a kertekbe. Amikor a földközösséget felszámolták és kialakult a tanyás gazdálkodás, a kertek megszűntek. A szérűskertek házhellyé alakítását a XIX. század elejétől mind gyakrabban említik.

Bél Mátyás leírása szerint a helyi házak falusi módra, alacsonyan voltak építve, azaz valószínűleg putriházak lehettek. Faluknál a vályog, verett vagy fonott fal volt az általános. Tég-

lából csak a főbb középületek épültek, téglavetője még nem volt a városnak. 1738-ban Orczy István érdeklődött a tanácsnál, hogy a városi fogadó építéséhez mennyi téglát szállítson. A XVIII. század első felében a fatornyok még meghatározói voltak a városképnek.

1754-től a város belterületén a gabonavermeket mindinkább betömették, majd 1760-tól a juhesztrengákat (juhfejőhelyeket) is házhellyé fordíthatták. Törekedtek az utcák járhatóvá tételére, gátolták azok elfoglalását. A redempció utáni negyven évben mintegy 300 ház- és kerthelyet mutattak ki a redemptusoknak. A nagy tűzveszély miatt összeírták és sokáig adóztatták a pipásokat, büntették a tűzes pernye utcára való kivitelét. 1747-ben 71 ház fakéményét leverték, részben az oldalát is kidöntötték. 1751-ben 47 házat bontattak le tűzveszély, szoros vagy illegális építkezés, ólból való átalakítás, illetve a kritikus állapot miatt. 1772-ben a város a rossz kémények, a bogárhátú és földházak elbontásáról határozott, míg a kerületi közgyűlés 1770-ben minden háznál elrendelte csákllyák, horgok és vizes hordók tartását.

A házakat az összeírások osztályozták, ám ennek alapja a gazda vagyona és nem a ház minősége volt. 1774-ben az ökrök száma (30-nál több, 20-30 és 10-20) alapján sorolták három osztályba, majd a birtoknagyságot vették figyelembe. 1803-ban 100 Ft váltságig III., 100-200 között II., míg 200 Ft felett I. osztályba sorolták a házakat. Szabó László viszont úgy vélte, II. József idején a III. osztályú házak két-, az I-II. osztályúak viszont már sokszor háromosztatúak (szoba, konyha, kamra) lehettek.

A házak besorolása

	házak			
	redemptus			irredemptus
	1. o.	2. o.	3. o.	
1751	95	392	405	–
1756	79	387	435	–
1760	68	76	572	265
1766	31	43	734	283
1768/69	18	49	795	302
1769/70	21	67	800	327
1772/73	21	43	896	299
1774/75	47	71	1222	?
1777/78	26	52	731	270
1783/84	18	40	1462	–
1784/85	16	32	1507	–
1793/94	–	–	1721	–
1794/95	–	–	1761	–
1804/05	13	65	1955	–
1814/15	5	48	2217	–
1824/25	8	99	2568	–

1786-ban a II. József-kori térképeken a város már rendezettebb képet mutatott, mint fél évszázada Mikovinyinál. A lakóhelyi mag és a kertövezet jóval élesebben elvált egymástól, közel 30 utca is kialakult és rendezettebb lett a település. A lakóhely nem változott a korábbi-

akhoz képest, de a kertség öve jócskán kifelé terjedt. Az 1700 ház közül 1294 csak egy lakásból állt, amelyekben a tulajdonos családja maga lakott. Kb. egyötöd részükben, 365 házban két lakás állt, ennél nagyobb csak 41 ház volt (38-ban 3, és 3-ban 4 lakással). Az épületek mind földszintesek voltak, csak a ferences kolostor és a kerületi székház lehetett emeletes. Kőépítménynek a plébániatemplom, a ferences rendház és templom, a városháza, a vendéglő és a kerületi székház minősült.

A vidéki, kisvárosi jelleget mutatta a házak igen alacsony lakottsága. 665 házban, az összes közel kétötödében (39,1%) 6-nál kevesebben éltek, míg 52%-ukban 6-10 fő volt a bentlakók száma. Nagyon kevés volt a népes ház, mindössze 100-ban vettek számba 11-20 egyént. Népesebbnek csak a ferences monostor (24 fő) és egy magánház (21 fő) tekinthető.

Berény házstatisztikája 1787-ben

	1	2	3	4	házak összege
	lakást tartalmazó házak száma				
1-5 lakóval	610	54	1	–	665
6-10 lakóval	597	265	20	–	882
11-20 lakóval	–	–	–	3	100
20-nál több lakóval	–	–	–	–	2
lakatlan	51	–	–	–	51
Összesen	1294	365	38	3	1700

Fodor a XVIII. század végi településfejlődésnél az utcák gyors kialakulását emelte ki, ami maga után vonta az utcák, házak rendjének átfogó szabályozását. 1802-től a kerületi határozatok szerint a házaknak 7 ölnyre kellett lenniük egymástól, a „belső világosságuk” a két és fél ölet, magasságuk a 7 sukkot el kellett érje. A házak két oldalán nyitható ablakokat írtak elő a szellőztetés végett és a 2x1,5 sukk nagyságúakat az utca felé kellett beépíteni. A betapasztott és nyithatatlan ablakok átépítésére fél évet adtak, majd elrendelték a betörésüket.

Az új házak tetejét belülről földdel tapasztották be, míg a régieknél vértelket (a tető oldalsó ormfala) kellett kialakítani és eszterhéjait (nádtetőit) benádalni. A pitvar (tornác) és a konyha kéményboltozaton kívüli részét bemázoltatták. Kéményeket kőből vagy téglából kellett építeni, hogy magasságuk a szegésen túl 3 sukk legyen. Az új házakba 7-8 sukkos kamrákat rendeltek és innen feljárt a padlásra. A régi épületeknél a pitvarból nyíló feljáróhoz ajtót kellett építeni és bemázolni. Elrendelték a padló felmázolását is.

A kerítéseket nem éghető anyagból kellett építeni, de elrendelték az utcák fásítását is. A telkén mindenkinek legalább 6 fát kellett ültetni (főleg eperfát) és beültették a temetőárkok partjait is. A fákat kivágókat 1 Ft-tal vagy 25 pálcával büntették, míg a vétkesek feladóit jutalmazták. Tiltották szeles időben a kovács munkáját, a belterületen és a szérűskertekben való puskázásokat, a kender és len kemencéhez támasztva történő szárítását, tűzoltásra viszont elrendelték a víz, az oltóeszközök, vödörök és ponyvák készen tartását.

1818-ban a kerületi végzések megállapították, hogy a lakosok a helyiségek belső csinosítására vonatkozó rendeleteket nem tartják be. A házak ablakait betapasztják, a telkeket

túlzottan eldarabolják, összeszorítva kis házakat építenek, a szobába aza asztal és ágy mellett 2-3 ember alig fér, téglakéményt nem raknak, a kerítések többnyire földből vagy sövényből készült garádgtyák, bár vályogból vagy pelyvából kell készíteni. A pernyét, szemetet, trágyát és a sertésöl tartalmát még mindig az utcára öntik, a kutak gémjei kinyúlnak az útra, gabonásvermeket az utcákon és a házak közt is építenek, a pipázókra való felvigyázás gyenge. Foglalkoztak a házakkal is, az utcára néző oldalra két ablakot rendeltek.

A korábbi szabályok megismétlése mellett szabályozták az építendő új házakat. Ezek hossza 6, a szélessége 2 öl 4 sukk, falmagassága 1 öl és fél sukk, az ajtó magassága 5 sukk 9 coll, a szélessége 2 sukk 9 coll, az ablak magassága 2 sukk, a szélessége 1 sukk 6 coll lett. Az utcára két ablak volt kötelező, a falak téglából vagy sárfonásból készültek, a kémények téglából. Ekkor rendelték el a településeken tégl- és cserépetető felállítását.

Berényben már 1754-ben volt téglápetető. Ez 1758-ban Habentiny (Habenczius?) Ferencé, aki a kor nagy egyházi, városi és kerületi építkezéseire alapozhatott. Utóbb városi kezelésbe került és központilag utalták ki az épületekhez a téglát és a cserepet is. A főbb középületek mellett utóbb a nagyobb magánházak cseréppel való fedése is felgyorsult. A nád és a zsindeletető utáni terjedését bizonyítja, hogy az 1820-as években két tisztviselő házának tetején a cserép javítását említették.

A templomok és a kolostor mellett a városi és a kerületi igazgatás épületei alkották a város központját, melyet tudatosan alakítottak, csinosítottak. A század végén indult az utcák, majd a Leopold (nádor) sziget, a József (nádor) kert fásítása. A belterület rendezéséről 1825 őszén határozott a tanács és a keleti oldal kerthelyeit 10x12 öles házhelynek osztották ki. Több utcát nyitottak, de a központ, a főtér és a mellékutcák rendezése az 1830-as évekre esett.

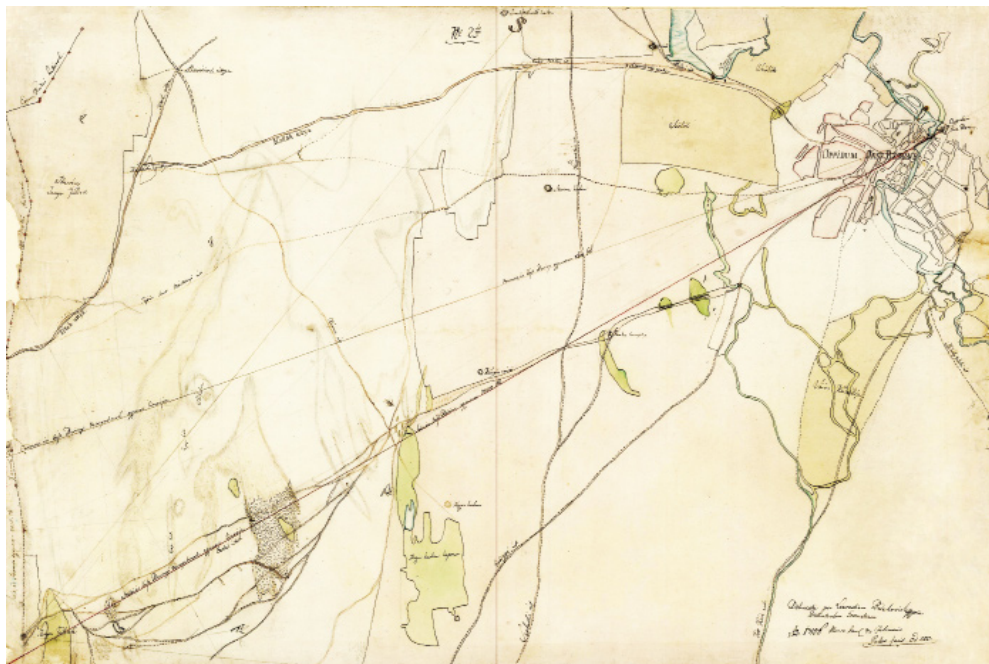
A Nagybaldogasszony főtemplom a XVIII. század első felében fokozatosan bővült, ám a redempció után több csapás érte. 1758 körül a tornya leomlott, de Mayerhoffer József és Conti Leopold Antal impozáns barokk tornya 1761-re már elkészült.

1772-re a templom a katolikusok alig harmadát tudta befogadni. Falai nyirkosak voltak, gerendái korhadtak, boltozata repedezett. Az 1772. november 10-i földrengés súlyosan megrongálta az épületet. Eszterházy Károly püspök felhívására a berényiek Jung József tervei alapján építették át. A munka több évig tartott, végül 1782. július 28-án a püspök szentelte fel a templomot Nagybaldogasszony tiszteletére. 1788-tól több kápolna anyagát a templom építésére fordíthatták. A templom köépületét ekkoriban rossznak mondták és értékét csak 300 Ft-ra tették. Jónak csak a régi kőkerítést említették.

1802-ben Kardetter Tamás ácsmester a templomtoronyra sisakot épített, s csúcsán a Szentkoronára helyezett kereszt kapott helyet. 1805-ben a toronytetőt díszesebbre alakították, majd az érsekség engedélyezte a régi kőkerítés felszedését, annak régi kőszobrai a templomfal négy vakablakába kellett áthelyezni. 1820-ban már felvetődött, hogy a templom köré faragott kövekből és vasláncokból kerítést építenek, de a munka csak jó másfél évtized múlva kezdődött és 1839-ben készült el.

A földszintes paplak 1761/1763 között épült kőből, ehhez utóbb kő- és vályog istálló, fészer, kamra, kő- és fakerítés, valamint egy fakút tartozott. Felújítására 1839-től került sor. A Jézus nevére szentelt második templom a ferenceseké volt, melyet folyamatosan újítottak

A város határának délnyugati szeglete Bedekovich Lőrinc 1806-ban készült térképén

fel. Jelentős felújítás folyt 1767–1769 között. A munkák 1802-re fejeződtek be, amikor a torony is díszes barokk külsőt kapott. A rendház épületét is többször renoválták.

A főtemplom mellett több kápolna épült a XVII. század végén. A Szent Lőrinc kápolna a főtér déli végén, a későbbi Pálinkás kereszt mellett állhatott. 1766-ban a bejárat kivételével jó állapotban volt, II. József alatt bontották le.

A másik kápolna 1713-ban épült a segítő szentek, Szent Sebestyén, Rókus és Rozália tiszteletére a későbbi Bundáskút előtt. Főleg Rozáliát tisztelték, mivel az ő tiszteletére tartottak itt énekes misét, s végül az ő neve rögzült az épület kapcsán. Az 1766-os egyházlátogatás szerint „Repedésekkel van tele és közel áll a beomláshoz”. Hamar helyreállíthatták, mert a nagytemplom 1772-es megrongálódása után a „misét a Rozália kápolnában mondják, amely a plébánia és az iskola között a coemeterium déli oldalán áll”. A kápolna az 1760 táján épült plébániától délre a régi temetőrészen, a falon belül épülhetett. 1839-ben a körkerítéssel együtt került lebontásra.

A központ világi épületei közül a kerületi székházhoz 1763-ban toldották a börtönt, mivel a Jászkun Kerület középfokú bírói hatóság is volt. A földszintes épületet talán az 1782-es bővítés során építhették át emeletessé, mivel 1816-ban a szücsceh mesterlevele már így ábrázolta. Az emelet elkészültét korábban 1827-re tették, amikor a székházat klasszicizáló épületté alakították. A homlokzatról lekerült szobordíszeket a két oldalbejárat fölé és a börtönudvar kerítéspilléreire helyezték, míg a „Kőrözsa” a ferences templom terére került. A városháza

*A város határa. A farmosi és szelei határrész
Bedekovich Lőrinc 1790 körül készült térképén*

régi, földszintes épülete állítólag a XVII. században épült, de valószínűbb az egy évszázaddal későbbi datálás. A főter közepén állt és azt két piacra osztotta. Az új városháza 1838/39-es felépítése után 1842-ben bontották el.

A város központi építményi között említendő a Nádor oszlop, amely József főhercegnádor, a „Jászkunok Grófja és Bírāja” 1797-es látogatása emlékére a következő évben épült a Nádor kertben. Berény XVIII. század végi arculatának sajátosságait Déryné Széppataky Róza leírása is jól mutatja.

A város déli felén a Mária neve szentkúti kápolnát a redempció idején építették. 1747. június 27-én Berényben nagy jégverés pusztított és a kápolnadomb alján víz fakadt fel. Itt találták meg a fából faragott Fájdalmas Szűzanya szobrot. A víznek csodatévő erőt tulajdonítva körbe deszkázták, zsindelytetővel borították, míg vele szemben kápolnát kezdtek építeni. Alapkövét még 1747-ben letették, de pénzhány miatt a felszentelésre csak 1758. szeptember 15-én került sor. Utóbb többször is dolgoztak rajta. A kálváriát még 1750-ben Sipos Pál főbíró állíttatta a régi temető helyén, a „kút hátánál lévő dombon”. A család 1795-ben és 1800-ban is felújította.

Berénynek a redempció idején két katolikus temetője volt (a Nagytemplom és az Erzsébet Kórház mellett), ám ezek már megteltek. A jákóhalmi út (a mai Ady Endre út) melletti fehértói

temetőt 1761-ben nyitották, ahová az 1661-es temetői keresztet (öregkereszt) is átvitték. Ez sokáig távol esett a várostól, ezért a „túlsó városból pedig a Kápolnán túl valóba” temettek. 1792-ben a város két új temetőt is nyitott. Az egyik az Alvégen, a szolnoki út mellett 1784-ben épült Mizsei keresztnél (Szent Imre-i), amit 1831-ben a kolera miatt nagyobbítottak. A másik a gyöngyösi úton volt, az 1789-ben épült keresztnél.

A reformátusok temetője eredetileg a Szentkútnál volt, de ezt korszakunkban már nem használták. A másodikat a város szélén említették, de 1816-ban újat nyitottak.

A belterületen a XVIII. század második felétől sokasodtak meg a kereszték és szentek szobrai. 1746-ban felsorolták a Nepomuki Szent János szobrot a városon kívül, a Szentháromság szobrot a piacon és a kőkeresztet a temetőben. Ezeken kívül még 7 keresztől tudtak. 1766-ban ezek mellett említettek még 3 kő- és 8 fakeresztet is.

A Rozália kápolnához a Plébánia felé eső Bánkódó Krisztus szobrát 1732-ben a missziós jezsuiták állították, míg a másik oldalra Nepomuki Szent János szobra került. Ez 1728-ban készült és 1830-ban Nagy János özvegye tétette át. A Bánkódó Krisztus kőszobrot 1788-ban a városi orvos le akarta bontatni, mivel a terhes asszonyok itt esőben, hidegben sokáig térdelve imádkoztak. Végül az egri püspök meghagyta a szobrot a helyén.

A Pálincás kereszt eredetileg a Szent Lőrinc kápolna körüli régi temetőben állt. Ez 1752-ben, vagy az 1759-es pestis emlékére készült. Felállítását özvegy Boleman Jánosné Bálint Judit-hoz kapcsolják, nevét a mellette lévő csengő Pálincás nevű harangozójáról kapta.

Az 1661-ben létesült Fehértői temetőbe 1761-ben egy megszüntetett temető nagy kőkeresztjét is átvitték, míg a Szent Imre-i temető Mizsei keresztjét 1784-ben állították. A Völgyi Kereszt 1776-ban létesült a Ferencesek terén. 1790-ben épült a Kalocsa kereszt eredetileg a Rákóczi fája mellett. A Kovács kereszt (a Mátyás király úton) 1793-ban létesült. 1795-ben emelték a ferences templom előtti késő barokk szobrot, melynek dór oszlopán Szűz Mária kapott helyet. A Ferencesek terén a Kálvária 1800 óta létezik. A Nepomuki Szent János szobor 1813-ban létesült az Oláh hídnál. A Juhászok keresztjét 1815-ben állították a katolikus iskolánál. 1830-ban Dósa felé Szőke Mátyás tanácsos állíttatott egy Szent Vendel szobrot. A Szentháromság szobor 1831-ben létesült és 1926-ban került a mai helyére.

Minta, illetve szabvány alapján készültek a városban a kocsmák, boltok, a mészárszékek építményei majd a kávéház is. A tizedenként kialakított kvártélyházak, istállók épületei idővel szintén mintaként szolgáltak, de fontos szerepe volt az 1787-ben létesült postaállomásnak is.

A város belterületén a Zagyván és a vízfolyások felett több híd is létezett, 1801-ben már 11 kő- és 18 fahídát említettek. 1806-ban épült fel a nagy városi kőhíd 4396 rFt 5 kr költséggel Rábl Károly munkájaként. 1820-ban a határban 10, a városban és környékén 37 hidat és gyalogjárót soroltak fel. Ugyancsak számottevően nőtt a bel- és külterületi kutak száma. 1801-ben a városban és a belső határban 23-at vettek számba.

A belterületet övező szérűskertek 3-400 nsz. öles mezőgazdasági üzemegységek voltak, ahol az állatokat, a termény zömét és a takarmányt tárolták. Fő épülete a kémény és padlás nélküli tüzelős ól vagy istálló volt. Mellé került a szerszámos kamra, míg a gabonás kamra különálló épület volt. Lehetett még külön építmény a juhoknak, de itt tárolták a termény zömével a takarmányt, az alom és tüzelőanyagokat is.

Berény egykori belső határait a „kőképek” jelezték. Ezek négyzetes alapra falazott hasáb-szerű építmények voltak lábazattal, zsindelyes vagy cserép sátoztetővel, mélyedéseikben a szentek domborműveivel. 1699 táján készülhettek. A „gyöngyösi kapuban” lévő talán a helyén maradt, de a szolnoki út melletti a mai helyétől délebbre állhatott. A Pesti út melletti Kovács György későbbi főbíró készítette.

A redempció után lassacskán a külső határ képe is változni kezdett. A földosztások mind nagyobb területekhez juttatták a lakosokat, a sokasodó dűlők, dűlőutak növelték, átalakították a határ tagoltságát. A szabályozásokkal a mocsarak, vizes helyek is csökkenni kezdtek. 1787-ben tanyaépületek (kb. 50) csak a Rekettyés táján voltak, emellett néhány csárda, csőszház és gémeskút volt ismert. A külterületeken, váltott pusztákon sokáig a birtoklás jele a csőszházak és csárdák építése volt.

Az országutak tartós esők idején nagyon rosszak voltak. Monostor és Felsőszentgyörgy felé ugyan a réten át is járható volt, Nagykáta és Boldogasszonykáta felé homokos, de a Kerekudvaron át vezetőt csak alacsony vízálláskor használhatták. 1761-ben a tanács embereket küldött ki az árokszálási, gyöngyösi, hatvani, szolnoki, szelei utak „felborondolására”. Kelet irányába csak 1792 után tudott kitörni a város, amikor Jákóhalma felé nyolc hidat építettek. A szelei postaút 1805 után bővítették az elvárt 12 öl szélességűre.

A vizek ellen a lakosok több ezer méter gátat építettek, javítottak az évek során. 1801-ben a belső malomnál és a Serháznál 800, a külső malomnál 1180, a Határ ér hídjánál 40, az azon inneni kőhídnál 50, az árokszálási úton 1000, a szelei úton 1100, a Hegyeshalomnál 20, a Kecskelábnál 120, a Csinsa toroknál, a Kolozs hídján, a Nagyéren 80, a Tarna mellékén 200, együttesen 3590 öl hosszúságú töltést soroltak fel.

Berény lakosait is érintette a Tarna szabályozása, amelyhez jelentős munkával járultak hozzá. Kiemelkedő esemény volt 1796. március 9-én a Dósa és Jákóhalma közötti József (nádor) csatorna átadása, amely az itteni vizeket vezette el. A Csíkos, a Jakabrét és a Zsombikos ármentesítése is ekkor zajlott, a birtokosoknak 1 Ft adóra 1 sukk árkot kell kiásni.

Az utak mellett megsokasodtak a szentek szobrai és a keresztek. A jákóhalmi úton 1728-ban létesült a Szentháromság szobor, melyet villámcsapás pusztított el és alapja utóbb az első tizedi iskola mellé került. A nagykáta országút melletti Donát dombon 1749 táján épült az időjósító szentek (Orbán, Medárd, Donát) hármasszobra. A cserőhalmi kálváriát a nagykáta út felsőszentgyörgyi elágazásánál Kállay András huszárkapitány emeltette 1760-ban. 1794-ben épült a Hekly kereszt az árokszálási út mellett és a Dudás kereszt talapzata a Szelei úton. 1800 táján a külső Zúgónál a Nepomuki Szent János szobrot Fényes (Fejes) György állíttatta. 1807-ben Négyszálláson Szent Vendel szobrot említenek, 1808-ban készült kereszt a Szent Pál halmon, majd 1810-ben a Borhi kereszt a szentimrei dombon. Bizonyíték ide kapcsolható a Szent Antal szobor is a hajtai templom felé.

Az alsó pusztákon a lajosi postamesteri házat igen korán említették. 1823-ban felsorolták még a mizsei csőszházat, a másik csőszházat, a lajosi nagy vendégfogadót, a malmot, a tégláégetőt, a lajosi kis csárdát, a mizsei csárdát és a benei csőszházat. Bartsik János 1792-ben Szent Vendel tiszteletére építtetett kápolnát, majd 1799-ben Pénzes Ferenc adományából a lajosi vendégfogadó mellett kőfeszület épült. Az állattartás miatt nőtt a kutak száma. 1788-ban már 15-öt javítottak, 1801-ben pedig 29-et említenek.

XII. Egészségügy, szegényügy

Berény egészségügyének fejlődését nagyban segítette, hogy itt élt a jázsági és a kerületi egészségügyi személyzet zöme is. Ezekhez az orvosokat (physicus), seborvosokat (chirurgus), a borbélyokat (eret vágók, fogat húzók) és a szüléseknél, a kisgyermekesek egészségvédelmének fontos szerepet játszó bábákat sorolták. Az uralkodó 1752-től kötelezte a törvényhatóságokat orvosok tartására, ám a városnak már korábban is voltak orvosai. 1715-ben említik Borbély György sebészt, akinek neve a foglalkozását jelölhette. 1736-ban öreg Pernyész János embert és állatot is gyógyított. A városi jószágok ellátásáért 4 kila búzát és 1 gallyas fát kapott, a magánosok vagy állataik esetében pedig 50 „pénz”, egy kocsi széna, étel és ital járt. 1745 táján Nagy (Borbély) Ádámot említik, az 50-es évek elején Pernyész Mihályt.

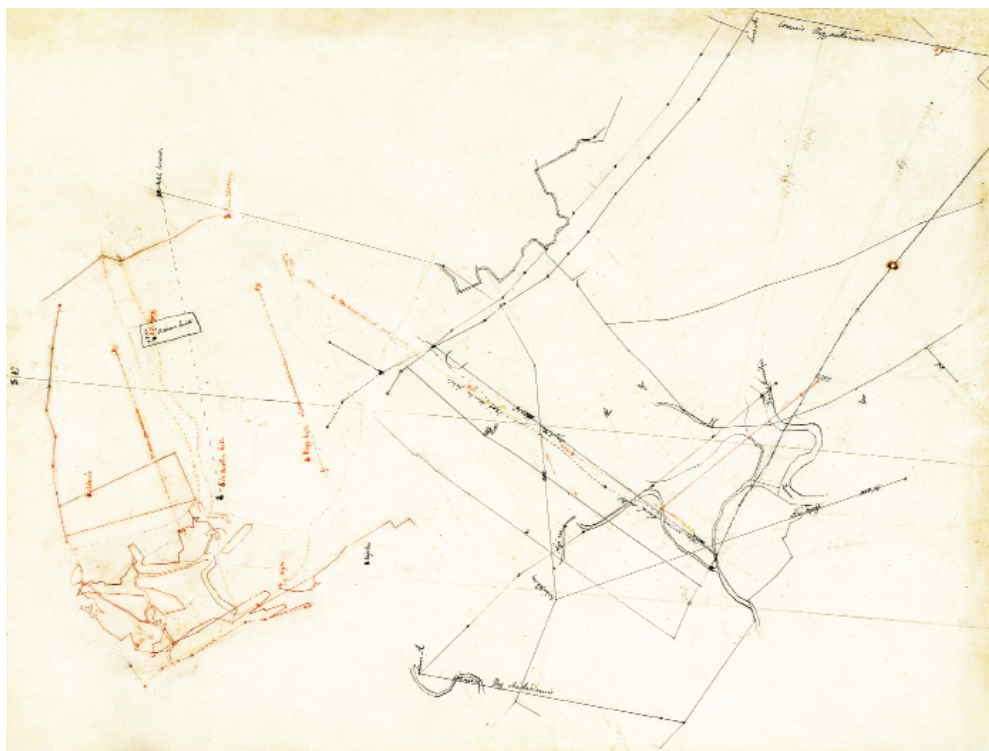
1754-ben Rózsa Gábor lett a város és a Jászkunság első tisztiorvosa 1791-es haláláig. Őt a tanács többször is jutalmazta. 1758/1760 között a városban pestis dúlt, mire a főjegyző Valaskay doktort hozta le Berénybe, ám őt később nem említik. 1775–1780 között Horvatovszky Zsigmond volt a Hármaskerület orvosa. 1767-ben és 1770-ben Berényben 1 borbély és 4 bába volt, amihez a kerületi személyzet járult. Az orvosok a betegségek mellett a kuruzslókkal is küzdöttek, de a tanács tiltotta a füstölést és más kétes gyógymódokat. A helyzetet azonban nehezítette az emberek babonás hite, a népi gyógyászat eredményes módszereinek fel nem ismerése és a drága orvosi kezelés. Még 100 Ft-os költséget is említettek, amit a tehetősök sem mindig tudtak megfizetni.

A jászkun bábák számára II. József alatt budai szakvizsgát határoztak meg. Ez ellen 1784-ben Berényből Zavada Erzsébet, Sebestyén Anna, Jókay Dorothea, Tóth Anna és Kovács Klára is tiltakoztak szegénységük, beteg férjük és sok gyermekük miatt. A kerületi bába, Majnesin Erzsébet is Berényben lakott, évi 80Ft fizetést kapott. 1795-ben Kostyálné Gállya Júlia kerületi főbába működött a városban.

A kerületi főorvos 1780-tól a sziléziai Heidenreich János Lajos (1747–?) lett. Ő 1775-ben Nagyszombaton végzett, majd Győr és Arad orvosa volt. 1785-ben 454 Ft fizetést kapott, míg a sebészek díjazása 400 (100+300) Ft volt. 1790-től Herpay Gábor követte tisztében, míg Rózsa Gábor utóda a katonaeorvos Gottvill János lett 1832-es haláláig. Ekkor már megjelentek a magánorvosok is. A sebészek közül Kovács Ferenc és Kerékjártó János helyiek voltak, míg az alsószentgyörgyi Peck János 1790-ben borbélyműhely nyitására kért engedélyt, majd maga vásárolt házat.

1791-ben a skorbutos betegeket cinóberes füstöléssel gyógyító kuruzslók okoztak sok gondot. 1797-től Balázs Mátyást említették, aki jó állatorvos volt, de embert váltakozó sikerrel gyógyított. 1809-ben egy betege meghalt, mivel vesztegség ellen úgy kezelte, ahogy a marhákat. 1803-tól Pirchler Thadeus jászkerületi orvos is itt dolgozott. A tanács foglalkozott állategészségügyi problémákkal (marhavész, lovak, juhok betegségei, oltások) is.

1801-ben Gottvill javaslatára a városháza egyik bolthajtásában borbélyműhelyt létesített a tanács. Ezt 1812-ig ő bérelte, majd Kerékjártó Ignác vette bérbe, aki egy legénnyel működött. Gottvill a várossal is vitába keveredett az ispotálybeli (kórházbeli) szegények gyógyítása kapcsán. Két évtizedes költségei megtérítését csak a kerületi közgyűlés révén tudta elérni, de 1812-ben a város mégis elmarasztalta, hogy a „szegényebb betegeket gyakorta látogassa”.

*A város határa. A nagykátai és a szentmártonkátai határrész.
Bedekovich Lőrinc vázlata 1790 körül*

Végül kerületi jóváhagyással megemelték a járandóságát (100 Ft, 20 kila búza, 2 öl fa helyett 200 Ft, 3 öl tüzelő és 1 öl szalma).

1802-től egyre több egészségügyi rendeletről tudunk. Elrendelték a vizek tisztántartását, tiltották a Zagyvában a kenderáztatást, a trágya behordását. Az ivókutakat a föld felett 2 sukkra kellett magasztítani, s ahol ezt elmulasztották, elrendelték a betemetésüket. A jó kutakat évente négyszer tisztították. Az angol Jenner által felfedezett himlőoltást 1807-től alkalmazták a városban és 1814-től mind általánosabbá vált. Ekkor Gottvill legalább 162 gyermeket oltott be fejenként 15 kr-ért. A lakosok ellenállását a tanács büntetésekkel törte le, bár a gyermekeket évekig dugdosták az oltás elől. Az 1820-as években 5-600 fiataalt oltottak be.

Gottvill 1813-ban tervet készített a szegények gyógyítására, ami alapján elrendelték a szegény betegek kötelező jelentését, míg a szükséges gyógyszert főbírói jóváhagyással adták ki. Az orvos évente megvizsgálta a lakosságot és erről a tanácsnak jelentést tett. 1815-ben Somogyi Antal főkapitány elrendelte a szegények házainak rendszeres vizsgálatát. A tanács tiltotta a kuruzslók tevékenységét és elrendelte, hogy az orvos a betegeket házi eszközökkel és a legolcsóbb szerekkel igyekezzen gyógyítani. Elkezdték az ivókutak rendszeres karbantartását és számuk gyarapítását. A Belső-Zúgónál a víz rossz szagát okozó követ eltávolí-

Jászberény város Szarkahát határrészének 1790 körül készült térképe

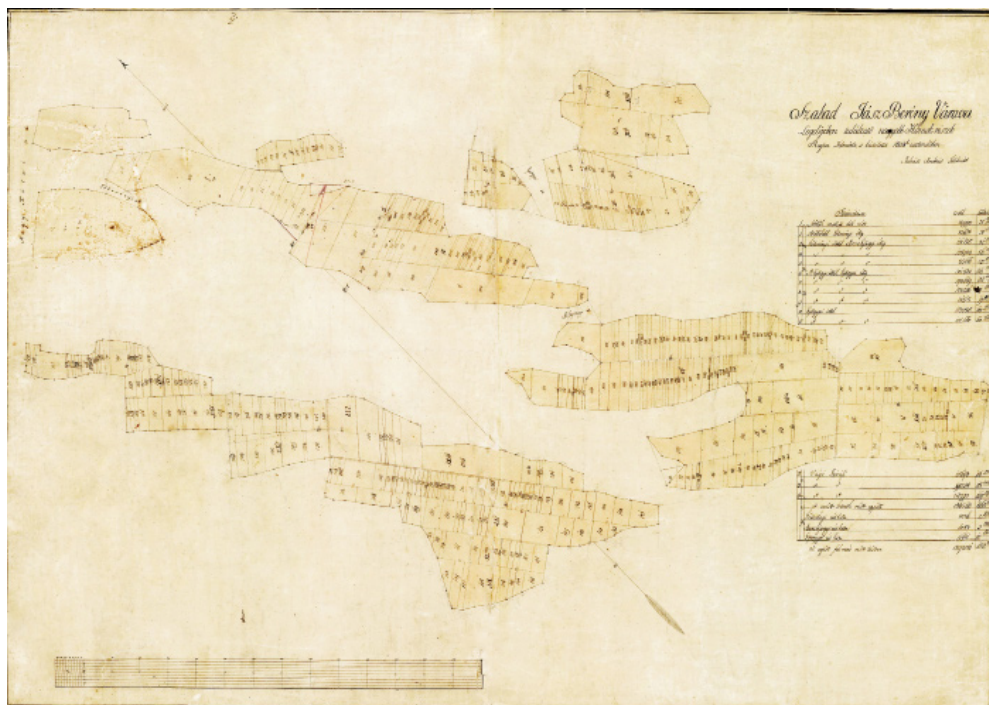
tották, majd újrakövezték. A Pásztiak kertjénél levő kutat kintebb tették és újrakövezték a Beleznay kutat is.

Somogyi főkapitány 1816-ban igyekezett az állatorvoslást is fejleszteni. Javasolta, hogy a kovácslegények a kerületi orvosok mellett tanulhassák ki a mesterséget és hogy tőlük bizonyítványt is kapjanak.

1822-ben 1 orvost, 2 chirurgust, 10 bábát és 2 gyógyszerészt soroltak fel, majd 1823-ban 1 városi orvost és 9 bábát (talán a magánorvosok és a kerületiek nélkül). Nyilván ezekkel értendő Bartsik Márton 1827-es adata, aki már 4 orvost, 2 borbélyt és 9 bábát említ.

1826-tól a szegények kezelését az „ispotály kasszából” (kórházi pénztár) fizették, a tehetősek maguk viselték a költségeket. A gyakori verekedésből, kutyaharapásból származó sérülések miatt a verekedéseket és az ebből származó sérülést mindig jelenteni kellett. Tiltották a beteg állatok mézsárszéki levágását és a hús kimérését, majd 1828-tól a Kerületek elrendelték a vágóállatok marhavész alatti orvosi vizsgálatát.

A gyógyszerészek feltehetően Mária Terézia alatt jelentek meg itt, majd 1785-ben Heidenreich javasolta új patikus behozatalát. 1792-ben Scheckenbach József gyógyszerész (Déryné apja) kért a működéshez házat a várostól. Ő 1799-ben meghalt, majd özvegye 1803-

*Szabad Jász-Berény Városa Legelőjében található nagyobb homok-részek rajza.
Juhász András 1836-ban készült térképén.*

ban Hoffer Ferenc budai gyógyszerésznek adta el a patikát, ami 1807-ben Hentaller Károlyé lett. Ő 1819-ben kibővítette, telkét is megnövelte. 1826-ban ugyan a gyógyszerháztól nem emlékeztek meg, de 1830-tól a második patika felállítása is megkezdődött.

A város ispotálya (kórháza) 1735-ben már létezett és ehhez alapítványok, bevételek és ingatlanok is társultak. Az ispotály rétjét 1736–1750 között Aranyossy plébános évi 6 Ft-ért bérelte, szintúgy utóda, Iványi János is. Az ispotály helye sokszor változott. A régi épületet a portával 1756-ban Rende György szücs vette meg 30 rFt-ért, míg a város előzőleg 40 rFt-ért Szücs János házáat vásárolta meg e célra. A kórház II. András lánya, Szent Erzsébet nevét 1760-ban Török plébános javaslatára vehette fel. 1766-ban 8 személy befogadására volt alkalmas, alapítványi tőkéje 476 Ft 16 kr-t tett ki. Az ispotály gondnok egy tanácsag volt, aki az árvagyám és a templomgondnok feladatát is ellátta. A lakosság a templomban adakozhatott, a kasszát a plébános kezelte.

1795-ben a régi, omladozó épületet 348 rFt-ért a város eladta és az ispotály a bérelt házba került. A tanács a nagytemplom előtti gabonarakártat vette meg kórháznak, melyet át kívánt építeni. A fedezet is megvolt, hisz az ispotály pénztárban 1795-ban 4034, 1797-ban 5677, 1798-ban 6021 Ft állt rendelkezésre. Bár az 1500 Ft-os vételárat áthelyezték, az építkezés nem indult meg. Előbb új gabonarakártként az épülő városházát kívánták használni, majd a

kerületi közgyűlés jáász kerületi ispotály építését szorgalmazta, ami viszont a városnak nem tetszett. Így az ispotályt továbbra is bérelt házaknál helyezték el, bár a kassza tovább gyarapodott. 1804 elején 6385 Ft 21 kr volt és 1806-ban csak az ispotály rét árendája 820 Ft-ot jövedelmezett. Bevételt hoztak a kamatra kiadott pénzek és a lakosi adományok is.

1816 elején Somogyi Antal főkapitány kiadatta a berényi kerületi kórház építési és működési terveit. Ő a Jáaszág 20 férőhelyes ispotályát kívánta létrehozni. A jáaszoknak erre 15 070 Ft 30 kr állt rendelkezésre, a törvényhatóság és a város ellenkező elképzelései viszont gátolták a megvalósulást. Bár a jáasz települések fizettek a kórházi alapba és a befektetésről is vitatkoztak, évtizedek teltek haszontalanul. Egy katonai ispotály kialakítása is felmerült a katonaság számára, de a megvalósítás csak 1845 után kezdődhetett el.

A lakosokat tizedelő járványok közül a legnagyobb veszteséget az 1831-es kolera okozta. Július 27-e és szeptember 3-a között megbetegedett 2246, meghalt 574, felgyógyult 1440, beteg maradt 302 fő. A betegség pusztító hatását több tényező is segítette. Az előző évi rossz termés miatt a város a készleteit szétosztotta a szűkölködőknek és kevés volt az ennivaló. Az esők késleltették a termést, sokan az éretlen gabonát aratták és ették. A nagy helységeket egyszerre lepte el a kór és a kánikulát záporok, este és reggel ködök követték. Az aratók késve jutottak orvoshoz, sokan a gondviselésben bíztak. Az ekkor érő „Boldog-Asszony-Szilvá”-t kenyér híján sok asszony és gyerek ette, így szinte egyenlően haltak a férfiakkal. Berényben csak 3 orvos volt, ezek közül 2 két hétre megbetegedett. A lakosok az orvosi utasításokat nem vették figyelembe. Végül a 16 031 lakosból 633-an haltak meg.

Szorosan kapcsolódott az egészségügyhöz a szegényügy, főképp a munkaképtelen koldusok ügye. Ők a jáaszkun társadalom egy alsó, speciális csoportját képezték. A városban azt tekintették koldusnak, akinek a tanács koldulási engedélyt adott és regisztrálva voltak. 1753-ban elrendelték a koldusok tizedenkénti összeírását és a koldulás rendjét is aprólékosan rögzítették. Mindenki heti kétszer (szerdán és szombaton) a tizedében koldulhatott. Minden háznál térden állva egy „Üdvözlégyet” és egy „Miatyánkot” kellett elmondani, s az adományt „Méltóztassál Uram minden Velünk jó tévőkkel a Te Sz. Nevedért megfizetni az Örök boldogsággal” formulával megköszönni. Az alamizsnát egymás közt egyenlően kellett elosztani. A betegnek kiadták a részét, ám a nem kolduló alamizsna nélkül maradt. Az adományok számára perselyt, élelemnek edényeket kellett vinni, misekor magukért és a jótévedőkért is könyörögni kellett.

1758-ban kitűnt, hogy a koldusok közé sok egészséges is bekerült, akik a valódiaktól az alamizsnát elvették. Ezeknek elrendelték a kitoloncolását. 1763-ban 33, 1766-ban 43 szegényt vettek számba, zömmel idős, testi hibás, kisebb részben fiatalabb személyeket. Volt, aki családjával élt és kezdetben nem is mind koldult. A koldusokkal a Helytartótanács 1776-os rendelete is foglalkozott és az engedélyt mindinkább érdemekhez (hosszú közösségi, helyi szolgálat) kötötték. Az illetéktelenül bejövő koldulókra gyakran kimondták az áristomba küldést, majd a hazatoloncolást. A koldulási engedélynek feltétele lett a szentmiséken való megjelenés, a temetésnél, egyházi szertartásoknál való közreműködés.

1815-ben az egészségügy mellett igyekeztek rendezni a koldusok helyzetét is. Az idegeneket vásárkor, búcsú idején a városból kitiltották, a helybelieknél pedig a munkaképeseket munkára kötelezték. A koldulást engedélyekhez kötötték, az engedélyezetteket pedig lajstromba vették. 1828-ban 54 főt soroltak ide, láthatóan az évtizedek során nem túlzottan nőtt a számuk.

XIII. Egyházak, iskoláztatás, kultúra

A reformáció korai jelentkezése ellenére Berényben a lakosság döntő többsége római katolikus maradt. A plébánosait maga választhatta ki, mivel a város – a jáász és kun településekhez hasonlóan – kegyúri jogokat gyakorolt. Ezzel rendszerint úgy éltek, hogy a tanács által kiválasztott 3 személy közül a területileg illetékes egri egyházmegye püspöke (utóbb érseke) jelölte ki a neki megfelelőt.

1750-ben Berényben újra szabályozták a katolikus egyház helyi tisztségviselőinek fizetését. Ennek alapján a házzal, jószággal nem bíró özvegyasszony 10, a zsellér és a jószágtalan rideg legény 15, a jószágos 20, a jószágtalan feleséges zsellér 25, a jószágos 30, a földnélküli, házas és jószágos gazda 40, az ½ köteles gazda 45, az 1 köteles gazda 50, az 1 ½ köteles 60, a 2 köteles 70, a 2 ½ köteles 80, a 3 köteles 90 d-t, a 3 ½ köteles 1 Ft-ot, a 4 köteles pedig 1 Ft 10 d-t tartozott fizetni. Utóbb az egyházi személyzetet a város jövedelméből fizették.

A város és a katolikus egyház ritkán került konfliktusba. Szentiványi Jánossal viszont 1754-ben már négy éve viszálykodott a tanács, a parochiális rét bérbeadása kapcsán. A plébános a tanács békéltető felhívásásakor több feltételt is szabott. Nem lehetetlen, hogy utóbb Berényből történő elhelyezésében ez is szerepet játszott.

Kőkép a Kőkép utca 23. alatt

A Kőkép utca 23. alatti kőkép részlete

A berényi római katolikus plébánia főbb tisztségviselői (1745–1830)

plébánosok	káplánok
1702–1707 Zorger János	?
1707–1711 Valkó András	?
1711–1730 Bereczky György	? –1718 Veres András, ? –1719 Podlocsányi Zsigmond, ? –1721 Szőcs Ferenc, ? –1730 Kepes Márton
1730–1735 Gyöngyösi György	? –1734 Gyaloki Ferenc
1735–1750 Aranyosi Zsigmond	1747 Fülöp István és Kovács József
1750–1757 (Szent) Iványi János	1752–1755 Urkon Lázár, 1755–1756 Szűr Ferenc, 1756–1759 Pál Mátyás
1757–1782 Török János	1759 Karczag János, 1759–1762 Mészáros Péter, 1761–1762 Csomortányi Antal, 1762 Büki József, 1762–1763 Orosz Ádám, 1762–1765 Kerek Izrael, 1763–1766 Pékhy László, 1765–1767 Bolgovics Péter, 1766–1767 Horváth Gáspár, 1767 Gregor Imre, 1767–1768 Butsek Ferenc, 1768–1769 Szabó András, 1768–1772 Bellágh András, 1769–1770 Szimálszik István, 1771–1773 Csaja Ignác, 1772–1776 Gaál Pál, 1773–1774 Balajti Mátyás, 1773–1776 Briathaj Mátyás, 1773–1813 Kacskovics Bálint SJ, 1774–1775 Dányi Ferenc, 1775–1776 Bernai József, 1776–1778 Falk Pál, 1776 Katona József, 1776 Bódiss Antal, 1776–1778 Bocsi János, 1778–1779 Kőszeghy József, 1778–1779 Póczik Pál, 1779–1781 Rigó Ferenc, 1779–1783 Kovács Flórián
1782–1798 Mészáros Péter	1781–1787 Lőrinczi Antal, 1783–1790 Bódi Jakab, 1787–1792 Varga Pál, 1790–1792 Horváth József, 1792–1796 Balogh József, 1792–1793 Nagy József, 1793–1796 Hanczel Ferenc, 1795–1801 Horváth Ignác, 1796–1797 Korponai József, 1796–1797 Kormond Ádám, 1797–1798 Nagy János, 1797–1798 Kiss János
1798–1808 Rigó Ferenc	1802–1806 Gyarmathy István, 1804–1806 Facskó Ferenc, 1804–1806 Török Krisztofor, 1806–1809 Lipovniczky János, 1807–1812 Kalafai Mihály
1808–1825 Bán József	1809–1812 Süle Mihály, 1811–1812 Adányi József, 1812–1814 Szökő Mihály, 1812–1816 Bigoseh Pál, 1813–1819 Szabó József, 1814–1817 Thassy Mihály, 1816–1817 Takács János, 1817–1818 Botka József, 1817–1818 Greistingh Károly, 1818–1820 Illés József, 1818–1820 Jenes Ambrus, 1819–1822 Tóth János, 1820–1821 Bátor József, 1820–1825 Csárdás Pál, 1822–1829 Bán János, 1822–1828 Rédey János
1825–1852 Stipula József	1825–1828 Malárcsek József, 1828–1833 Hekly András, 1828–1829 Horváth Antal, 1829–1831 Mohacsek Ferenc, 1829–1838 Udvarnok Mihály

A város életében jelentős szerepet játszottak a ferencesek is. A rendház 1758-tól a ferences növendékek egyik újoncháza volt, ahol a lelkészkedéssel, gimnáziumi tanítással foglalkozó papságon kívül évi 10-12 személy kezdte a felkészülést a szerzetesi életre. 1756–1758 között itt működött a rendi főiskola első két évfolyama. A ferences gárdiánok közül a XIX. század elején Kurbisz Dániel, Újj Ignác, Licher Modestus neve ismert, míg a városból elszármazott szerzetesek legismertebbike a Jeruzsálemig eljutó Kiss István (1733–1798), akinek életírása is megmaradt. Mellette kiemelhető még a XVIII. században a helyi születésű Matók József rendi főiskolai tanár, valamint Naim András rendi tanár, majd 1777-ben szécsényi rendházfőnök.

Említést érdemelnek még a helyben létező vallásos társulatok (konfraternitások). Ezek közül 1746-ban a Szeplőtelen Fogantatás (megerősítve 1703-ban), Szent Kereszt (megerősítve 1715-ben) és Szent Anna működött, majd 1766-ban még a Szentháromság (a budai kongregáció filiája, 1760-ban hagyták jóvá) és Krisztus Teste (az egri főegyházi kongregáció filiája, 1760-ban hagyták jóvá) járult.

Berényi ferences templomigazgatók

XVIII. század	1700 Spányik Sándor, 1708 Csiszér Máté, 1711 Sütő Sándor, 1712 Hetényi Béla, 1715 Harangozó Bonaventura, 1718 Dánielszki Lukács, 1726 Petrik Kelemen, 1732 Harai Dániel, 1733 Szombati Joachim, 1734–1736 Farkas Antal, 1736, 1739–1741 Ferenczffy Mihály, 1737 Vass Antal, 1738 Lénárt József, 1742 Major Dénes, 1743 Kelemen Elek, 1744 Soós Mihály, 1745 Mocsári Bernardin, 1746 Józsa Jácint, 1747–1748 Csáki Cervác, 1749–1750, 1752–1753 Várkonyi Jeremiás, 1751 Makai Sándor, 1754 Sárkány Sámuel, 1755–1756, 1758–1759 Crangel György, 1757 Karodfai Tamás, 1760, 1769–1771 Kovács Bálint, 1761–1762 Székési Gábor, 1763 Zákonyi Zefirin, 1764, 1777–1779 Boldog Antal, 1765–1767, 1774 Kanyó Jakab, 1768 Ally Sámuel, 1772 Muhorai Ferenc, 1773 Mablík Antal, 1775 Kökényesi Jakab, 1776 Crolyóbis Ambrus, 1780–1781 Kereskényi Joachim, 1782–1784 Kázmér Imre, 1784 Gyárfás László, 1785 Bodó Norbert, 1785–1787, 1801, 1803, 1806 Újj Ignác, 1788–1790 Kiss László, 1791–1793 Báthory Márton, 1794, 1800, 1813 Kubicz Dániel, 1794–1799 Pethes Jácint
XIX. század	1807–1809, 1817 Nigrinyi Ödön, 1810–1812 Lekler Modeszt, 1814, 1819–1820 Takács Elek, 1815–1816 Zsoldos Mihály, 1818 Szadniczky Domokos, 1821–1822 Vankó Mátyás, 1823–1825 Csikány Károly, 1826 Ukrinec Felicián, 1827–1829 Bartos Zakariás, 1830–1836 Dudás Xavér Ferenc

A kecskeméti esperességhez tartozó reformátusok a város mellőzött, többször is elűzött, de állandó népességét alkották. Az eklézsiájuknak malmai, marhái, szőleje volt, melynek bórát mérhették. 1760-ban Nagy Mihály lett a lelkipásztor-tanító, akit július 7-én a főkapitány az „oskolából” kihajtott, az épületet és az imaházat elfoglalta. A reformátusok hiába kérték a sérelem orvoslását.

Csak II. József türelmi rendelete tette lehetővé 1783-ban a gyülekezet újjászervezését, amikor Barkassy Ádámot hívták meg lelkésznek. A főkapitány 10x5 öl alapú, 2 öl magaságú, torony nélküli oratórium építését engedélyezte, melyhez a prédikátor, az iskolai rector lakása is járult. A gyülekezet erejét növelték Kisér és a két Kunság református közösségei, akiknek képviselői a kerületi közgyűlések alatt megjelentek az istentiszteleteken. Pest megyéből is érkezett támogatás.

A református egyház főbb tisztségviselői

tanító	1745–1747 Szentpéteri János, 1747 Serke Bálint, 1748–1753 Vásonyi András, 1753–1757 Veszprémi József, 1757–1758 Csatári József, 1758–1760 Makóbi Mihály, 1760 Nagy Mihály, 1820 Kósa Dániel
prédikátor	1760 Nagy Mihály, 1783–? Barkassy Mihály, 1828 Szabó András
kántor	1783–1796 Vida György, 1796– Létai Sámuel

Bárányt tartó pásztor szobra a Ferencesek templomában

A gyülekezet 19 köből alá való szántót és 5 szekér szénára kaszálót szeretett volna, végül a városi javakból részesült. A kurátor és az egyházi adómentességet a városi terhek alól kaptak, de az államiakról háború idején nem. Magánosok és a két Kunság településeinek adományai nagyban segítették a gyülekezet fejlődését.

Az egyházi élet még szorosan kötődött az oktatáshoz és a művelődéshez. Berényben a redempció idején egy nagy katolikus iskola működött, amit a lányok és a reformátusok egy-egy kis iskolája egészített ki. Adatokkal főleg a katolikus oktatásról rendelkezünk. A katolikusoknál az 1750-es években Ozoróczky János, 1757-ben Balogh István és egy apáca foglalkozott a gyerekekkel. Ozoróczky jelentős karriert futott be. 1757-ben már a szabók céhkomissáriusa és tanácsstag, 1769-től pedig főbíró lett. Balogh 1772-re megöregedett. „Triviális (elemi) iskolákban járó gyermekeink nem kevés hátramaradást szenvednek azon okból, hogy az öregebb mester (Balogh István) eltörődött sorsa végett tanításra elégtelen, a másik pedig (Szédenyánszki Leopold) a magyar nyelvet hibásan szólván alkalmatlan, azért elvégeztetett: mindkettő helyébe alkalmas személyek állíttassanak, mindazon által Balogh Istvánnak ... 18 esztendő leforgása alatt ezen hivatalban való törekedése tekintetbe vétetvén ... az írást nem tudó perceptor mellé mint accessista 15 frt sallarum és 15 kila búzáért applicaltatik”.

Sajtot tartó pásztor szobra a Ferencesek templomában

A tanítók megbecsülése változó volt, de a tanács sokszor rászorult a tudásukra. Az írni-olvasni nem tudó tisztviselők mellé még diákokat is beosztottak. Így 1749-ben „... a tizedesek mellé egy-egy diák rendeltetett ...” adószedésre. A tanult emberek hiánya miatt többek oktatására áldozott a tanács. 1750-ben „... Frater Andrásnak, Anvander János barát fiának philosophiának defensiojára resolváltatott frt. 30”.

A tanítók fizetéséről 1758-ban határoztak: „... rendeltetik nékiek a pénzbeli fizetésen kívül 30 kila búza. Ezután az oskolamester lányokat ne tanítson, hanem a leányok az apácákhoz járjanak ... A leányok tanítójának az eddigi rendelt convention kívül resolváltatik 5 frt, de ezután jobban hozzálasson a lányokhoz, s nagyobb fenytésben tartsa őket”.

1761-ben elhatározták, az „apácák conventioja 1 öl fával megjobbítottatik és egy kamrásház építése resolváltatik”. A lányok tanítását 1779-ben Szabó István vette át. 1770-ben a szlovák Gajdosik Tamás nyert tanítói állást, akit 1778-ban a város a „normale studiumnak tanulására” Budára küldött 7 Ft költséggel. Ennek elvégzése után új szerződést kötöttek vele.

1779-ben Szabó István is vállalkozott a „normalis tudományok” megszerzésére mint második iskolamester. 1780-ban a tanács úgy döntött, hogy a leánytanító a maga házába menjen a tanítandó lányokkal és a használandó szobáért évi 8 rFt-ot fognak fizetni. Egyúttal a leánytanító házáat Bossányi István normális iskolai tanítónak rendelték.

Szünet után a kolostori iskola is újakezdte működését, sőt 1772-ben bővítették is a kolostort a novitiusoknak, akik utóbb a gimnázium tanulói lettek a ferences atyák vezetésével. 1780-ban a nemzeti iskolának 3 osztálya volt 3 tanítóval. Az egységesített elvek alapján a három teljes tanítói fizetés együtt 432 Ft 42 kr volt, amit a kerületi pénztár további 100 Ft-tal megemelt. 1782 őszén Kovács József lánytanító fizetéséről és az iskolák fűtéséről, majd a következő évben a leégett iskola újjáépítéséről határoztak.

Jászberény céhlevele

Az 1760-ig létező református iskola a templom mellett, a Zagyván túli részen feküdt. 1760. június 7-én azonban az imaházal ezt is lefoglalták, és az „ispitály szükségére szolgált”. II. József türelmi rendelete nyomán azonban 1784-ben már újra működött. Itt a kántor előbb csak énekre tanította a gyermekeket. 1785 elején a kerületi közgyűlés tiltotta, hogy vallási ismeretek mellett írást, olvasást is oktasson. Végül 1786-ban a Helytartótanács rögzítette a felekezeti iskolák viszonyát, amit a kerületi közgyűlés is elfogadott.

1781 tavaszán a kerület közgyűlése elhatározta a köhid közelében lévő magazinum modernizálását, hogy a nemzeti és a latin (gimnáziumi) iskola céljaira is megfeleljen. Végül Rábl (Rábel) Károly (1746–1828) gyöngyösi kőművesmester tervét fogadták el, hogy 10 127 Ft

Nagyboldogasszony templom főhomlokzata a Lehel kürttel

költséggel az épületet 6,5 öllel meghosszabbítják 6 terem és egy könyvtárszoba befogadására. Mivel az építkezés elhúzódott, a Helytartótanács elrendelte, hogy a latin iskolát az üres kvartélyházban egyesítsék. Végül a késlekedésnek Muhoray István kerületi comissárius vetett véget. Új terv alapján Vittmann Kristófot bízták meg az építkezéssel.

1786-ban a Jászságot a budai tankerületből a kassaiba helyezték át és csak 1812-ben csatolták vissza. Kazinczy Ferenc, a nemzeti iskolák tanfelügyelője maga jött Berénybe a felekezeti iskolák egyesítésére. 1788. augusztus 28-án szándékát a tanács előtt is kifejtette: „A catholika és a helvetica valláson levő gyermekek a világi tudományok megtanulása kedvéért ne külön, hanem egy tanító keze alá járjanak. 3 pápista tanítókon kívül a helvetica vallást tartók közül is a nemes város kassájából egy 4. individuum is rendeltessen – Vida György. Az eddig fennforgani szokott barátságtalanság igaz barátsággá, a gyűlöletesség pedig hív szeretetté váljanak”.

1789-ben a latin és a normális iskola köépületét hibásnak mondták és csak 260 Ft-ra becsülték, míg a leányiskola vályogépületét 300 Ft-ra értékelték. A két vályog harangozó ház hibás vályogépületeit 200 és 24 Ft-ra taksálták. II. József halála után az iskolák újra felekezetivé váltak. Az oktatás a Helytartótanács elvárásai szerint folyt, az elemi iskolákban a vallástanon kívül olvasást, írást és számolást is tanultak. Hangsúlyt helyeztek az anyanyelv tanítására, a német oktatását megszüntették. A latin elemeit tanították ugyan, de a parasztfiúknak nem. Berényben újra a katolikus plébánosok lettek a nemzeti iskolák igazgatói, sőt a jászsági iskolák felügyeletét is megkapták.

1792-ben Gajdosik lett a II. osztály tanítója a távozó Buday Fábián helyett, az ő helyére Kovács János lánytanító került, mivel mindketten „16 év óta megelégedésünkre tanítják magzatjainkat, jóerkölcsűek, itt házuk is van”. 1793-ban Radimetzky Ferenc és Gelley József, a következő évben Primus Rothus professzorok neve ismert, 1798-ban Hermanyi József volt a II., Kormos Imre a IV. osztály tanítója. 1798-ban a leányiskola létesítéséről a város lemondott, de a lánytanító fizetését javították. A szegény, énekes diákok ekkoriban a Szent Háromság kép előtt és a városházán énekeltek, amiért némi pénzt is kaptak.

1803-ban az elemi iskola III. osztályát a gimnáziumhoz csatolták. Ennek élén Gajdosik maradt, míg a II.-hoz Kovács Istvánt és Kovács Antalt jelölték. Az I. osztály élére Kovács József halálával Kazy András nyert kinevezést. 1809-től bevezették a tankötelezettséget, és elrendelték, hogy a szülők gyermekeik iskoláztatására testi fenyítéssel is szoríthatók. 1817-től nyomtatott értesítőt adtak ki, melynek költsége a plébánost terhelte.

1817-ben a város elhatározta három kis külső iskola felállítását. „Kis Károly, Virág István és Cseri László helybeli lakosok a tanács által felállított 3 trivialis oskolabéli tanítóknak közakarattal fizettség fejénként esztendei 40 frt, 30 véka búzában a tanács által meghatározottat, azonfelül a tanuló gyenge gyermekek alkalmatosságára kiarendált 3 házak, jelesen a felvégen Badari Györgyné, az alvégen Erős Gergelyné, a túlsó részen pedig Csukonyi Mihálynénak esztendei árendája, 60 frt megállapítatik és a szükséges requisitumok: ülőlécák, egyéb kisebb repositiók megtétetni rendeltetnek”.

1818 elején a „kisebb oskolák felállítását továbbra is hasznosnak és szükségesnek találván elrendelik, hogy a főoskolában a nagyobb lányok tanítására elrendelt tágas szoba két kisebb szobákra felosztatván, a férfi gyermekek a lányoktól elválasztassanak, a leányok oskolában

való bejárására a parochialis templomnak átaellenében egy ajtó nyitasson fel”. Ám mivel három kisiskola építése sokba került volna, „alkalmas helyen a lakosok házáat kell tetszetős áron megszerezni”. Ősszel az építkezést megkezdték és 1819 augusztusában az épület elkészült.

A tanítói fizetések alakulása

1758: lányok tanítója	15 rFt, 15 kila búza, 50 font hús, 25 font só, 25 font faggyú
1770:Gajdosik Tamás tanító	évi 30 rFt, 35 kila búza 1 bécsi mázsa székhús, 60 font só, 25 font faggyú, 2 öl fa helyett 6 rFt és szállás
1780: 2 idősebb tanító	100 rFt, 35 kila kétszeres, 2 öl keményfa, 100 font marhahús, 60 font só, 25 font faggyú, 1 szekér széna
1780: 1 fiatalabb tanító	80 rFt, a naturálék az idősebb tanítókéval egyeznek
1798: leánytanító	51 rFt 51 kr, 20 kila búza, 30 font só, 1 öl fa (együtt 81 rFt 51 kr)
1829: a II. osztály tanítója	165 Ft, 35 kila búza, 60 font só, 100 font hús, 20 font faggyú, 2 öl tűzifa és egy szekér széna
1829: az I. osztály tanítója	135 rFt, a naturale azonos az előbbivel
1829: lányok tanítója	90 rFt, 35 kila búza, 60 font só, 25 font hús, 1,5l öl fa, 1 szekér széna

A leányok tanítója, Tábori László ekkor vonult nyugalomba, helyébe Cseri László került, míg új tanítóként Bászti Pált választották meg.

1820 őszén a másik két kisiskola felépítését is elhatározták. Ekkor a város 4 normális és 3 fiókiskolai katolikus, valamint 1 református tanítót fizetett, ám a fiókiskolák céljára árendált parasztházak szűkek, levegőtlenek és sötétek voltak. A bútorkészítés is minimális: a gyermekeknek sima lócák, egy tábla, a tanítónak szék és asztal.

A nagyobb iskolában ekkor négy osztályterem volt a grammatikai, az I–II. normális és a leányosztály számára. Felszerelésük 1822-ben az alábbi volt: zsámoly zárható asztallal, fekete tábla a magyar és latin szépírás gyakorlására, tábla a számtan és más műveletek végzésére, szék a tanítónak, zárható szekrény, Mitterpacher könyvecskéje, mely a feladatokat sorolja fel. A leányok osztályában három tábla, a levéltár és a jegyzőkönyv a II. normalis osztályban, az iskola pecsétje és a II. Ratio Educationis az iskolaigazgató plébánosnál.

1822/23-ban az I. fiúosztály Kazy Antal tanító alatt 204 főből állt, ebből 1 nemes, 120 polgár (redemptus) és 83 köznép. Szorgalmasan látogatta az iskolát 148 fő, hanyagul 56, a paraszti munka miatt kimaradt 12. Hetente hittudományból 5, latin és magyar olvasásból 4, szótagolásból 3, írástanításból 3, iskolai szabályokból, magyar helyesírásból, latin-magyar helyesírásból 1-1, számtanból 2,5 órát tartottak, összesen 22,5-öt. A tanítói fizetést 1829-ben ismét növelték, míg nyugdíjként általában a korábbi járandóság felét adták.

A tanítókkal olykor problémák is voltak. 1831-ben a felvégi iskola tanítóját, Sánta Pált elcsapatással fenyegette a tanács, ha a korhelységével fel nem hagy.

Az oktatás színvonalát emelte, amikor 1828-ban Pirker érsek létrehozta Egerben az első tanítóképző intézetet. A Jászságban Eger közelsége megszabta a tanulni vágyók útját. A ta-

nítókat 1834-ben a kerületi közgyűlés a nótáriusokkal egy rendűeknek tekintette. Uralkodói rendelet is szabályozta, hogy a kántorok, egyháziak, iskolamesterek a tisztességek jogával bírnak és vétségek esetén az ő kiváltságaikkal rendelkezzenek.

A református iskolában 1760-ban egy tanító mintegy 30-40 gyermeket oktatott. II. József alatt az iskolát újjáépítették, majd átmenetileg egyesült a katolikus iskolával. 1790 után újra önállósult. A századfordulón 40 gyermek járhatott ide. 1814-től 2-2 délelőtti és délutáni órát tartott a rector és a prédikátor segítőivel ellenőrizte, hogy megfelelően tanítják-e a diákokat. 1820-ban Varga András rectort a mulatozásai és más bajok miatt is megidézte a város.

A város életében jelentős szerepet játszott a Dósa Pál jász kapitány által 1767-ben Apátin létrehozott kisgimnázium, amit 1779-ben Berénybe helyeztek át. Az áthelyezést már 1777-ben kimondta a Ratio Educationis, mely a kisgimnáziumot felvette a királyi gimnáziumok közé és követelte harmadik osztály megindítását. Almásy Ignác jászkun főkapitány kérésére az áthelyezés a Helytartótanács 1779. szeptember 27-i határozatával megtörtént. Ehhez Dósa 2000 Ft-ot adott, a maradék ezret közadakozásból gyűjtötte össze a város. A gimnázium a köhíd melletti granáriumban (magtár) nyert elhelyezést.

A tanítás a plébánia melletti katonatiszti lak átalakított helyiségeiben kezdődött, mivel a magtárt bővíteni kellett. Két nagy ajtaja és 13 ablaka a Zagyvára nézett, míg a tetején huszártorony volt a csengő számára. Az első igazgató Katskovits Bálint, a tanárok Darvas Elek, Richter Modest és Németh Tóbiás szerzetesek voltak, a kurátor (gondnok) pedig Szabó István. Az igazgató fizetése 150, a három tanáré együtt 300, a kurátoré 50 Ft volt. 1779/80-ban az 5 fős személyzet fizetése 605 Ft 92 kr-t, a bevétel 677 Ft 37 kr-t tett ki.

A város 1000 Ft-os alapítványa tette lehetővé az oktatás 1779. november 25-i megindítását 3 osztályban 68 tanulóval. A tanárok ferencesek voltak, a heti 20 óra felét a latin nyelv tanítása tette ki. Emellett vallástant, földrajzot, számtant, természetrajzot, történelmet, szépírást és németet oktattak. II. József németesítő törekvései (németül nem tudó nem taníthat, németül tudó diákot lehet felvenni) nyomán távozott Berényből Delphini Jeremiás tanár és a diákok száma is 16-ra apadt (részben a 6 Ft-os tandíj miatt). Végül Horváth Péter (1756–1829) igazgató és Boros Sándor főkapitány mentették meg az intézményt. Berény és a jász községek az alapítványt 10 000 Ft-ra növelték és 1789-ben az intézményt 5 osztályos nagygimnáziummá bővült 58 tanítvánnyal.

1794-től a gimnáziumban református tanár nem működhetett, de Horváth Péter is kivívta nevelési módszereivel a tanács ellenszenvét. 1798-ban úgy vélték, nyugtalan természete a diákokra károsan hat, „azokat gyakran szabadon hagyván kényük s kedvük szerint”. Az ok a diákok viselkedése lehetett, mivel utóbb kerületi és tankerületi határozat mondta ki, a „deák-ság éjjeli kóborlásuk, kocsmák, kávéházak és más akármely gyanús háznakak gyakorlása és járása keményen megtiltatik,” és a „szállásadó gazdáknak is a reájuk való vigyázás keményen meghagyatik”.

1803-ban a gimnáziumhoz az országgyűlés az elemi iskola III. osztályát hozzászította és így az hatosztályúvá vált. Az osztály azonban az elemi iskola épületében maradt, amit Kovács Antal kapott meg. A gimnázium 1806-tól négy nyelvészeti és egy-egy szónoklati és költészeti osztállyal folytatta munkáját. Mihálkovits János távoztával az I. nyelvtani osztály élére Belezna László került.

A napóleoni háborúk terhei miatt a fenntartás mind nehezebb lett. 1806-ban a nemesi felkelés adójának gimnáziumi professzorokra eső felét (33 Ft 44 kr) a város nem vállalta magára. A jászkun települések támogatásukat lassan visszavonták, mire 1820-tól Berény egyedül kívánta állni a költségeket. A Helytartótanács ezt a lehetőségeken túlmutatónak ítélte és egy szerzetesrendnek akarta átadni a gimnáziumot. Végül 1824-ben Horváth Péter jász kapitányként hívta egybe a Jászság küldötteit. Ezek 18 000 Ft-os adóhátralékuk átengedését kérték a gimnázium számára, mivel új terhek viselésére képtelenek. Az 1825-ös országgyűlés ezt elfogadta és az összeget a gimnáziumi alaphoz csatolta. A felsőbb osztályok oktatására ferences atyákat hívtak, akik évi 150 Ft-ért látták el feladatukat és így a hátramaradottak nyugdíja sem jelentett terhet. Stipula József apátplébános igazgatása alatt az intézmény jó hírnevet szerzett, a Kunságból és a Felvidékről is sok tanuló érkezett ide.

A XIX. század elejétől számos berényi személy ismert főként a városi-kerületi elit tagjai közül az országos folyóiratok előfizetőjeként. Többen számottevő hírnevet szereztek maguknak az alakuló országos tudományos és irodalmi életben (Horváth Péter történetíró, Bartsik Márton honismertető, Mihálkovits József irodalmár). Bár az első körök, egyesületi kezdemények előtörténete még nem feltárt, konkrét dátumhoz köthető eseményekről is tudunk. Az 1825/27-es országgyűlésről családostan hazatérő berényi és jászági ifjak több előkelő városi kisasszonnyal színházi együletet alapítottak és 1827. február 4-én a kerületi székházban („a Ts. Kerületek szálájá”-n) Kisfaludy Károly „Ilka” című darabját adták elő váratlanul nagy sikerrel. A címszerepet Taczmann István kerületi főadószedő Franciska lánya játszotta, aki mellett még Sipos Imre, Bartsik Márton, Darázs Pál, Kis László, Kállay András, Morzál István, Sismis Mihály szereplése ismert. Többük a város későbbi történetében is jelentős szerepet játszott.

Berény a polgári kor kezdetén

A város 1745–1830 között jelentős belső fejlődésen ment át. A redempció lehetőségeit kihasználva nemcsak a népesség, a gazdaság gyarapodott számottevően, hanem megjelentek és megerősödtek az elemi és középfokú oktatás, illetve az egészségügy szervezetei. Ezek hatása mindinkább mérhetővé vált a mindennapi életben a szakszerű gazdálkodástól kezdve a helyi tanítók, orvosok megjelenéséig. Feltűntek a polgárias kultúra első jegyei. A későbbi átalakulás, egyben a kapitalizálódás alapjai szilárdultak meg ekkor, amelynek látványosabb eredményei az 1830-as évektől jelentkeztek.

Ugyanakkor e fejlődésnek voltak bizonyos korlátai is. A két Kunság az 1830-as évektől népességét, gazdasági erejét tekintve felzárkózott a Jászsághoz, több településük (Kiskunhalas, Kiskunfélegyháza, Karcag) pedig már Berény elsőségét is vitatta. 1849-ben komolyan felvetődött a Jászkun Kerület önálló Jász, Nagy- és Kiskun Kerületre való szétbontásának lehetősége is.

MÉRTÉKEGYSÉGEK

Pénzegységek

rajnai forint	=	20 garas = 60 krajcár = 120 dénár
máriás	=	17 krajcár
váltóforint	=	kb. 24 krajcár fém pénzben

Területmértékek (1851)

1 pm szántó	=	800 nsz. öl
1 kaszás rét	=	1200 nsz. öl
1 kapás szőlő	=	800 nsz. öl
1 h legelő	=	1600 nsz. öl
1 h erdő	=	1600 nsz. öl
1 h nádas	=	1600 nsz. öl

Űrmértékek (1851)

1 köböl	=	2 pozsonyi mérő = 4 ausztriai véka = kb. 108 liter
1 pozsonyi mérő	=	1 kila = 2 véka = 54 liter
1 akó	=	64 icce = 56 liter

Súlymértékek

1 bécsi mázsa (bm)	=	100 font = 56 kilogramm
1 métermázsa (mm)	=	100 kilogramm
zletner	=	kb. 50 kilogramm

Hosszmértékek

1 öl	=	1,89 méter
1 sukk	=	1 láb = 0,31 méter

RÖVIDÍTÉSEK

d	=	dénár
Ft	=	forint
h	=	hold (magyar hold)
kh	=	katasztrális hold
kr	=	krajcár
pc	=	pozsonyi köböl
rFt	=	rajnai forint
vFt	=	váltóforint

Az 1806-ban épült városi nagy köhíd (Margit köhíd)

Ugry Bálint

ANTON ERHARD MARTINELLI, RABL KÁROLY ÉS A JÁSZKUN KERÜLETEK SZÉKHÁZA

A könyvünk címlapján szereplő, 19. század eleji jászberényi látképen – a Nagyboldogasszony templomtól és a Zagyván átívelő köhídtől balra – kétszintes épület tömbje emelkedik ki az alacsony lakóházak sorából. Az ábrázolás a helyi szücsceh által kiadott mesterlevél fejrészen látható. Minden bizonnyal arról az épületről van szó, amelynek kiképzéséről e régi, sematikus rajz nem árul el sokat, de ma is Jászberény városképének meghatározó része. Az Anton Erhard Martinelli bécsi építész (1684–1747) által tervezett épületben 1876-ig működött a három jászkun kerület (Jászság, Nagykunság és Kiskunság) székháza: 1745 után majd másfél évszázadig itt gyakorolták a kiváltságokat visszanyert – jobban mondva azokat ismét megváltott – kerületek közigazgatási és igazságszolgáltatási autonómiájukat. Az egykori Jászkun Kerületi Székház (ma: Városi Bíróság) a többszöri átalakítások (1780–1782, 1827, 1888) miatt mára szinte egyáltalán nem árulkodik annak a kornak építészeti stílusáról, amelyben született. Mai, sokkal inkább klasszicizáló–historizáló képe a magyarországi és közép-európai barokk egyik legjelentősebb építészének, Anton Erhard Martinellinek tervei alapján 1741-ben elkészült épület alapjain jött létre. A következőkben kora – az uralkodói és az osztrák főúri körök által – egyik legfoglalkoztatottabb mesterének életpályáját bemutatva helyezzük el abban Martinelli e kései munkáját. Az épület nem véletlenül Jászberény városának centrumában kapott helyet, hiszen nemcsak a Jászság, hanem a Jászkun Kerület központja is volt. Írásunk második – az elsőnél némileg hosszabb – részében azt mutatjuk be, miként töltötték be a térség közigazgatásában és központi bíraskodásában szerepüket az épület egyes terei. Utolsó nagyobb fejezetünket annak az építőmesternek szenteljük, akinek a Hármaskerületi Székháza mai képét köszönheti.

Anton Erhard Martinelli császári építőmester

A lombardiai Como városából származó Francesco Martinelli (1651–1708) építőmester legidősebb fia, Anton Erhard 1684-ben Bécsben látta meg a napvilágot. Ugyanebben az esztendőben XI. Ince pápa felhívására a Habsburg Monarchia, a Velencei Köztársaság és a Lengyel Királyság létrehozta a Szent Ligát, hogy hadait egyesítve a törököt végleg kiűzze Európából. (Egy évvel korábban Kara Musztafa oszmán nagyvezír még Bécs falait ostromolta.) Anton Erhard Martinelli apja annak az itáliai építészkolóniának volt megbecsült személyisége, amelynek tagjai a 17. század folyamán a császárvárosban telepedtek le, és ott udvari, egyházi és főúri megbízásokon dolgoztak. Anton Erhard az építésmesterségben való jártasságát apja műhelyében szerezte. Befolyásos személyiségekből álló, széles megrendelői körét azonban nem csak apja jó hírnevének köszönhetette. A huszonöt éves Anton Erhard 1709-ben az uralkodói udvar egyik legmagasabb főméltóságáig, az udvari főmarsalli tisztségig jutó Adam Franz von Schwarzenberg herceg (1680–1732) uradalmi tisztartójának leányát,

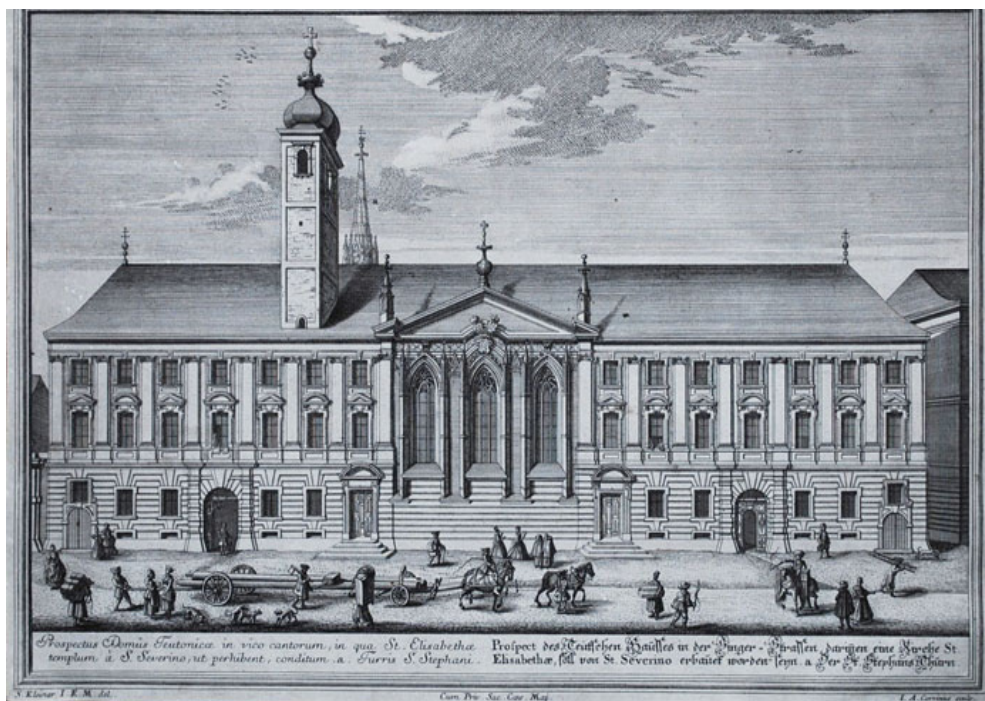

Az egykori Jászkm Kertleii Székház a két világháború között (Építészeti képe napjainkig nem változott)

Maria Rosina Josepha Adamot vette feleségül. Pályája innentől kezdve meredeken ívelt felfelé: egyszerű kőművesmesterből a császárváros és környéke elismert építésvezetője lett. Nem csak a Schwarzenberg család, hanem az ő kapcsolataik révén számos osztrák főrend bízta meg tervek készítésével, saját világi és egyházi építkezéseik felügyeletével. Egyes források szerint már az 1710-es évek közepén, mások szerint valamivel később udvari építőmesterré (*Hofmaurermeister*) nevezték ki.

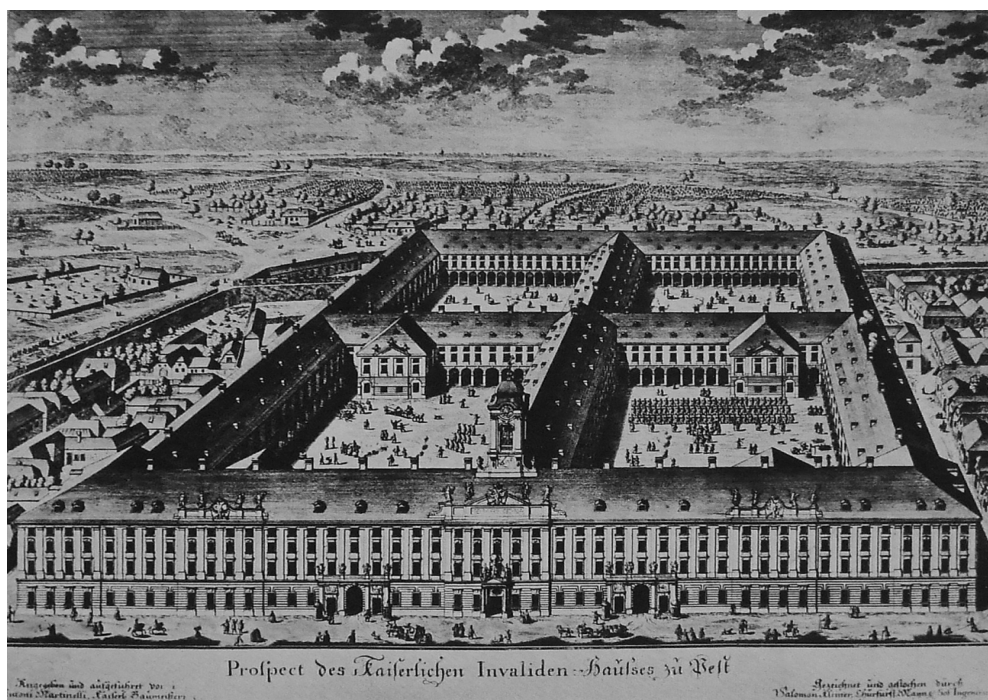
Martinelli szintén a 18. század elején került kapcsolatba a Német Lovagrend (*Deutscher Orden*) nagymesterével, Ferenc Lajos pfalz-neuburgi herceggel (1664–1732), aki már ekkor boroszlói érsek volt, később trieri majd mainzi érsekként a birodalmi választófejedelmek sorába emelkedett. A Német Lovagrend osztrák tartományának vezetője, a rend nagykomturja (a nagymester helyettese), Guido von Starhemberg gróf (1657–1737) több templom tervezését és építkezéseinek irányítását bízta Martinellire: ekkor épültek fel a rend templomai az alsó-ausztriai Traiskirchenben, Spannbegben és Enzersdorfban. Bár szinte biztosnak tűnik, hogy a Német Lovagrendnek nem volt köze ahhoz, hogy Martinellire esett a választás a jászberényi épület tervezőjének kiválasztásakor, ne feledjük, hogy a három jászkun kerület 1702 és 1731 között a lovagrend tulajdona volt, miután I. Lipót német-római császár és magyar király zálogba adta a visszafoglaló háborúban Starhemberg hadvezérletével aktívan részt vevő rendnek. A Német Lovagrend 1720-ban Martinellit bízta meg a *Stephansdomtöl*

Salomon Kleiner: A Német Lovagrend bécsi temploma (*Deutschordenskirche*) és rendháza a barokk átépítés után, 1733

néhány lépésnyire álló bécsi templomának (*Deutschordenskirche*) és rendházának barokk átépítésével. Ezzel egy időben Martinelli a korszak legjelentősebb udvari mestereinek, Johann Bernhard Fischer von Erlachnak (1656–1723) és Johann Lucas von Hildebrandtnak (1668–1745) munkatársaként a bécsi *Karlskirche* és az annak közvetlen szomszédságában épülő Schwarzenberg nyári palota építésvezetőjeként tevékenykedett.

Martinelli 1727-ben érkezett Magyarországra, hogy vezénylete alatt fejeződjék be a pesti Invalidus-ház építése. (Az épület napjainkban a Városház, a Gerlóczy és a Bárczy István utcák valamint a Deák tér közti, csaknem 40 000 m²-nyi területet foglalja el; a régi pesti Városháza 19. század végi lebontása után a budapesti Főpolgármesteri Hivatal kapott benne helyet.) A pesti katonakórház felépítéséhez szükséges 157 000 rajnai forintos alapítványt – a mai történeti kutatások szerint korántsem matuzsálemi, de saját korában mindenképpen

Salomon Kleiner: A pesti Invalidus-ház (ideális) képe, 1739. (A hátsó épületszárnyak a városi magisztrátus protestálása miatt nem épülhettek fel.)

magas kort megélő – Széchényi György (1605/6–1695) esztergomi érsek tette 1692-ben. Az építkezések mégis jóval később kezdődtek meg. A bécsi Udvari Haditanács (*Hofkriegsrat*) által az 1715–16-os évek során megszerzett pesti telkeken Fortunato de Prati (1682 k.–1738) – szintén itáliai (trentói) származású – kamarai mérnök tervei szerint kezdődtek meg az alapozási munkálatok 1716 nyarán. A falazási munkákat 1723-ban az érseki alapítvány kimerülése miatt felfüggesztették.

Az újabb anyagi források megszerzése után az építkezések vezetését Martinelli vette át, akit az Udvari Haditanács választott bizottsága 1727. december 3-i instrukciójával Pestre küldtek. A meglehetősen kevés eredményt felmutató helyzet felmérése után Martinelli újabb terveket készített, amelyeket az uralkodó (III./VI. Károly) és tanácsadói 1728 tavaszán hagytak jóvá. A következő időszakban Martinelli nem tudta mindig személyesen felügyelni az Invalidus-ház építkezéseit, mert egyéb munkái (többek között Bécsben, a csehországi Wittingauban és Érsekújváron dolgozott) elszólították Pestről. Az építkezés azonban így is megfelelő ütemben haladt: 1738-ban már készen állt a főhomlokzati (nyugati) és a vele párhuzamosan haladó udvari középzsárny, valamint a kettőt összekötő három épületraktus, közöttük az intézmény templomával. Ez lényegében a mai képpel egyezik meg, hiszen a további építkezéseket a félköríves városfalat megbontani és áthelyezni nem kívánó pesti városi magisztrátus döntése megakadályozta. (Így a kötetben közölt metszet árulkodik arról az ideális képről, amelyet a komplexum mutatott volna, ha nem gátolják teljes felépülését.) A további építkezések 1742-ben zárultak le.

A pesti Invalidus-ház építkezéseivel egy időben, minden bizonnyal az Udvari Haditanács megbízásából készítette el Martinelli 1734-ben a később a Jászkun Kerület Székházának helyet adó épület terveit. A Német Lovagrendtől a pesti Invalidus-ház 1731-ben vásárolta meg a jászkun területek birtokjogát. Az új földesúr jászkun (katonai) intézősége számára emelt épület 1741-ben készült el.

Újabb művészettörténeti kutatások bizonyították, hogy a hajósi érseki kastélyt és a balázsfalvi görög katolikus püspöki központ épületeit nem Martinelli tervezte. Utóbbi tervei elkészítésével például Martinelli szintén építész öccsét, – a nála egyébként jóval fiatalabb – Johann Baptistot (1701–1757) bízták meg. Anton Erhard Martinelli hatvanhárom évesen, 1747. szeptember 15-én halt meg Bécsben. Valószínűleg az ottani Orsolyita-templomban (*Ursulinenkirche*) nyugszik, ugyanis a rend tanító apácája volt leánya, Maria Anna Theresia. A kutatás jelenlegi állása szerint úgy tűnik, hogy Martinelli az egykori Magyarország területén a pesti Invalidus-ház mellett csak a jászberényi épületet tervezte, valamint az érsekújvári kaszárnya átépítését irányította, szintén a bécsi Udvari Haditanács megbízásából. E jelentőségéhez mérten érdemi meg a jászberényi Jászkun Kerületek Székháza, hogy a kutatás figyelmét ráirányítsa, és most e kötetben külön tanulmányt szenteljünk neki.

A pesti Invalidus-ház jászkunsági földesurasága (1731–1745) és Martinelli épülete

A Jászkun Kerületnek a pesti Invalidus-ház földesurasága alatt töltött időszakának monografikus igényű feldolgozása a jászberényi születésű és a jászkunok kora újkori történetével élethossziglan foglalkozó történész, Kiss József (1916–2001) tollából született meg (*A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága 1731–1745*. Budapest, 1992.). Ebben az összefüggésben ugyanő vizsgálta – komoly, többszöri bécsi levéltári feltárómunka során – Anton Erhard Martinelli bécsi építész munkásságát is (Anton Erhard Martinelli a barokk építészettörténetében. In: *Jászsági Évkönyv*, 1995. 81–110.). Tanulmányunk így nem lehet más, mint e gazdag hagyaték alázatos kezelése, annak mindenképpen csak másodrangú kivonata – a művészettörténész „prizmáján” való átszűrése. (A pesti Invalidus-ház építéstörténetének 1930-ban – a mai tudományosság kritériumainak is remekül megfelelő – monográfiát szen-

telő Schoen Arnold sajnos nem foglalkozott Martinelli jászberényi épületével, annak terveit sem kutatta. Martinelli jászberényi terveinek feltárása, amennyiben azok fennmaradtak, további bécsi kutatásokat igényel.)

Mivel a vizsgált épület a jászkun autonómia helyreállításának szimbólumaként, annak egyfajta emlékműveként is értelmezhető, jelentőségének magyarázatához röviden be kell mutatnunk azt az időszakot, amikor a jászkunság önállóságát elveszítve a Német Lovagrend majd az Invalidus-ház földesurasága és így azok igazgatási és bíraskodási fennhatósága alá kényszerült. Ez az intervallum a magyarországi felszabadító háborúk (1685–1699) lezárulta utáni szűk ötven esztendő.

Már az 1699-es kamarai összeírás is a Jászkun Kerület eladatását készítette elő. A korábbi évtizedekben jelentős lakosságvesztést elszenvedő, nagy kiterjedésű koronabirtok túl kevés adófővel rendelkezett (alig 1500 család). A zálogba adott területek ezek után ráadásul nemcsak a teljes földesuraságot élvező lovagrendnek voltak kötelesek adót fizetni, hanem az uralkodónak is, a lovagrend által követelt földesúri árenda pedig a korábban a nádornak fizetett cenzusnak a nyolcszorosa (!) volt.

Így nem lehet csodálni, hogy az 1703-ban kitört Rákóczi-szabadságharcban a jászok és a kunok Rákóczi oldalára álltak, aki már ezen év októberében visszaállította jogaikat. Ez azonban csak átmeneti állapot volt: 1710-től ismét a Német Lovagrend gyakorolta a területek fölötti földesuraságot, amely időszakban a területek vezetésével megbízott főkapitányi tisztelet a lovagrend által kihelyezett földesúri adminisztrátor töltötte be. (Korábban és a redempció után a nádor fennhatósága alatt álló kerületek élén a nádori főkapitány állt.) A területen élő lakosság ellenállása megakadályozta a robotszolgáltatásra épülő majorsági gazdálkodás bevezetését, s így a terület nem váltotta be a lovagrend számára a hozzá fűzött reményeket, amiért kérvényt nyújtottak be az udvarban a Hármaskerület továbbadására.

A lovagrendnek elzalogosított Jászkun Kerület 1731-ben új földesúr, a pesti Invalidus-ház fennhatósága alá került, miután 1730. május 11-én az uralkodó az Udvari Haditanács javaslata alapján hozzájárult az adásvételhez. Ezzel együtt részben helyreállt a Hármaskerület igazgatási és bíraskodási autonómiája. Az új tulajdonos beiktatása országgyűlés hiányában 1741-ig függőben maradt, így a földesúri jogok jó ideig nem nyertek országgyűlési jóváhagyást. Ez nem jelentette azonban a terület autonómiájának teljes visszaállítását. Amikor az országgyűlési jóváhagyás megtörtént, a Jászkun Kerület az újonnan megválasztott és kinevezett nádor, Pálffy János támogatásával mozgalmat indított régi jogainak visszaszerzéséért. Ennek eredménye volt az 1745-ös önmegváltás (redempció). De ne siessünk előre. Vizsgáljuk meg, mit jelentett a közigazgatás, bíraskodás és épületünk felépítése szempontjából az Invalidus-ház földesurasága.

„A viszonylagos autonóm igazgatás tette lehetővé annak megszervezését is, hogy anyagi terhek vállalásával 1734-ben saját költségükön építsék fel a Hármaskerület közös székházát Jászberényben.” (Bánkiné Molnár Erzsébet: *A Jászkun Kerület igazgatása 1745–1876*. (2. kiad.), Debrecen, 1996. 17.) E vezérfonalként hívott megállapítást – annak ellenére, hogy az teljes egészében helytálló – elsősorban Kiss József kutatási eredményei nyomán – mindenképp árnyalniuk szükséges. Minden bizonnyal az Udvari Haditanács javaslatára az Invalidus-ház kezdeményezte már 1731-ben, hogy a három kerületi székhelyen (Jászberény, Karcagújszállás, Kiskunhalas vagy Kiskunfélegyháza) egy-egy katonai jellegű, igazgatósági

székház épüljön, amelyek az idegen katonaság elszállásolásának helyéül is szolgáltak volna. Kiss Józsefnek a bécsi *Kriegsarchiv*-ban folytatott kutatásai igazolták, hogy a jászberényi épület (a két másik kerületi székház – ekkor még – nem épült fel) eredetileg a földesúri tisztikar elhelyezését szolgálta, s ugyan valóban a Jászkun Kerület igazgatásának központi helyszíne volt, de még nem az 1745-ben megváltott autonóm igazgatásé. Nem véletlen, hogy a város előljárói erősen protestáltak a székház és kaszárnya felépítése ellen, különösen akkor, amikor nyilvánvalóvá vált az is, hogy az építkezés anyagi terheit a helyi lakosságnak kell majd viselnie. A Jászkun Kerület helyi vezetői természetesen hallani sem akartak az új épület urasági rezidencia vagy laktanya jellegéről. A jászberényi városi magisztrátusnak nagy szerepe volt abban, hogy az épület tulajdonjogát végül a Jászkun Kerület szerezte meg, s az nem vált az idegen katonaság lakhelyévé. Azt azonban nem tudták megakadályozni, hogy a földesúr kihelyezett hivatalai és azok vezetői beköltözzenek a székházba. Csupán néhány évnek kellett azonban eltelnie addig, amíg valóban az önállósodott közigazgatás és bíráskodás központjává válhatott a Hármaskerületi székháza.

Kik voltak azok a tisztek, akik (hivatalai) számára a jászberényi székház felépült, akiket a földesúr nevezett ki hivatalukba, és kik voltak az igazgatás és bíráskodás helyi vezetői, akik a földesúr beleszólása nélkül kerültek tisztségükbe? A pesti Invalidus-ház az Udvari Haditanácsnak és a budai Főhadbiztosságnak, illetve az Udvari Kamarának alárendelve működő, középfokú közigazgatási és bírósági szerv volt. Az Invalidus-ház által kihelyezett végrehajtó hivatalnokok s egyben a Hármaskerület élén a földesúri adminisztrátor állt. A tisztséget 1731-től 1733-ig báró Orczy István Heves–Külső-Szolnok megyei alispán, majd tíz évig (1733–1743) a korábbi szegedi főbíró, a helyi vezetés által gyűlölt Podhradszky György, végül a redempcióig hátralévő két évben (1743–1745) Gosztonyi István heves–külső-szolnoki táblabíró töltötte be. A Szegedről érkezett Podhradszky György már berendezhette hivatalát az újonnan felépült székházban, de valószínűleg ő és családja sosem lakott ott. (Kezdetben egy jászberényi vendégfogadóban helyezték el őket, majd az 1730-as évek második felében az *Udvari Comissio* által kiutalt 2000 forintból lakóház épült számukra a városban.) Az egi Gosztonyit valószínűleg az új székházban szállásolták el, s hivatala is itt működött a kancelláriával és a kincstárral együtt. A földesúri adminisztrátor alatt a hierarchiában a titkár állt (ez időben Strasser József majd Fitzgerald Mihály), aki lényegi és formai ügyintézővel egyaránt foglalkozott. Továbbá minden kerületben egy-egy adószedő működött. A szintén a földesúr által kihelyezett urasági ügyész (Szalay István) a három kerület bírósági ügyeiben ítélkezett, amennyiben azok a községi és/vagy mezővárosi igazságszolgáltatás intézményeiről (az *oppidum* tanácsa, az ún. falu színe) fellebbezésre kerültek. Ő is alá volt azonban rendelve a földesúri adminisztrátornak, aki a középszintű bíráskodás élén (is) állott. Az urasági ügyész esküdtekkel közösségben rendezett – valószínűleg rendszertelenül működő – ítélőszékét a '40-es években már az új épületben tarthatta. A földesúr, illetve a bécsi felsőbb szervek által kinevezett tisztviselők miatt tehát 1745-ig nem lehetett szó teljesen autonóm önkormányzat kiépítéséről a Hármaskerületben: következésképpen az igazgatás és bíráskodás kihelyezett vezetői és hivatalaik számára készült Martinelli épülete.

De mégsem csak az ő számukra. A Hármaskerületi igazgatási és bírósági autonómiája már ebben az időszakban is visszanyert valamit az 1701-ben elvesztett önállóságból. A helyhatósági tisztviselőket több jelölt közül választották meg többségi szavazattal (ekkori-

ban nyilvános, szóbeli, ún. közfelkiáltásos szavazással) a kerületi, a mezővárosi és a községi közgyűléseken. Ebbe az Invalidus-ház által kinevezett földesurasági tisztek nem szóltak bele. A közigazgatási hierarchiában második helyen álló összkerületi alkapitányt és az alatta elhelyezkedő tisztségeket, például a kerületi kapitányokat a kerületi gyűléseken választották. A városok és falvak bírait és esküdeit is a helyi közgyűléseken választották meg és iktatták hivatalukba. Ahogy Kiss József helyesen megállapította: ez a viszonylag szabad helyhatósági autonómia a szabad királyi városok jogállásához hasonlított. A Hármaskerület vicekapitánya hivatalát élethossziglan vagy nyugdíjazásáig viselhette. Vizsgált korszakunkban Morvay Mihály volt a Jászkun Kerület alkapitánya, akit 1730. május 1-jén választottak meg, s tevékenysége 1743-ig mutatható ki a forrásokban. Morvay vicekapitányi hivatala, annak utolsó éveiben már minden bizonnyal az új székházban kapott helyet, ahogy a jászok kerületének kapitányáé is. Ezen utóbbi tisztséget ebben az időszakban többen is viselték: 1731-től 1735-ig Molnár Mihály, 1735 nyarától 1736 őszéig Kovács Ferenc, a következő évben Nagy Mátyás, 1738–39-ben megint Kovács Ferenc, végül 1739-től 1745-ig ismét Nagy Mátyás. Közülük a Nagy Mátyás által vezetett (második) hivatal is a székházban működhetett 1741 után. Míg az épület kezdeti korszakának „lakóiról” és hivatalairól, helyiségeinek szerepéről csak hipotézisek szintjén nyilatkozhatunk, addig a székház tereinek funkciójáról a megváltás, majd az átépítések utáni időszakból – főleg egy a 19. század elején született felvételi rajz alapján – sokkal több bizonyosat mondhatunk. Minderről azonban később.

Az épület

Az építész életművét, a történelmi hátteret, az építés körülményeit és az épület kezdeti (1741–1745) rendeltetését bemutatva irányítsuk végre tekintetünket magára a székház épületére. Noha – mint azt a korábbiakban megjegyeztük – nincsenek a kezünkben Martinelli eredeti tervei, és tudjuk, hogy a kerületi székház többszöri átalakítások során nyerte el mai formáját, mégsem tűnik lehetetlennek, hogy (óvatos) rekonstrukciós kísérletet tegyünk, s megmutassuk annak eredeti építészeti képét. A legfőbb okunk erre a következő: Kiss József az egykori bécsi katonai kormányzserv levéltárában megtalálta a Martinelli által benyújtott mérnöki tervezetet és előzetes költségbecslést. (*Kriegsarchiv, Inv. Hofkriegsrat, Reg. Inv. 1734. Nr. 55. fol. 1–3.*). Ebben az építész meghatározta a készülő épület paramétereit. Az U alakú, belső udvaros épületet Martinelli egyszintesként írta le, amelynek alagsorában börtönöket, raktárakat és konyhát, padlásán pedig tárolóhelyiségeket létesítettek. E szerint tehát a székház eredetileg földszintes épület volt. A szűcscéh által kibocsátott mesterlevélen látható ábrázolás alapján igazolható, hogy az épület a 19. század elején már emelettel rendelkezett, és nem az 1827-es átépítéskor bővült a felső szinttel. Az emeletet a II. József-kori bővítéskor kapta meg a székház, mint az a timpanonon elhelyezett, az 1930-as években még olvasható kőtáblán is írva volt. A feliratot Blénessy János közölte először: „II. Józsefcsászár és magyar király uralkodása alatt ez az épület a jászok és kunok közügyeinek és jogszolgáltatásának intézésére Almásy Ignác királyi ispán és helytartótanácsos gondozásával az alaptól fogva megújított és megnagyobbított az 1782. évben.” Ugyan az eredeti, kétszintes kivitelezés mellett szólna, hogy a közigazgatás szerveinek és hivatalainak helyet adó terek (pl. az emeleti tanácssterem) nem hiányozhattak volna az első épületből sem, de ezek alapján úgy tűnik,

Jászberény központja egy 1819-es térkép 19. századi másolatáról. A főtéren a „Nagytemplom” és a „Város Ház” mellett a Jászberényi Kertek Székházának alaprajza látszik.

A középizaliti főpárkánya a Jászkun Kerület címerével és a két kőoroszlánnal

Az egykori kerületi börtön épületének kerítése, rajta a székház szobraival

hogy kezdetben e szobáknak és termeknek a földszinten kellett lenniük.

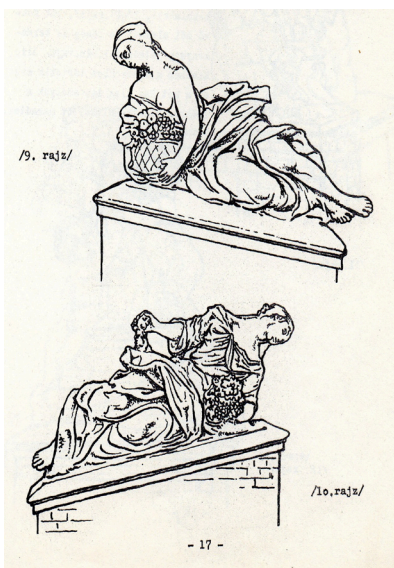
A rekonstrukciós kísérlethez nézzük meg az épület Martinelli által megszabott „mutatóit”: a főépület hosszúsága 22 öl (c. 42 méter), szélessége 3 öl (majdnem 6 méter); a két oldalszárny hosszúsága 8,5 öl (16,15 méter), szélessége 3 öl (5,7 méter) volt. Az oldalszárnyak szélességével kiegészülő homlokzat így majdnem 75 méter hosszban nyúlt el, és tekintélyesen „nézett” a város központi terére. Nagy valószínűséggel állítható, hogy a főhomlokzat tengelyében már ekkor is állt a fal síkjából erőteljesen, mintegy másfél méterre kilépő középrizalit és alatta a főkapu, amely a reprezentatív, dór oszlopos átjárótérbe (kocsiszínbe) nyílt. A két emeletre vezető lépcsőkart a József-kori bővítéseknek köszönheti az épület. Egy 19. század eleji térképen jól megfigyelhető az U alakú, homlokzati középrizalitos alaprajz, amelyet az 1780–82-es átalakítás és a Rabl Károly által vezetett klasszicizáló átépítés is meghagyott.

Az 1780–82-es bővítéskor az emeletet kapó székház középrizalitja is újabb szinttel bővült. Az azt lezáró timpanon is ekkor emelték annak rokokó szobordíszével együtt. Az épület timpanonját mára elvesztette, ami a homlokzat középtengelyét némileg nyomottá, és kevésbé reprezentatívvá tette. Napjainkban két „magyar bajuszos” oroszlán látható rajta, illetve a Jászkun Kerület cimere. E három faragvány a 19. század második negyedében készülhetett. A timpanon elbontásával került le róla az eredeti szobordísz, amely szerencsére nem pusztult el. A kövázát 1827-ben a ferences templom melletti kertben állították fel, a többi szobrot a kerületi börtön udvari kerítésén helyezték el. Az évszám mutatja, hogy a klasszicizáló átépítéskor került le a timpanon az épület homlokzatáról. 1966-ban a börtön udvari kerítésén elhelyezett szobrokat és a kövázát a mai Fürdő utcai parkba szálították, ahol ma is láthatók.

A timpanont kövája koronázta, rajta egy-egy nőalak feküdt, amelyek a terület termékenységét és bőségét szimbolizálták. Az egyik virág-, a másik gyümölcskosarat tart kezeiben. Szintén a régi épület

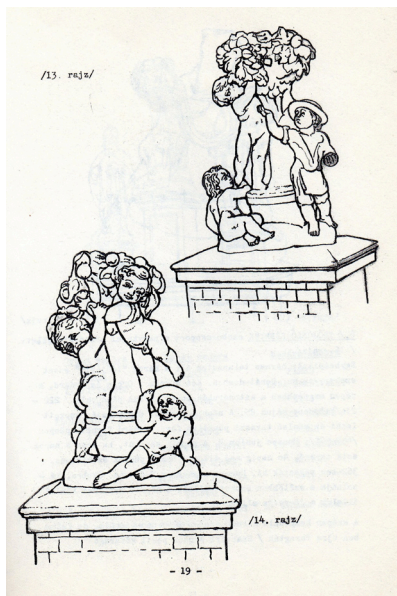
Rokokó kövája a Jászkun Kerület Székházának timpanonjáról (ma a Fürdő utcai parkban áll)

A timpanon nőalakjainak Sáros András Miklós által készített rajza

*Vadászkürtös puttócsoportok a Jász-
kun Kerület Székházáról*

*Koszorút tartó puttók Sáros András
Miklós által készített rajza*

díszje volt a négy puttócsoport, de azok valószínűleg nem a timpanonon helyezkedtek el. Ezek ma ugyan-
csak a Fürdő utcai parkban láthatók. Az egykori épület
díszje volt még a két pánt ábrázoló szobor. Ezek ma a
homlokzathoz illeszkedő északi és déli kapu tetején,
egy-egy posztamensen ülnek, és sípjaikon „játszanak”.
Bár Kiss József hitt abban, hogy a szobrok Martinelli
1747-es halálakor már az épületet díszítették, ezt az el-
képzelését már csupán stíluskritikai alapon is el kell
vetnünk. Kiss József a jászberényi szobrok készítőiként
az Invalidus-ház homlokzati szobrait is faragó Johann
Thenny és Johann Christian Mader neveit vetette fel.
A pesti szobrok azonban sokkal erősebb kvalitást kép-
viselnek a jászberényieknél. Utóbbiakat nagy valószí-
nűséggel helyi mester vagy mestercsoport faragta, és
azok 1782-ben vagy az azt követő években kerültek az
épületre. Ha volt is a székháznak korábbi, Martinelli-
kori szobordíszje, az napjainkra sajnos elpusztult.

Hogyan nézhetett ki a Martinelli-féle épület fő-
homlokzata? A mai tizenegy axisú (4–3–4) homlokza-
tot már a barokk időszakban is valószínűleg tíz köke-
retes ablak és a főkapu tagolta. A rizalit két földszinti
ablaka ma félköríves záródású, a többi nyolc ablak
egyenes lezárást kapott, úgy, mint az emelet ablakai.
Nehéz megmondani, hogy az épület földszinti, hom-
lokzati nyílásai kezdetben milyen lezárásúak voltak,
az ablakok fölötti félköríves mélyedések talán az
egykori félköríves záródásokra utalnak.

Végül essék néhány szó az építés menetéről. Az
építkezésben való helyi és környéki részvétel meg-
szervezése miatt lassan indultak a munkálatok. 1737-
ben még biztosan nem volt beköltözhető része az
épületnek. Az összköltségi pénztár (*Cassa Domestica
Districtualis*) költségfeljegyzési adatai arra utalnak,
hogy az anyagbeszerzés, a szállítás és az építkezés
üteme 1738–39-ben felgyorsult ugyan, de a követ-
kező években a területen tomboló pestisjárvány mi-
att megint visszaesett. Az építkezés 1741-ben még
folyt ugyan, de az épület ekkor már helyet adott a
hivataloknak. 1763-ban új épülettel bővült a székház:
udvarán felépült a kerületi börtön. Ekkor számolták
fel a székház alagsori börtöncelláit, s ezután ott kizá-
rólág gazdasági tárolóhelyiségek lehettek. Az 1816-

ban született jászberényi látkép a börtönt is kétemeletes épületnek mutatja. Nem tudjuk, hogy ez az épület az 1780–82. évi bővítések során kapott-e emeletet, úgy, mint a székház, vagy már korábban is kétszintes volt. Azt megállapíthatjuk, hogy a megyei vagy kerületi börtönépületeknek „nem volt szokása” magasságban meghaladni a megyeház vagy a kerületi székház épületét, hiszen az építészeti képnek is ki kellett fejeznie a két épülettípus közti hierarchiát.

Hogy miért volt szükség a József-kori átépítésekre és bővítésekre, azt a kerületi hivataloknak és tereiknek a redempció utáni megsokasodása és egymástól való különválása magyarázza. Utolsó előtti fejezetünkben a közigazgatási és igazságszolgáltatási szervek tereit mutatjuk be az új, immár kétszintes épületben.

A Jászkun Kerület közigazgatása és igazságszolgáltatása (1745–1848). A székház mint az autonóm középszintű kerületi igazgatás központja

Az 1702-ben uralkodói felségjogon, újszerzeményi (*neoacquistica*) területként eladott Hármaskerület 1745-ben – komoly anyagi áldozatok árán – újból megváltotta szabadságjogait. Mária Terézia 1745. május 6-án Bécsben kiadott kiváltságlevelének pontjait, a „királyi *regulatio*” huszonnégy cikkét egy hónappal később a Jászkun Kerület központjában, Jászberényben hirdették ki ünnepélyes keretek között. A redempcionális oklevél pontjai határozták meg a kerületek jogi helyzetét, közigazgatásának régi-új rendjét. A kiváltságlevelben összefoglaltakat a magyar országgyűlés 1751. évi 25. törvénycikkelye erősítette meg. A Hármaskerület tisztségviselőit ezentúl maga választotta, egyedül a nádori főkapitányt nem, akit a nádor nevezett ki. A terület legfőbb bírója (ismét) a nádor, az országos ügyekkel összefüggő közigazgatási kérdésekben főhatósága az 1724-ben Pozsonyban felállított Magyar Királyi Helytartótanács lett. A Helytartótanács élén egyébként a korban – amennyiben a hivatalt betöltötték – *locumtenens*ként a nádor állt.

A Jászkun Kerület Székházának bővítését követően a radikális központosító törekvéseiről ismert II. József eltörölte a Hármaskerület önkormányzati autonómiáját: 1785-ben a Pesti Kerülethez csatolta, majd 1787-ben Pest–Pilis–Solt vármegyével egyesítette. Ez a kerületek szempontjából meglehetősen előnytelen állapot II. József halálával megszűnt, s 1790-ben minden visszatért az 1745-ben és 1751-ben rögzített viszonyokhoz. Sőt, II. Lipót – a józsefi jogsértést mintegy ellensúlyozva – megadta a Hármaskerületnek a rég óhajtott országgyűlési követküldés jogát.

Pán szobra a Jászkun Kerület Székháza déli oldalkapunak tetején

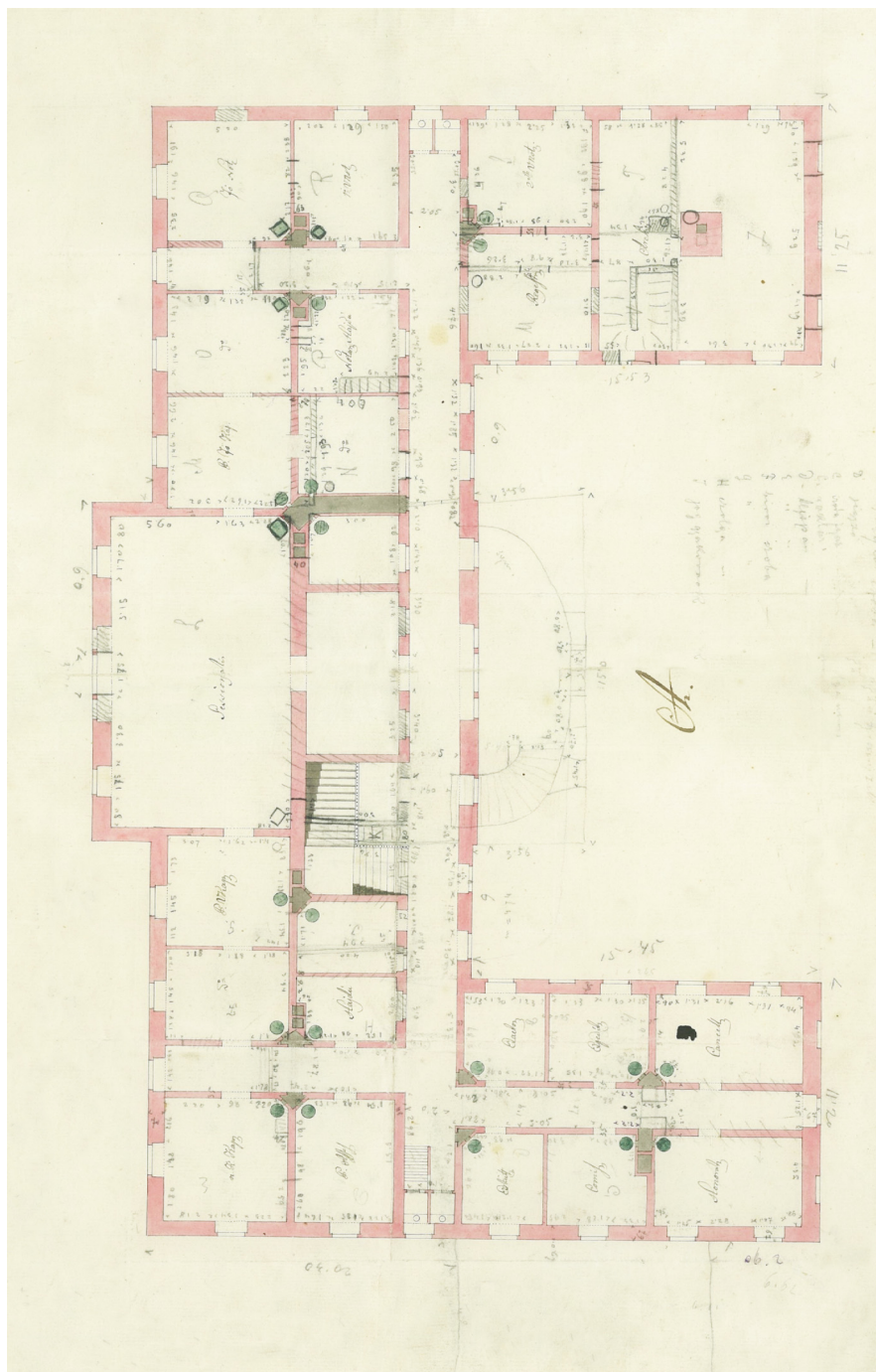

A Jászkun Kerület immár autonóm közigazgatásának központja egészen 1876-ig az Invalidus-ház földesurasága idején emelt jászberényi székház lett. Egy 19. század eleji, két emeletre vonatkozó felvételi rajzon, amely Franz Krahselik építőmester kezétől származik, olvasható az egyes helyiségek rendeltetése. (MNL JNSzML. Tervtár. V. 84. „*A Nemes Kerületek Curiális Házának Rajzolatjai.*” – Franz Krahselik, 1829.) A tervrajz tehát már az 1827-es átépítés utáni térkiosztásról árulkodik. Jól látható a rajzon, hogy mely terek adtak helyet a kerület tisztviselői és azok hivatalai, segédhivatalai számára. Hogy elhelyezhessük e hivatalokat az épületben, sorra kell vennünk azokat. A redempció utáni közigazgatási szervezet felépítésének Bánkiné Molnár Erzsébet szentelt monográfiát (*A Jászkun Kerület igazgatása 1745–1876.* Debrecen 1996.), amely elsődleges segítségünk volt a hármaskerületi igazgatás hivatali szervezetének megismerésében.

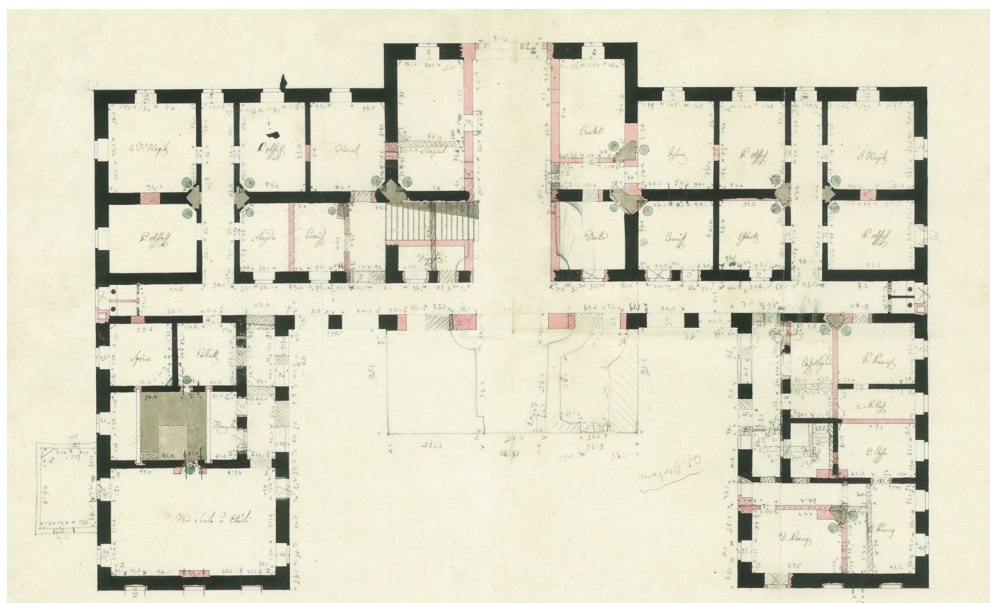
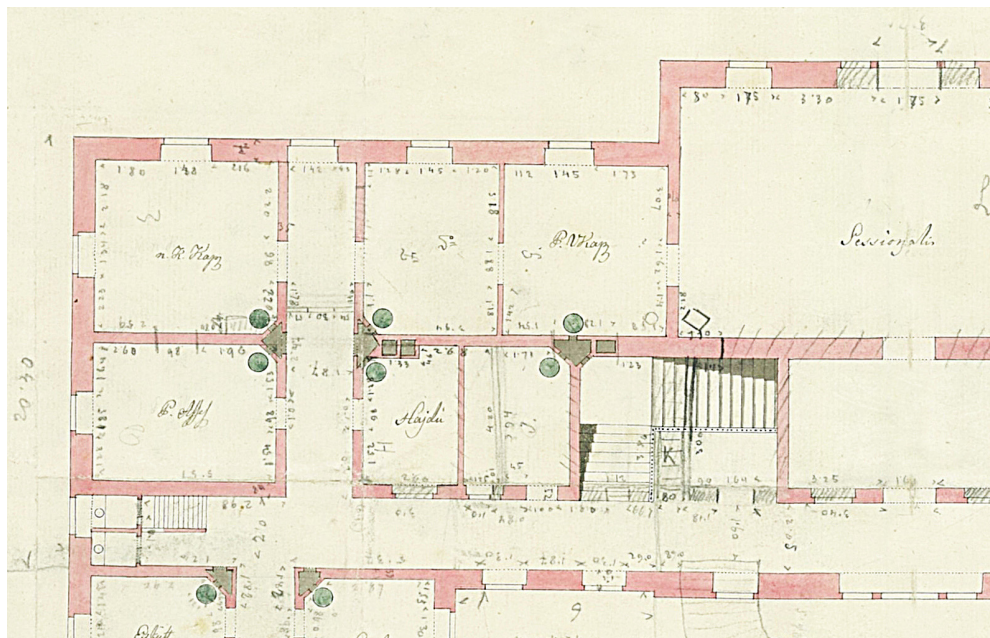
A Jászkun Kerület közgyűlése (*Generalis Congregatio*) középszintű igazgatási szervként működött; leginkább a vármegye gyűléseinek felelt meg, noha mind összetételében, mind működésében eltért attól. Az összerületi gyűléseket a székház emeleti nagytermében (a tervrajzon: *Sessionalis*) a nádori főkapitány vagy annak távollétében a vicekapitány elnökletével tartották. A főkapitány az igazgatás kérdéseiben a nádor személyét képviselte, kinevezése élethossziglan tartott, akárcsak az alkapitányé. A gyűlésen a kerületek helyiségeinek küldöttségei (általában a főbíró és a nótárius), az összerületi és az egyes kerületek tisztségviselői (a vicekapitány és a három kerületi kapitány), valamint a nádori táblabírák (vagy esküdtek) vettek részt. Ez az emeleti tanácsterem már az 1780–82-es átépítéskor elkészülhetett. A negyedévente összehívott közgyűlések több napig tartottak, a népes küldöttségek ellátását pedig a székháznak kellett megoldania. Az alapvetően gazdasági rendeltetésű déli épületszárny földszintjén működött a konyha, illetve itt kapott helyet az étkezőként szolgáló kisterem és az élelmiszerraktár (a tervrajzon: *Kis Szála v. Ebédő és Speisz*). A küldötteket a város vendégfogadóiban szállásolták el, míg egy 1829-es felvételi rajzról kiderül, hogy a nádori főkapitány „rezidenciája” közvetlenül a székház mellett, a főtéren állott. Mivel őt a nádor nevezte ki, nem helyi származású volt. A nádori főkapitány és az alkapitány hivatalai az emeleti nagy tanácsterem két oldalán, abból nyíló szobákban helyezkedtek el (két-két szoba a tervrajzon: *P. Fő Kap.* és *P. VKap.*).

A közgyűlések közti időszakban az azokat előkészítő ún. kisgyűléseket rendszeresen tartották. Ennek elnöke a vicekapitány volt, és részt vettek rajta az egyes kerületek kapitányai. A kiskun, a nagykun és a jász kapitány számára külön helyiséget tartottak fenn az épületben. A kiskun és a jász kerület kapitánya a földszint két homlokzati sarokszobájában míg a nagykun kapitány az emelet déli homlokzati sarokszobájában tartotta hivatalát.

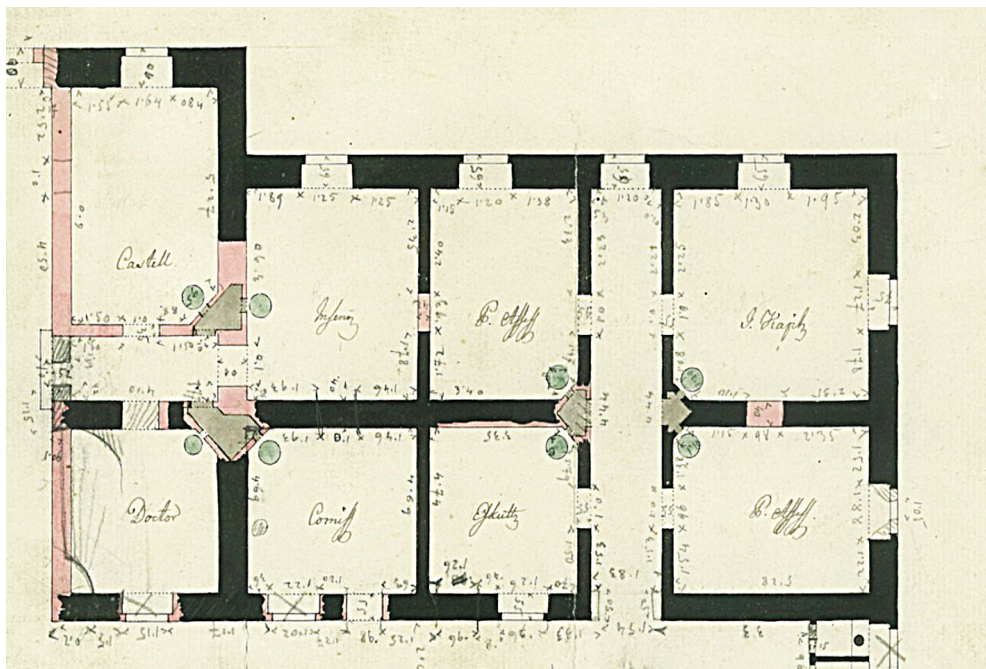
A végrehajtó szervek hivatalai is a székházban működtek. Az összerületi közgyűlésen választották meg (három évre) a kerületi jegyzőt (*districtualis notarius*), a kerületi adószedőt (*generalis perceptor*), az ügyészt (*fiscalis*), a levéltárnokot (*cancellarius*) és a számvevőt. A kerületi adószedő hivatala az északi oldalszárny földszintjén működött két segédhivatalával, a házi pénztárnokkal és az egyes kerületek adószedőjével, valamint három pénztárhelyiséggel (öt helyiség a tervrajzon: *G. Perceptor, C. Cassa, C. Cassa, D. Cassa, D. Perceptor, C. Percep.*). Az ügyész hivatala a földszint egy homlokzati termében, a főjegyző és az aljegyző az emelet északi sarokszobájában és a mögötte elhelyezkedő szobában volt. Szólnunk kell még a déli oldalszárny emeletén elhelyezkedő irat- vagy levéltárról: a levéltáros hivatala (a

A Jász-kun Kerület Székházának földszíni és emeleti alaprajza a 19. század első feléből, Franz Krahselik építómester kezétől
(MNL JNSzML. Tervtar. V. 84.)

tervrajzon: *Cancellarius*) és az irat kibocsátó iroda (*Expositio*) külön szobákban működött ebben a szárnyban.

A kerületi igazságszolgáltatás legfelsőbb szerve (is) a közgyűlés volt. Az itteni ítélőszéket kezdetben négy esküdt (kettő a jász kerületből és kettő a kun kerületekből), később öt nádori táblabíró (*palatinalis assessor*) részvételével tartotta a nádori főkapitány. Az esküdteket kezdetben a gyűlés választotta három évre, később a nádori főkapitány nevezte ki táblabírokat. A székházban az öt nádori táblabíró és további három esküdt hivatalai elszórtan, de többnyire a földszinten helyezkedtek el.

Hajdúkból álló őrségek álltak a kapualjat övező helyiségekben, illetve a fő- és alkapitányi hivatalok és a kerületi pénztár előtt. A földszinten kapott még helyet a kerületi orvos és egy másik szakalkalmazott, a kerületi mérnök szobája (a tervrajzon: *Doctor*, *Ingenius*). A tervek datálását segítheti, hogy az 1813-ban megszüntetett erdőfelügyelői hivatalnak nem volt szobája az épületben: ezzel a hivatallal a terveket készítő Rablnak nem kellett számolnia.

Rabl Károly és Jász kun Kerület Székházának átépítése(i)

Legvégül essék néhány szó arról az építőmesterről, akinek munkája komoly nyomot hagyott a Jász kun Kerület Székházának ma is látható képén, és aki a 18. és 19. század fordulójára hazai építészetének egyik legfontosabb szereplője volt. Míg Martinelli nem sok megbízást

teljesített a Magyar Királyság területén, Rabl Károly (1746–1828) annál többet: a korabeli Duna-Tisza közének és Tiszántúlnak talán legtöbbet foglalkoztatott mestere volt. Rabl Károly (a forrásokban: *Karl Rabl*, *Karl Joseph Rabl*, *Carolus Rabel*) 1746-ban született a dél-morvaországi Frainban (ma: Vranov nad Dyjí). Tanulóéveiről nincsenek információi a kutatásnak, de azokat feltehetően Morvaországban – szintén építőmester apja műhelyében – majd a terület központjában, Brünnben végezte. 1773-ban már Magyarországon dolgozott: az ugyancsak morva származású Jung József (1734–1808) pallérja volt 1780-ig. Már első magyarországi munkája Jászberény városához kötötte, a Jung által tervezett és kivitelezett Nagyboldogasszony templom új főhajójának építését ő vezette. 1772-ben földrengés ráta meg a várost, amelynek következtében a Mayerhoffer András (1690–1771) pesti építőmester által emelt tornyot nem, de a korábbi főhajót le kellett bontani, és újat kellett emelni. Ez a munka állandó jelenlétet követelt, tehát Rabl 1773 és 1780 között biztosan a város lakosa volt. 1780-ban meghalt az itáliai származású Quadri Kristóf gyöngyösi kőműves- és építőmester. A helyi viszonyokat jól ismerő Rabl ebben az évben telepedett le Gyöngyösön, ahol élete végéig működtette műhelyét. Halálakor a város nagy tiszteletben álló polgára volt, műhelye húsz segédet foglalkoztatott, amelynek vezetését Rabl halála után fia vette át. Az, hogy a szintén építész fiú a keresztségben (1788-ban) ugyancsak a Károly nevet kapta, nem könnyíti meg a művészettörténeti kutatás dolgát: nagyjából 1810 utántól ő is szignálhatta egyes épületek terveit. A Jász kun Kerület Székházának 1827-es átépítését még valószínűleg apja irányította, aki talán megérte a munkálatok befejezését is, mielőtt 1828. április 16-án nyolcvanhárom éves korában Gyöngyösön meghalt. (Az 1829-ben született felvételi rajz legalábbis már kész épületről árulkodik.)

Érdekes és – a források feltárásának hiányában – eddig tisztázatlan kérdése a kutatásnak, hogy volt-e köze Rablnak a kerületi székház 1780–82-es átépítéséhez. Több okunk van azt hinni, hogy a válasz igen. Rabl ugyanis több hasonló világi épület építésében és átalakításá-

*A kiskunfélegyházi egykori Kiskun Kerületi Székház
(ma: Kiskun Múzeum) homlokzata*

ban vett részt a 18. század utolsó két évtizedében. Az ő tervei szerint épült fel 1782–83-ban a (provinciális) klasszicizáló késő barokk stílusjegyeit viselő, kétszintes, középrizalitos gyöngyösi városháza. Rabl készítette a korábban leégett kiskunfélegyházi Kiskun Kerületi Székház (ma: Kiskun Múzeum, újjáépítésének és bővítésének terveit 1793-ban. Nem tartjuk tehát kizártnak, hogy a Jászkun Kerület Székházának 1780–82-es bővítését is már Rabl irányította, s magyarországi világi építészeti megbízásai közül ez volt az első. Ezen kétszintes, középrizalitos épületek a korabeli megyeházák építészeti képéből merítették formakincsüket. A Jászkun Kerületi Székház új külsője is a Hármaskerület vármegyékkel való egyenrangúságát hirdette.

Rablnak az első átépítésben való aktív részességét igazolhatja az is, hogy már a 18. század végén a Hármaskerület építőmesterei címét viselte, s ennek okán a kerületekben minden fontos megbízást ő és műhelye kapott. Rabl szakmai portréjáról a legtalálóbb leírást, a morva mester hazai munkásságát körvonalazó Bibó István adta: *„vállalkozó típusú, egzisztenciáját kivitelezési működésére alapozó, de a tervezéshez is értő, saját ízléssel és saját művészi igazodással is rendelkező mester volt.”* Remek üzleti és kapcsolatépítési képességeinek köszönhetően építészeti monopolhelyzetét a Hármaskerületben, az egri érsekség területén és Gyöngyös városának környékén. Tervezője és kivitelezője volt a kisújszállási, törökszentmiklósi, gyöngyösi és kunszentmiklósi református, a gyöngyöshalászi, kiskundorozsmai, jászsószentgyörgyi, kiskunmajsai katolikus, a karcagi görögkeleti templomoknak és a gyöngyösi zsinagógának. Pályája csúcspontján, 1808-ban bízták meg a Péchy Mihály által tervezett debreceni református nagytemplom építésének vezetésével. A templom mai képe Rablnak is köszönhet egy keveset: az ő szakvéleménye alapján nem épült fel a – túl magas költségeket és építészeti kockázatvállalást igénylő – kupola, és minden bizonnyal az ő elképzelései nyomán épült a templom két tornyát összekötő frontgaléria. Műhelye huszonegy hidat emelt, köztük a Jászberény központjában álló Kőhidat is (1805–1806). Mindezek jól mutatják, hogy Rabl Károly ismert és elismert építész volt a régiónak, Jászberény központjának kialakításában pedig elévülhetetlen érdemeket szerzett.

A mester „kézjegye” viseli magán a Jászkun Kerületek Székháza, amelynek 1827-es átalakításait ő vezette. Az épület képén az 1888-as átalakítás már csak „rontani” tudott, de az így is megőrizte klasszicizáló külsejét. Történetünk tehát nem lehet teljes e páratlan életút bemutatása nélkül, és annak hangsúlyozásával, hogy a város egyik legszebb történeti épületét Anton Erhard Martinelli mellett Rabl Károlynak is köszönheti. A székház immár több mint kétszázötven éve a város központi terének díszjele. A Székház előtti téren ma az 1995-ben, a redempció 250. évfordulóján felavatott *Korsós lány kútja* áll. E két monumentum egymással szemben állva, mégis egymással karöltve „emlékezik”, és emlékezteti az arra járókat a jászkun kerületek egykori autonómiájára.

Szikszai Mihály

*Mag, mag, búzamaz,
Benne ott alszik a Nap!”*

RÉGI IDŐK MALMAI JÁSZBERÉNYBEN

A malmok szilárd anyagok őrlésére szolgáló berendezések, illetve létesítmények. Malom fogalma alá tartoznak azok a gépek is, amelyek darabos anyagok őrlésére, feldarabolására szolgálnak. Jelen dolgozatunkban azokkal a malmokkal foglalkozunk, amelyek gabonából őrléssel lisztet állítottak elő.

A malmokat a magyar ember szent és kiváltságos helynek tartotta. Sokáig olyan menedéknek tekintették azokat, ahol még a bűnözők is oltalmat kereshettek. A malom épületében lopni, káromkodni, szeszes italt tartani, duhajkodni súlyos vétségnek számított. A világi hatóságok és az egyház gondosan ügyelt a malmok társadalmi szerepére.

A kenyér és az istenség fogalma eléggé összefonódott a régi erkölcsei felfogásban. („Jézus képe látható minden búzaszemen!” – tartotta a régi mondás.) Különös tisztelettel fordult a malmok, mint a liszt, kenyér előállításának egyik helye felé. Ezen kívül a malmok épülete néha tanácskozás színhelyéül is szolgált. A malmok egykori helyét régi utcanevek, helynevek őrzik. Ez jó támpontot ad a régi malmok helyének rekonstruálásához.

A parasztembernek az öröltetés jó alkalom volt az emberekkel való találkozásra, tájékozódásra, beszélgetésre. A malmoknál várakozni kellett, és közben mindig lehetett új híreket hallani. A szívélyes, barátságos molnár az öröltetőkkel jó viszonyt tartott, így számíthatott rá, hogy nem pártolnak el tőle. Előfordult, hogy az őrlés után a molnár behívta a házába a régi öröltőket néhány pohár borra. (A molnár a malom épületétől külön álló házban lakott.)

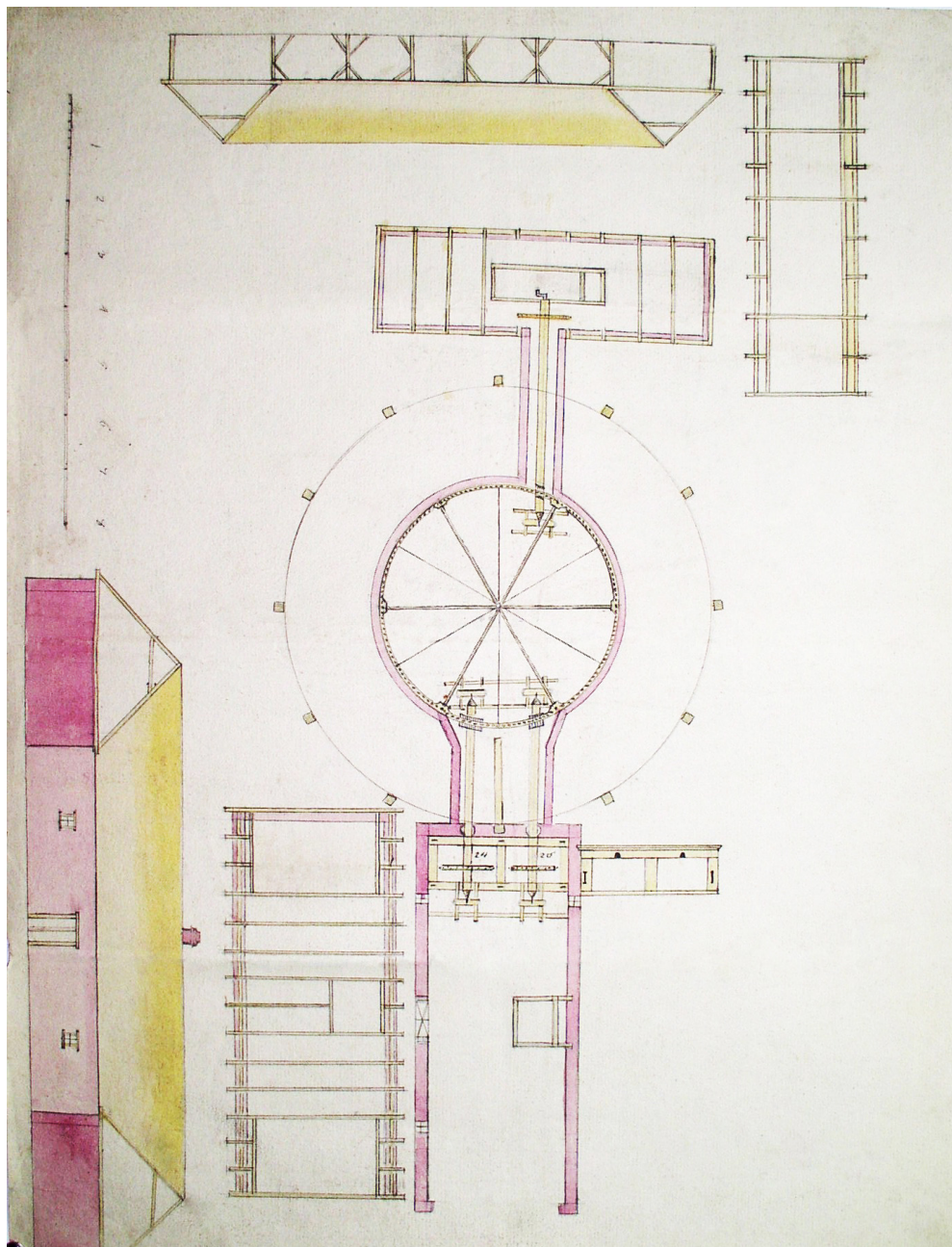
A molnárok mestersége a 15. században a mészáros, kovács vagy takács mellett már megtalálható. A 18. században a helységekben a földesúr vagy az előljáróság rövid időn belül szárazmalmot épített, a molnár munkáját nem nélkülözhatték. A molnárok eszközeikkel olyan szerkezeteket tudtak építeni, amelyek a tapasztalatlan jobbágyok számára ördögös masinák voltak. A molnárok tekintélyét ezek alapozták meg. A molnármesterség tisztességes megélhetést, a malomtulajdonosnak és a bérlőknek jó hasznot, gazdagodást jelentett.

Szárazmalmok

A szárazmalmok az állati vagy ritkább esetekben az emberi vonóerőt hasznosították. A legelterjedtebb típus a lóval vontatott *járókeres szárazmalom*. A hajtásra használt lóval (ritkábban ökörrel) vontatott járókerék vízszintes síkban forog. Ez meglehetősen tekintélyes méretű 10-14 m átmérőjű, a küllői közé fogott állat vonóerejét a járókerék továbbítja sebességfokozó áttétel útján a munkavégző berendezésnek.

A szárazmalom rendszerint két részből tevődött össze. Az egyik a *járószín* (nevezték malomaljnak, keringősatornak), a másik a *malomház*. A járószín 10-12 fa-, kő- vagy téglaszlopra helyezett, náddal, szalmával, zsindellyel, nagyon ritkán cseréppel fedett építmény. A malomház már lényegesen kisebb. A járószínhez egy vagy két malomház is csatlakozott, de ismerünk olyan megoldást is, ahol két járószín között egy malomház található. A színben

Berényi szászmalom tervrajza a 18. sz. végéről

helyezkedett el a járókerék (bálvány, keringő, tengely) tölgyfából faragott 4-5 m hosszú tengelye, amely alul cölöpökhöz rögzített talphoz (bálványtalp) csatlakozott, felül pedig járomgerendák között kialakított csapházban forgott. A tengely alsó részén 12 db küllő csatlakozott hozzá. A küllők végeire támaszkodott a járókerék talpa (keringőtalp). A járókerék átmérője legalább 13-14 m. Kerületén sugár irányban legalább 420 db akácfaiból készült fog helyezkedett el. Ezek hajtották a nagyorsót.

A talpfák küllői közé fogták be a vonóállatot. Ennek bevezetéséhez a járókerék tengelyét félrebillentették, így a kerék talpa az egyik oldalon a padlózatot érte, a másik oldalon legalább 170 cm-re felemelkedett. Az egyik küllőre villás ágú vonófát erősítettek, és az ágak végén lévő hámfához fogták a lovakat. A hajtó a küllők közé erősített deszkán ült, és ostorral noszogatta a lovakat. Húzatáskor a lovaknak egyenletes tempóban kellett járni, mert ekkor a szárazmalom jó lisztet őrölt. A járókerék általában az óramutató járásával ellenkező irányban forgott.

Az őrlés technológiai folyamata a malomházban bonyolódott le. Itt helyezkedett el a kőpadon az őrlőszerkezet. A járókerék fogazata a függőleges forgástengelyű nagyorsóba illeszkedett. A nagyorsóban 16 db somfából faragott cső továbbította az energiát a kisorsónak. A somfát azért használták, mert ez kemény és simára kopik, így a súrlódás is kisebb. A kisorsó az őrlők tengelyére volt rögzítve. Itt 8 db somfából faragott cső vette át a hajtást.

A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárában Jászberény iratainál található az a csomó, amelyből képet kaphatunk egy 18. század végén épült szárazmalom szerkezeti részeiről. A tervek szerint a szerkezet fűrészmalom céljain kívül kása, illetve búzaőrlésre is szolgált. Feladatát a következőképpen látta el. A kerengősátor egyik oldalán egy forgótengely vezetett a fűrészmalomsátorhoz. Az épületben lévő rönkasztalra helyezték a fát, amelyet a tengelyen lévő bütykök segítségével mozgatott fűrész vágott el.

A kerengősátor másik oldalán két tengely haladt a malomházba, ahol a malomkövek segítségével történt a gabona őrlése. A malom építéséhez a következő anyagokat építették be a mellékelt költségvetés szerint.

A keringősátor vázszerkezete 11 fenyőgerendából készült. A keringősátor és a fűrészfészer befedésére 14 000 zsindely szolgált, amelyet 3000 szöggel erősítettek fel. A bálványhoz vas csapot, serpenyőt és két vaskarikát használtak fel. Az orsókhoz összesen 150 somfát faragtak be. A búza és a kása őrlését külön kövek végezték.

A török időkben működő szárazmalmok jelentőségét támasztják alá azok a levelek, amelyek fordítását Hegyi Klára közli. 1677-ben a török Oszmán bég, Murád szpáhi és Oszmán szpáhi tímár birtokként kapták Mihálytelek (Jásztelek) Csege nevű pusztáját és a rajta lévő Takács András nevű malmot. A puszta és a malom állítólag Berény tulajdonában volt. Az új birtokosok adót követeltek a malom után. A berényiek viszont azt állították, hogy ilyen nevű malmot nem ismernek. A panasz a hatvani kádihoz és az egri pasához is eljutott. Vizsgálat indult, amelynek során az új török birtokosok nem tudták bizonyítani a malom létezését sem. A berényiek képviselői megesküdtek, hogy bár legalább 70 esztendeje itt élnek, Takács András malmáról soha nem hallottak. Ezután bírósági végzés tiltotta meg az új tulajdonosoknak, hogy továbbra is zaklassák a berényieket. A levélből első olvasásra az tűnik ki, hogy önkényesen kivetett adóról szól. Miért kellene fizetni olyan puszta és malom után, amely nem is létezik, és az új tulajdonos sem tudja bizonyítani, hogy hol található. Csakhogy a puszta és a malom nevét a török nem tudhatta, azt feltehetően egy korábbi adománylevél alapján

írták le. Ez alapján pedig az is feltételezhető, hogy valamikor létezett egy Takács András által birtokolt (vagy üzemeltetett) szárazmalom, amely azonban 1677-re elpusztult. Ha így volt, akkor ez a megye területén működő szárazmalomról szóló legkorábbi peres ügy.

A török kiűzését szolgáló hadjáratok és a Rákóczi szabadságharc hadműveletei következtében a települések – és velük együtt a malmok – nagy része is elpusztult. A legnagyobb ép-ségben maradt területen, a Jászságban a 18. század elején még jelentős számú vízimalomról, szárazmalomról emlékeznek meg az összeírások.

Pentz 1699-ben készítette el az összeírást és a vele kapcsolatos leírást a Jászságról. Ebben említi, hogy Berényben a vízimalom mellett működik még 2 szárazmalom is.

A Jászkun Kerületben a redempció nemcsak azt jelentette, hogy kollektív nemességet nyertek, hanem egyúttal a kisebb királyi haszonvételeket is megváltották. Ezek a megváltott beneficiumok osztatlan közös tulajdonok lettek. Ilyennek tekintették a kocsmák, a mészárszékek és többek között a malmok használatát is. A javak hasznosításáról és jövedelméről a birtokosok közössége döntött. A haszonvételek jövedelme közcélokra szolgált.

A Jászkunságban a település malomjövedelmét az éves árenda és a megörölt gabonából szedett vám adta. A malmokra a vámok mellett adót is kivetettek, és a molnároknak még köz-munkát is teljesítettek. A vám mértékét a helyi önkormányzat állapította meg. A vámszedés-hez a tanács hiteles mérőedényeket készíttetett. A malomvámot az őrlés után is kivehették, de inkább előtte mint szemes gabonát vették ki, és a malomgazdák számadása mellett külön vermekben tartották. A molnár az öröltető gabonájából kivette a helység számára megszabott 1/10, 1/12 vagy 1/15-öd vámot, amiből az őrlésért négy-öt rész járt. Az 1791-es kerületi köz-gyűlésen fogadták el, hogy a malomvám 1/15 rész legyen.

Jászberényben 1797-ben a kerület mérnökének, Bedekovich Lőrincnek a szakvéleményét kérték ki egy szárazmalom helyének kijelölésével kapcsolatban. Az történt ugyanis, hogy Ágoston Antal új szárazmalmának helyét a tanács kijelölte. Csakhogy a szomszéd Horti István tiltakozott a felépítése ellen azzal az indokkal, hogy a portájára való bejutást a malomépület megakadályozza. A tanács Bedekovichot kérte fel véleményezésre, aki a helyszíni szemlét megtartotta, és a következő jelentést tette. Horti István kapuja előtt 4,5 öl út maradjon meg, a másik oldalon 13 öl pedig már elegendő a malom építéséhez.

A városban dolgozó szárazmalmok számát és elhelyezését Komáromy József kutatásai alapján tudjuk rekonstruálni. Ezek szerint a városi jegyzőkönyvek 1754-ben említik először a szárazmalmo-kat, amikor „*Kállay András és Szalóki Márton épít egy-egy szárazmalmot*”. Egy évszázad múlva 1845-ben azonban már nem említik őket, csak a vízimalmokról emlékeznek meg.

Komáromy szerint 1817-ben a városban három egyes és ugyanennyi kettős malom kövei őrltek. Ha ezeknek összegezzük az őrlőköveit, megállapíthatjuk, hogy számuk (9 őrlőkő) jóformán csak fele a vízimalmok őrlőszerkezeteinek.

Egy 1809-es összeírás szerint a Jászberényben dolgozó szárazmalmok köveinek száma összesen 17 (tehát héttel több, mint ebben az időben dolgozó két vízimalom kövei), ami alap-ján feltételezhető, hogy már magánszemélyek is építettek szárazmalmot. A szárazmalmok számának és helyének meghatározása így nem lehet pontos, a levéltárba került korabeli jegy-zőkönyvek és iratok jórészt a jászkun települések tanácsának gazdálkodásával kapcsolatban közölnek adatokat, magánosok szárazmalmait csak elvétve említik. Megnehezíti a rekonstru-álást az is, hogy a források sok esetben a malmok köveit említik (márpedig a szárazmalmok

egy és két kövel is örölhettek), ami alapján nehéz megállapítani a malmok számát. A lakosság igényeit a vízimalmok teljesítménye ki tudta elégíteni. Most nézzük meg a szárazmalmok elhelyezkedését.

- Az 1. szárazmalom a Szivárvány utca és Mező utca sarkán helyezkedett el. 1799 után épült, egy keringősátras malom volt.

- A 2. szárazmalom a fehértói temető előtti térségen állt. Az 1875. évi jegyzőkönyvek „Kovács József kettős szárazmalmának üres helye” megnevezést használják. Ez két keringősátorral épült.

- A 3. szárazmalom a régi Vásár utcán, a Szegfű utca torkolatával szemben épült fel. „Ágoston Antal malmaként” említik a „vásárcőzben”. Egyes malom volt.

- A 4. szárazmalom a régi Kovács utcán (Kossuth Lajos utca) a szentkúti templomhoz vezető út torkolatánál örölte a gabonát. Egyes malom volt.

- Az 5. szárazmalom a Kórház utcán a Rét utca torkolatánál működött, ez a kettős malom volt. A 6. szárazmalom a Kossuth Lajos utcán, a Szarvas utca torkolata körül állhatott. Ez kettős malom volt a forgalmas Kátai úton.

Az 1816-ban készült jászberényi szücsök céhének mesterlevele – melynek részletét a címlapon is láthatja az olvasó - a régi Jászberény sematikus ábrázolását mutatja. Itt látható a Vallus telken épült szárazmalom kerek épülete, és ugyancsak feltűnik a nagytemplom mellett a belső vízimalom, jelképesen ábrázolva 3 kerékkel.

Vízimalmok

A vízimalmok a víz helyzeti-és mozgásenergiáját hasznosították. Két változatuk ismert hazánkban:

- Hajómalom: nagy folyókon, a parthoz rögzített hajótestben öröltek. A vízikereket a folyó áramló vize hajtotta. Kisebb teljesítményűek voltak, mint az állandó épülettel rendelkező malmok, de helyváltoztatásra is képesek. Oda úsztatták őket, ahol munka akadt. A Dunán és a Tiszán működtek legnagyobb számban.

- Vízimalom: állandó épülettel létesített szerkezet. Főként a hegyi patakok és a kis szélességű folyók mentén épültek. (A XVI–XVII. században a nagy folyóvizeken sokkal kevesebb ilyen kelepelt, mint a kisebb folyókon, mivel ezekhez a vizet gátakkal terelték a kerékhez. Gátas malmoknak is hívták.). Nagyobb teljesítményűek voltak, mivel a stabil építmény miatt akár nyolc kerék is üzemelhetett.

Az első magyarországi vízimalmokat a középkorban készítették, de a XIX. sz. végén sem vesztettek jelentőségükből.

Szerkezetileg a vízimalmok a következő fontosabb részekből álltak:

1.) Vízikerek: tölgyfából faragott kör vagy sokszög keresztmetszetű tengelyre épült. A tengelyek keresztmetszete 25-40 cm, hossza 3-6 m között változott. A tengely két végébe vascsapot vertek, melyek tölgyfából készült csapágypakra feküdtek fel.

A vízikerekek működésük szerint következő csoportokra oszthatók:

- Felülcsapott vízikerek: Ezeknél a víz súlya (helyzeti energiája) hozta létre a forgómozgást. (Főleg hegyi patakokon alkalmazták.) Szabadlapátos vagy zárt rekeszes változatai ismertek.

- Középen csapott vízikerek: A víz helyzeti energiáját még fokozottabb mértékben használta ki. (Főleg sebes folyású, nagy esésű patakoknál terjedt el.)

- Alul csapott vízikerek: Ezeknél a víz mozgásenergiája hozta létre a forgómozgást. (Főleg lankás, sikterületen csordogáló patakon vagy folyón alkalmazták.)

2.) Áttétel: A vízikerek által felvett energiát az őrlőkőhöz juttatta el. Két fajtája a közvetlen meghajtású egytengelyes, valamint a közvetett, áttételes meghajtású malom. Az utóbbinál az áttételek nemcsak a kő forgássebességét szabályozták, de segítségükkel további kőpárokat (akár nyolcat is) kapcsolhattak az energia felvevő szerkezethez.

3.) Őrlőmű: Az őrlés malomkőpár (forgókő-fekvőkő) segítségével történt. A gabonát a garaton (tölcsérszerű szerkezet) keresztül juttatták a kövek közé.

4.) Szita: A malomkövek közül kihulló őrleményt ezzel a szerszámmal választották szét lisztre, darára, korpára. A vízimalmok leggyakrabban ún. szításmalmok voltak, melyeket a betelepedett német iparosok honosítottak meg Magyarországon.

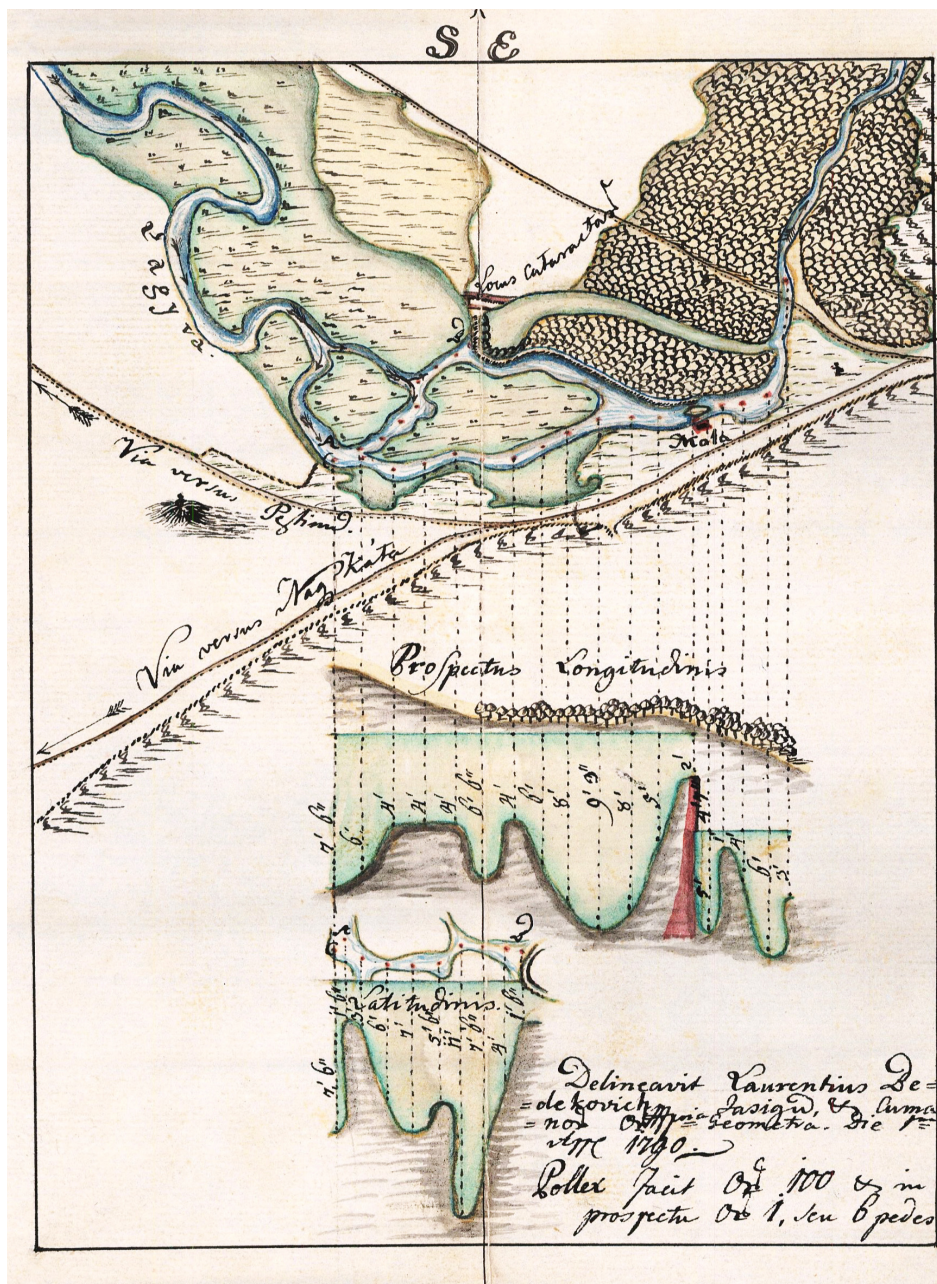
A vízimalmok teljesítménye átlag 2-3 LE volt.

A vízikerek hajtásához a sebes folyású, kis vízhozamú patak vizét közvetlenül, a bővebb folyókét malomárok segítségével használták fel. Szélesebb folyókon gátakat, zúgókat építettek, amely a vizet a malomárokba vagy a vízikerek alá terelte. A duzzasztógátak kifolyóit és a malomárok vízhozamát zsilipekkel szabályozták. A vízikerek előtt a csatorna zsilippel zárult. Ennek kinyitásával hozták működésbe a vízikereket, és ez szabályozta a teljesítményt is. A merülő alul csapó vízikerekhez a patak vagy folyó teljes szélességében keresztgátat építettek, és csak a kerék előtt hagytak szabályozható vízfolyást. A gátat általában 0,5-1 m távolságon a folyó medrébe vert tölgyfa tartók közé font gallyakból készítették, amelynek belsejét kővel, hanttal vagy trágyával töltötték ki. A keresztgátakon elzárható nyílást hagytak a hajók számára. A gátak között az egykori leírások megkülönböztetnek öreg-, fiók-, vízvető-, oldal- és fenékgátakat. A gátakon a vízikerek előtt 2-2,5 m-es szabad helyet hagytak a zsilip számára, amellyel a kerekek működését szabályozták. Ha a zsilipet megnyitották, a víz a kerék lapátjaiba ütközött. A kerékzsilip zárásával a keréktől távolabb, a gát fölött folyt át a víz, így a kerék nyugalomban maradt. A vízikerek egy másik, ismert típusánál a víz a forgástengely felett ütközött a lapátnak. Ezen alapult a felülcsapott vízikerek elve. Ezek a vízikerekek a víz mozgási- és helyzeti energiáját is hasznosították.

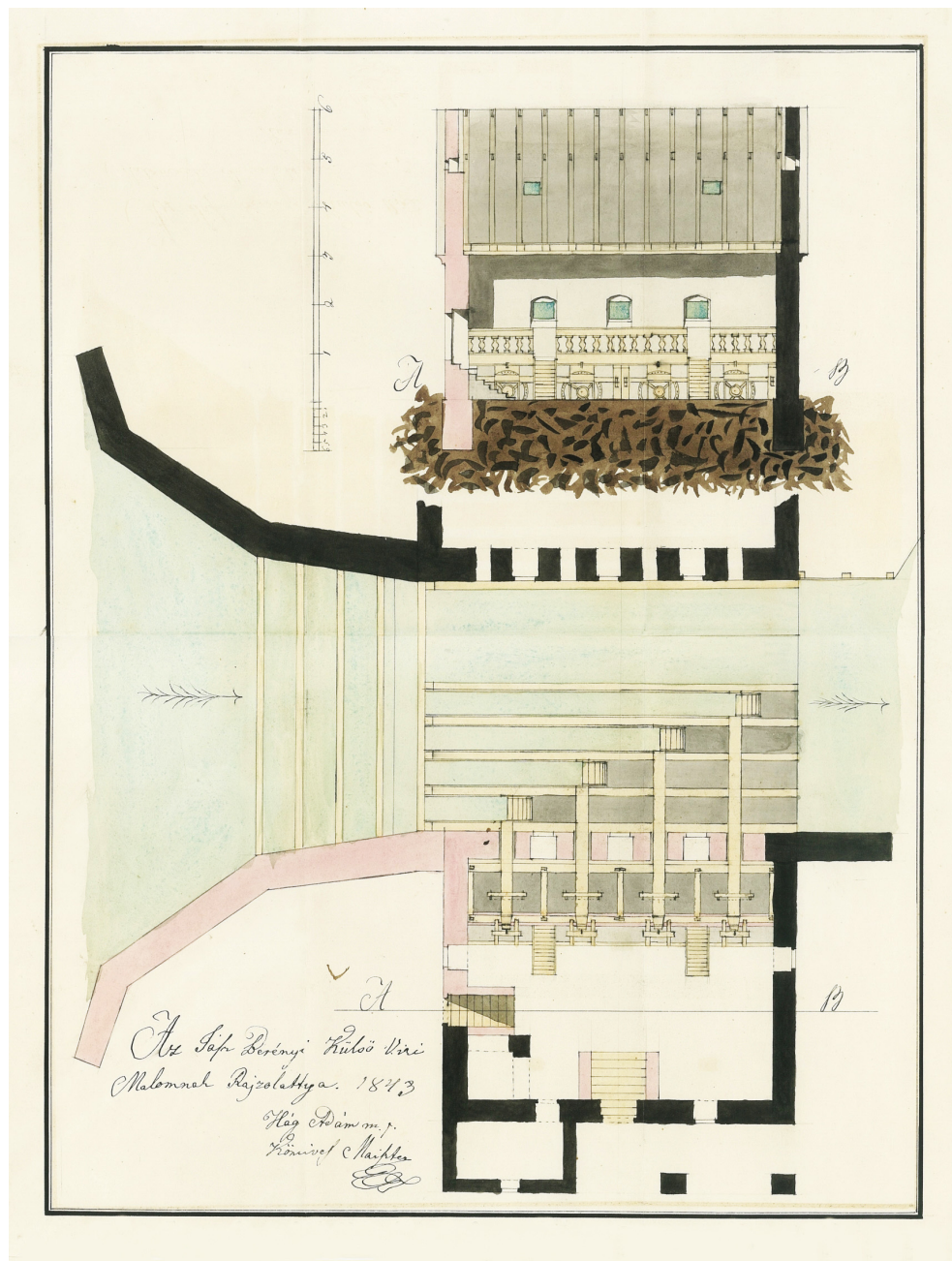
A felülcsapott vízikerekeknél szintén zsilipes csatornarendszert alkalmaztak. Erre a célra vagy páros csatornát és kettős zsiliprendszert építettek, vagy terelőzsilippel oldották meg a víz elvezetését. A csatornák közvetlenül a malomárokból kapták a vizet, és minden esetben kettős célt szolgáltak. Először a malomárookban lassan folyó vizet felgyorsították, majd a lapátokra irányították. A zsilipeknek többféle rendszere alakult ki. Ismerünk mozgó-, lengő- és billenő zsilipet. A vizet a duzzasztógát vagy „zúgó” tartotta vissza, illetve tárolta a mederben. A pangó víz miatt a meder legtöbbször eliszapolódott, a vízínövények benőtték.

A zúgók elégtelen nyílásmérete miatt már a közepes árvizek is kicsaptak a mederből, az ártéri szántók termését elpusztították. Rosszabb volt a helyzet, ha felhúzzható, tábla nélküli, tömör fenékgátat alkalmaztak. A vízimalmok megítélésénél nem lehet figyelmen kívül hagyni azokat a tényeket, amelyek vízügytörténeti szempontból vizsgálják a létesítményeket. Ebből a szempontból ezeket már részletesen leírta Nemes Gerzson: A Zagyva és a Tarna völgy Jászkerületi vízügyeinek krónikája (1279–1876) című művében. Valószínűleg tovább akarta

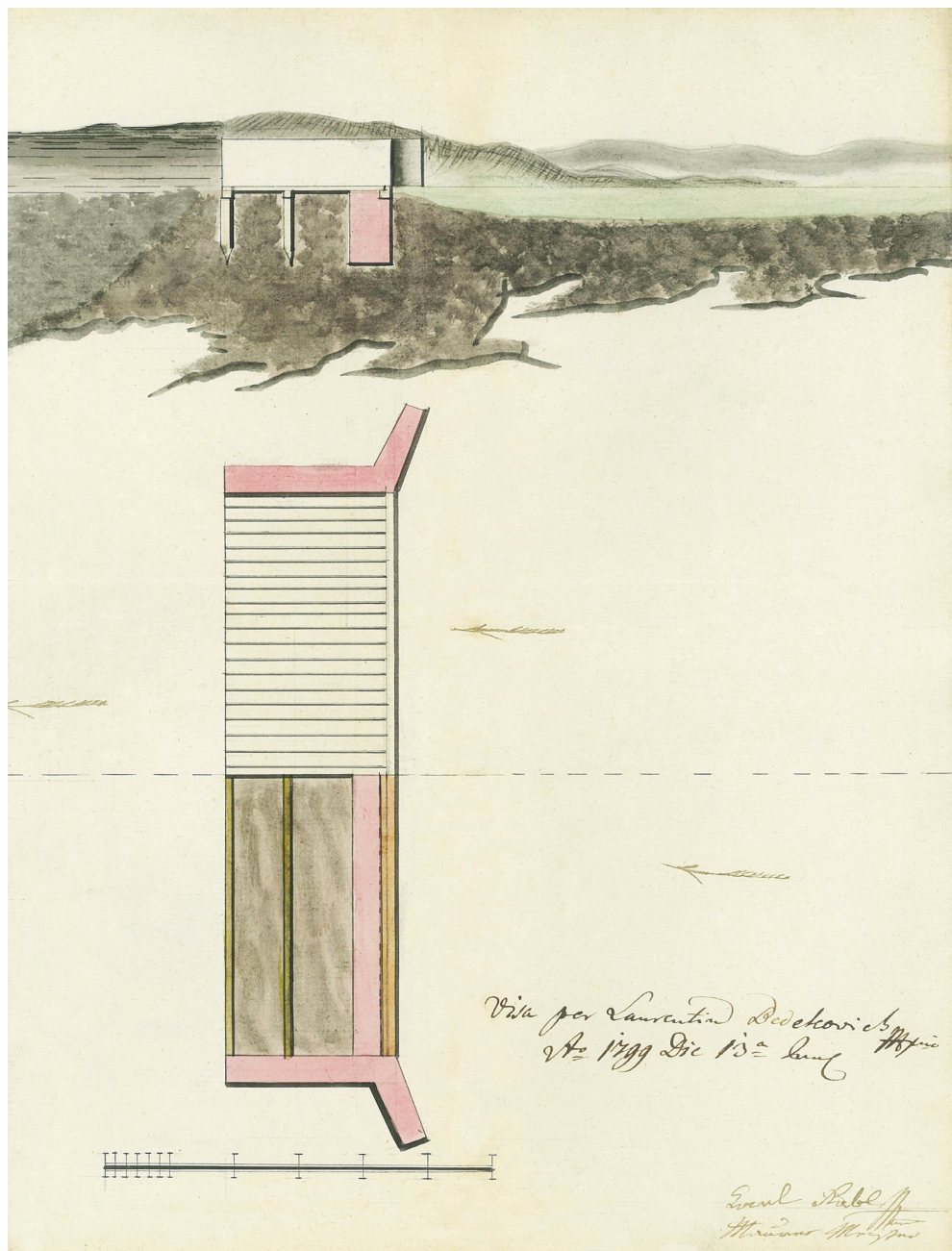

A Jászberényi külső vízimalom Bedekovich Lőrincz térképén

A berényi külső vízimalom terve

Berény „Ketske Lábi” zúgó tervrajza

folytatni az elkezdett munkát, tervét váratlan halála megakadályozta. Ezért a vízimalmokkal, mint vízhasznosító létesítményekkel foglalkozunk a tanulmány során, a folyószabályozásban, a vízrendezési ügyekben játszott szerepüket csak vázlatosan említjük meg.

A vízimalmok a Jászságban valószínűleg létesítésüktől fogva problémát okoztak a környező települések lakóinak. A panaszok megszüntetésére és a változtatásokra csak a XVIII. sz. végén került sor. A Jászok Kerület vízhasználati ügyeinek intézésében új korszakot nyitott Bedekovich Lőrinc mérnök tevékenysége. Bedekovichot – báró Orczy Lőrinc ajánlására – 1779. június 2-tól foglalkoztatta a Hármaskerület. Bedekovich – főleg az 1784-es árvíz hatására – kidolgozta és 1785-ben a kerületi gyűlés elé terjesztette a Jászság minden lényeges vízügyi problémájának megoldására vonatkozó tervét. Bedekovich valamennyi tarnai és zagyvai vízimalom zúgójának, illetve duzzasztójának rendezésére elkészítette a „*Prospectus molarum Jazigalium in fluviis Zagya et Tarna existentium libellatarum...*” című javaslatát. A tervezet hossz-szelvénye feltünteti a jászsági vízimalmok duzzasztóinak magasságát, a meder feliszapolódását, a duzzasztón átbukó víz magasságát és a malom alatti vízszintet.

1785-től kezdve a folyószabályozás és a vízimalom rendezés összefüggő elveit figyelhetjük meg. 1785 őszén a Jász-Kerület, Heves és Pest vármegye küldöttsége bejárta a Zagyvat Szolnoktól Boldogig, a Tarnát pedig Tarnaörsig. A vízimalmok tekintetében egyértelműen a káros duzzasztás megszüntetését, tehát a zúgók lejjebb helyezését javasolták. A gyakorlati megvalósítás azonban az érdekelt települések ellenállása miatt nem történt meg. Az 1840-es évektől kezdve a duzzasztó zsilip szabálytalan kezelésével kárt okozó vízimolnárokat szigorúan megbüntették.

A vízimalmoknak tagadhatatlanul voltak káros hatásai. Az időszakosan kevés vizet szálító Zagya és Tarna folyókon épített vízimalmok üzemvizét a duzzasztógát vagy „zúgó” tartotta vissza, illetve tárolta a mederben. A duzzasztórendszerek túlzott mértékben fogták fel a folyók vizét. Ez főleg árvíz idején rendkívül veszélyes volt, emiatt jó néhány esetben nemcsak a művelt földek, de a lakott helyek is veszélybe kerültek. Az előzőekben leírtak azonban azt bizonyítják, hogy a Zagyván és a Tarnán már a XVIII. század végétől készültek tervek a vízimalmok rendezésére.

Vízépítészeti szempontból a Jászságban működő vízimalmoknál a következő típusokat különböztethetjük meg.

Az egyik típusnál a malom alsó és felső csatornája maga a folyómeder volt. A következő típusnál – ez volt az elterjedtebb – a folyómederbe duzzasztót építettek, amely egyúttal árapasztóként is szolgált. A víz egy részét a malomcsatornába, másik részét a főmederbe terelték. A malom a mesterséges csatornán állt, amelynek két részét felső-, illetve alsó malomcsatornának nevezték. A harmadik típusnál a malmot a malomcsatorna vize hajtotta. A malomfőt árapasztóval mentesítették az árvizek és jégzajlás pusztításaitól. Az árapasztó csatorna azonban közvetlenül a főmederbe torkollott be.

A Jászságban az őrlő-vízimalmok jelentették sokáig az egyik vízhasználati tevékenységet. A jászoknak már voltak malomépipítő mestereik, faragó molnáraik, akik a malomszerkezeteket, a vízadagoló zsilipeket és vízszabályozó zúgókat, valamint ezek alépitményeit építették. Az első vízimalom említése 1484-ből származik. 1594-ben pedig Berényben öt nagy vízimalmot említenek.

A XVI. és XVII. században az ország területén állandósultak a katonai csapatmozgások.

A hadseregek élelmezéséhez rengeteg lisztre és sok malomra volt szükség. Háború idején a malmok jelentősége különösen megnőtt. Először török és magyar csapatok kölcsönösen felégették, elpusztították egymás őrlőműveit. Ez mindkét félnek tetemes kárt okozott. Már a XVI. században hallgatólágos egyezséget kötöttek, hogy egymás malmait megkímélik. Sokszor szerződésben is rögzítették ennek tényét. A XVI. század végi jászberényi vízimalmoknál is ez a helyzet tükröződik. A malmok tulajdonjogával törökök és magyarok közösen rendelkeztek, így mind az ötben magyar molnármesterek vezetése alatt ugyancsak magyar alkalmazottak dolgoztak. (A jászberényihez hasonlóan közösen bírta török és magyar pl. a tati malmot.) A török biztos jövedelmét garantálta a szinte minden malomra felügyelő és nekik alárendelt megbízott, amely tisztség azonos a malombíróéval.

A török elleni felszabadító harcok során a Zagyván és Tarnán dolgozó őrlőhelyek közül nagyon sok megrongálódott, hasznavehetetlenné vált vagy el is pusztult. Az 1699-es Pentz-féle összeírás szerint azonban nagyon hamar megkezdték működésüket a Zagyván és a Tarnán a vízimalmok. Az összeírás szerint Jászberényben 2, Jászárokszálláson 1, Jászfelsőszentgyörgyön 1, Jászfákóhalmán 1, Jásztelken 1 vízimalom dolgozott.

Az 1705. évi összeírás már 7-et említ a Jászságban. 1809-ben Jászberényben és Jászsalsószentgyörgyön 2-2, Jászárokszálláson, Jászfényszarun, Jászfákóhalmán, Jászdózsán, Jásztelken, Jászfelsőszentgyörgyön 1-1, tehát összesen 10 vízimalom dolgozott a Jászságban. Hosszú ideig működtek a Zagyván és a Tarnán. Megszűnésük a múlt század közepén megindult folyószabályozásokkal és a gőzmalmok megjelenésével függött össze.

Az 1900-as évek elején még mindig 6 vízimalom működött a Jászságban. (Jászfényszarun 1, Jászfelsőszentgyörgyön 1, Jászdózsán 1, Jászberényben 2, Jászsalsószentgyörgyön 1)

A következőkben a Jászberényben dolgozó vízimalmok fontosabb műszaki jellemzőit kíséreljük meg leírni az idáig feltárt források alapján. Az ismertetés nem teljes, ennek egyrészt határt szab a terjedelmi korlát, valamint az, hogy műszaki leírásuk alapján vizsgáljuk a vízimalmok működését.

Vízimalmok Jászberényben

A Berényhez tartozó vízimalomról az első forrás 1484-ből származik. Egy Budán, 1484. július 15-én kiadott oklevél szerint Báthori István országbíró előtt Mihálytelki Pethe Péter a következő nyilatkozatot tette: maga és fiai (András, Lőrinc), valamint unokája (Ambrus) nevében a Borsóhalmi Barthalyus Jakab halálával reá szállott borsóhalmi filiszteusok kapitányságát és Borsóhalma helységét – a Tarna folyón lévő kétkerekű malommal együtt – egy negyed részben magának és fiainak megtartotta.

Borsóhalma helység és a tarnai vízimalom helyére csak következtethetünk. Borsóhalma Jászberénytől ÉK-i irányban, Jákóhalma és Dósa között lehetett. Mivel azonban filiszteusok kapitányságát említi a forrás, érdemes lenne a kérdéskört jobban megvizsgálni, talán a jászok egyik szálláskapitányi helye volt Borsóhalma. Az oklevél szövegéből ugyanis egy gazdag területre lehet következtetni. A malom létesítéséből pedig kitűnik, hogy a jászkunoknál ebben az időben voltak malomépítő molnárok, akik a malom épületét, a vízikerekeket, zsilipeket, zúgókat megépítették. Borsóhalma helységét – János király oklevele 1535-ben – mint háborúban elpusztult helyet említi.

A hatvani szandzsák 1570-es összeírása a következőket közli Berényről. A Zagyva folyó partján található Poroszlói Mihál(y) és testvére, Pál malma, amely 2 kerekű. Ezen kívül található még egy 4 kerekű malom. Tehát 1570-ben Jászberényben már dolgozott 2 vízimalom.

A Poroszló család azonban még a XVII. század derekán is őrizte jászberényi kapcsolatait, sőt birtokát. Poroszló Mihály és Pál, Jászváros bírái – Szondy Gál és Fényes Pál előtt – még 1563-ban megvettek egy malomhelyet és a hozzá tartozó rétet. Ezeket hagyta 80 évvel később Poroszló István Pál nevű fia (1642-ben bekövetkezett halálakor) a gyöngyösi és a jászberényi kálvinistákra. Miután 1642-ben magyar részről a nádori főkapitány Eszterházy Pál, török részről pedig a hatvani kádi, illetve az egri agák is engedélyezték a malom újjáépítését és használatát, a jászberényi és a gyöngyösi eklézsia 1643-ban megegyezett, hogy a kerekudvari határban lévő malomhelyen közösen építik meg malmot, amely azonban nem volt hosszú életű. 1653-ból már azt jegyezték fel, hogy a malom a sok ellenkező miatt pusztulásra jutott, fájának felét 40 forint értékben átadták a gyöngyösi eklézsianak.

A következő forrás már a XVI. sz. végéről származik a berényi vízimalmokról. Ezt a forrást közölte Gyárfás István (A jász-kunok története IV. Bp. 1885. 149–152.) és Takáts Sándor is (A magyar malom. Századok. 41.évf. 1907. II. 145.). Legutóbb Botka János (Latin és magyar nyelvű források a Jászság XVI–XVII. századi történetéhez) közli a teljes anyagot. A forrás egy inventárium (leltár), amely 1594-ben készült Jászberényben a palánkról és a vízimalmokról. A tizenöt éves háború során Teuffenbach német vezér Tura közelében megsemmisítette Hasszan budai pasa csapatait. A győzelem hírére a jászberényi vár török őrsege elmenekült. A németek Fügedy János és Ugray Sándor vezetésével csapatokat küldtek a várba, erről jelentést is tettek a szépesi kamarához. Június 29-én azonban Szinán pasa csapatainak közeledtére elhagyták a várat. A forrásban feltűnő a vízimalmok nagy száma. Helyzetüket azonban elég nehéz rekonstruálni.

Az *első vízimalom* a vár előtt helyezkedett el, és öt kerékkal építtette Mustapha budai pasa. A molnár Barbel Mátyás berényi lakos volt. Az ő elmondása alapján tudjuk, hogy a malom csak időszakosan működött, mert a törökök gyakran felfogták a malomtól a vizet, és védelem céljából a várakokba eresztették. Ezt a malmot a berényiek „Pasamalomként” ismerték.

A *második malom* a palánktól északra állt; négy kerékkal épült. Ezt is a törökök építették. A molnármester Keresztes Gergely volt. Ezt a malmot „Hozman bég malmának” említik.

A *harmadik malom* a várostól keletre található háromkerekű malom. Ezt „Ficsor Márton malmának” nevezte a köztudat. A molnár Somogyi Pál volt. A tulajdonosa fele részben Ficsor Márton, fele részben pedig egy Eszes Hozmán nevű török.

A *negyedik malom* a Tarna folyón helyezkedett el, három kerékre járt. Ezt „Borsóhalmi malomnak” említik. Nevezték még „Gregormalomnak” és „Gozman bég malmának”. Ennek fele része az egri Horváth Györgyé, másik része egy töröké, bizonyos Memhet szpáhié. A molnármester Keresztes Gergely. Ez a borsóhalmi malom feltehetően azonos az 1484-ben említett Tarnai vízimalommal.

Az *ötödik malom* a Zagyván állt a város szélén, „Hengediné malmának” nevezték. A vízimalmot a gyöngyösi asszony közösen építtette Eszes Hozmánnal. A török a részét később eladta Csáki Gergelynek.

Az öt malmon kívül – egyes források szerint – a Tápió egyik kiöntésében is volt Berénynek egy malma, amelyet a „Pokolidő malmának” neveztek, csak akkor volt vize, ha pokoli esőzések jártak.

A menekülő törökök állítólag a malmokat is elpusztították. Ezután két vízimalom épült újra. Ezek nem azonosak a később felépült belső vízimalommal.

1699-ben a Pentz-féle összeírás egy 4 köves teljesen felépült, és egy 3 köves készülő vízimalmot említ.

Kageneck Henrik lovag útinaplója 1703-ból a következőket írja a berényi vízimalmokról: „*A Zagya nagyon sok kárt tesz a községnek. Van rajta egy malma három kőre: ez a franciskánusoké. Egy másik malma is van, négy kőre, de Mihálytelke felé haladva a Zagya folyásában ismét van egy malom, négy kőre*”.

1827-ben a következőket tudjuk meg a városról készült leírásból. A városban a Zagya vizén egy hatkerekű, a külterületen pedig két négykerekű malom szolgálja a lakosságot. A vízimalmok tája igen kellemes: a külsőket szép füves erdő veszi körül, a városbelit szép szigetek.

1816. július 13-tól a tanács a két vízimalomhoz 2 szenátort rendelt ki a molnárokra felügyelni, és az őrlést ellenőrizni (malom inspector). A hetenként esedékes vámot a malom inspector a malombíróval együtt lemérte, a város hombárjába behozatta, és évenként leltárt készítettek a befolyt vám mennyiségéről. 1818-tól vannak adataink a vámjövedelemről.

A külső vízimalom

A Budai út mellett lévő malomnak említik, amelyik 1696-ban épült. A malom építéséről Kemenczei Mihály bíró 1696. február 26-án kelt levelében tesz említést. A 3 kerekű malmot Molnár János építtette 60 magyar Ft-ért és egy pár csizmaért. 1707-ben 4 kőre járó malommá bővítették.

1744-ben a nyári árvízveszély miatt a város felszólította a lakosokat, hogy aki csak teheti, jelenjen meg a töltés és a gátak erősítésére.

Az 1750-es években a malmot átépítették. A malom elejét teljesen faragott kövekből alakították ki. 1755-ben ezeket az anyagokat csak 19, a fenyőfákat pedig 25 szekér tudta elhozni.

1776-ban tűzvész pusztított a berényi szőlőkben, amelynek áldozatul esett a külső vízimalom is. Újjáépítését sürgősen megkezdték, ezért a város a malom kőműves munkáinak elvégzésére Jung Józseffel kötött szerződést. Ő az épületet az eredeti állapotának megfelelően állította helyre 370 forintért. Az ács- és molnár munkák végzésére Szakali Molnár Józsefet kéri fel. Szakali a malom tetejének, a zúgónak, a négy keréknek a helyreállítását vállalta 200 Ft-ért, tíz kiló búzáért, 1 mázsa húsert és 25 font sóért.

1790-ben a külső malom zúgójára Bedekovich Lőrinc tervet készített. A terv egy 10 öl széles új zúgót ábrázol. A költségvetés szerint az átalakítás költsége 1084 forint 36 krajcárba kerül. A molnár ekkor Szakaly József.

1809-ben már 6 kerékkel rendelkezik a malom. Technikai érdekessége, hogy egyik vízikereke felülcsapott, a többi alulcsapott volt.

1819-ben az árvíz a zsilipjeit megrongálta. A tavaszi árvíz a zúgó déli oldalát kimosta. A következő javaslat hangzott el. A megrongált zúgótól 20 ölre fazúgót állítanak fel. A megrongált zúgó helyére pedig 4 köves malmot építenek. Az év októberében a zsilip homlokge-

rendáját helyreállították, és két sokkal lejjebb helyezték. (1 sukk a két ököl és az egymás felé fordított két hüvelykujj együttes hossza, kb. 32 cm.)

1835-ben a berényi külső 6 kerekű vízimalom mellett 2 kerekű, felülcspó vízimalom építésére készülnek tervek.

1843-ban ismét az árvíz teszi használhatatlanná a malmot. A tanács a teljes újjáépítést határozta el. A javításhoz szükséges fákat Turáról hozták. Az új malom terveit Hág Ádám kőműves mester készítette. A terv egy négykeres felülcspó vízimalmot ábrázol. Az elpusztult malom részeiről inventáriumot (leltár) készítettek. Ebből a leírásból ismerjük a berendezéseit. Az elpusztult külső malom 3 kerekű és felülcspó volt. A malomkövek közül az 1. kő 8 col, 2. kő 8,5 col, 3. kő 6 col magas. (1 col, említik még hüvelyknek 26 mm). Ezen kívül elpusztult még az alulcsapó kis malom is.

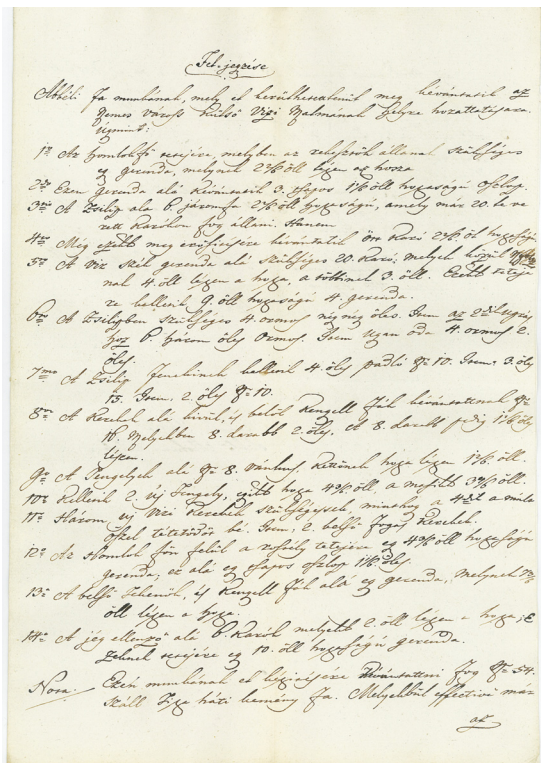
1877-ben a külső vízimalom lebontását határozták el. Az iratok szerint azonban nem bontották le, vagy pedig elkezdték bontását, de nem fejezték be. A tanács ugyan határozatot hozott, hogy a vízimalmot le kell bontani és a használható alkatrészeket a belső vízimalomba kell építeni.

1895-ben Gosztonyi Géza pusztakerekudvari birtokos panaszt tett, hogy a berényi külső vízimalom nagyon felduzzasztotta a vizet, ami birtoka egy részét elöntéssel fenyegeti. A panaszt tévő írja, hogy a vízimalom a mostani 3 kerék mellett még 3 további alulcsapó vízikerékkel volt ellátva (összesen 6 kerék). Ennek megfelelő szélességgel és mélységgel rendelkezett. A kiöntés okának a megfelelő zúgó hiányát említi.

1895-ben a malmot özv. Vallus Antalné és Detki János bérlők használták. Ők azonban nem üzemeltették. A külső malomnál a város véleménye szerint nincs szükség a zúgók szélesítésére, árvizek idején ugyanis az ott lévő töltésen keresztül megy le az összegyűlt vízmennyiség.

Ennek ellenére 1900-ban határozatot hoztak a vízimalom lebontásáról. (188/5661/1900). A bontást azonban olymódon hajtották végre, hogy a 3 alulcsapó kereket lebontották (ezeket az alkatrészeket azután felhasználták a belső vízimalomnál), a 2 felülcspó és 1 alulcsapó kereket viszont továbbra is meghagyták.

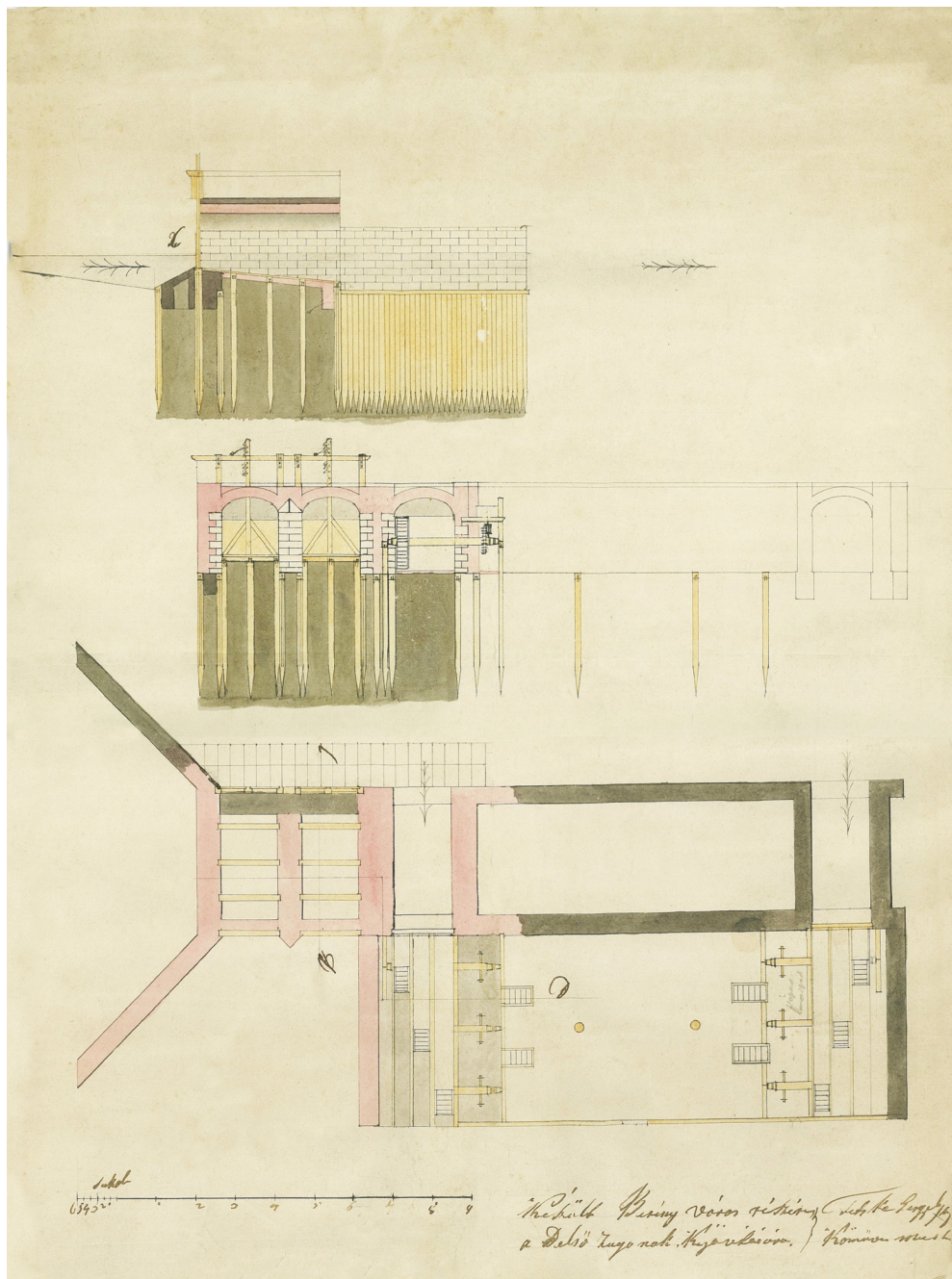
1903-ban a Nagyváradi Kultúrmérnöki Hivatal a malomfő és a malomcsatorna átalakítását javasolta. A munkálatok után a tervek szerint megszűnik a káros duzzasztás. A rőzsegát el-

Külső vízimalom szerkezeti leírás 1799.

Berény belső vízi malom tervrajza

Kép a külső vízimalomról

bontása és a duzzasztó zsilipek beépítése után az árvíz akadálytalan lefolyása biztosított, a kitisztított folyómederben nem képződhetnek rendellenességek. A magas örlővízszintet 1 m-el lejjebb szállították, 98,1 m magasságról 97,1 m magasra. A terveken a vízimalom 2 kereke felülcsapott, 1 alulcsapott. A duzzasztó zsilip 4 táblás.

A tervek azonban valószínűleg nem valósultak meg, ugyanis az alispán 1907-ben a 16204/1907. sz. határozatával a vízimalom lebontását rendelte el.

A külső vízimalom helye valószínűleg a Nagykátai országúton, a Hűtőgépgyár (Electrolux) bejáratánál, a mostani hídnál volt.

A belső vízimalom

1703-ban a belső vízimalmot 3 kövesnek említik. 1771-ben a malom alját faragott kövekből rakták ki. 1773-ban Joseph Pachrath kőműves mester terveket készített a berényi belső vízimalom újjáépítésére. A terven a malom 5 köves, 4 kerék kétpereces, 1 pedig egyperces. A híres kőműves mester Rábl Károly is készített tervet a malomra. Ő 4 kerek, kétpereces malmot képzelt el. Fodor Ferenc szerint a régi Pasamalmot a XVIII. sz. végén lebontották. Helyébe épült 1788-ban a belső vízimalom.

A belső malom csatornáját 1784-ben a kerületi mérnök vezetésével készítették. 1788-ban a belső vízimalom és a Klostrom környékén a Zagyva folyót kitisztították. A Zagyva nagyméretű feliszapolódásában talán a városi malom is közreműködött. A malomkerekeket messze földről szállították. 1759-ben még Szentlőrinc kátáról hozattak malomkarókat, de utána már Szolnokról hozták a Tiszán leúsztatott fát.

1799-ben Bedekovich Lőrinc és Rábl Károly készítettek tervet a belső vízimalomról. A terv hatkerekű malomépületet ábrázol. A vízikerekek 2 malomcsatornában forognak. A harmadik csatorna az árapasztó szerepét tölti be.

1827-ben hatkerekűnek említik a malmot.

1845-ben a malomra Fekete Gergely kőműves mester készített terveket. A tervezet 6 kerekű vízimalmot ábrázol. Ebben az évben Kováts Mihály haszonbérlo átvadta Ferentzi Andrásnak. A malom teljesítményével probléma lehetett, mert megvizsgálták 5 kő örlőképességét, és fel is jegyezték.

Ezek a következő adatok:

1. kő	felöntöttek	1 q 32	font búzát	= liszt	1 q 15 font
2. kő	„	1 q 39	„	= liszt	1 q 22 font
3. kő	„	1 q 85	„	= liszt	1 q 60 font
4. kő	„	1 q 65	„	= liszt	1 q 40 font
5. kő	„	2 q 12	„	= liszt	1 q 90 font

(font: kb. fél kg.)

A belső vízimalom sokáig működött még, az 1960-as években bontották le. Feltételezett helye a mai városi strandfürdő.

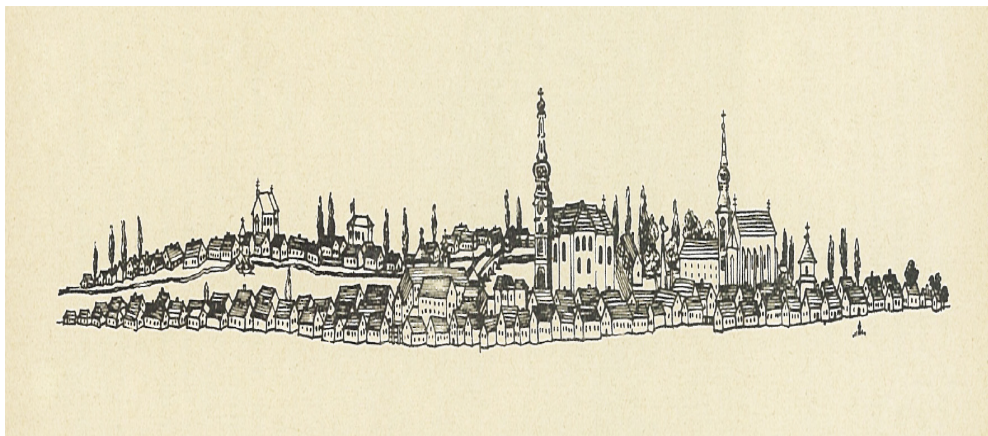
A kis vízimalom

Ez a vízimalom szinte alig ismert, ábrázolást sem sikerült találni. A források mégis azt bizonyítják, hogy működött és dolgozott Jászberényben a külterületen egy kisebb teljesítményű vízimalom is.

Kép a belső vízimalomról

Vallus telek melletti szárazmalom kerek épülete és a 3 kerekű belső vízimalom a jászberényi szücsök 1816-os céhlevelén

A kis malomról az első említés 1827-ben történik Antalffy Gyula: Reformkori magyar városrajzok című művében, amikor Jászberényben a külterületen két négykerekű malmot említene. Valójában csak 1836-ban vetődik fel az ötlet, hogy a külső vízimalom mellett egy kétkerekű felülcsapott vízimalmot építsenek. Meg is épül, de 1843-ban az árvíz elpusztítja. Ekkor már 4 kerekű malomnak említik. Malomkövei: 1. kő 14 col, 2. kő 15 col, 3. kő 9,5 col, 4. kő 14 col, 5. kő 13 col, 6. kő 15 col magas. Használható eszközeit és berendezéseit a belső malomnál építették be.

Zárszóként

A szárazmalmok jelentőségének csökkenése már a szélmalomok 1840-es megjelenésével elkezdődött. Az állati erővel mozgatott szárazmalmok már csak másodlagos szerepet játszottak. Az igazi kegyelemdőfést a gőzmalmok megjelenése jelentette. A nagyobb teljesítményű és jobb minőségű lisztet előállító malomtípus legyőzte még a vízi- és szélmalmot is. A szárazmalmokat nemcsak Jászberényben, de az egész megyében lebontották, helyüket pedig beépítették. Ugyanez a sors várt a vízimalmokra is. Pedig Jászberény belső vízimalma a város egyik nevezetessége lehetett és ha megmarad, ma is az lehetne.

Wirth Lajos

A GIMNÁZIUM ELSŐ TUDÓS TANÁRAI

Tíz évvel azt követően, hogy a Jászság első gimnáziumát Apátiról Berénybe költöztették, királyi rendeletre a jászberényi gimnázium is azok közé az intézmények közé került Debrecen, Keszthely, Körmöcbánya, Miskolc, Rózsahegy, Szombathely és Zsolna kisgimnáziumaival, továbbá a Tokajból Sátoraljaújhelyre és a Szabadkáról Újvidékre áthelyezendő kisgimnáziumokkal együtt, amelyeket a következő tanévtől kezdve teljes gimnáziummá kellett fejleszteni. Ez az egyes városokban eltérő időt vett igénybe. Az adatok szerint azonban a jászberényi gimnázium már az 1789/90-es tanévben öt osztállyal, hat tanárral működött. Ebben jelentős érdemeket szerzett a gimnázium akkori igazgatója, Horváth Péter, aki nem kis harc árán elérte, hogy a jászberényi gimnáziumot ne vonják össze a gyöngyösisel. Azáltal, hogy a jászberényi gimnázium királyi főgimnázium lett, lehetővé vált, hogy azokat a köztisztviselőket, akiknek a munkaköre nem igényelt jogi diplomát helyben képezhessék. A felfejlesztés maga után vonta a képzés színvonalának emelkedését, amelyhez jól képzett, tudós tanárok is kellettek. Közülük, az oktatáson túl, ketten végeztek olyan tudományos igényű munkát is, amely országos, sőt határokon túli ismertséget szerzett számukra, és az utókor emlékeztetére is méltán tart igényt: Horváth Péter és Mihálkovics József. Kettejük közül Horváth Péter működése az ismertebb, köszönhetően a Jászkunság történetét feldolgozó, 1801-ben megjelent „*Commentatio de Initiis, ac majoribus Jazygum, et Cumanorum, eorumque Constitutionibus*” című munkájának. Ezzel szemben Mihálkovics Józsefnek több tanulmánya jelent meg a kor jelentős folyóiratában a Tudományos Gyűjteményben.

A jászkunok első történetírója

Kőhalmi Horváth Péter, a jászberényi gimnázium egykori igazgatója, majd későbbi nádori alkapitány 1756. február 19-én született Jászfákóhalmán. Származásáról és életrajzi adatairól ma már számos pontos információval rendelkezünk, ami mindenekelőtt Fodor István Ferenc kitartó kutató munkájának köszönhető, az adatok anyakönyvi egyeztetésében pedig Sugárné Koncsek Arankának vannak komoly érdemei. Az egi Horváth János III. Károlytól kapott nemességet 1720-ban, fia, Márton ezt követően költözött Jászfákóhalmára. Az ő kisebbik fia volt Horváth Péter, aki, miután kiváló eredménnyel elvégezte a gimnáziumot, 1776-ban belépett a piarista rendbe, de végül is nem tett szerzetesi fogadalmat. Négy és fél év után egészségi okokra – „gyengemejjűségre” – hivatkozva kilépett a rendből. Ezt követően jogi tanulmányokat folytatott, majd 1785-ben a jászkun kerületek másodjegyzője lett, egy évvel később pedig kinevezték a gimnázium igazgatójává is. Az ő igazgatói működése alatt került sor a jászberényi gimnázium főgimnáziummá fejlesztésére, és ekkorra tehető a tudományos működésének kezdete is. A Kerület megbízásából ő szerkesztette, és kiadóként ő jegyezte az 1790-ben megjelent *Supplex Libellus Jaszigum et Cumanorum* című tudományos igényű röpiratot, amelynek az volt a célja, hogy ország-világ elé tárja a jászkunok meglévő vagy elkobzott kiváltságainak történetét; megindokolja a privilégiumok jogosságát, oklevelek-

Mihálkovics József síremléke a Főtemplom kriptájában

kel, történelmileg és jogilag egyaránt alátámasztva azokat. Ezzel a röpirattal indult Horváth Péter történetírói munkássága, amelynek kiemelkedő alkotása a latin nyelvű *Commentatio*, majd annak 1823-ban megjelentetett magyar fordítása. A latin nyelvű művet elkészülte után bemutatta a kerületi közgyűlésnek, hogy elősegítse a megjelentetését. A kijelölt háromtagú bíráló bizottság felismerve a könyv értékeit és fontosságát a vicenszárú szerzőt in publico dicséretben részesítette, és úgy döntött, hogy a művet 1000 példányban ki kell adni. Ha tekintetbe vesszük a Jászokunkság akkori népességét, és azok számát, akik akkor tudományos igényű munkát latin nyelven tudtak olvasni, belátható, hogy a Kerületek nem kis kockázatot és áldozatot vállaltak a kiadással. A szerzőt pedig 1807-ben nádori alkapitánnyá választották. Megnövekedett közhivatali feladatai is közrejátszottak abban, hogy 1809-ben leköszönt a gimnázium igazgatói tisztéről. Ugyancsak a huszonegy évig ellátott bőséges alkapitányi teendők okozhatták, hogy nem tudta azt a tudományos pályát befutni, amelyre tudása és képességei predesztináltak. Jászberényben hunyt el 1829. február 24-én.

Mihálkovics József élete és életműve

Mihálkovics József és Bartal Borbála József nevű gyermeke 1777. július 4-én született Jászberényben. Alsóbb iskoláit minden bizonnyal szülővárosában végezte, és – bár erre nem áll

rendelkezésre hiteles adat – lehetséges, hogy ezt követően a berényi gimnázium diákja volt. Igaz, hogy amikor megkezdte gimnáziumi tanulmányait a jászberényi intézmény még nem volt főgimnázium, ezért részben emiatt, részben egyéb adatokra való tekintettel lehetséges, hogy már a középiskolát is, különösképpen a felső osztályait, Pesten végezte. Azt már leveleiből tudjuk, hogy Pesten folytatott jogi tanulmányokat. Szinyei József nagy könyvészeti monográfiájában az olvasható, hogy Miháلكovics szoros kapcsolatot ápolt Kazinczyval és Nádasdy Ferenc kalocsai érsekkel, akinek „tanulótársa” volt. Ezt az utóbbi adatot kérdésessé teszi az a tény, hogy a nyolc évvel fiatalabb Nádasdy Komáromban és Bécsben járt gimnáziumba, majd Nagyszombatban teológiai tanulmányokat folytatott.

A hazai irodalom és a magyar nyelv ápolása iránti elhivatottsága 1796-tól datálható, amikor Pesten megismerkedett Csehy Józseffel, aki akkor elsőéves joghallgató volt, majd később katonai pályára lépett, és a napóleoni háborúk idején egy orosz ágyúgolyótól hősi halált halt. Csehy akkoriban mindenkit felkeresett Pesten és Budán, aki tudós hírében állott, és ha tehetett, csak magyarul társalgott. Tanulótársai körében az irodalmat kedvelők közül egy magyar irodalmi-nyelvápoló társaságot, afféle önképzőkört hozott létre, amelynek tagjai 1797-ben (Miháلكovics szerint) Csehy József, Miháلكovics József, Mérey Sándor, Ábrahám József, Nagy Benedek, Kovács Imre és Say József voltak. Ihászi Imrét Miháلكovics nem említi, mint ahogy Csepcsányi Imrét sem. Csehy úgy emlékezett, hogy a kör gondolata Mérey Sándortól származott, míg Miháلكovics határozottan Csehynek tulajdonítja azt. A kör négy-öt évig működött. Miután a tagok befejezték tanulmányaikat, az élet elsodorta őket egymástól, csak a levelezés lehetőségét nyújtva a kapcsolattartásra. Miháلكovics feljegyzései szerint: Ábrahám József auditor lett valamelyik regementnél, Nagy Benedek magyar borokkal kereskedett, Say József Székesfehérvár főjegyzője lett. Mérey Sándor neve színigazgatóként és szindarab átdolgozóként vált ismertté, Ihászi Imre jelentős részt vállalt a magyar játékszín meginduló küzdelmeiben, számos szindarabot fordított le vagy dolgozott át, hogy az első színjátzók repertoárját gazdagítsa. Kovács Imre 1801-től 1807-ig a nagyszombati akadémián, ezt követően pedig a pozsonyi királyi akadémián tanított, Csepcsányi Gábor a kassai majd 1810-től a pozsonyi királyi akadémián lett a matematika professzora.

Miháلكovics József előbb a jászberényi gimnázium tanára (a II. grammatikai osztály főnöke) majd nádori aljegyző, utóbb nádori főjegyző, végül jászkapitány lett. Húsz éves volt, amikor 1797 októberében azzal a kéréssel folyamodott a jászberényi tanácshoz, hogy a gimnáziumban frissen megüresedett tanítói állást elnyerhesse. Kérése meghallgatásra talált, és a következő nyolc évben, 1805. november 18-ig a királyi gimnázium tanáraként működött, Horváth Péter direktorsága alatt. Ekkor megválasztották a Jászkun Kerület aljegyzőjének, amit azonban József nádor csak azzal a feltétellel hagyott jóvá, hogy tanári állásától megváljék és egyidejűleg a levéltárosi állást is ellátja.

Miháلكovics gyorsan haladt előre a hivatali ranglétrán, amelyben a hivatalnokai karban bekövetkező változások is segítettek. Előbb másod- majd első aljegyző lett, 1812-ben pedig megválasztották a Jászkun Kerület főjegyzőjének, és ebben a tisztségében maradt többszöri újráválasztás után 23 esztendeig. Hivatali teendői mellett továbbra is igyekezett részt venni a kulturális közéletben. Erről, valamint a családi mindennapjairól érdekes és történetileg értékes beszámoló olvasható Szemere Pál egyik, 1815 februárjában Kazinczyhoz írott, levelében: „Berényben Miháلكovicshoz szállottam, a lovaimon kívül. Egy derék asszony a felesége, s

bíznást lehet jövendőlnöm, hogy leánykájokból is derék nő lesz valaha. A mi kálvinista nagyobb házaink között igen kevés van olyan, aki ily korú leánykában annyit mutathasson, mint Mihálkovicsék. Az asszony keveset ért németül, a leánya már jól, s Campénak munkáit s Kotzebuet olvasgatja, s az utolsót ily cím alatt: Für meine Tochter. Az úr nem vala honn, s a leánya mulattatott ezalatt, kivált míg az asszony a konyha körül forgolódott, gondoskodott. A falon a képek Götzből, Tellből és Egmontból vannak, s elmondá történeteiket. S ez nem sok; de a mód, a tón, egy idegen vendéget elfogadni, az valóban több volt, mint a mennyit oly gyermektől várni szoktunk. Egész vacsora felett Uram Bátyám felől folyt a beszéd. Serkentettem Mihálkovicsot, hogy a literátori pályáról ne lépjen le egyébképen, mint dicsőséggel. Ő hivatalának bajairól panaszkodott. Micsoda philológiai hitben van, nem tudhattam ki. A Mondolat előhozódván azt mondá, hogy hallott felőle; de még nem olvasta. Arról, hogy Kazinczyt az újítások miatt némelyek gáncsolják, azt felelé, hogy a világosságterjesztőnek elől kell menni. A fáklyát, úgymond, nem az utasok után, hanem előttök viszi a kalauz. Így a tudományokban, így a nyelvben.”

Horváth Péter nádori alkapitány tartós távolléte alatt Mihálkovics vezette a közgyűléseket, majd elődjének halálát követően a főkapitány rábízta az alkapitányi teendők ellátását. Dósa József jászskapitány halálakor megbízást kapott a jászskapitányi feladatok ellátására. Bár a főkapitány és a tanács is alkalmasnak ítélte volna jászskapitánynak, ő nem pályázott a tisztségre, így ifj. Makó Lőrinc lett a jászskapitány, aki a családnak a Jászságba való költözését követően a IV. volt ezen a néven. Makó Lőrinc ekkor küldött volt a pozsonyi diétán, vele cserélt helyet Mihálkovics, aki az 1832–36-os reformországgyűlésen már választott követként vett részt. Erre az időszakra esett, hogy a köztisztviselői pályán szerzett érdemeiért 1834-ben a királytól magyar nemességet kapott. 1836-ban Pest vármegyében táblabíróvá választották, majd amikor Jászberény városa és tanácsa az újól megüresedett jászskapitányi székbe javasolta, elfogadta a megbízást, és miután József nádor kinevezte, november 13-án került sor a beiktatására. Új tisztségében nagy lendülettel fogott munkához, mintha csak érezte volna, hogy szűkre szabott a számára hátra lévő idő. A pusztai gazdálkodás fellendítése érdekében elrendelte a felosztott földek és legelők védelmét, megtiltotta a szabad földfoglalást, intézkedéseket hozott az állatok őrzésére és a birtokháborítók szigorú megbüntetésére. A városkép rendezése érdekében javaslatot tett a Főtemplomot körülvevő kökerítés elbontására és a bontási anyag hasznosítására. Ennek részeként sor került a több mint száz éves Rozália kápolna lebontására, és új helyen, a plébánia kerítésének részeként való felépítésére is. Ezekben az években határozott Jászberény város tanácsa az új városháza megépítéséről, a tervrajzokat és az 51 400 váltóforintos költségvetést Mihálkovics József terjesztette engedélyezésre a kerületi közgyűlés elé. 1838 második felétől egyre többet betegeskedett, mind több időt kellett Pesten töltenie gyógykezeltetésével. Ott is hunyt el 1839. február 7-én. A jászberényi Nagytemplom kriptájának egyik fülkéjében helyezték örök nyugalomra. Sírhelyének fedőlapja képmellékletünkben látható.

Mihálkovics József és Kazinczy Ferenc levelezése

Kazinczy Ferenc 23 kötetet kitevő levelezésében két levél maradt fenn, amelyet Mihálkovics József írt hozzá (XII. kötet 575–577. oldal). Kazinczy és Mihálkovics 1800 óta ismerték egymást, amikor is Kazinczy Jászberényben járt, kapcsolatuk ekkortól datálódik. Az első

látogatást Kazinczy nem önként tette, mivel ekkor még börtönbüntetését töltötte, és ekkor szállították Kufsteinből Munkácsra. Az 1803. évi látogatása azonban már szabad emberként történt. A két ismert levél tartalmából és stílusából okkal feltételezzük, hogy levelezésük élénk és tartós lehetett. Színnyeinél is azt olvashatjuk, hogy közeli barátságot ápoltak, és ráadásul közös barátjuknak, Csehy József huszárkapitánynak sok Kazinczyhoz írott levele fennmaradt, amelyekben Mihálkovicsról is szó esik. Más, közös barátai is gyakran utaztak át Jászberényen, és ha csak teheték, legalább egy napot Mihálkovicsnál töltöttek. Maga Kazinczy is gyakran időzött a Mihálkovics-házban. Erről szintén számos levél tanúskodik. Kazinczy és Csehy József levélbarátsága Virág Benedek közreműködésével alakult ki. Első levelében, 1803. január 4-én írja Kazinczy Csehynek: „Az, a'kit Virág szeret, nem lehet idegen az én szívemnek: a'ki pedig így ír, azt én szeretni fognám, ha Virágtól nem szeretettétek is. Idvez' légy nekem, nagy tetteknél indult fiatal Férjfi! Jövendőlkő lélekkel látom dicsőségedet, melly hazai egünkre új fényt vonand! ...Barátságod nekem édes jutalom; s rajta leszek, hogy érdemelhessem birtokát, minekutánna keresésében oly nyájasan megelőztél...”. Az alábbiakban korabeli helyesírással közlöm Mihálkovics két levelét, főként annak illusztrálására, hogy bemutassam, Mihálkovics milyen művészien bánik az akkor éppen nagy megújulási folyamatát élő honi nyelvvel. Amint az első három-négy sor elolvasása után megszokjuk a nagybetűk használatát, az aposztrófokat és az igekötők különírását, fáradság nélkül, élvezettel olvashatjuk a szöveget. A két levélből az is kitűnik, hogy a kortársak milyen nagyra tartották Csehyt, akinek korai halála nagy vesztesége a magyar literatúrának.

Mihálkovics József levele Kazinczy Ferencnek
Pest, 1814. augusztus 25.

Tekéntetes Úr

Nagy Érdemű Barátom Uram!

Pestre lett mostani bejövetelem alkalmatosságával meg látogattam Nemzeti Könyv Nyomatónkat, Trattner Urat, és a' mint fent Tisztelt Uraságod jeles Munkáinak ki bocsájtatások el intézése eránt tudósított, akkor vettem észre, hogy elfelejthetetlen 's becses Emlékezetű Barátom – a kedves Csehynk olly dicsőséges helyet foglalt Nemzetünk fő Litteratorának ki bocsájtandó Munkáiban! Én a' boldogultnak tartós Barátságával dicsekedhettem: közel tíz esztendőknél el folytok alatt, a' mint Pesti Tanulásunk után egy mástól meg váltunk, sűrűbb Levelezéseink által pótoltuk ki a kölcsönös veszteséget: az én kezeim között vannak tőle közel 100 darab levelek, mellyeket becses maradványok gyanánt meg tartottam: – De ezeknél is nagyobb kincset nyertem életben lévő Testvér Bátyától Fő Tisztelendő Tituláris Kanonok és előbb ugyan Zsámboki, most pedig néhány hetek óta Kállói Plebanus Csehy László Urtól, ki nála volt minden írásait elhunyt Barátunknak kezeimhez adta, 's azokkal meg ajándékozott. – Nem magyarázhatom ki, meg vallom, mennyire ohajtom azon különös, ugy jeles Ifjúnak, a' Musák szelid Barátságának emléke 's neve meg örökítését! Azért is kész vagyok Disznének magasztalására mind azokat megosztani, mellyek tőle kezeimnél vannak, sőt ha ugy fog tetszeni, minden kéz írásait bátorságos kezek által Berényből Nagy Érdemű Barátom Uram kezeihez Széphalomra által tenni. Csehynk Írásai között reá akadtam egy általa készített eredeti Magyar Románnak Töredékeire is, melynek el hányódott részeit fent említett kedves Testvére Csehy László Úr öszve fogja keresni és azoknak meg küldésöket is ajánlotta. Egyedül Uri

becses Válaszszától függesztem tehát fel, mi tévő legyek, vagy is elkülgyem é Tisztelt Barátom Uramhoz, és mi móddal ez érdeklett maradványokat: vagy azokból Biographiájának tökéletesebb elő adására belőlök datumokat külgyek? Én ugyan minden esetre olly Fel tétellel voltam, hogy el hunyt kedves Barátomat a 'Nemzettel 's Litteratura Baráttyaival bővebben meg esmértessem: hanem hátra vonom azonnal eránta, 's árnyéka eránt való Tiszteletből magamat, mihelyst ezen az úton neve tündöklésének fényét meg esmérem: Meg érdemli valóban, hogy neve nagy Baráttya által dicsőíttessen! – Én Pesti mulatásomból ezen holnap utolsó napjain Jász Berénybe vissza térek, és mennyire meg vidámit mostani gyenge Egészségem mellett azon Gondolat! hogy tisztelt Barátom Uram becses Levelét oda haza olvasni szerencsém lészen. – Az ülő élet és Notariusi sűrű Foglalatosságok meg gyengítették Egészségemet, de a ' melynek vissza szerzéséhez még nagy reménységeim vannak. Ajánlom mindenekben 's Honnyi Litteraturánk javára mindenkori kész szolgálataimat: Uri becses kedvezéseibe ajánlott tellyes Tisztelettel vagyok Pesten, Aug. 25-kén 1814.

Tisztelt Uraságodnak
alázatos szolgálja
Mihálkovics József mpr.
Districtualis Fő Notarius

Igen nagyon kívánnám tudni, honnét kerülhetett kézhez Csehy Barátunk írott képe?

Mihálkovics József levele Kazinczy Ferencnek
Jászberény, 1814. október 28.

Baráti Ölelés, és szíves Tisztelet
Viszont való köszöntésül!

A ' Barátság édes hangja annak ajakiból 's Tollából, kit tisztelünk 's szeretünk, a ' leg kellemesebb leptetéssel ['!] bájjollya meg a Lelket; Dicsekedve számítottam mindenkor jobb szerencsém 's kedvesebb óráim közé azon üdő pontot, a ' midőn több esztendőök előtt Berényben két ízben Nagy Érdemű Barátom Hozzád szerencsém lehetett: * meg ujultak ismét azok Levelednek vételével, a ' midőn ujra Baráti szavaidnak hangját rokon érzéssel fel esmértem: – el felejteti egy üdőre szomorúságomat azon gondolat: hogy el hunyt Barátunknak emlékezetén, kit mind ketten olly igen szerettünk, szóllamlánk meg és fel találánk ismét egymást: Legyenek áldottak hamvai, és emlékezetének meg örökösítése támasszon a ' Jók közül helyébe olly Honnyi Lelket, a ' micsodást ő benne el vesztettünk!

Csehynek Írásait ez uttal csekély Jegyzékeim mellett Trattner Urnak által adtam a ' végett, hogy azokat biztos kezek által Helmecky Ur utasítása szerint Széphalomra által küldgye: éppen ma irtam itt Pesten létemben Testvérének, Pozsony Vármegyei Fiscalis Csehy István Urnak is, mind Bátyjának Jósefnek festett képe meg küldése, mind egyéb maradvány Írásairól való bővebb Tudósítás eránt. Meg irtam nékie, hogy képét egyenesen Trattner Urnak ide Pestre küldené meg.

Csehynek hozzám írott levelei Bizonyoságot tésznek, mennyire sohajtott Barátságod után! és melly exaltált érzéseket támasztottak Lelkében Leveleid, mellyekkel később ötet meg tisztelted. Valóban felejthetetlen vesztességünk közé számítom, hogy ötet sem én sem Te többé nem

láthattuk: – *Én ötet köz katona ruhában láttam 's öleltem utólszor, a' midőn a' Gyöngyösön fekvő Reservától meg látogatott: 's esmértettem meg ötet Berényben jó Baráttal, jelesen Tekintetes Stegnerné házával, kikről Leveleiben folyvást emlékezett.*

T. Stegnerné, valamint Laczkovics László Ur is egészségesek, meg mondtam mind kettőjöknek a' Baráti üdvözlést. Kedvesen vették azt és viszont való szíves Tiszteletöket tesszik általam. Stegner Eliz, néhai Districtualis Fő Notarius Dósa Antal Úr özvegye, éppen e' napokban tért Bécsből vissza, a' hol Tavaszi oltá Attyánál Obrist Lieutenant Stegner Urnál mulatott, és részesült a' Bécsi pompás örömeiben: most vissza fog vélem térni Berénybe, a' Barátság karjai közé, hol kellemetes Társaságában ismét részesülünk: meg olvastattam vele Leveledet: a' Baráti csókot is én vettem által, mellyről tollam által ezennel számot adok: ő mostan virágjában lévő szép aszszony, és a' szép elme, derültebb okosság kérkedékeny hívság nélkül egygyesültek benne. Örömmel értettük kellemetes hír adásodból házi Boldogságodat, melly előttiünk leg valódibb Áldás, és leg érzékenyebb Jutalmok a' Jóknak: Add tudokra ezennel Kedveseidnek hódoló Tiszteletünket. Stegner Eliz magányos özvegy, két esztendeig tartó házassága után egyetlen leánykája is meg halt; – nekem, ki viszont dicsekedve említem hasonlóan házi Boldogságomat, egyetlen egy Júlia leánykám van, ki a' 13-ik esztendőt fogja nem sokára be tölteni, és tellesíti atyai örömeimet. – Hivatalos Foglalatosságaim között kevés időt fordíthatok egyéb Tárgyakra, mellyekkel ki terjedtebben használhatnék: itt igyekszem azokkal kedveltetni Nemzeti Litteraturánkat, kikkel szorosabb kapcsolatban vagyok: Munkáidra is 12 számmal szerzettem Előfizetőket, kik ki nem térhetek Buzdításaimnak: kevesen vannak közöttünk, kik a' szépnek érzéséig fel hatottak volna!

Nagy kún kerületi Fő Fiscálisunk Laczka János Ur Tiszteletét izeni általam: és ha mi hír adások kívánczatnának Bessenyei György eránt, mellyek kivált Bécsben töltött idő pontyát tárgyaznák, ajánlya általam kész szolgálattya, minthogy Bécsben sok időt töltött azon érdemes Hazafinak Társaságában és szorosabb kapcsolatban volt vele. – Hát Csehynek Morvában hátra hagyott Írásait megszerezhetjük é? Én ugyan ez eránt meg kértem mind a' Kállói Plebanust, Fő Tiszt. Csehy László Urat, mind fent érdeklett Fiscalis Csehy István Urat, kit, valamint Csehy Ignácot, leg fiatalabb öccsöket is jól esmérem, minthogy mindnyájan Pesten tanulták Iskoláikat Attyoknak ott laktával. – Testvérhúgokat 1812. Eszt. egy Pap, ki Olgya vidékén káplánkodott, dühös szerelemből meg lötte: özvegy volt Gaal nevezetű birtokos Nemes Embernek, ki a' Bécsi Gárdából lett haza mente után feleségül vette, és néhány esztendőnek el töltökkel özvegyen hagyá: eként azon egy esztendőben kettős csapás és szomorúság érdeklé őket, ugy életben lévő édes Anyyokat is. Ezennel be zárom Leveletem 's álhatatos Tisztelettel vagyok J. Berényben 8ber 28-án. Pestről lett haza érkezésemmel, 's jelen Levelem holnap végével küldöm ismét Pestre.

Mihálkovics mpr.

Az Orosz és Burgus Monarchákat láttam! azokról az újság Levelek bőven fognak emlékezni. [*] Kufsteini utam alatt Munkácsra 1800, és osztán szabadon 1803. – Kazinczy F. jegyzete

Néhány szó a Tudományos Gyűjteményről

Trattner János Tamás nyomdász és könyvkiadó 1817-ben a magyar nyelvű tudomány és kultúra terjesztése szempontjából nagy jelentőségű vállalkozásba fogott a Tudományos Gyűj-

temény című havi folyóirat megindításával. A lap sikerét jól mutatja, hogy hamarosan 800 rendszeres előfizetője lett, jeles szerzők gyülekeztek köré, és számos értékes írást közölt. A folyóirat huszonöt éves fennállása alatt azonos szerkesztési elvek szerint jelent meg:

I. Fő célkitűzése olyan eredeti, rövid, tudományos értekezések közlése volt, amelyek Magyarország fizikai, geográfiai, természethistóriai, történeti és polgári állapotát ismertették, a magyar nyelv keletkezésének, tulajdonságainak kifejtésére, írásmódjának meghatározására szolgáltak. Természeti, történeti, filozófiai, matematikai, erkölcsstani tudományok terjesztésére vállalkoztak, a szépművészetet, kézi mesterségeket, gazdálkodást, kereskedést tárgyalták, előmozdították a helyes és okos nevelést. Hazai és külföldi jeles személyiségek életrajzeit ismertették.

II. Feladatának tekintette a Magyarországon megjelent, Magyarországot érintő, vagy magyar szerzők által írott, bárhol megjelentetett könyvek ismertetését, könyvkritikák közlését, valamint külföldi szerzők munkáinak ismertetését, amennyiben ezek a művészetek és tudományok általános előmozdítását szolgálták.

III. Rövid hírekben közölt a tudományt érintő jelentéseket, cáfolatokat, kritikákat, tudósított jutalmazásokról, kitüntetésokról, találmányokról, előléptetésekről, közölte elhunyt tudósok, írók nekrológjait és hírt adott új könyvek megjelenéséről.

Nyelvművelő írárok a Tudományos Gyűjteményben

A Tudományos Gyűjtemény 1818. évi 1. kötetében egy rövid írás jelent meg Mihálkovics József tollából *A nemes Jász és két Kún kerületek közönségeinek!* címmel. Célja előfizetők toborzása volt a második évfolyamát kezdő folyóirat számára, hogy ezáltal is előmozdítsa a nemzeti nyelv fejlődését. „*Még honi nyelvünk él, él addig nemzetünk is; aki tehát nemzetét szereti, az egyedül a nemzeti nyelvnek elősegéllése által éreztheti azzal magyar indulatját; az isteni gondviselés ezen maroknyi nemzetet annyira felmagasztalta, hogy századok alatt kiállván minden viszontagságokat; nevét, nyelvét és nemzeti béléget, vagyis honjának buzgó szeretetét máig bámulásig fenntartotta, sőt példa nélkül való buzgó törekedése által annyira jutott, hogy fiait anyanyelvén tudóssá, és nyelvét Európa legcsinosabb nemzeteinek tudományi kútforrásává tette.*” Mihálkovics felhívja jász és kun honfitársait, hogy mutassanak példát a folyóirat támogatásában. „*Hadd lássa meg az egész nemes magyar haza, hogy a jász és kún nemzet honjának boldogítására nézve ezen utat sem hagyta figyelem nélkül; és valamint írókat, úgy olvasókat is termékenyen nevel kebelében; nekem az lézen egyedülvaló gyönyörűségem, ha az előre fizető uraknak esztendőnként kinyomtatandó lajstromában, azt fogom örömmel és dicsekedve megmutatni, hogy a jász és kún nemzet már a tudományok anyanyelvén való kezdetével fő eszköze volt a nemzeti literatúra díszé felderülésének!*”

Az első, magyar nyelvű folyóiratok megjelenésének időszakában még évtizedekig forogtak közkézen különböző szerzők kéziratos munkái, különösképpen azok, amelyek nem számíthattak széles olvasóközönségre. Ez volt a sorsa Bessenyei György *Beszéd az országnak tárgyárul* című írásának is, amelynek teljes szövege először 1934-ben jelent meg nyomtatásban, az Irodalomtörténeti Közleményekben. A röpirat-tanulmány értékeit a kortársak is hamar felismerték, és 12 évvel a szerző halála után a Tudományos Gyűjtemény 1823. évi 1. kötetében részletek jelentek meg a műből *Töredéke Bessenyei György Értekezéseinek: a'*

Magyar nyelv kimíveltetéséről címmel. A részlet közzétételét Miháلكovics József jegyzi. A történeti hitelesség kedvéért azonban meg kell említeni, hogy nem ez volt az első közlés Bessenyei tanulmányából. A Tudományos Gyűjtemény ugyanis már az első évfolyamában (1817. évfolyam 12. kötet) publikálta a dolgozat többé-kevésbé hű másolatát *Hazaíúi elmélkedés* címmel a szerző nevének említése nélkül. Vitkovics Mihály, aki a szöveget közzétette, annyit tüntetett fel, hogy „*egy kéziratbul*”. A Vitkovics által közölt szövegváltozat, ha eltekintünk a nyelvi pontosság egyes hiányaitól, betűváltoztatásoktól, szókihagyásoktól, mondatrész-be-toldásoktól megegyezik a Belohorszky Ferenc által az Irodalomtörténeti Közleményekben közölt kézirat-másolattal. Csupán a 9. oldalon hiányzik 14 nyomtatott sornyi törölt szöveg, aminek valószínű oka a szöveg tartalma. Bessenyei a kereszténység ösmúltjára vonatkozó gondolatait vetette papírra, egyebek közt azt, hogy az első keresztényeket a héber és görög biblíán kívül minden más értelmi körtől eltiltották: a keresztény vallás szokásait azok állapították meg, akik sem görögül, sem héberül, sem latinul nem tudtak. Valószínűsíthető, hogy ezeket a sorokat a katolikus pap-szerkesztő iránti tapintatból Vitkovics hagyta ki a kéziratból, de lehet, hogy maga a szerkesztő törölte.

A Tudományos Gyűjtemény második szerkesztőjének, Thaisz Andrásnak minden bizonynyal éppen úgy elkerülte a figyelmét, hogy az első szerkesztő, Fejér György már megjelentette Bessenyei kéziratát, miként Miháلكovics Józsefnek is. Miháلكovics az alábbi gondolatokat tartotta a leginkább kiemelendőknek:

„A' Nemzet Nyelvének, 's elméjének kimívelésére szükséges: hogy minden bölcs munkát maga Nyelvére tegyen által. –

Lehet sok nyelvet is valahogy úgy érteni; de valójában tudni, elég egy az Embernek. Hadd állítsa az emlékezet Mirándoli Pikóról: hogy ifjúságában huszonnégy nyelvet tudott; meglehet úgy; mint mikor a' szorult Magyar Vásárban dadogja a' Tót Embernek; Hé; donyesz to tu deszku.... Valameddig a' Tudományok, szép Magyar munkákba nem vétetnek; a' Haza, Éjjeléből reggelre fel nem virrad! Hiszen, vannak Magyar könyvek? Igen! De Írások módjának hallása, pofád tövéről füledet lemarczangolja; ájulásba ejtven értelmedet; mely olvasásokat türéssel nem győzi; nem mondom közönségesen; szépek is vannak; de mit teszen számok a' többinek sokasága között?

Ezen soraimnak értelmét ne oda düjtsd; mintha hivalkodásomat táplálva, a' Magyar nyelvnek erejét csak egyedül valóságomnak tulajdonítanám. Én sem tudom, Te sem. Hol tanulnám? A' Béresseim között? Azt sem tudom, hogy írok; ha mások nem mondják; mert ki esméri magát úgy, mint ötet a' többi?...

Utóllýára csak ezt hozom még elé; a' Magyar Íróknak arra kellenék leginkább figyelmezní, hogy a falusi ember Bakókból, Lökkokból, Volíius-okból 's a' t. nem tanul; olyan módon kellenék a' tudni valót eleibe adni; hogy abban egyszer'smind kedvét, örömét is élvezhesse. Tárgyakról tárgyakra kell vinni elébb odább; hogy tudni való vágyódása tápláltassék.... Mit gondol elmélkedésseddel az olvasó; ha Könyvednek olvasása álmot hoz reá? úgy kellene írni, hogy mikor szakaszodat végig olvasták, ezt mondanák rá: „Be hamar elvégzi”: és nem ezt, hogy „van é még sok hátra?”

Mihálkovics történeti tárgyú munkái

Gimnáziumi évei alatt a szűkebben vett oktató-nevelő munkán túl irodalmi, közelebbről műfordítói tevékenységet is folytatott, eleinte íróasztalának fiókja számára. Miként fentebb már volt róla szó, a fordítás egyes részeit 1804-ben megküldte Csehynnek, hogy kikérje a véleményét. Amikor 1813-ban napvilágot látott a *Korvinus Mátyás magyar király* két kötete, amely Fessler Ignác Aurél 1794–95-ben megjelent *Mathias Corvinus, König der Ungarn und Grossherzog von Schlesien* című munkájának fordítása, maga írta az első kötet „Előző Beszéd”-jében: „*Két esztendővel ez előtt Magyar Nyelven megjelent Fessler Attilája: – Az eszméretlen Fordítónak Előjáró Beszédgye felébresztette Figyelmetességemet, ki több esztendők előtt Honnyi Nyelvünkön próba gyanánt elkészíttem volt a’ Nevezett Írónak Korvinussát: – Honnyos Társaim, kik Fessler előadásában a’ fenncsillogó Hazafi Lelket a’ maga pompás Fényében esméri, Bizonyoságot tehetnek, mennyire felelhetett meg Attila Fordítója Nemzeti Nyelvünk csinosodásához képest Üdökorunk Várakozásának!*

Én Korvinusnak kiadásában Fesslernek Lelkét igyekeztem Nemzetemmel megismergetni, és régolta heverőben volt Munkámat mielőtt azt Attila Fordítója ki bocsájtaná, közönségese téstsem. ... Leg kellemetesebb Jutalma leszen csekély Fáradságonak, ha Honnyosim szinte oly meglegedést éreznek olvasásában, a’ minémű Gyönyörűséggel foglalatoskodtam én annak Nemzeti Nyelvünkben lett ki adásában.

Irtam Jász-Berényben Pünkösdi Hava 13^{kán} 1812^{dik} esztendőben.”

A mű szerzője, Fessler Ignác Aurél a korszak ismert, nagy műveltségű, de eléggé hányatott sorsú, ellentmondásos személyisége volt. Bár osztrák származású, de Zarándfalván született, és nemzetiségét tekintve magyar, ezért indokolt nevének magyaros írásmódja. Katolikusként született, és ifjú korában előbb mérnök szeretett volna lenni, majd a szerzetesi élet iránt érzett elhivatottságot. A jezsuita rendbe fiatal kora miatt nem léphetett be, ezért Móron a kapucinus rendbe kérte felvételét, ahol már tizennyolc éves korában letette a rendi fogadalmat. Kezdetben sokat foglalkoztatta a hitért való mártíromság gondolata, később olvasmányai hatására megtört a szerzetesi élet iránti kitartása. A rendszeres áthelyezések során a Birodalom számos kolostorát megjárta, ahol nagyon eltérő bánásmódban volt része. A schwechati kolostorban például elvették tőle azokat a szabadelvű teológiai munkákat, amelyeket a nagyváradi püspök ajándékozott neki, és a könyvtár használatától is eltiltották. Lázádo természete nem tűrte az igazságtalanságokat, emiatt többször állt büntetés alatt. Végül császári rendelettel elbocsátották a szerzetesi rendből, és Lembergbe került a keleti nyelvek és az ószövetségi hermeneutika rendes tanárának. Lembergben a tudományos munkálkodásnak élt, és ott jelent meg első szépirodalmi műve is. 1791-ben áttért az evangélikus hitre, belépett a szabadkőművesek közé majd megházasodott. Élete továbbra is eseményekben bővelkedő volt, néha sanyarú körülmények között tengődött, néha jól jövedelmező állása volt. Máskor írásból és barátainak segélyadományaiból élt. Utolsó évtizedeit az orosz cár szolgálatában töltötte, mint evangélikus püspök, majd főszuperintendens. A Magyar Tudományos Akadémia 1831. február 16-án választotta külföldi levelező tagjává. Fessler igen termékeny, sokoldalú író volt, életművéből itt most számunkra elsősorban történelmi munkái és főként a magyar témájúak érdekesek. Közülük elsőként a Mathias Corvinus jelent meg, majd egy évre rá az Attila, amelyet egy névtelenségbe burkolózó fordító (egyek források szerint Okolitsáni János) az alábbi címen

adott közre: *Attila, vagy is: a régi magyarok első vezérének dicsőséges viselt dolgai. Ford. egy hazáját szerető magyar. Pest, 1811.* 1808-ban látott napvilágot a három Árpád-házi király története, amely gyors egymásutánban három kiadást ért meg. Magyar fordítása: *A három magyar nagy királyok viselt dolgainak rajzolatja. Pest, 1815. Szent István, Szent László és Kálmán király.*

Lipcsében jelent meg tizkötetes monográfiája: *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen. Leipzig, 1815–25.* Ennek első, Augustus korától Géza haláláig terjedő része magyarul is megjelent 1841-ben. Fessler történelmi tárgyú műveinek többsége műfaját tekintve történelmi regénynek, mások ismeretterjesztő munkáknak tekinthetők. Emiatt szerzjük a történészek oldaláról több kritikát is kapott, ezért érezhette fontosnak, hogy a *Három magyar nagy királyok viselt dolgainak rajzolatjához* terjedelmesebb előszót írjon, amelyben kifejti, hogy mi is volt a célja műveinek megírásával.

„Ezen jelenlévő Könyvnek foglalatja abból áll, Érdemes Olvasó, a' mit a' leg régibb időktől fogva, némellyek, mint történt dolgokat, írásban meghagytak, mások pedig, mint azokat elhitték. Azomban annak megrostálása, mennyire és meddig állja-ki mind az egy, mind a' más szoros megvizsgálásnak, Critikának, próbáit, sem azon célhoz, melyet e' Könyvnek írásával felvállaltam, sem azon tárgyhoz, melyre szabadságom szerint törekedtem, éppen nem tartozik, Kollár, Pray, Cornides és Katona annak megvizsgálását felvállalván, megtették mind azt, a' mi annak, a' ki a' történeteknek tanulásában foglalatoskodik, hasznos lehet. Eggyet mindazonáltal rövideden megjegyzek, mert keveset használna mind a' mélyen bélátó Tudósoknak, mind a' homályos elméjű gyengéknek, ha szapora beszéddel megmutatnám is, hogy a' zöld, zöld, és hogy jussa 's igazsága vagyon zöldnek lenni; következőképen, sem kék, sem sárga, minden kifogás nélkül, mint zöldet tekinteni kelletik.”

Fessler tehát nem szaktudományos történeti munkákat akart olvasói elé bocsátani, hanem úgy tekintett a históriára, mint a saját célja szerint kiválasztott pallérozásnak eszközére és tárgyára. És aki ehhez való jogát nem ismeri el, annak véleményét elengedi a füle mellett. Aki ezt nem ismeri el, vagy nem akarja elismerni, az csupán azért tanulmányozza a történelmet, hogy lelkének megnyugtatására elmondhassa, hogy ő tud históriákat. Az ilyen olvasóknak jobb, ha leteszik a könyvet, és nem gyalázzák a szerzőt azért, mert nem az ő szájuk íze szerint adta elő a történeteket.

Ez a hozzáállás teljesen megegyezett Mihálkovics József nézeteivel, aki előtt kettős cél lebegett a fordítás elkészítésével. Egyfelől be akarta mutatni a magyar történelem az ideig utolsó dicsőséges korszakát, másrészt magyar nyelven akart a művelt, de nem szakemberekből álló olvasóközönség kezébe ismereteiket bővítő történelmi olvasmányt adni. A témaválasztás sem lehet véletlen. Minden bizonnyal osztotta Csehy József fentebb idézett véleményét: „Mert nem tudom mi ébreszthetné fel jobban a' Magyarokat, mint a' Hunyadiak' századgya.” A *Korvinus Mátyást* különösen érdekessé és olvasmányossá teszi az a szerkesztési mód, ahogy a szerző az események jelentős részét párbeszédes formában dolgozta fel, miáltal a mű jelentős része lassú folyású elbeszélésből pergő történelmi drámává alakult.

A Hunyadiak tettei sokat foglalkoztatták Mihálkovics Józsefet, bizonyítja ezt a Tudományos Gyűjtemény 1818. évi 3. kötetében megjelent: *Varnai Ütközet A' Magyar Történetekből 1443–1444-ik Eszt.* című értekezése. Erre vonatkozhatott Virág Benedek hozzá írt költői levelének azon kitétele, hogy: „ékes tolla anyáknak szép nyelvén kimutatta magát, s eltölte

örömmel minden jó hazafit”, és kérdezi a szerzőt, hogy mikor szedi munkáinak részeit illő rendbe s teszi a haza oltárára?

A dolgozat bevezető része azokat a belső és külső körülményeket veszi sorra, amelyek végkifejletként elvezettek a várnai csatavesztéshez. Zsigmond fél évszázados uralkodása már magában hordozta azoknak az ellenségeskedéseknek a csiráit, amelyek a halálát követően a felszínre törtek. A trónuson egymást váltották az uralkodók, ami végül az ország nagyjainak két táborra szakadásához vezetett. Az egyik tábor a csecsemőként megkoronázott V. László pártjára állt, a többség viszont a magyar trónra meghívott lengyel királyt, Ulászlót támogatta. Az országban eluralkodott az anarchia, a polgári meghasonlás, a gyengék elnyomása, a haza érdekei helyett a saját haszon keresése és a hitszegés, amely a vérrokonok elárulásával vette kezdetét, és a hazaáruláshoz vezetett. Mindehhez járult a külső körülmények alakulása. Nyugatról Frigyes fenyegette az országot, északról Giskra cseh hadaival, a déli határok védelmének erőssége pedig attól függött, hogy a szerb despota és az oláh vajda éppen a magyar királyt vagy a török szultánt ismerte el szövetségésének. Ilyen körülmények között álltak elő a pápa, az itáliai városok és a nyugati keresztény királyok küldöttei folytonos követeléseikkel, hogy az általuk megígért segítséggel a magyarok számolják fel az Oszmán Birodalom európai állásait, és üzzék ki a pogányokat az öreg kontinensről. A fiatal és gyenge akaratú Ulászló nehéz helyzetbe került. Hosszas tárgyalások révén sikerült a császárral és Giskrával kétéves békét kötnie, és a háború folytatásának kérdését a következő országgyűlésre halasztotta. Nem volt viszont tudomása arról, hogy időközben Brankovics György egyezsége kötött II. Muráddal, hogy közvetít a magyarokkal kötendő, számukra előnyös, tízéves béke érdekében. Közben a lengyel rendek is felkeresték Ulászlót, és előadták, hogy mióta távol van, az ország közállapota egyre romlanak, és egyre fokozódnak a tatár betörések. Kérték tehát a lengyel királyt, hogy mondjon le a törökök elleni hadjáratról. Ulászló számára ebből világossá vált, hogy egy török hadjáratan a lengyel hadakra nem számíthat. Brankovics ármányt szövő követe ezenközben arra akarta rávenni Ulászlót, hogy ahelyett, hogy a török ellen indulna, előbb hadaival vessen véget a Frigyes-sel való állandó háborúskodásnak, és számolja fel a gyermek László pártján lévő erőket, majd így, a hátszágát bebiztosítva indítson hadat az Oszmán Birodalom ellen. Értekezésében Miháلكovics színesen ecseteli a Szegedre meghirdetett országgyűlés eseményeit, ahol a tárgyalások végül is oda vezettek, hogy a szultán rendkívül kedvező, a magyarok számára előnyös békeajánlatát elfogadták, haladéktalanul írásba foglalták, majd a király a Bibliára, a török követek a Koránra esküt tettek. Hiába kezdték meg azonban a törökök a szerződésben vállalt területek és várak átadását, a béke végül is kútba esett. A pápai követ rátámadt a királyra, mondván: „Amuráth követeivel kötött békeesség az Anyaszentegyház jussaival, a' Magyar nemzet betsületével, és a' Királynak kötelességeivel ellenkeznek; ugyan azért azt már magában istentelennek, betstelennek, kárhozatosnak, és így fogatlanlannak, semminek kell tartani...Hogy azon egygyesség Hitetlennel köttetett, kinek a' földön semmi jussa nints az uralkodásra, sőt, mint pogányoknak jussok sinsen arra, hogy keresztény Fejedelmekkel szövetségbe jöhessenek...” Arról persze bölcsen hallgattak a pápa és a nyugati fejedelmek követei, hogy a köztük lévő törökellenes szerződéstől kártérítés ellenében bármelyik fél, a magyarok is visszaléphettek.

Az értekezés ékesszólóan mutatja be a további eseményeket, bőséges teret szentel a király vívódásainak, Cesarini bíboros folyamatos követelőzéseinek, és a hadi cselekmények sorra

vételénél nem mulasztja el kiemelni, hogy a szövetségesek miként hagyták sorra magára a magyar sereget. Az események bemutatásánál nem lehet nem észrevenni, hogy Mihálkovicz milyen erkölcsi alapokon volt. A hitbéli vakbuzgalommal szemben az adott szó és az eskü az elsődleges a számára. A csata végső kimeneteléhez vezető történéseket is részletesen mutatja be. Leírja, hogy Hunyadi milyen taktikával próbálkozott a győzelmet megszerezni, és miként változtatott a terven, attól függően, ahogy a hadi események alakultak. A dolgozat lezárása nem nélkülözi az irodalmi elemeket, egyúttal kidomborítja a szerző erkölcsi alapállását, amellyel saját korának üzen. Amikor a tanácsadói által körülvelt Ulászló, hogy ne Hunyadié legyen a győzelem dicsősége, a janicsárok közé vágatott, Murád *„kivoná a keblébül a' frigy kötésnek bizonyító levelét; Égre függesztett szemekkel kéré a' Keresztények Istenét megbetstelenített nevének, és a hitesegettségnek meg bosszúulására”*. A csata elveszett, Hunyadi is menekülni kényszerült. Amikor Murád megszemlélte a csatamezőt, veszteségét látva elkeseredve kiáltott fel: *„Illy győzelmeket én ellenségeimnek kívánok!”*

Zárszó gyanánt

A Jászkunság polgárai méltán büszkék őseik dicső tetteire, legyenek azok az évszázadok során az uralkodók szolgálatában megívott győztes csaták, vagy ősi jogaik visszaszerzése érdekében hozott hatalmas anyagi áldozatok. De egyéb okok is találhatók a büszkeségre, ha a Jászkunság mai lakói, ahogy illik és elvárható, megismerik elődeik hétköznapi tetteit is. Az 1767-ben alapított gimnázium bizonyítja, hogy az elődök fontosnak tartották a tudást, a műveltséget. És ahogy a jelen írásban igyekeztem megmutatni, nem csak tanulni vágyó embereket adott a Jászkunság az országnak, hanem olyan írástudókat, tudós tanárokat is, akik komoly, tudományos igényű munkákat tudtak letenni a hon asztalára. Akadt köztük olyan, nemzetközileg is kimagasló tudós, mint Kerekgedei Makó Pál és mögötte ott volt a második vonal, amelybe Horváth Péter és Mihálkovicz József is tartozott.

Lovas Lajos

PARÁZNÁLKODÓK, ISTENKÁROMLÓK ÉS EGYÉB BŰNELKÖVETŐK

Bíráskodók – nyomozás – ítélet

A feudális Magyarországon a rendes bírói joghatóság alóli sajátos kivételt jelentettek a kiváltsággal rendelkező jász és kun területek

A főkapitány, akit a nádor nevezhetett ki, képviselte a Jászkunságot a felsőbb fórumokon és más megyéknél, az ő elnöksége alatt választhatták a lakosok (tisztviselők szabad választása 1745. 4. pont) kerületi tisztjeiket, a bírakat és a helységek egyéb tisztviselőit.

A Jászkun Kerület településeinek főbírók sokkal szélesebb jogkörrel rendelkeztek, mint a jobbágyságok bírói. Utóbbiaknak hatósági jogait a földesúri függőség korlátozta.

A közigazgatás és a bíráskodás ekkor még nem vált külön. Valamennyi helység legfőbb hatósága a három kerület közgyűlése (generális congregáció), amelyben minden helység küldöttséggel képviseltette magát. A küldöttségben kötelezően benne kellett lenni a főbíróknak és a jegyzőnek.

Ha nem volt rendkívüli esemény, általában negyedévenként tartottak 2-3 napig gyűléseket. A közgyűlés előkészítő szerveként működött a rendszeresen ülésező, a kerületi tisztikarból és néhány meghívottból álló kisgyűlés. Itt a nádori alkapitány volt az elnök.

A generális congregáció helyszíne többnyire Jászberény, de - a Hajdú Kerület városaihoz hasonlóan - más jász vagy kun mezőváros is helyet adhatott neki, ezzel is bizonyítva az önkormányzati egyenjogúságukat. Jászberényben hozták létre (az 1751. 11. articulus) a levéltárat is.

A büntetőperек lefolytatása és az ítéletek meghozatala a vizsgált időszakban Jászberényben, Félégyházán és Kunszentmártonban történt.

A büntetőeljárás a büntetendő cselekménynek a hatóság tudomására jutása (juttatása) révén indult meg. Gyakran történt feljelentés, feladás.

A nyomozás és a vizsgálat teljesen egybefolyt. Az eljárásnak ezt a részét investigációs szakasznak nevezi a jogi szakirodalom.

A kerület (megye) tisztjei a gyanúsított(ka)t letartóztatták (befogták). Ezután következett a gyanúsított kihallgatása, tanúszedés és kihallgatás valamint a helyszíni szemle, látlet felvétele (visum repertum).

A közrendűek kihallgatásakor a XIX. század közepéig durva sőt kegyetlen eszközöket is használtak.

A Jászkun Kerületben korszakunkban a vizsgálat végrehajtásában is a tortúra (kínvallatás) helyett a „jóságos vallatás” (examen benevolum) és a tanúk kihallgatása vagy tudományvétel játszotta a legfontosabb szerepet.

A feudális büntetőeljárás a beismerést tartotta a bizonyítékok királynőjének, ezért ennek kicsikarására törekedtek még akkor is, ha egyéb bizonyítékok is rendelkezésre álltak. Jelentősége az ügyészi előterjesztésekből és az ítéletek szövegezéséből is kitűnik. Íme néhány

szokványos szövegrészlet a peres iratokból: X és Y „tulajdon vallásaikban maguk sem tagadják”, vagy X „a tulajdon A betű alatt foglalt vallástételében önként elismeri”, vagy X és Z „önként megvallják.

A deliberatum est (végítélet) meghozása után, azt a vádlott előtt kihirdették, akit többnyire a börtönből, megvasalva állítottak elő. Erre utalnak a következő, rendszeresen előforduló kifejezések is: „raboskodó XY-nak az a bűne”, vagy „vasban jelenálló XY”.

Az ítélet súlyos büntetteknel lehetett hosszabb szabadságvesztés (amelyet korszakunkban többnyire közmunkában töltöttek) testi fenyítéssel és börtöneljárásokkal súlyosbítva vagy halálbüntetés.

A kivégzés eszköze ebben az időben a pallos és az akasztófa volt. Az ítélet végrehajtása kiküldött hatósági személyek (kiküldött bíró, esküdt, az ügyész és a kapitány) jelenlétében történt.

A Jászkunságban lefolytatott perek néhány sajátossága

A következő oldalakon periratok alapján szeretnénk bemutatni, hogy konkrétan milyen bűnöket követtek el a jászkunok 1797 és 1802 között, és milyen büntetésekre ítélték őket tetteikért a bírások.

A vizsgált időszakban a Kiskun kerületben folytatták le a perek 47%-kát, a Jászságban a 36%-kát, és a Nagykun kerületben a 17%-kát.

A tulajdon ellen elkövetett cselekmények miatt tárgyalt ügyek száma 338, az összes pernek több, mint fele (55%).

Lopás

	Félegyháza	Jászberény	Kunszentmárton	Összesen
Ingóság, termés	10	14	4	28
Ház-, kamra-, istálló- és boltfelverés	13	5	2	20
Pénzlopás, sikkasztás, csalás	8	13	4	25
Vád ejtése, felmentés	6	2	-	8
Összesen	37	34	10	81
Összes bűncselekmény %-a	12,9%	15,3%	9,5%	13,2%

Gyűjtogatás

	Félegyháza	Jászberény	Kunszentmárton	Összesen
Gyűjtogatás	5	4	-	9
Gondatlanság, véletlen tüzesetek	-	6	-	6
Fenyegetés tűzzel	1	-	1	2
Ejtett vád, felmentés	1	4	3	8
Összesen	7	14	4	25
Összes bűncselekmény %-a	2,4%	6,3%	3,8%	4%

A Kiskun kerületekben a jószágtartással kapcsolatos bűnesetek száma az összes bűncselekménynek közel felét tették ki.

Más egyebet, pénzt, ingóságot stb. a Jászok loptak legnagyobb arányban. A lopott állat cserélésén, vásárlásán és lappangtatásán a Jászságban többen vesztek rajta, mint a kiskunoknál. A gondatlanságból adódott tüzesetek száma a Jász kerületben a legmagasabb.

A Kiskunságban a XVIII. sz. végén, és a XIX. sz. elején az állattartás még nagyon jelentős volt, erről a területről az üldözött bűnösök még könnyen kihúzódhattak déli irányba. A gyarapodásra vágyó zsellérek aránya is jóval magasabb, mint a másik két kerületben.

A jászok polgárosultabb életformája a pénzlopások, ingóság és terménylopások aránylag magas számában is tükröződik.

Nemi erkölcs, család

	Félegyháza	Jászberény	Kunszentmárton	Összesen
Házasságtörés, paráználkodás	26	21	9	58
Vérfertőzés	-	-	1	1
Állattal közösülés	-	1	1	2
Erőszak	-	2	1	3
Ejtett vád	2	4	6	12
Összesen	28	28	18	76
%	9,7%	12,6%	17,1%	12,4%

A család rendjét és a nemi erkölcsöt sértő büntetőperrek 12%-os részesedést képviseltek a büntetőperrek között. 64 esetben elmarasztalással, 12 esetben felmentéssel zárultak. Meg kell jegyezni, hogy a gyújtogatáson kívül ezeknél az ügyeknél volt a leggyakoribb a vád ejtése, a felmentő ítélet.

Istenkáromlás

	Félegyháza	Jászberény	Kunszentmárton	Összesen
Istenkáromlás, káromkodás	15	4	4	23
%	5%	2%	4%	4%

Hatóság elleni erőszak

	Félegyháza	Jászberény	Kunszentmárton	Összesen
Hatóság elleni erőszak, ellenszegülés	7	12	6	25
%	2%	5%	6%	4%

Az istenkáromlók, káromkodók pereinek adatait megvizsgálva ismét a Jászság legpolgárosultabb voltára utaló számarányt lehet kiemelni. Valószínűleg nem káromkodtak kevesebbet a Jászságban sem, mint a Kis- és Nagy-kunság lakói, csak ritkábban lett büntetőper tárgy ezen cselekedetük. A hatóságok elleni fellépésben viszont majd annyszor ítélkeztek a jászoknál, mint a másik két kerületben együttvéve.

Testi képpen közösködők, szajhálkodók, erőszak tevők

A parázñaság a nemi erkölcs elleni cselekmények tág körét foglalja magába, általában a házasságon kívüli nemi élet, a hatodik parancsolat áthágása tartozik ide.

Magyarországon a XVIII-XIX. század fordulóján már átalakulóban voltak az erkölcsök. Ez tükröződik a bírói eljárásokban is. Nem avatkoztak az emberek életébe, csak botrány esetén.

A jog különbséget tett a paráználkodás, bujálkodás és a szajhálkodás között. Ha a nő hajadon volt, vagy özvegy, akkor paráználkodás történt, és a férfit tekintették bűnösnek. A bujálkodás és szajhálkodás elkövetője az a nő volt, aki sűrűn váltogatta partnereit.

Előfordult, hogy a nem házas fiatalok közötti szerelmi kapcsolat is bíróság elé került.

„Göz Sára szabad személy e törvényszék előtt (Kunszentmárton, 1799. június 6.) megvallja, hogy ő nem Nagy Sándortul, hanem Gyűjtő Antaltul esett teherbe, melyet ez el is fogad, és az házassági összekölésre magokat ajánlották, minek utána nevezett Göz Sára a gyereket el fogja szülni, és ezen összekölésen Göz Sárának Atyja is megnyugodott, azért is szabadon elbocsátattnak, úgy Nagy Sándor is, mint általok kimentetett, elbocsátatik.”

A Jászberényi törvényszék 1800. szeptember 13-án Szalkási Antalra 20 vessző büntetést

szabott ki, aki „Szikszai Susánna házához cselédül menvén, említett gazdaasszonyával úgy összeszövetkezett, megbarátkozott, hogy se feleségével, se gyerekeivel nem gondolván, s ezeket ott hagyván, hosszabb ideig majd minden éjszaka háziasszonya szobájába járt hálni, s azzal egy ágyba feküdvén, vele is virradott ottan... Reservális adása után se, sőt bírói páltza által sem szoktatták el mindedig Szikszai Susanna házától.”

Hajdú Andrást 1802. február 8-án Félegyháza bírása ítélte meg. „Csikós Évával huzamosabb ideig titkos szövetségben élvén, véle annyiszor, amennyiszor alkalmatossága lehet, testi képpen közösködött, és ennek felette ugyan Csikós Évától egy tolvajlott juhot is által venni vakmerősködött. 25 pálcára büntették a majsai 30 éves, feleséges juhászt. Csikós Éva 37 éves félegyházi lakos Bodor István hitvese „rút életét elvállalni nem kívánja, sőt Hajdú Andrással való szövetsége ellene nem is próbáltatva büntetés nélkül szabadon bocsájtatik.”

Nagyobb büntetést kap Jászberényben 1800. október 13-án Nagy József. Ő Bugyi Anna özvegyasszonnyal „testi képpen közösködött” és „feleségének elvesztésében is szándékoskodott légyen”. 40 érzékeny pálcára ítélték. A gyerek, akit tőle „kapott” Bugyi Anna, meghalt, ezért tartást fizetnie nem kellett. Bugyi Anna büntetése 2 heti áristom volt. Egymástól is eltiltották őket.

A következő esetben a beismerő vallomások hiánya, illetve visszavonása miatt nem hoztak ítéletet. (Kunszentmárton, 1800. október 9.)

Czeglédi Mária sógorával, Szűcs Mihállyal és annak szolgálójával, Lukács Tóth András-sal paráználkodott saját és Tóth vallomása szerint. Szűcs Mihály tagadta a dolgot. Később Czeglédi Mária is azt vallotta, hogy férje kínzásaival vette rá a vallomásra. Ő is és Tóth is visszavonta a vallomását. Szabadon engedték őket. Czeglédi Mária 31 éves, túrkevei születésű, Madarasi Szabó János felesége volt.

A Districtusokban(..) a nős-paráznaság sem ismeretlen. „Faragó Anna házasságú személy, és Szakál István nőtelen, noha e törvényszék előtt vakmerően visszahúzták vallásokat, hogy ők 8. esztendőktől fogva együtt parázna életet éltek légyen, ezen visszahúzásoknak hitel nem adatik, azért is mint feslett, és botrányoztató életűek Faragó Anna ugyan 20 érzékeny korbács, Szakál István pedig 30 pálcáütésekkel, fenytetni rendeltetnek egymással oly módokkal eltiltatván, hogy valahányszor együtt találtatni fognak, az helybeli bíróság által mindannyiszor a férfi 30 pálcával, az asszony 20 korbáccsal büntetessenek”.

A következő esetben Töröcsik Józsefné (Halasi Rosália) a béressel, Tóth Elekkel kerül nős-parázna viszonyba, „és testi képpen hat ízben közösködni bátorkodtak”. Az asszonyt 24 korbácsra ítélték, amelyet készpénzzel megválthatott, Tóth Elek 24 pálcáütést szenvedett, és a Jászberényi törvényszék által „meghagyatik, hogy nem Alsószentgyörgyön, hanem másutt álljon szolgálatba”.

„Pál Ferentz, és Borbás Ágnes ... tilalmas és nagyon botrányoztató összejövetelek” Nagy Mihály „kerítő által” történt. „Nem gondolván a Szent Szék által egymástól lett eltilalmaztatásokkal.” Borbás Ágnes 25 korbácsra, Pál Ferencet 25 pálcára ítéli Félegyháza törvényszéke 1799. október 10-én, de a kerítő büntetése sem volt kisebb. Nagy Mihály is 25 pálcát kapott.

Valamely megbántott hölgynek áldozatul eshet a férfi becsülete. Ilyen helyzetbe kerül Puskás János 32 éves madarasi mesterember. „Koldus lánnyal való nős-paráznaság” volt elene a vád. A „koldus lány” (Farkas Sára 40 éves) bement a műhelyébe, kenyérrel kínálta, de az nem kellett neki. Ő kutaszigálta a műhelyből. Lehet, hogy ezen haragudott meg a lány. A paráználkodás nem bizonyosodott Puskás Jánosra. Szabadon engedték.

Nem volt nehéz a paráználkodás bebizonyítása, ha a nő teherbe esett. Kuszti Anna 38 éves, férje Bukor János, 9 esztendeje „Regimentbéli katona”, Torma István 24 éves nőtlen bérestől „teherbe esvén, leány gyermekét nem régiben szülte el.” Torma István 30, Kuszti Anna 20 pálca büntetést kapott 1802. aug. 24-én a főlegyházi törvényszéktől.

A gyerek tartására általában 24 Ft megfizetésére kötelezte a Kerületek bírósága a férfit. Ennyit fizetett László József is, aki teherbe ejtette Kovács Ilonát. Miután feleségét elűzte, Kovács Ilonát, (kit férjével megúttatott) hogy „botráncoktató életét szabadon folytathassa, házába fogadott” Halas városában, „egyszerre elszenvendő 50 kemény palcára” ítélték.

Kovács Ilona, kit törvényes férje (Bódi János) megverésével is vádoltak „Halason, minek utánna a gyermek szoptatásától meg fog menekedni... egy ízben elszenvendő érzékeny 30 korbácsütésekkel büntettetni rendeltetik” 1802. február 2-án.

A terhes nőkre a testi büntetés végrehajtását általában a gyermek megszülése, vagy a szoptatás befejezése utánra halasztották.

Az előbb említett 24 Ft tartást nem mindig egy illető fizette. 1801. április 10-én Főlegyházán helyi lakosok ellen hozták a következő ítéletet: „Papp István (33 éves asztalos legény) meg is vallja, hogy Baksinéval egy köze volt, azért a gyereki tartásának a felét 12 Ft fogja fizetni.”. Még 2 heti áristomot is elszenvedett. „Pintér Mátyás (50 éves mesterember) pedig, ki magát az oda való járással nagyon gyanússá tette, a más felét fogja viselni azon gyereki tartásnak. Mint mesterember az áristomot 12 forinton megválthatja. Ő a bűnét egyébként nem ismeri el.”

A paráznaság és a kurválkodás, szajhálkodás között sokszor nehéz volt különbséget tenni. A szajhálkodókat többször a születésük helyére küldték vissza, vagy a városból, a megyéből kitiltották.

Fábiány Anna (20 éves) már máskor is büntetve volt paráználkodásért, „feslett életét folytatta”, ezért „születése helyére, Majsára visszaküldetik, elmenetele előtt 12 korbácsütéseket fog szenvedni”.

Jászberényben 1802. december 29-én a következő ítélet született: Pál Ilona „nős-parázna Jánoki Istványtól terhet kap”. Efféle bűnért mindketten voltak elmarasztalva. Most Jánoki (38 éves, feleséges obsitos katona) 20 pálcaütést szenvedett. Pál Ilonát 20 érzékeny korbácsra ítélték, és eredeti helyére visszaküldték, „többé ebben a megyében lakni ne bátorkodjon.”

Előfordult, hogy „csak” szabadságvesztés volt az ítélet testi fenytés nélkül. Jászberény ítélőszéke 1802. május 31-én Szabó Annát, aki (32 éves, Juhász László felesége) „szörnyű botráncoktató tisztátalan életet” élt, már több esztendeje 1 hónapi áristomra, minden héten 3 napi böjttel megnehezítve marasztalták el. Bolyta István, ki Szabó Annát „levette a lábáról”, 12 palcát kapott, amit 12 forinton megválthatott.

Házasságtörésnek számított a férj, illetve a feleség elhagyása, a huzamosabb távollét is. „Férjeket elhagyó, hamis passzusokkal ide s tova tsavargó és tisztátalan személyek” Tóth Ilus és Harkai Boris. Tóth Ilus Orosházán, ahol utoljára tartózkodott, két tanú szerint Simony nevezetű göbolyöstől gyereket is kapott. „Hanem azt maga tudgya hol? és mi móddal gonoszul elvesztette.” Ennek bizonyítása nem sikerült. Az ítélet 1801. február 28-án elég enyhe volt. Tóth Ilus 24, Harkai Boris 12 korbácsütést kapott, és „urával együtt lakni köteleztetik”.

A Horkai Borisét azonban megváltoztatták. „Hadnagy Herok György hitelesen jelenti, hogy midőn H. Borist a garáditson felfelé vezette vissza a tömlőtzebe, ilyen vakmerő kifejezéseket tett: b....m atta itt bizon nem b...ol, értvén a férjét, tovább is még nevetségesen

szabad már b...ni, én bizony nem leszek jobb.” „... megmutatván megrögzött rosszasságát”, sentenciáját a Jászberényi törvényszéken súlyosbították 2 hónap tömlőcre, ennek elején és végén 25-25 kemény korbácsütésekre. A házasságtörés sokszor más bűnökkel is párosult, ami persze maga után vonta az elmarasztalás növekedését is.

Nagy József és Bugyi Panna már régebben is büntetve volt az egymással való paráználkodásért. A férfi már „maga feleségét is igyekeztén el veszteni”, múlt évben Sententiastatva volt. Most Bugyi Panna terhes lett. Szolnokra mentek orvoshoz, „hogy a gyereket el tsinálnák”. Nagy József már útközben meg akarta fojtani Bugyi Pannát, de nem sikerült. Szolnokon Fejér Mátyás orvosnak 4 ökröt ígért, „hogy vagy magát Bugyi Pannát, vagy legalább a méhében levő gyermeket valamely itallal vesztén el.” Ezért Jászberényi törvényszéke 1 évi sanyarú rabság elszenvedésére és két ízben ráverendő 100 pálcára ítélte. Bugyi Panna a gyermek megszülése után 2 hónapi aristomot kapott.

A vérfertőzés (incestus) az olyan személyek közötti nemi kapcsolat, akik a törvény szerint házasságra nem léphetnek. A házastárs rokonaival (sógorokkal) létesített „testi közösködés” is ilyen volt. Kunszentmárton bírósága 1799-ben „Fekete Mihály, és Szabó Sára a sógorságnak 2^{dik} grádusában lévő atyafiak... egymás közt testiképpen közösködni bátorkodtak”. De Szabó Sára saját és a tanúk vallomása szerint másokkal is paráználkodott, „így kétséges, kitül kapta a méhében lévő gyermeket.”

„Fekete Mihály ugyan egyszerre elüttendő 30 pálcaütésekre, mind az által megváltás mellett, a Cassába 15 forintot befizetvén, Szabó Sára pedig gyermekágyának kifekvése után három holnapi árestumnak elszenvedésére ítéltetnek.”

Hogy miért a sógort nevezi meg gyermeke atyjának Szabó Sára?

„Minthogy a bátyámtól való gyereke megholt, attól tart, hogy ha férje is meghal, a' házat tőle elvegyük. Azt gondolta tehát, hogyha a' gyermek enyém lesz, nála marad a ház, mint azt Szöllősi Sárának is mondogta.”

A következő, Kunszentmártonban 1799-ben tárgyalt ügy egyszerűbb volt. Tóth István és Kályi Erzsébet „vér ellen való paráznaságnak bűnével vádoltatnak.” Tóth István öccse Tóth Jánosnak, Kályi Erzsébet volt férjének.

Az 1723. 11. Articulus 3 cikkelye szerint büntetésük halál lenne, de kegyelmi kérvényt nyújtanak be. A királyi Resolutió megérkezéséig eltiltják őket az együttlakástól. A kegyelem megérkezett.

Az anyós és vő közötti közmondásosan rossz viszony más előjelet is vehetett.

„Nagy Mátyás feleséges személy, úgy Magyar Sára annak özvegy napája meg vallják, hogy... vér ellen való paráznaságba elegyedni, és több ízben testiképpen közösködni vakmerőködtek”. Nagy Mátyás „lelkiesmeretének ösztönzésére említett Napáját el hagyván Túrra költözött...” Fiscus által kért halálos büntetés alól kivétetvén, mindketten mátol fogva egy esztendeig tartandó sanyarú tömlőcre ítéltettek. Nagy Mátyást kimenetelkor még 20 pálcával is sújtották. A nemi erőszaknak (struptionum) már a kísérletéért is 40-60 pálca büntetést kaptak az elkövetők. A sértett kiáltozására összefutók többnyire megakadályozták a végkifejletet. A következő esetekben is ez történt.

Vecsei Mihály „a mezőre menvén Lovainak onnan leendő hazavétele végett, amint kint a mezőn Perjéssi Ilona nevű leánykával, aki hasonlóképpen lóért ment, öszveakadt volt, először attól tűt kérven és annál fogva belekötven, kezdte mindjárt a' melyét fogdosni, azután

midőn annak bűja kívánságának nem engedett és kiabált volna a' Leányka, azt a Födre is leejtve, ott Szemermit felfedezni, mellédülni és száját is, hogy ne kiálthasson bedugván, szüzességétől erőszakkal megfosztani próbálni vakmerősködött." A jászberényi törvényszék ítélete: a kísérlet „jutalma” 40 érzékeny vesszőütés volt.

A nemi erőszakként induló ügy megítélése a vizsgálat során módosulhatott. 1801. szept. 27-én Jászberény törvényszéke Durogi Ádámra „erőszakkal el követett tisztátlanságért és nős-paráznaságért” halálbüntetést kért. A Ladányi mezőn az út mellett „Beszenszegi Lakos Kecő János feleségét körülvéven azt megfertőztetni ... vakmerősködött”. Az erőszakot az asszony állítja, „de világosan be nem próbáltatta”. Tehát az erőszak nem bizonyosodott be, de „a raboskodónak vétké nagyon terhesedik azzal, hogy ... az asszonyt az út mellett háborgatta”. (Az erőszak út melletti elkövetése minden esetben súlyosbító körülménynek számított.)

Durogi a közösködést megvallja az általa azelőtt nem ismert asszonnyal, de az erőszakot tagadja. Büntetése „egyszerre el üttendő 40 kemény páltza”.

Ezeknél az ügyeknél az orvosi vizsgálat szerepe fontossá vált. Az inzultált kislányok esetében a szüzesség elvesztését, vagy éppen fordítva, a meglétét orvosi „Bizonyító Levél” támasztotta alá.

„Gordos Istvány ... Bódi Klára leánykát huzamosabb ideig parázna és buja indulattyával, s más fajtalan tselekedeteivel a' paráznaságra ingerelte és rajta erőszakot tenni tellyes igyekezettel vakmerősködött.” Mivel az orvosi bizonyító levél szerint a „leánykának megszeplősítése... meg nem történt”.

A Fiscus által kért halálos „büntetéstől kimentetik...”, „egy ízben elszenvendő 60 érzékeny vesszőütéseknek elviselésére Sententiáztatik” a jászberényi ítélőszéken.

A következő esetről az a figyelemre méltó, ahogy a kunszentmártoni bíróság a „13 esztendő leányka, Györfi Erzsébet” feldúlt lelkiállását tovább háborgatni nem akarta. Fertáts Istvány az erőszakot elismerni nem akarta. „Illy borzasztó és szemérmes kinyilatkoztatásokat azonban a leánykától ok nélkül felfesztetni, még tsak feltenni sem lehetne”. Az orvosi bizonyítás levél szerint „szüzességétől egyszer meg nem fosztatott”, így Fertáts büntetése 30 kemény pálca volt.

Az állattal való fajtalankodás (bestialitás) a ritkán elkövetett büntettek közé tartozott a Jászkun Kerületekben is. Egy-egy példája azért előbukkan az akták rengetegében. Büntetése minden esetben nagyon szigorú.

1799-ben Jászberényben ítélkeznek Kőkény, alias Dobó István felett, aki „zabolátlan buja indulatai tüzének mególtására, valami akós hordót tévén a ló farához, arra állani és leeresztvén lábravalóját, s kívánsága szerint a Kantzára dőlve azzal testiképpen úgy, hogy a természet is tőlle elment, közösködni nem irtódott.” Mivel a raboskodó „helytelen eszü”-nek bizonyult, ezért a halálos ítélettől megmenekült.

Három esztendei rabságra ítélték. A 42 éves Dobó István jászberényi lakos neve 1802. február 22-én ismét felbukkant, amint 3 éves büntetését töltötte a „Nemes Districtusok közönséges házánál”, ismét testi közösködésre vetemedett Tóth Anna 18 éves jászladányi, gyújtogatásért 1 év büntetését töltő lánnyal. Dobó most 24 palcát kapott.

A Praxis Criminális(.) 74. cikkelye alapján Ketskeméti István „és az eszközül vett barom ... tüzzel való megégetését” kérte a Fiscus, juhval való „testi fertelmesség” miatt, amely a „nép közt szörnyű botrányozást” okozott. Egy szemtanút tudtak bizonyosággal állítani. Ketskeméti pedig azt vallotta, hogy „bárányszoptatás végett a' juhok lenyomván, lábra való

kötője elszakadt és úgy meztelenedett meg.” „A véghez vitt fertelmesség ... elegendő világoosságra nem jöhetett.” A raboskodót szabadon engedték, de „születése földre, Nádudvarra visszapassualtatni rendeltetik”.

Az Istenkáromlás és káromkodás megítéléséről

A XVIII. század. elején még az Istenkáromlás a halállal büntetendő cselekmények közé tartozott. Mária Terézia 1761. július 16-án kelt rendelete szerint az elszaporodott Istenkáromlásokat, amelyek egyes vidékekre az Isten haragját vonják különböző csapások formájában, mindenképpen meg kell szüntetni, illetve csökkenteni kell. Amennyiben az istenkáromlás alapja rossz nevelés, szokás, amely nem vívja ki az Isten haragját, testi fenyítéssel kell büntetni - nemeseknél pénzbüntetés - addig is, amíg az országgyűlés törvényt nem hoz róla. A szándékosan elkövetett káromlás már súlyosabb megítélést kap. A visszaesőket pedig akár halállal is lehet fenyíteni.

II. József büntetőtörvénykönyve már nem büntettnek, hanem polgári vétségnek tünteti fel az Istenkáromlást. Rendeleteinek visszavonása után az Istenkáromlás és káromkodás megítélése ismét súlyosbodott, meglehetősen nagy változatosságot mutatott.

A Jászkun kerületek büntetőpereit között gyakran találni káromkodókra hozott elmarasztaló ítéletet.

1799. december 13-án Hangyási Mihály karcagi lakos törvényszékétől 50 pálca fenyítést kapott, amiért Kis Mihálynéra (aki előtte Hangyási feleségét becsmérelte) a következőket mondta: „Miveled a' kutyával vétkező annya születését, kutya, disznó, veszett milliom szikja bassza, az édesapád is kutyával vétkezett retek teremtette.”

Ugyanezen évben Félegyháza ítélszéke a 34 éves kunszentmiklósi Varga Mihályt „minden jó léleknek nagy botránykozást okozó éktelen Káromkodásai „ miatt „erkölcsének kifaragásául, magának is jövődöbeli reményelhető megjobbulásául ... a császári királyi lovaskatonák közé adatni” rendelték.

A káromkodók esetében a részegség valamelyest enyhítő körülményt jelentett. A következő példák közül ez meggyőzően kiderül. Udvardi, másképp Sotúr Mihály „a fertelmes káromkodás terhe alól” (a teremtőt is káromolta) magát részegségével védelmezte. Mivel első tette volt, 40 pálcát kapott a 48 éves majsai redemptus.

Ugyanazon évben, ugyanaz a bíróság, Tóth István 41 éves majsai redemptust „baszom a teremtését, szarom a lelke mellé” stb. káromkodásaiért, enyhítő körülmény nélkül „60 érzékeny páltzaütésekre” ítélte.

Születtek azonban ennél sokkal keményebb ítéletek is. Kántor Imre a „korcsában borba merülve ott, mint a város tizedesse” veszekedést szított, s a Dstlis (Districtualis) Hadnagy által megintetett, mire ő a „világ megváltóját dühös káromkodással” szidalmazva ellenszegült a hadnagnak. A Fiscus halálbüntetést kért. Mivel eddig „ilyen vétekről megrovattva nem volna, és a tanúk vallása szerint nagyon boros lévén, helyes eszén nem volt, és józan korában káromkodni nem szokott”, büntetése 1 év tömlőc, heti két nap böjttel és két ízben kiadott 100 pálcautés volt.

Ezen büntettek bizonyításánál a tanúvallomásoknak igen fontos szerepük volt. Tárgyi bizonyítékok, orvosi bizonyágtétel és hasonlóak itt nem segítik a nyomozást, csak a hiteles

tanúvallomások és a beismerő vallomás (ill. tagadás) alapján lehetett ítélezni. Félegyházán 1799-ben Bogáts Samu káromkodásait tagadta. „Szörnyű égrekiáltó káromkodásokat megghamisítaná, a sokkal világosabban felfedeztetvén azonban a B és C betűk alatt foglalt vallástételekben, a bőszt teremőnek felséges munkáit a megváltónak szentséges személyét énekelő iszonyatos káromkodásai.” A halálbüntetést ugyan elkerülte, de a lefogásától számított 2 évi súlyos rabság, hetenként kétnapi böjttel és félévénként elszenvedendő 50 pálca (összesen 200) nagyon súlyos büntetésnek bizonyult.

A kiszabott büntetésmódok nem korlátozódtak a testi fenyítésre és a rabságra. Valach Fülöp félegyházi mézáróselegény szörnyű káromkodásai mellett („baszom a vakkintó teremtetet, b... a disznó teremtetete, b... a ki teremtet stb.) „Boros János félegyházi chirurgust (seborvost), és Horváth Imre székbírótl öléssel és felperzseléssel fenyegette”. A bíróság „az ő maga megjobbításához” még lát reménytl a „katonai szoros fenyíték által”, ezért a „gyalog katonai szolgálatra általadatni, azon esetre pedig, ha arra be nem vetetődne 50, egyszerűre elszenvedendő érzékeny páltzákkal büntettetni és vasban, s jó őrizet alatt hazájába Csehországba visszaküldeni rendeltetik” - hangzott az ítélet. Az ítélet tanúsága szerint a bíróság mindenképpen Félegyházán kívül akarta ezt az embert megjobbítani.

Végül néhány eset a katonák által elkövetett káromlásokról. Jászberény bírósága 1802. szeptember 25-én két „Alsósegygyörgyön a kocsmában ...égrekiáltó” káromkodást véghezvivő katonát, Szedlák Pált és Kováts Pált a „Budai Fő Hadi Prefectúrának” adta át az 1799. december 10-én kiadott 17481, 28734. számú rendelete alapján.

Hasonló módon döntöttek december 29-én Kotsis Antal szabadságos katona ügyében. Isten és a Szentek ellen való káromkodásai miatt, mivel „a Districtusok Jurisdictionója alá nem való” átküldték a hadi törvényszékhez.

Az obsitos („Garasos katonát”) Laktor Andrást helyben ítélték el. Iszákosságot és az ehhez kapcsolódó káromkodásokat „már nagyon szokásba vette”. Sok kárhozatos káromkodás „járt ki otsmány szájából”. A „helység embereinek is ellenállt, amikor áristomba vitték.” A törvényszék előtt megbánást mutatott, jobbulására reverzálist adott. A megítéléstől számítandó 1 hónapi áristomot kapott, heti kétnapi böjttel. 5 hónapot töltött viszont vizsgálati fogságban (1801. szeptember 27-1802. február 22.)

Többször előfordult a törvényszékek gyakorlatában, hogy az ítélet testi fenyítés részét az elkövető lakhelyén vagy az elkövetés helyszínén viselte el az elítélt, hogy az másoknak is elrettentésül és „tartálékjára” szolgáljon.

„Tóth István ... Teremtő Istenét, és megváltó Jessusát ... káromkodni nem iszonyodott, azonban még ez első tselekedete lévén, hogy ezentúl fertelmes nyelvét meg zabolázni meg tanullya, a bátsi tsatornából kitöltendő egy esztendei rabságra, és két ízben elüttendő 80 érzékeny páltzaütésekre ítéltetik oly módokkal, hogy most midőn az említett tsatornához levitetik, Halas városában, ahol az illyentén káromkodások, igen eláradtak, másokk is tartálékjára 40 páltza elverettéttvén.” A másik felét rabsága végén „szenvedje el”.

A Hajdú Lajos és Kállay István által ismertett adatok tükrében megállapítható, hogy a Jászkon Kerületekben a káromkodások megítélése szigorúbb volt, mint a néhány évvel korábbi megyei és a korabeli városi ítéletek.

A kiszabott büntetésekről

A büntetések nagy része ebben az időben testi fenyíték volt. A nemesek nem kaphattak testi fenyítést, őket rabsággal vagy pénzbüntetéssel sújtották. A redemptus gazdákat is általában az áristomba való zárásra, vagy pénzbüntetésre ítélték. Amennyiben a büntetés pálcautés volt, megjegyzésként szerepelt annak pénzbeli megválthatósága. Ha nem tüntették fel az ítéletben a megváltást, akkor ezt kérvényezték.

„Paprika József halasi redemptus lakos azért instál (kérvényt nyújt be a törvényszékhez), hogy öccsére, Paprika Jánosra ítéltetett, s egyszerre elszenvendő 60 pálcautéseket akár egészben, akár feliben készpénzben megválthassa.” „Jobbulásában bízva, és gyenge idejére való tekintettel” megengedték a pálcák felének pénzbeli megváltását, a másik felét el kellett viselnie.

Az irredemptusok, zsellérek, commoransok, szolgálok általános büntetése a bot, nőknél a korbács. (Commoransoknak nevezi a szakirodalom azokat a külső törvényhatósági személyeket, akik az előjáróságok tudtával és engedelmével költöztek be. Rendszeresen adóztak, közterheket viseltek. Előrejutásuk érdekében előbb zselléri státuszt kellett szerezniük. Sokan közülük irredemptusságig eljutottak.)

20-60 botot kaptak a paráználkodók, házasságtörők, káromkodók, a „kezdő” állat tolvajok, a kisebb mennyiségű pénzt vagy ingóságot eltulajdonítók és a súlyosabb következménnyel, sebesüléssel nem járó verekedésekben résztvevők. Ilyen az esetekben gyakori volt 1-2 hét áristom is, főleg nők esetében.

1-2 hónaptól 1-2 évig tartó rabságot ítélték meg a törvényszékek a visszaeső jóság tolvajoknak, nagyobb mennyiségű pénzt, ingóságot eltulajdonítóknak, valamint akkor, ha a lopást ház-, kamra- vagy boltfelveréssel követték el. Ebbe a kategóriába tartozott a nagy hallgatóság jelenlétében elhangzott istenkáromlás, a maradandó károsodást okozó megsebesítés és a feleséggel való kegyetlenkedésben visszaesők büntetése.

A testi fenyítés persze itt sem marad el. A tömlöcbe be- és kimenetelkor, negyed- és fél-évenként kiadott 20-50 pálcautés füszerezi legtöbbször a rabság idejét.

A lopásban többszörösen visszaesőket, megrögzött istenkáromlókat és nem szándékos emberölést elkövetőket s egyéb javíthatatlanokat gyakran ítélték 1-3 év közmunkára. Őket általában a bácsi csatornaáráshoz irányították. Bizonyos időközönként 20-50 botütést ők is elszenvedtek.

A hosszabb rabságra ítélt rabokat indokolt esetben ügyeik elintézése végett elengedték néhány napra a tömlöcből.

„Tóth Judit fülöpszállási lakos itt raboskodó sentenciás férjét, Virág Györgyöt jóságainak elintézése végett egynehány napokra hazabocsájtani kéri.” A delikvenst 2 napra „jó őrizet alatt” elengedték, és figyelmeztették, hogy „tovább pedig elmaradni ne bátorkodjon.

A szándékos gyűjtogatásért, emberölésért, vérfertőzésért, rablógyilkosságért a rendes büntetés halál volt. Ennek kiszabását a kerületi bíróságokban a vádat képviselők kérték is a raboskodókra. Példáinkban a szándékos emberölést elkövetőnek, rablógyilkosnak ezt a fenyítéket meg is ítélték a törvényszékek, és a nádori fórumon is jóváhagyták. A többi esetben vagy a kerületi ítélszék talál valamilyen enyhítő körülményt (pl. az állattal közösülő helytelen eszű), vagy a palatinális(.) szék enyhíti a büntetést rabságra (pl. Ratkai Jutka esetében). Ezekben az ügyekben pallos általi halál volt megítélt büntetés a gyanúsítottakra. A „gyaláza-

tos akasztófára” az elhíresült, sokszorosan visszaeső jószág tolvajokat, a többszörös boltfelverő, nagy értéket eltulajdonítót ítéltek.

Az említett büntetésmódokon kívül gyakori ítélet volt, főleg az idegenből származóknál, és a jobbíthatatlannak számítóknál, hogy katonának adták. Ilyenkor azonban azt is meghatározták, milyen fenyítéket fog kapni katonai alkalmatlansága esetén.

A szajhálkodókat, útilevél (passzus) nélkül csavargókat, valamint a cigányokat előszere-ttel rendelték vissza születésük helyére vagy kitiltották a városból, ill. kerületből. A hatóságnak ellenszegülő visszaesők, a hatósággal szemben erőszakot alkalmazók büntetése is a kerületből való kitiltás volt.

A kerületek ítélőszékei mellékbüntetésként eltiltották egymástól a házasságtörőket, a pusztán állatokkal üzletelőknak megtiltották a kupeckedést, az állat tolvajoknak a pásztorkodást, lótarast. Kilátásba helyeztek valamilyen testi fenyítést a tiltások megszegéséért.

Lopásoknál, gyújtogatások esetében a törvényszékek ügyeltek arra, hogy a bűnösök a kárvallottnak vagy az ellopott összeget, portékát visszajuttassák, vagy azok ellenértékét megtérítsék.

Verekedéseknél, megsebesítéseknél a sértett fél számára, ha az nem volt a cselekményben hibáztatható, fájdalomdíj fizetését ítélte meg a bíróság, és az orvosi költségek megtérítését a vádlottnak kellett állnia.

A házasságon kívül született gyermek anyjának általában 24 Ft-ot ítéltek meg a bíróságok, amit annak kellett fizetni, akitől a gyerek származott.

Hivatalos személyek megbántásáért 50 Ft büntetés járt és mérsékelt testi büntetés. A pénzbeli büntetésnek 2/3 része a bírót, 1/3 része az actort illette. A bíróság által meghatározott pénz a költségekre, és a fáradságra, egyedül a felperesé volt.

Befejezésül két nem szokványos eset bemutatásával zárjuk a 200 évvel ezelőtti bűncselekmények sorát. Megszégyenítésre ítélt gyanúsítottól az előző fejezetekben nem tudósítottunk, mert nem volt jellemző a Jászkun Kerület bírói gyakorlatában 1797 és 1802 között.

Pali József 72 éves jászberényi lakos egy lovat lopott, amely már a tulajdonoshoz visszakerült. Vallomásaiban így indokolta a tettet: „azt gondoltam, hogy majd taligába fogom, és elmenek rajta Temesvárra egy katona fiamat meglátogatni, hazajöven onnan azonnal hazacsaptam volna.”

Öregségére való tekintettel sem botot, sem áristomot nem kapott, a következő ítéletet hozták: „Három nap egymás után reggeli istentisztelet tállyán a verőhelyre egy-egy óráig, tábla levén a nyakába akasztva bűne felírásával, kiállíttasson.”

A természeti csapások elleni fellépés, ill. az elhárítás érdekében megnyilvánuló felelőtlenség példája az a cselekedet, amit néhány berényi lakos: Lakó Mihály, Gulyás Mátyás, Sisa István és Sisa János követett el. Árvíz idején „az alsószentgyörgyiek a Zagyva erén kiszolgáló töltéseiket (éjszaka) két helyen” átvágták. Szerencsére a lakosok hamar észrevették a bajt, és gyorsan elhárították.

A négy jászberényi fiatalembernek meg kellett téríteni az okozott kárt 40 Ft-tal. Sisa István és János büntetésül még 25 Ft-ot, Lakó Mihály 12 Ft-ot fizetett. Gulyás Mátyás, mint béres nem fizethetett, ő 24 pálcaütést kapott.

Az ismertetett büntetőperek és az összegző táblázatok alapján láthatjuk, hogy a Jászkun Kerület és ezen belül Jászberény lakosai bőségesen adtak munkát a kétszáz évvel ezelőtti

hatóságoknak. Találunk közöttük olyanokat is, amelyeket ma már csak morálisan ítélünk el, a hatóságok szankciói már nem sújtják az elkövetőiket (pl. káromkodás, házasságon kívüli szexuális kapcsolat stb.). És vannak olyanok, amelyek mai is a legsúlyosabb büntetéstételeket kapják, mint a nemi erőszakot elkövetők vagy az előre megfontoltan emberélelet kioltók.

Megállapíthatunk párhuzamokat is. A lótolvajok és lappangtatók a mai autólopók elődei, hiszen akkor a lóval való közlekedés volt az általános. Felbukkan olyan eset, amikor a megkárosított gazda szekerét „alkatrészenként,” külön a négy kereket, kocsirudat stb. értékesítették az ügyeskedő tolvajok.

A megítélt büntetéseken keresztül a törvény előtti egyenlőség gyakorlattá válása előtti társadalom rétegződését is jól nyomon követhetjük.

Egy nagy múltú település történetének alapos feltárása, összegzése nem nélkülözheti, hogy életének ezt az oldalát is megismerjük, vagy legalább egy-egy időszakába betekinthessünk.

Bathó Edit

A NAGYBOLDOGASSZONY TEMPLOM KRIPTÁJÁNAK LELETEI

A templom, mint temetkezési hely

A gótikus templomot a 18. század második feléig cinterem (fallal kerített temető) vette körül, ahová a város polgárai temetkeztek. Nemzetes Kovács Józsefet halála előtt néhány nappal, 1758. november 26-én készült végrendelete szerint *a templom kerítésébe* temették. Ugyancsak ide került testvére, nemzetes Kovács Mihály esküdt úr is, aki végrendeletében meghagyta: „*Temetésem pedig...Boldogult Édes Anyám mellett legyen a Czinteremben.*” Néhány jeles család és egyházi mecénás azonban abban a kiváltságban részesülhetett, hogy a templomban temették el. Mivel a régi templom alatt nem volt kriptá, így a belsejében a padozat alá temetkeztek. A halotti anyakönyv bejegyzése szerint „*1685 év Augusztus 22-én meghalván Sándor Dalmady nemzetes uram leánya Klára a Templomba temettetett*”. A kor szokásának megfelelően a főpapokat és a plébánosokat is a templomban helyezték örök nyugalomra. Aranyossy Zsigmond kanonok 1735 és 1750 között volt Jászberény plébánosa. 1750. október 10-én hunyt el, s haláláról Jászberény Város tanácsi jegyzőkönyvébe a következő bejegyzést rögzítették: „*Tisztelendő Canonoc Plébános Aranyossi Zsigmond Úr 6 napi betegség után a szükséges Szentségek felvétele után az életből az örökkévalóságra boldogul átköltözött, és ezen hónapnak 6-ik napján a Boldogságos Szűz Templomának a nagy oltár elejébe Tisztelegessen el is temettetett.*” Feltehetően az ő nyughelyét találták meg 1912-ben a nagytemplom karzata bővítésekor, amely eseményről a Jász Újság 1912. július 21. száma a következő híradást adta: „*...a főtemplom belsejében a kórusláb fundamnetuma letételekor egy előkelő főpap koporsóját találták meg egy sírboltban, mely fekete posztóval volt bevonva. A papi stóla még épségben volt.*”

Gróf Eszterházy Károly egri püspök 1766 augusztusában *kanonika vizitációt* (egyházlátogatást) tartott a Nagytemplomban, amely következtében elrendelte, hogy minél előbb egy kriptát építsenek, s annak elkészültéig senkit se temessenek a templom belsejébe, mert a sírüregektől az épület „*meggyöngülhet.*” Ezt követően Török János plébános úr eljárta a kriptá építésének ügyében a kegyúri jogokat gyakorló városi tanácsnál. Az építés anyagi költségeinek előteremtése mellett komoly problémát jelentett a Főtemplom Zagyvához való közelsége, ezért a városi tanács úgy vélekedett, hogy a kriptát vagy a promenádban lévő Szent Lőrinc kápolna, vagy pedig az Alvégen álló Szentkúti kápolna alatt kell kiépíteni. Az 1772. október 10-én Jászberényt súlytó hatalmas földrengés azonban a Nagytemplomot oly mértékben megrongálta, hogy további használata életveszélyessé vált. Ezért a tanács kérelmezte Almásy Pál jászkun kerületi főkapitánytól és az egri érsektől a régi templom lebontását, és helyette új és nagyobb templom építését. Az engedélyt megkapták, így 1774 és 1782 között megépült az új barokk templom s alatta a kriptá is, amelynek „*szélessége 3 öl 14 ujj, hossza 8 öl 16 ujj, és 100 ürege van*”. (1 öl = 1,9 m)

A Nagyboldogasszony templom kriptáját 1782. július 28-án nyitották meg, ekkor szentelte fel gróf Eszterházy Károly püspök. Ezt követően ide temetkeztek a város jeles polgárai (jászkapitányok, papok, orvosok, táblabírók, jegyzők, kántorok) és családtagjaik. A kriptában

való nyugvóhelyért 12 rhénesi forintot kellett fizetni, ami abban az időben nem kis összeg volt.

Mivel a kriptá befogadóképessége igen csekély volt, azért külön kiváltságot élveztek azok a személyek, akik a templom építéséhez jelentős anyagi támogatást nyújtottak. Ilyen volt többek között nemzeti Kállay András szenátor úr, a nádori sereg volt kapitánya, aki a templom építésére a legtöbbet, 800 rhénes forintot adományozott. 1779. február 23-án kelt végrendeletében a főoltár készülő képére 400 rhénes forintot, temetésekor misére 500 rhénes forintot, „Lelkéért” időnként tartandó misékre 2000 rhénes forintot hagyott, ugyanakkor azt is meghagyta, hogy a kriptában helyezték örök nyugalomra: „Kívánom azonban, hogy tisztességben temettesem el melyre Testamentárius Uramékat kérem, hogy vigyázzanak mint, hogy pedig Fő Tisztelendő Prépost Úr is megígérte legyen, hogy tekintvén az Ns. Város meg maradására örökké szenvedő fáradságimat az most ujjonand építendő templom alatt készülő Criptában fog temettetni, mely akkor ott el nem készülhetne Számomra ugyan ottan a templom alatt Cripta készíttessék.”

A kriptában száz kriptafülkét alakítottak ki. A betemetés után fatáblákra festették, később pedig vörös márványtáblára vészték az ott nyugvó személyek nevét. A festett fatáblák az évszázadok alatt sajnos elenyésztek, és a legtöbbjük egyszerűen csak leesett a falról. A márványtáblák sokkal időtállóbbak voltak, mert közülük jó néhány mind a mai napig a helyén van.

A kis befogadóképességű kriptá azonban nagyon hamar megtelt, s időről-időre sor került a régi fülkék felszámolására is. Az 1930-as és az 1960-as években sajnálatos módon számos kriptafülkét – személyre való tekintet nélkül – kiürítettek és értékesítettek. Ennek az akciónak esett áldozatul – sok egyéb jeles személy mellett – az 1829. február 24-én elhunyt *kőhalmi Horváth Péter* Jászkun kerületi jegyző, nádori alkapitány, a Jászkunság első történetírója és az 1826. december 1-jén meghalt makfalvi *Dósa József* nádori táblabíró, jászkapitány, valamint az 1815. május 25-én eltemetett rapéni *Steöszel József* nádori főkapitány nyughelye is, akinek márvány kriptázáró táblája – valami véletlen folytán – mégis megmaradt az utókornak, rajta a következő felirattal: „Itt nyugszik méltóságos rapéni *Steöszel József* cs. és kir. tanácsos, aransarkanytús vitéz és ezen tekintetes Jász és Kun kerületnek nádorispáni főkapitánya életének 60-ik esztendejében kimúlt e világból 1815. esztendőben Pünkösöd havának 21-dik napján a közgyűlésbe egybesereglett kerületbéli tisztársak között. Az elhunyt férjének emlékeztetere az elmaradott özvegy Székhelyi gróf Majláth Katalin.”

Mihálkovics Józsefné Stegner Erzsébet márvány kriptatáblája

Selmeczi László, Bugyi Gábor, Bathó Edit és Szabó Géza munka közben

A kriptafülkék feltárása

A Főtemplom alatti kriptá napjainkban is működik, a régi kriptafülkék közül azonban mintegy negyvenötöt semmilyen tábla nem jelölt már, így azt sem lehetett tudni, ki nyugszik benne. 2007-ben a katolikus egyház tervbe vette a jeltelen kriptafülkék felszámolását, amelyhez első lépésként feltétlenül meg kellett állapítani a benne nyugvó személyek azonosságát. Medveggy János apát úr a Jász Múzeumhoz fordult segítségért, akik azonnal hozzáálltak a szervezőmunkához. A fülkék feltárásához szakmai segítséget nyújtott a budapesti Természet-tudományi Múzeum, a szekszárdi Wosinsky Mór Múzeum, valamint a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága. Ezt követően állt fel a muzeológus munkacsoport, amelynek tagjai a következő személyek voltak: Selmeczi László régész (Budapest), Szabó Géza régész, Máramarosi Anita asszisztens (Szekszárd), Papp Ildikó antropológus, Brennert Zsolt antropológus (Budapest), Bathó Edit etnográfus és Bugyi Gábor asszisztens (Jászberény). 2007. február 12-én, hétfőn délután kezdődött el a tényleges munka, a kriptafülkék feltárása, és egy hétig tartott. A munkában kezdettől fogva partnerként segédkeztek a jászberényi Iusta Temetkezési Szolgáltatás dolgozói Nagy Gábor igazgató irányításával.

*A kriptá leletei**Koporsók*

A feltárt 45 kriptafülkéből 40 koporsó vagy koporsó maradvány került elő, amelyeken – 6 kivételével – olvashatók voltak a nevek is. Ennek köszönhetően azonosítani lehetett az elhunyt személyeket, a halotti anyakönyvvel összevetve pedig még bővebb információk birtokába is juthattunk róluk.

A kriptában feltárt személyek névsora és anyakönyvi adatai
Ágoston Katalin, Kormos Imre hitvese (1774–1793)
geszteli és balajti Balajhyi Anna, Nz. Iványi József hitvese (1748–1800)
nemes Bartal Ferenc Jászkun kerületi partikuláris perceptor (1753–1800)
 nemzetes és vitézlő *Bartsik József* ny. táblabíró (1765–1839)
Fehér Erzsébet, makfalvi Dósa József második felesége (1786–1864)
Hantzel János esperes, törökszentmiklósi plébános (1754–1797)
Horváth József (†1792)
 főtisztelendő *Jatskó Ferenc*, Mihálytelek plébánosa (1777–1828)
Kállai Anna, Kovács Imre hitvese (1750–1842)
íjf. nemes Kállai István (1776–1794) diák
Katskovits Bálint jezsuita pap, teológiai doktor (1726–1815)
 főtisztelendő *Kalotay Mihály* mihálytelki plébános (1749–1812)
Kiss Katalin, Nagy Mihály özvegye (1773–1833)
diskei Komáromy Menyhért Jászkun kerületi nádori alkapitány (1734–1802)
Kosotzky Terézia, úrményi Pintér Mihály édesanyja († 84 éves)
Kovács Ilona Apollónia, Szabó László őrnagy hitvese (1828–1849)
Kuczora Katalin, Muhoray István hitvese (1716–1809)
Lackovits Erzsébet, báró Stegner Ferdinánd császári ezredes özvegye (†1824)
Marhoffer Eleonóra, Lutmanperger Ferenc özvegye (1717–1795)
Mezei György malomtulajdonos (1718–1794)
Mizsei Klára (1743–1803)
Mizsei Klára, Kiss Pál hitvese (1778–1803)
nemes Molnár Anna nemzetes Kállay István özvegye (1733–1799)
nemes Nagy Anna, Telek József hitvese (1735–1783)
Nagy Győri Julianna, Bartsik József táblabíró hitvese (1773–1831)
Nagy Mihály szenátor, Kállai Erzsébet hitvese (1720–1806)
Nagy Rozália, Pélyi Gáspár hitvese (†1803)
Radimeczky József kántor (†1802)
Sipos Anna, Pesti Mihály hitvese (1758–1798)
Rigó Ferenc, Jászberény apát plébánosa ((1752–1808)
Rósa Ignác, Rósa Gábor chirurgus fia (1775–1786)
nemes csecsei Török Mátyás plébános, tiszteletbeli egri kanonok (1712–1789)
Valner Katalin, Kiss Pál hitvese (1738–1788)

Hat személynek (Balajti Anna, Kiss Katalin, Márhoffer Eleonóra, Molnár Anna, Nagy Anna, Nagy Mihály) még a végrendelete is előkerült a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban. (2. sz. melléklet) Általuk megismerhetjük a nevezett személy vagyoni helyzetét és rokonsági kapcsolatait.

A feltárt sírok közül a legkorábbi temetés nemzeti Rósa Gábor, a Jász Kerület chyrurgusának (sebész orvosának) fia, a 11 éves Rósa Ignácé volt 1786-ban, a legkésőbbi pedig Dósa József jászkapitány második felesége, Fehér Erzsébet asszonyé volt 1864-ben.

A személyek ismeretében egyértelműen kiderült, hogy a kriptában végső nyughelyet váltó családok tagjai, illetve rokonai egymás mellé temetkeztek, jól példázza ezt Márhoffer Eleonóra 1795-ben kelt végrendelete is. *„Tisztességes el Takarításomra, ha Isten Ő Szent Fel-ségének úgy tette, hogy mostani beteg ágyamban halálom történne hagyok száz idest. 100 Rýkat, melyeket úgy akarom alkalmaztatni, hogy az holt Testem a' Kriptába a Leányom mellé tétessen, s a Test felett, még el nem temettetik Deák Iffjak Énekellyenek, s azon foglalatossá-gokért a' ki tett 100 fíbúl 12 ftok adassanak nekik.”*

A kriptában nyugodott a már említett köhalmi Horváth Péter nádori alkapitány és felesége, nemes Gyulay Borbála, a leányuk köhalmi Horváth Mária, Gyulay Borbála testvére, Gyulay Mária, annak férje, nemzeti Ágoston Antal és testvére Ágoston Katalin. Itt kapott nyughelyet sógornőjük Ozoróczky Erzsébet, Nz. Ágoston András postamester hitvese és az ő sógornője, nemes Kovács Erzsébet, Ozoróczky Antal hitvese. Az említett személyek közül egyedül köhalmi Horváth Mária kőtablás kriptafülkéje maradt meg mind a mai napig, a feltárás során megtaláltuk Ágoston Katalin koporsóját, a család többi tagjának sírja az idők folyamán megsemmisült.

A nyughelyek közül 5 fülkében már korábban felszámolt sírok maradványaival találkoz-tunk, s az onnan előkerült leleteket egyáltalán nem vagy csak elenyésző számban lehetett beazonosítani. A feltárás során 14 festett és 26 szögekkel kiveret koporsó került elő.

A temetések költségeiről fennmaradt számadások jól mutatják, hogy például 1776-ban Jász-berényben az asztalosnak 1 forint 50 krajcárt fizettek a koporsó csináltatásáért, míg a koporsószögek 15 krajcárba kerültek. Festéséért és szögekkel való kiveréséért pedig 76 krajcárt adtak. A koporsók mivessége, díszessége de a temetés pompája is legtöbbször az elhunyt rangjától, vagyonától függött, akik általában „sorsukhoz illő eltakarításban” részesültek. Jó néhány adatot találtunk azonban arra, hogy a módos redemptusok is szerény temetésről és végtisztességszórásról rendelkeztek: *„Akarom: hogy meghidegüldő Gonosz testemet, az Anya Szent Egyháznak szokása szerint /: minden különös pompa nélkül azomban:/ tisztességesen Temettetessék el....”* A Jászapátíróról származó, de Jászberényben élő Iványi Józsefné nemes Balajti Anna 1800. október 2-án hunyt el 52 éves korában, s a Nagyboldogasszony templom kriptájában a férje mellé temették el. Temetése összesen 93 Ft 57 krajcárba került, amelyből 16 forintot fizettek a kriptáért, a szertartásért pedig 17 forint 24 krajcárt. Bánkiné Molnár Erzsébet, aki kutatásai során megtalálta Balajti Anna temetésének számláit az unokája árvaszámadási iratai között, úgy vélte, hogy Anna asszonynak viszonylag egyszerű koporsója lehetett, mert csupán 4 forint 30 krajcárba került. A jászberényi kriptafeltárás során előkerült Balajti Anna koporsója is. A feketére festett, sárga feliratos, különösebb díszítés nélküli koporsó sajnos rendkívül rossz állapotban került napvilágra, az eltelt 207 esztendő rányomta bélyegét, s a feltárást követően teljesen szétesett.

Sipos Anna restaurált koporsója 1798-ból

Bartal Ferenc restaurált koporsója 1800-ból

Koporsóra festett kereszt részlete

Festett kereszt és inda részlete

A kor szokásának megfelelően a koporsók aljára gyaluforgácsot tettek, s erre került a halotti lepedő és a fej alá való párna, amit legtöbbször szintén forgáccsal, vagy valamilyen növényvel tömtek ki. A feltárásnál csupán Bartsik János táblabíró és egy ismeretlen nő koporsójából került elő növényi anyaggal megtöltött párna. A testet általában könnyű szövésű, vékony, mintás, tüllszerű szemfedéllel borították le, kivéve azon női elhunytakat, akiket fátolyfölkötőben temettek el, mert az ő esetükben a fölkötő aljáról két oldalt egészen a bokáig lelógó széles fátyol helyettesítette a szemfedelet.

Festett Mária-monogram a koporsó végén

A jászberényi festett koporsók 1798 és 1833 között kerültek a kriptába, s többségük fekete alapon fehér vagy sárgásfehér feliratú volt, csupán a 60 éves Nagy Mihályné Kiss Katalin koporsójának feliratát festették *veres* festékkal. A feltárás során két barnára festett koporsó is előkerült. Az egyik a 74 éves korában elhunyt Szakmári György volt, a másik pedig egy ismeretlen nőé. A nő koporsójára fehérrel festették rá a forgórózsaszerű keresztet és a díszítő indákat, de nem írták rá az elhunyt nevét és adatait, ezért sajnos később sem tudtuk beazonosítani. Ugyanakkor az 52 éves Iványi Józsefné Balajti Anna, a 47 éves Bartal Ferenc jász kun kerületi adószedő és a 40 éves Pesti Mihályné Sipos Anna koporsóját teljes egészében kékre, ún. *jász kékre* festették, s fehérrel, illetve sárgával írták rá a szöveget. Nagy Győri Julianna és egy ismeretlen férfi kékre festett koporsójának díszítése némiképp eltért a többiekétől, hiszen

a koporsófedelek alján végigfutó fehér inda- és levélmotívumok között lévő ötszirmú fehér virágokat apró veres pettyekkel tarkították. A festett koporsók között különösen érdekes volt a 24 éves Kiss Pálné Mizsei Kláráé és a 89 éves korában elhunyt Katskovits Bálint jezsuita papé. Koporsójukat fekete bakacsinnal (sötét színű, legtöbbször fekete színű finom vászon, amivel a koporsót, a ravatalt és a halottas ház falát is beborították) vonták be, és arra festették a szöveget.

A festett koporsók felirata magyar nyelvű volt, kivéve Bartal Ferencét és Katskovits Bálintét, melyen barokk-rokokós rajzolatú, latin nyelvű felirat rögzítette az elhunytak adatait. Az itt feltárt festett koporsókra általánosan jellemző volt, hogy mind a feliratuk, mind pedig a díszítésük a barokk-rokokó stílusjegyeit viselte. Díszítmények tekintetében általános volt a koporsófedél záró deszkáján hosszában végigfutó hullámos, fehér növényi indasor, illetve az oldaldeszkákra lelógó kereszt végű, illetve forgórózsaszerű mintával kialakított festett kereszt. A koporsótétők végdeszkáira pedig a közismert IHS (Jézus az emberek megváltója) és a Mária monogramot festették.

Sajátos díszítést képvisel Ágoston Katalin 1795-ből való, fekete alapú, fehér feliratos koporsója, amelyen az egyetlen díszítés a tetejéről két oldalra lelógó, rendkívül egyszerű, nyersfa színű, késsel kontúrozott keresztábrázolás. E koporsó párhuzamai a váci feltárás során kerültek elő.

Festett IHS-monogram a koporsó végén

Kállai István bakacsinnal borított, szögekkel kivert koporsója

A koporsók másik nagyobb csoportját bakacsinnal vonták be, a végeket selyemszalaggal vagy ezüst-arany csipkével díszítették, és félgömb alakú vas-, illetve rézszögekkel sűrűn kiverték. A feliratot is szögekkel verték a koporsó két oldalára, de a díszítő elemeket (kereszt, indák) is szögek mintázták. A koporsótető végdeszkáira itt a már korábban említett monogramokat verték.

A koporsók közül kurióznak számított Dósa József jászkapitány második felesége, Fehér Erzsébet és ürményi Pintér Mihály, Jászberény első polgármestere édesanyjának, Kosótzky Teréziának fehér porcelánszögekkel kivert koporsója. Ilyen típusú koporsó sem a váci Fehérek temploma, sem pedig a gyöngyösi Szent Erzsébet templom alatti kriptából nem került elő. Mindkét koporsó tetejét bakacsinnal borították be, amely lelógott egészen az aljáig. A vásznat 2-3 cm széles díszítőszalaggal rögzítették a deszkához, és erre verték fel a fehér porcelán szögeket. A koporsófedél négy végén található indás díszítést azonban közvetlenül a drapériára verték fel. A koporsófedél tetejét teljesen beborító és az oldalakra is lelógó hatalmas bizánci stílusú kereszt kontúrját is díszítőszalagra vert porcelán szögek mintázták meg.

A feltárt koporsók egyértelműen igazolják, hogy a kriptába módos, redemptus személyek temetkeztek, akik meg tudták fizetni a „pompásabb temetés” költségeit. Az is bizonyítható, hogy a 18. század végén, 19. század elején a jászok festett, illetve vas-, réz-, vagy porcelán szögekkel díszesen kivert koporsókban temették el az elhunytakat. A szögekkel kivert koporsók

Kosótzky Terézia porcelán szögekkel kiveret koporsóvége

közül a legkorábbi nemes Valner Kataliné 1788-ból, legkésőbbi pedig Dósa Józsefné Fehér Erzsébet jászkapitányné asszonyé volt 1864-ből.

Az említett koporsók közül restaurálásra került Sipos Anna Pesti Mihályné 1798-ból és Bartal Ferenc 1800-ból származó festett koporsója, valamint Dósa Józsefné Fehér Erzsébet 1864-ből származó, fekete bakacsinnal borított, fehér porcelán szögekkel kiveret koporsófedelének egyik darabja. Korhadt, enyészett állapota miatt csak töredékében tudtuk restauráltatni Kiss Katalin (Nagy Mihályné) 1833-ból származó, veres feliratos, Ágoston Katalin (Kormos Imréné) 1795-ből származó fehérrel festett koporsóját.

A festett koporsó használatára a Nagykunságból Bartha Júlia, a Kiskunságból Bánkiné Molnár Erzsébet és Őrsi Julianna, Gyöngyösről pedig B. Gál Edit hoz adatokat. Kiskunfélegyházán is szokásban volt a koporsó kiverése „sárga fejű szögekkel”, mint Jászberényben. Mivel Félegyházát is nagyjából jászok telepítették, így arra is gondolhatnánk, hogy e szokást is ők honosították meg, de sajnos nem így van. A szögekkel kiveret koporsók használata a 18. században általánosnak tekinthető Magyarországon. A debreceni öreg temető 1970-es években vagy a gyöngyösi templom kriptájának 1993-ban történt feltárásakor is több festett koporsó került elő. Vácott, a Fehérek templomában 1994 és 1995-ben feltárt 236 koporsó közül 163 festett volt, s csak 73 volt vászonnal bevonva és szögekkel kiverve. Az említett váci koporsók 1731 és 1841 között kerültek nyughelyükre.

Dósa Józsefné gyöngyös koporsójának restaurált részlete

A jászberényi templom kriptájában mérhető magas páratartalom és a Zagyva folyó közelsége miatt – sajnálatos módon – a csontok szinte teljesen szétporladtak, csupán nagyon kevés, épnek nevezhető csont maradt fenn. Ugyanakkor aránylag elfogadható állapotban kerültek elő a különböző ruhadarabok, textíliák. A feltárt koporsókból nagyszámú néprajzi anyag, elsősorban textília került napvilágra, amely rendkívül jelentős információkkal szolgál Jászberény 18–19. századi viseletét illetően.

A ruhadarabok közül különösen értékesek a csipkével borított *fátyolfőkötők*, a selyemből, taftból készült, különleges szabású és díszítésű *halotti öltözetek*, a *vállkendők*, a *ruhagallérok* és *kötények*.

Főkötők

A feltárt főkötők formagazdagsága igen figyelemre méltó. Az ún. *fátyolfőkötők* különösen nagy számban figyelhetők meg. A főkötők két oldaláról lelógó hosszú, széles fátyol – szemfedél-szerűen – beborította az egész testet, s leért egészen a bokáig. Csupán a kezét kulcsolták össze rajta a medence tájékán. Közülük az egyik legszebb a 66 éves korában elhunyt *Kállay Istvánné Molnár Anna* tenyérnyi széles, gömöri, fehér vert csipkével borított főkötője. A fő-

kötő restaurálásra került, a hosszú fátyol azonban meglehetősen elenyészett, csupán kevés eredeti rész maradt meg belőle.

Az 1803. október 27-én elhunyt, 24 esztendő fiatalasszony, *Kiss Pálné Mizsei Klára* kerepélyes főkötője 204 esztendőn keresztül nyugodott a kriptában. Napvilágra kerülésekor a főkötő már igen rossz állapotban volt, mivel a magas páratartalom és a test elenyészésének következtében a textília elemi szálai és kötelékei nagyjából szétestek, ezért az anyag „egységes” barnás színt kapott, és szakadozottá, törékennyé vált. A főkötő tetejének anyaga már olyannyira szétmállott, hogy a restauráláskor egy bizonyos részt pótolni kellett. Mizsei Klára főkötője több elemében (alapforma, alapanyag, fémszálal csipkedíszítés, kerepély) is hasonlít ahhoz a főkötőhöz, amelyet a 20. században *kerepélyes főkötőnek* neveztek a Jászságban. Az eltérés elsősorban a szabásában mutatkozik, és abban, hogy a fémszálal csipke még nem borítja be az egész főkötőt, csupán egy tenyérynnyi széles sávban húzódik az elején. A főkötő hajhoz való rögzítésére azonban már ennél is egy francia kapocs szolgált a fejtető közepén. A további eltérés a tarkóhoz erősített selyem masni (kerepély) formájában és nagyságában látszik.

Az előkerült többi főkötő rendkívül rossz állapota sajnos nem tette lehetővé a restaurálást és az utókor számára való megmentésüket.

Molnár Anna vert csipkés, restaurált főkötője 1799-ből

Mizsei Klára restaurált főkötője 1802-ből

Női öltözetek

A női *halotti öltözetek* közül kettő maradt meg aránylag elfogadható állapotban. A halálra való felkészülés része volt, hogy – főként az asszonyok – szóban vagy testamentumban meghagyták, haláluk esetén melyik ruhájukat adják rájuk. A jászberényi Petraska Ilona 1773-ban testamentumában a következő rendelkezést tette: „*ha az Isten ki szállít az árnyék világbul...egy feir Kendőt az nyakamra, zöld szoknyámot rám, feir kecelémet előmbe, vesszős Bulyavászon félingemet rám agyák.*” A halálra való ruha általában az asszonyok legszebb nagyünnepelő viseletei közül került ki. Jól mutatta ezt Dósa József jászkapitány második felesége, Fehér Erzsébet halotti öltözete is. A kapitányné asszony 1864-ben, 78 éves korában hunyt el, s ünnepi ruhatárának egyik szép darabját adták rá. A romantikus stílusú, rafinált szabású, rendkívül díszes, fekete taftruha és perelin minden bizonnyal korának első divatja szerint készült, és a nagyasszony nappali öltözeteinek egyik elegáns garnitúrája lehetett.

A kapitányné halálakor a ruha hátulját függőlegesen széthasították, és úgy adták rá a meredt testre. Igen érdekesnek találtuk, hogy a kapitányné asszonyt nem jász viseletben temették el, mint ahogyan ez elvárható lett volna. Ennek magyarázatát abban látjuk, hogy Fehér Erzsébet nem jász származású volt, Szajolban született 1786-ban. Dósa József jászkapitány

Dósa Józsefné restaurált, fekete taft halotti ruhája

1826-ban halt meg, a kapitányné ekkor 40 éves volt, s ezt követően még 38 évet élt özvegyiségben. Valószínűleg soha nem viselt jáász öltözetet sem a férje életében, sem pedig annak halála után. A kor polgári divatját tükröző halotti ruháját a Nagytemplom kriptája viszonylag elfogadható állapotban megőrizte az utókornak, ami a restaurálást követően újból az egykori szépségét mutatja. A Jáász Múzeum Archív fotógyűjteménye őriz egy fotót egy hölgyről, rajta a Fehér Erzsébetéhez hasonló fekete taftruhában. Sajnos a fotót nem adatolták, ezért nem tudjuk, kit ábrázol. Az is feltételezhető, hogy maga Dósa Józsefné látható a képen. Fehér Erzsébet öltözete tehát halotti ruha volt, olyan öltözet, amit életében is gyakran használhatott. Teljesen más szokásgyakorlatra utalt Bartsik Józsefné Nagy Győri Julianna feltárt ruhája. A hosszú ujjú, nyakánál ráncolt, mell alatt szabott, köpenyszerű, empire hatású ruha eleje teljesen dísztelen volt, csupán az alján futott végig egy selyem „meander” csík. A ruha hátulja sima volt, egyenesen felvágva, s beszegett oldalát a nyaknál egy vékony selyem pertli fogta össze. Már a restaurálás előtt jól megfigyelhettük a ruha varrásának egyszerűségét

s az egyes részek teljes kidolgozatlanságát. Úgy véljük, Nagy Győri Julianna ruhája nem halotti, hanem *halóruha* lehetett, vagyis életében minden bizonnyal nem használta, s különösen nem az adott évben, mivel halálakor, 1831-ben már 58 éves volt, s az említett ruha már nem az ő életkorának megfelelő öltözet volt. Nem tudjuk biztosan, hogy a ruhát még életében elkészítették ún. *halálra szánt ruhának*, vagy csak a halált követően „tákoltták” össze. Tudjuk, hogy a *halóruha* (halálra szánt ruha) előkészítése országszerte szokásban volt. Mi mégis inkább azt feltételezzük, hogy az említett ruhát a haldoklás idején vagy pedig a halált követően *sebtiben* állították össze, nem törődve a díszítéssel és az eleganciával.

A korabeli női öltözetek egyéb darabjaiból csupán néhány ráncolt kötény- és vállkendő maradványa, illetve két pár pamut kesztyű került még feltárára, de rendkívül elenyészett, rossz állapotban.

Nagy Győri Julianna halóruhája

Fiatal hölgy a Dósa Józsefnéhez hasonló fekete taft ruhában

Férfi öltözetek

A férfiruhák közül sokkal kevesebb maradt épségben. Aránylag jó állapotban maradt egy teljes posztó öltözet: egy zsinóros nadrág és dolmány a hozzá járó nyakravalóval együtt. Időközben kiderült, hogy a nevezett öltözet nemes Bartsik József Jász kun Kerületi főügyésze, nádori táblabíróé, Nagy Győri Julianna férjéé volt, aki 1839. július 23-án hunyt el Jászberényben. Az öltözek kiválóan mutatja a kor jellegzetes szabás- és öltéstechnikáját. A hosszú ujjú, álló nyakú, derékban szabott dolmány elejét *csákósra*, vagyis rézsútosra vágták. Különösen figyelemre méltó a dolmány gazdag, 18 páros zsinórdíszítése, valamint a zsinórzat vé-

Bartsik József restaurált posztó dolmánya

Bartsik József restaurált posztó nadrágja

gét lezáró fémshálós *zsinór-rózsá sor*. A gyöngyösi Erzsébet templom kriptájából is előkerült ehhez hasonló kék posztó dolmány.

Igen érdekes Bartsik József zsinóros nadrágjának ellenzős kiképzése is. Az öltözet eredetileg feltehetően kék posztó lehetett, mint ahogyan erre a restaurálást követően előbukkant kötött zsinórgombok színe utal.

Viseleti kuriózumnak számít a 18 éves korában, villámcsapás miatt 1794-ben elhunyt ifj. Kállay István koporsójából szinte éppen előkerült széles karimájú, magas tetejű posztó kalap, amit a Jászságban *tazsla* vagy *tót kalapnak* neveztek. A restaurálás során a kalap erősen szét-esett, de szakszerű alátámasztással mégis meg lehetett menteni az utókor számára. A tót kalap viselése valószínűleg általános lehetett a Jászságban, mert több forrás is említést tesz róla, de hordták a gyöngyösi polgárok is, hiszen az Erzsébet templom kriptájából több ilyen típusú kalap is napvilágra került, az állaguk miatt azonban már nem tudták megmenteni őket.

Lábbelik

A férfi halottak lábára csak nagyon ritkán húztak csizmát. Ennek több oka is volt. Egyrészt, a megmeredt lábra már nem is tudták felhúzni a csizmát, a másik oka pedig, hogy a csizma mint drága, mives darab, generációkon át öröklődött, amíg el nem szakadt. A jászberényi kriptá férfi elhunytai közül csupán Bartal Ferenc adószedő lábán volt térdig érő bőrcsizma, ami a kiemelését követően sajnos teljesen szétesett. A férfiak lábára általában ún. *sárga kapcát*, *sárga bőrcapcát* vagy *sárga bőrczipellőt* húztak.

A bőrcapcánál mindig megkülönböztették, hogy mindennapi használatra vagy temetésre készült. Ember Mária kutatásai azt mutatják, hogy a bőrcapca saruval vagy vassarkú félcipővel elterjedt, és kedvelt viseletté vált hazánkban a 17. század folyamán, s a bőrcapca és a félcipő egyesítéséből fejlődött ki a magas szárú cipő.

A Jászságban a temetés költségei között szinte minden esetben feltüntették, hogy mennyit fizettek „*sárga kapczáért a megholt lábára*”. Mindenkor a helyi szokás szabta meg a halotti kapca színét, amit az elhunyt öltöztetésekor csizma helyett a lábára tekertek. Volt, ahol fehér színűt (Kunszentmiklós), míg máshol sárga színűt használtak (Jászapáti, Jászberény).

Az 1762-ben elhunyt nemes Bartaly István temetési elszámolásában olvashatjuk, hogy a *sárga czipellőért* 85 krajcárt fizettek. Ilyen, bokáig érő, összevarrt bőr lábbelit viselt a 18 éves ifj. Kállay István is. Kiskunfélegyházán ezt a típusú lábbelit *halotti bakancsnak* nevezték.

Míg a férfiakat kapcában, sárga cipellőben vagy bakancsban temették el, addig a női elhunytak lábára steklis (fa)sarkú cipőt vagy csizmát, és selyem vagy bőrpapucsot húztak. Pontosabban nem is mindig húzták a lábára, hanem csak a szoknyájára tették. Laczkovits Erzsébet alacsony sarkú papucs a térd alatt, Márhofer Eleonóra papucsja pedig a combcsontokon nyugodott. A 2-es számú, nem azonosítható sírból került elő egy hegyes orrú női

Hegyes orrú női bőrpapucs

bőrpapucs, amelyet az Iparművészeti Egyetem egyik hallgatója restaurált.

A női elhunytak közül csupán ketten viseltek csizmát, közülük különösen érdekes Sipos Anna 1798-ban eltemetett, magas, farsarkú, ráncos torkú bőrcsizmája. Ugyancsak rendkívül értékes lelet az 1794-ben, 21 éves korában elhunyt Kormos Imréné Ágoston Katalin fekete, rakott szalagdíszes selyem papucsja, és az 1842-ben – 92 éves korában – eltemetett tekintetes Kállay Anna asszony, Kovács Imre táblalabíró úr özvegyének kerek orrú, selyem rózsás, farsarkú bőrcipője.

Kállai István sárga cipellője

Ifj. Kállai István restaurált tazsla kalapja

Imakönyvek, olvasók

Minden koporsóban találtunk imakönyvet, amelyek 1842-ig kivétel nélkül kinyitva kerültek az elhunyt ölébe. Mivel az imakönyveknek csak a bőr borítója és a csatja maradt meg épségben, így nem lehet tudni, hogy valamennyi ugyanazon az oldalon volt-e kinyitva, vagy pedig mindegyik másik imádságnál. Különösen nagy változatosságot mutatnak a kezekre kulcsolt olvasók is. A legtöbbjük faragott és áttört faszemekből készült, de van közöttük egy kuriózumnak számító darab is. Az 1795. június 26-án elhunyt Lutmanperger Ferenc özvegye, a 78 éves Márhoffer Eleonóra olvasóján a tizedeket csontból faragott kéz- és lábfejek választották el, amelyek feltehetően a keresztre feszített Jézus kezét és lábát jelenítik meg. Ugyanakkor a kereszt feletti részen egy aprócska vaskulcs függött, amely valószínűleg a mennyország (Szent Péter) kulcsát szimbolizálja. Hasonló olvasót tártak fel Vácott és Gyöngyösön is. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban megtalálható Márhoffer Eleonóra 1795. február 1-jén kelt testamentuma is, amelyben a tulajdonában lévő értékes olvasókat a rokonaira hagyta: „*Kallai Anna Aszonyoknak Ntzes Kováts Imre Perceptor úr hitvessének, mint keresztlányomnak egy ezüstben foglalt Szent János Képettségét, s egy ezüst Keresztes Jeruzsálemi olvasót. Kallay Klara Kereszt Leányomnak egy nyakon hordozni szokott Arany keresztettségét, s' egy ezüstös keresztű Jerusalemi olvasót.*”

Temetkezési szokások

Bizonyos feltárt jelenségek révén megismerhettük a jászberényi polgárok 18–19. századi temetkezési szokásait is: például a már korábban említett, 18 éves korában, villámcsapás által 1794-ben elhunyt Kállay Istvánt völegényként temették el. Jól mutatta ezt a fejére helyezett

rozmaringkoszorú és a kezében lévő rozmaringág. A fiatal legények és leányok vőlegényként, illetve menyasszonyként való eltemetése egészen a 20. század második feléig országszerte szokásban volt, sőt még a század vége felé is előfordult. A szokás 18. század végi járszági gyakorlatáról pedig hiteles képet ad Kállay István koporsója.

Márhoffer Eleonóra restaurált olvasójának részlete

Szinte minden koporsóban fennmaradtak az állkötők és a lábat összekötő selyemszalagok. Mindez arra utal, hogy a halál beálltát követően a családtagok ügyeltek arra, hogy az elhunyt szája és szeme nyitva ne maradjon, ezért az állát egy ún. állkötővel felkötötték, a szemére pedig egy-egy pénzt helyeztek, amelyet vagy a szemén hagytak, vagy pedig a markába tettek, hogy legyen mivel kifizetnie a révész (Kharon) díját, aki a *Sztix* vagy az *Akherón* folyón a másvilágra viszi át. Ezeket a pénzdarabokat ugyancsak megtaláltuk a feltárás során. A halott másvilágra való felkészítése során az is nagyon fontos volt, hogy a lábai szépen egymás mellett legyenek, ezért a lábat selyem- vagy gyolcsszalaggal kötötték össze. Ezen szokásokat az 1960-as évek közepéig – amíg az elhunytakat a háznál ravatalozták fel – gyakorolták a Járságban.

Két koporsóban is találtunk *ürömfűhöz* hasonló növényt. Az 1788-ban elhunyt 50 éves nemes Valner Katalinnak a szoknyájára terítették az üröm-csokrot, míg Bartsik József nádori táblabírónak a feje alá helyezték. Az ürömfű koporsóba helyezésének pontos jelentését jelenleg nem ismerjük, de feltételezzük, hogy kultikus céllal került a halott mellé, s az elmúlást, a halál tényét szimbolizálta.

Az egy héten át tartó feltáró munka mintegy 146 leletet eredményezett, amelyek rendkívül fontosak a helytörténeti, néprajzi és kultúrtörténeti kutatások szempontjából. Külön kuriózumnak tekinthető, hogy a személyek azonosítása után egyértelműen kiderült, hogy a feltárt koporsók zöme a kriptanyitás idejéből származik, vagyis az előkerült leletanyag az 1786 és 1864 közötti időből datálható.

Az elmúlt években a feltárt leletekből mintegy 50 darabot restauráltak. A feltárt leletek közül a koporsókat Perjés Judit és Romváriné Kutas Eszter, a főkötőket, kalapot és férfi öltözeteket Lakiné Tóth Ilona, a halotti öltözeteket Bakó Ádámné, az olvasókat és a női papucsokat a Magyar Képzőművészeti Egyetem restaurátor szakos és műtárgyvédelmi asszisztens hallgatói restaurálták.

A jászberényi krypta feltárásnak legfőbb jelentősége abban rejlik, hogy nagyon ritkán adódik lehetőség 18–19. századi feltárásokra. Hiszen ez az időszak már nem kimondottan a régészet időszávjába tartozik, hanem az újkori régészet és a történeti néprajz területét öleli fel, s éppen ezért rendkívül értékes helytörténeti, néprajzi információkkal szolgál az utókor számára.

A Jász Múzeum Üzenet a múltból című időszaki kiállításának részlete

1. sz. melléklet

*Iványi József özvegye, Balajty Anna végrendelete
1800. szeptember 9.*

Atyának, s' Fiúnak, s' Szent Lélek Istennek Nevében Amen!

ÉN alább meg irt Balajty Anna néhai Iványi Jóseffnek elmaradott Eözvegye noha Testemben bágyatt s' erőtlén, Elmémben mind azon által ép és fris lévén minek előtte életemnek végéhez jutnék Istentül adatott kevés Javaimról az alább nevezett és általam regvirált Testamentarius Urak előtt a következő Rendelést kívántam tenni, ugymint:

- 1-o Ha az Úr Isten ez árnyék világból ki szóllítana, kívánom, hogy Temetésem tétessen meg úgy, amint Édes férjemé volt.
- 2-o Kezem alatt lévő Ház, Kert, két Szőlő, és Szántó földeket hagyom boldogult férjem rendelése szerint.

- 3-o Apátira az Ötsém Balajti Mátyás Leányának Eörzsének hagyok egy gyolts hosszú Inget,
1. fehér keszkenőt.
- 4-o Zsemlye Pannának, ki híven gondomat viselte hagyom a Zöld Pállya Szoknyámott, és
1. hosszú Ingemet.
- 5-o Ezeken kívül valami Ágybéli, Ruhabéli, és házbéli Eszközeim találatnak legyenek
Onokámé Szalai Christinájé de úgy, hogy a városbéli Ns. Tanács maga jó gondviselése alá
vévén Szalai Miklós vejemnek által ne adja, hanem még meg nem nevedik Onokám,
ami belőle Romlandó, és el adandó lenne el adván, ami pedig tartandó, itt Jászberényben
vagy Ns Dósa Jóseffné Asszonyom, vagy Kállainé Asszonyom gondviselések alá ajánlom,
mellyeket is itt tett Inventarium meg mutat.
- 6-o Telek András Uram a Kaszáló Kert és Nyilasok Tavalí arendájában tartozik 5. Rftal és 12.
véka Árpával.
- 7-o Balajti Mátyás Testvér Ötsémnek hagyom a kő só örlőmöt.

Melly eképpen végben ment végső rendelésem a Testamentarius Urak által szórúl szóra előt-
tem el olvastatván, általam minden Czikkelyekben helyesnek találatott, és Nevem alá írásá-
val, kereszt vonásommal meg is erősített. Sig. Jász. Berény die 9-a Septemb. 1800.

Balajti Anna saját
keze X vonása

Coram Nobis
Michaele Terjéky jur. V. notar
Joanne Bartsik Senatore
Balajty Anna inventárium

A nagy házban találatott:

Egy asztal körülötte lévő lábas lócával

Két fa s' egy szalma nyoszolya, mellyekben egy töltött dunna, két töltött derekalj, 4 párna,
két lepedő.

Két fogas a falon szögezve, mellyeken öt zöld cseréptál s' 1 jó fehér.

Képek üvegben foglaltak, két nagyobb 5 kisebb.

1 réz gyertyatartó

Két kar szék

1 só örlő

1 láda, mellyben ruhák vannak pléh alatt.

Ismét egy üres láda

A kisebb házban találatottak és konyhában

1 veres festett asztal

1 pohárszék

2. nyoszolya, egyikbe egy töltött dunna, egy derekalj, 2. párna, 2. lepedő, másokban 3. párna
és tarka ágyterítő.

Két fa szék

Két üres láda

Egy fogas, 3 nagyobb és egy kisebb leveses és 6 tányérral.

Üres fogas

Egy fazék valami 6 itze vajjal

Három nagyobb kép, egyik kitörött, 16 apróbb részint üveges, részint papiros képek

Két tölcser

Két pintes, két itzés palack

Két pár kés

1 vas tepsi, két vas serpenyő, 1 rostély, 1 reszelő, 1 vas láb és 1 vasmacska, 1 nyárs,

2 lud lelke, 1 abalo villa

Zöld lábos ki nagyobb ki kisebb 14 darab

Fazekak hasonlóan 24 darab, bögrék 20 darab

Egy vékányi bab

A padláson

Egy kopott bogrács

Egy kilo bab

Négy fontnyi szalonna, két fontnyi ház

Két gyertya mártó

Konyhában ismét

Kilenc tál, öt tányér, három fődő cserep.

6 zsák, 1 rocska, 2 dézsa

A kamrában

2 szuszék nincs szinte teli jó búzával

5 zsák búzával teli

fél zsák liszt, 1 ponyva

1 kád

9 hordó aprólékossal

1 sütő teknő

¼ öl fa

1 vas villa

1 harapófogó

Az udvarban

A sertés a hidasban

A pincében

1 réz fazék

In: JNSZML Jászberény Végrendeletek

1755–1848. A–G.

Capsa 25. Fasc. 2. No. 21.

Nagy Mihály özvegye, Kiss Katalin végrendelete
 1833. február 9.

Atyának, Fiúnak és Szent Lélek Istennek Nevében Amen.
 A Testemet a Földnek, Lelkemet az Úr Istennek ajánlom.

Hogy mostan a' Mindenható Isten súlyos nyavalyával meg szeretett és ha ő szent felségének úgy tetszene, hogy ezen mostani betegségemben ezen árnyék világból ki szollítana, most még ép elmével lévén, azért is Javaimról e' Következendő végső rendelést kívántam tenni, ugyan is:

- 1-ör A' Pap székén vagyon egy Kötél földem Búzával be vetve, a mely Borbély Istványné Nénénkről maradt, annak a' termése legyen Prónay Anna örökbe fogadott Lányomé.
- 2-or Néhai Nagy Mihály Apósomról Testamentom szerént reám maradt Hat Jármos ökröknek, a' mostani folyó ár szerént tartozzonak meg fizetni a' Just tartó Atyafiak s' abbul be jövő summával osztozzonak Prónay Erzsébeth s' Anna, örökbe fogadott Leányaim.
- 3-or Vagyon Két Tehenem és egy harmadfüre menő üsző Borjúm, az egyik Tehenemet rúgott Bórnával együtt, hagyom Prónay Anna örökbe fogadott Leányomnak. A' másik Tehenemet a' mely mostan fel ellyik azt Prónay Erzsébethnek mellettem tett hűséges szolgálattyaért hagyom, a' haramdfüre menő üszömet pedig hagyom Bódi Veronának, Kiss Istvány Hitvesének.
- 4-er A mi Házi eszközeim vannak, azokból Prónay Anna örökbefogadott Leányomnak hagyok Hat vánkust, Két Derekallyt, egy Dunnát, egy Nyoszolyát és egy író és ruha tartó Almárjomot minden holmikkal együtt a' mi benne találtatik, a' mi még ezekről el maradna avval osztozzonak egyenlően az Atyámfiai.
- 5-ör Ami Búzám s' Árpám még meg marad, avval osztozzonak egyenlően az Atyámfiai. A Konyhabeli eszközök pedig légyenek Prónay Erzsébeth s' Anna örökbe fogadott Leányaimé, úgy hasonlóan a mi zsírom és szalonnám még vagyon, abbul egy Mázsa szalonna adódgyon el s' annak ára fordítódgyon Prónay Anna örökbe fogadott nevetetlen Leányomnak ki házasítására a' mi pedig még ebből el marad fele maradgyon Prónay Erzsébeth s' Anna Leányaimnak, fele pedig osztódgyon fel egyenlően az Atyámfiai között.
- 6-or Vagyon Hat sertésem abból Kettőt Prónay Erzsébethnek, kettőt Annának, egyet Kiss Istváynak, egyet pedig Kiss Pál Atyámfiainak hagyok.
- 7-er Ami az Udvarom Fám vagyon az adódgyon el, s' annak az ára fordítódgyon szent Mise szolgálatokra, mind Magamért, Férjemért és György Fiamért.

Mely előre bocsájtott vég intézeteimet ép elmével tellyes elhatározottsággal Ekként el rendelvén, akarom, hogy azok Kimúlásom esetére tellyesíttessenek.

Költ Jász Berény Február holnapnak 9-k napján 1833-k Esztendőben.

Kiss Katalin saját
Kezem X vonása Néhai
Nagy Mihálynak Özvegye

Hogy ezen végső rendelést előttünk élő szóval, s' ép elmével mindenekben jóvá hagyta ezen-
nel elismérjük s' Nevünk alá írásával bizonyítjuk.

Költ Jász-Berény d. 9-a Febr. 1833.

Mi előttünk
Szép János volt tanító
Csák Istvány kováts
Kohó Páll Csizmadia

Írta Anvander Mihály
Distlis Hites Cancellista (p.)

JNSZML Jászberény Végrendeletek
1756–1848. H–L.
Capsa 25. Fasc. 10. No. 180.

IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS

Összeállította: Szabó Jánosné

Kr.e. 6000-Kr.e. 4400 újkőkor	A földművelés elterjedésének hatására új kultúrák megjelenése (pl. kerámiaművesség)
Kr.e. 4500/4400- Kr.e. 2800/2700 rézkor	Életmódbeli, hitvilági változások temetők létesültek (pl. jászberény-borsóhalmi telep és temető). Méltóságjelvények megjelenése
Kr.e. 2700/2500-Kr.e. 900/800 bronzkor	A korra utaló jászági leletanyagok nemzetközi szintűek. Földművelésen alapuló ún. tell-telepek kialakulása, kerti és zöldségnövények termesztése, lótenyésztés elterjedése
Kr.e. 900/800 – Kr.e. 450 korai vaskor	Szkiták betelepődése. A vas használata és az írásos feljegyzések megjelenése
Kr.e. 450 – Kr.u. I. század késői vaskor	Kelták betelepődése. Írásos források és nagy régészeti hagyatékok
Kr.u. 1. század elején	Szarmaták betelepődése. Jászberény területén számos szarmata lelőhely található.
Kr. u. sz.	Alánok megjelenése Európában
Kr. u. 3. sz. vége, 4. sz. első fele	Határvédelmi rendszer kialakulása (pl. Csörsz-árok)
Kr.u. 567/568 - 796/804.	Az avar Birodalom megteremtése, a Kárpát-medence egyesítése, lakosság asszimilálása, egységes anyagi kultúra
A 6. sz. második fele - 7. sz. első fele	Kora avarkori leletek (az avarok betelepítésére utalnak)
Kr.u. 630 utáni időszak	Gödörházak Jászberény-Réti földek területén
7. sz. – 8. sz. elejéig	Középavarkor – megnő a Jászság jelentősége
8. sz. – 9. sz. eleje	Későavarkor
9. sz.	Az avar népesség eltűnik.
890	A magyarok bevándorlása. Kevés honfoglaló emlék a Jászság területéről

11. sz.	A korai Berény a mai Jászberény főtere és a főtemplom közötti részen található
11. – 12. sz.	Számos Árpád-kori település létezett Jászberény határában: Alsómuszály, Portelek, Szent Pál-halom, Szent Imre település, Borsóhalma, Kerekudvar, Necsóegyháza, Pázsom-domb
12. sz.	A Jászkürt készítésének feltételezett ideje
13. sz. eleje	Gabonatermelés térhódítása, a többnyomásos gazdálkodás létrejötte
13. sz.	A Jászkürt nagy valószínűséggel a jászokkal együtt került Magyarországra.
1241. április 11-12. - 1242	Tatár megszállás. A Jászág terület, településeinek megsemmisülése
13 – 14. sz.	Számos adat a mai Jászberény határában egykor létező településekről
14. sz.	Berény helynevek tömeges felbukkanása
1323	Károly Róbert „Jász kiváltságlevél” –lel 18 jászt és nemzetségeit a királlyal katonáskodók sorába emeli.
1325	7 jász családfő említése, akik Csaba (Piliscsaba) környékén éltek.
1366	Első (mai Jászág területén) jász településre vonatkozó adat – „Árokmellék” (Jászárokszállás)
1391	Négyszállás, Apáti és Kisér település említése
1393. augusztus 19.	Zsigmond király parancsa a határfelújításra Apátiszállás és Négyszállás között
1393-1423	A letelepült jász közösségek viszálya földszerzés miatt
1407; 1412	Zsigmond király Jász-Bewlen-Szállásának említése, a jászok részére két fontos kiváltságjog biztosítása
1412	Az első hiteles dokumentum a Berényszállási jászokról
1442	Berényszállás első ismert kapitánya egy Frank nevű ember volt.
1446 - 1498	A jász közösség több tagja a jász kiváltságok átíratása nyomán személyes igazolással folytathatta tevékenységét.

1458-1490 (Mátyás király idején)	Jászberény mezővárossá vált.
1469	Mátyás király sedes (szék) Berényszállása-nak említi Jászberényt.
1472. május 18.	IV. Sixtus pápa engedélyezi a ferences rendház működését.
1480	Berényszállás bírója: Pethő Balázs
1484	Első vízimalom említése Berényben
1492	Ulászló szintén sedes Berényszállása-nak nevezi Jászberényt.
1546	Legkorábbi török összeírás
1550-es években	A városban megjelentek a felekezeti ellentétek.
1553-1595	A város két részre, Magyarvárosra és Jászvárosra szakad. A két elkülönülő város élén bírák állnak.
1558	Urbárium tartalmazza a jászok vágómarha, vaj- és sajt szolgáltatási kötelezettségeit.
1559	Második összeírás, mely tartalmazza az előzőt és az azóta bekövetkezett változásokat.
1562 és 1570	Harmadik összeírás adatgazdag: községenkénti részletes, valóságos felmérés alapján a lakosok által fizetendő adókról Jászberényben 33féle foglalkozást jelentő családnév található.
16. sz.	Jászberény a Jászság igazgatási és egyházi központja
16. sz.	A magyarországi jászok neveit nagyobb tömegben először török összeírásból Fekete Lajos publikálta.
16. sz. második fele	Pusztahasználat elterjedése (pl. Jászberény-Borsóhalma, Kisfélsszaru, Nagyfélsszaru)
1560	Leégett a ferences rendház, a templom megmaradt.
1565-1567	A ferences rend szervezett élete megszűnik, a ferencesek elhagyják a rendházat.
1560-as évek	A törökök elfoglalják a ferences kolostort.

1567	Musztafa basa védelmi árokként ásatta az ún. Csincsát a főtemplomtól ÉNy-i irányban a Nagyérig.
1567-1568	A kolostor maradványait felhasználva felépül a török Dzsánfedá palánk.
1569	Török várkatonaság felállítása
1570	Berényben 2 vízimalom volt.
1570	Katonai egységek kiteljesedése 446 fő szolgált a várban
1575. április 13 – 1590. december	Jaz Birin, Bereny, Berény elleni támadások sorozata
1577	Magyar névsoros forrás öt jászsági településről
1580	A jászberényi palánk égése
1580-as évek	A szekerezés (fuvarozás) jövedelmező foglalkozás
1586	A hídvám jegyzék, április 1-től november 15-ig tartalmaz adatokat, az állatkivitelre
1587. december 11 – 1588. november 15-ig	Újabb hídvám jegyzék – vásáronkénti csoportos állatfelhajtás megismerésének lehetősége
1590	Harmincad mentesség megerősítése a jászok részére Ernő Főhercegtől
1594	Jászberényben 5 malom található.
1594	A ferencesek távozása Jászberényből
16. sz.	A tehetős réteg nagyszámú migrációja a Jászság területéről
16. sz. vége, 1596 ősze	A kiköltözés első szakasza, csak szomszédos településekre költöznek. A város lakossága lecsökken. A jászok falvai és mezővárosai teljesen elpusztultak.
17. sz.	Vám,- és harmincad mentesség megerősítése a jászok részére királyoktól és nádoroktól
17. sz. eleje	A kiköltözés második szakasza, távolabbi településekre költöznek biztos a végleges elköltözés.
1610-es évek második fele	Jászberény lakóinak gyors visszaköltözése
1625	A jászsági kiváltságokról szóló levél megújítása. A tőzsérek utazólevéllel való ellátása

1625. december 10.	A város nevét II. Ferdinánd írja először „Jászberény”-nek
1620-as évek	A berényi vár helyreállítása
1620-as és 30-as évek	Nagyboldogasszony plébániatemplom felújítása
17. sz.	A kürt Jászberény legfontosabb szimbólumává vált, megjelenik több jász település címerében. Kora újkori történetben a jász egység szimbóluma volt.
1637	Rablók gyűjtják fel a Dzsánfedá palánkvárat.
1643	A reformátusok oskolamestert keresnek.
1646	A főemplomban 3 oltár volt.
1649 Nagyboldogasszony ünnepe	A Nagyboldogasszony plébániatemplom felszentelése. A katolikusok házainak száma 204, lélekszámuk 1300 (becsült értékek), 593 fő bértárazott. Református háztartás:72
1653	Első névsor az eklézsia előjáróiról
1656. augusztus	A Nagyboldogasszony templomban 4 oltár található. Katolikus háztartások becsült száma 400 fő, és 564 fő bértárazott.
1660-as évek	A kiköltözés harmadik szakasza. A Jászságba beköltözött jobbágyokat uraik visszakövetelték.
1667	Több mint 50 család nagy része Mezőkövesden telepedett le.
1667	Az elpusztult Négyszállást a városhoz csatolták és Boldogháza birtokában megerősítették Jászberényt.
17. sz.	A jászsági településekre, elsősorban Jászberénybe irányuló migráció folyamatos pl.: Heves, Pest, Gömör megyéből
1670. szeptember 14.	Haldokló Krisztus Társulat létrejötte. (Gyöngyösi Jezsuiták alapították, sok jászberényi csatlakozott hozzájuk).
1673	Páduai Szent Antal társaság alapítása. 267 jászberényi tagja közül 69 férfi
1690	A törökök kivonultak a városból.

1673-1694	Jászberény hitéleti központ volt a Zagyva mellékén és a Tápió vidékén.
1692-től	Évente 2 országos vásár megtartása engedélyezett
1694	A ferencesek visszatérnek Jászberénybe.
1697	Molnár Gergely eladta a házát 14 talléron a református eklézsiának.
1699	Pentz János Kristóf kamarai tisztviselő összeírása
1699	A város belső határait jelző „kőképek” építése 3 bevezető útnál.
1702	A Jászkunság eladatása a Német Lovagrendnek
1703. október 14.	II. Rákóczi Ferenc a jászkunokat fegyverbe hívta. Berényben elindult a református felekezet újjászerveződése.
1707-1709	Hadiadó kivetése, lakosság megsarcolása a kurucok által
1709-1710	Pestisjárvány Berényben
1715	Első sebész orvos – Borbély György - a városban
1719	A Rozália kápolna építése
1724-1727	A berényi előljáróság visszaélései elleni nagy mozgalmak időszaka
1730-1742	A Ferences templom újjáépülése
1731	A Német Lovagrend eladta a Jászkunságot a Pesti Invalidus Háznak.
1731	A Jászkürt Fogadó építése
1735	A város ispotálya (kórháza) működésének kezdete
1737-1774	Több kézműves céh működése Berényben
XVIII. sz.	A város tehertétele jelentős a só-, gabonaszállítás és hadiadó terén
XVIII. sz.	Mária Terézia rendelete nyomán sajátos katonaállítás – huszárezredek létrejötte
1740-es évektől	Berény a Jász-Kun Hármaskör központja lett.

1741	Anton Erhard Martinelli tervei alapján elkészült a Jászkun Kerületek Székháza
18. sz. második fele	A jobbágyi adóztatás kivetése Berény lakosságára
1745. május 6.	Mária Tezéria engedélyezi a redempciót.
1745. július 12.	Berényben először a Kerületi Székházban tartott közgyűlésen majd pedig a Nagyboldogasszony templomban tartott ünnepi szentmisén hirdetik ki a redempciót.
1745 - 1830	Megjelentek és megerősödtek az elemi és középfokú oktatás szervezetei, katolikus és református iskolák, illetve leány- és fiúiskolák, valamint kolostori iskolák.
1746	Berény lakosainak száma:6203 fő
1746 - 19. sz. eleje	Iparosok befogadásának engedélyezése, bevándorlásuk fokozódása.
1746 vége	A jászok kifizették a rájuk eső redempciós terheket
1750. május 2.	A jászkunok Bécsben leszámolták a redempciós költségeket
1747-1760	A redempciós költségekre felvett hitelek visszafizetése
1748	A tanács szigorúan szabályozta az állattartás rendjét.
1750	Berényben újra szabályozták a katolikus egyház helyi tisztségviselőinek fizetését.
1751	Mária Terézia regulációja nyomán főbírák és főjegyzők kinevezése a város élére
1753	A koldusok összeírása. Koldulási engedély kiadása, koldulási rend rögzítése
1754-1791	Rózsa Gábor a város és a Jászkunság első tiszti orvosa
1754-től	Jelentős számú vízi- és szárazmalmok működtek a városban.
1755-től	Az erdők gyarapítása folyamatos. Számontevővé vált a földművelés a berényi paraszti gazdaságokban.
1755-től	Fontossá válik a lótarás, a nyerges- és ígáslovak biztosítása.

1754	Berénybe betelepülők honosítási díja 5 Ft, a földváltás díja 20 Ft.
1754	Az első téглаégető működése Berényben
1756. február 19.	Jászfákóhalmán megszületett Horváth Péter, a majdani gimnázium igazgatója, későbbi nádori alkapitány.
1758-1760	Pestisjárvány Berényben
1758	Tanácsstagoknak és a főbb tisztviselőknek tilos volt a kocsmába járás.
1758-tól	A rendház a ferences növendékek egyik újoncháza volt.
1758. szeptember 15.	Szentkúti kápolna felszentelése
1760	Végleges birtokrend kialakulása, a redemptus birtok kritériumainak érvényesülése
1760	Berényi református gyülekezet szétverése
1760/61	Mária Terézia rendelete nyomán a cigányság Jászkunságba telepítése
1761	A fehértói temető megnyitása
1763	Börtön építése a kerületi székház mellé
1765-től	Jövedelmező serházak működése – jászsági sajátosság
1700-as évek második fele	A városban legjövedelmezőbb bérletek a kocsmák voltak. A boltokat görög kereskedők árendálták.
18. sz. második fele	Társadalmi problémák miatti elégedetlenségek, szervezkedések, mozgolódások
1766; 1826	Káposzta- és kendertermelés kezdete Berény területén
1769-70	13 görög kereskedő működött a városban.
1772. november 10.	Földrengés a városban, a nagytemplom súlyosan károsodott.
1773-tól	Rabl Károly elismert építész, a város központjának megformálója
1774	Tűzfigyelés bevezetése templomtornyokból
1774	Mária Terézia hűségeskü letételére kötelezte a görög kereskedőket.

1774-1782	Új barokk templom (Nagytemplom) építése, alatta kriptával
1777. július 4-én	Megszületett Miháلكovics József a majdani gimnázium tudós tanára, a későbbi jászkapitány.
1779	Berénybe helyezik az Apátin 1767-ben alapított kisközművelődési iskolát. Az első igazgató Katskovits Bálint volt.
1779-től	Berényben 3 országos vásár megtartása engedélyezett
1780	A tajói ménés létrehozása a katonai igények kielégítésére
1780	Berényben 21 ipari mesterség volt ismert.
1780-as évektől	A városban közműves mesterség fejlesztése, téglagyártás működtetése
1782-től	Évi 4 országos vásár megtartása engedélyezett
1782. július 12.	Eszterházy Károly püspök Nagyboldogasszony tiszteletére felszenteli a templomot és az alatta lévő 100 fülkés kriptát.
1783	Református plébánia újjászervezése
1785-87	II. József népszámlálása
1786	Közel 30 utca létrejötte földszintes épületekkel, Berény rendezett településsé válik.
1786	A nagytemplom alatti kriptában feltárt sírok közül a legkorábbi temetés ideje
1786-1789	A város határának és termékenységének kimutatása II. József-féle kataszteri felmérés szerint
1787	Berényben 2117 háztartás volt.
1787	Postaállomás létesült.
1792	Szent Imre temető és a gyöngyösi úti „Öregtemető” megnyitása.
1792	Első gyógyszerész a városban: Scheckenbach József
1793. december 24.	Megszületett Scheckenbach Róza (Déryné Széppataki Róza) a magyar színjátszás kezdeti korszakának legnevesebb színésznője.

1793-1798	Képipró és könyvkötő szakma megjelenése a városban
1795	Rajziskola elvégzésének kötelezővé tétele több szakma művelői részére
1797	A tisztviselők „atyafiságos összefonódása” elleni lakossági tiltakozás
1798	Bedekovich Lőrinc, a szabad jász és két kún területek hites földmérője elkészíti a szabad Jászberény városa birtokainak képét 1:14538 mértékben.
1798	József főherceg - nádor 1797-es látogatásának emlékére felállították a Nádor oszlopot.
18. sz. vége	Utcák, házak rendjének átfogó szabályozása, utcák fásítása, fakivágás büntetése.
1798-1833	Festett koporsók kerülnek a jászberényi Nagyboldogasszony kriptájába fekete, kék, barna alapon fehér, sárga vagy verse felirattal.
19. sz. eleje	A vaseke és a modernebb gazdasági eszközök megjelenése
19. sz. eleje	Zsidó származású kereskedő megjelenése Berényben, kereskedelmi szerepük fokozatosan nő.
1801	Már 29 kút működött a városban.
1802	Politikai inspektorok (igazgatási felügyelők) tiszteinek létrehozatala
1802	Befejeződik a Ferences templom felújítása mai formájára.
1802-től	Több egészségügyi rendelet lép életbe (pl. vizek tisztántartása, kenderáztatás tiltása a Zagyván, kutak tisztítása, himlő elleni oltás stb.).
1803	A gimnáziumi oktatás hatosztályú lesz.
1806	A városi nagy köhíd építése
1807	Neszúri szőlők létrejötte
1810-től	A redemptus gazdák számának gyarapodása. A kintlakás, a tanyán élés elterjedése
1813	Terv készül a szegények gyógyítására.

1813-tól	Minden redemptus ingyen nyithatott boltot saját házában.
1816	A legtöbb jövedelmű iparosok a festő- és kőműves mesterek voltak.
1816	A református temető megnyitása
1816	A városnak 1 vízimalma belterületen, 1 pedig külterületen működik.
1817-től	A burgonyatermesztés fellendülése
1817-től	Nyomtatott értesítők kiadása az iskolákban
1818	Új házak építésének szabályozása
1820	Cserépverő mester szerződtetése
1823	A kerületi közgyűlés 25 Ft tőkeföldben szabta meg a redemptussá válást.
1825	A város tisztviselői és alkalmazotti kara 113 főből állt.

Források és feldolgozások

A szerzők anyagaiból összeállította: Gulyás Erzsébet

A város előtörténetéből

Dávid Áron: Jászberény régészeti lelőhelyei a kőkortól a népvándorláskorig

Jászberény régészetéről és régészeti leleteiről általában: *Stanczik Ilona*: Szolnok megyei régészeti adatok: *Hild Viktor* jegyzeteiből. Sz., 1975.; Magyar régészet az ezredfordulón / főszerk. *Vísy Zsolt*. Bp. 2003. Az adott részfejezetei. Elengedhetetlen: *Fodor Ferenc*: A Jászság életrajza. Bp., 1991.; Szolnok megye a népek országútján: Szolnok megye a régészeti leletek tükrében: Kiállításvezető / szerk. *Rátsky Pál*. Sz., 1998. – *Selmeczi László*: A Jászság földje a tatárjárásig. In. Szülőföldünk a Jászság / szerk. *Bathó Edit, Papp Izabella*. Jb. 2011. 39-56.

Jászberény kőkor: *T. Dobosi Viola*: Jászfelsőszentgyörgy-Szunyogos, felsőpaleolit telep. In. *Tisicum*, 8. Sz. 1993. 54-60.; *Kertész Róbert*: Adatok a Nagyalföld mezolitikumához: Újabb adatok az Alsó-Zagyva vidéken In. *Tisicum*, 8. Sz., 1993. 89-104.; –Late mesolithic chipped stone industry from the site Jásztelek I (Hungary) = Késő mezolit pattintott kőipar Jásztelek I lelőhelyről / szerk. *Kertész Róbert* In. A kőkortól a középkorig: Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szeged, 1994. 23-44.; Mezolitikum az Észak-Alföldön / *Kertész Róbert* In. A NYMÉ, 36. Ny., 1994. 58-61.; Kőkori kutatások a Jászságban / *Kertész Róbert* In. JMÉ 1975–2000. Jb. 2001. 37-64.

Jászberény neolitikumi, rézkori és bronzkori lelőhelyei és leletei: *Komáromy József*: Neolith- és bronzkori nyomok a jászberényi Zagyvaparton In. JMÉ 1937. Jb. 1937. 75-81.; *Csalog Zsolt*: A jászberény-Borsóhalmi rézkori temető és lakótelep In. Jászkunság 1961. 3-4. sz. 144-150.; *Banner János*: Badeni edények a Jászmúzeumban In. JMÉ 1938–1943. Bp., 1943. 23-33.; *Kemenczei Tibor*: A Jászberény-cserőhalmi későbronzkori temető In.: *Archaeologiai Értesítő*, 1966. 65-93.; A Jászberény elkerülő régészeti feltárásának előzetes jelentése: *Tárnoki Judit*: Jászberény határa In. Régészeti kutatások Magyarországon 2004. Bp. 2005. 233-235.

Szkitákról, szarmatákról: Hatalmasok viadala: Az Alföld szkíta kora In. Gyulai katalógusok 10. Gyula, 2001. Jászsági és ahhoz közeli szkíta lelőhelyekről: *Bottyán Árpád*: A Jászság és környékének szkitakori leletei In. A JMÉ 1938–1943. Bp., 1943. Újabb előkerült jászberényi szkíta lelőhelyről ásatási jelentés: *Tárnoki Judit*: Jászberény határa In. Régészeti kutatások Magyarországon 2004. Bp., 2005. 233-235. Keltákról: *Szabó Miklós*: A keleti kelták: A késő vaskor a Kárpát-medencében. Bp., 2005. A jászberényi lelőhelyekről: *Hild Viktor*: A jászberényi zománcos bronzláncról In.: *Archaeologiai Értesítő*, 18. 1898. 423-427.; *Kaposvári Gyula*: A jászberény-Cserőhalmi kelta temető In.: *Archaeologiai Értesítő*, 96. 178-198. Legújabb ásatásról a jászberényi elkerülő kapcsán: *Tárnoki Judit*: Jászberény határa In. Régészeti kutatások Magyarországon 2004. Bp., 2005. 233-235. Szarmata és római kori kutatások Jb.-ben: Jazygok, roxolánok, alánok: Szarmaták az Alföldön / szerk. *Havassy Péter*. Gyula, 1998.

Prohászka Péter: Jászberény területe az avar- és honfoglaláskorban a régészeti emléktárhelyeken

A Kárpát-medence népvándorláskorának történetébe és régészeti emlékeibe részletes betekintést kínál *Bóna István: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon* In: Magyarország története I/1. köt., Előzmények és magyar történet 1242-ig / szerk. *Székel György*. Bp. 1984. 265-274.; az avarokról (310-345.); a 9. századról 370-373. írt fejezetei, ha kisebb módosításokkal, de napjainkban is mértékadóak. Az avarok történetét, eredetét és a kaganátus pusztulását elsősorban a történeti források alapján mutatta be a kiváló osztrák történész *Walter Pohl: Die Awaren. Ein Steppenvolk* In: Mitteleuropa 567-822 n. Chr. München, 1988. A honfoglaláskor történetéről és a régészeti kutatásokról: *Fodor István: Östörténet és Honfoglalás, Magyarország története, 1. köt.* Bp. 2009. A jászági és jászberényi avarkori régészeti lelőhelyek és a leletekről szócikkek találhatók: *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa, VAH 13.* / szerk. *Szentpéteri József*. Bp., 2002. Honfoglaláskorra vonatkozóan még mindig megkerülhetetlen: *Fehér Géza, Éry Kinga, Kralovánszky Alán* leletkataszttere: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Bp., 1962. A Jb. területén előkerült avar és honfoglaláskori lelet együttesek nagy része közölhetetlen, több tárgy elpusztult, hiányzik, ezért fontosok *Fettich Nándornak* az 1925 áprilisában a JM tett látogatása során készített jegyzetei és rajzai, melyeken számosat lerajzolt illetve kitért az előkerülési körülményekre is. Ezek közül az igen fontos és a MNM Régészeti Adattárában őrzött jegyzetéből e tanulmányban négy rajzot közlünk. Ő tette közzé a Jászberény-Szentimrei VIII. századi sírlelet mellékleteit: A Jászberény-Szentimrei avar sírlelet In: A JMÉ 1938–1943. Bp. 1943. 63-70. Az előkerülési körülményekről és a leletösszetételről *Gecse Árpád* tájékoztatta *Fettichet* és leveléhez mellékelte a tárgyak rajzát, amely a tanulmányunkat is illusztrálja. A levél és a rajz szintén a MNM Adattárában található. A második világháború előtt előkerült avar leleteket közölt *Komáromy József: Jelentés az újabb régészeti leletekről* In. JMÉ 1938–1943. Bp. 1943. 113-126. Néhány avarkori kerámia ugyancsak került Jb-ből *Hild Viktor* gyűjteményébe: Szolnok megyei régészeti adatok: *Hild Viktor* jegyzeteiből / összeáll. *Stanczik Ilona*. SZMM Adattár, 25-26. Sz. 1975. Az újabb kutatások eredményeit *Madaras László* foglalta össze, akinek katalógusában a második világháborút követően Jb-ben folytatott régészeti feltárások rövid bemutatása is megtalálható: Avarkori lelőhelyek Jász-Nagykun-Szolnok megyében In: Tanulmányok és közlemények / szerk. *Ujváry Zoltán*. D., Sz. 1995, 81-107. A Jászberény-Réti földek területén feltárt avar házakról: *Madaras László: Az avarkori településkutatás néhány újabb eredménye az Alföld központi területein* In: Falvak, mezővárosok az Alföldön / szerk. *Novák László, Selmeczi László*. Nagykőrös 1986. 33-65. Ugyancsak ő ismertette a késő népvándorlás kori és honfoglalás kori lelőhelyeket: *Madaras László: Késő népvándorlás kori, X. századi és kora Árpád-kori régészeti lelőhelyek a Jászságban* = Archeological provenances from the age of the late great invasion the 10th century and from the early Arpadian age in the region of Jászság In. JMÉ. 1975–2000. Jb. 2001 113-126. Sajnos ezen feltárások tudományos közlése mindeddig nem történt meg, így csupán az ásatási beszámolókra hagyatkozhattunk a tanulmány elkészítése során.

Langó Péter: Berény az Árpád-korban. A mai Jászberény és külterületének 11-13. századi emlékei

Az Árpád-kori Berény település és a határában fekvő egykori falvak legrészletesebb áttekintését Selmeczi László: A Jászság betelepődése és kialakulása = Die Besiedlung der Jazygen und seine Ausstattung In. Zounuk 26. Sz. 2011. 9-108. munkája nyújtja, részletesen bemutatva a fennmaradt emlékeket, illetve azok írásos forrásait is. A kérdés máig alapvető klasszikusa: Fodor Ferenc: A Jászság életrajza. Bp. 1942. című műve.

A környezettörténeti vizsgálatokhoz lásd: Environmental Archaeology in North-Eastern Hungary / (eds.) Gál Erika, Juhász Imola Sümegi Pál In. Varia Archaeologica Hungarica 19. 2006. – A terület feltételezett besenyő megtelepülőinek régészeti vizsgálata kapcsán fontos kiemelni: Fodor István: Néhány régészeti észrevétel a kabar-kérdésről In. Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról / szerk. Németh Péter. D., 1986, 99-114. tanulmányának módszertani evidenciáit.; A korabeli megtelepedés tárgyi hagyatékára vonatkozóan: Fodor István: Régészeti adalékok lakáskultúránk történetéhez In. Népi kultúra – népi társadalom, 13. köt. Bp., 1983. 81-118.; idem: A magyar gazdálkodás változásai a 10. században = Die Veränderungen der ungarischen Wirtschaft im 10. Jahrhundert In. A fénylő középkor: Tanulmányok Kovalovszki Júlia tiszteletére / szerk. Fodor István, Szatmári Imre. Bp., Békéscsaba, 2006, 13-33.; Takács Miklós: Lakóház-rekonstrukciók az Árpád-kori településben : Tudománytörténeti áttekintés = Wohnhaus-Rekonstruktionen in der árpádenzeitlichen Siedlungsforschung : Wissenschaftliche Überblick In. Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója / Monumenta Historica Budapestinensia, 10. Bp. 1999, 93-129.

A kora Árpád-kori Berény leleteihez kapcsolódóan fontos összefoglalás: Madaras László: Késő népvándorlás kori, X. századi és kora Árpád-kori régészeti lelőhelyek a Jászságban = Archeological provenances from the age of the late great invasion the 10th century and from the early Arpadian age in the region of Jászság In. JMÉ 1975–2000. Jb. 2000, 113-126. A Jászberény központjában feltárt búzásverem kapcsán: Komáromy József: Ép búzásverem a jászberényi főtérrel In. A JMÉ 1938–1943. Jb. 1943. 182-185.; Tóth Péter: Tanulmányok a magyarországi jászok és a Jászság középkori történetéről. Bp., 2013. A Berény helynév etimológiájára vonatkozóan: Kristó Gyula, Makk Ferenc, Szegfű László: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez. Szeged, 1973. Név újabb etimológiájára vonatkozóan: Futaky István: Berény In. Magyar Nyelv, 1999. 203. Helynév értelmezésének nehézségeire vonatkozóan: Benkő Loránd: Név és történelem: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1998. 118.; Hoffmann István: A helynevek, mint az őstörténet forrásai .Letölthető: http://www.btk.mta.hu/images/11_Hoffman_Istv%C3%A1n.pdf (2014. január 5. letöltés)

A falvak átalakulására vonatkozóan máig meghatározó: Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon IX–XV. század. Bp., 1966. A Jászság határainak változása, a jász expanzióra vonatkozóan: Selmeczi László fentebb idézett tanulmányán túl: Bagi Gábor: Megjegyzések a jászok terjeszkedéséhez a XV. század első felében In. Ember és környezete / szerk. Tolnay Gábor. Sz. 2002. 125-135. A kérdés forrásaira máig alapvető áttekintést nyújt: Gyárfás István: A jász-kúnok története, 3–4. köt. Sz. 1883–1885.; Jb. vonatkozásában Fodor Ferenc munkája mellett: Blénessy János: Jászberény nevének és határának kialakulása In.

JMÉ, 1938–1943. Jb., 1943. 201–207. A korai határrészekben fennmaradt településnevek forrásaira: *Tóth János*: A Jászkunság helyzete a 18. sz. végén: Bedekovich Lőrinc kéziratot könyve. Jb., 1976.; *Illyés Bálint, Szóts Rudolf, Bél Mátyás*: A kunok és a jászok avagy filiszteusok kerületei In. Bács-Kiskun megye múltjából 1. köt. Kecskemét, 1975. 7-51. A magános településekről: *Takács Mikós*: A magános település középkori múltjáról. Néhány lehetséges délvidéki példa alapján. Letölthető: <http://www.archeo.mta.hu/aktualis/images/TakacsMiklos.pdf>

A Jászberény határában fekvő településekre vonatkozóan összefoglaló jelleggel: *Selmeczi László és Fodor Ferenc, Tóth Péter, Madaras László* fentebb idézett munkái mellett fontos helytörténeti adatokat szolgáltat még *Bagi Gábor* tanulmánya: A jászok XV. századi szállásainak kérdéséhez (Zur Frage der Quartiere der Jazygen vom 15. Jahrhundert). *Tisicum*, 17. (2008) 149-167. *Csalog József és Csalog Zsolt* kutatásairól: *Csalog Zsolt*: A IX–XI. századi magyarság gazdálkodásának és életformájának kérdéseihez. *Agrártörténeti Szemle*, 9. 1967 228-240. *Kaposvári Gyula* a DJM által kiadott Múzeumi levelek első évfolyamában közölte a borsóhalmi Árpád-kori leleteket: Múzeumi levél Jászberénybe címmel. A 13. század elején kezdődő mezőgazdasági innovációról: *Laszlovszky József*: Földművelés és állattenyésztés a középkori Magyarországon In. *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet* / szerk. *Gyöngyössi Márton*. Bp., é. n. Letölthető: <http://mek.oszk.hu/04900/04949/04949.pdf> ;

13. század elején bekövetkező politikátörténeti eseményekről: *Szabados György*: Imre és András. Századok, 133. 1999. 85-111. Az Aranybulla kiadása kapcsán említett társadalomtörténeti és köztörténeti eseményekre: *Zsoldos Attila*: II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle*, 53. 2011. 1/1. 1-38. A középkori jászok jogállására vonatkozóan: lásd *Tóth Péter* munkáját, valamint *Langó Péter*: Az 1323-as „jász kiváltságlevél” : Megjegyzések a jászok középkori jogállásáról In. *Tisicum*, 12. 329-334. A jász beköltözés hátterére vonatkozóan *Vásáry István* professzor hivatkozott munkája: *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*. Cambridge 2005.

Töröcsik István: Közép-Ázsiától a Kárpátokig

Alán-jász őstörténet magyar nyelven: *Tóth János, Tóth Marianna*: A jászok őstörténete In: *Magyarrá lett keleti népek* / szerk. *Szombathy Viktor, László Gyula*. Bp., 1988. 164-175.; *Langó Péter*: A jászok etnogenezise és korai történetük In: *Szállástól a mezővárosig: Tanulmányok Jászfényszaru és a Jászság múltjából*. Jf. 2000. 83-109. Lexikon szócikk magyar nyelven: Jászok In: *Korai Magyar Történeti Lexikon*. Bp., 1994. 301., illetve angolul: *Omeland Pritsak*: Alans. *The Oxford Dictionary of Byzantium* 1991. 1. köt.; Európai történetük összefoglalása: *Bernard S. Bachrach*: *History of Alans in the West*. University of Minnesota Press, 1973. A rájuk vonatkozó források kézikönyve: *Augustí Alemany*: *Sources on the Alans*. A Critical Compilation. *Handbook of Oriental Studies, Sect. 8. Central Asia*. / Editors: D. Sinor, N. di Cosmo. Vol. 5. Leiden-Boston-Köln: Brill, 2000. A keresztény térítésről: Az alánok és a kereszténység In: *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás* / szerk. *Felföldi Szabolcs, Sinkovics Balázs*. Bp., 2001. 36-44. *Julianus és Rubruk uti jelentései: Julianus barát és Napkelet felfedezése* / vál., bev. tanulmányt írta *Györffy György*. Bp., 1986.

A Lehel-kiért és a középkori Berényszállítás

Töröcsik István: A jász települések kialakulásának időpontja

A jász rabnőre vonatkozó adat: *Györffy György*: Gyulafehérvár kezdetei, neve és káptalanjának registruma In. Századok 114. 1983. 1103-1134.; 1131. Eltérő értelmezés: *Tóth Péter*: Tanulmányok a magyarországi jászok és a Jászság középkori történetéből. Bp., 2013. 37. illetve *Bagi Gábor*: Katonáskodás, katonai szolgálat a magyarországi jászoknál a XIII–XIX. században In. Tisicum, 8. 247-268. Sz. 248. A „jász kiváltságlevél” szövege: *Gyárfás István*: A jászkunok története, 3. köt. Sz. 1883. 463-465. Értelmezéséhez: *Györffy György*: A magyarság keleti elemei. Bp. 1990. 312.; *Langó Péter*:

Az 1323-as „jász kiváltságlevél”: Megjegyzések a jászok középkori jogállásáról In. Tisicum, 12. Sz., 2001. 329-335. További irodalma: *Bánkiné Molnár Erzsébet*: A jászkun autonómia: Dél-Alföldi évszázadok 22. Szeged, 2005. 23-24.; *Kocsis Gyula*: A Jászság társadalma, népessége és gazdálkodása a XVI–XVII. században. Bp., 2005. 20-21.; *Selmeczi László*: A jászok eredete és középkori műveltsége. Jb. 2005. 73-75.; *Szabó László*: A jászok magyarországi betelepődése In: Jubileumi évkönyv a JM alapításának 100. évfordulójára. Jb. 1974. 9-17. A „Csaba körül lakó” jászok perbe hívása: lásd *Gyárfás*. 3. köt. 466-467. Az 1333-as adat: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Ed. Ferdinandus Knauz, Ludovicus Crescens. 1-3. Tom. Strigonii, 1874-1924. 3. köt. 228. Sandrinus a jászok kaitánya: lásd *Gyárfás*. 468-469. Vélhetően ugyanez a kapitány Sandur néven egy 1335-ös oklevélben: Anjou-kori Okmánytár, 1-7. köt. / összeáll. *Nagy Imre, Nagy Gyula*. Bp., 1878-1920. 203. A jászok lakta Udal falu: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I-XII. köt. / összeáll. *Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő*. Bp. 1871-1931. 3. köt. 326-327.

A jász szójegyzék első közlése: *Julius Németh*: Eine Wörterliste der Jassen, der ungarländischen Alanen. Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst. Jahrgang, 1958, Nr. 4. Berlin, 1959. Javított újraközlése és értékelése: *Györffy György*: A magyarság keleti elemei. Bp. 1990. 316-318.

A filiszteus megnevezés első felbukkanása: mint a fentebb idézett zichi és vásonkeői gróf Zichy-család okmánytára 2. köt. 438., valamint lásd *Gyárfás*. 3. köt. 486. Egyik feltételezett magyarázata: *Szabó László*: A jászok hazánkban In. Magyarra lett keleti népek / szerk.: *Szombathy Viktor, László Gyula*. Bp., 1988. 176-215.

A tatárjárás eseményeiről: A tatárjárás emlékezete / szerk.: *Katona Tamás*. Bp., 1981.; A tatárjárás 1241–42. : Kiállítási katalógus. Bp., 2007.; Jászdózsai kincsleletről: *Polgár Zoltán*: Újabb ezüstdenár leletek: A jászsáoszöntgyörgyi és jászdózsa-jászapáti kincsek In. Numizmatika és társtudományok 3. köt., A Nyíregyházán 1997. október 17-19. között tartott konferencia előadásai/ főszerk.: *Németh Péter*. Ny., 1999. 157-161.

A mai Jászság területének egyházi és magánföldesúri birtoklása a 13. század második felében, illetve a 14. század elején: *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, 3. köt. Bp., 1987. 61-63., 67-68., 97-98.; *Tóth Péter*: Tanulmányok a magyarországi jászok és a Jászság középkori történetéből. Bp., 2013. 179-181. A jászokra vonatkozó régészeti adatok: *Selmeczi László*: A négyszállási I. számú jász temető. Bp., 1992.; A II. számú

temető keltezése: *Selmeczi László*: A jászok betelepődése Magyarországra. Korai jász sírok a négyszállási temetőben. *Communicationes Archaeologicae Hungaricae* 2005. 565-586.

Nyesta és Apátiszállás azonosítása: *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, 3. köt. Bp., 1987. 119. Apátiszállás felosztása és határjárása: lásd Gyárfás. 3. köt. 520-524. A magyar nyelvű alaplakosságra vonatkozó feltételezés: *Tóth Péter*: Tanulmányok a magyarországi jászok és a Jászság középkori történetéből. Bp., 2013. 112.

Langó Péter: A jászberényi Lehel-kürt

A Lehel kürt kutatására vonatkozó alapvető összefoglalás: *Selmeczi László*: Nemzeti ereklyénk, a Jászkürt. Jb. 2008. monográfiája. Munkáját kiegészítette még: *Selmeczi László*: Az atyák emlékezete: A Kaukázustól a Zagyva-Tarna völgyéig. Jb. 2012. könyvének a Jászkürt-ről szóló fejezete. A kortárs kutatók közül *Kiss Etele* munkái: *Kiss Etele*: A jászberényi Lehel kürt – kései recenzió néhány elfeledett tanulmányhoz (L'olifant de Lehel conservé à Jászberény – un compte rendu tardif guelgues ouvrages oubliés). In: Szállástól a mezővárosig. Tanulmányok Jászfényszaru és a Jászság múltjáról / szerk. Langó Péter. Jf. 2000, 67-82., idem: Lehel kürtje. Történelem – kép: Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon / szerk. Mikó Árpád, Sinkó Katalin. Bp., 2000, 520-526.; *Antony Eastmond*: Byzantine oliphant? In: *Neslihan Asutay-Effenberger, Falko Daim* (Hrsg.): ΦΙΛΟΠΑΤΙΟΝ Spaziergang im kaiserlichen Garten Schriften über Byzanz und seine Nachbarn - Festschrift für Arne Effenberger zum 70. Geburtstag. Mainz 2012, 95-118. Az elefántcsont kürtök nemzetközi kutatásáról átfogó jelleggel: *Avoniam Shalem*: The Oliphant: Islamic Objects in Historical Context. *Islamic History and Civilization: Studies and Texts* 54. Leiden, Boston 2004.

A kürt leírás *Kiss Etele*: A jászberényi Lehel kürt - kései recenzió néhány elfeledett tanulmányhoz (L'olifant de Lehel conservé à Jászberény – un compte rendu tardif guelgues ouvrages oubliés) In.: Szállástól a mezővárosig. Tanulmányok Jászfényszaru és a Jászság múltjáról / szerk. *Langó Péter*. Jf. 2000, 67-68. és *Selmeczi László* fent idézett monográfiájának felhasználásával készült.

A kutatástörténete a fent idézett összefoglalások részletesen tartalmazzák, érdemes idézetekkel lásd még: *Hampel József*: A jász kürt domborművei. *Archaeológiai Értesítő*, 23. 1903. 97-163. A prágai Szent Vitus székesegyházban őrzött kardra vonatkozóan: *Fodor István*: A bécsi szablya és a prágai kard. Szeged 2000. A nemzetközi kutatás történetének összefoglalására: *Avoniam Shalem* idézett művében szereplő további irodalommal. Az Ernst Kühnel utáni kutatáshoz: *Hanns Swarzenski*: Two Oliphants in the Museum. *Bulletin of the Museum of Fine Arts*, Boston 60/320. 1962. 27-45.; *David Ebitz*: Secular to Sacred: The Transformation of an Oliphant in the Musée de Cluny. *Gesta* 25. 1986. 31-38.; idem: Fatimid Style and Byzantine Model in a Venetian Ivory Carving Workshop. In.: *The Meeting of two worlds, Cultural Exchange between East and West during the period of the Crusades* / *Vladimir P. Goss* (ed.). Michigan 1986, 309-329.

László Gyula munkásságára vonatkozóan összefoglaló jelleggel: *Fodor István*: László Gyula a régész. In. *László Gyula 1910–1998: Emlékkönyv* / szerk. *Balassa Iván, László Emőke*. Bp. 2001. 149-270.; *Diner-Dénes József* véleményére vonatkozóan: *Diner-Dénes József*: Az elefántcsontfaragás. In: *Az iparművészet könyve*, 2. köt. / szerk. *Ráth György* Bp., 1905, 57-166.; *André Grabar* véleményére vonatkozóan: *André Grabar*: Une pyxide en ivoire à

Dumbarton Oaks: quelques notes sur l'art profane pendant les derniers siècles de l'Empire byzantin. Dumbarton Oaks Papers 14(1960) 121–146. Az Amalfiban található műhelyközpontra vonatkozóan: *Robert P Bergman*: School of Romanesque. Ivory Carving. Metropolitan Museum Journal 9. 1974. 163-186.

A kijevi Ruszban talált elefántcsont faragványok hiányáról: *Kiss Etele* és *Anthony Cutler* munkájában idézett irodalmi adatokon túl *K. Jonas Nordby*: Elfenbeintafel mit Darstellung der Maria Hodegetria und nachträglich angebrachter Runeninschrift. In: Credo. Cristianisierung Europas im Mittelalter / *Christoph Stiegemann, Martin Kroker, Wolfgang Walter* (Hrsg.): Paderborn 2013, 386–389.; A kijevi Szent Szófia székesegyház freskóciklusára legutóbb: *Elena N. Boeck*: Simulating the Hippodrome: The Performance of Power in Kiev's St. Sophia. Art Bulletin 91/3. 2009. 283-301.

A gótikus elefántcsont faragványok készítésére vonatkozóan: *Dávid Katalin*: Rekonstruktion des Elfenbeindiptychons von Győr / Raab. Ars Decorativa 7 (1982) 5 – 17.

A kürtök hangjára vonatkozóan: *Selmeczi László* munkáján túl felhasználta *Sudár Balázs* kéziratát, amiért itt is szeretném köszönetemet kifejezni. *Sudár Balázs*: Mi is fűjt Lél? Vö. még: *Avoniam Shalem*: Der Klang des Olifants In. Wissen über Grenzen : arabisches Wissen und lateinisches Mittelalter / Hrsg. *Andreas Speer, Lydia Wegener*. Berlin, 2006, 775–790.; *Johannes B. Bauer*: Horn I. In. Reallexikon für Antike und Christentum 16 1991–1994 524-574.; *M. Betz*: Horn und Trompete. In. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 15. 2000. 121-130. A Roland-énekből származó idézetek: Roland-ének - ófrancia históriás ének egy oxfordi kéziratból / ford. *Rajnavölgyi Géza*. Bp. 1996. Rolan-kürtről még: *James A. Bellamy*: Arabic Names in the Chanson de Roland: Saracen Gods, Frankish Swords, Roland's Horse, and the Oliphant. Journal of the American Oriental Society 107. 1987. 267-277. Ekkehard krónikájának magyar ford. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról / szerk. Györffy György. Bp. 2002.

Az Ulph-kürt hátterére vonatkozóan: *Thomas D. Kendrick*: The Horn of Ulph. Antiquity. 11. 1937. 278-282. A kürtök egyházi használatára: *Avoniam Shalem*: The Second Life of Objects: Ivory Horns in Medieval Church Treasures In: Spätantike und byzantinische Elfenbeinbildwerke im Diskurs / Hrsg. *Gudrun Bühl, Anthony Cutler, Arne Effenberg*. Wiesbaden, 2008, 225-236. Középkori magyar hadjáratok jellegére: *Szende László*: „... most pogányokkal védelmeztetjük országunkat”: A kunok és jászok katonai szerepe IV. Béla osztrák politikájában = „...jetzt lassen wir die Heiden unser Land verteidigen”: Zur militärischen Rolle der Jaßen und Kumanen in der Österreichpolitik von Béla IV. In. szerk. Langó.; Szállástól a mezővárosig. Tanulmányok Jászfényszaru és a Jászság múltjáról. Jf. 2000, 111-130.

A kürt jász hagyományban betöltött szerepére vonatkozóan alapvető fontosságú: *Bathó Edit*: A Jászkürt a néphagyományban In. JÉ. Jb. 1999. 60-75.; *Botka János*: Kunok-jászok katonáskodása és ünnepi bandériumai. Bp., 2000.; idem: Jász önkormányzati pecsétképek és címermotívumok a XV–XIX. századból In. Zounuk, 13. Sz. 1998. 217-242. Lél/Lehel kürtmondájának epikus előképeiről: *Solymossy Sándor*: Lél vezér kürt-mondája In. Ethnographia, 40. 1929. 17-39. valamint *Selmeczi László* monográfiája tér ki részletesen. A Roland-ének Európa szerte elterjedt hagyományáról: *Wilfried Werner, Heinz Zirnbauer*: Das Rolandslied des Pfaffen Konrad. Wiesbaden 1970.; *Rita Lejeune, Jacques Stiennon*: La légende de Roland dans l'art du moyen âge. Brussels 1968.

A kürtők kutatásának archaeometriai módszereiről: INCENTIVS-Tagungsbeiträge 2004–2007 In. RGZM-Tagungen Band 7 / Hrsg. *Arun Banerjee, Christian Eckmann*. 2011. kötet tanulmányait és Spätantike und byzantinische Elfenbeinbildwerke im Diskurs / Hrsg. *Gudrun Bühl, Anthony Cutler, Arne Effenberger*. Wiesbaden 2008. kötet tanulmányai.

Kováts István: Az elefántcsont megmunkálása- és kereskedelme a középkorban

Az elefántcsont fizikai és kémiai tulajdonságairól, valamint azonosítási jegyeiről lásd: *Arun Banerjee, Joachim Huth, Willi Dindorf*: Untersuchungen von Archäologischen Elfenbein In. *Arun Banerjee, Christian Eckmann* (Hrsg.) Elfenbein und Archäologie. INCENTIVS-Tagungsbeiträge 2004-2007.(Ivory and Archaeology.Proceedings of INCENTIVS-meetings 2004-2007.(Römisch-Germanisches Zentralmuseums). Mainz, 2011. 1-19. Ugyanerről a témakörrel rövid összefoglaló: *Janey M.Cronyn*: Régészeti leletek konzerválásának alapjai. MNM. 1996. 244-250. Valamint: *Jonathan Thornton*: The structure of ivory and ivory substitutes.Preprints of 9th annual meeting of the American Institute for Conservation of Historic Works, 173-181. A későantik és bizánci kereskedelmi útvonalakat *Anthony Cutler* foglalta össze több munkájában: The craft of ivory. Washington, 1985. 20-37.; The hand of the master.Craftmanship,ivory and society in Byzantium (9-11th centuries). Princeton, 1994. 56-65. A hispániai területekre (Andalúzia) irányuló elefántcsont kereskedelemmel *Avinoam Shalem* foglalkozott: Trade in and the availability of ivory:the picture given by the medieval sources In. The ivoires of Muslim Spain. Papers from a symposium held in Copenhagen from the 18th to the 20th of November 2003.eds. *Kjeld von Folsach, Joachim Meyer*, 2vols. Copenhagen, 2005. vol. 2:1, 25-36. Az Észak-Európára, illetőleg Franciaországra vonatkozó adatokat: *Danielle Gaborit-Chopin, Sarah.M.Guérin* gyűjt. *Danielle Gaborit-Chopin*: Le Commerce de l'ivoire en Méditerranée durant le moyen âge In. Bulletin Archéologique 34. 2008. 23-33. ; *Danielle Gaborit-Chopin*: Ivoires médiévaux: Ve-XVe siècle. Paris, 2003. 19-25. Újabban: *Sarah M. Guerin*: Avorio d'ogni ragione: the supply of elephant ivory to northern Europe in the Gothic Era In. Journal of Medieval History 36. 2010. 156-174. Az Angliára és a Brit szigetekre vonatkozó adatokat elsősorban régészeti alapokon *Arthur Mac Gregor* összegezte: *Arthur MacGregor*: Bone, Antler, Ivory and Horn. The Technology of skeletal Materials Since the Roman Period. London, 1985. valamint lásd: *Arthur MacGregor, A. J. Mainman, Nicola S. H. Rogers* (Eds) *Craft, Industry and Everyday Life: Bone, Antler, Ivory and Horn from Anglo-Scandinavian and Medieval York*. Archaeology of York. Vol. 17. Council for British Archaeology, 1999. A 16. századtól fellendülő hollandiai elefántcsont kereskedelem bizonyos aspektusait: *Marloes Rijkelijhuizen* világította meg: *Marloes Rijkelijhuizen*: Whales,Walruses and Elephants:Artisans in Ivory, Baleen and Other Skeletal Materials in Seventeenth-and Eighteenth-Century Amsterdam In. International Journal of Historical Archaeology Vol. 13, No. 4. dec. 2009. 409-429. Az amszterdami elefántcsont-feldolgozó műhelyről és bizonyos megmunkálás technikákról: *Marloes Rijkelijhuizen* fentebb említett tanulmányát. A megmunkálás módozatainak rövid összefoglalása: *Diner-Dénes József*: Az elefántcsontfaragás In. Az Iparművészet Könyve II. / szerk. *Ráth György*. Bp., 1905. 163-166.

Törőcsik István: A középkori Berényszállás

A Berény név etimológiája: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp. 1978, 702. Vörösberény szócikknél, valamint *Kristó Gyula, Makk Ferenc, Szegfű László*: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez. Szeged, 1973. Az újabb megközelítéshez Futaky István: Berény In: Magyar Nyelv, 95. évf. 2. sz., 203-206. További irodalom ugyanitt található.

Kerekudvar, Iva és Hacak történetére vonatkozóan: Tóth Péter: Topográfiai és birtoktörténeti adatok Jászberény és környéke XIII–XIV. századi településtörténetéhez In: Zounuk, 23. Sz., 2008. 9-22. További irodalom ugyanitt.

Jászberény „első” említése: *Gyárfás István*: A jász-kunok története 3. köt. Sz. 1883. 92-95. magyarázat; forrásszöveg 495-497. Először Györffy György feltételezte, hogy hamisítványról van szó: Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 3. köt. Bp. 1987. 61., 112. jegyzet. A hitelesség ellen szóló érvek (évszámhibát tartalmazó címmel): Selmeczi László: Még egyszer néhány szó az 1367-ben kelt jászkárohalmi oklevélről In: R. 19. évf. 2012. 6. sz. 4. Szinte megegyező tartalmú felvidéki vonatkozású oklevél ismertetése: Mónika Tihanyiová: Oklevél 1357-ből: földviszály Jászkárohalma és Jászberény vagy Murányhosszúrét és Röce között? In: R. 19. évf. 2012. 6. sz. 2-4. A szegedi pecséthamisítást: Reizner János leplezte le: Szeged története 1. köt. Szeged, 1899–1900. 267-268.

Az első hiteles, berényszállási jászokról szóló oklevél: lásd Gyárfás. 3. köt. Sz. 565.; Zsigmond királynak az átiratokban fennmaradt 1407-es kiváltságlevele: 549-551. Tóth Péter feltételezése Berényszállás kései jász megszállásáról: Tanulmányok a magyarországi jászok és a Jászság középkori történetéről. Bp., 2013. 122. Pohárnok István bírói említése: lásd Gyárfás. 688., korábbi tevékenységére vonatkozóan: lásd Gyárfás. 1883. 606-607.

Kerekudvar/Tyukod határainak 1404-es megerősítése: lásd *Tóth Péter* 179-181. A kíséri és ladányi jászok 1411-es birtokszerzési kísérlete: lásd *Gyárfás*. 564. A Szentandrás puszta használata elleni tiltakozások: lásd *Gyárfás*. 577-578., 595. Apáti földjének elszántása: lásd *Gyárfás*. 520-524.

A jászsószentgyörgyi éremlelet: *Polgár Zoltán, Tóth László*: Zsigmond-kori ezüstpénzek Jászsószentgyörgyön In: Tisicum, 9. Sz., 1996. 145-154., továbbá: *Polgár Zoltán*: Újabb ezüstdenár leletek : A jászsószentgyörgyi és Jászdózsa - Jászapáti kincsek In: Numizmatika és társtudományok 3. köt. / főszerk. *Németh Péter*. Ny., 1999. 157-161. (A Nyíregyházán 1997. okt. 17-19. között tartott konferencia előadásai.). A jász Szentgyörgy kezdeteit illetően részben más forrásokra való hivatkozással: *Langó Péter*: Régészeti és okleveles adatok a Jászság 10-15. századi településtörténetéhez In: Tisicum, 15. Sz., 2006. 77-97., 87. ; *Tóth Péter*: Tanulmányok a magyarországi jászok és a Jászság középkori történetéről. Bp. 2013. 125-126.

A „jász jogú birtoklás” ismérvei: lásd *Tóth Péter*. 145-149. Az 1446-os - a Pest melletti országgyűlés által kiadott megerősítés: lásd. *Gyárfás*. 616-617. – az 1458-as: lásd *Gyárfás*. 637-638.

A „jászok közössége” pecsét említése: lásd *Gyárfás*. 689. Hunyadi János adománya: lásd *Gyárfás*. 622-623. A Bartaliusok birtoklásának, a per és az egyesség dokumentumai: lásd

Gyárfás. 684-695. A család történetéről: lásd *Tóth Péter*. 79-82.; Szapolyai János 1535-ös oklevele: lásd *Gyárfás*. 762-763.

A késő-középkori mezővárosokra általában: *Bácskai Vera*: Magyar mezővárosok a XV. században. Bp., 1965. A jáász városi fejlődés sajátosságairól: lásd *Tóth Péter*. 67-73. Az István pap számára kiadott átirat: lásd *Gyárfás*. 711-712. Jb. oppidum említése: lásd *Gyárfás*. 760-761. ; A jáász székek kérdéséhez: lásd *Tóth Péter*. 122-123.

A ferencesek megtelepedését engedélyező pápai oklevél: lásd *Gyárfás*. 670-671. A jáászberényi ferencesek történetéről részletesen: *Szántó Konrád*: A jáászberényi ferences templom története : 1472–1972. Bp. 1974.; *Polgár Zoltán* feltárása: Régészeti kutatások Magyarországon 2000 / szerk. *Kisfaludi Júlia*. Bp., 2003, 154.

A történeti településmagokra vonatkozó - sajnos befejezetlenül maradt - tanulmány: *Komáromy József*: Jáászberény palánk-vára és törökkori települése. In: Jubileumi évkönyv a JM alapításának 100. évfordulójára. Jb. 1974. 333-344.

A török hódoltság időszakától a 17. század végéig

Kocsis Gyula: *A város a török hódoltság idején (1526-1669)*

Önigazgatás, közigazgatás: *Botka János*: Latin és magyar nyelvű források a Jáászság XVI–XVII. századi történetéhez. Sz., 1988. 179-345. p. ; *Fekete Lajos, Káldy-Nagy Gyula*: Budai török számadáskönyvek : 1550–1580. Bp., 1962.; *Gyárfás István*: A jáászkunok története, 1-4. köt. Kecskemét, Sz., 1870–1885.; *Kubinyi András*: A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541). Bp. 1964.; *Pintér Jenő*: Jáászberény r.t. város levéltárában lévő kiváltságlevelek és oklevelek gyűjt., vál., ford. *Illésy János*. Jb. é. n.; *Szakály Ferenc*: Magyar intézmények török hódoltságban. Bp., MTA TTI, 1997.; *Szederkényi Nándor*: Heves vármegye története, 1-3. köt. Eger, 1890–1893.

MOL Magyar Kamara levéltára, Litterae ad Cameram exaratae E 41. 49. cs. – MOL Magyar Kamara Archívuma, Missiles E 204. – MOL Magyar Kamara Archívuma, Collectanea Varia E 209 2. cs. – MOL Családi Levéltárak, P 125. Eszterházy Pál nádor iratai 21. cs.

Népesség: Debrecen város magistratusának jegyzőkönyvei. 1547., 1548-1549., 1552-1554., 1554-1555 / ford. *Balogh István*. In. A HBML forráskiadványai, 1-5. köt. / szerk. *Szendrey István*. D., 1979–1983. Az eredeti latin nyelvű szöveget *Komoróczy György* nyugalmazott levéltár igazgató olvasata alapján fordította. A HBML forráskiadványai, 6–7., 10., 12-13., 15-16. és 18.; *Bayerle Gusztáv*: A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből. Hatvan, 1998.; *Bártfai Szabó László*: A gyöngyösi jezsuiták iratai. Kézirat, év n. Megtalálható a Gyöngyösön Mátra Múzeumban.; *Borosy András*: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711., 1–5. köt. Bp., 1983–1987.; *Botka János*: Latin és magyar nyelvű források a Jáászság XVI–XVII. századi történetéhez. Sz., 1988.; *Csoma József*: Abaúj-Torna vármegye nemes családjai. Kassa, 1897.; *Ember Győző*: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. Bp. 1988. 501-530.; Engel, Johann, Christian: Geschichte des Ungarischen Reiches und seine nebenlander. Halle, 1797.; *Fekete Lajos*: A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása. Jb. 1968.; *Fekete Lajos, Káldy-Nagy Gyula*: Budai török számadás-

könyvek 1550–1580. Bp. 1962. 81., 116., 193.; *Gecsényi Lajos*: Adatok tiszántúli és erdélyi kereskedők nürnbergi kapcsolataihoz a XVI. század második felében. In: A HBML Évkönyve, VIII. D., 1981. *Gecsényi Lajos*: Győr kereskedelmi szerepének változása a XVI. században. In: Arrabona, 26–30. Győr, 1991.; lásd *Gyárfás*.; *Hegyi Klára*: Jászberény török levelei. Sz., 1988.; *Hegyi Klára*: Török berendezkedés Magyarországon. Bp., 1995. 7-177. (História könyvtár monográfiák 7.) – *Ila Bálint*: Gömör megye, 1–4. köt. Bp., 1944–1976.; *Káldy-Nagy Gyula*: Statisztikai adatok a török hódoltság terület nyugat felé irányuló áruforgalmáról 1560–1564-ben: Történeti Statisztikai Évkönyv 1965–66. Bp., 1968.; *Kocsis Gyula*: A Jászság társadalma, népessége, gazdálkodása a XVI–XVII. században. Bp., 2005.; *Kőszeghy Sándor*: Nemes családok Pestvármegyében. Bp. 1899.; *Kubinyi András*: A Magyar Királyság népessége a 15. század végén In: Történelmi. Szemle, XXXVIII. 1996.; *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal, 1–8. Bp. : Helikon, 1987–1989. (13 db) Debrecen város magistratusának jegyzőkönyvei 1555/1556., 1556/1557., 1565/ 1566., 1566/1567., 1567/1568., 1568/1569., 1570.; *Pintér Jenő*: Jászberény r.t. város levéltárában lévő kiváltságlevelek és oklevelek gyűjteménye / vál. és ford. *Illésy János*. Jb., é. n.; *Rácz István*: Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között. Bp., 1988.; *Sugár István*: Heves megye és Eger visszafoglalása a töröktől. Eger, 1988.; *Szakály Ferenc*: Balázs deák gyöngyösi kereskedő üzleti könyve: Adalékok a hódoltság terület kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a XVI. század végén In: Agrártörténeti Szemle, 1972.; *Szakály Ferenc*: Adalékok Gyöngyös XVI. századi kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez. Eger, 1990.; *Szakály Ferenc*: Magyar intézmények török hódoltságban. Bp., MTA TTI 1997.; *Takáts Sándor*: Rajzok a török világból, 1-3. köt. Bp. 1915–1917.; *Varga János*: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767. Bp., 1969. ; *Vass Előd*: Vác 1560. évi török vámnaplói In: Studia Comitatus, 3. Szentendre, 1975. MOL Magyar Kancelláriai Levéltár A 57. Libri regii 7. köt. – MOL Magyar Kamara Levéltára, Expeditiones, E 15. 6. cs. 1561. okt. 10. – MOL Magyar Kamara Levéltára E 41. Litterae ad Cameram exaratae 48. cs. 1667. no. 203. – MOL Magyar Kamara Levéltára E 107. Liber libertinorum 26.p. – MOL Magyar Kamara Archivuma, E 148. NRA. F.5.no. 61. F. 911. no. 24, F. 950.no.4. F. 1568. no.10. – MOL Magyar Kamara Archivuma, E 200. Acta diversarum familiarum 11. cs.30. t. – MOL Magyar Kamara Archivuma, E 213. Városi és községi pecséttel ellátott iratok, 6. doboz, 1668. jún. 1. – MOL Szepesi Kamarai levéltár E 249. Benigna mandata, 39. cs. no. 97. 1696. nov. 7. – MOL Szepesi Kamarai levéltár E 254. Representationes 28. cs. – MOL Magyar Kamara Archivuma, Városi és kamarai iratok, E 554. FOL. Lat. 1180. 17. cs. 3598. VI. no.5. – MOL Családi levéltárak P 419. Károly cs. lta.5.cs. F. 23. – MOL Családi levéltárak P 535. Patay cs. lta. 3. cs., 8.cs. F. 30. – MOL Családi levéltárak P 680. Teleky cs (nagyabláti) lta. 8.cs. – MOL Családi levéltárak, P 1868. 40. tétel – MOL Filmtár 10499. doboz – 315. és 550. defter, 10509. doboz – 1003. defter – RL Collectio Agentiales Variae B. 89. p. – RL, Jerney gyűjtemény 24. köt. – JNKSZL Jb. város levéltára, Privilegia Jászberény város lta. 418. cs. – PML, Közgyűlési jegyzőkönyvek 1690. – Jászberényi Református Egyház, Historia Domus és lásd. itt egy 1941-ben kelt levél, amely a «gyöngyösi ref. egyházban található jászberényi érdekű okmányok» címet viseli.

Dzsánfedá palánk: *Bayerle, Gustav*: Ottoman Diplomacy in Hungary. Indiana University,

Bloomington 1972.; *Bayerle Gusztáv*: A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből. Hatvan, 1998.; *Botka János*: Latin és magyar nyelvű források a Jászság XVI–XVII. századi történetéhez. Sz., 1988. 179–345. p. *Dilich, Wilhelm*: Kurze Beschreibung und eigentliche Übrisse den Länder und Festungen ... In. Ungarn... 1609.; *Hegyi Klára*: Török katonaság a Jászságban, In. JÉ. Jászberény 1995. 20–40.; *J. Újvári Zsuzsanna*: A Jászság a török korban, In. JÉ. Jb. 2012. 167–187.; *Jedlicska Pál*: Eredeti részletek a gr. Pálffy család okmánytárához 1401–1653. Bp. 1910.; A budai basák magyar nyelvű levelezése / szerk. *Takács Sándor, Eckhart Ferenc, Szekfü Gyula*. Bp., 1915.; *Tóth Tivadar*: A jászkunok története a török hódoltság korában. Sz., 1913.; *Velics Antal, Kammerer Ernő*: Magyarországi török kincstári defterek, 1–2. köt. Bp., 1886–1890. – MOL Magyar Kamara Archivuma Városi és kamarai iratok E 554 34. csomó – MOL Magyar Kamara Archivuma Városi és kamarai iratok E 554 Fol Lat. 1180. 17. csomó Szántóművelés: *Bayerle, Gusztáv*: A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből. Hatvan, 1998.; *Bogdán István*: Magyarországi hossz- és földmértékek 1601–1874. Bp., 1990.; *Botka János*: Latin és magyar nyelvű források a Jászság XVI–XVII. századi történetéhez. Sz., 1988. 181–358. p.; lásd *Fodor Ferenc*. Az 1570. évi urbárium ismeretének hiányában még úgy gondolta, hogy 1566-ban a jász föld „nagy kiürülésének korszaka” kezdődött.; *Gecsényi Lajos*: Győr kereskedelmi szerepének változása a XVI. században. In: Arrabona, 26–30. Győr, 1991.; *Thököly Sebestyén*: Felemelkedésének hátteréhez Bécs és a hódoltság kereskedelmi összeköttetései a 16. században. Századok, 1995. 767–790.; *Hegyi Klára*: Török katonaság a Jászságban. In: JÉ. 1995. Jb. 1995. 24–70.; *Kirilly Zsigmondné*: A jobbágyság gabonatermelésének vizsgálata maghozam szempontjából In. Agrártörténeti Szemle, 10. évf. 1968.; *Kiss József*: A Jászkun kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején: 1702–1731. Bp., 1979.; *N. Kiss István*: 16. századi dézsmajegyzékek. Bp. 1960.; *Maksay Ferenc*: Urbáriumok XVI–XVII. század. Bp., 1959.; *Rácz Lajos*: A Kárpát-medence éghajlattörténete a kora újkor idején : 1490–1800. A környezet-történeti források feldolgozásának módszerei In. Történelmi Szemle, 37. évf. 1995. 487–507.; *Szerémi György*: Magyarország romlásáról / *Erdélyi László*, ford. átd. *Juhász László*, bev. jegyzeteket írta *Székely György*. Bp., 1961. – MOL Magyar Kamara Archivuma, E 156 Urbaria et Conscriptions F. 1./no.2., F. 4./no. 48., F. 31./ no. 101., F. 104./no. 3. Közli: *Maksay Ferenc, Botka János*. – MOL Magyar Kamara Archivuma, E 554 Városi és kamarai iratok 1180. 14. cs. – HML, XII. 3/a Liber 11. 316–332. Több olvasati és fordítási pontatlansággal közli *Botka János*. 1988.

Állattartás: Állattállomány mennyisége: *Botka János*: Latin és magyar nyelvű források a Jászság XVI–XVII. századi történetéhez. Sz., 1988. 181–358.; lásd *Fodor Ferenc, Káldy-Nagy Gyula*: Harács-szedők és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon. Bp., 1970.; *Sugár István*: Az egri vár 1594–95. évi számadása II., befejező rész Archivum a HML Közleményei 6. Eger, 1977.; *Wenzel Gusztáv*: Szerémi György II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543. Pest, 1857. Mária Terézia urbéri rendelete szerint az első osztályú földből egy egész jobbágytelek 24 holdas, hat ökröt véve egy teljes ekefogatnak, egy ökre 4 hold (1200–1600 négyszögöles) szántó jut, ami több, mint a jászsági (számított) 2,2 kh-as átlag. – MOL Magyar Kamara levéltára, Litterae ad Cameram exaratae E 41 1679. no. 4. – MOL Magyar Kamara Archivuma E 156 Urbaria et Conscriptions F. 71. no. 4. – MOL Magyar Kamara Archivuma Acta diversarum familiarum

E 200. 11. cs. 30. t. – MOL Magyar Kamara Archivuma Collectanea Varia E 209. 2. cs. No. 4. Fordítása: Botka János. 1988. – MOL A Magyar Kamara Archivuma Városi és kamarai iratok E 554. Fol. Lat. 14., 15., 17., 18. csomó. – MOL P Családi levéltárak, (váradi) Török cs. levéltára 687. 2. cs. – HML, EL, Liber 11. 102/317. p. „Muneralia vaccas. – mactabiles quottannis dant binas – No 2 – ad usus et necessitatis arcis”. Pontatlan ford. közli Botka J. 1988. 220. – JNKSZML Jb. város levéltára 422/a cs. Juhtartás, legeltetés, takarmánykészítés, tejfeldolgozás: *Bartal Antal*: A magyarországi latinság szótára. Bp., 1901.; *Bogdán István*: Magyarországi hossz- és földmértékek 1601–1874. Bp., 1990. Idézi *Weres Balázs* ford. Werbőczy 1565. évi debreceni kiadásból. *Botka János*: A Nagy- és Kiskunság az egri vár 1577/79. évi összeírásában In: Zounuk, 2. Sz., 1987. Botka a caseust juhsajtnak a formagiumot tehénsajtnak értelmezi: *Finály Henrik*: A besztercei szószedet. Bp., 1892.; lásd *Fodor Ferenc*; *Fekete Lajos*, *Káldy-Nagy Gyula*: Budai török számadáskönyvek 1550–1580. Bp., 1962. Kocsinként 50 akcséval számoltak. Nemes Gerzson: A Zagyva- és a Tarna völgy jászkerületi vízügyeinek krónikája : 1279–1876 Sz. 1981.; *Paládi Kovács Attila*: A magyar állattartó kultúra korszakai. Kapcsolatok, változások, történeti rétegek a 19. század elejéig. Bp., 1993. Szerinte a hódoltság idejé „...a szárított túró jóval elterjedtebb volt, mint a recens korban”. A préselt, formázott sajt adatai a 17. századból vannak.; *Szerémi György*: Magyarország romlásáról. *Erdélyi László* ford. átd. *Juhász László*, bev. jegyzeteket írta *Székely György*. Bp., 1961. MOL Magyar Kamara Archivuma, Neoregestrata Acta E 148. F.1087.no.6. – MOL Magyar Kamara Archivuma Urbaria et Conscriptiones E 156. F. 71. no. 4. – MOL Családi levéltárak Keglevich cs. P 422. 27. cs. – MOL Családi levéltárak Patay cs. P 535. 1.cs. Pusztabérletek: *Balogh István*: Adatok az alföldi mezővárosok határhazsnálatahoz a XIV–XV. században: Debrecen határának kialakulása In. HBML Évkönyve, 3. D., 1976.; *Botka János*: Latin és magyar nyelvű források a Jászság XVI–XVII. századi történetéhez. Sz. 1988. 179-345.; *Buza János*: A hódoltság gazdagparaszti állattartásának néhány kérdése: Szénaárak 1660-ban. Ethnographia , XCI. évf. 1979. 237-249.; *Hegyi Klára*: Jászberény török levelei. Sz. 1988. A 115. sz. oklevélben török többszámál szereplő magyar szót - „fazekaslar” - foglalkozásként értelmezi, utalva ezen értelmezés bizonytalanságára. A rendelkezésünkre álló adatok, főleg *Fazekas Istvánnak* és *Tamásnak* a Magar Kamarához intézett levele alapján bizonyosak lehetünk abban, hogy itt nem cserépedény készítő iparosokról, hanem a magánbérllőként is megismert kiterjedt családról van szó.; *Káldy-Nagy Gyula*: Harács-szedők és ráják : Török világ a XVI. századi Magyarországon. Bp., 1970.; *Makkai László*: A pusztai állattartás történelmi fordulói. In. Ethnografia, 98. 1976. Hozzászólás Balogh István tanulmányához.; *Rácz István*: A tanyarendszer kialakulása In. A magyar tanyarendszer múltja / szerk. *Pölöskei Ferenc*, *Szabad György*. Bp., 1980.; *Szakály Ferenc*: Magyar adóztatás török hódoltságban. Bp., 1981. – MOL, Filmtár, 10499 és 10509 dobozok, 315, 550, 1003 defterek – MOL Magyar Kamara levéltára Litterae ad Cameram exaratae E 41. 48. cs. – MOL Magyar Kamara Archivuma, E 156 Urbaria et Conscriptiones F.71. no.4. – MOL Magyar Kamara Archivuma, E 209 Collectanea Varia 2. cs. – MOL Magyar Kamara Archivuma, E 213 Városi és községi pecséttel ellátott iratok 6. doboz. – MOL Családi levéltárak Keglevich cs. It P 422. 34. cs., I. szakasz 3. cs. – MOL Családi levéltárak Tihanyi cs. It P 683. 3. cs. – MOL Családi levéltárak gr. Esterházy cs. It P 1291. III.B. 11., 12., 13. csomó – JNKSZL Jb. város

levéltára, Privilegia – PML Közgyűlési jegyzőkönyvek IV-1/1. – PML, Váci Püspökség Levéltára, Decimália II. 23.

Állatkereskedelem, tözsérkedés: *Botka János*: Latin és magyar nyelvű források a Jászság XVI–XVII. századi történetéhez. Sz. 1988. 179-345.; *Ember Győző*: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. Bp., 1988.; *Gecsényi Lajos*: Adatok tiszántúli és erdélyi kereskedők nürnbergi kapcsolataihoz a XVI. század második felében In. A HBML Évkönyve, 8. D., 1981.; *Káldy-Nagy Gyula*: Statisztikai adatok a török hódoltsági terület n; *Kocsis Gyula*: Szolnok megyei települések állatkereskedelme és „szekerezése” a XVI. század második felében In: Zounuk, 1. köt. Sz. 1986.; Az érsekújvári hídvámjegyzék : Adatok a 16. század végi élőállat kivitelről In. Bács-Kiskun megye múltjából, 12. Kecskemét, 1993. – *Vass Előd*: Vác 1560. évi török vámnaplói In: Studia Comitatus 3. Szentendre, 1975. – MOL Magyar Kamara Archívuma E 204 Missiles, Jászkunok levelei 1649. júl. 29. – MOL Magyar Kamara Archívuma E 213. Városi és községi pecséttel ellátott iratok 6. doboz MOL Gyűjtemények, R 283, Nagy család iratai. – Statny Okresny Archiv v Trnave, MG Missiles 13. karton. A nagyszombati levéltárból származó adatokat Búza Jánosnak köszönhetem.

Kézművesség: *Bayerle Gusztáv*: A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből, Hatvan 1998.; *Fekete Lajos*: A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása. Jb. 1968.; *Káldy-Nagy Gyula*: Statisztikai adatok a török hódoltsági terület nyugat felé irányuló áruforgalmáról 1560–1564-ben In. Történeti Statisztikai Évkönyv 1965–66. Bp. 1968. 27-97.; *Káldy-Nagy Gyula*: Kanuni devri Budin tahrir defteri : 1546–1562 Ankara, 1971.; *Káldy-Nagy Gyula*: A budai szandzsák 1559.évi összeírása. Bp., 1977.; *Kocsis Gyula*: A Jászság népessége, társadalma, gazdálkodása a XVI–XVII. században. Bp., 2005. – MOL Magyar Kamara Archívuma Városi és Kamarai Iratok, E 554 Fol Lat. 1180. – MOL Magyar Kamara Archívuma Urbaria et Conscriptiones E 156 F.78. nro.6 – JNKSZML Jb. város levéltára 418. cs. – RL, Jerney gyűjtemény 24. köt.

Kereskedelem: *Fekete Lajos*, *Káldy-Nagy Gyula*: Budai török számadáskönyvek 1550–1580. Bp., 1962.; *Káldy-Nagy Gyula*: Statisztikai adatok a török hódoltsági terület nyugat felé irányuló áruforgalmáról 1560–1564-ben In. Történeti Statisztikai Évkönyv, 1965–66. Bp., 1968.; *Szakály Ferenc*: Balázs deák gyöngyösi kereskedő üzleti könyve : Adalékok a hódoltsági terület kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a XVI. század végén In. Agrártörténeti Szemle, 14. évf. 1972.; *Vass Előd*: 1560. év török vámnaplói In: Studia Comitatus 3. Szentendre, 1975. – MOL Magyar Kancelláriai Levéltár A 57 Libri regii 9. köt. – MOL Magyar Kamara Archívuma, Neoregistrata Acta E 148 F. 995. no 35. – MOL Magyar Kamara Archívuma, Városi és kamarai iratok E 554 Fol. Lat. 1180. 14-15. cs. Fol. Lat. 2128. 34.cs – MOL Gyűjtemények, Miscellanea, R 316. 4. cs. Mészárszék : *Zimányi Vera*: Sopron város húsellátása 1567-ben, 1570-ben és 1593-ban. Agrártörténet Szemle, 11. évf. 1969. 435–468.; *Bayerle Gusztáv*: A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből. Hatvan, 1998. Malmok: *Bayerle Gusztáv*: A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből. Hatvan, 1998.; *Botka János*: Latin és magyar nyelvű források a Jászság XVI–XVII. századi történetéhez. Sz., 1988. 179-345.

Egyházak. Katolikusok: *Hegyi Klára*: Jászberényi török levelei. 1-177.p. Sz. 1988.; *Cseh Géza*: A Jászság leírása az 1699. évi Pentz féle összeírásban In. Zounuk, 10. Sz., 1995. 213-232.; *Kocsis Gyula*: A Jászság társadalma, népessége, gazdálkodása a XVI–XVII. században. Bp., 2005.; *Molnár Antal* : Mezőváros és katolicizmus. METEM könyvek 49. Bp., 2005.;

Soós Imre: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Bp. 1985. – *Sáros András*: A jászberényi főtemplom története. Jb. 2002.; *Sáros András*: A jászberényi ferences templom története. Jb. 2004. – *Szántó Konrád*: A jászberényi ferences templom története. Bp., 1974. Reformátusok: *Bayerle Gusztáv*: A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből. Hatvan, 1998.; *Fekete Lajos*: A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása. Jb. 1968.; *Földváry László*: Adalékok a Dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez. 1-2. köt. Bp. 1898.; *Kiss Áron*: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Bp. 1882.; *Kocsis Gyula*: A Jászság társadalma, népessége, gazdálkodása a XVI–XVII. században. Bp. 2005. – Jb. város levéltára 418. csomó – RL: Collectio Agentiales Varia B. köt. 93-95. – PML Acta Iudicialia IV.-A/1-g/

Papp Izabella: *Jászberény a 17-18. század fordulóján*

Elsőként *Illéssy János* történész levéltárnok foglalkozott az összeírással: A Jász-Kunság eladása a Német Lovagrendnek In. Századok, 1905. 24-25. *Fodor Ferenc* vizsgálta adatait: A Jászság életrajza, Bp. 1942. Fontos elemzés az összeírásról: *Kiss József*: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején. Bp., 1979. 19-28. A jászsági településekről készült német nyelvű leírást: *Cseh Géza*: A Jászság leírása az 1699. évi Pentz-féle összeírásban In. Zounuk, 10. Sz. 1995. 213-232. Jászberényi lakosok teljes névsora: *Blénessy János*: Jászberény népesedése és gazdasági fejlődése In. JME, 1938–1943. Bp., 1943. 207-247.

Besenyi Vendel: *Jászberény redemptusai*

Jászberény földkiváltásának könyve és az ehhez kapcsolott jegyzőkönyv 1745–1785 MNL JNKSZML 368-370.; *Gyárfás István*: A jászkunok személyes és birtokviszonyainak történelmi és jogi fejtegetése. Bp. 1883.; *Kele József*: A jász-kunság megváltása. Bp. 1903; *Bagi Gábor*: A Jászkun Kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig. 1745–1848. SZ. 1995.; Jászkun Redemptio: Emlékkönyv a jászkun redemptio 250. évfordulójára / szerk. *Szakál Aurél*. Kiskunhalas 1995.; A Jászkunság összefogása: Tanulmányok a Jászkunság történetéből / szerk. *Bellon Tibor*, *Örsi Julianna*. Karcag 1996; *Selmeczi László*: A Redemptio In: Szülőföldünk a Jászság. Jb. 2011. 122-126.

A város a 18. századtól a 19. század első évtizedeig

Bagi Gábor: *A Jászkunság központja az eladatás után (1702–1830)*

Bevezetés: A Jászság és Jászberény XVII. századi végi történetének legújabb és legrészletesebb feldolgozása: *Kocsis Gyula*: A Jászság társadalma, népessége, gazdálkodása a XVI–XVII. században. Bp., 2005. – A Német Lovagrend Jászkunságra vonatkozó levéltári forrásait összegezte: *Cseh Géza*: A Jászkunság történetének forrásai a Német Lovagrend Központi Levéltárában In. Zounuk, 18. Sz. 2003. 313-336. A Jászkunság eladatásának történetét feldolgozta: *Kiss József*: A jászkun parasztság harca az örökös jobbágyság kiterjesztése ellen

(1687–1703) In. Századok, 1970. 3. sz. 655–676.; A terület kuruc kori eseménytörténetének fő forrása: *Kiss József*: Jászkunok a Rákóczi-szabadságharcban In.: Történelmi Szemle, 1971. 1-2. sz. 35–85.; A Rákóczi szabadságharc történetének levéltári forrásait összefoglalta: *Bánkúti Imre*: Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi korban, 1-2. köt. Előmunkálatok Pest megye monográfiájához, 2. Bp., 1997. A határ és a pusztabérletek rendszerének kialakulása: *Kiss József*: Küzdelem a jászkunsági pusztákért a Német Lovagrend uralmának első évtizedeiben: 1702–1720) In. Agrártörténeti Közlemények, 1973. 3-4. sz. 392–450.; Német Lovagrend jászkunsági földesuraságának feldolgozása: *Kiss József*: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején: 1702–1731. Bp., 1979. A Pesti Invalidus Ház jászkun birtoklásának történetére: *Kiss József*: A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága 1731–1745. Bp., 1992.

A földváltás: A redempció előtörténetét feldolgozta: *Kiss József*: A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága 1731–1745. A redempció helyi eseménytörténete: *Bagi Gábor*: A Jászkun Kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig (1745–1848). Sz. 1995. ; *Bagi Gábor*: A jászkun redempció (redemptio) In. A Jászság a magyar kultúrában (Konferencia, 1995) Sz., 1998. 15–33.; *Bánkiné Molnár Erzsébet*: A jászkun autonómia. Szeged, 2005.; A főbb földmértékeket sorra veszi *Gyárfás István*: Régi jászkun térmértékek In. Századok, 1880. 8. sz. 679–683. Néhány helyi adatot tartalmaz még a MNL, a JNKSZML, Jb. ir. C 9. No. 140., uo. szn.

A népesség: Jászberény redemptio előtti népmozgalmaival foglalkozik: *Benedek Gyula*: Szolnok megye újjátelepülése a Rákóczi szabadságharc után (1709–1830) Sz., 2011. Be- és kiköltözőkre helyi adatok: *Blénessy János*: Jászberény természeti viszonyai és élete. Jb. é. n.; *Frivaldszky János*: Az Ozoróczkyak a Jászságban In. JÉ. 2008. Jb. 2008. 232–242. A redempció kori népességre és a megváltkozás hatásaira néhány adatot hoz *Illéssy János*: Jászberény múltjából In. Jászberény és Vidéke, 1904. szept. 25. lásd *Bagi Gábor*: A jászkun redempció (redemptio); A XVIII. század második fele: Kovács Béla: Canonica visitatiók Szolnok megyei vonatkozású műemléki, helytörténeti adatai az EL.; DJM Helytörténeti Adattára: 3096–97.; *Papp Izabella*: Idegenek a Jászságban In. A Jászság a magyar kultúrában. Sz. 1998. 110–119.; A II. József-kori népszámlás: *Thirring Gusztáv*: Jászberény népessége és társadalmi viszonyai II. József korában In. Magyar Statisztikai Szemle, 1935. 1. sz. 1–11. Az 1828–1831-es évek népmozgalmi adatai: A népmozgalom főbb adatai községenként. 1828–1900. 8. köt., Szabolcs-Szatmár megye, Szolnok megye, Bp., KSH, Bp., 1984.; *Nagy Ludovicus*: Notitiae Politico-Geographico Statisticae incltyi Regni Hungariae ... Budae, 1828. A születési és halálozási adatsorok összeállításánál használtuk a mormon egyház internetes adatbázisát, valamint a JM adatbázisát és mikrofilmjeit. A be- és kiköltözések kapcsán főképp a JK. Ker. és berényi levéltári források feltárása ad újat, JNKSZML Jk. Ker. kgy. ir. 1789. F. 9. No. 1., uo. 1818. F. 5. No. 480. Jb. ir. 1818. C. 46., F. 2., No. 29.

Társadalmi rétegződés: A témához alapként saját korábbi feldolgozásunk: *Bagi Gábor*: A Jászkun Kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig (1745–1848); Ezt sok szempontból kiegészítettük *Bánkiné Molnár Erzsébet*: A jászkun autonómia. c. monográfiájával, illetve *Szabó Lajos*: Redemptio és fejlődés Kisújszálláson (1745–XIX. század első negyede) In.: Kisújszállás város története 2. köt. / szerk.: *Szabó László*. Kisújszállás, 1987.

58-290. könyvfejezetével.; Számos adatot használtunk még *Hild Viktor*: Jegyzetek a Jászságból c. több kötetes munkájából (kézirat a szolnoki DJM Könyvtárában); *Bánkiné Molnár Erzsébet*: Nemesek a Jászkun Kerületben. Levéltári Szemle, 1982. 2. sz. 367-373. c. dolgozatából, valamint *Bagi Gábor*: Cigányok a Jászságban 1768-ban. In. JÉ. 1996. Jb. 1996. 214-226. tanulmányából.; Emellett használtuk Jb. levéltárának több iratát, így JNKSZML Jb. ir. C. 31. F. 4. No. 10. uo. C. 40. F. 1. No. 16. – A társadalom népesség összeírásokon alapuló táblázatahoz felhasználtuk az alábbi levéltári anyagokat JNKSZML Jb. ir. 1822. C. 48., F. 1., No. 25.; - lásd. Jk. Ker. kgy. ir. 1831. 5. F. 147. sz., illetve a fejezet végénél Jb. ir. C. 48. F. 1. No. 22.

A földváltás eredménye a redemptus birtok: A fejezethez alapként használtuk *Bagi Gábor*: A Jászkun Kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig (1745–1848); *Bánkiné Molnár Erzsébet*: A jászkun autonómia c. munkáit. A berényi váltott puszták használata: *Benedek Gyula, Kürti László*: Bene, Lajos és Mizse oklevelei, történeti dokumentumai (1385–1877). Kecskemét, 2004. Egyes földbirtoktípusok adatok: *Czegény Istvánné*: Jászberényi végrendeletek a 18–19. századtól. Sz., 2001. Összehasonlításként használható: *Szabó Lajos*: Redemptio és fejlődés Kisújszálláson (1745–XIX. század első negyede). 58-290. Az 1797-es mozgalmakra a levéltári források nyújtanak ismereteket: JNKSZML Jk. Ker. kgy. ir. 1797. F. 9. No. 715.; uo. Jb. ir. C. 48. F. 4. No. 84., uo. C. 49. F. 2. No. 75., uo. C. 49. F. 5. No. 15.

Adók és kötelezettségek: A jászkunsági terhek felsorolása: Szabó Lajos: Redemptio és fejlődés Kisújszálláson (1745–XIX. század első negyede), 58-290. valamint Bagi Gábor: A Jászkun Kerület és a reformországgyűlések. – A jászkunok terheinek összesítése: Papp Izabella: A jászkunok száz éves áldozatai In. Zounuk, 9. Sz., 1994. 39-341.; A témakör máig legösszetettebb feldolgozása: Szabó Attila: Kiskunhalas adóterhei a 18. század elejétől 1848-ig In. Kiskunhalas története, 2. Tanulmányok Kiskunhalasról a 18-19. századból. Kiskunhalas, 2001. 169-184. A jászkun katonaállítás: Bánkiné Molnár Erzsébet: A Jászkunság szerepe az 1809. évi napóleoni háborúban és az utolsó nemesi felkelésben In. JNSZM évkönyve, 7. Sz. 1990. 311-319.; Bagi Gábor: Katonáskodás, katonai szolgálat a magyarországi jászoknál a XIII–XIX. században In. Tisicum, 10. Sz. 1993. 247-268.; Botka János: Kunok-Jászok katonáskodása és ünnepi bandériumai. Lakitelek, 2000. Ehhez kapcsolódik: JNKSZML Jb. ir. 1805. C. 43. F. 2., No. 66., valamint uo. JK. Ker. kgy. ir. 1830. F. 4. No. 183. – A sószállításra JNKSZML Jb. ir. C. 34. F. 3. No. 136.; uo. C. 43., F. 2., No. 48.; uo. C. 48. F. 3. No. 143. A szekerezésre JNKSZML Jb. ir. C. 47. F. 2. No. 64.

Önkormányzat, városi gazdálkodás: A redempció előtti viszonyok: *Kiss József*: A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága 1731–1745. (mint fentebb); A jászkun települések igazgatási-önkormányzati rendszer összefoglalása: *Bánkiné Molnár Erzsébet*: A Jászkun Kerület igazgatása 1745–1876. Sz. 1995.; Helyi viszonyok: *Bartsik Márton*: Jász-Berény Várossának eszméretése. In.: Tudományos Gyűjtemény, 1827. 4. sz. 33-44. Berényi példák: *Bayer József*: Déryné naplója. 1-3. köt. Bp. 1900. – A városi bevételek háborús adóztatása: Bánkiné Molnár Erzsébet: A Jászkunság szerepe az 1809. évi napóleoni háborúban és az utolsó nemesi felkelésben In. SZMM évkönyve, 7. köt. Sz., 1990. 311-319. A puszták városi hasznosítása: *Benedek Gyula, Kürti László*: Bene, Lajos és Mizse oklevelei, történeti dokumentumai (1385-1877) Kecskemét, 2004.; *Kürti László*: Határpercek és határkonfliktusok Lajos, Mizse és Bene történelmében In. Bács-Kiskun megye múltjából, 18. Kecskemét, 2003. 249-264. A városi boltok, mészárszékek árendálása: *Papp*

Izabella: Görög kereskedők a Jászságban. Sz., 2004. Fontos összehasonlítási lehetőséget nyújt a Nagykunsággal: *Szabó Lajos*: Redemptio és fejlődés Kisújszálláson (1745–XIX. század első negyede). 58–290. Az igazgatás helyi átalakulása: JNKSZML Jb. tan. jkv. 1781. 293. p. 1. sz., - JNSZML Jb. ir. 1812. C. 44. F. 3. No. 127. A kiadott bérekre fontos forrás JNKSZML Jb. ir. C. 45. F. 3. No. 176., uo. C. 48. F. 3. No. 118. – A tanácstagok magaviseletére lásd JNKSZML JK. Ker. kgy. ir. 1818. F. 5. No. 92., uo. No. 1423., uo. JK. Ker. kgy. ir. 1830. F. 6. No. 867., a kocsmákra uo. Jb. ir. C. 43. F. 2. No. 127., uo. C. 43. F. 3. No. 29. és szn. A serházra JNKSZML Jb. tan. jkv. 1780. 251. p. 3. sz.; Uo. 1789. 199. p. 1487. sz., a malmokra Jb. ir. C. 48. F. No. 42., a városi gazdaság termelvényeire Jb. ir. Számadások. 1819/20. a város földjeinek 1814-es felmérésére Jb. ir. C. 45. F. 1. No. 63., a város állatállományára Jb. ir. C. 34. F. 3. No. 70., a halászatra és vadászatra uo. C. 43. F. 2. No. 4. és 30., uo. C. 44. F. 3. No. 126., a kiskun puszták árendájára uo. C. 43. F. 1. No. 77.; uo. C. 34. F. 3. No. 73. A város adóságaira vonatkozik uo. C. 34. F. 2. No. 24.; uo. C. 48. F. 4. No. 84.

Határhasználat: A korabeli hazai viszonyok összefoglalása: *Orosz István*: Magyarország mezőgazdasága a feudalizmus alkonyán. In. Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti tanulmányok. Bp. 1996. 81–136. A határhasználat kapcsán: *Novák László*: Adatok a Jászság településnéprajzához In. JMÉ, 1975–2000. Jb. 2001. 373–392.; A belső határ kapcsán: *Bagi Gábor*: A II. József-féle kataszteri felmérés eredményei a Jászkun Kerületben In. Gazdálkodás az Alföldön. Földművelés / szerk. *Novák László Ferenc*. Nagykőrös, 2002. 247–268.; *Bánkiné Molnár Erzsébet*: Kaszáló birtoklás a Jászkun Kerületben In. Az Alföld gazdálkodása. Állattenyésztés. Nagykőrös, 2002. 69–80. Egyéb kiegészítések: lásd *Bánkiné Molnár Erzsébet*; *Cseh Géza*: A Jászkunság és Külső-Szolnok megye katonai leírása (1782–1785) Sz. 1995. Pusztákra számos adatok: *Bagi Gábor*: Adalékok a kiskunsági jász puszták népességéhez In. Migráció és település a Duna-Tisza közén, 2. / szerk. *Juhász Antal*. Szeged, 1997. 19–36. – lásd *Benedek Gyula, Kürti László*: Bene, Lajos és Mizse oklevelei, történeti dokumentumai (1385–1877) Az 1798-as határfelmérésre lásd még JNKSZML JK. Ker. kgy. ir. 1799. F. 9. No. 196., a tiltott határhasználok büntetésére Jb. ir. C. 43. F. 2. No. 124., az 1819-es határfelosztásra Jb. tan. jkv. 1819. jún. 9. 147. p. 437. sz.

Földművelés: Gabonatermesztés: *Bagi Gábor*: A II. József-féle kataszteri felmérés eredményei a Jászkun Kerületben. 247–268.; Rétgazdálkodás: *Bánkiné Molnár Erzsébet*: Kaszáló birtoklás a Jászkun Kerületben In. Az Alföld gazdálkodása. Állattenyésztés. Nagykőrös, 2002. 69–80.; Szőlészet: *Bathó Edit*: Adatok a Jászság XVI–XIX. századi szőlőtermesztéséhez In. JÉ. 1996. 227–245. Számos kiegészítő adat: lásd *Bagi Gábor*: A Jászkun Kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig. lásd *Bánkiné Molnár Erzsébet*: A jászkun autonómia; lásd *Novák László*: Adatok a Jászság településnéprajzához. Az alsó puszták kapcsán: lásd *Benedek Gyula, Kürti László*: Káposztáskertek: JNKSZML Jb. tan. jkv. 1750. 56. p. 1. sz.; uo. 1761. 76. p. 4. sz.; Uo. 1766. 176. p. 1. sz.; uo. tan. jkv. 100. p. 1. sz.; 1799. 283. p. 102. sz.; uo. 1822. 264. p. 263. sz.; uo. tan. jkv. 1827. 434. és 458. sz.; uo. 1828. 608. sz.; uo. ir. C. 48., F. 9. No. 192. Az 1807-es homoki szőlőosztás: vonatkozik JNKSZML Jb. ir. C. 43. F. 4. No. 33. Az erdőkre és epreskertekre JNKSZML JK. Ker. kgy. ir. 1816. F. 5. No. 29., uo. 1804. F. 9. No. 1244.; Jb. ir. C. 33. F. 2. No. 45.; uo. C. 34. F. 3. No. 70., JK. Ker. kgy. ir. 1813. F. 5. No. 430., 1819. F. 5. No. 954. Az alsó pusztai földosztásokat érinti JNKSZML Jb. tan. jkv. 1779. ápr. 24. 295. p. 1. sz.; uo. ir. C. 46. F. 2. No. 183.; uo. C. 34., F. 5., No. 1.; uo. C. 45., F. 1., No. 131.

Állattartás: A témához összefoglalások: *Bagi Gábor*: Megjegyzések az állatlétszámok és a fajták megoszlásához a Jászkun Kerületben In.: Az Alföld gazdálkodása. Állattenyésztés. A Nagykőrösi Arany János Múzeum Évkönyve, 10. Nagykőrös, 2002. 315-332.; lásd *Benedek Gyula, Kürti László*; *Szabó Lajos*: Redemptio és fejlődés Kisújszálláson (1745–XIX. század első negyede). 58-290. A gyapjúeladásra JNKSZML Jb. ir. C. 27. No. 133.; uo. C. 33. F. 1. No. 22.; uo. C. 34. F. 1. No. 128.; uo. C. 43. F. 1. No. 78., uo. C. 43. F. 2. No. 65. és 120.; uo. C. 45. F. 1. No. 105., Jb. ir. C. 34. F. 4. No. 44.; uo. No. 132., a juhászat fellendülésére Jb. ir. C. 46. F. 3. No. 144., a sertések makkoltatására Jb. ir. C. 33. F. 2. No. 3.; Uo. C. 33. F. 3. No. 27. A gulyák, méneseik számára Jb. tan. jkv. 1769. 34. p. 3. sz.; uo. 1779. márc. 17. 197. p. 1. sz.; uo. 1784. 36. p. 1. sz.; uo. 1785. 76. p.; uo. 1788. 196. p. 355. sz.; uo. 1797. márc. 27. 48. p. 180. sz.; uo. ir. C. 43. F. 2. No. 38., Jb. ir. C. 45. F. 2. No. 147., Jb. tan. jkv. 1827. júl. 24. 181. p. 390. sz.

Ipar, kereskedelem: A helyi kézműipar története: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848). Bp., 1968.; lásd *Fodor Ferenc*; *Gulyás Katalin*: A jázsági kézművesek 1828-ban In. Tisicum, 8. Sz. 1993. 277-294.; *Bartsik Márton*: Jász-Berény Várossának esmértetése In.: Tudományos Gyűjtemény, 1827. 4. 31-44. Az iparágakra lásd még JNKSZML Jb. ény ir. C. 44. F. 3. No. 99., JK. Ker. kgy. ir. Acta Insurrectionalia 1800. 40. sz. A vásárookra és a kereskedelemre: *Papp Izabella*: Görögök a Jászberényben a XVIII–XIX. században In. JÉ. 1994. 82-101.; *Papp Izabella*: Görög kereskedők a Jászkunságban. Sz. 2004.; *Dankó Imre*: A Jászkun Kerület 1833. évi tarifája : Adalék az árucseré-vásár dokumentációk kutatásához In. Tisicum, 11. Sz., 113-118. Összehasonlításra: *Szabó Lajos*: Redemptio és fejlődés Kisújszálláson (1745–XIX. század első negyede). 58-290.

Településkép, városiasodás, határkép: A XVIII. század első felének helyzetére és a határhaználatra: lásd *Fodor Ferenc*; *Komáromy József*: Jászberény múltjából. Jb. 1939.; Ekkori építkezésekhez: *Kiss József*: Anton Erhard Martinelli a barokk építészet élvonalában In. JÉ. 1995. 111-126.; lásd *Bánkiné Molnár Erzsébet*: A jászkun autonómia; A telkekre és lakóházakra: *Kocsis Gyula*: A jászberényi tanács település és építés szabályozó tevékenysége a 18. század második felében In. Paraszti társadalom és műveltség a 18-20. században. 3. köt. Mezővárosok. Sz., 1974. 97-102.; *Thirring Gusztáv*: Jászberény népessége és társadalmi viszonyai II. József korában. Bp. 1935. 1-11. A város XIX. század eleji leírását adja: *Bayer József*: Dérnyé naplója. 1-2. köt. Bp., 1900. – Kertek: *Bathó Edit*: Élet a jázsági istállóban In.: Társadalom, kultúra, természet. Tanulmányok a 60 esztendő Bellon Tibor tiszteletére. Sz. 2002. 93-110. Számos építési regulát említ: *Szabó Lajos*: Redemptio és fejlődés Kisújszálláson (1745–XIX. század első negyede). 58-290. *Szabó László*: Jázság. Bp., 1982. Katolikus emlékek: *H. Bathó Edit*, *Faragó László*: Szent Vendel szobrok a Jázságból In. JÉ. 2005. 58-74.; *Kovács Béla*: Canonica visitatiók Szolnok megyei vonatkozású műemléki, helytörténeti adatai az EL; *Rédei István*: Jászberény műemlékei. Jb. 1992.; Jászberény katolikus élete / szerk. *Suba Györgyné*. Jb. 2010.; *Sugárné Koncsek Aranka*: A jászberényi Szentháromság téri Kálvária története In. JÉ. 1999. Jb. 1999. 76-82.; *Sugárné Koncsek Aranka*: Jászberény temetői. Jb. 2006.; Határra von. *Farkas Ferenc*: Szolnok megye földrajzi nevei 1. köt., A jászberényi járás. Jb. 1986.; *Nemes Gerzson*: A Zagyva- és Tarna völgy jászkerületi vízügyeinek krónikája (1279–1876). Sz., 1981. A levéltári forrásokból: JNKZSML JK. Ker. kgy. ir. 1818.

F. 5. No. 92., különösen a hidakra, kutakra Jb. ir. C. 43. F. 2. No. 106., uo. C. 34. F. 3. No. 73., uo. C. 43. F. 2. No. 32., uo. C. 34. F. 3. No. 73.

Egészségügy, szegényügy: A témához alapmunka: *Sugárné Koncsek Aranka*: A szegénygondozás, az orvoslás és közegészségügy története Jászberényben. Jb. 2000. Adatok még: *Donáth István*: Közegészségügyi viszonyok a Kiskunságban 1732-től 1830-ig. Bp., 1964.; *Gulyás Éva*: Adatok a Jászság és a Nagyunság XVIII–XIX. századi gyógyító gyakorlatához In. SZMM évkönyve, 7. Sz. 1990. 335–346.; *Krász Lilla*: A szakszerűség természetes és kényszerű hatásai: bábasorsók a 18. század végi Magyarországon In: Sic Itur Ad Astra, 2000. 4. sz. 91–166.; *Krász Lilla*: A mesterség szolgálatában. Felvilágosodás és orvosi tudományok a 18. századi Magyarországon In. Századok, 2005. 5. sz. 1065–1104.; lásd *Szabó Lajos*: Redemptio és fejlődés Kisújszálláson (1745–XIX. század első negyede); *Zádorné Zsoldos Mária*: Az 1831. évi kolerajárvány a Jászságban In. Zounuk, 14. Sz. 1999. 81–120. – Allatorvoslás: Dokumentumok a magyar állatorvosi oktatás történetéhez / szerk. *Bakonyi Ferencné*. Bp., 1987. – Lásd még JK. Ker. kgy. ir. D. C VI. F. 1. No. 43.

Egyházak, iskoláztatás: A római katolikus egyházra vonatkozóan a fő munkák: *Kovács Béla*: Canonica visitatiók Szolnok megyei vonatkozású műemléki, helytörténeti adatai az EL; lásd még Az egri egyházmegye plébániái és filiái a XVIII. század második felében a Pfarr-Topographie alapján. Eger, 2003.; *Soós Imre*: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése.) Bp., 1985.; Jászberény katolikus élete / szerk. *Suba Györgyné*. Jb. 2010. ; *Sugárné Koncsek Aranka*: Papválasztó jászberényi jászok In. JÉ. 2001. Jb. 2001. 212–218.; Szántó Konrád: A jászberényi ferences templom története (1472–1972) In. Ecclesia, 1974.; *Kaposvári Gyula*: Egy jászberényi testvérpár Jeruzsálemben a XVIII. század közepén : P. Kiss István utazó könyvecskéje. In. Jászkun Krónika, 1994. aug. 27. – Lásd még a témához JNKSZML Jb., tan. jkv. 1750. júl. 26. 52. Az oktatás történetével kapcsolatban: *Tarnay Marianne*: Iskolázás és művelődés a Jászságban : (XIII. századtól a XIX. század végéig) Bp., 1943.; Fodor István: A Jászkunság első történetírója. 150 éve halt meg: Horváth Péter In. Honismeret 1979. 1. sz.; *Sugárné Koncsek Anna*: Horváth Péter méltatása In. JÉ, 1994. Jb. 1994. 185–192.; *Komáromy József*: Adatok Jászberény múltjából. Jb. 1939. Összehasonlító adatok: Szabó Lajos: Redemptio és fejlődés Kisújszálláson (1745–XIX. század első negyede). 58–290. – A színjátszás helyi kezdeményeire: Tudósítás a' Magyar Theátrumról Jászberényben In. Tudományos Gyűjtemény, 1827. 3. sz. 125–126.

Fejezetek a város ipar-, művelődés- és jogtörténetéből

Ugry Bálint: Anton Erhard Martinelli, Rabl Károly és a Jászkun Kerületek Székháza

Bagi Gábor: *A Jászkun Kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig, 1745–1848*. Sz. 1995. Bánkiné Molnár Erzsébet: *A Jászkun kerület társadalma és önkormányzati igazgatása 1745–1848: Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas feudális kori levéltára*. Gyula, 1991. Bánkiné Molnár Erzsébet: *A Jászkun Kerület igazgatása 1745–1876*. (2. kiad.), Debrecen, 1996. Bánkiné Molnár Erzsébet: *A jászkun autonómia*. Szeged, 2005. Bibó István: Rabl Károly építőmester munkássága. In: *Ars Hungarica*, 1./22 (1994), 87–94. Blénessy János: *Jászberény történelmi emlékei*. Jb., 1933. Kaposvári Gyula – Rédei István (szerk.): *Szol-*

nok megye műemlékei. Sz., 1988. (60–61.) Kiss József: Helyhatósági bíraskodás a Jászkun Kerületben az 1730–40-es években. In: Bánszky Pál – Sztrinkó István (szerk.): *Cumania: Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve 12.* Kecskemét, 1990. 255–293. Kiss József: *A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága, 1731–1745.* Bp., 1992. Kiss József: Anton Erhard Martinelli a barokk építészet élvonalában. In: JÉ, 1995. 81–110. Komáromy József: Adatok Jb. XV–XIX. századbeli építészetéhez. In: *A Jászberényi Jász Múzeum Évkönyve, 1938–1943.* Budapest, 1943. 164–168. MNL JNSZML. Tervtár. V.84. „*A Nemes Kerületek Curiális Házának Rajzolatjai. Franz Krahselek építőmester.*” 1829. Sáros András: *Jászberény műemlékei, emlékművei, emléktáblái.* Jb., 1971. (Schoen Arnold: *A Budapesti Központi Városháza.* Bp, 1930.

Szikszai Mihály: Régi idők malmai Jászberényben

Szárazmalmok. *Bánkiné Molnár Erzsébet:* A Jászkun Kerület gazdasági autonómiája, 2. r. In. Zounuk, Sz., 2004.; *Cseh Géza:* A Jászság leírása az 1699. évi Pentz-féle összeírásban In. Zounuk, 10. Sz. 1995.; *Hegyi Klára:* Jászberény török levelei. Sz. 1988.; *Komáromy József:* Szárazmalmok helye régi jászberényi térképeken In.: JMÉ, 1938–1943. Bp. 1943.; *Komáromy József:* A régi Jászberény látképes ábrázolásai In. A Jászberényi Jászmúzeum Évkönyve 1938–1943. Bp. 1943.; *Pongrácz Pál:* Régi malomépítészet Bp. 1967. ; *Sugárné Koncsek Aranka:* A két Bedekovich In: JMÉ 1975–2000. Jb. 2001. – MNL; JNSZML; JKK iratai 1809. – MNL, a JNSZML, a Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispánja iratai: 1908. – MNL JNSZML Jb. város iratai: 1724–1845

Vízimalmok: *Antalfy Gyula:* Reformkori magyar városrajzok. Bp.1982.; *Bayerle Gusztáv:* A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből, Hatvan, 1998.; *Botka János:* Latin és magyar nyelvű források a Jászság XVI–XVII. századi történetéhez. Sz. 1988.; lásd *Fodor Ferenc;* *Hegyi Klára:* Jászberény török levelei. Sz. 1988.; *Kageneck Henrik lovag* útinaplója 1703-ból / közli *Illéssy János.* In. Nagykunság, 27. évf. 1902. 31. sz.; *Kocsis Gyula:* A Jászság társadalma, népessége, gazdálkodása a XVI–XVII. században. Bp. 2005.; *Nemes Gerzson:* A Zagyva és a Tarnavölgy Jászkerületi vízügyeinek krónikája (1279–1876); *Pintér Jenő:* Jászberény r.t város levéltárában lévő kiváltságlevelek és oklevelek gyűjteménye. Jb. é. n.; *Pongrácz Pál:* Régi malomépítészet Bp. 1967. – MNL, JNSZML, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispánja ir. 1908. – MNL, JNSZML, Jb. város ir. 1724–1845

Wirth Lajos: A gimnázium első tudós tanárai

Tudományos Gyűjtemény, 1817–1841. Arcanum Digitális Tudománytár, DVD ROM, Kereshető hasonmás. ; *Kazinczy Ferenc* összes művei, 3. osztály, Levelezés, a MTA Irodalomtörténeti bizottsága megbízásából közléteszi: *Váczy János,* I –XXIII., Bp., 1890 –1911., 1927., 1960. ; *Horváth Péter:* Commentatio de initiis, ac majoribus Jazygum et Cumanorum eorumque constitutionibus a Petro Horváth eorundem Jazygum et Cumanorum notario ac regii gymnasii Jász-Bereniensis direttore locali: Ex probatis scriptoribus, et authenticis documentis

depromta. Pest, 1801.; Horváth Péter: Értekezés a' Kúnoknak, és Jászkoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotjokról. Pest, 1823.; Fodor István Ferenc: A Jászkunság első történetírója In. Honismeret, 1979. 1. sz. 24-26.; / Sugárné Koncsek Aranka: Horváth Péter (1756 –1829) In. JÉ 1994, 185–190. ; Sugárné Koncsek Aranka: Jász történelmi arcképcsarnok, Jb., 2003.

Bathó Edit: A Nagyboldogasszony templom kriptájának titkai

Bánkiné Molnár Erzsébet: Földadta sors: Népélet a Jászkunságban (1745–1848) Jb. 2012.; *Bartha Júlia:* Népvisélet a Nagykunságon, Karcag, 2010.;– *Bathó Edit:* A jász viselet. Jb. 2004.; Üzenet a múltból In. R., 8. évf. 2010. 4. sz. 4-6.; A jászberényi kriptafeltárás néprajzi tanulságai In. Jászkunság kutatása, Kiskunfélegyháza, 2012.; *Czegény Istvánné:* Jászberényi végrendeletek a 18–19. századból. Sz. 2001.; *V. Ember Mária:* Az egri Rozália Kápolna cipői In: Folia Archeologia, 13. köt. 251-266. Bp. 1961.; *B. Gál Edit, Szilcz Ágnes, Deák Endre:* Életmód és temetkezési szokások Gyöngyösön a 18. század végén 19. század elején : Miről árulkodik a Szent Erzsébet templom kriptája? : Mátrai Tanulmányok. Gyöngyös, 1995.; *Flórián Mária:* A magyar parasztviséletek. Jelenlévő múlt. Bp. 2001.; *Örsi Julianna:* Népélet Halason a XVIII. Században In: Kiskunhalas története, 2. köt. Kiskunhalas, 2000. 235-463.; *Prückler József:* A régi jászberényi népvisélet képes ábrázolásai In. JME, 1938–1943. Bp., 1943.; *Ráduly Emil:* A koporsók díszítése In. Magyar Múzeumok, 1996. 1. Tavasz 12-13. Bp. 1996.; *Selmeczi László, Szabó Géza:* A jászberényi Nagytemplom kriptájában régészeti módszerekkel feltárt XVIII–XIX. századi sírok In. Tisicum, 18. 63-89. Sz. 2009.; *Sugárné Koncsek Aranka:* Jászberény temetői. Jb. 2006.

Lovas Lajos: Paráználkodók, istenkáromlók és egyéb bűnelkövetők

Jászok letelepedés kori társadalma, jászkun főkapitány kinevezése: *Bagi Gábor:* A Jászkun Kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig 1745–1848. Sz. 1995. 16.; A közigazgatás hierarchiája, főkapitány, esküdtek és commisariusok: *Bagi Gábor:* A Jászkun Kerület és a reformországgyűlések Sz. 1991. 49-51.; Főkapitányok státusza: *Bánkiné Molnár Erzsébet:* A Jászkun Kerület társadalma és igazgatása 1748–1848 In: Jászkunság kutatása. Kecskemét, Sz. 1987. 347. Jászkun önkormányzat: *Bánkiné Molnár Erzsébet:* A Jászkun Kerület társadalma és igazgatása 1748–1848 In. Jászkunság kutatása, Kecskemét, Sz. 1987. 351.; *Bánkiné Molnár Erzsébet:* A Jászkun Kerület közigazgatása 1745–1876 Sz. 1995. Községi bírók hatásköre: *Bánkiné Molnár Erzsébet:* A Jászkun Kerület közigazgatása 1745–1876. Sz. 1995. 91. Mezei biztosok, pusztagazdák tevékenysége: lásd *Bánkiné Molnár Erzsébet:* A Jászkun Kerület közigazgatása. 102-105. Kínvallatás, „jóságos vallatás”, tanúkihallgatás, tudományvétel: *Bónis György, Degré Alajos, Varga Endre:* A magyar bírósági szervezet és perjog története Zalaegerszeg, 1996. 176-177. Büntetőtárgyalás lefolyása a feudalizmusban: *Bónis György, Degré Alajos, Varga Endre:* A magyar bírósági szervezet és perjog története, Zalaegerszeg, 1996. 175-185. Kialakuló székek bírói: *Gyárfás István:* A jász-kunok története, 3. köt. Sz. 1883. 421. Király által kiküldött bírók szerepe a helyi ítélkezésben: lásd

Gyárfás. 437-438. Istenkáromlás, büntetésének változása: *Hajdú Lajos*: Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. sz. utolsó harmadában. Bp., 1985. 17-18. Vétekjelek és gyanújelek szerepe a nyomozásban, vizsgálatban: lásd *Hajdú Lajos* 57-64. Beismerő vallomás szerepe a feudális büntetőjogban: lásd *Hajdú Lajos*: 91. – Vélelem szerepe az ítélkezésben: lásd *Hajdú Lajos*. 307. XVIII. századi büntetőjog kialakulásáról *Hajdú Lajos*: Az első magyar (1795-ös) büntetőkódex – tervezet, Bp., 1971. 31., 34. – Kínvallatás, „jóságos vallatás”, tanúkihallgatás, tudományvétel: lásd *Hajdú Lajos*: Az első magyar (1795-ös) büntetőkódex. 250. Nemzeti bírák helyett, választott bírók: *Hóman Bálint, Szekfü Gyula*: Magyar történet, 2. köt. Bp., 1935-36. 286-287. Büntetőtárgyalások időbeni korlátozásáról : A Jász és Kun megyébéli Törvény-Székeket tárgyzó Statutumok, Sz. 1882. 5.; Táblabírók kinevezéséről: lásd Statutumok. 11. – Tanúkihallgatások szabályozásáról: Jászkun Kerület Büntetőperek jegyzőkönyve 1799-1822. 1799. jún. 3. 2. pont. – Testi képpen közösködők, szajhalkodók, erőszaktevők, Istenkáromlók, káromkodók, Tulajdon ellen elkövetett bűncselekmények (jóság, pénz és ingóságok lopása, kamra-, ház-, és boltfelverők, gyújtogatók), Az emberi élet és a testi épség ellen elkövetett bűntettek, A hatóságok, eljáráság elleni fellépés, Desertorok segítői, passzus nélkül, hamis passzussal csavargók, szökések büntetőperei 1797–1802 között: JNKSZML. JK Ker. Büntetőperek 1797–1802. 69. raktári szám, 10. füzet 1. kötet 1-40. számtól a 83. raktári szám, 12. füzet 5. kötet 1-44. számig.; Községek bíróságairól: *Kele József*: A Jászkunság megváltása, Bp., 1903. 363-364. Jászkun Kerület státusza, a redempció törvényesítése: *Örsi Julianna*: A Jászkun Törvények megvalósulása a mindennapi gyakorlatban In: Zounuk, 10. Sz. 1995.87-88. A XVIII–XIX. századforduló főkapitányai: *Palugyai Imre*: A Jász-Kun Kerületek és Külső-Szolnok vármegye leírása, Pest, 1854.39. Kivégzésekről: *Stipta István*: A magyar bírósági rendszer története, D., 1998. 77-78.

Rövidítésjegyzék

ápr.	április
átd.	átdolgozta
aug.	augusztus
bev.	bevezette
Bp.	Budapest
C.	Capsa
dec.	december
DJM	Damjanich János Múzeum
é. n.	év nélkül
EL	Egri Érseki Levéltár
évf.	évfolyam
F.	Fasc
ford.	fordította
főszerk.	főszerkesztő
HBML	Hjdú-Bihar Megyei Levéltár

HML	Heves Megyei Levéltár
ir.	irat/iratai
Jb.	Jászberény
JÉ	Jászszági Évkönyv
Jf.	Jászfényszaru
JK. Ker	Jászkun Kerületi
JM	Jász Múzeum
JMÉ	Jász Múzeum évkönyve
JNSZML	Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár
JNSZMM	Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeum
jún.	június
júl.	július
kgy. ir.	közigyűlés iratai
köt.	kötet
márc.	március
MNL	Magyar Nemzeti Levéltár
MOL	Magyar Országos Levéltár
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
No	numero
Ny	Nyíregyháza
NYMÉ	Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve
összeáll.	összeállította
PML	Pest Megyei Levéltár
R.	Redemptio
RL	Ráday Levéltár
sz.	szám
Sz.	Szolnok
szerk.	szerkesztető
SZMM	Szolnok Megyei Múzeumok
uo.	ugyanott
vál.	válogatta

A város történetének digitálisan elérhető forrásai és feldolgozásai

Összeállította: Pethő László

Források, kézükönyvek

ifj. Palugyay Imre: Jász-kún kerületek s Külső Szolnok vármegye leirása (1854)
<http://vfe.k.vfmk.hu/adat/00000109.html>

Gyárfás István: A jász-kúnok története I-IV. (1870-1885)
<http://vfe.k.vfmk.hu/adat/00000097.html>

Horvát István: Értekezés. A' Jászokról, mint Magyar Nyelvű Népről és Nyilazókról
<http://vfe.k.vfmk.hu/00000161/>

Kazinczy Ferenc összes művei, III. osztály, Levelezése I. – XXIII., Budapest, 1890-1911.
http://irodalom.arts.unideb.hu/kutatas/textologia/kazinczy_levelezese.php

Baksay Sándor: A Jász-Kunság - Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben
<http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/osztrak-magyar/ch14s10.html>

Karácsonyi János, Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I-II. Bp., 1922
http://archivum.ferencesek.hu/letoltes/irodalom/Karacsonyi_I.pdf

Scheftsik György: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye multja és jelene (1935)
<http://vfe.k.vfmk.hu/adat/00000113.html>

Levéltári kiadványok

Bél Mátyás: A kunok és a jászok avagy filiszteusok kerületei (Illyés Bálint – Szóts Rudolf)
 Kecskemét 1975

[www.archivportal.arcanum.hu/mltk/a130322.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=BKKM_](http://www.archivportal.arcanum.hu/mltk/a130322.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=BKKM_Bkmm_01_1975&pg=8&l=hun)
[Bkmm_01_1975&pg=8&l=hun](http://www.archivportal.arcanum.hu/mltk/a130322.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=BKKM_Bkmm_01_1975&pg=8&l=hun)

Benedek Gyula -Zádorné Zsoldos Mária: Jász-Nagykun-Szolnok megyei oklevelek 1075-1526 (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 3. Szolnok, 1998)
[http://www.archivportal.arcanum.hu/mltk/a130322.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=JNSM_](http://www.archivportal.arcanum.hu/mltk/a130322.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=JNSM_Lk_03&pg=0&l=hun)
[Lk_03&pg=0&l=hun](http://www.archivportal.arcanum.hu/mltk/a130322.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=JNSM_Lk_03&pg=0&l=hun)

Hegyi Klára-Botka János: Jászberény török levelei; Latin és magyar nyelvű források a Jász-ság XVI-XVII. századi történetéhez (Levéltári Füzetek 11. Szolnok, 1988)
http://www.archivportal.arcanum.hu/mltk/a130322.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=JNSM_

Lf_11&pg=0&l=hun

Cseh Géza: A Jászkunság és Külső-Szolnok megye leírása (1782-1785) (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 1. Szolnok, 1995)

http://www.archivportal.arcanum.hu/mltk/a130322.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=JNSM_Lk_01&pg=0&l=hun

Czegény Istvánné: Jászberényi végrendeletek a 18-19. századból (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 4. Szolnok, 2000)

http://www.archivportal.arcanum.hu/mltk/a130322.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=JNSM_Lk_04&pg=0&l=hun

Millenniumi emlékkönyv (Válogatás Jász-Nagykun-Szolnok megye írásos emlékeiből) (Szolnok, 2000)

http://www.archivportal.arcanum.hu/mltk/a130322.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=JNSM_Sk_2000_milleniumemlekkonyv&pg=0&l=hun

Papp Izabella: Görög kereskedők a Jászkunságban (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 6. Szolnok, 2004)

http://www.archivportal.arcanum.hu/mltk/a130322.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=JNSM_Lk_06&pg=0&l=hun

Szikszai Mihály: Jász-Nagykun-Szolnok Megye közlekedéstörténete (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 7. Szolnok, 2005)

http://www.archivportal.arcanum.hu/mltk/a130322.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=JNSM_Lk_07&pg=0&l=hun

Zounuk 1-27. (A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szolnok, 1986-2013)

http://www.archivportal.arcanum.hu/mltk/a130322.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=JNSM_Ek_01&pg=0&l=hun

Múzeumi kiadványok

Banner János: A jászsági céhek életéből - Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv (1982-83)

http://muzeum.arcanum.hu/kiadvanyok/index/a111127.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=MEGY_JNSZ_Evkonyv_1982_83&pg=228&lang=hun#pg=228&zoom=f&l=s

Bagi Gábor - A Jászkun Kerület és a reformországgyűlések – Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok közleményei 47. (1991)

http://muzeum.arcanum.hu/kiadvanyok/index/a111127.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=MEGY_JNSZ_Kozl_47_reform&pg=0&lang=hun#pg=0&zoom=f&l=s

Bánkiné Molnár Erzsébet - A Jászkun Kerület igazgatása, 1745–1876 – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok közleményei 51. (1995)

http://muzeum.arcanum.hu/kiadvanyok/index/a111127.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=MEGY_JNSZ_Kozl_51_igazgatas&pg=0&lang=hun#pg=0&zoom=f&l=s

Bagi Gábor - A Jászkun Kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig, 1745–1848 – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok közleményei 52. (1995)

http://muzeum.arcanum.hu/kiadvanyok/index/a111127.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=MEGY_JNSZ_Kozl_52_jaskun&pg=0&lang=hun#pg=0&zoom=f&l=s

Selmeczi László: A „Jászkürt” - A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve

13. (2003)

http://muzeum.arcanum.hu/kiadvanyok/index/a111127.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=MEGY_JNSZ_Evkonyv_2003&pg=96&lang=hun#pg=96&zoom=f&l=s

Benedek Gyula: A Jászság 1705. évi katonai összeírása - A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 13. (2003)

http://muzeum.arcanum.hu/kiadvanyok/index/a111127.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=MEGY_JNSZ_Evkonyv_2003&pg=96&lang=hun#pg=96&zoom=f&l=s

Elhunytak a Jászságban

<http://www.selena-iusta.hu/contentpage/elhunytak-a-jaszszagban/elhunyt-keresok-a-jaszszag-temetoiben>

Naplók, útirajzok

Gvadányi József: Egy falusi nótárius budai utazása Ebben le írja a' Nótárius érkezését Jász-Berénybe, ottan mit művelt, miként mene ki. Pozsony és Komárom, 1790

<http://mek.oszk.hu/10200/10263/10263.htm>

Bartsik Márton: Jász-Berény' Várossának esmértetése Tudományos Gyűjtemény, IV. kötet, 1827. 31-44. o <http://vfek.vfmk.hu/00000160/>

Déryné naplója I-II-III. / sajtó alá rend. Bayer József

Budapest : Singer - Wolfner, [1900] (Budapest : Budapesti Hírlap Ny.)

<http://cassovia-digitalis.eu/items/index/page/50>

Térképek

A második katonai felmérés térképszelvényei és azok georeferált változata (1806-69)

http://mapire.staatsarchiv.at/static/pdf/mkf_booklet.pdf

Kataszteri térképek

www.archivportal.arcanum.hu/kataszter

Kiadványok

Jászsági Évkönyv – www.epa.hu

Redemptio - <http://www.jaszmuzeum.hu/redemptio>